Acc. 11984

فہرست حدیقہ حکیم سنائی رح

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
باب الاول		فی الہدایة	۵۱	فی الشکر	۷۸
فی التحمید	۲۷	ایضاً فی الہدایة	۵۳	فی القہر واللطف	۸۰
فی المعرفة	۳۰	فی التقدیس	۵۷	فی اطلاعہ علی ضمائر العباد	۸۴
فی التوحید	۳۲	التمثیل فی اصحاب الغفلة	۵۸	فی کرمہ انہ رزاق الارزاق	۸۷
فی التنزیہ	۳۶	التمثیل بعین الاحول	۵۹	فی انہ لا یحتاج الی التغیر	۸۸
فی الربوبیة والعظمة	۳۸	ایضاً التمثیل فی اصحاب الغفلة	۶۲	فی المحبة والتجرید	۹۰
فی مجاہدة العمیان واحوال الفیل	۴۰	فی صنعة قدرتہ	۶۳	فی التجرد والمجاہدة	۹۴
		فی تعظیم قدرتہ وتمجید قضائہ	۶۴	فی سلوک طریق الآخرة	۹۶
فی الاستواء انہ معقول والکیفیة مجہول والایمان بہ مقبول	۴۱	فی الامثال والمواعظ والفقر سواد الوجہ	۶۵	فی العالم والجاہل	۱۰۰
				فی التوکل والمناجاة	۱۰۰
		فی الفقر الی اللہ والاستغناء عن سواہ	۶۷	ایضاً فی التوکل	۱۰۱
فی اصحاب الغفلة	۴۳			فی توکل العجائز	۱۰۳
فی تقدیسہ وتنزیہہ جل ذکرہ	۴۴	فی التضرع والخشوع	۶۸	فی تعبیر الرؤیا	۱۰۵
		فی عدل الامیر وامن الرعایا	۷۱	فی رؤیا الانبیاء والاتقیاء	۱۰۸
فی الحفظ والمراقبة	۴۵	فی التسبیح والتہلیل	۷۲	فی رؤیا الصالحین	۱۰۹
فی التشنیع فی ترویج الزکوٰة	۴۶	فی المرید الرشید والشیخ العنید	۷۳	فی رؤیا المبتدع	۱۱۰
فی الحکمة وسبب تنگی الرزق	۴۶	فی دار الغرور	۷۵	فی رؤیا السباع	۱۱۲

مضمون	صفحہ
فی مشیتہ صلوۃ الرحمن علیہ	۲۰۰
وما ارسلناک الا رحمۃ للعالمین	۲۰۲
فی الصلوۃ علیہ	۲۰۵
فی بدو شانہ علیہ السلام	۲۰۷
فی منقبتہ علیہ السلام	۲۲۰
فی البعثہ و ارسال علیہ السلام	۲۲۶
فی حسن خلقہ صلوٰۃ اللہ علیہ	۲۳۱
فی فضیلتہ علی سائر الانبیاء و معراجہ	۲۳۸
فی مناقب ابی بکر رضی اللہ عنہ	۲۳۷
فی تخصیص ابی بکر رضی اللہ عنہ علی کافۃ الناس بعد النبیین علیہ السلام	۲۴۱
فی قربتہ مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم	۲۴۳
ذکر مناقب امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ	۲۴۹
فی مناقب امیر المومنین عثمان رضی اللہ عنہ	۲۵۹
فی مناقب امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ	۲۶۴
حرب صفین و قتل عمار بن یاسر	۲۷۸
حرب جمل	۲۸۰
فی قتلہ رضی اللہ عنہ	۲۸۲
فی مذمۃ اعدائہ	۲۸۴
فی مناقب امیر المومنین حسن رضی اللہ عنہ	۲۸۷
فی صفۃ قتلہ رضی اللہ عنہ	۲۸۹
فی مناقب امیر المومنین حسین رضی اللہ عنہ	۲۹۲
فی صفۃ قتلہ رضی اللہ عنہ	۲۹۴
فی صفۃ الکربلا	۲۹۶
التمثیل فی امراۃ صالحۃ	۲۹۷
صفۃ اصرار الباغیین لعنہم اللہ	۲۹۸
ذکر النعمان صحن عن الرحمان فی فضیلۃ الامام الاعظم رحمۃ اللہ	۲۹۹
ذکر الشافعی علیہ الرحمہ	۳۰۳
فی مناقبہما رحمۃ اللہ علیہما	۳۰۵
فی مذمۃ اہل التعصب	۳۰۸
فی الزہد والحکمۃ	۳۱۵
فی الرحمۃ الکراہیۃ علی غیبت اخ المسلم	۳۱۶
حکایت	۳۱۸
فی تمثیل الصبیان المعلمین و حال الاتم	″
فی الاجتہاد و طلب التقوی	۳۲۲
فی سوال موسےٰ ع	۳۲۳
فی اصحاب الغفلۃ والجہال	۳۲۵
فی نظر السوء	۳۲۶
باب الثالث فی صفۃ العقل و احوالہ و افعالہ	۳۳۰
فی ان العقل سلطان المخلوق	۳۳۵
فی بر الوالدین	۳۴۵
فی المروۃ والسخا	۳۴۷
فی صدق العقل	۳۴۸
فی صفۃ النفس الانسانیۃ	۳۵۰
فی عزۃ العقل	۳۵۲

مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه
فی رویا النیرین	۱۱۱	وصفة الجنة والنار	۱۴۱	فی حجة الکلام	۱۷۱
فی تناقض الدارین	۱۱۲	فی الانبساط والتضرع الی الله تعالی	۱۴۱	فی حلاوة القرآن	۱۷۳
فی الایثار والعطیه	۱۱۵	فی کرمه وفضله	۱۴۴	فی ذکر کشف القرآن	۱۷۴
فی قصه قیس بن عاصم	۱۱۷	فی التوبة والانابة	۱۴۶	فی استماع القرآن	۱۷۶
فی الاتحاد والمودة	۱۱۹	فی الاخلاص المخلصون علی خطر عظیم	۱۴۸	التمثیل فی خلقة آدم عیسی بن مریم علیهما السلام	۱۷۷
من امن بطانته فقد خسر خسرانا مبینا	۱۲۲				
	〃	فی قضائه وقدره وصنعه	۱۵۰	ذکر الانبیا خیر من حدیث الجهلا	۱۷۹
من زهد فی الدنیا وجد ملکا لایبلی	〃	فی الشوق	۱۵۳		
		فی صفات منتهاها الیه	۱۵۶	باب الثانی	۱۸۱
فی زهد الزاهد	۱۲۳	فی صفات الله تعالی		فی فضیلة نبینا محمد صلی الله علیه آله وسلم علی سائر الانبیا وصفة خلقه وکرامته الی آخره	
فی حب الدنیا وصفة اهله	〃	فی الذی هو یطعمنی ویسقین	۱۵۷		
فرغ الله تعالی من الخلق والخلق والرزق والاجل	۱۲۶	فی العوام اولئک کالانعام بل هم اضل	۱۵۸		
فی شرائط الصلوة الخمسة والمناجاة والتضرع	۱۲۷	ذکر الکلام الملک العلام لیسهل المرام	۱۵۹	فی معراجه صلوة الله وسلامه علیه	۱۸۵
فی حضور القلب والصلوة	۱۳۱	فی جلال القرآن	۱۶۲	فی فضیلته علی سائر الانبیا	۱۹۰
فی التقصیر فی الصلوة	۱۳۴	فی ذکر سر القرآن	۱۶۴	فی بدایة ذاته علیه السلام	۱۹۱
فی الحمد والثنا	۱۳۷	فی ذکر اعجاز القرآن	۱۶۷	فی کرامته علیه السلام	۱۹۴
فی الافتقار والتحیر	۱۳۹	فی هدایة القرآن	۱۶۹	فی اتباعه علیه السلام	۱۹۶
فی تادیب الصبیان المکتب	۱۴۰	فی عزة القرآن الی نهایت الاعشار والاخماس	۱۷۰	فی انشراح صدره علیه السلام	۱۹۹

مضمون	صفحہ
فی الشرہ فی الاکل الحرص	۴۴۰
فی الحرص الاکل والشہوات	״
فی التجرید و ترک الدنیا	۴۵۳
فی روح اللہ و ترک الدنیا	۴۵۴
فی حب الدنیا و ذمامتہ	۴۵۶
فی اصحاب الغفلۃ	۴۶۰
فی صفۃ الربیع الریاحین	۴۶۳
فی تسمیۃ العربیۃ والفارسیۃ	۴۶۵
در صفت شراب و خواص آن گوید	۴۶۷
فی دار الغرور و الآخرۃ	۴۶۹
فی اصحاب الغرور	۴۷۰
حکایت	۴۷۲
فی استحقار دار الغرور	۴۷۴
حکایت	״
باب السابع فی الغفلۃ والنسیان	۴۷۶
فی طول العمر والحسرۃ مع ذلک	۴۷۷
فی طول العمر و قصر الامل	۴۷۵
مثل الغرور	۴۸۲
فی صفۃ الموت	۴۸۳
فی الماضین من ملوک العجم الجبابرۃ	۴۸۷
فی اہل الارض خاصۃ عامۃ	۴۸۹
فی حدث الموت	۴۹۰
فی الحکمۃ والمواعظ النصیحۃ	۴۹۳
فی الشرہ الحرص الشہوۃ	۴۹۶
باب الثامن فی احوال النجوم	۵۰۰
فی اصحاب الغفلۃ	۵۰۴
الدنیا قنطرۃ فاعبروہا ولا تعمروہا	۵۰۶
فی ترک المعاداۃ بالمجاہدۃ	۵۰۸
فی تسلیۃ القلوب عن الاقارب	۵۰۹
باب التاسع مثل الاحباب والاعداء	۵۱۰
فی المودۃ والاخوات الصحبۃ	۵۱۲
فی الاخوان بغیر الاخلاص	۵۱۳
فی رفقاء السوء	۵۱۵
فی ترک المخالطۃ مع الاوباش	۵۱۹
فی المدعی فی المحبۃ الکاذبۃ	۵۲۲
فی تحقیق العشق	۵۲۵
فی ترتیب الریاضۃ المجاہدۃ	۵۲۷
فی منقصۃ الانسان عن معایبہ	۵۲۸
فی شکر نعمۃ الاسلام	۵۳۰
فی الصلابۃ فی الاسلام	۵۳۱
فی اعتقاد السوء فی طلب الرزق	۵۳۵
فی الظالم والمظلوم	۵۳۷
فی انقطاع النسب	۵۳۸
فی اصحاب الغرور	۵۴۰
فی حب الدنیا و غرورہا	۵۴۱
فی اعتقاد السوء	۵۴۶
فی الحرکۃ و ترک الاوطان و طلب الآخرۃ	״
فی حفظ الصحبۃ و شفقۃ الرفیق	۵۵۴

مضمون	صفحہ
فی کمال العقل	۳۵۳
فی المراتب الجسمانی	۳۵۴
فی صفۃ القوی الثلثۃ	۳۵۵
فی الجمع بین العقل والشرع	۳۵۶
باب الرابع فی فضیلۃ العلم	۳۵۸
فی وضع الشی بغیر موضعہ	۳۵۹
فی الجاہل ونطق العالم	۳۶۱
فی العالم والمتعلم	۳۶۲
فی شکر المحبۃ	۳۶۴
فی الاخلاص الریا	۳۶۷
فی العجز بالسکوت	۳۶۹
باب الخامس فی صفت العشق والعاشق والمعشوق	۳۷۰
فی کمال العشق	۳۷۳
فی قصۃ آدم وعشقہ	۳۷۴
فی اصحاب العشق	۳۷۶
فی اشراق العشق	۳۷۸
فی احتراق العشق والعاشق	۳۷۹
فی حقیقۃ العشق	۳۸۲
فی ضیاعۃ العمر بحجاب الاحجاب	//
فی الرضا والتسلیم	۳۸۴
ذکر القلب انفع لان شانہ ارفع	۳۸۶
فی حفظ القلب	۳۸۹
فی قوۃ القلب وضعفہ	۳۹۲
فی تشبیہ اللیل وصفۃ ظلمتہ	۳۹۳
باب السادس فی ذکر النفس الکلی	۳۹۶
فی محاورۃ مع النفس الکلی	۳۹۷
فی حفظ العین من نظر المحارم	۴۰۵
فی التقصیر المحترز من نظر الصوف	۴۰۶
فی حسن الخلق وسوء الخلق	۴۰۸
فی الوجہ الملیح مع الفعل القبیح	//
فی صفۃ الصبیان الغلمان	۴۱۰
فی نظر الصبیان الی المحارم	۴۱۱
فی الخاشع والجاہل	۴۱۴
فی طلب الدنیا واہانتہ	۴۱۷
فی محبۃ الدنیا مع محبۃ العقبی	۴۲۲
فی کتمان الاسرار	//
فی اکل الربا کمن یاکل نارا البطنے	۴۲۳
فی العارف والجاہل	۴۲۴
فی الاحتراز عن الدنیا	۴۲۶
فی من عرف نفسہ عرف ربہ	۴۳۰
فی معرفۃ النفس معرفۃ الحق	۴۳۳
فی الدعوی بغیر المعنی	۴۳۴
صفت میں انواع شہوت	۴۳۶
فی ذکر الحشر کما تعیشون تموتون	۴۳۸
فی یوم القیامۃ فلا انساب	۴۳۹
فی صفۃ الانسان جو حکم بجمیع الاشیاء	۴۴۲
فی الانسان انہ کان ظلوماً جہولاً	۴۴۳
فی وصول العقل بالانسان	//
فی مذمۃ الدنیا واہانتہ	۴۴۵
فی لذۃ الدنیا مع شدۃ العقبی	۴۴۶
فی الجبن والشجاعۃ	//

مضمون	صفحه	مضمون	صفحه	مضمون	صفحه
در راستی میان جور و عدل	۷۱۷	فی مدح اصحاب الدیوان والمشایخ کثرهم الله	۷۵۴	فی مذمة الخلق	۷۸۵
در دانستن که آخرت به از دنیاست	۷۱۸	فی مدح قاضی محمود بن محمد الاثیری	۷۵۷	فی ذم الجاهل بالعلم	۷۸۶
در نعمت علمای دیندار	۷۲۰	در مدح کریم العهد عز الدین یوسف	۷۶۱	فی مدح صاحب العیال والمنال	۷۸۸
در آنکه پادشاه را دل در هوا نباید بستن	۷۲۱	فی مدح جمال الدین صدر الاسلام ابی نصر احمد بن محمد	۷۶۵	فی ذم قرابة السفیه	〃
در عدل نمودن و ظلم کردن	۷۲۴	در مدح شمس الدین ابو طاهر عمر بن محمد الغزنوی	۷۷۴	فی ذم قرابة الصوفی	۷۹۱
در سیاست پادشاه	۷۲۵	فی فضیلة تربة الغزنة و دیاره واحواله	۷۷۷	فی ذم قرابة الفقیه	۷۹۴
در حکم راندن پادشاه	۷۲۷	فی مثالب شعراء البلد وغیرهم	۷۷۹	حکایت ضرب المثل	۷۹۶
حکایت	۷۲۸	فی ذم الاقارب	۷۸۲	حکایت	۷۹۷
مدح پادشاه بترتیب کواکب	۷۲۹	فی ذم البنات	〃	در هجو شعرای بدگوی	۷۹۹
فی وصف احوال حکام مدائح السلطان والوزراء والقضاة	۷۳۵	حکایت فی مثالب الابن والبنت والاولاد	۷۸۳	فی اصحاب المنحول	۸۰۱
فی مدح الصاحب الاجل الاعظم صدر الدین نظام الملک ابی محمد الحسن القاینی	۷۳۸	حکایت	۷۸۴	فی مثال حاجة المنحول	۸۰۲
فی مدح الاجل نظام الدین ابی نصر بن محمد المستوفی	۷۴۳	مثل	〃	فی مذمة الاطباء	۸۰۳
فی مدح ظهیر الدین احمد بن محمد اشیبانی	۷۴۹			فی مناقب طبیب العالم	۸۰۴
				تفصیل العلل فی خمسون نوعا	〃
				فی تفصیل العلل والامراض	۸۰۶
				در طبیبان نادان	۸۱۰
				فی صنعة المنجم الحاذق	〃
				فی مناقب مثل اصحاب الدعوی	

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی اظہار الاسرار مع الاحرار	٥٥٦	التمثیل فی الاجتہاد	٦٠١	خواب عبد اللہ بن عمر الخطاب رضی اللہ عنہما	٦٧٩
فی حفظ اسرار الملوک	٥٥٧	فی الاحوال حین الشیب والعجز	٦٠٢	حکایت زن با دعواہ با سلطان محمود	٦٨٠
حکایت	٥٥٩	فی صفة تحقیق شعرہ	٦٠٥	فی عفو الملک عدل	٦٨٣
فی الامثلة والموعظة النصیحة	٥٦٠	فی سبب تصنیفہ ہذا	٦٠٦	حکایت فی عدل السلطان	٦٨٦
فی صفة الطریق تنبیہ الروح	٥٦١	مدح الشیخ جمال الدین الامام احمد بن محمد	٦٠٧	در نعوذ ناحق گفتن حکایت مامون	٦٨٧
فی مذمة حب المال والامانی	٥٦٣	فی راس الصفاتحہ و ہو التبانیة	٦١٠	ہمدرین معنی	٦٨٨
فی ذم الطمع والحرص	٥٦٦	فی اصحاب الغفلة	٦١٥	حکایت در حلم نوشیروان	٦٩٠
فی حالة اصحاب التصوف	٥٦٨	فی القناعة	٦١٦	حکایت فی عدل پادشاہ	٦٩٣
فی حقیقة الصوف	٥٦٩	فی العقل	٦١٧	حکایت	٦٩٧
فی تعلیم الاب للابن فی التصوف	٥٧٠	ایضاً فی اصحاب الغفلة	٦١٩	در کفایت وزیر پادشاہ	٦٩٨
فی التفکر والمراقبة فی احوال التصوف	٥٧٢	حکایت	٦٢١	در تحمل پادشاہ از رعیت	٧٠١
فی الرضا والتسلیم	٥٧٤	ایضاً من الباب العاشر بمدح سلطان الاعظم بہرام شاہ	٦٢٥	حکایت	٧٠٣
فی التجرید والتوحید	٥٧٨	آنچہ گفتہ شد در مدح دولتشاہ پسر بہرام شاہ	٦٣٠	فی حفظ اسرار الملوک	٧٠٥
باب العاشر فی حسب حالہ و بیان احوالہ	٥٨١	فی ہدایة دولتہ	٦٣٨	در حلم پادشاہ و احتمال از زیردستان	٧٠٧
فی صفة الشیب	٥٩٢	فی خصال الفضیلة	٦٥٢	در کار نادانی پادشاہ	٧١٣
فی تبدیل حال	٥٩٧	فی تنبیہ الملوک	٦٧٨	فی سخاء الملک و حسن سیرتہ	٧١٦
		حکایة عمر بعیسو ابنہ			

4 No 181 9/16
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL New Delhi

بتوفیق خالق [illegible] انس وجان نسخه

مفید اولی الالباب یعنی کتاب مستطاب حدیقة الحقیقة الملقب بہ الٰہی نامہ تصنیف
قدوة الحکماء الاکمین مقتدی العلماء المتصوفین حکیم سنائی رح المشہور بہ

حدیقۂ سنائی

مع شرح لطائف الحدائق تصنیف کاشف رموز خدا شناسی خواجہ عبد اللطیف العباسی
بہ اہتمام تمام و تصحیح تام جناب مولوی ابو الحسن صاحب دام ترقی المراتب

در مطبع خاص منشی نولکشور طبع یافت

مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ	مضمون	صفحہ
فی صفة الافلاک	۸۱۴	فی تقادیر البروج والکواکب	۸۱۹	التمثیل فی القناعة وترک الحاجة	۸۴۰
فی صفة الکواکب السبعة	〃	فی الطایبة والهزل	۸۲۰		
فی صفة الطبایع الاربعة	۸۱۵	فی معنی اللواطت	۸۲۱	فی مذمة تعظیم الجهال	۸۴۲
فی صفة البروج الاثنی عشر	〃	التمثیل فی زاہد بیہودہ	۸۲۳	فی حقیقة الطریقة	۸۴۴
فی صفة بیوت الکواکب	〃	فی مذمة التزویج	۸۲۵	فی بیان سبیل السعادة	۸۴۵
فی شرفه ووباله وصعوده وہبوطه	۸۱۶	فی تحسین المناکحة	۸۲۶	فی اعتذار التقصیر	۸۴۸
		فی مذمة الشعر ومدایح الشعرا	۸۲۸	کتاب کتبه الی بغداد	۸۵۱
فی صفة العلم من الحکیم بطلیموس	〃	فی شکایة اهل الزمان	۸۲۹	ذکر تاریخ اختتام کتاب	۸۵۵
		در ذکر عوام وبازاریان وجہال	۸۳۳	خاتمة الطبع از مولوی ابوالحسن صاحب	〃
فی تسویة البیوت	۸۱۷	فی صفة العوام	۸۳۷	قطعه تاریخ از منشی گوبند پرشاد صاحب فضا	۸۵۶
فی حال المنجم الجاهل عند القوم	۸۱۸	فی مذمة خدمة المخلوق ومدیح الممدوح بالنفاق	۸۳۹		

باب اول گرچه هست ظاهر ده	هست باطن نه از صد بیجه	باب اول بیان تحمید است
محض تنزیه و صرف توحید است	باب ثانی ثنا و نعت رسول	وان بهر چار یار گشته قبول
باب ثالث ز عقل گویم من	زانکه گنجد درو مجال سخن	باب رابع ز علم و خواندن علم
گفت خواهم درو ز دانش و علم	باب خامس ز عشق و تقدیرش	که کجا تا کجاست تاثیرش
باب سادس ز غفلت و نسیان	که مستولیست بر انسان	باب سابع ز حال دشمن و دوست
که بیابی هر آنچه سیرت اوست	باب ثامن ز گشت افلاک است	که چنین ست یا پاکست
باب تاسع ثنای شاه جهان	آنکه دشمن ز تیغ اوست نهان	باب عاشر صفات این تصنیف
	که نه بینی دگر چنین تالیف	

تا محقق گذشت که چون حدیقة الحقیقه و مثنوی معنوی فی الحقیقة اجمال
و تفصیل یکدیگرست حضرت مولوی در مثنوی میفرماید

ترک جوشی کرده ام من نیم خام
از حکیم غزنوی بشنو تمام

و در غزلیات آنحضرت نیز واقع شده ست

عطار روح بود و سنائی دو چشم او
ما از پی سنائی و عطار میروم

و در مثنوی بسیاری از ابیات آن الهی نامه را که عبارت از حدیقه باشد تفسیر فرموده اند و کمال اتحاد صوری و معنوی درمیان این دو بزرگ محقق ست خادم یکدوست و دوست خادم دوست مخدوم خود میباشد بر ذمهٔ خود وجهت لازم دید که پای سعی و اجتهاد در وادی تصحیح و تنقیح و تحشیه و تحقیق لفظ و معنی حدیقة الحقیقه تا امکن بفرساید و دست فطرت برسائی کمند همت بقلهٔ اشجار ریاض این کتاب حقیقت قباب برساید و باین عزم مکرر تاکید و جازم گشت که حدیقه را مقابله نماید و حقیقت عموم و خصوص و تفصیل و اجمال و تطویل و اختصار که در کلام معجز نظام این دو کتاب مبینت نصاب محقق ست و تفاوت رتبهٔ لفظی و معنوی و فصاحت و بلاغت شعری و لفظی و حالی و قالی که ابنای زمان هر کدام در خور حال و استعداد خود از روی قیاس قرار میدهند بر صفحهٔ بیان نگاشته نو رس گلی از باغستان تازه بیانی بعرصه بروز آورده گلدستهٔ جهت تطییب دماغ و تشحید خواطر اولو الالباب ترتیب دهد که دماغ اهل معنی از ستم این حدیقه در قرون ماضیه و دهور سالفه مزکوم و مخشوم بود از استشمام و استنشاق آن مشک آگین و معطر گردد چون خدمت حکیم بعد از نظم حدیقه مسودات خود را بملازمت حضرت ولایت مرتبت شیخ ابو یوسف همدانی قدس الله روحه که پیر ایشان بود و بقولی بخدمت برهان الدین ابو الحسن علی بن ناصر الغزنوی الملقب به بریانگر بقیة الاسلام بغداد فرستادند که بنظر اصلاح در آورده ترتیب لایق دهند

دیباچهٔ اول

مسمی بمرآت الحدائق از حضرت شارح
حدیقة الحقائق رحمة الله علیه

بسم الله الرحمن الرحیم

این نوشگفته گلزاریست که درین هنگام همیشه بهار و بهار فیض آثار سال هزار و سی و هشتم هجری و سنه ثمین جلوس همایون جهانشاهی قرانبخش کهن حدائق روزگار و افسرده بوستان لیل و نهار سبز گردد و برومند نهال تازه بیانی و روح افزا نوبر نادره کلامیست که از نگارستان حقیقت و سیرستان معرفت بمنصهٔ ظهور و مجلای شهود و حضور جلوه مینماید و حسن بدیع که به نیروی سعی و قوت بازوی متتبع کینه جار و بکش شارستان معانی پس از انقضای قرون و دهور بر روی ارباب طلب و اصحاب شوق بمحض امداد و اسعاد روح بزرگان معنوی گشاده می آید مسود این حروف محرر این سطور عبداللطیف بن عبدالله العباسی چون از تصحیح و تنقیح و تشریح و توضیح غوامض لفظی و معنوی مثنوی حضرت مولوی رومی نور الله مرقده بعنایات ایزدی فراغ حاصل آمد و تحقیقات و خدمات بنده که بر مثنوی واقع شده نزد خواص و عوام شیوع تمام پیدا کرد و از نسخهٔ ناسخه که اقل العباد تصحیح داده و تشریح و فرهنگ آن نقلها باطراف و اکناف عالم منتشر شد بخاطر

[illegible] ٢

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
Acc. No 11984.
Date 28.12.62
Call No. 891.5/San.

وآن عطیهٔ الٰهی را بدست آورده فی الفور استکتاب نموده و چون حکومت
ایشان استقرار پیدا نکرده بر سبیل رجع القهقری در آن غزوه معاودت
ایشان بجانب درگاه فلک اشتباه جهانگیری واقع شده و هست که عجالهٔ
نسخه بدست در آید هنگام فرصت تعمق نکرده امعان نظر ملحوظ داشته
در مقام تصحیح و تنقیح واقعی نشود اصل را با نقل مقابله نموده هرچند آن مقابله
باعتقاد بنده سرسری بود به از اصل ساخت چه آن نسخه اگرچه بحسب تحریر
قدم زمانی داشت و بعد از هشتاد سال تصنیف نوشته بودند اما مانند
شجاع جنگ نادیده زخم مقابله بر رخسارهٔ تصحیح و تحقیق نداشت و از
عالم پیر جاهل خالی از جهلی و سهوی نبود بحسب کمیت هم قلت ابیات
داشت و هم بیست ورق از میانش افتاده بود و در [illegible] در سنهٔ سبع و
ثلثین و الف هجری که بعد از استقرار شدن بندگان حضرت غفران پناه
رضوان دستگاه جنت مکانی جهانگیر بادشاه جعل الله الجنة مثواه بدار السلطنة
لاهور رسید و چون از اشتغال متوجه دنیا و مهمات مزخرفهٔ روزگار بقدر فراغی داشت
مرة بعد اولی در مقام تصحیح این کتاب استطاعت آمده باتفاق جمعی از یاران
سخندان سخن‌شناس نسخ متعدده فراهم آورده بتوفیق ملک منان شروع در مقابله
و مذاکره نموده چون عدم موافقت ترتیب دو نسخه باهم که در صدد رد گریافت
و همان سدِ راه طالبان تصحیح این کتاب درین پانصد سال بوده عائق
و مانع قوی بود ترتیب همین نسخهٔ قدیمه را که بزمان مصنف قربی داشت
و نسبت بترتیبهای دیگر بیشک و ریب بصحت و صواب اقرب می نمود
مسطر اعتقاد و اعتبار ساخته در تقدیم و تاخیر داستانها و ابیات مقدم
و منظور داشت و موافق این ترتیب هرچه خوانده میشد در نسخ دیگر تفحص
نموده اصحاب مقابله پیدا میکردند و ابیات زیادتی که در کتب دیگر ظاهر
میشد آنچه بطرز و اصطلاح و رتبهٔ شعر و قال و حال این مطلع انوار الٰهی مناسب
و متجانس بنظر در می آمد نوشته میشد تا باین طریق بر نسخهٔ اصلی خیلی شعر
افزوده و آن بیست ورق که افتاده بود و نقصان کلی هم بجبر مبدل گشت و ابیات

ه القهقری الرجوع الی الخلف صراح

وبواسطهٔ بعضی موانع آمیغنی مدتی در عقدهٔ تعویق ماند تا از کمین توجه
ارشاد پناهی حسن ترتیب بظهور رسید بنابر استدعا و اظهار شوق و شغف
طالبان بحکم هم ترتیبی دادند و مسودات جسته جسته بدست هرکس افتاد
از غایت عذوبت سخن برای خود ترتیبی داده به بیاض برد و ترتیبهای مختلف
و متعدد شد و دو نسخه باهم موافق یافت نمیشد و عروس این مطلب از پردهٔ خفا
بمجلای ظهور جلوه نمینمود و حصول این مدعا تیسر پذیر نمی آمد اما نهال این
آرزو در چمن خاطر همیشه سرسبزی میگرفت و ضمیر کسیر هیچ وقت ازین
اندیشه و خیال خالی نمی بود تا بمقتضای

عاقبت جوینده یابنده بود

مسموع گشت که نواب مغفرت پناه مرحمت دستگاه میرزا محمد عزیز
کوکلتاش المخاطب بخان اعظم تغمده الله بغفرانه در سنهٔ الف هجری مبلغی
معتدبه بخط غزنین فرستاده نسخهٔ مصحح که بخط قدیم بود جهت تحقیق بعضی
الحاقات از سر قبر منور حضرت حکیم در عهد حکومت گجرات صانها الله تعالی
عن الآفات طلب فرموده بودند و آن نسخه را در حین توجه بزیارت حرمین
الشریفین زادهما الله تشریفاً و تعظیماً و تکریماً بخدمت نقاوهٔ خاندان سیادت
و نقابت و خلاصهٔ دودمان نجابت و کرامت امیر عبد الرزاق معموری
المدعو بمظفر خان که دران ایام منشی آن ملک بودند تکلف فرموده آن نسخه در
سرکار ایشان هست و بحسب اتفاق درین مدت که باطراف و اکناف هند سیر
و دوره واقع میشد منصوبه دست نداد که بملازمت ایشان رسیده این
عارفهٔ ایزدی را بدست بیاورد تا آنکه در سنهٔ خمس و ثمانین و الف هجری
سیادت و نقابت پناه موسی الیه بایالت دار الخلافهٔ اگره تشریف
ارزانی فرمودند و این آرزومند مطالب معنوی هم اتفاقاً آن زمان در
اگره معتکف کنج خمول و گوشهٔ افول بوده بوضع خود میگذرانید بمحض همین
مقصد بخدمت ایشان رسیده امنیت چندین ساله را اظهار ساخت

دیباچه حدیقه ثانی

جدا جدا اندا که کدام بیت تشریح یافته کدام نیافته وکجا واقع شده تا آنرا در شرح تفحص نماید بهر تقدیر جدا جدا بودن متن بشرح متفحصان را بوجوه خالی از تعب نبود وبنا برآن این نسخه را اصل کل قرار داده متن را حامل شرح نوشته شد که هم شرح ابیات وتفسیر آیات وترجمهٔ احادیث واقوال اکابر نوشته باشد وهم قیود مفیده ولغات ضروری که متتبعان این کتاب لطافت مآب را نباید از مواد حل مشکلات سوای این نسخهٔ لطیفه هیچ چیز وهیچ جا رجوع نمود دیگر فرهنگ لغات که کل آن داخل این کتاب نمودن متعذر بود وعلیحده مدون شده آنرا هم انچه لغات غیر مشهوره وضروری بود اکثر بر حواشی قید نمود وسوای آن اگر احدی را رجوع بلغت واقع شود بلطائف اللغات رجوع نماید مجملا همهٔ اینها را بانکات مفیده که قید یافته معتبر ومعتمد شناخته این حدیقه را از عالم صحف امام وامام مصاحف امام حدائق شناسند ودر خواندن ونوشتن این کتاب غلات آنرا خلاف حق دانند که

* * *

نکته چون زلف حور در تفسیر
رمز چون قصر عدن بی تقصیر

واقع شده ودر نسخهای که اقل العباد تصحیح داده ودرست کرده بجمیع این مراتب تقید ورزیده اگر بعد ازین کتاب غلات انتساب فرو گذاشت کنند حمل بر تقصیر مصحح کثیر التقصیر نشود ونیز فهرست کتاب امروز کسی ننوشته بود نوشته دیباچه هر داستان موافق اوراق کتاب هندسه قید کرد تا یافتن مطالب مقاصد بر طالبان این کتاب آسان گردد واین تحقیقات را علیحده هم مدون ساخته بلطائف الحدائق من نفائس الدقائق موسوم گردانید این قسم قلعهٔ بی روزنی را که در مدت پانصد سال احدی بدستیاری سعی وتردد دست تصرف بران نکشوده بود جهت استفادهٔ طالبان بکرم الله سبحانه کشوده آمد ❁

* * *

قرآنی و احادیث نبوی و اقوال اصفیا و اذکیا که حکیم بآن اشاره نموده با مضمون
آن وابسته آیات را بتقیید سوره و سیپاره که متفحصان شان نزول پیدا کردن آن
تعب نکشند و احادیث بتقیید راوی و کتاب تتبع نموده بر حاشیه هر بیت بعلامت
هندسه ایراد نموده و ابیات مشکله فارسی که محتاج بتشریح و توضیح بود اکثر را در
نهایت لطافت و جزالت براسه شرح نوشته بعضی را که بقیود مفیده که مفتاح
مخزن معنی همان تواند بود محتاج بود در پای همان بیت تقیید کرده و لغات
غریبه عربیه و الفاظ عجیبه عجمیه را نیز از کتب معتبره عربی و فارسی تحقیق نموده
برقم درآورده و رمزی چند در تحت الفاظ اکثر کتاب شریف در جائی که احتیاج
داشت و ضرور فهمید قرار داده که باعث رفع التباس در خواندن شود مثلاً
یای خطابی را خ و یای مصدری را ع و یای تنکیر را تن و یای مجهول را
از عالم شیر بمعنی اسد مج و یای معروف را از قبیل شیر بمعنی لبن مع و کاف
فارسی را ف و کاف عربی را ع علامت نهاده و چون در استعمال عام
عجم لغات عربی را بواسطه عدم اطلاع بر علم لغت بلکه الفاظ فارسی را هم بسیار
فتحه بجای کسره از عالم خزانه و عیان و عیار و رفعت و ایاب و شحنه و عمامه
و امثال آنها که بکسره است و در باب لفظ خزانه در قاموس الخزانة لا تفتح ابداً
واقع شده بفتحه میخوانند و کسره را بجای فتحه و ضمه از قبیل خفاش که
بر وزن رمان بضم اول است بفتحه و شمال را که بمعنی باد بفتح اول است بکسر
میگویند اکثر الفاظ عربی و عجمی را موافق کتب معتبره تازی و فارسی حرکات
و سکنات نهاده و اعراب کرده و در وقف و اضافه و اسناد نیز اکثر جاها معرب
گردانید که بهمان کشف انغلاق معانی غامضه میگردد و چون شروح که علیحده
نوشته شده حامل معنی همان بیت می تواند بود که تشریح یافته و طالبان
معانی که از ربط ماقبل و مابعد متن مطلع نیستند بعضی اوقات محتاج بآن میشوند
که سیاق و سباق کلام را از روی متن دریابند تا معانی و توجیهاتی
که در شرح تحریر یافته کما ینبغی مدرک آنها گردد و نیز می تواند بود که شخصی
حدیقه لطیفه داشته باشد و شرح نداشته باشد و بر تقدیر داشتن هر دو

باین پاکیزگی و لطافت و جزالت لفظی و معنوی و نکات دقیقه و الفاظ رقیقه باین طریق بیان کردن محیر طباع خواص و عوام ست حکیم انوری را که شهسوار مضمار فصاحت و بلاغت و مبارز میدان براعت و استعارتست بر اکثر شعرا بجهت انشا امتیاز میدهند آنهائی که سره و ناسره کلام را در استبانه فصاحت تفرقه و تمیز مینمایند و طبیعت ایشان بمذاق خاص کلام عذوبت التزام آن بزرگ معنوی آشناست میدانند که از طرز انوری تا این طرز چه تفرقه و تفاوتست اگرچه هر دلبری بمقتضای تجلیات متکثره غیر مکرره که بر کافهٔ ممکنات از مبدا انوار آناً فآناً در لمعانست کرشمهٔ خاص دارد و هر محبوبی نازی دیگر اما این شاهد عرشی را حالی دگرست

چنانکه بعضی عنبر ببوی بشناسند	ورا بدانند آنانکه شعر میدانند

و آنکه بعضی از مضامین حدیقة الحقیقه در مثنوی یافته می شود بخاطر بعضی عیب جویان فضل و دشمن حقیقت ناشناس میرسیده باشد که استغفر الله حضرت مولوی از حدیقه اخذ نموده باشند این معنی را در حق بینوایان عالم معنی و صاحبان بضاعت مزجات که مفلس راه فضل و کمال اند توان اندیشید گنجوران خزائن دانش و هنرمندی و نقاد طبعان ملک حقیقت و مجاز را بسرقه و اقتباس نسبت کردن کمال بی هنری و بیخردیست

چون خدا خواهد که پرده کس درد ور خدا خواهد که پوشد عیب کس	میلش اندر طعنهٔ پاکان برد کم زند در عیب معیوبان نفس

و عجب حال بعضی را قیاس آنست که رتبهٔ شعری حدیقه نسبت بکلام فصاحت نظام مثنوی ارفع و ارجح باشد بی تکلف در حدیقه شعریست که یک بیت او کوله بار صد دیوانست و از غایت بلندی دست قدرت هیچ ذی ادراکی بشرف بنیان آن نمیرسد مضمون

نحمده الله ثم نحمده آله

صد هزار شکر و آلاف سپاس کریم واهب المنی را که درین سال اگرچه ازمن خلعت صوری را باجل مسمی بر دو نوگل حدیقهٔ زندگانی مرا بصرصر خزان الم فرو ریخت اما خلفی خیر منه کرامت فرمود که دست فنا را تا ابد الآباد درو تصرفی نیست

داده خود سپهر بستاند
نقش الله جاودان ماند

هر صاحب دردی که برین کتاب مرار نظری کند البته بمقتضای مسلمانی و حق گزاری خدمت مسلمانان بفاتحه یادآوری خواهد نمود اکنون برخی از حقیقت اجمال و تفصیل و اختصار و تطویل و تفاوت رتبهٔ لفظی و معنوی عالے و سافلے و عموم و خصوص من وجه این دو نسخه که در صدر تقریباً ذکر یافته هر چند تشخیص و تحریر این مراتب بالا فوق رتبه و حالت این ناقص ست و قدم جرأت و جسارت درین وادی نهادن زیاده بر حوصلهٔ دریافت این اقل العباد بمقتضای مَا لَا یُدْرَكُ كُلُّهُ لَا یُتْرَكُ كُلُّهُ قدر طاقت و در خور استطاعت و دریافت ناقص خود بمعرض عرض ارباب انصاف و اصحاب تمییز در آورده انصاف طلبست بعضی را بجا طرح رسیده باشد که آنچه حکیم در دو بیت و سه بیت مختصر یابند حضرت مولوی در بیست بیت و سی بیت بیان میکنند و این بحسب فصاحت و ایجاز کلام قصوری داشته باشد ادای مقصود بر نمط محمود عند البلغا و بسط کلام بمقتضای اعلام علی طریق الفصحا بیشک از قوت انشا و قدرت کلام ست نه از عجز مولوی شائبهٔ تکلف و تمامه تعسف این طبیعت انشا و شستگی و رنگینی کلام و ادای مقصود بر نمط محمود که در شان حضرت مولوی از مصدر فیاض آمده و این فیضی که بحسب قابلیت تام تا بجایی رسید که ابیات عدیم المثال کرامت شده در هیچ یکی از شعرای صاحب قدرت و فصحای ذی فطنت نبوده چه مضامین معقوله مقرره را در عبارت فصیح و بلیغ در آوردن بمقتضی ملکهٔ عقلی نزد ارباب فضل و کمال چندان صعوبتی ندارد اما داستانهای واهی و افسانهای طفلانه طویل الذیل را

در خاطر هیچ متنفس ممکن نه
هم ز حق ترجیح یابد یک طرف

ملاحظهٔ طعن عوام فریقین که از نفس الامر برکنارند موانع این مطلب شد ایزد سبحانه و تعالی جمیع طالبان را طریق قویم صراط مستقیم روزی کناد بحق محمد و آله الامجاد و قریب دو سال باشد که ترتیب چنین دیباچهٔ مختصر مفید که موجب بقای ذکر گردد در خاطر خطیر القسیم داشت لیکن بمقتضای الامور مرهونة باوقاتها در مکمن خفا مختفی می بود درین بهار که آثار فیض و رحمت ظاهر است و خطهٔ مبارکهٔ کابل که بهشت روی زمین خصوص این فصل توان گفت از خوف تاخت و تاراج اوزبک امن آبادی شده و معنی ع سالی که نکوست از بهارش پیداست از اوضاع روزگار ظاهر و هویدا این قسم باکورهٔ فضل و سداد و نوباوهٔ دانش و داد بعون الله تعالی و توفیقه حلاوت بخش کام ارباب طلب و اصحاب شوق گردید والسلام
علی من اتبع الهدی

یکی از ارباب فیض تاریخ اتمام این دیباچه را چنین یافته

قطعهٔ تاریخ

خواجه عبد اللطیف آنکه بدهر
نیست مستور از وی دقائق فیض
بر حدیقه نوشت دیباچه
که بود معدن حقائق فیض
بهر تاریخ آن دبیر خرد
گفت دیباچهٔ حدائق فیض
۱۰۳۸ هجری

تمت
بالخیر

دیباچه حدیقهٔ حکیم سنائی رح

دیباچهٔ حدیقهٔ حکیم سنائی رح

سخنی رانده ام که دیوانیست		نکتهٔ گفته ام که تا لعینیست

در حق آن صادق می آید اما نظر بحال و قال حضرت مولوی که نموده میشود
گنجایش تفرقه و تمیز درین دو رتبه نیست از عالم لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِّن رُّسُلِهِ
تفرقه میان حالت این دو بزرگ که بیشک پیمبران ملت سخنوری توان گفت
مثمر کفر و ضلالست از شیر تا نبات که هر دو در یکظرف مختلط و ممزوج باشند
کرا یارای تجزیه و تفرقه تواند بود پس میانهٔ این دو کتاب عموم و خصوص مطلق
توان قرار داد که مثنوی اعم مطلق باشد و حدیقه اخص چه آنچه در حدیقه هست
در مثنوی بشرح و بسط تمام یافته میشود و آنچه در مثنویست در حدیقه جز بطریق
اجمال و ایجاز نتوان یافت پس حدیقه را بمنزلهٔ متن و مثنوی را بمثابهٔ شرح
گوئیم هم می سزد و اگر گوئیم طرف قال و رتبهٔ شعری حدیقه رجحان دارد و جانب
حال مثنوی اقوی ست هم خالی از جراتے و جسارتے نیست چنانچه
در مناقب العارفین شمس الدین احمد افلاکی بروایت بهار الدین بحری
منقولست که حضرت مولانا روزے فرمود که هر که بسخنان عطار مشغول شود
و سخنان سنائی را بجد تمام مطالعه کند بر سر سخنان ما واقف شود غایتش
اینقدر میتوان گفت که طرف صحو حکیم غالب بود و جانب سکر حضرت مولوی
رایح و آن صحو در حقیقت عین سکرست و این سکر عین صحو اما جرای احوال
خیر مآل خدمت حکیم را از ولادت تا رحلت میخواست مجملی درین دیباچه که مسمی
بمراة الحدائق ست بنگارش در آرد چون در خلاصة احوال الشعرا که این بی بضاعت
قلیل الاستطاعت مشتمل بر طبقات سبعهٔ این فرقهٔ شریفه موافق اطباق
فلکی نوشته تشریح داده و آن شیوع پیدا کرده تکرار آنرا تحصیل حاصل
دانسته بهمین قدر اکتفا نمود از معتقدات حکیم هم آنچه از روی تتبع و تصفح
دریافته و مضامین صدق آئین حدیقه بران ناطق ست میخواست بر سبیل
ایجاز بر صفحهٔ بیان نگاشته فرق مختلفه را از توهمات بدعات سیه در حق حکیم
نجات بخشد چون عشق و اعتقاد جادوست و باستدلال هیچ مذهبی اغماض نشاید
اهل طعنا هم نمیتوان کرد و بی هدایت و موهبت الهی القاے حق

[illegible]

دیباچه دوم

از حضرت حکیم سنائی رحمة الله علیه

بسم الله الرحمن الرحیم

از شکر بهتر آید

سپاس و ستایش مبدعی ست که بسخن پاک سخندان و سخنگوی ابداع
کرد و حمد و مدح مخترعی ست که بقوت این دو شریف صورت و مایه را
اختراع نمود نگار کرد وجود را و آن طبیعت کلی بواسطه صورت مایه جنبانید
نگار پذیره وجود را و آن جسم اعظم در سه بعد طول و عرض و عمق جلوه گر کرد
از سخندان کل علت و ساخت و از سخنگویان پاک علت شان بعد از
یعنی عقل
هفت پدر علوی چهار مادر سفلی را تقویت کرد و پس بوسایط این هفت چهار
سه نوع فرزند در زیر این گنبد خانه ترتیب کرد چون صد هزار عالم اخص والید
یعنی حیوان
را از خدر غیب بصحرا ظهور آورد و آن جوهر انسان بود پس از ترتیب
تقویت و تربیت پیش از میان که در رشته اول الفکر آخر العمل بود صد هزار
یعنی انسان
پرده در آویخت میان ایشان و میان کلمة الحق پس از دفتر لا ابالی و قد
خلقکم اطوارا بر ایشان خواند تا میان جمال و نفخت فیه من روحی و کمال و
من امر کی ما غیر از حدوث و مایه از حروف بساخت چهار مرتبه نفس را
در چهار در که طبایع باز داشت اول نفس رویند و آن شهوانی دوم

[illegible]

هو الحکیم العلیم

این دیباچه است که صاحب طبع سلیم و ذهن مستقیم اعنی حضرت حکیم دانا و اوستاد کامل بر مراتب سخن توانا بر حدیقة الحقیقة و کلیات خود نوشته اند و چون نثرش در خور نظم بغایت مغلق و طرز و روش زمان قدیم و به روزمره و عبارات این زمان مخالف طبائع اهل این روزگار نامانوس واقع شده در اکثر نسخه‌ها خود می‌نویسند مطلقاً نیست و هر جا تقلیداً لبعضی نوشته اند در نهایت سقم و غایت تحریف بندهٔ ضعیف عبد اللطیف بن عبد الله العباسی عفی عنهما که متتبع و مصحح و شارح این کتاب قدسی نقاب است نقل آنرا از نسخ متعدده بسعی تمام پیدا کرده تصحیح داد و اکثر لغاتش را از کتب معتبرهٔ لغت تحقیق نموده بر حاشیه نوشت تا غواصان بحر سخن و طالبان درر غرر دانش و فطن از مطالعه‌اش مستفید و محظوظ شوند بی‌تکلف نثریست در خور شان نظم این کتاب و کلامیست سزاوار علو رتبه آن ذات ملکی صفات اما در اکثرش مانند نظم حدیقه کار هر بی سر و پائی نیست و مشاهدهٔ جمال عروسانش قدرت دیدهٔ هر بینائی نه بغایت خاص فهم واقع شده انشاء الله خاص و عام هر کدام بقدر حال از عذوبت کلام عالی نظامش مستفید و بهره‌ور شوند

حرره و سوّده عبد اللطیف
بن عبد الله العباسی عفی عنهما

دیباچه حدیقه حکیم سنائی رح ۱۲

[illegible]

صالح یدعوله فقد موته معنی چنین باشد که چون جوهر آدمی زاد را از لباس آب و
خاک مجرد کنند و جاسوسان قضا امیش را در زندان عدم محبوس کنند و
چهار میخ جسمانیش را بچهار معدن باز فرستند خاکش را با خاک رسانند
اما پاکش هنوز بپاک نرسیده بود که موقوف نژادی و مرکبی باشد که دستش
از همه دست آویزهای مرگ کوتاه کرده باشد مگر از سه چیز اول صدقه جاری
یا خوانی آراسته که مدد قوت و قوت اخوان باشد و علم ینتفع به یا نوری ناکاسته
که در ظلمات او با و دیگران را چشم و چراغ جان باشد و ولد صالح یدعو له فقد موته
یا وکیل درستی روی شناس که خطه ایمان و امان را حارس باشد و روزی من
که مجد و دین آدم سنائی ام در مجد و سنای این کلمات نگاه کردم خود را
نه ازان مجد جسمی دیدم و نه ازان سنا قسمی و درین خزانه مطالعه کردم
نه جان را ازین خزینه هزینه دیدم نه جسم را ازان خرمن کاه برگی کاه
جانم در جوش آمد و جسمم در خروش گفتم ای دریغا که براتی که سخن پاک را بعالم
پاک رساند جانم ازان بیاده است گواه آنک الیه یصعد الکلم الطیب و العمل
الصالح یرفعه و آفتابی که جواهر غیب را بجان نماید جان ازان نابینا مو کندائیه
من عمل صالحا من ذکر او انثی و هو مؤمن فلنحیینه حیوة طیبة ما ازبسکه این فکرت
زحمت کرد و این مالیخولیا استیلا آورد تا چنان شدم که ازین سودا سویدای دل
بسواد دیده ام سپیدکاری بر دست گرفت و بیاض صبحم سیاه داری چون این
هم بغایت رسید و این غم بنهایت همی پابوسان مفرح همی و مفرح
غمی از صدر دولت خانه جان من درآمد ازین بخشنده بخشاینده چشمه حیوان
دلهای مرده و خفته انس جانهای پژمرده همیشه اهل سنت و آتش احمد بخشش همنام
پدرش مسعود الصفی و عرضش مصفی او مستوفی و مکرمتش مستوفی آن متفقد
من و داعی از مهر صدق و آن متعهد من و دست از سر حدق حرسه الله و حفظه
حجاب صنیعه و در اع م چون مرا شکسته و بسته دید صدف مروارید بشگافت
و دانست که دل شمیده و رمیده بمروارید در توان یافت از شاهراه گوش
و دهان جانم پر مروارید کرد و پس گفت بدرنگ و دلتنگ همی بینم تو آنی که همه

[illegible]

۱۵ غالبست سخن [illegible] سخن بی مجال [illegible] باشد [illegible] مصحف مجید را [illegible] تفسیر کنند [illegible]

[illegible]

سال این تصنیف [illegible] ازمن [illegible]

[illegible]

نفس جوینده و آن حیوانے و سوم نفس گوینده و آن انسانی و چهارم
نفس شوینده و آن ربانی و میان این روندگان الهی مدارج و معارج
نامتناهی ست موکد این آیت که اُنظُر کَیفَ فَضَّلنا بَعضَهُم عَلیٰ بَعضٍ تا بعضے
سالکان از نقش نفس درگذشتند و حمال جمال کلمه شدند و بعضے استادان
اسباب ساختند و برو نشستند و چون الف که هیچ ندارد ازان خط حظ
ایشان بر نیاید تا آنهائی که زیر پردهٔ صورت انده بودند حادث و محدث
گفتند و آنها که مشغلهٔ ظاهر بر قدم یافتند قدم حروف گمان بردند
و آن سخن پاک خود محیط بر ازل و مدرک بر ابد و آنها که ورای حجاب بودند
و اولوالعزم من الانبیاء. با نور کلمه متحد شدند و آنها که در نظارهٔ
جمال آن مخدرات بودند پردهٔ شان رقیق تر آمد و آن اهل تحقیق و اولیاء
بودند و از نور کلمه اقتباس میکردند و آنها که پس پردهٔ رنگ رنگ بودند
در نقش پرده نظاره میکردند و آن شعرا بودند انبیا را جمال از علم کلمه عین
آمد و اولیا را مجال در میدان نطق صفت آمد و شعرا را رنگ و بوی
در ایشان کلمه قول و صورت اینهمه یکے و لیکن بحکم این سه واسطه
ازین سه شراب خانه قدم صفو خم نصیب ملک انبیا کرد و مینا نصیب
اوصیا و اولیا داد و بآخر قسم حکما و شعرا که ایشان از خلفای راستین
بودند و الّا آن آسمانها زمین را چون در سنت کرام این بُوکه و للارض من
کأس الکرام نصیب ایشان را از آن جرعه بی بخش نکردند تا این حکما و شعرا
بتجرع جرعه ایشان عمر ثانی و ذکر باقی بدست آرند تا چنانکه اول از سخن
پاک پیدا آمدند بآخر بسخن پاک رد گردند تا منه بدأ و الیه یعود درست آید پس
تربیت انبیا و تقویت اولیا شان حاجت بود که اطفال بودند و ناتمام نزا
وانگان باید همیونسان را همسایگان تا مراعات و مدد ایشان تمام
کرده بعالم کمال ناقص نرنند و طعنه کما خلقناکم اول مرة نشنوند
از آنکه خرد و بلند رسک پیش بینش مخبر آفرینش خبر داده است که اذا مات ابن
آدم ینقطع عمله الا عن ثلث صدقة جاریة و علم ینتفع به الناس و ولد

[illegible]

بحکم فرمان برفت با آن جمع و صد هزار عرق تشویر بر اسای بر جبین مبارک
وی نشست و سرشک رشک می بارید چون آن ضیافت باخر رسید
بحجره باز آمد و گفت ای مهتر این نیکو باشد که جگر گوشه خود را بخرمن گاهی
فرستی که هنوز خوشه چینه الجاهلیة می چینند و چشم چراغ خویش را
بانجمن فروزانی که منوز لات حتی زرتم المقابر بپیرند مهتر سرش در کنار گرفت
بر رویش بوسه داد و گفت جان پدر پیغمبر بچگان را چنین بوجها پالاینده بی
مادری چنین باشد هنوز رهتم حدیث بو که حنیف خواهم و تجافی جبرئیل آمد بر بابای
وحی و بر دایره جمالش شعله زد و در فاطمه نگریست و گفت این دلتنگی چیست باری از آن
چادر شبان فرسی تا چه جامه داشتند و تو چه جامه داشتی گفت من خود را این محمل
نداشتم گفت زنان را بخوان پس بخواند و پرسید گفت چنان بود آن زنان
که این جامه تو آفرینش آن مجمع را جمال داد همه نظارگیان در و متحیر شدند و پیش او
همه پوشیدگان برهنه بودند این زنان با یکدیگر میگفتند چه گوئی این قصب
در کدام ولایت یافته اند و این طراز از کدام طراز خانه بیرون آورده اند این
چه یکدست استادی و این چه بار انگشت علم گری و این چالاک
حرکت طرزی که چنین طراز بر کشید انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل
البیت گفت ای بابا چونکه بمن نمودی تا من شاد شدمی گفت ای عزیز
زیبای خود دران بود که در تو پوشیده بود و تو میدیدی لعمری این نکته را
تن درست کاری ست و روشن روزگاری که اینچنین در پرده می پرورند
ولیکن این فطام فاطمه را مسلم بود که او را بدست اقتدا بیرون نیاورده
بودند اما کسی که مقتدا باشد در هنرے و علمے او را این مسلم نیست چنان باید
کزین خلعت در وی پوشیده بود اما بر وی پوشیده نباشد تا آن نور
متعدی بود لازم ازین خلعت تا اکنون خویشتن عریان می شناختی
اینها که از جامه خانه ازل بر تو پوشیده اند ولیکن از تو پوشیده است
آن خبر نشنیدی که اذا اراد الله بعبد خیراً احب ان یری اثره علیه
باید که پیوسته خود نگر جلوه خلعت الهی باشی و خشنود و شاکر موهبتهای

[illegible]

17

ند و بست و نهایت جزالت نظم کردند
چون همگی همت این ملک زمین مصروف آن بود
که مطلع این کتاب مستطاب [illegible] والا پایه
بجاه کیوان بارگاه سکندر [illegible]
جمشید صولت سلیمان قدرت [illegible]
ظل سبحانی [illegible] صاحبقران [illegible]
[illegible] الدین محمد شاه جهان بادشاه
غازی خلد الله ملکه [illegible]
[illegible] و محسن و کریم [illegible]
[illegible] خان [illegible] صاحب [illegible]
امضا [illegible]

نقشهای شیطانی را روسیاه گردانیده این مدبرنگی از حیثیت همه مزاجهای
حیوانی را چهار میخ کرده این دلتنگی از حیثیت او را از حرمان این
خیر خبر کردم و گفتم جای مدبرنگی و دلتنگی هست که ازین سه
دست آویز که وکیل در آفرینش ارشاد کرده است پس از وفات دستم
ازان کوتاه است تا لاجرم محروم هر دو سرای شده‌ام و با اینهمه او در از مخو
د بیش و ستاننده سرمایه و دریا و می ترسم که مبادا ازان که گشتن ناهست
بر چهار ارکانم چهار تکبیر کنند و قامت عمرم بر در دروازهٔ قیامت بکشند
چون مرا ازین سه وکیل در یکی نباشد در حضرت یکی بی سرمایه و بی پایه
بانم آن غمخوار من چو شراب جگر خوار من چو سراب این ماجرا
چون از من شنید برای تفرج و تسلیت مرا در شرابخانهٔ روح بگشاد
و جام جام راح روح در داد پس مرا گفت اول باب اثری از آثار ولی نعمت
کائنات و خواجهٔ موجودات بگویم گفتم بیار گفت بدانکه روزی سلطان
فتوت در چهار بالش نبوت پشت فراگذاشته بود دیگر بیست طائفه از مخدرات
اشراف مهاجر و کدبانوان سادات انصار درآمدند و شرط تحیت بجای
آوردند پس روی سوی کدبانوی قیامت فاطمهٔ زهرا آوردند صلوات
الله علیها و گفتند نحن فی مجلس عرس بک تحقیق عمائم قد نسجنا الانفس
فوا فتفضلی بطرازه معتبرا گفتند دعوتی است در پوشیدگان و سادات
و اشراف جمع‌اند این چشم و چراغ را دستوری ده تا مجلس افروزی
کند و این گوهر پاک را بفرست تا واسطهٔ قلادهٔ آن محفل باشد آن نوبر گران
جامهای قصب قصاص پوشیده و دامن فخر در زمین کشان ولیکن چه سود که
دران جامهاشان دو بخیه نبود چنانکه فاطمه را آن چه بود گرسنگی و برهنگی
موجود بود خواجه دستوری داد و آن سیدهٔ زنان در پدر نگریست و
بگریست گفت بابا چندین گاه است تا شالکی دارم بر سر و آن چادرکی
که چندین جای پیوند کرده بودم از برگ خرما بدست شمعون یهود گرو است
من چگونه بجائی روم گفت لابد بباید رفت که مغفرت حضرت نومیدی نیست

16

ملکوت لوزین علت جسمانی احتما فرموده و ازین عقاقیر شیطانی احتراز که نعوذ
بالله من علم لا ینفع و سرهنگ دراو این پرده بر داشت که رب عالم قتله
جهله و علم لا ینفعه پس چون علم نافع آن باشد که نفع او عام باشد نه خاص اثرا و متعدی
بوده لازم نگرددم تعلم اصول اصول نیست که علم اصول با اصول باشد خود
معقولست و با سیاست اقبال ما قدروا الله حق قدره ما عقول دیگر علم کلام
دانی که علم کلام چیست پای بند کام و نام و دام شبهتهای عام یا تهمت من باله
تکلم تزندق و جام با نکته آن بزرگ که میگوید در کلام که علم حدیث اسناد
ضعیف الاسناد من علم را برای بدعت تمام کردم والسلام دیگر علم حسابست اما بیرون
از حاجت شرع حجابست که شاغل حقائق ست و پرده دقائق دیگر علم نجوم
که آن با ضافت با ابهام علم تخمینی ست و باد به که من صدق کاهنا فقد کفر
تحمّل فی دینی پس هویدا بود که در صحرای سینه مشتی تا کنج کنج علم را چه کنج بود همه از
بوالعجبی نفس آدم را باستعارت نقاب نفس شیطانی ساخته و صفت شیطانی
را بوقاحت اسم انسانی داده هرگز آدم منزوی از مرکز حقیقت مشاهده گوش شان
عنقا شده و هرگز گروهی از جاده جود بر لعبت دید ایشان ناشسته با استراق
سمع که از پاکان آسمان کنند لعب خویش سروش کرده بسایه خویش که از پیش
پیش خود دیده قد کوتاه خود را فراموش کرده روز کوران ربع مسکون با شراق
جمال خورشید دیکار بسته شگافان را که از روستا باشند با صدوق شگافان
چه شغل آن همه تمویهات و تهویلات و موهومات و مظنونات ایشان همه بر نقیر
ایشان مقصورست آن حکمت شرع پرورده است که بهمه اطراف اکناف
عالم مشهورست اینک علم ینتفع به از بساط ثری تا مناط ثریا از اول مرتبه
جماد تا آخر معالم جهان کیست که از استادان منفعت بیند آنکه جمهور
فرق ملک از ظاهر مقالات حبیب خویش کسب میکنند و کافه شیقان جهان
از رمز و اشارت او جان آمیزبانی میکنند نه کله کلاه ارباب قیاس و ظن
از رنگ عبارتها و پیرایه و سرمایه میسازند و رمه رمه رعایای عباسی
عوغاء انسانه این همه گدیه میکنند و شیر زدگان آدم را از ان تربیت و

تابان

[illegible]

[illegible]

تا منتهای اما آن خنکه میگفتی معنیش بر خود می نهفتی که اِذَا مَاتَ ابْنُ آدَمَ انْقَطَعَ
عَمَلُهُ اِلَّا مِنْ ثَلٰثٍ مقصود اشیا و موجودات میگوید که چون سلاسل چهار عنصر یک
موجه بگشایند و پنج در جانش در بندند همه تاج و دواج وحل و عقدش باد
بر و هند مگر سه چیز اول صدقه جاریه این نکته ای حکیم یاد دار سی آن
اشارت چرا فراموش کردی که هم ناقد کائنات گفت کُلُّ مَعْرُوفٍ
صَدَقَةٌ وَمِنَ الْمَعْرُوفِ اَنْ تَلْقَى اَخَاكَ بِوَجْهٍ طَلْقٍ وَاَنْ تُفْرِغَ مِنْ دَلْوِكَ فِي
اِنَاءِ اَخِيكَ یعنی صدقه نه همه آن باشد که نانی پیش لت انبانی نهی یا نفاقه
بدست بی سرمایه دهی ببصدق تر صدقه و بی زیان تر میزبانی آن باشد که
تماشا جای آشناگان را خرم داری و بوستان روی پیش دوستان
کوی تازه داری وَاَنْ تُفْرِغَ مِنْ دَلْوِكَ فِي اِنَاءِ اَخِيكَ گفت جگر تفتیده
را بنیچ سقایی کنی و آن نوشیدن دریاقی که غذائی که بعد آن از روی تولد کند آن
گر اسخانی باشد میزبانی میزبانی درستان باشد که از و منت زاید نه مؤنت
تاویل نص تنزیل قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا اَذًى پس اگر
صورت صدقه ایشان دانند صدق معنی صدقه تو داری و اگر ایشان
خوان نان پیش اشباح نهاده اند تو خوان جان پیش ارواح نهاده
هر ساعت مسیح وار این دعوت برای دعوت مشتی گرسنه در زبانت
رسته که اَنْزِلْ عَلَيْنَا مَائِدَةً مِنَ السَّمَاءِ خوان مائده روحانی در مهمان خانه
جسمانی تو سخت کرده مضمون مَنْ اَكَلَ وَحْدَهُ بر نفس حیوانی تو میخوانی
و میزبانی عام میکنی آن چه گوئی من از صدقه جاریه محرومم اما آن دیگر گفت
عِلْمٌ يُنْتَفَعُ بِهِ علمیکه از و نفع گیرند مشاکلی باشد که چون آب و آئینه از برای عیب
شستن باشد نه از برای عیب جستن علم نافع آن بود که از درد نیستی
پستی رسد نه از بی باکی و ناپاکی در جمله چون آب و آئینه باشد که از پیشان
پریشان نماید و خود در میانه نه و اگر خود در میانه باشد آن نور او هم
سطح آب را سیاه کند و هم روی آئینه را زنگ تباه کند علمیکه گویند حجاب گردد
این بود که هستی و پنداشت ایشان پرده نور علم ایشان گشته باشد از اینجا بود که غیب

[illegible]

۱۸

نامهٔ اول

[illegible]

اگر دری صدف کشایان ازل دانند و این شکرها که درین قطرهاے حکمت تو تعبیه کردی شکرگزاران ابد شناسند و دیگر قسم سوم از آن خبر که گفتے وَوَلَدٌ صَالِحٌ یَدْعُو لَهُ بِالْخَیْرِ بَعْدَ مَوْتِهِ این خود بدین خلعت مخصوص توئی برای آنکه فرزندانی که کافی باشند فرزندان تواند کدام فرزند زادان ارحام مادر توالد و تناسل خلف تر از فرزندان تو و کدام دلبند روی نمود . از مشیمهٔ کون و فساد شریفتر از دلبندان تو از روزگار عباس جبور که معلے بود تا عهد تو که معلم زاده که دیده چون فرزندان خویش نیک بخت و بسیار رخت و سزاے تخت همه بر فرود فلک اعظم ساکن همه از صروف روزگار ایمن چرا زیرا که آفتابے را که شرف از شرف عرش بود زحمت کسوف او را سیاه نتواند کرد و گوهرے را که از کان کن فکان زاید صدمت استحالت تیب او را از هم فرو نتواند کشاد و ولد صالح اینچنین فرزند باشد که از جوهر بسیط تربیت پذیرفته باشد نه از اجسام مرکب ترکیب گرفته فرزند شاعران سخن شاعران بود چنانکه استاد پاستان گوید درین معنے ؛

بیت

ندارد میل فرزانه بفرزند و بزن هرگز
ببرد نسل این هر دو نبرد نسل فرزانه

بیت

واے دریغا که خردمند را
باشد فرزند و خردمند نے
ور ادب و دانش و فضل و حسب
حاصل میراث بفرزند نے

پدر را چه گناه چون فرزند بی حاصل باشد فرزند صورت بیشتر آلایش دودمان باشد قوله تعالی اِنَّمَا اَمْوَالُکُمْ وَاَوْلَادُکُمْ فِتْنَةٌ اما فرزند فطرتے و نطفتی آرایش خان و مان باشد لِلّٰهِ کَنْزٌ تَحْتَ الْعَرْشِ وَمَفَاتِیحُهُ اَلْسِنَةُ الشُّعَرَاءِ اما چه فائده ازین مائده اگرچه زادگان تو هر یک لولوی شهوار اند حفظه و کلات چون تو از صدف تو نا برخوردار اند ای عافاک الله فرزندانے که مرد قوی شهوانی اند عاقلان در تربیت ایشان تیغ بر میدارند پس زادگان نیکو یادت از جنبش و جانی وا مانند کسانی اند که بچگان دم روح الله باشند

٢١

[illegible]

هم‌زادگان عالم جان را ازان تسلیت دهد و زدگان شوق را ازان تقویت
و حرام زادگان عهد را ازان تعزیت میدارند نفیس‌تر سرمایهٔ گنج خانهٔ عقل و
گرانمایه‌تر پیرایهٔ ز معالم النفس خیراً کثیراً ببشارت الهی سرمایه و من یؤت الحکمة فقد اوتی
خیراً کثیراً جواهر روحانی با بشارت نبوی پیرایهٔ ان من الشعر لحکمة آنکه اینچنین شربتها
نوش کنی پس شکر شکر او فراموش کنی تو خود دانسته ازان سه موالید که نتایج
این هفت و چهارند آدمی زادگان خیارند ازین سه خط که معادن و نبات
و حیوانست غرض و مقصود انسانست بهر او جان شرف جولیت بنفس
سخنگویست ایشان را قبای بقا پوشانید و طرازش این کرد که و لقد کرمنا
بنی آدم و در بقا و فناشان بر حیوانات امیر کرد و نشانش این کرد هو الذی
خلق لکم ما فی الارض جمیعاً باز ازیشان طائفه از اسامی بمعانی رسیده زه آب
حکمتهای موزون از درونشان بکشادند تا چنانکه ایشان خواستند در ملک کلمه
بجد و هزل بر قصیت سخنیت تصرف میکردند و کشادنامه از دیوان وهم و خیال
یافته بودند که چون متصرفان عالم کون و فساد آن امارت امارت بالفرت
کلمات در ایشان بدیدند میر میر ایشان لقب دادند چنانکه مهتری فرماید که
الشعراء امراء الکلام اگر ایشان را از قشر امیر خوانند شما از لباب سخن
امیر ایشانید آنگاه در بوتهٔ ادراک حق و باطل آمیخته را ازیکدیگر جدا کرد و
نیک جلوه کرد و گفت عطاء الشعراء من بر الوالدین و بد را رسوا کرد و
گفت الشعر من مزامیر ابلیس پس غرض تخییل و تحقیق مطالعه کرد و کاه الشعراء یتبعهم
الغاوون از دامنهٔ الا الذین آمنوا و عملوا الصالحات جدا کرد و پرورده‌گان گلشن
تقدس را تاج تخصیص من تبعیض بر سر نهاد و گفت ان من الشعر لحکمة و
ملکوتیان تکلفشان تلبیس را بکار برد و تازیانهٔ لان یمتلی جوف احدکم قیحاً حتی یریه
خیر له من ان یمتلی شعراً زد و ایشان را خاکسار دو جهان گردانید بدین
اشارت که فرمود احثوا التراب فی وجوه المداحین تا هر ژاژ خایی و
هرزه درایی دعوی امیر الکلامی نکند که این تشریف مسلم شاعر مسلم است
نه ظالم را آن توانی برای آنکه این درها که تو درین درج دولت درج

ز نقل نقل شد هر صفحه چون بزم میخواران
[illegible]

۲۰

دیباچهٔ حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

اختیار کنند و به عادت قطاع کاملی چنانکه متنبی گوید درین معنی ؛

ب

ولم ار من عیوب الناس شیئا   کنقص القادرین علی التمام

پس اکنون چون حال برین جمله بود از دفتر کاملی این مثل پیش چشم جسم مبارک الکسل احلی من العسل و از لوح محفوظ عقل این نکته در گوش هوش خوان که من تفکر فی العواقب لم یستجع[1] از قفس عافیت بیرون جه و [illegible] بد برنه و آن یتیمان روی پوشیده را از آب زندگانی روی بشوی و این عروسان زلف ژولیده را بشانه روحانی جعد افشان بعضی را ارسلان شاه خاص ادریس مخوان و بعضی را آبتین عالم هیس که العدل میزان الرحمن والجور مکیال الشیطان بعضی را در گلشن حفظ جلوه مکن و قومی را در گلخن نسیان رسوا آن فرمانی که از صدر نبوت صادر گشت کار فرما و بر بند که سووا بین اولادکم فی العطیة گفت زادگان شما و ادگان حق اند همه را چون جرم پروین پشت در پشت دارید و چون پیکر دو پیکر روی در روی چون چنین فرموده است پس تو این آینه جانها را چون دندانه شانه یکسان دار و آن سوهان دلها را چون دندانه اره با تیغ زخمهای بر میده را به پیوند یا باده مدد عمر تو گردد که صلة الرحم تزید فی العمر حسن عهد بر مهجوران حفظ تازه کن تا سبب هم طویلگی ایمان تو گردد که ان حسن العهد من الایمان و آن گوهرهای پراگنده را در یک عقد عقد کن و این دینارهای قراضه شده را در یک بوته نقد کن که اگر نقل زادگان نسل مشروعست نقل فرزندان عقل هم نا ممنوعست چون عروس جان من از گفت او این پیرایه بربست من از راه نیاز سلاح او ساختم بهانه خانه و دانه آوردم عذر تعذر جامه و جای گفتم که بی یساری و چهار دیواری این جمله متیسر نشود

ه

این فضل که بشنید ز من دست بر زد   صد رحمت الله بر آن دست بر آن بر

هی دست قبول و اقبال بر سینه مبارک نهاد در حال از بهر دفع بی انصافی

---

[1] استجاعة گرسنگی نمودن صراح

ایشان را فرو گذاشتن خامی بود نگار یگانه که اندام از عقل کل یافته
باشند اجزای ایشان از هم فرو گشادن بی اندامی بود و جانفزایانی که
سبب دستیاری حیات باشند آسان آسان پای از ایشان بیرون
نتوان نهاد و دلربایانی که در پایداری اسم تو باشند خیره دست از ایشان
باز نتوان داشت دلخواهی را که مربی چون تو کریمی باشد ذر یتیم او چه باید که
یتیم ماند سپاهی را که مقوی چون تو یکی باشد سپاه سالاری بی یاری او
چه واجب کند که بی یار بودن آن چندان در یتیم او را در دست مشتی
پرور فروش یتیم کرده و آن چندان غریب خوشروی را از راه غربت شماران
آواره کرده تا که صاحب غرضی طپانچه شان زند و صاحب علتی جعد شان کند
عروسانیکه حجره ارباب آگهی آشایند در حجره اصحاب ملاهی مانده و گوهرهای که
ملک ملکان را زیبد در سلک اصحاب محراب و المحراب کشید تا کی برنجین فروغی
از سر دروغ آن کلمات زرین را از روی قلابی در صورت مس سرخ بر نابینایان
رایج میکنند و کسی نه که دست آن قلاب بخت تیره گاهی سیاهی از
سیم جهل نکوئی او سیر و کسی نه که از راه شفقت تریاکی آمیزد و از سر دوائی
از سر شریری او را شربتی بخیزد آزاده نه که این گوهر پاک را از پیکار برهاند
که شعر آن خوش زبان شعری تابش را چون شعر خود می نهد جوانمردی نه
که او را از آن لوش و ناخوشی نجات دهد گاه گاه حلاجی سپید کاری روی
این دارندگان را سیاه میکند و غیوری نه که او را بسبب سفر آب توشه
سیه در انبان نهد این مشتی ناکس دنس تهی نفس پر هوس آخر کش
حس هرزه پوی بدعت جوی سست خوی سنت شوی ناموسی سالوسی
افسوسی پر خیانت بی صیانت بیدیانت همه ولغ لهم بهر شر و حسد
و عقد عقد این چندین کریم و کریمه را چون قبطیان فرعون بنی اسرائیل را
اسیر کرده و تو عصای کلیمی در گوشه خانه برده مهر بی مهری بر لب نهاده
و گوش هوش گم کرده ای چنین توانی از مردم توانا سادات عصر و کافه اشراف
و جمهور افاضل بر گرانجانی حمل کنند نه بر تن آسانی و این کاهلی بر تغافلی

قلمش میوه ده و شاخ زرست
در معانی همه رنگ زرست
تا شد او در سخن نامل دوست
گشت با دام [illegible] بی پوست
فکر او بر غلط چو زد سر پا
گشت بر سیمه ز غلطهای وا
بر عبارت چو شد نگاهش راست
[illegible]
[illegible]
[illegible] پشت میجو ابر

۲۲

[illegible]

بر قضیت اشارت آن ثواب سلب صواب طلب آن قابل دولت
و قایل حکمت قبلهٔ اقبال کعبهٔ آمال خواجه مشار و مهتر بیدار عاقبت بین
حقائق خوان دقائق دان نیک هوش حق شناس سخن گزار معنی طراز
که باری عز اسمه او را از حیات و ما را از بقای او متمتع داراد و همچنانکه
این مائدهٔ آسمانی بوجود جود او آراسته گشت هر لحظه فایدهٔ رحمانی
بجان و جاه او پیوسته گرداناد و تا ابد توفیق همطویلهٔ او بندد همچنین
موفق داراد بر جمع کردن علم و حکمت بر جلوه کردن اصحاب حق و حقیقت
بر تفخیم و تعظیم ارباب طریقت والحمد لله
رب العالمین والصلوة والسلام
علی محمد و آله
اجمعین
تم

زمستان آفتاب کده بر آسمان همت بفروزد تا بساختند و از بهر
تیغ تابستان افروزان داد تا سایه بانی بر آفتاب گرم ببستند و از بهر غذا
میکائیل را که مکیال ارزاق بر دست اوست کیساله خط راتب بنبشت و
از برای لباس از جامه خانه رفعت بستان از خلعت مستانی تر تابستانی
در من پوشانید و چرخ را که تکفل خرج آن نتوانست کرد او تکلف فرمود
در جمله تزاحمی که خاطر را از آن نفرستی خواست بود و همه غمهاشان بر بست
سوی جان و مهر دلگشایی که جان را از آن تسلی توانست بود و همه را از
بگشاد و سوی دل آتش گویم که آن مصطنع ربانی گفت و اصطنعتک و آن متکلم
روحانی و کلم الله موسی تکلیما و گفت طلعت البلاد و حریت العباد و ذات
خیر من الکل بدان گفتم که در کافه خلق من او را چون نام احمد یافتم و او مرا چون
نام خواجه خویش مسعود بخت کرد و در جمله آن صد باقی باد در جانبازی دلی
نمود که هیچ در باقی نکرد چه گویمش جز آنکه استاد حکیم فرخی گوید در معنی

هر چون نکرم قصه من با کرم او   چون قصه آن اشتر مست است و خراسی

آن همچو نام خویش عدیم المثل و آن چون پدر خویش مسعود بخت چون
جان آزاده را بخلق بنده کرده و مرا بقبول اقبال خرسند کرد من نیز
جان خود را شاد کردم و دل از قید تعلقات آزاد و در حسب حال خویش
این قطعه را انشا و انشاد کردم

گرچه چو تیشه سرنگون بی بیشه و ترش   هرگز نبوده ام نه طمع اندیشه را
ورچه چو چشم تیشه من از بهر یک خلال   قد خم نکرده ام ز پی شاخ بیشه را
ورچند پیش از این سر من تیز تیشه بود   آن نعمت هم ز خوشه رساند و ریشه را
لیکن کنون ز بس که ریش تیز تیشه ام   خواجه رئیس احمد مسعود پیشه را

اینها بر یک عقبه جمع کردم تشبیبی برین نسق تحریر کردم و ترتیبی برین
نهاد نهادم و بپرداختم این دیوان را برین ترتیب و تشبیب

دیباچه مسعود سعد سلمان
[illegible]

بسم الله الرحمن الرحیم

ای درون پرور برون آرای   وی خرد بخش بیخرد بخشای
خالق و رازق زمین و زمان   حافظ و ناصر مکین و مکان
همه از صنع تو مکان مکین   همه در امر تو زمان و زمین
آتش و باد و آب خاک سکون[ا]   همه در امر قدرتت بیچون
[ع]عرش تا فرش جزو مبدع تست   عقل با روح پیک مسرع تست
در دهان هر زبان که گردانست   از ثنای تو اندرو جانست
نامهای بزرگ محترمت   رهبر جود و نعمت و کرمت
هر یکی فزون ز عرش و فرش و ملک   وان هزار و یک و صد کم یک
هر یکی زان بجای خود منسوب   لیک نامحرمان ازان محجوب
یارب از فضل و رحمت این دل و جان   محرم ویژه نام خود گردان

له سکون ایشان یعنی ای کسی که [illegible] قول حضرت [illegible] را امر جنبش یعنی الله تعالی [illegible] تبارک الله [illegible] نسبت [illegible] یعنی این همه [illegible] کنایه از آسمان [illegible] آدمی [illegible] تعالی [illegible]

[illegible] کار فرما [illegible] آسمان [illegible] یعنی این [illegible] یعنی [illegible] تا فرش [illegible] جزو [illegible]

[illegible] قدرت او را [illegible] عالم [illegible] این درگاه او [illegible] شتابان اند [illegible] است عقل با روح [illegible] درهمین ست [illegible] مبدعات و مخصوص

نقل عبارت منقول عنه دستخطی خاص حضرت شارح و راقم حدیقهٔ حکیم سنائی

الله اکبر

معلوم ارباب خبرت و اصحاب فطنت که طالب و خواهان و مائل
تتبع این نسخهٔ لطیفهٔ شریفه باشند باد که حرکات و سکنات و اعرابی
که بر الفاظ و لغات تازی و فارسی این کتاب مستطاب نهاده شده
همه از روی قاموس و صراح و کتب معتبرهٔ لغات عربی و
فرهنگهای معتمد فارسی و قواعد نحوی و قوانین صرفیت و اعتماد
و اعتبار را شاید بمحض همین که احدی خلاف مشهور و معروف حرکتی
یا اعرابی ببیند حمل بر سهو و خطا نکند که هیچ چیز درین نسخهٔ کریمه خود رو نیست
و مستنبط از کتب و قواعد علمیت این دو کلمه مزیداً للاعتماد تحریر یافت
حرره عبد اللطیف بن عبد الله العباسی که شارح و مصحح این کتاب
میمنت نصاب ست

۲۶

[illegible]

دل عقل از جمال او خیره
عقل و جان با کمال او تیره

عقل اول نتیجهٔ صنعش
راه رو در راه او بر فرش

سست جولان ز عزو آتش هم
تنگ میدان ز کنه صنعش فهم

عقل از پی سوخته آتش او
از پی رشک کرده غیرش او

نفس در مولدش گرو بزیست
عقل بیکنهش نو آموزیست

نیست عقل از نین پنج سرای
جز مزور نویس خط خدای

نیست از راه عقل و وهم و حواس
جز خدای ایچ کس خدای شناس

عز و صنعش که رو نمی‌نماید
عقل را جان عقل بر باید

عقل را خود کسی نهد تمکین
در مقامی که جبرئیل امین

کم ز گنجشکی آید از هیبت
جبرئیلی بدان همه دولت

عقل کانجا رسید سر بنهد
مرغ کانجا رسید پر بنهد

هر چه را هست گفتی از بن و بار
گفتی او را شریک هش میدار

[illegible]

۲۹

[illegible]

و مسود این اوراق در شرح مثنوی مولوی بشرح و بسط تمام تقریبا بقید تحریر آورده ان اردت فاطلب منها ۱۲

[illegible]

کفر و دین هر دو در رهت پویان		وحده لا شریک له گویان
صانع و مکرم و توانا اوست		واحد و کامران نه چون ما اوست
حی و قیوم و عالم و قادر		رازق خلق و قاهر و غافر
فاعل جنبش است و تسکین است		وحده لا شریک له اینست
عجز ما حجت تمامی اوست		قدرتش نایب اسامی اوست
لا و هو هر دو زان سرای تهی		باز گشتند جیب و کیسه تهی
برتر از وهم و عقل و حس و قیاس		چیست جز خاطر خدای شناس
هر کجا عارفیست در همه فرش		هست چون فرش زیر نعلش عرش
هرزه بین روان بیننده		آفرین جز بر آفریننده
آنکه داند ز خاک تن کردن		باد را دفتر سخن کردن
واهب عقل و ملهم الباب		منشی نفس و مبدع اسباب
همه از صنع اوست کون و فساد		خلق را جمله مبدا است و معاد
همه از او و بازگشت بدو		خیر و شر جمله سرگذشت بدو
اختیار آفرین نیک و بد است		باعث نفس و مبدع خرد است
هیچ دل را بکنه او ره نیست		عقل و جان از کمالش آگه نیست

۲۸

[illegible]

[illegible]

بالبلی حواس کی شاید — کوز بر پشت قبه کی پاید
عقل رهبر ولیک تا در او — فضل او مر ترا برد بر او
به البلی عقل ره نبری — خیره چون دیگران مکن تو خری
فضل او در طریق رهبر ماست — صنع او سوی او دلیل و گواست
ای شده از شناخت خود عاجز — کی شناسی خدای را هرگز
چون تو در علم خود زبون باشی — عارف کردگار چون باشی
چون ندانی سر اشناختنش — چون توهم کنی بساختنش
هست در وصف او بوقت دلیل — نطق تشبیه و خامشی تعطیل
نهایت عقل در رهش حیرت — مایهٔ خلق سوی او غیرت

[illegible]

نعود بدفع مطعونات فاسده معاذ الله بنا بر خاصان بارگاه احمدی که هر کس بر جادهٔ استقامت ثابت قدم بوده از شرک و کفر مصئون مانده و الله اعلم

آنکه تفرقه میان عشق و عقل میکنند و میگویند حق تعالی عشق را کمال عشق ساخته یعنی عشق را کمال داده و این کمال رتبه عشق ست که در اکمال خود محتاج بغیر نیست و نقص لازم اوست و عقل را بعقل عقال کرده که از در معقولات قدم پیش نتوانند نهاد و قادر بر اکمال خود نیست پس تفاوت میانه رتبه عشق و عقل ظاهر باشد والله اعلم بالصواب

[illegible]

من عرف نفسه فقد عرف ربه [illegible]

[illegible] اشارت است بحدیث اول ما خلق الله العقل یعنی اول [illegible] حق تعالی آفرید [illegible]

جز بحس کیک و نفس خبیث / کنند در شدم حدیث حدیث
درره قهر و عزت صفتش / کنه تو بس بود بمعرفتش
چند ازین عقل ترهات انگیز / چند ازین چرخ و طبع رنگ آمیز
عقل را خود بخود چو راه نمود / پس بشایستگی ورا بستود
کاول آفریدها عقل ست / برترا زبرگزیدها عقل ست
عقل کل یک سخن ز دفتر او / نفس کل یک پیاده بر در او
عشق را داده هم بعشق کمال / عقل را کرده هم بعقل عقال
عقل مانند ماست سرگردان / در ره کنه او چو ما حیران
عقل عقلست و جان جانست او / آنچه زان برترست آنست او
بتقاضای عقل و نفس و حواس / کی توان بود کردگار شناس
گر نه ایزد ورا نمودی راه / از خدائی کجا شدی آگاه

فی المعرفة

بخودش کس شناخت نتوانست / ذات او هم بدو توان دانست
عقل حقش بتوخت نیک بتاخت / عجز در راه او شناخت شناخت
کرمش گفت مر مرا بشناس / ورنه که شناسدی بعقل و حواس

[illegible]

[illegible]

نه فراوان نه اندکی باشد   یکی اندر یکی یکی باشد
در دوئی جز بد و سقط نبود   هرگز اندر یکی غلط نبود
تا ترا در درون شمار و شکیست   چه یکی خوان چه دو که هر دو یکیست
تو چه آگاه دیده وان بیقین   جسم و چند و چرا و چون آیین
نه بزرگیش هست از افزونی   ذات او برتر ز چندی و چونی
از پی بحث طالب عاجز   هل و من گفتن اندرو جایز
کس نگفته صفات مبدع هو   چند و چون و چرا و چه کی و کو
ید او قدرتست و وجه بقاش   آمدن حکمش و نزول عطاش

[illegible]

[illegible] قال النبی علیه السلام ینزل الله تعالی کل لیلة الی السماء الدنیا [illegible] فیقول هل من داع فاستجیب له هل من مستغفر فاغفر له [illegible]

[illegible] اصل این بیت در تحت داستان فی الاستوا منقول ذکر یافته ۱۲

[illegible]

وهمها قاصرست از اوصافش فهمها هرزه میزند لافش
عقل و جان از اراده مالک اوست تنهای مرید و سالک اوست
عقل تا رهنمای هستی اوست هستها زیر پای هستی اوست
فعل او خارج از درون و برون ذات او برتر از چگونه و چون
انبیا زین حدیث حیران اولیا زین صفات سرگردان
ذات او را نبرده راه ادراک عقل را جان و دل درین ره چاک
عقل بی کحل آشنائی او بیخبر بوده از خدائی او
چه کنی وهم را بجنبش حشث کی بود ب[illegible]دم حدیث حدث
او ز ناچیز چیز کرد ترا خوار بودی عزیز کرد ترا

فی التوحید

احد است و شمار از و معزول صمد است و نیاز از و مخذول
آن احد نی که عقل داند و فهم وان صمد نی که حس شناسد و وهم

[illegible]

ع قوله لامکان الخ
یعنی مصراع اول این بیت
از پنجا بعالی واقع شده
که در تحسین آن چه جای
چنانچه این که گر حسبت
صالحه و هرچه از وضع باشد اعمال واقع
میشود بمقتضی الیه یصعد
الکلم الطیب والعمل
الصالح یرفعه

[illegible]

نه مکان پی برده بود نه زمان — نه بیان ره برده بد نه عیان
نه بارکان ثبات او جاش — نه مکان جای هستی ذاتش
ای که دربند صورت و نقشی — بستهٔ استوی علی العرشی
صورت از محدثات خالی نیست — درخور عزّ لایزالی نیست
زانکه نقاش بود و نقش نبود — استوی بود و عرش و فرش نبود
استوی از میان جان میخوان — ذات او بستهٔ جهات مدان
کاستوی آیتی ز قرآنست — گفتن لامکان ز ایمانست
عرش چون حلقه از برون درست — از صفات خدای بیخبرست
در صحیفهٔ کلام مسطورست — نقش و آواز و شکل ازو دورست
نزل الله هست در اخبار — آمد و شد تو اعتقاد مدار
رقم عرش بهر تشریفست — نسبت کعبه بهر تعریفست
لامکان گوی حاصل دین ست — سر بجنبان که جای تحسین ست
و ثمنی حسین ازان جستست — که علی لفظ لامکان گفتست
خلق را زین صفت جهانی ساخت — تا ز بهر تو آشیانی ساخت
آسمان و زمی نبود امروزست — تا ز فردا نباشد او نو رست

ع یعنی چنانچه قرآن مجید قدیمست استوا هم قدیمست

یعنی تشریف عرش و تعریف کعبه

[illegible]

واللّه اعلم بالصواب

[illegible]

قدمتش جلال قهر و خطر   صنعتش نفاذ حکم و قدر
هستها تحت قدرت اویند   همه با او و او همی جویند
جنبش نور سوی نور بود   نور کی ز آفتاب دور بود
با وجودش ازل پدید آمد   یکه آمد ولیک دیر آمد
در ازل بسته کی بود عملش   یک غلامست خانه زاد ازلش
از ابد دور دار وهم و گمان   که ابد از ازل گرفت نشان
کی مکان باشدش ز بیش و ز کم   که مکان خود مکان ندارد هم
با مکان آفرین مکان چه کند   آسمان گرد آسمان چه کند

[illegible]

[illegible] قوله [illegible]
مراد از قلب روح انسانی است که
مجرد از ماده است ۱۲ له قوله آنکه بی رنگ
[illegible] نقش را [illegible] و آن [illegible] مرتبه [illegible] از [illegible] ساختن
[illegible] ۱۲ له قوله گر نه گنجی بدم [illegible]
اشاره است بحدیث قدسی
کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف فخلقت
الخلق لاعرف حضرت داود علیه السلام
با حق تعالی مناجات کرد و عرض نمود
که ای معبود [illegible] برای چه آفریدی
[illegible] خلق را فرمود [illegible] که گنج مخفی بودم
[illegible] اسما و صفات و شیونات ذاتیه
پنهان [illegible] پس دوست داشتم که شناخته شوم پس جمیع قابلیات
خلق را [illegible] شناخته شوم و در مظاهر ظاهر شود
ذات و اسما و صفات [illegible] و جلوه گر گردند و درین حدیث قدسی
سخن بسیار است و در رسائل مذکور ۱۲
[illegible] حکیم سنائی

بار توحید هر کسی نکشد
طعم توحید هر کسی نچشد

هست در هر مکان خدا معبود
نیست معبود در مکان محدود

مرد حسی ز راه گمراه است
کفر و تشبیه هر دو همراه است

یائے معروف ۱۲

وز ره صدق نفس را بگذار
خیز و زین نفس شوم دست بدار

از درونت نگاشت صنع اله
نه ز زرد و سپید و سرخ و سیاه

وز برونت نگاشته افلاک
از چه از باد و آب و آتش و خاک

داده خود سپهر بستاند
نقش الله جاودان ماند

فعل و ذاتش برون ز آلت و سوست
پس که هویتش بر از کن و هوست

آنکه بی رنگ زد ترا بیرنگ
باز نستاند از تو هرگز رنگ

نگذارد فلک ترا جاوید
رنگ زرد و سیاه و سرخ و سپید

جمع کرد از پی تو پیش از تو
آنچه اسباب تست بیش از تو

آفریدت ز صنع و بی تکلیف
کرد فضلش ترا بخود تعریف

گر نه گنجی بدم نهانی من
خلق الخلق تا بدانی من

کرده از کاف و نون بتر شین
دیده را یک رهان بپا زایین

زیر گردون ز امر و صنع خدای
ساخته چار طبع بریکجای

[illegible]

ل قوله در نوردد الخ اشارتست بآیه یوم نطوی السماء کطی السجل للکتب و اقرب که در سیپاره در آخر سوره انبیا واقع شده یاد کن روزی را که طی کنیم و در هم پیچیم آسمان را به پیچیدن طومار برای کتابت ۱۲

ط قوله عارفان الخ یعنی چون عارفان دم از ذات حق سبحانه و تعالی زنند ها و هو را که ادوات تعریف است [illegible] او سبحانه میان دو نیم زنند [illegible]

در نوردد ز پیش ستر دخان　　یوم نطوی السماء رو برخوان
عارفان چون دم از قدیم زنند　　ها و هو را میان دو نیم زنند

فی التنزیه

هر نی قالب نشد قدیمی را　　طبع نی باعث کریمی را
نشود دهر و طبع بی‌توشش　　همچو جان از نهاد بی‌طوشش
این و آن هر دو ناقص ابتر　　آن و این هر دو ابله و بی‌بر
ماند او ز کهنه و نو نیست　　اوست کز هستها جز او نیست
بنهایت نه ملک او معروف　　ببدایت نه ذات او موصوف
زرق تلبیس و مخرقه نخرد　　سوی توحید و صدق نه نگرد
دیده عقل بین گر بیند حق　　دیده رنگ بین نه بیند حق
باطل ست آنچه دیده آراید　　حق درو نام آب و گل ناید
عقل باشد بخلط و وهم محیط　　هر دو نادان لیک بر بساط بسیط
خلق را ذات چون نماید او　　بکدام آینه در آید او
جای و جان هر دو پیشکار تو اند　　کوتوال و نفس شمار تو اند
چون برون آمدی ز جان در جای　　پس به بینی خدای را بخدای

حدیقه حکیم سنائی ۳۶

[illegible]

[illegible] تعالی الله عما یقول الظالمون ۱۲

پیش آن کش بدل شکی نبود · صورت و آینه یکی نبود
گرچه در آینه بشکل بوی · آنکه در آینه بود نه توی
دگری تو چو آینه دگرست · آینه از صورت تو بیخبرست
آینه و صورت از سفر دورست · کان پذیرای صورت از نورست
نور خود ز آفتاب نبر دیست · عیب در آینه ست و در دیدست
هرکه اندر حجاب جاوید ست · مثل او چو بوم و خورشیدست
گر ز خورشید بوم بی نیروست · از پی ضعف خود نه از پی اوست
نور خورشید در جهان فاشست · آفت از ضعف چشم خفاشست
تو نه بینی جز از خیال و حواس · چون نه خط و سطح و نقطه شناس
تو درین راه معرفت غلطی · سال و مه مانده در حدیث بطی
گوید انکس درین مقام فضول · که تجلی نداند او ز حلول
گرت باید که بر دهد دیدار · آینه گر ندارد روشن دار
آفتابی که نیست نور دریغ · آبگینه نماید اندر میغ
یوسفی از فرشته نیکوتر · زیور روی نماید از خنجر
حق ز باطل معاینه نکند · خنجرت کار آینه نکند

[illegible]

گفته شیخ آن حدیث [illegible] قرار داده یا ریای خطابی
[illegible] رو باده کن آن [illegible] که بطان در آن
می باشند [illegible] کنده در آب
[illegible] بطان [illegible] قرار اول
[illegible] قرار اول بصورت جانوری کرده بطریق [illegible]

[illegible]

۲ حکایت زرق و سالوس و طامات و بمکر و حیله میل داری که راه معرفت بدست آوری و بحیله خلق را صید کنی و در معنی اللفظ افتاده ۱۲

علی القول بالحلول [illegible] تعالی الله

بوده و تعبیر همین بیت است [illegible]

[illegible] دیگر گویا از مضمون همین بیت اقتباس

کرده شیخ بهاء الدین محمد [illegible]

[illegible] عشوه و زیبا نها را مخر دل منور کن

[illegible] ایمان و حسن عقیده خود را

[illegible]

اعتقاد است که اهل شرع و متکلمین بوحدت وجود قائل نیستند و مراد از جهان زشت و نکو جهان ظلمانی و نورانی یا دنیا و آخرت [illegible] نیست این هر دو عالم جز از و یعنی جز [illegible]

[illegible]

جمع ایشان دلیل قدرت او ... قدرتش نقشبند حکمت اوست
کیسه را دزد و پرده را مدر ... کاسه را ابلیس و عشوه مخر
همه اضداد لیک ز امر اله ... همه با یکدگر شده همراه
همه را تا ابد بامر قدم ... زده بیرنگ در سرای عدم
چار گوهر بسبع هفت اختر ... شده بیرنگ را گزارشگر
آنکه بی خامه زد ترا بیرنگ ... هم تواند گزاره بی نیرنگ
نیست گوی جهان زشت و نکو ... جز از و و بدو و بلکه خود او
همه زو یافته نگار و صور ... هم هیولانی اصل و هم پیکر
عنصر و باده هیولانی ... طبع و الوان چار ارکانی
همه را غایت و تناهی دان ... نردبان پایهٔ آسکی دان

فی الربوبیة والعظمة

پس چو مطلوب نبود اندر جای ... سوی او کی بود سفر از پای
سوی حق شاهراه نفس و نفس ... آینه دل ز دودن آمد و بس
آینه دل ز زنگ و ز نفاق ... نشود روشن از خلاف و شقاق
صیقل آینهٔ یقین شما ... نیست خالص صفای دین شما

[illegible] الیه یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه [illegible]

هیئت و شکل پیل پرسیدند		وانچه گفتند جمله بشنیدند
تا بدانند شکل و صورت پیل		هر یکی پازنان دران تعجیل
آمدند و بدست بپسودند		زانکه از چشم بی بصر بودند
آنکه دستش بسوی گوش رسید		دیگری حال پیل ازو پرسید
گفت شکلیست سهمناک عظیم		پهن و صعب و فراخ همچو گلیم
وانکه دستش رسید زی خرطوم		گفت گشتست مر مرا معلوم
راست چون ناودان میانه تهیست		سهمناکست و مایهٔ تبهیست
وانکه را بُد ز پیل ملموسش		دست و پای سطبر پربوسش
گفت شکلش چنانکه مضبوطست		راست همچون عمود مخروطست
هر یکی دیده جزوی از اجزا		همگنان را نظر فتاده خطا
هیچ دل را ز کلی آگه نی		علم با هیچ کور همره نی
جملگی را خیالهای محال		کرده مانند غتفره بجوال
از خدائی خلائق آگه نیست		عقلا را درین سخن ره نیست

فی الاستوا انه معقول و الکیفیة مجهول و الایمان به منقول

آن یکی رجل گفت و دیگر ید		بیهده گفته تا بپرده رسد

قال النبی صلی الله علیه [illegible] [illegible] از حدیث نبوی [illegible]

صورت خود در آینه دل خویش
نتوان دید از آنکه در گل خویش

ملتبس از سلسله که پیوستی
از گل دور چون شدی رستی

زانکه گل مظلمست و دل روشن
گل تو گلخن است و دل گلشن

هر چه روی دلت مصفا تر
زو تجلی ترا مهیا تر

چون ز امت فزونش بود صفا
گشت بوبکر در تجلی خاص

فی جماعة العمیان فی احوال الفیل

بود شهری بزرگ در حد غور
واندر آن شهر مردمان همه کور

پادشاهی بر آن مکان بگذشت
لشکر آورد و خیمه زد بر دشت

داشت پیلی بزرگ با هیبت
از پی جاه و حشمت و صولت

مردمان را ز بهر دیدن پیل
آرزو خاست زانچنان تهویل

چند کور از میان آن کوران
بر پیل آمدند از آن عوران

هر یکی تا بلمس هر عضوی
اطلاع اوفتاد بر جزوی

هر یکی صورت محالی بست
دل و جان در پی خیالی بست

چون بر اهل شهر باز شدند
بر شان دیگران فراز شدند

آرزو کرد هر یکی ز ایشان
آنچنان گمرهان و بدکیشان

[illegible]

همه بر عجز خود شدند مقر   وای آنکو بجهل گشت مصر
متشابه بخوان و در ماویز   وز خیالات بیهده بگریز
آنچه نص است جمله آمنا   وانچه اخبار جمله سلمنا

فی اصحاب الغفلة

راد مردی ز غافلی پرسید   چون ورا سخت جلف و غافل دید
گفت هرگز تو زعفران دیدی   یا جز از نام ایچ نشنیدی
گفت اماست خورده ام بسیار   صد ره و بیشتر نه خود یکبار
تا ورا گفت راد مرد حکیم   اینت بیچاره اینت قلب سلیم
تو بصل نیز هم نمیدانی   بیهده ریش چند جنبانی
آنکه او نفس خویش نشناسد   نفس دیگر کسی چه پرماسد
وانکه او دست و پای را داند   او چگونه خدای را داند
انبیا عاجزند ازین معنی   تو چرا هرزه میکنی دعوی
چون نمودی بدین سخن برهان   پس بدانی مجبر و سیمان
ورنه او از کجا و تو ز کجا   خامشی به ترا تو ژاژ مخا
علما جمله هرزه می لافند   وین نه بر پای هر کسی بافند

[illegible] برمایمن
بنای محبی مقنوع
بیخ معنی دار اول
و انستن بود دوم
سودن دست باید
سوم پا زدن
بود چهارم [illegible]
پنجم [illegible] رفتن

وان دگر اصبعین و نقل و نزول
گفته و آمده براه حلول

وان دگر استوا و عرش و سریر
کرده در علم خویشتن تقدیر

وان دگر از سخن قعود و جلس
بسته بر گردن از خیال جرس

وجه گفته یکی دگر قدمین
کس نگفته ورا که مطلب این

زین همه گفت قال و قیل آمد
حال کوران و حال پیل آمد

جل ذکره منزه از چه و چون
انبیا رشده جگرها خون

عقل را زین حدیث پی کردند
علما را علوم سطحی کردند

اینچنین

قوله دو دو عالم الخ یعنی بیان سرعت سیر سالک است از عالم دو دو [illegible] و ده ده دو منزل یکی کند بسرعت رفتن و از دو دو عالم عالم دنیا و آخرت یا عالم ارواح [illegible] سوت و ملکوت و جبروت و لاهوت و از سه سه منازل منازل ثلاثه که اول [illegible] بیرون آمدن از [illegible] دوم [illegible] در جای چهارم [illegible] صدق و اخلاص [illegible] و مراقبه [illegible] توحید و توکل [illegible] محبت و شوق [illegible] یاد کردن [illegible]

بتر از کاهلی نه ام چه سزد	کاهلی کرد رستمان را حیز
از پی کارت آفریستند	جامهٔ خلعتت بریستند
تو بمحاقان چرا شوی قانع	چون نگردی بدان جلال طامع
دو سه عالم یکی کند صادق	سه سه منزل یکی کند عاشق
ملک و ملک از کجا بدست آری	چون همی شست روز بیکاری
روز بیکاری و شب آسانی	باد ریشی بر سر ریاسانی
تاج و تخت ملوک بی غم میغ	دستهٔ گرز دان و قبضهٔ تیغ
از پی سیم و طعمهٔ گردون	پیش مشتی خسیس ناکس دون
علم داری بحلم باش چو کوه	مشو از نایبات چرخ ستوه
علم بی حلم شمع بی نورست	هر دو با هم چو شهد و زنبورست
شهد بی موم ر مزاحر ارست	موم بی شهد بابت نارست
برگذر زین سرای کون و فساد	ببر از معدن و بر و معاد
کاندرین خاک توده بی آب	آتش آب پیکرست سراب

گردان کنایه از چشم گریان

تاجر سپه [illegible] قومی از ملوک

فی الحفظ والمراقبة

هر کرا عون حق حصار شود	عنکبوتیش پرده دار شود

[illegible] عالم [illegible] یعنی بیان حال صادق و عاشق [illegible] الفطن [illegible] صادق [illegible] عاشق [illegible] صدیقیت [illegible] نبوت است

عه الفطن بحرکة [illegible] قاموس

صدیق صدیق از [illegible] و عاشق از [illegible] محبوب [illegible] طاعات و عبادات روشن [illegible]

علیه و آله و سلم باتفاق صدیق اکبر رضی الله عنه [illegible] مهاجرت رسول [illegible] عنکبوت بر در غار [illegible]

فی تقدیسه و تنزیهه جل ذکره

جانت را ز دوزخ آشیانه مکن   خاطرت را ز محال خانه مکن
گرد بیهوده و محال مگرد   بهر ترخانه خیال مگرد
از خیال محال دست بدار   تا بدان بارگه بیابی بار
کان سرای بقا برای تو است   وین سرای فنا نه جای تو است
آن سرای بقا تراست سند   پی قدم بگذار و جان کن از پی قد
در جهان زشت نیکو و پیدا است   تا خلف زادگان آدم هست
پایه بسیار سوی بام بلند   تو بیک پایه چون شوی خرسند
پایهٔ اول اندرو حلم است   گر به تحقیق خواهیش علم است
پیشه و دم یکی گر پایه   خرد و جان و صورت و مایه
تو حقیقت بدانکه در عالم   از برای نتیجهٔ آدم
نیست از بهر آسمان ازل   نردبان پایه به ز علم و عمل
بهر بالا و شیب منزل را   حکمت جان قوی کند دل را
اندرین راه اگرچه آن نکنی   دست و پائی بزن زیان نکنی
هر که او تخم کاهلی کارد   کاهلی کاهلیش بار آرد ۱۰

[illegible]

زهر در کام او شکر گردد سنگ در دست او گهر گردد
هر که او سر برین ستانه نهد پای بر تارک زمانه نهد

[illegible]

حضرت مولوی معنوی مولانا جلال الدین محمد [illegible] روزی [illegible] رفته [illegible] مجلس سماع [illegible] خاک برگرفته در دف قوال ریختند [illegible] گشت و این غزل آغاز فرمودند

ای عاشقان ای عاشقان من خاک را گوهر کنم ، وی مطربان وی مطربان دف شما پر زر کنم ، و صاحب کشف المحجوب گوید

سوسماری ثنای او گوید اژدهای رضای او جوید
نعل او فرق عرش را ساید لعل او زیب فرش را شاید

ع [illegible] سوسمار [illegible] نشست باب الیمین [illegible] الاقباء [illegible] عنهم [illegible] جمع [illegible]

مصراع اول اشارتست بمعجزه نبوی صلوات الله علیه [illegible] ابن عمر رضی الله عنهما [illegible] میکند [illegible] قصه که [illegible] معجزات [illegible] محدث علیه الرحمه [illegible] عبد الله [illegible] جمال الدین محدث [illegible] ابن عباس [illegible] سوسمار [illegible] که اعرابی [illegible] سوسمار [illegible] بحضرت [illegible] قرآن [illegible] سوسمار [illegible] ایمان [illegible] یا ایها الضب [illegible] گفت لبیک وسعدیک یا زین [illegible] حضرت [illegible] گفت [illegible] آسمان است [illegible] عرش او [illegible] و در زمین [illegible] عذاب او [illegible] سوسمار [illegible] رحمت او [illegible] عالمیانی و خاتم پیغمبرانی [illegible] رسول [illegible] تکذیب [illegible] اعرابی [illegible] تصدیق [illegible] سوسمار [illegible] اشهد ان لا اله الا الله وحده [illegible] و اشهد انک عبده و رسوله [illegible] فلاح [illegible] بعد از استماع این کلمات [illegible] گرامی [illegible]

الحمد لله الذی هدانی [illegible] علیه و آله وسلم فرمود [illegible] رسول صلی الله [illegible] مادر و فرزند و دوست [illegible] پدر و [illegible] تر از گوش و چشم [illegible] و اکنون [illegible] بر روی زمین [illegible] هیچکس دشمن [illegible] رسول الله [illegible] بودم [illegible] موافق [illegible]

بعد از آن حضرت بیاران التفات کرده فرمود با اعرابی قرآن تعلیم کنید و مصرع ثانی اشارتست بمعجزه نبوی که در شواهد النبوة مذکورست که چون مراجعت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم از غزوه تبوک بوادی عظیم [illegible] با شکلی عجیب [illegible] صلی الله علیه و آله وسلم [illegible] صلی الله علیه و آله وسلم [illegible] رسول صلی الله علیه [illegible]

[illegible] رسول صلی الله [illegible] رسول صلی الله علیه و آله وسلم [illegible] ما کان الله [illegible]

گفت بابا نصیب من زین کو
گفت ای پور در خزانهٔ هو
قسم تو بی وصی و بی انباز
من بتو دادم او دهد بتو باز
اوست خود کارساز و مولی ما
او نه لبس زین ما و دینی ما
او بجز کارساز جان ما نیست
نکند بر تو ظلم از آنها نیست
هر یکی را عوض دهد هفتاد
گر دری بست بر تو ده بگشاد

فی الحکمة و سبب رزق الرزاق

آن نبینی که پیشتر ز وجود
که ترا کرد در رحم موجود
روزیت داد نه مه از خونی
کردگار حکیم بیچونی
در شکم مادرت همی پرورد
بعد نه ماه در وجود آورد
آن در رزق چیست بر تو ببست
دو در بهترت بداد بدست
بعد از آن الف داد با پستان
روز و شب پیش تو دو چشمه روان
گفت کین هر دو آن همی آشام
کل هنیئاً که نیست بر تو حرام
چون بشد وقت فطام بعد دو سال
شد دگرگون ترا همه احوال
داد رزق ترا ز دو دست و دو پای
زین بگیر و از آن برو هر جای
گر دو در بسته کرد بر تو درست
عوض دو چهار در بر جات

[illegible]

عقل دانند اندرین دریاند	زانکه درماند هرکه زین درماند
ترسم از جاهلی و نادانی	ناگهان بر صراط درمانی
جاهلی مر ترا بنارد بد	تا ترا کوکنی و کوکنار دهد
لقمهٔ دیدی که مرد میخاید	زان میان گندمی برون آید
بوده پیش جراد و مرغ و ستور	دیده تاب خراس و تف تنور
داشته زیر آسیای تو پای	که نگهداشتش خدای خدای
از پی حفظ مال و نفس نفس	او ترا بس تو کرده زو بس
سگ زنجیر چون ببست آری	آهن و شست زر شکست آری
پس برین اعتقاد و این اخلاص	از برای معاش و کسب خلاص
من بگویم ترا العقل و بهوش	که نه بندی ز بند من در گوش
اعتماد تو بر سگ و زنجیر	بیش بینم که بر سمیع و بصیر
نور ایمانت را درین بنیاد	آهنی و سگی بغارت داد

التمثیل فی قوم یؤتون الزکوة

رادمردی حکیم پیش پسر	داد چندین هزار بدرهٔ زر
پسرش چون بدید بذل پدر	تر زبان شد بعیب و عذل پد

[illegible]

[illegible]

نفع آتش اگر معقیم ترست
آتش آرا ازو کریم ترست

تو ندانی نه نیک و نه بد را
خازن او به ترا که تو خود را

یار مار است چون رمی ز درش
مار یار است چون روی برش

ای صدف جوی جوهر بالا
جامه و جان بنه بساحل لا

هست حق جز به نیست نگراید
زاد این راه نیستی زاید

تا تو در نیستی کله ننهی
روی را در بقا بره ننهی

چون شوی نیست سوی حق پوئی
تا بوی هست راه دق جوئی

گر ترا هست زمانه پست کند
احسن الخالقیت هست کند

خیز و بگذار قصه های محال
از سر نفس شوم دع و تعال

فی الهدایة

سبب هدیهٔ ایادی او
نفس را مهتدی و هادی او

در ره فرض شرع و سنت خویش
منت حق شمر نه منت خویش

نوربخش یقین و تلقین است او
هم جهانبان و هم جهان بین است او

مهربان تر ز مادر و پدر است
مر ترا او بجمله راهبر است

چون پرستد تن گران او را
کی شناسد روان و جان او را

زین ستان زان بر و به پیروزی گرد عالم همی طلب روزی
چون اجل ناگهان فراز آید کار دنیا همه مجاز آید
باز ماند دو دست و پای از کار بدل چار بدهرت ناچار
در لحد هر چهار بسته شود هشت جنت ترا خجسته شود
هشت در خانه بر تو بگشایند حور و غلمان ترا به پیش آیند
تا بهر در چنانکه خواهی شاد میروی ناوری ز دنیا یاد
ای جوانمرد نکته بشنو وز عطای خدا امید مشو
چون ترا داد معرفت یزدان در درون دولت نهاد ایمان
خلعتی کان تراست همچو جهیز نستاند بروز رستاخیز
ایمان بسامان
گر ترا داد نس و درم نبود ع ۲ گر ترا بود هیچ کم نبود
او بعجز آردت نه بینی عار او عزیزت کند نگردی خوار
آنچه داری تو دل بدو مسپار آنچه او داد استوار آن دار
تو خزینه منی نه بینی باز چون بدو دادی او دهد بتو با
زر باتش دهی چنب سوزد زر صافی ترا بعینه دز
بد که او سوخت نیک داد بتو دولت از چرخ بر نهاد بتو

۵۰ [illegible]

تو مرآنرا که رخ بحق نارد
بت شمر هرچه داند و دارد
روی برتافته ز حضرت حق
من نگویم که مردم است الحق
سگ به از ناکسی که روی بتافت
ز آنکه ناجسته سگ شکار نیافت
سگ کهدانی ارچه فربه شد
نه ز تازی بکارها به شد
خود ز رخسارتست صبح و شفق
در ره عشق پیش رهبر و حق
روز که بود که پرده در باشد
شب که باشد که پرده گر باشد
هر که آمد بجهد و کوشش آورد
خود نیامد که لطف اوش آورد
رهبرت لطف او تمام بود
چرخ از آن پس ترا غلام بود
هم از آن رو که جان سجود کند
کابر هم ز آفتاب جود کند

ایضاً فی الهدایة

هدایت که داری ای درویش
هدیهٔ حق شمر نه کردهٔ خویش
آل برمک ز جود کس گشتند
با سخاوت چو همنفس گشتند
نام ایشان چو روح باقی ماند
ورچه گردون فنای ایشان خواند
قوم این روزگار گرچه خوشند
چون مگس شوخ چشم و دیده کشند
بسخن چون شکر همه نوشند
بسخا و لد رند و جان جوشند

[illegible]

فرخ بفتح فا و رای مهمله و جیم ... بفتح زای معجمه و سکون ... و جیم و نون ...

سنگ پاره است لعل کان آنجا
بو الفضولیست فضل جان آنجا

بی زبانی ثنا زبان تو بس
هرزه گویی غم و زیان تو بس

از پس کفر ایل زین بان کرد
بس سیاهی سپید بین بان کرد

منت کردگار هادی بین
آدمی را ز جمله کرد گزین

عرضش را ابرای باده و نر
بی نیازی ز پیر و معیب

کرده از بهر رهبری ششیر
گر نه رانی سگی را پیر

[illegible]

چون کلیم کریم غم پرورد   رخ بدین نهاد با غم و درد
پوستین را ز روی مزدوری   برکشید از نهاد رنجوری
کرد ده سال چاکری شعیب   تا گشادند بر دلش در غیب
دست او همچو چشم بینا شد   تاج بر فرق آل سینا شد
نام کوه ۱۲
روح چون دم ز سحر روحانی   زود بپذرفت لطف ربانی
پوستین را باولین منزل   بفرستاد سوی گازر دل
دل چو او را فر الهی داد   هم بجز ویش پادشاهی داد
گشت بی او بقدرت ازلی   از شناسی خفی و لطف جلی
یعنی بی انانیت او ۱۲
تن ابرص از او چو سایهٔ فرش   چشم اکمه از او چو پایهٔ عرش
یعنی بینا   یعنی رنگ گردانی
هر که او چون نه نام جوید و ننگ   از یکی خشم برادر دو زه رنگ
سنگ با او چو مشک شد بویا   زنده کرد از مردگان گویا
گل دل را ز لطف جان سر کرد   دل گل را ز دست جان نو کرد
چون دکانها بهم کرد قضا   دست تقدیر در نشیب فنا
ماند عالم پر از هوا و هوس   گشته بازار پر عوان و عسس
نسخه را بهر دفع ستم   بفرستاد اندرین عالم

سه مراد عیسی است علیه السلام ۱۲

له قوله دست او الخ آل معنی بسیار دارد اینجا بمعنی اهل است مراد او اهل سینا که معنی اند که حضرت موسی بحکمت رویت [illegible] بوده بودند ۱۲

له قوله چون الخ مراد ایام فترت است مابین عیسی و پیغمبر صلوات الرحمن علیهما ۱۲ له قوله نسخه الخ یعنی پیغمبر صلی الله علیه وسلم و دست تقدیر فاعل فرستاد است ۱۲

چون تو از بود خویش گشتی نیست		کمر دل به بند و در راه ایست
چون کمر بسته ایستادی تو		تاج بر فرق دل نهادی تو
تاج اقبال بر سر دل نه		پای ادبار بر خور گل نه
گرچه غافل برین عمل خندد		لیک عاقل جزین به نپسندد
گرت باید که سست گردد نو		اولا پوستین بگذار ده
پوستین بازکن که تا در شاه		پوستین دربسی ست اندر راه
نخستین قدم که زد آدم		پوستینش درید گرگ ستم
نه چو قابیل تشنه شد بجفا		داد هابیل پوستین بفنا
نه چو ادریس پوستین بفگند		در فردوس را ندید به بند
چون خلیل از ستاره و مه و خور		پوستینها درید بی غم خور
شب او همچو روز روشن شد		نار نمرود باغ و گلشن شد
بسلیمان نگر که او سر داد		پوستین عمل بگازر داد
جن و انس و طیور و مور و ملخ		در بن آب قلزم و سر شخ
روی او را همه رفیع شدند		امر او را همه مطیع شدند
زآتش دل چو سوخت آب نهاد		خاک بر دوش باد چرخ نها

[illegible]

[illegible]

[illegible]

پیکر آب و گل ز شوقش عور   لعبت چشم و دل ز کنهش کور
عقل آلوده از پی دیدار   ارنی گوی گشته موسی وار
چون برون آمد از تجلی بیک   گفت در گوش او که تبت الیک
صفت ذات او بعلم بدان   نام پاکش هزار و یک برخوان
وصف او زیر حلم نیکو نیست   هرچه در گوشت آید آن او نیست
نقطه و خط و سطح بی جفتش   هست چون جسم و بعد و شش جهتش
مبدع آن سه از ورای مکان   خالق این سه از درون زمان
هیچ عاقل درو نداند عیب   او بداند درون عالم غیب
مطلع بر ضمائر و اسرار   نو زناکرده بر دل تو گذار

فی التقدیس

کاف و نون نیست جز نبشته ما   چیست کن سرعت نفوذ قضا
وهم و خاطر دلیل نیک نیست   هرکجا وهم و خاطرست او نیست
وهم و خاطر ز آفریده اوست   آدم و عقل برگزیده اوست
زانکه اثبات رنگ و بو نیست   هیچه اثبات ما دراعمی ست
واند اعمی که ما درسے دارد   لیک چونی بو هسم درنارد

در بیان ذو بیت حاصل معنی این دو بیت آنکه چون عقل آلوده یعنی عقل مجازی که از پی دیدار ارنی گوی گشته بود از تجلی برون آمد بعد از افاقت مانند موسی علیه السلام در گوش وی [illegible] گفت که [illegible]

[illegible]

نقطه و خط و سطح است و درون مکان و خالق جسم و بعد و شش جهت ست درون زمان

پوستین خود نداشت در ره دین
پس چه دادی بگازران زمین

چون شد از آسمان و دل ظاهر
هم بجان مست و هم بتن طاهر

از فنا چون سوی بقا آمد
زینت و زیب این فنا آمد

برگشت از برای او خاموش
سخن او حیات باشد و هوش

گر بگوید ز جهان یعنی حق تجلی نبود
ور نگوید ز کاهلی نبود

دیدی ای خواجه سخن فربه
که ترا در دل از سخن فربه

در خموشی نه بلغو اندیشش
گاه گفتن نبوده لغو پریش

روز و شب ابسط الانصاف
تسویت داده نه بهرج و گزاف

اندرونش چو بوی جان یابند
بی زبانان همه زبان یابند

تو درین گفت من مدار شکی
باز کن دیده بر کنار یکی

ور رهش خوانده عاشقان بر جان
آیهٔ کل من علیها فان

آن سفیهان که دزد و طرارند
عقل را بهر ره زدن دارند

کن دو حرفست بی نوا هر دو
هر دو حرفست بی هوا هر دو

ذات او سوی عارف عالم
برتر از کیف و ما و از هل و لم

صنع او عدل و حکمت است و جلی
قهر او مکر عزت است و خفی

ك قوله از فنا الخ یعنی چون آنحضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم از عدم بوجود آمد یعنی چنان مستغرق بکمال بود بی حجاب و پرده دریافت و طی منازل سیر الی الله کرد از فنا سوی بقا رفت و مرتبهٔ بقا یافته و زینت و زیب فنا شد ۱۲

ل قوله ذات او الخ یعنی ابتدا مرتبهٔ ذات حضرت عزت عز اسمه بیچون با عالم کن که شنیده و مسموع تو شده دو صورت بی صورت و دو صفت [illegible] اینجا کلام نفسی است که تحقیق آن اینجا [illegible] قدیم بودن کلام [illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible]

ابلهی دید اشتری بچرا　　گفت نقشت همه کژست چرا
گفت اشتر که اندرین پیکار　　عیب نقاش میکنی هش دار
در کژی من مکن بعیب نگاه　　تو ز من راه راست رفتن خواه
نقشم از مصلحت چنان آمد　　کز کجی راستی کمان آمد
تو فضول از میان بیرون بر　　گوش خر در خورست با سر خر
هست شایسته گرچه آید خشم　　طاق ابرو برای جفتی چشم
هرچه او کرد عیب او مکنید　　با بد و نیک جز نکو مکنید
چهره ساز از بهار نیرو شد　　چشم خورشید بین ز ابرو شد
زشت و نیکو بنزد اهل خرد　　سخت نیکست ازو نیاید بد
آن نکوتر که هرچه از و بینی　　گرچه زشت آن همه نکو بینی
جسم را قسم راحت آمد و رنج　　روح را راحتست همچون گنج
لیک مار شکنج بر سر اوست　　دست و پای خرد برابر اوست

التمثیل بعین الاحول

پسر احول از پدر پرسید　　کای حدیث تو بسته را چو کلید
گفتی احول یکی دو بیند چون　　من نه بینم از انچه هست فزون

له قوله درچنین
تا فاصل معنی این ابیات
ابهم کرد باثبات مسئلهٔ
تقدیس ذات باری عز اسمه
منزه از ارکان اربعه است
آنکه درچنین عالمی که رویش دو
عالم جهانکه دو دلوست
و اقتضای دوئی میکند
زشت باشد که تو او باشی و
او تو یعنی با وجود دوئی
عایق و عدم ارتفاع اثنینیت
وحدت وجود و معرفت دعوی
این زشت است اگر گوئی
ذات کنی
قایل بوجود و عدم بشوی یا دوئی
یک گوئی تثلیث کنی تو بینا شد و
کافر شوی درین صورت بای
بی صلهٔ لازمه [illegible]
گوئی و اثبات [illegible]

۵۸

وهم او فارغ ست از چونی
زشت و نیکو درون و بیرونی

درچنین عالمی که رویش و
زشت باشد تو او و بوی او تو

گر نگوئی بد و نکو نبود
ور بگوئی تو باشی او نبود

گر ندانی ز دین تهی باشی
ور بگوئی مشبهی باشی

چون برون از کجا و کی بود او
گوشهٔ خاطر تو کی شود او

راه جویان چو سوی او پویند
آنکه آنک بهرزه میگویند

باز مردان چو فاخته در کوی
طوق در گردنند کوکوگوی

خواهی امید گیر و خواهی بیم
هیچ بر هرزه نافرید حکیم

عالمست او و هرچه کرد و کند
تو ندانی بدانت در و کند

به ز تسلیم نیست در علمش
تا بدانی حکیمی و حلمش

خلق را داده از حکیمی خویش
هر کرا بیش حاجت آلت بیش

همه را داده آلتی در خور
از پی جبر نفع و دفع ضرر

در جهان آنچه رفت و آنچ آید
وانچه هست آنچنان همی باید

تو مگو در میانه هیچ فضول
رانده او بدیده کن تو قبول

التمثیل فی اصحاب الغفلة

[illegible]

کوه اگر پر ز مار شد مشکوه / سنگ تریاک هست هم در کوه
ور ز کژدم بدل گمان داری / کفش و نعل از برای آن داری
درد در عالم ار فراوان ست / هر یکی را هزار درمان ست
در هم آویخت از پی تصویر / کرهٔ زمهریر و گوی اثیر
معتدل گشت جنبش گل را / سردی مغز گرمی دل را
جگر و دل ز معده و شریان / سوی تن آب و باد کرده روان
تا جسد را بواسطهٔ دم و خون / جان دهد این بجنبش آن بسکون
ملکوت است و ملک در عالم / زیر تخت نور و تخت ظلم
کرد بخشش این دو مایه او صنع / چون بگسترد سایه را بر صنع
ملک از بهر لطف خان او داد / ملکوت از شرف روان را داد
تا درون و برون پذیرد قوت / تن ز رزق الملک جان ز رزق الملکوت
سوی تو نام زشت و نام نکوست / ورنه محض عطاست هر چه ازوست
بد ازو در وجود خود ناید / بخدائی بد از کجا شاید
نوش دان هر چه زهر او باشد / لطف دان هر چه قهر او باشد
باشد از مادران ما بر ما / هم حجامت نکو هم حلوا

جمیع نفس

مراد از خان در اینجا جسم ست

[illegible] دو بیت اول تا آخر معنی دو بیت ثالث ظاهر است دو بیت اول [illegible] ۵

احول ار هیچ کژ شمارستی	بر فلک مه که دو است چارستی
پس خطا گفت آنکه این گفتست	که احول از طاق بنگرد جفت است
ترسم اندر طریق شارع دین	همچنانی که احول کژبین
یا چو ابله باشتر پیکار	کرده بیهوده از پی کردار
قبله عقل صنع بی خللش	کعبه شوق ذات بی بدلش
روح را از خرد شرف او داد	عفو را از گنه علف او داد
نیک داند خدای انابت را	حکمتش مانعست اجابت را
گرچه باشد گهی سوال مجیب	ندهد گل بگل خورنده طبیب
گل عسر کسی که گل کاهد	کی دهد گلش اگرچه دل خواهد
نشود بی سبب ممنود تو	بدهد حق چو عقل بوده تو
سخت بسیار کس بود که خورد	قدح زهر صرف و زان نمرد
بلکه او را غذای جان باشد	که ز بحران چو خیزران باشد
همه را از طریق حکمت و داد	آنچه بایست بیش از آن همه داد
پیل را پشه گر بدرد پوست	کو بران گوش پشه ران با اوست
سپش را رهست ناخنت هم هست	کیک را گوشمال چون برجست

در سه بیت [illegible] که عدم اجابت [illegible] مستدعیات ترا [illegible] حکمت [illegible] که ترا اطلاع بران نیست [illegible] کرده بیهوده [illegible]

۶۰

[illegible]

لعو فواید بهم رنج زیست بابوالفتوح و معنی دارد اول ایسج دوم نقفه تبعد سوم مراد عقل اول تواند تبعد سیوم فواید اتش

تا ترا کبر تیز خشم نکرد تا ترا چشم تو بچشم نکرد
سنگ و شکست گلخنی و رهی تو چو لعل از درون حقه تهی
سیم بهر هزینه دارد شاه لعل بهر خزینه دارد شاه
سیم از نهاد وا ازوست لعل شاد از درون پرخونست
آینه همچو پشت روی سیاه گر بدی کس نکردی ایچ نگاه
ز آینه روی به بود خورشید پشت خواهی سیاه و خواه سفید
پای طاؤس اگرچه پر بوی بشب و روز جلوه گر بودی
کی تواند نگاشت در آدم نقشبند قلم نگار قدم
آتش و باد و آب و خاک و فلک از برش عقل و جان میانه ملک

فی صفة قدرته

نقشبند برون گلها اوست نقش دان درون دلها اوست
مبدع هست و آنچه ناهست او صانع وست و آنچه در دست او
ساخت دولابی از زبرجد آب کوزه سیمین ببست بر دولاب
کرد در راه ناجوانمردان در هوا شمع و شمعدان گردان
صنع او را مقدم ست عدم ذات او را مسلم ست قدم

سیوم فواید اول انجمری معنی عقل است نیست با وجود و نقشبند و نقش جمله جلی و جلا نگارنده قلم ساخت آتش قدم [illegible] دنیا و آب و فلک را کرد نقش و جان زیر فلک و ملک میان فلک ست [illegible] کی تواند در آدم نگاشت و ابیات [illegible] سوم فاعل

مصنوع ابتدا از عدم صنع ناست نقشبند این برنم

ایضا التمثیل فی اصحاب الغفلة

آن نه بینی که طفل را دایه
گاه خوردی باو لبن پایه
گاه بندد ورا بگهواره
گاه بندد برش همواره
گه زند صعب و گاه بنوازد
گاه دورش کند بیندازد
گاه بوسه بهر رخسارش
گاه بنوازد و کشد بارش
مرد بیگانه چون نگاه کند
خشم گیرد ز دایه آه کند
گویدش نیست مهربان دایه
بر او هست طفل کم مایه
تو چه دانی که دایه چه داند
شرط کار آنچنان همی ماند
بسته ده را نه کرده کار بشرط
میگذارد بجمله کار بشرط
آنچه باید بشد و هر روزی
گاه حرمان و گاه پیروزی
گاه بر سر نهد کله چون تاج
گه بدانگی ورا کند محتاج
آنکه آرد جهان بکن فیکون
چون کند بجناق عالم چون
آنزمان کآورد آفرید آفاق
هیچ بنا نزید بر اطلاق
مرگ این را هلاک و آنرا برگ
زهر این را غذای و آنرا مرگ
چون تر از دیده ان دل بنگاشت
آینه نور پیش تو بر داشت

۶۴

[illegible]

چون زوال جان او بیابد مس | روی بنمایدش جعلنا الشمس
پیش بنمایدش بحسن زبون | فلک و طبع و رنگ بوقلمون
هر کرا توبه زین شراب دهند | بوی و رنگش همه بآب دهند
تا ازان نعره با گوشش نوی | وحده لاشریک له شنوی
پیش سودای رنگها نرسی | گر کنی عیسی تو رنگرزی
هرچه خواهی ز رنگ برداری | در یکی خم زنی برون آری
بحقیقت شنو نه از سر جهل | نیست این نکته بابت نااهل
کین همه رنگهای پر نیرنگ | خم وحدت کند همه یکرنگ
پس چو یکرنگ شد همه او شد | رشته باریک شد چو یکتو شد
دل و جانش نهفته شد حق جوی | شد زبانش بحق انا الحق گوی
مرد باید که چون خلیل بود | تا ز حق ظل او ظلیل بود
زهره دارد زمانه کز بیمش | یک نفس برزند به تعلیمش
موسیی آنکه خفته گونست | فرعونش هلاک فرعونست

فی الامثال والمواعظ والفقر سواد الوجه ذکر الامثال خیر المقال والدنیا دار الزوال وتغیر الامور والانتقال

٦٥

[illegible]

[illegible]

عقل را کرده قابل صورت   مایه را کرده قابل صورت
عقل را داده راه بیداری   تو همی عقل را چه پنداری

فی تعظیم قدره و تمجید قضائه

اوست نیرنگ و مایهٔ پرگار   نعمت شکر و شکر گوی نگار
کرده در شارع معاش و معاد   فعل و قوت قرین کون و فساد
قدرتش کرده در جهان سخن   قوتی را بفعل آبستن
هرچه آید بفعل جانش را   هرچه در قوتست زانش را
هر که گشت از برای راه خموش   سخن او حیات باشد و نوش
چون تو گشتی خموش منطقی   ور بگوئی بسان بطریقی
دلش از بند ملک برهاند   ملکوت جهانش بنماید
تا کند عقل از پی رازی   گرد میدان عرش پروازی
عرش چون فرش زیر پای آرد   چند باشد ولی همای آرد
خواجهٔ این و آن سرای شود   بندهٔ مخلص خدای شود
مرد را عقل رهی بنماید   تنش از نور خود بیاراید
لطف حق سایه اش فگند بر دل   پس بگوید که کیف مدّ الظل

[illegible]

بیخودی منتهای راز همه است
مرجع روح پاک با کلمه است

ای که فرش زمان نوشتستی
وی که از چار و نه گذشتستی

بگذر از جان و عقل یکباری
تا بفرمان حق رسی باری

نی نه بینی از آن که شبکوری
روز چون عقل ابلهان عوری

من نگویم ترا سخن به لغز
لیکن از راه حق بنکته و رمز

تا ز باطل نه بگذری حق نیست
که ازین نیمه حق مطلق نیست

جز پی زاد و راه عالمی
زور را خیره دان و زر لاشی

هست لاخیر زور زر داران
همچو لاشیء عقل میخواران

[illegible]

فی الفقر الی الله والاستغناء عمن سواه

از من و از تو کارسازی را
بی نیازیست بی نیازی را

بی نیازیش را چه کفر و چه دین
بی نیازیش را چه آن و چه این

بحقیقت بدانکه هست خدای
از پی حکم و حکمت بسزای

بی نیازی نیاز جوی از تو
پاسداری سپاس گوی از تو

او ترا راعی و تو گرگ پسند
او ترا داعی و تو حاجتمند

گرگ و یوسف به تست خرد و بزرگ
ورنه زی او یکیست یوسف و گرگ

لطف او را چه مانع و چه عون
قهر او را چه موسی و فرعون

ع بیخودی یعنی [illegible] معنی از انانیت [illegible] و فانی جمیع [illegible] مرجع روح [illegible] مطلق مرجع روح [illegible] است کلمة الله [illegible] است کلمة العلیا [illegible] از کلمه است [illegible] عبارت [illegible]

ع قوله از این [illegible] بی نیازی [illegible] مطلق کردانم [illegible] ۶۷

و آیه ان الله لغنی عن العالمین اشاره بدان است [illegible]

گر ما و تو در میان نباشیم چه باک
چون جلوه گر و نظارگی جمله وی است

والله اعلم بالصواب ۱۲ منه

یعنی سپاس گوی علت غائی [illegible] نیاز جوی است و پاسداری از تو و حکمت بسزا بی نیازی از تو و بی نیاز است ما از بی هم مطلق کردانم که از ذاتی نیست تعلق دارد یعنی [illegible] و معنی مصرع ثانی بیت بعد بیت اول بر [illegible] تمام میشود و بی نیازی [illegible]
ممکنات انسان کامل است و این نقصانی نقصانی مطلق ذاتی ندارد ۱۲

با سیه باش چونت نگزیرد — که سیه هیچ رنگ نپذیرد
با سیه روی خوشدلی بهم است — طرب انگیز سرخ روی کم است
نقش آتشی که دلجویست — طالب سوخته سیه رویست
زنگی زشت با بلا جوئی — خوشدلی یافت از سیه روئی
طرب او نه از نکوئی اوست — خوشدلی او ز مشکبوئی اوست
هست روشنتر از ضیای هلال — کشف حال هلال و کفش بلال
زان دل گر همی نخواهی خاش — با سیه روی دو عالم ناش
زانکه آنرا که آرزو طلب است — پرده در روز و پرده دار شب است
زین هوسهای هرزه دست بـ — آرزو ز مردان و معده چو مار
دفع آرزو گرت بگزد — با تو این رنگها بسی نپزد
که بدین راه در بدی نیکی است — آب حیوان درون تاریکی است
دل ز رنگ سیه چه غم دارد — زانکه شب روز در شکم دارد
هر چه جز حق هر آنچه باطل است — جز طریق حقیقت دگر است
زانکه مردان درین کهن خانه — نو گرفتند بی دم و دانه
چون صباغ خدای بگرازند — هر چه تلقین بود بیندازند

رابع گردد اینست [illegible] آخرت و وجود نماند در عصر [illegible] کاو را در ظاهر و باطن [illegible] بالکلیه فانی فی الله شود [illegible] عبارت از انانیت که سالک [illegible] مو [illegible] فی الله [illegible] از کمالات و [illegible] واحدی و قطره با دریا و این نهایت [illegible] فوق عبارت از فنا فی الله [illegible] بالیمن [illegible] در اصطلاح [illegible]

۶۶

[illegible]

معنی بیت اول [illegible] زاری [illegible] معنی [illegible] [illegible]

[illegible]

از تو زاری نکوست زور بدست | زور زنبور خانه شور بدست

زور بگذار و گرد زاری گرد | تا ز فرق هوا برآری گرد

زانکه داند خدای کز سر صدق | از تو زور است زور و زاری حق

چون تو دعوی زور و زر داری | دیده را کور و گوش کر داری

روی و زر سرخ و جامه نگارنگ | نام تو ننگ جوی و صلح تو جنگ

بر در حق بگرد زور مگرد | که بزاری شوی درین ره مرد

این نه از خام توختن باشد | که نیازی فروختن باشد

قدرتش را بچشم عجز مبین | خواجه آزاد کن مباش چنین

تا بخود قائمی بپوش و بخور | ور بدو قائمی بدوز و بدر

بی تو گل مسجد است با تو کنشت | با تو دل دوزخ است بی تو بهشت

هر چه هست ای عزیز هست از وی | بود تو چون بهانه یاده مکی

بی تو خود کارها همه کرده است | با تو چون گربه زیر پرورده است

تو توئی حصه و کین ما زان آمد | تو توئی کفر و دین از آن آمد

بنده باش بی نصیبه و چیر | که فرشته نه گرسنه است و نه سیر

از تو بیم و امید دولت راند | چون تو رفتی امید و بیم نماند

حدیقهٔ حکیم سنائی

٦٩

[illegible] حاصل نمیشود بلکه از نیاز [illegible] [illegible] در می آید [illegible] بدین طریق گفته شده [illegible] [illegible] زاری حاصل [illegible]

[illegible] قدرت [illegible] عاجز [illegible] آزاد کن [illegible] ملامت خود [illegible] [illegible]

[illegible] مولوی جامی در قصیده [illegible] قصیدهٔ حکیم خاقانی [illegible] علم الرحمن [illegible] بالکنایه [illegible]

[illegible] حاصل معنی این بیت آنکه جنبش چرخ [illegible] بی آرام و زمین مانند مور در دم اژدهای [illegible] است و جنبش چرخ و زمین را [illegible] تشبیه کرده [illegible] یعنی چنانکه [illegible] مور را [illegible]

چه عزیزی ز عقل و چرخ او را   چه بزرگی ز نفس و چرخ او را
نفس و افلاک آفریدهٔ اوست   خنک آنکس که برگزیدهٔ اوست
چرخ و آنکس که چرخ گردانست   آسیا هست و آسیابانست
حکم فرمان و عقل فرمان گیر   نفس نقاش و طبع نقش پذیر
جنبش چرخ بی سکون زمین   هست چون مور در دم تنین
مور را اژدها فرو نبرد   گردش چرخ بیخبر گذرد
بیخبروار در مشیمهٔ لا   کرده برکار آسیای بلا
عمر تو دانه و ارد در دم او   سور او همنشین ماتم او
نزد تست آنکه از پی شوتای   کاسهٔ تو چهار دارد پای
جز بفضلش براه او نرسی   ورچه در طاعتش قوی نفسی
طاعت و معصیت ترا ننگست   ورنه زی او برنگ یکرنگست
کی بعقل و بدست و پای رسد   بنده خواهد که در خدای رسد
آنکه در خود بدست و پای رسد   کی تواند که در خدای رسد
چون تو در علم خود زبون باشی   عارف کردگار چون باشی

بنفس

فی التضرع والخشوع

[illegible]

۶۸

حدیقهٔ حکیم سنائی

پیشش تا صور در دهد آواز   خویشتن را کشش به تیغ نیاز
گر پذیرند گشتی آسوده   ورنه انکار بوده نابوده
بر در بی نیازی از که و مه   گر تو باشی وگرنه او را چه
چه وجودت بنزد او چه عدم   مثل تو بر درش نیاید کم
چون برون تاخت چشمهٔ روشن   حاجتی نایدش بمقرعه زن
این همه طمطراق آب و گل ست   ورنه آنجا که محض جان و دلست
چه کند طرقوا مشتی خس   طرقوا گوی نور خویشش بس
آن چراغ ترا بدست امید   خود برآید بتافتن خورشید
صرصر این شمع را بنشاند   جان او نیم عطسه بستاند
پس درین کوچه نیست راه شما   راه اگر هست هست آه شما
همه از راه بندگی دوربد   چون خران سال و ماه رنجورید
روز بهر خر و سگی باید   چون بود وقت خود برون آید
چون تو گه نیک باشی و گه بد   ترست از خود بود امید بخود
پس چو شد روی عقل و شرع سپید   رو تو یکسان شناس بیم و امید

فی عدل الامیر و امن الرعایا

بوم گو گرد و کاخ سه گرد و | شوم و بد روز و پیر گشته گرد و
چون قناعت کند بویران جای | پر او به بود که فر همای
ز آب و آتش زیان پذیر و مشک | نافهٔ مشک را چه تر و چه خشک
چه مسلمان چه گبر بر در او | چه کنشت و چه صومعه بر او
گبر و ترسا و نیکو و معیوب | همگان طالب اند و او مطلوب
نیست علت پذیر ذات خدای | تو بعلت کنون چه جویی جای
مهر دین بر نیاید از تلقین | مه فروشند چو تافت نور یقین
پارسا گر بهشت او را به | پادشا گر بدست ما را چه
تو نکوکار باش تا برهی | با قضا و قدر چرا ستهی
اندرین منزلی که یک هفته است | بوده نا بوده و آمده رفته است
لفظ عیسی بخوان که اندر شر | طر قوا گوی مومن است بحشر
مصطفی گفت خه از آن مه شد | دست موسی خلیل آگه و شد
داد او آه و فای بینش داد | رغبت و زینت یقینش داد
پس چو داد از میان آه و رفت | ماند آه مجو اینت شگفت
آه ماندست یادگاری از و | ملت او نمود کاری از و

یوم تری المؤمنین والمؤمنات یسعی نورهم بین ایدیهم وبایمانهم بشریکم الیوم جنات تجری من تحتها الانهار خالدین فیها ذلک هو الفوز العظیم

قال الله تعالی در سوره حدید واقع شده در سیپاره [illegible]

یاد کن روزی را که بینی مردان گرویده و زنان

مومنه را بر صراط و در آن دم [illegible]

روشنی قوی دیدار ایشان از پیش ایشان

تا با آسانی بگذرند و [illegible]

لفظ عیسی الخ اشارت [illegible]

[illegible]

ذکر بر دوستان و کم سخنان
چه شماری بلسان پیرزنان
جور با حکم او همه داد است
عمر بی یاد او همه باد است
آنکه گریان ازوست خندان اوست
دل که بی یاد اوست سندان اوست
شدی امین چو پیام او بردی
در طریقت قدم بفیشردی
تو بیادش چو گل زبان کن تر
تا دهانت کند چو گل پر زر
سیر جان کرد جان بخرد را
تشنه دل کرد عاشق خود را
یک زمان از درش مشو غائب
تا بود عزم و رای تو صائب
کار نادان کوته اندیش ست
یاد کردن کسی که در پیش ست

فی المرید الرشید و الشیخ العمید

ثوری از بایزید بسطامی
از پی طاعت و نکونامی
کرد نیکو سوالی و نگریست
گفت پیرا بگو که ظالم کیست
پیر وی مر ورا جواب بداد
شربت وی هم از کتاب بداد
گفت ظالم کسی ست بدروزی
که یکی لحظه در شبانروزی
کند از غافلی فراموشش
نبود بنده حلقه در گوشش
گر فراموش کردیش نفسی
ظالمی نیست خیره چون تو کسی

حدیقه حکیم سنائی

کرد روزی عمر بره گذری / سوی چوقی ز کودکان نظری
همه مشغول گشته در بازی / کرده هر یک بهم سرافرازی
هر یکی از پی مصارعتی / سینه و دست زخود مسارعتی
برکشیده برای خط ادب / جامه از سر برون برسم عرب
چون عمر سوی کودکان نگرید / حشمتش پردهٔ طرب بدرید
کودکان زو گریختند بتفت / جز که عبد الله زبیر نرفت
گفت عمر ز پیش من بچه فن / تو نگریختی بگفتا من
چه گریزم ز پیشت ای بکرم / نه تو بیدادگر نه من مجرم
نزد آنکس که دید جوهر خود / چه قبول و چه رد چه نیک چه بد
میر چون جفت دین و داد بود / خلق را دل ز عدل شاد بود
ور بود رای او سوی بیداد / ملک خود داد او بسر برباد
نیک باشی ز درد سر رستی / ور بدی جامه عهد بشکستی
چون گرفتی ز عدل توشهٔ خویش / مرکب تو بود دو منزل بیش
آنچنان شو بسیرت آبادش / که دگر بار ناید از یادش

فی التسبیح و التهلیل

تا درین خطهٔ تکاپوئی
یا همه پشت یا همه روئی
چون ازین خطه یکدو خطوه رفت
جان طالب عنان عشق گرفت
مردگی کفر و زندگی دین ست
هرچه گفتند مغز آن این ست
هرکه شد لحظهٔ ز خود خشنود
سالها بند شد بدوزخ و دود
کی بدین جهل و منصب ارزانی
جز کسی کش سر مسلمانی ست
عشق و آهنگ آنجهان کردن
شرط نبود حدیث جان کردن
آنکسانی که مرد این راه اند
از غم جان و دل نه آگاه اند
چون گذشتی ز عالم تک و پوی
چشمهٔ زندگانی آنجا جوی

فی دار الغرور

اجل آمد کلید خانهٔ راز
در وی بی اجل نگردد باز
تا تو در این جهان نباشد آن
تا تو باشی نباشدت یزدان
حقهٔ سر بمهر دان جانت
مهرهٔ مهر نور ایمانت
سابقت نامهٔ بمهر آورد
وز پی تو بخانمت بسپرد
تا ز دور زمانه خواهی زیست
تو ندانی که اندر آنجا چیست
طی نامهٔ خدای عز و جل
برنگیرد مگر که دست اجل

له
ازین اجل مراد فنای [illegible] ست
۲ اجل [illegible]
و ابیات ما بعد مؤید این معنی ست ۱۲
۳
بفتح تین
[illegible]

ور بوی حاضر و بری باشی نیست گردی ز جرم احکاش
آنچنان یاد کن که از دل و جان نشوی غافل آزمان پشیمان
یاد دار این سخن از آن بیدار مرد این راه حیدر کرار
فاعبد الرب فی الصلوة تراه ور نباشی چنین تو واغوثاه
آنچنانش پرست در کونین که همی بینیش برای العین
گرچه چشمت ورا نمی بیند خالق تو ترا همی بیند
ذکر جز در ره مجاهده نیست ذکر در مجلس مشاهده نیست
رهبرت اول ارچه یاد بود رسد آنجا که یاد باد بود
زانکه غواص را درون بحار آب جوید کشد هم آتش زار
فاخته غائب است گوید کو تو اگر حاضری چه گوئی هو
حاضران از هیبت است منال گر ترا حصه غیبت است بنال
ناله شوق فاخته بشنو حالت شوق ساخته بدوگو
کانکه خشنودی احد جوید نور توحید در لحد جوید
لحدش روضه بهشت شود در دو چشمش بهشت زشت شود
حاضر آنگه شوی که دامن حاضر و لیک بوی نه حاضر تن

از زبان بر زبان

و کلام موجب عذر بود موجب شکرت از آن زمان کرم و بعضی [illegible] می باشد که عبارت از بود فن زمانه اشارت آنچنان یاد کن

قوله یاد دار الخ
قال امیر المؤمنین
علی کرم الله وجهه
فاعبد ربک کانک
تراه فان لم تکن
تراه فانه یراک
پس عبادت کن
[illegible]

[illegible] اگر تو او را نمی بینی
[illegible]
[illegible] او را
می بینی
[illegible]
[illegible]
یعنی که ان تعبد الله
کانک تراه فان لم تکن
تراه فانه یراک

وانکه او طالب است افزون را
گو ببین ماد را وقارون را

این یکی پای در رکیب بماند
وان دگر خسته نهیب بماند

پای آنرا قدم عدم کرده
دست این را ندم قلم کرده

باد هیبت بعاد مقرونست
خاک لعنت سرای قارونست

چه زیان دارد ار ز بیم گزند
نیکوئی را فدی شوی چو سپند

پیش مردان از ورع مفروز
خویشتن را تو چون سپند بسوز

چند ازین سر سری داری
گر تو با حق سر سری داری

مرد گرد نهاد خود نتند
شیر مرد وقت خویش خود شکند

ای ز خود سیر گشته جوع اینست
وی دوتا از ندم رکوع اینست

گر ز تن و جان خود بری گردی
گرد تنهائی بسری گردی

یعنی امتیاز

ایچ منمای روی شهر افروز
چون بمنوی بر و سپند بسوز

آن جمال تو چیست مستی تو
وان سپند تو چیست هستی تو

لب چو بر آستان دین باشد
عیسی مریم آستین باشد

خویشتن را درین طلب بگداز
ور ره صدق جان و دل در باز

جهد کن تا ز نیست هست شوی
وز شراب خدای مست شوی

[illegible] قوم هود [illegible]

نور از روی شهر افروز [illegible]
با جمال [illegible]

در سورهٔ فجر که در سیپاره [illegible] یا ایتها النفس المطمئنة ارجعی الی ربک راضیة مرضیة [illegible] چون رسیدی [illegible] ۵۵

تا دم آدمی ز تو نرمد صبح دینت ز شرق جان ندمد
سر دو گرم زمانه ناخورده نرسی بر در سراپرده
تو نداری خبر ز عالم غیب باز نشناسی از هنرها عیب
حال آنجای صورتی نبود چون دگر کار عادتی نبود
جان بحضرت رسد بیاساید وانچه کژست رست بناید
چون رسیدی بحضرت فرمان پس از انجا روانه گرد و جان
رخش دین آشنای راغ شود مرغ وار از قفص بباغ شود
با حیات تو دین برون ناید شب مرگ تو روز دین زاید
گفت مرد خرد درین معنی که سخنهای اوست چون فتوی
خفته اند آدمی ز حرص و غلو مرگ چون رخ نمود فانتبهوا
خلق عالم همه بخواب درند همه در عالم خراب درند
آن هوائی که پیش ازین باشد رسم و عادت بود نه دین باشد
ورنه دینی کزین حیات بود دین نباشد که ترهات بود
دین و دولت در عالم زدنست کم زدن از برای کم شدنست
آنکه کم زد وجود عالم را گو ببین مصطفی و آدم را

ولقد شنه سی نفس آرام گرفته بذکر من [illegible] بودی در نعمت و صبر نمودی در محنت باز گرداد [illegible] پروردگار تو [illegible] ۵۶ [illegible]

[illegible] یعنی غفلت [illegible]

موضع کفر نیست جز در رنج / مرجع شکر نیست جز بسر گنج
شکر گوی از پی زیادت ا / عالم الغیب و الشهادت ا
چون شدی بر قضای وی صابر / خواند آنگاه مر ترا شاکر
آدمی سوی حق همی پوید / او نکوتر که شکر حق گوید
اوست بی شکل جسم و جفت و یار / ایزد فرد و خالق جبار
شکل و جسم و طبایع و تبدیل / آدمی راست سال و ماه عدیل
شکر شکر او که داند گفت / که هر ذکر او که داند گفت
او ببخشد هم او ثواب دهد / او بگوید هم او جواب دهد
هرچه بستد ز نعمت و نازت / به ازان یا همان دهد بازت
گر همه موی ما زبان گردد / هر یکی صد هزار جان گردد
تا بدان شکر او فزون گویند / شکر توفیق شکر چون گویند
پس سوی شکر نعمتش پویند / گر بگویند هم بدو پویند
تن و جان از پی قضا در شکر / دل ترنم کنان که یارب شکر
ورنه در راه دانش و تدبیر / از زن و مرد و از جوان و ز پیر
کور چشمان عالم هوس اند / و جهان همه مرد چون مگس اند

ه اشارت بمضمون این آیت است که در سیپارهٔ الم در سورهٔ بقره واقع شد ما ننسخ من آیة او ننسها نأت بخیر منها او مثلها الم تعلم ان الله علی کل شیء قدیر [illegible] مبتنی [illegible] آیهٔ قرآن بر وفق مصالح خلق و مقتضای زمان [illegible]

[illegible]

[illegible]

باشد آنرا که دین کند هستش / گوی و چوگان دهر در دستش
چون ازین جرعه گشت جان تو مست / بر بلندی ز نیست گردی هست
هر که آزار کرد آنجا یست / حلقه در گوشش و بند بر پایست
لیکن آن بنده که مرکب بخت / لیکن آن حلقه به که حله و تخت
بند گو بر نهد ترا تاج شمر / در پلاست و هم ز دیباج شمر
زانکه هم محسن ست و هم مجمل / زانکه هم کریمست و هم مفضل
چه کنی مهر بینوائے را / تا شادی زیرک بهائی را
شاد از و باش و زیرک از دینش / تا بیابی رضا و تمکینش
زیرک آنست کوش بر دارد / شادی آنست کوش نگذارد
نیکبخت آنکسی که بندهٔ اوست / در همه کارها پسندهٔ اوست
چون ازین شاخها شدی بی برگ / دست را در کمر زدی با مرگ
نشوی مرگ را دگر منکر / یابی از عالم حیات خبر
دست تو چون بشاخ مرگ رسید / پای تو گرد کاخ برگ دوید
پای کز طارم بدی دورست / نیست پای آن در باغ معمورست

یعنی سست و بی نیرو

فی الش

حدیقه حکیم سنائی

چون ترا کرد حلم او ساکن   از ربابندگان شدی ایمن
رسته باشد همیشه در صحرا   مرد کو هی ز نکهت نکبا
عیب او عیبها بدانسته   عفو او شستنش توانسته
علم او عیب ما بپوشیده   تو نگفته سر او نیوشیده
آدمی زاده ظلوم جهول   فضل حق را همی زند بفضول
خوب کار او و زشت کار شما   غیب‌دان او و عیب‌دار شما
این عنایت نگر تو از پس سب   عالم غیب را بعالم عیب
گر نبودی ز وی عنایت پاک   کی شدی تا جدا ز مشتی خاک
منزل عفو او بدشت گناه   لشکر لطف او پذیره آه
آه عارف چو پرده برگیرد   دوزخ از بیم او سپر گیرد
عفو او را قبول بهر خطاست   کرمش را نزول بهر عطاست
تو جفا کرده او وفا با ما   او وفادارتر ز ما با ما
فضل او آوریدت اندر کار   ورنه بر خاک کی بدی این بار
هر که شد نیست باشد او ره هست   هر که آمد ز پای گیرد دست
دستگیر است یکسان را او   نپسندد چو ما خسان را او

هر که در ملک او منی کرده — از ره راست توسنی کرده
گر بگوید به مرده که برآی — مرده آید کفن کشان در پای
ور بگوید به زنده که بمیر — مرده در حال ور چه باشد میر
خلق مغرور نفس از افضالش — هیچ ترسان نبوده زامهالش
گردنان را طعام زهرش بس — سرکشان را لگام قهرش بس
گردن گردنان شکسته به قهر — ضعفا را ز لطف داده دو بهر
سرعت عفوش از پی گفتار — برگرفتست رسم استغفار
عفو او بر گنه سبق برده — سبقت رحمتی نکو خورده
تائب ذنب را بداده پناه — پاک کرده ز بار رفتش گناه
روح بخش ست و جور نه چو ما — پرده دارست پرده در نه چو ما
او ترا حافظ و تو خود غافل — اینت بی عقل ظالم جاهل
خوی ما او نکو کند در ما — مهربان تر ز ماست او بر ما
آنچنان مهر کو کند پیوند — مادران را کجاست بر فرزند
ناکسان را به لطف خود کس کرد — شکر و صبری ز بندگان بس کرد
فضل او پیش چشم دانش داد — در حس بست و راه جان بگشاد

[illegible] ن عجب نموده درینصورت بعضی نکته خواهد بود ۱۲

[illegible] ن صحائفش ز گناه

چون

گرد قائم برای نظم و قوام
متقاضی بر جسم در ارحام

گردد از حس پای مور آگاه
مور و سنگ و شب و زمانه سیاه

سنگ در قعر آب اگر جنبید
در شب داج علمش آنرا دید

ور دل سنگ اگر بود کرمی
دارد آن کم ز ذره جرمی

صوت تسبیح و راز پنهانش
می بداند بعلم یزدانش

بنموده نزاره آموزی
داده در سنگ کرم را روزی

هیچ جانی بصبر ازو نشکیفت
هیچ عقلش بزیرکی نفریفت

مطلع بر ضمائرست مدام
تو بر اندیش و کار گشت تمام

بی زبانی برش باندانیست
قوت جانت ز خوان بی نایست

آنچه از بهر آدمی آراست
آرزو آنچنان نداند خواست

او کما هیش خلق دانسته
دیده و دادنش توانسته

جای تو کرد در نعیم معد
تا تو با یوم جنت کردی عهد

[illegible]

٨٥

[illegible] بر تقی سبحانه و تعالی [illegible] از کافات اقوال و افعال بندگان [illegible] فواهر [illegible] معنی این کلام وعده باشد مومنان را بکمال مثوبت و وعید [illegible] بعقوبت عقوبت بمراتب مجازات اهل الایمان [illegible] قول نموده [illegible] نعمت علم و هدایت و ارشاد کما قال الله تعالی احسن کما احسن الله الیک [illegible] حدیث لا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر علی قلب بشر [illegible] یعنی تو با کار فردا که قیامت باشد یا همین فردی متعارف را باز [illegible] قرین کردی و کار امروز را بفردا [illegible] نگذاشتی و ترک جرم و گناهی نموده در راه اطاعت و سر انجام راه آخرت کرم چیست یعنی حق سبحانه و تعالی تا سرای تو در بهشت مهیا ساخت

ولیکن [illegible] بر منزلی نرسد [illegible]

ودر بافت دیان تقریر و تعلم تجرید را فهم [illegible]

۱۱ در تعلیم بیم و امید [illegible]

تحجب دریا کی تمام [illegible] عدم اطلاع [illegible]

عه تو لاد و نهاد [illegible] در معنی [illegible]

کد معتقد جمهور متکلمین ست در قدرت ۱۱

ان شاء فعل و ان شاء ترک

۲ تو زاد و داده و [illegible] اشارتست بمضمون

لها ما شئ [illegible]

یقال فی المثل [illegible] قال [illegible]

ف باغ [illegible] ورد

می افتاده محبت رجا و امید ترجیح داده اگر اشباح نا ملائم که موجب و مورث بیم ست میدیده [illegible]

زانکه پاکست پاک را خواهد	عالم الغیب خاک را خواهد

فی اطلاعه علی ضمائر العباد

شرب یکیک ز خلق دانسته — داده و ضد آن توانسته

اوست مر فطرت ترا ناظر — دانش او منزه از خاطر

او ز تو داند آنچه در دل تست — زانکه او خالق دل و گل تست

چون تو دانی که او همیداند — خبر طبع تو در گلت ماند

روی از آئین بد بگردانی — رای تو پرورد مسلمانی

چون بعلمش عزیز خواهی داشت — نار در دل نه نور خواهی داشت

چون بعلمش نگه نخواهی کرد — طمع حلم از و مدار ای مرد

علم او عقل را چراغ افروز — علم او طبع را گناه آموز

گرنه علمش بدی همیشه پناه — بنده کی زهره داشتی بگناه

مصلحت بین خلق بیش از آز — مطلع بر ضمیر پیش از راز

آنچه در خاطر تو او داند — لفظ ناگفته کار میراند

شادی آرست و غم گزار خدای — راز دانست و راز دار خدای

او نهاد از پی اولو الالباب — بیم و امید در نمایش خواب

[illegible]

فی کرمه و انه رازق الارزاق

جانور را چو خوان به پیش نهاد / خوردنی از خورنده بیش نهاد

همه را روح و روز و روزی از وست / نیکبختی و نیک روزی از وست

عمر بقا رزق

روزی هر یکی پدید آورد / در انبار خانه مهر نکرد

کافر و مومن و شقی و سعید / همه را روزی و حیات جدید

حا و حاجت هنوزشان در حلق / جیم جودش بداده روزی خلق

جز بنان نیست پرورش ما را / جز بشره نیست ناخورش ما را

او ز توجیه بندگان بجهد / ناخورش داد و نان هم او بدهد

نان و جان تو در خزانهٔ اوست / تو نداری بگفته او را دوست

روزی تو اگر چنین باشد / اسپ کسب تو زیر زین باشد

تا ترا نزد او برد بشتاب / ورنه او را بر تو تو در خواب

نه ترا گفت رازق تو منم / عالم سر و عالم علنم

جان بدادم وجه نان بدهم / هر چه خواهی تو در زمان بدهم

کار روزی چو روز دان به درست / گر ره آورد روز روزی تست

با تو زانجا که لطف یزدانست / گر رو نان بدست تو جانست

[illegible] نان خورش گویند ۱۲

[illegible] ۸۷ وارد شده ائمه [illegible] اوست ۱۲

علامہ حکیم سنائی

قوله قائل او بس الخ ازین بیت یکی [illegible] از حضرت علیم [illegible] این بیت [illegible] از تحریر [illegible] متعلق گشته زبان [illegible] پای طلب [illegible] این بیت گنگ [illegible] لنگ [illegible] این نظم [illegible] قدمی بر [illegible] یعنی چون او تکلم و علم [illegible] از طلب [illegible] سخن نباید کرد [illegible] بمحض رحمت رحمانی او طالب مغفرت [illegible] از طاعات و عبادات [illegible] محض بحکم [illegible] مغفرت [illegible] ره وصول طلب [illegible] رحمانی او [illegible] و خاموش شدی او قابل [illegible]

قائل او بس تو گنگ باش و مگوی | طالب او بس تو لنگ باش و مپوی
زیر گردون قهر و عدل و علم هدای | ساخته چار خصم بر یکجای
هر کرا نیست هست داند کرد | هست را نیست هم تواند کرد
هست با قهر و علم یزدانی | ناتوانی نکو و نادانی
ناتوانی ترا کند دانا | عاجزی مر ترا دهد بالا
غیب خود زانکه صورت تو نگاشت | تو ندانی که غیب نتوان داشت
او ترا بهتر از تو داند حال | تو چه گردی بگرد هزل و محال
تو مگو در دل که او گوید | تو مجو مر ورا که او جوید
گر گناهی همی کنی اکنون | آن گناه از دو حال نیست برون
گر ندانی که می بداند حق | گویمت اینت کافر مطلق
ور بدانی که می بداند و پس | مسکنی اینت شوخ دیده و خس
خود گرفتم کسیت محرم نیست | حق بداند حق از کسی کم نیست
عفو او گیرم ار بپوشاند | نه ز تو علمش آن همی داند
توبه کن زین شنیع کردارت | ورنه بینی بروز دیدارت
نفس خود را میان جهالت خویش | غرقه در قلزم خجالت خویش

۸۶

[illegible] طلب [illegible] طالب [illegible] صورت [illegible] او طالب [illegible] قال الله تعالی [illegible] غیب [illegible] صورت [illegible] و داشت [illegible]

گاهی همان نو و همان کهن   رزق بر تست هرچه خواهی کن
علت رزق تو بخوب و بزشت   گریهٔ ابر نی و خندهٔ کشت
بی سبب رازقی یقین دانم   همه از تست جانم و نانم
از هزاران هزار به یک تو   زانکه اندک نباشد اندک تو
شعلهٔ زو و صد هزار اختر   قطرهٔ زو و صد هزار اخضر
مرد نبود کسی که در غم خور   در یقین باشد از زنی کمتر
آن به نشنیده که بی نم ابر   مرغ روزی بیافت از در گبر
گبر را گفت پس مسلمانی   زین هنر پیشهٔ سخندانی
کز تو این مکرمت به نپذیرند   مرغکان دانه گرچه برگیرند
گفت گبر ار مرا به نگزینند   آخر این رنج من همی بینند
زانکه او مکرم ست و با احسان   نکند بخل با کرم یکسان
دست در باخت در رهش جعفر   داد ایزد بجای دستش پر
کار تو جز خدای نگشاید   بخدا اگر ز خلق هیچ آید
دل بفعل و فضول خلق مبند   دل در او بند رستی از غم و بند
تا توانی جز او بیار مگیر   خلق را هیچ در شمار مگیر

غم جان خور که آن نان خورده است   تا لب گور گرده بر گرده است
این گرو سخت دار زنان میخور   چون گرو رفت قوت جان میخور
جان بی نان بکس نداد خدای   زانکه از نان بماند جان بر جای
آن زمانی که جان ز تن برمید   بیقین دان که روزیت برسید
سفله دارد ز بهر روزی بیم   نخورد دیگ گرم کرده کریم
نخورد شیر صید خود تنها   چون شود سیر مانده گرد رها
مر زنان راست کهنه تو بر تو   مرد را روز نو و روزی نو
روزی تست بر علیم قدیر   تو ز میر و وکیل خشم مگیر
روزیت از در خدای بود   نه ز دندان و حلق و نای بود
کدخدائی خدا نیست برنج   خاصه آنرا که نیست نعمت و گنج
کدخدائی همه غم و هوس است   کدرها کن ترا خدای بس است
اعتماد تو در همه احوال   بر خدا به که بر خراس و جوال
ابر اگر نم نداد یک سالت   سخت شوریده بینم احوالت

فی انه لا یحتاج الی التفسیر

زاهدکی کرد سر برون ز نهفت   کشتک خویش خشک دید و بگفت

ن پیشتر از دوباره گرم کرده
ع پیشتر از طلب فرموده است
[illegible]

عشق را بذات حق سبحانه و تعالی تعبیر کرده اند یعنی هر چند غلبهٔ عشق در عاشق بیشتر او مغلوب‌تر [illegible] شرح داد [illegible] مغلوب عشق که قطع باشد و قطع در لغت بمعنی الحمقی است که عقل از و سلب شده باشد و هر گاه سلب عقل لازم عشق باشد یعنی غالب او مغلوب [illegible] مغلوب [illegible] مصرع اول راجع [illegible] ساخته شود [illegible] وجهی دارد و در این صورت [illegible]

جان و دل در رهش نثار کنند / خویشتن را از آن شمار کنند
پیش توحید او نه کهنه نه نوست / همه هیچند هیچ اوست که اوست
عقل و جان را بنزد او چه خطر / دل و دین هم گذر کنند گذر
پردهٔ عاشقان رقیق ترست / نقش این پرده‌ها دقیق ترست
غالب عشق هست مغلوبش / خود ترا شرح داد مغلوبش
ابر چون ز آفتاب دور شود / عالم عشق پر ز نور شود
ابر چون گبر ظلمت و کدر / آب در جمله نافعست و مضر
اندکش او حیات انسانست / باز بسیارش آفت جانست
پس موحد محب حضرت اوست / که محبت حجاب عزت اوست

قوله عقل و جان را [illegible] دل و دین [illegible] عقل و جان که رتبهٔ ایشان [illegible] غالب عشق مغلوب اوست [illegible] عشق یا حجاب حق [illegible]

هر گاه حجاب ابر حقی عاریتی از آفتاب حقیقی مرتفع گردد عالم عشق پر از نور شود [illegible] آفتاب حقیقی [illegible]

[illegible]

در تشخیص معنی این بیت همین قدر کافیست [illegible] واقع شده بکسر همزه است [illegible] بفتح الف که درین بیت [illegible] و همزه [illegible] بفتح [illegible] و الف بفتحه یعنی همزه [illegible] است از زمین بار بر بود [illegible] و الف بکسر همزه [illegible] گرفتن [illegible] الف بفتحتین [illegible] گرفتن قوله تا بقای [illegible]

چون نداری جز ز راه نیاز	در حجابی بسان مغز پیاز
تا بقای شماست شان شماست	الف آلای او و جان شماست
هر دو را در جهان عشق و طلب	پارسی آب دان تازی اب
تا جدائی ز نور موسی تو	روز کوری چو مرغ عیسی تو
اول از بهر عشق بجویش	سر قدم کن چو کلک و میچ بپیش
تا بدانجا رسی بجست درست	که بدانی کسے نباید جست
نه بپرسید کاهلی ز علی	چون شنید از زبان و گسلے
که بگو ای امیر جان افروز	که شب تیره به بود یا روز
مرتضی گفت بشنو ای سائل	سوے او بار غو و مشو مائل
عاشقان را درین ره جانسوز	تبش راز به که تابش روز
هر که دارد ز ره تبش در دل	در نماند پیاده در منزل
در جهانے که عشق گوید راز	نه توانی نه نیز عقل تو باز

فی المحبة والتجرید

عاشقان سوی حضرتش مست	عقل در آستین و جان بر دست
تا چو سویش براق دل رانند	در رکابش همه برافشانند

بدین معنی ترجیح نیست در بیت زیاده ثانی آب و آب آمد شیوه الاو جان سافر [illegible] در ترکیب عربی آب پارسی اب تازی بالضم الف وارند و انفکاک این دو لغت ترکیبا

۹۰

[illegible] آلا و نعمای [illegible] نسبت [illegible] الف [illegible] آلای [illegible] [illegible] کو بجان [illegible] نکنند [illegible] لطف [illegible] یعنی [illegible] کلام [illegible]

با ب وارد [illegible] الف را [illegible] نسبت [illegible] و الف [illegible] یعنی [illegible] [illegible]

دست و پائی همی زن اندر جوی
چون بدریا رسی ز جوی مگوی

چون رهی گرد فخر و عار ترا
ای حدث با قدم چه کار ترا

تو حدیثی نفس مزن ز قدم
ای ندانسته باز سر ز قدم

صد هزارت حجاب در راه است
همتت قاصر است و کوتاه است

دست بازیست قالت تو هنوز
پای دامیست حالت تو هنوز

شو برهنه ز داد و دین یکدم
تن برهنه چو گندم آدم

تا کند توبهٔ تو جمله قبول
تا نگردی دگر بگرد فضول

تو هنوز از متابعی شیطان
توبه ناکرده کی بوی انسان

چون ترا بار داد بر درگاه
آرزو زو مخواه او را خواه

چون خدایت بدوستی بگزید
چشم شوخ تو دید نی همه دید

برنگیرد جهان عشق دوئی
چه حدیثست این منی و توئی

توئی تو چو رخت برگیرد
رخت و تخت تو بخت برگیرد

نیست در شرط اتحاد نکو
دعوی دوستی و پس من و تو

بنده کی گردد آنکه باشد حر
کی توان کرد ظرف پر را پر

همه شو بر درش که در عالم
هرکه او جز همه بود آمد کم

۹۳ [illegible]

[illegible] همه جهت [illegible]

بد نباشد حدیث تلقین
بد چه باشد محب محنت بین

در محبت نگر تألیفش
که همان محنت ست تصحیفش

ای محب جمال حضرت غیب
تا نجوئی وصال طلعت غیب

تا کشی شربت ملاقاتش
نچشی لذت مناجاتش

همچو یکی وا فی و یکی گوئی
بد و و سه چهار چون پوئی

با الف بی و تی بود همراه
بی و تی بت شمر الف الله

صفات او که تعدد او ازان من حیث العموم لازم می آید و محب جمال بودن از انجا ... می باشد پس با ملاحظهٔ ذات مع الصفات ... هر چند من حیث الحقیقه صفات از ذات جدا نیست ... ظهور الوجود واقع شده و نزد محققین صوفیه بیان جمال طلعت غیب کنایت از ... طلعت ذات بحث با قطع نظر ۹۲

... با مرد و شدت ... و جلال حضرت ... و نظر بر ... ازان مستفاد گردد در محبت ... گر آن صفت جمال باشد ... باطن جمال ذات منافات دارد ... صفات او بود ... جمال بودن محب یک صفت ... بالا الهی ست ... دیدار

[illegible]

از درونش نباید آسایش   وز برونش نشاید آرایش
آن ستایش که از نمایش اوست   ترک آرایش و ستایش اوست
بر در شه گدای نان خواهد   باز عاشق غذای جان خواهد
در طریقت مجرد و چالاک   باد بر داده آب و آتش و خاک
زانکه در عرصهٔ معالم عصر   چه برش جاهلان چه عالم عصر
ای برادر بر آذر تجرید   جگر خود کباب دان نه ثرید
سگ دون همت استخوان جوید   بچهٔ شیر مغز جان جوید
عاشقان جان و دل فدی کردند   ذکر او روز و شب غذی کردند
مرد عالی همم بخوید بسند   سگ بود سگ بلقمهٔ خرسند
کشف اگر چند گرددت بر تن   کشف را کفش ساز و بر سر زن
فضله کم گوی و عاجزی پیش آر   استخوان را تو بر سگان بگذار
تو بگو هر گرفتهٔ رفعت   پس چرائی چو سگ تو دون همت
هر کرا عالیست همت او   هر دو عالم شدست لقمت او
وانکه دون همت است همچون سگ   هست چون سگ ز بهر نان در تگ
گر همی روح خواهی از تن فرد   لا چو دار است گرد او برگرد

[illegible] این بیت صفت عاشق ست

ع
[illegible]

الخ یعنی اگر در مقام
کشف بند [illegible]
کار تو در سلوک [illegible]
[illegible]

ع
قوله می نخوانی تو الخ
اشارت است بآیه ولا تحسبن الذین
قتلوا فی سبیل الله امواتا بل احیاء عند ربهم
که در سوره آل عمران در سیپاره لن
تنالوا البر واقع شده و مپندار آنان را که
بصدق نیت کشته شده اند در راه خدا
که ایشان مردگانند بلکه ایشان زندگانند
نزدیک پروردگار خود بدان معنی که [illegible]
ثواب غزوه بدیشان میرسد [illegible] زمین
ایشان را نمی خورد یا نمی [illegible] ایشان را
چون سائر مردگان یا در سلام زائران میشنوند
بر سوی زندگان

ع قوله مشو از
راه الخ یعنی مشو از راه ناتوانستن یعنی
عجز و درین که ناخن برای لا از زنگ آینه
دل را چون توان زدود مانند کشتی که
بحکمت عبور از آب هر دم پر میکنند آبستن
مشو و این چنان که موجب جمود و قیود
و جبری بودن از آن لازم می آید در غایت
جا بده باز ازین معنی التفات

چون رسیدی ببوی غمزهٔ یار
نیش نوشش شمار و خیری خار

از پی زنگ آینهٔ دل خود
لاست ناخن برای هستی بر

می نخوانی تو از کتاب خدای
نیست اموات مرده بل احیای

مشو از راه ناتوانستن
همچو کشتی بهر دم آبستن

نیک و بد خوب و زشت یکسان گیر
هر چه دادت خدای در جان گیر

نه عزازیل چون ز رحمان دید
رحمت و لعن هر دو یکسان دید

آنچه آوردش از خدا بی جنگ
نیک و بد خواست هر دو را بی رنگ

صورت آنکه هست بر در صبر
بادبانی بدست باد و به ابر

[illegible]

فی التجرد والمجاهدة

هر که خواهد ولایت تجرید
و آنکه جوید رعایت تفرید

[illegible]

ور ز من پرسی ای برادر هم — باز گویم صریح نی مبهم
روی سوی جهان حی کردن — عقبهٔ جاه زیر پی کردن
جاه و حرمت ز دل رها کردن — پشت در خدمتش دوتا کردن
تنقیت کردن نفوس ز بد — تقویت کردن روان بخرد
چیست زاد چنین ره ای غافل — حق بدیدن بریدن از باطل
رفتن از منزل سخنگوشان — برنشستن بصدر خامشان
رفتن از فعل حق سوی صفتش — وز صفت زی مقام معرفتش
آنگه از معرفت بعالم راز — پس رسیدن بآستان نیاز
با نیاز آنگهی که گشتی یار — دل برآرد ز نفس تیره دمار
در درون تو نفس دل گردد — زان همه کرده ها خجل گردد
خان و مانش همه براندازد — در ره امتحانش بگدازد
ور تن تو چو نفس تو بگداخت — دل بتدریج کار خویش بساخت
پس از و حق نیاز بستاند — چون نیازش نماند حق ماند
نه ز بیهوده گفت و نادانی — بایزید ار بگفت سبحانی
پس زبانی که راز مطلق گفت — راست جنبید گر انا الحق گفت

[illegible]

از بیهوده و نادانی نگفته اند
نمایش چون سالک [illegible] را از خود
یعنی [illegible] بپشت که عبارت
از خلق الله باشد [illegible]
یعنی انا الحق [illegible]
و او را گذشت [illegible]
حقیقة روشن [illegible]

[illegible] منصور را گفت
که حق [illegible] است
این [illegible] قرب [illegible] است
و در اصطلاح صوفیه
منصوری بود که گفته حق
آنکه اگر چنین [illegible] بود گفته
[illegible] و نطق او گفته [illegible]
حق بود و بظاهر فلان حق
[illegible] یعنی فی الحقیقة
[illegible]

کی ز لاهوت خود بیابی بار   تات ناسوت برنشد بر دار
زانکه عیسیت را سوی لاهوت   هست در راه جمعهٔ صلبوت
نیست کن هر چه آن ورای بود   تات دل خانهٔ خدای بود
تا ترا بود با تو در ذات است   کعبه با طاعتت خرابات است
ور ز ذات تو بود تو ببرست   بتکده از تو بیت معمورست
ای خرابات جوی بر آفات   پس خر تویی و خر آبات
با تو بود تو چون بتیره است   چشم عقلت از آن جهان خیره است
نفس تست آنکه کفر و دین آورد   لاجرم چشم رنگ بین آورد
بی تو خوش با تو هست بس ناخوش   بدر انداز گربه را از گوش
در قدم کفرها و دین همانیست   در صفای صفت چنین همانیست

في سلوك طريق الآخرة

این همه علم جسم مختصرست   علم رفتن براه حق دگرست
علم آن کش نظر ادق باشد   علم رفتن براه حق باشد
سوی آنکس که عقل و دین ارد   نان و گفتار گنبد مین وارد
چیست این راه را نشان و سبیل   آن نشان از کلیم پرس و خلیل

له [illegible] ملک [illegible] گردد و از جهت [illegible] صلبوت [illegible]

٩٦

۹۸

چه کنی جست و جوی چون جان تو | تو مدان نوش کن چو ایمان تو
تو ندانی بپارسی بلے | چون بخوردی تو طعم بشناسی
من بیاموزمت که جام شراب | چون کنی نوش در سرای خراب
تا بخوردی مدارش ایچ حلال | چه بخوردی کلوخ بر لب مال
چون بخوردی دو دُرد با صد درد | گویم احسنت اینت مردی مرد
بر مدار از مقام مستی پے | سر همانجا بنه که خوردی مے
بیشتر زین خران بے افسار | همه میخوارگان دل مُردار
می همی عقل و جان شان بخورد | زر همی این و آن شان ببرد
اندرین مجمع جوانمردان | از سر بد دلی چو نامردان
گر نگوئی تو صادقے باشی | ور بگوئی منافقے باشی
پیشتر چون روی که جایت نیست | باز پس چون جهی که پایت نیست
آنکه را جای نیست غمخوارست | وانکه را پای نیست بیچارست
نیستانے که بر درست اند | نه کمر بر درش کنون بستند
کز ازل پیش عشق بی زر و زور | خود کمر بسته زاده اند چو مور
جهد کن تا چو مرگ بشتابد | بوی جانت ز کوی او یابد

قوله چه کنی الخ خطاب [illegible] بنده [illegible] بسعی [illegible] [illegible] که جان [illegible] [illegible] همیشه [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] از ازل [illegible] [illegible] عبارت [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ایمان [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

۹۹ قوله تو ندانی می زبانم تو اگر تو بزبان پارسی معنی را ندانی که بعبارت نیست بعد از آنکه بخوردی بطعم می شناسی که چه عبارت بوده است این مراد ما هم اگر حالا ندانی وقتیکه سالک شوی و بطلب حق گردی و بمنزل مقصود برسی قدر [illegible] دانست که حق و صدق بوده و الله اعلم بالصواب

قوله سخنی که از منصور بر زمین می افتاد صورت انا الحق از تیغش [illegible] و این معنی موجب افشای راز نهان او گشت والله اعلم بالصواب

قتل منصور بر قطعه [illegible] غماز شد چه بعد از گشت چون بر نهان او نطق مجازی عارض و از صورت و حروف و چون از آواز غمازی شد بحسب مقام وقت بدن [illegible] یعنی روح انسانی او قوله جان جانش

راز خود چون زروی داد بپشت
راز جلاد گشت و او را کشت

روز رازش چو شب نهان می آمد
نطق او گفتهٔ خدای آمد

راز چون کرد ناگهانی فاش
بی اجازت میانهٔ او باش

صورت او نصیب دار آمد
سیرت او نصیب یار آمد

جان جانش چو شد تهی ز آواز
خون دل گشت بر نهان غماز

راست گفت آنکه گفت از سر حال
گفت دع نفسک ای پسر تعال

از تو تا دوست نیست ره بسیار
ره تویی پس بزیر پای در آر

تا ببینی بدیده لاهوت
خط ذی الملک و خطهٔ ملکوت

کی بود مانز ما جدا مانده
من و تو رفته و خدا مانده

دل شده تا آستان خدای
روح گفته من اینکم تو در آی

چون در آمد بطارم توحید
دل و روح از ستانهٔ تجرید

روح با جوهری بسازد
دل بدیدار دوست بگرازد

ای ندیده ز آب نیستی
تا کی آخر ز نقش بر هستی

چه کنی لاف مستی و دروغ
تا نگویند خورده مرد دل و دروغ

تو اگر می خوری مده آواز
دروغ خواره نگاه دار راز

قوله تو اگر می خوری [illegible] کرمستی [illegible] دروغ [illegible] نگاه دروغ خواره [illegible] دروغ ظاهر بسیار و

[illegible]

یوم و عد ملکت ای بابر چیر هست آنرا که بود دری و پیر
تیغ قهر تو سر فرازان را سر بُرد پس ببر دهد جان را
نوش دان بهر سود سودا را حسرتهٔ آفتاب جبر بارا
هرچه جز حق چو زان گرفتی خشم جبرئیلت نیاید اندر چشم
زانکه از حرف لا همی با که کس نداند که چند باشد راه
راه تا با خودی هزاران سال بروی روز و شب یمین و شمال
پس بآخر چو چشم باز کنی کار بر خویشتن دراز کنی
خویشتن بینی از نهاد و قیاس گرد خود گشته همچو گاو خراس
بیخود ار هیچ آئی اندر کار یابی اندر دو دم بدین دربار
زین مسافت دو دست عقل تهیست وان مسافت خدای داند چیست

ایضاً فی التوکل

پی مسنه بانفاق بر درگاه بتوکل روند مردان راه
گر توکل ترا بر دست همی چون نداری برزقش است همی
ربع مسکون چو از طریق شمار هست فرسنگ بیست و چار هزار
تو اگر واقفی بصرف و صروف بدلش کن به بیست و چار حروف

۱۰۱ [illegible] بعد تن این ماست آیة وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ الی آخره که در سورهٔ آل عمران در سیپارهٔ لن تنالوا

الم بقره ۱۲ ع اوست از ادات معرفت رابطه دال بر حکم که عبارت از تصدیق است ۱۲

[illegible]

[illegible] ۵

در گذر زین سرای پُر او باش
گر بوی ورنه بر در او باش
کآن کسانیکه بنده اند اورا
بخدائی لبنده اند اورا
کمر بندگی به بسته مدام
خواجهٔ هفت بام همه غلام

فی العالم والجاهل

به پسر شیخ گورکانی گفت
که ترا بهر کارهای نهفت
اندرین کوچه جنانه باید
ورکاید ان بجیب بود شاید
ساز و پیرایه در ره تجرید
هم سر از شرع و هم سر از توحید
واندرین منزل عنا و ضرر
چون مسافر در آی و زود گذر
بر در بوستان الا الله
بر کش و نیست کن قبا و کلاه
نیست شو تا هم او دهد بصواب
لمن الملک را بشرط جواب

فی التوکل والمناجات

در مناجات پیر شبلی گفت
چون برون آمد از حدیث نهفت
که اگر زانکه نبودم دورے
بدهم در حدیث دستوری
لمن الملک گوید او بصواب
من دهم مر ورا بصدق جواب
گویم امروز مملکت آنراست
که زهی و پری همی آراست

واقع شده آنجا نیست چند ابیات کفایت کنند بنده بود [illegible]

[illegible]

[illegible]

چون تو فارغ شدی ز نفس لئیم   برسیدی بجان و ناز و نعیم
پیش ناکس که عشق رهبر اوست   کفر و دین هر دو پرده در اوست
هستی و هست پیش دیدهٔ دوست   پردهٔ بارگاه او نی اوست
پس بگوی توکل آور زخت   بعد از آنت پذیره آید بخت
در توکل یکی سخن بشنو   تا نمانی بدست دیو گرو
اندر آموز شرط آن ز زنی   که از او گشت خوار لاف زنی

فی توکل العجائز

حاتم آنکه کرد عزم حرم   آنکه خوانی ورا همی باصم
کرد عزم حجاز و بیت حرام   سوی قبر نبی علیه سلام
مانده بر جای یک کره ز عیال   بی قلیل و کثیر و بی اموال
در پس پرده هشت انبازی   که ورا بود با خدا رازی
مرو را فرد و ممتحن بگذاشت   بود و نابود او یکی پنداشت
زن به تنها بخانه در بگذاشت   نفقت هیچ نی و ره برداشت
بر توکل ز خویش همره بود   که ز رزاق خویش آگه بود
جمع گشتند مردم برزن   شاد رفتند جمله تا بر زن

۱۰۳ [illegible]

و فطن عارف
از همین و قدر
اشاره ادراک
[illegible]
۵۲ [illegible]

[illegible] قدس الله تعالی [illegible] نام است [illegible] ابراهیم [illegible] حاتم اصم نام [illegible]

ساعت شب چو ضم کنی با روز
هم بود بست و چار آدم سوز
قاف قول شهادتین ترا
بی ریا و نفاق و کیف مرا
از همه عالت برون آرد
نه بآلت بکاف و نون آرد
از ورای خرد درین ره و کو
وردت این بس که لا هو الا هو
کلمهٔ حق چو در شمار آمد
عدد حرف بست و چار آمد
نیمی از بحر جان دوازده درج
نیمی از چرخ دین دوازده برج
درج جا پر ز درّ امید است
برج جا پر ز ماه و خورشید است
درّ دریای این جهانی نه
ماه و خورشید آسمانی نه
درّ دریای عالم جبروت
ماه و خورشید آسمان ملکوت
بیم و امید را بجای بمان
چه کنی ننگ مالک و رضوان
نیست را مسجد و کنشت کجیست
سایه را دوزخ و بهشت کجیست
ای سکندر درین ره آفات
همچو خضر نبی درین ظلمات
زیر پای آر گوهر کانت
تا بدست آید آب حیوانت
با دل و جان نباشدت یزدان
هر دو بنموده ترا همین و همان
نفس را سال و ماه کوفته دار
مرده انگارش و بجا بگذار

له وقد ورد بها
آنرا از مگهر کان
در بیخ مرادو رشح
جوانی است و
در بیت ثانی نیز
مقصود از دل
۱۰۲ [illegible]

۴ [illegible] از ادب [illegible] و دار و اوب

[illegible] اذا ماتوا انتبهوا [illegible] الناس نیام [illegible]

[illegible] اعمال صالحه [illegible] فعال [illegible]

چون نه راهرو تو چون مردان رو بیاموز رهروی زنان
کاهلی پیشه کردی ای تن زن وای آن مرد کو کم است از زن
دل نگه دار و نفس و پشت بدار کین چو باز است و آن چو بوتیمار
تا بدانجا که با تو در ماند چون همه سوخت او و وا ماند
عقل کاندر جهان چنو نرسد برسد در خود و بدو نرسد
گوش سر دوست گوش عشق یکی بهر دین این و آن ز بهر شکی
بیشمار ار چه گوش سر شنود گوش عشق از یکی خبر شنود
سر دو سوی سران و گوش چو دیو چه کنی بیش ازین خروش و غریو
کودکی روز و دیده چشم بپوش تا به ننهند سرت میان دو گوش

فی تعبیر الرؤیا

خلق تا در جهان اسابند همه در کشتی اند و در خوابند
تا روان شان چه بیند اندر خواب ز انچه پیش آید از ثواب عقاب
کس چو ما دید خیره خسپزاران میگذاریم خواب بیداران
خفته بیدار کردن آسانست غافل و مرده هر دو یکسانست
بس کن از زجر و فال و از تعبیر در گذر زین که کرده تقدیر

۱۰۵ [illegible] خواب بر آمد و تا هم نبیند [illegible] خواب چه خواهد [illegible] او چه خواهد بود و خلق هم مطلع نیستند که روان شان در نشأه دنیا که خوابست از اعمال صالحه [illegible] فیحه که منزل او دریابد چه خواهد دید و از ثواب و عقاب که ببیند [illegible]

اصل کتاب بیت «[illegible]» از آن تحریر یافته درین محل از نسخ دیگر نقل شده و بجای قوله [illegible] از آن فروشان [illegible] تحت [illegible] قوله کس چو ما الخ این بیت [illegible] معذرت اظهار میفرمایند [illegible] و یا ربط داده و در آخر [illegible] و این جهت از روی [illegible] بجمع علم تقریبا [illegible] تعبیرست چه چیز پیش [illegible]

حال او سر بسر پرسیدند
از ره پند و نصیحت آموزی
شوهرت چون برفت ای زعفات
گفت بگذاشت رضیعم بخدای
باز گفتند رزق تو چندکست
گفت چندانکه عمر ماندستم
آن یکی گفت می ندانی تو
گفت روزی دهم همیداند
باز گفتند بی سبب ندهد
نیست دنیا ترا بهیچ سبیل
گفت کای راستی تن شده تیره
حاجت آنرا بود سوز زنبیل
آسمان و زمین بجمله ویست
برساند چنانکه خود خواهد
از توکل نفس تو چند زنی

[illegible] عفات جمع عافی و عافی خواهنده رزق از مردم ۱۱ لطا

چون ورا فسرده و ممتحن دیدند
جمله گفتند بهر دلسوزی
هیچ بگذاشت مرترا انفقات
آنچه رزق تست ماند بجای
که دلت تا لغت و خرسندست
رزق من کرد جمله در دستم
او چه داند ز زندگانی تو
تا بود روح رزق نستاند
هرگز از بید بن رُطب ندهد
نفرستدت ز آسمان زنبیل
چند گوئید هرزه بر خیره
کش نباشد ز مین کثیر و قلیل
هرچه خود خواست کرد حکم او راست
گه بیفزاید و گهی کاهد
مرد نامی ولیک کم رزقی

چون

۱۰۳
حدیقهٔ حکیم سنائی

وقت ادراک چون فراز رسد
مرد بیننده زو بناز رسد
دست خود چون دراز بیند مرد
شود اندر سخا و رادی فرد
ور شود دستهای او کوتاه
کشد از بخل گرد خویش سپاه
دست باشد برادر و خواهر
آنِ چپ دختر آنِ راست پسر
باشد انگشت همچو فرزندان
نسب مادر و پدر دندان
دخترانند سینه با پستان
چون شکم مال و نعمت پنهان
جگر و دل بخواب گنج بود
ساق و زانو عنا و رنج بود
مغز مال نهان و پهلو زن
پوست چون ستر درکشیده بتن
هست فرزند آلتِ تولید
نیک و بد زشت و خوش شقی و سعید
دست شستن ز کار نومیدیست
رقص کردن قباحت و شیدیست
منبر و سطل و آلتِ تغسیل
همه بر نادمان کنند دلیل
وانکه بربط زند بخواب اندر
زن کند بیشک او تباب اندر
با دگر کس مصارعت کردن
غلبت کرد و فست و آزردن
وانکه دارو خورد همی در خواب
رسته گردد ز درد و رنج و عذاب
طبیب باشد دو گونه اندر خواب
این یکی رحمت آن دگر همه تاب

آتش تیز تاب خشم بود — چشمهٔ آب نور چشم بود
گریه در خواب مایهٔ شادی ست — بندگی از مذلت آزادی ست
نرد بازی بخواب یا شطرنج — سبب جنگ و غلبه باشد و رنج
آب در خواب وزریست حلال — گر بود پاک و عذب و صاف و زلال
ور بود تیره عیش ناخوش دان — گرچه آبست عین آتش دان
خاک در خواب مایهٔ روزیست — برزگر را دلیل بهروزیست
باد اگر گرم نیست سرد بود — هر دو گنجور رنج و درد بود
باز اگر هست معتدل در پوست — اندُه دشمن ست و شادی دوست
چیز دادن بمرده اندر خواب — عدم مال باشد و اسباب
خنده اندوه باشد و اهوال — خامشی بستن دل اندر مال
شرب آب زیادت عطشان — علم باشد که نیست سیری ازان
وانکه باشد برهنه اندر خواب — شد فضیحت بسان مست خراب
طبل در خواب از گزاف و فاش — بوق در خواب مایهٔ پرخاش
پند و عمل توبهٔ نصوح بود — باغ دیدن غذای روح بود
میوه در خواب زیست از شاه — لیک نه اندر زمان که اندر گاه

بهترین جامهٔ بود هنگفت	مرمرا اوستاد چونین گفت
هر زنان راست جامهٔ رنگین	اصل شادی و راحت و تزیین
جامهٔ سرخ مایهٔ شادیست	سال و مه بخت از و بآزادیست
جامهٔ هیبت ست رنگ سیاه	ور بود زرد درد و محنت و آه
جامهای کبود اندوه ست	رنج بر دل فزونتر از کوه ست
طیلسان و ردا جمال بود	کیسه و صره اصل مال بود
نردبان اصل مایهٔ سفر ست	لیک زان مرد را همه خطر ست
آسیا مردم امین باشد	آنکه در خانه به گزین باشد
دام باشد بخواب بستن کار	آینه زن بود نگهش دار
بستگی آیدت ز قفل پدید	چون گشایش که آیدت ز کلید

فی رؤیا الصناعین

مرد طباخ نعمت بسیار	همچو قصاب در تباهی کار
رنج و بیماریست مرد طبیب	خاصه آنرا که هست خوار و غریب
درزی آنکس که رنجها و بلا	همه بر دست او شود زیبا
مرد خفاف و نعلی و خراز	از موارث آنکه دارد راز

درز موزه و مشک دوزنده ۱۱

بیشتر بر جامه اطلاق کنند

راحت آن نوع را که در لهند　محنت آن جنس را که بر کالند

گردنان رنج بیشتر باشد　رنجشان کمتر از هنر باشد

اثر

مرد بیمار و طبیب و حجامت نو　بد بود بد ز من نکو بشنو

رقص کردن بخواب در کشتی　بیم غرقست و مایهٔ زشتی

وانکه در بند حبس بسته بود　رقص کردن ورا خجسته بود

هرکه بیند ز تن روان شده خون　نعمتی باشد از حلال برون

چون نه بیند جراحت این باشد　ور جراحت بود جز این باشد

اندهی صعب باید از کاری　بسته گردد بدست خونخواری

وان زنی کش ز فرج خون آید　کودک مرده زو برون آید

گوشت بیند بخواب در بیمار　که خورد رو تو زو طمع بردار

[illegible]

مستی و بیخودی ز شرب شراب　آنکه تا زیست بد بود در خواب

وانکه او پارسیست روزی دان　سرفرازی و نیکروزی دان

شیر در خواب رنج مال بود　روزی نیکو و حلال بود

في رؤيا الاواني والاثواب

جامهٔ کهنه رنج و اندوه است　جامهٔ نو ز دولت انبوه است

بر کالند یعنی به پلشتی [illegible]

زشتی [illegible]

[illegible] این بیت را

۱۰۸

[illegible]

گوسپند آیدت غنیمت و مال / اقتضا زان کند فراخی سال
بز کسان دنی و بدگوهر / پر خروش و بکارها پر شر
لیک باشد بهر سبیل مفید / نیست بر قول اوستاد فرید
آهو از جانهٔ زنان تعبیر / بیشتر دارد ای بدانش پیر
دشمن آمد پلنگ بدکردار / که بود در معاملت غدار
ببر را هم بدشمن انگارند / بکتاب اندر اینچنین آرند
خرس خصمیست پر خیانت و دزد / که ز دیدنش کس نیابد مزد
یوز و گفتار و گرگ با روباه / دشمنانند هر یکی بدخواه
ور چه روباه حیله‌گر باشد / مرده بینی ورا بتر باشد
مار شهر که عدوی کینه‌ورست / ور کند قصد تو ترا ابترست
کژدم و عنکبوت و دگر حشرات / همه هستند یک بیک آفات
سگ بخواب اندرون عوان باشد / گرچه بیدار پاسبان باشد

فی رؤیا النیرین والکواکب

دیدن آفتاب را در خواب / پادشه گفته اند نه بر باب
ماه مانند رای زن باشد / دگری گفت نی که زن باشد

مرد بزاز و زرگر و عطار   خوبی کار و نعمت بسیار
مرد خمار و مطرب و رادی   مایهٔ شادمانی و شادی
مرد بیطار و رایض و کحال   چون دلیلند بر تباهی حال
هست در خواب دیدن صیاد   مایهٔ مکر و حیله بر مرصاد
مرد شمشیرگر دلیل غناست   همچنین تیرگر که تیرآراست
مرد سقا و گلگر و حمال   هر سه آنرا دلیل دان بر مال

فی رؤیا البهائم

خر بود خادمی ولی کاهل   که بکار اندرون بود متسبل
اسب زن باشد ای بدانش فرد   مرد را اسب زن بود در خورد
استر آنرا که زن بود حامل   بد بود بچه نایدش حاصل
اشتر آید ترا سفر در خواب   سفر سهمناک پر غم و تاب
گاو باشد دلیل سال فراخ   به بر پادشا شود گستاخ

فی رؤیا السباع

شیر خصمی مسلط و مغرور   که بود کارش از مجامله دور
پیل شاهیست لیک با هیبت   هر کسی ترسناک از آن صولت

رادی رقاص قاموس
مرصاد بکمینگاه
[illegible]
۱۱۰
[illegible]

در مصاف صفا و ساحت دل — بر فراز روان و تارک گل
تیغ تا نفکنی سپر نشوی — تا بننهی کلاه سر نشوی
تا دولت بنده کلاه بود — فعل تو سال و مه گناه بود
چون شدی فارغ از کلاه و کمر — بر سر آن زمانه گشتی سر
سر گل را کله پناه بود — با چنین سر کله گناه بود
ترک ترکیب رخش توفیق ست — نفی ترتیب محض تحقیق ست
مردن دل هلاک جان باشد — مردن جان ورا امان باشد
صدر ره صدر پادشاه سخن — فارغ آمد ز سوزن و ناخن
اندرین ره بهیچ روی بایست — نیست گردون زیست گشتن نیست
گر سر و گرچه فی المثل تنهاست — نیست یک تن که عالمی بر پاست
چون تو برخاستی ز نقل و ز عقل — اینجهانت بدانجهان شد نقل
هر سری کز تو رست هم در دم — سر بزن چون چراغ و شمع و قلم
زانکه هر سر که دیدنی باشد — در طریقت بریدنی باشد
بی سری مر ترا سر آرد بار — درج پر در ز بیسریست انار
بی سری پیش گیر زنان ادبست — زانکه پیوسته سر کله طلبست

سر صدر ره ساده [illegible]

[illegible]
خلاصه معنی آنکه [illegible]
از شعور بر نیست شدن
که در معنی هستی است
هم نیستی
بی شعوری شعور ۱۲

جرم مریخ یا زحل در خواب | صاحب محنت اند و رنج و عذاب
تیر مانندهٔ دبیر آمد | مشتری خازن و وزیر آمد
زهره خود هست مایهٔ رامش | مایهٔ عیش و کام و آرامش
وان دگر کوکبان برادر دان | گاه تعبیرشان برادر خوان
همچو یعقوب کین طریق نهاد | راز این علم بر پسر بگشاد
مهر و ماهش پدر بد و مادر | کوکبان چون برادران در خور
کس چو با دید خیره غمخواران | میگذاریم خواب بیداران
خفته بیدار کردن آسانست | غافل و مرده هر دو یکسانست
بس کن از زجر و فال و از تعبیر | درگذر زین که کردهٔ تقدیر

فی تناقض الدارین

علت روز و شب خورست و زمین | چون گذشتی نه آنت ماند و نه این
ای دو بر زعم تو مراد و مرید | دوئی از عقل دان نه از توحید
در چنین حضرت ار ز من شنوی | چون همه شد یکی مجوی دوی
که برین درگه ار چه پرشورست | زال از زر همچو زال بی زورست
در دوئی وان مشقت و تمییز | در یکی یکیست رستم و حیز

ﻪ زجر بزبان مرغ فال گرفتن ١٢ قاموس

ﻪ پرشورست تعلق بزال زر دارد ١٢

در معانی

[illegible]

گر کشش از تن کشش ز جان خیزد ‌‌ جستن از ترک این و آن خیزد
تا ابد با قدم حدث طفلست ‌‌ وانکه صافی برون ازین ثقلست
تا زمین جای آدمی زایست ‌‌ خیمهٔ روزگار برپایست
این زمین میهمانسرائی دان ‌‌ آدمی را چو کدخدائی دان

فی الایثار والعطیة

هرچه داری بجای حق بگذار ‌‌ گر لدا این ظریف تر ایثار
جان و دل بذل کن که از فر گل ‌‌ بهتر از جودهاست جهد مقل
شنیدهٔ و سه قرص آل عبا ‌‌ یافت تشریف سورهٔ هل اتی
زان سه قرص جوین بمقدار ‌‌ یافت در پیش حق چنین بازار
خیز و بگذار دنی دون را ‌‌ تا بیابی خدای بیچون را
یک درم صدقه از کف درویش ‌‌ از هزار توانگر آید بیش
زانکه درویش را دل ریشست ‌‌ از دل ریش صدقه زان بیشست
بی توانگر تو آن نگر که دلش ‌‌ هست تاریک تیره همچو گلش
کل درویش صفوت ازلیست ‌‌ دل او کیمیای لم یزلیست
بشنو تا چه گفت فضل اله ‌‌ با که گویم که نیست یک همراه

ویطعمون الطعام علی حبه مسکینا و یتیما و اسیرا

۱۱۵

که در سیپارهٔ تبارک در سورهٔ دهر در شان حضرت امیر المومنین علی و اهل بیت او رضوان الله علیهم اجمعین وارد گشته [illegible]

[illegible]

تو بزیر کلاه غش داری
لاجرم جز نه رنگ داری

آدمی را نه جاه بهتر چاه
گل فضولی شود چو یافت کلاه

جاه یوسف ز چاه پیدا شد
نفس دانا ز عقل گویا شد

ز انکه در بارگاه ربانی
من بگویم اگر نمیدانی

آن نکوتر که اندرین معراج
دست بر سر کنی نیابی تاج

گز پی غیب مرد ره پوید
وز پی عیب گل کله جوید

چون سلیمان کمال ره دارا
همچو یوسف جمال چه را دار

تا نشد نقش صورتت چاهی
نشود نقش سیرت الهی

با کلاه هست اگر زیان باشد
قلب او خود هلاک جان باشد

در طریقت سر و کلاه مدار
ورنه داری چو شمع دل پر نار

گر همی یوسفیت باید و جاه
پیش حق باشگونه بال چو چاه
بازگونه

سر که آن بنده کلاه بود
همچو بیژن اسیر چاه بود

در کله بایدت همی ناچار
همچو شمع آن کلاه از آتش دار

کانکه در عشق شمع ره باشد
همچو شمع آتشین کله باشد

ای ز صورت چنانکه جان از جسم
دل ز وحدت چنانکه مرد از اسم

قوله ای ز صورت الخ [illegible] بخطاب [illegible] بخصوص عاشق که ای از صورت یعنی از عالم صورت اینچنان منزه و مجرد که جان از جسم [illegible] ارتباط و تعلق [illegible] و تفرقی از جسم [illegible] منزه و مبرا است [illegible] کثرت آلایش [illegible] [illegible]

[illegible]

تا نگشتی دران گذرگه تنگ با دو روحی و لعبت یکرنگ

تا بود نسل آدمی برجای هست آراسته ورا دو سرای

این سرای از برای رنج و نیاز وان سرای ز برای نعمت و ناز

تا درین خاکدان نه بیند رنج نرسد زان سرای بر سر گنج

آدمی چون نهاد سر در خواب خیمه او شود گسسته طناب

از تو پرسم که علم حکمت و شرع وارث آئی همه باصل و بفرع

وین ز صورت همیشه بگریزد تا ز بد مرد را بپرهیزد

یک جوابم بده ز روی صواب گر نه مرده بائی در خواب

چون ترا بر نهاد خود نفس است از تو او مر ترا عوض نه بس است

فی قصة قیس بن عاصم

آن زمان کز خدای نزد رسول حکم من ذا الذی نمود نزول

هر کسی قدر آنکه دست رسید پیش مهتر کشید و سر نکشید

گوهر و زر ستور و بنده و مال هر چه در وسع بودشان در حال

قیس عاصم ضعیف حال بود که نکرده طلب ز دنیا سود

رفت در خانه با عیال بگفت زانکه بشنید هیچ یک نهفت

۳ یاد و روحی یعنی نفس انسانی
تا بود [illegible] حیوانی یعنی جسم [illegible]
[illegible] یعنی [illegible] سنعان
۴ [illegible] نفس [illegible]
[illegible] نفس [illegible] یعنی [illegible] نفس
[illegible] الیه یصعد الکلم الطیب و العمل الصالح یرفعه
[illegible]
۵ [illegible] من ذا الذی یقرض الله قرضا حسنا فیضاعفه له اضعافا کثیرة والله یقبض و یبسط و الیه ترجعون
۱۲ الحدیث [illegible] خدای را یعنی بندگان
دبمانده اورا که وام تواند ستد وام دادن
نیکو یعنی در وام دادن تعجیل کند یا منت
نهد یا طالب عوض باشد پس تا خدا
بفنا عفت گرداند زیاده و سازد اجر آن
قرض را از برای او ضعفهای بسیار مبهم
گذاشته تا اضعاف کثیره بیرون از
تقریر شمار تصور کنند و خدای فرو میگیرد
و تنگ میکند روزی بر بعض
بعلم و حکمت خود و صلاح
حال ایشان در نست و
کشاده دیگر داد اندر زق را
از جمع شدیم و قسمت خود
و مصلحت و منفعت ایشان
در آنست و بسوی
یاد داشت حق باز
گردیده چنانکه بیان شد

[illegible]

با شهنشاه و خواجهٔ لولاک / گفت لاتقعد معهم غیبناک
از تن و جان و عقل و دین بگذر / در ره او وسلی بدست آور
صورت و وصف و عین در ناید / آن رحم این مشیمه آن فرزند
صورتت پردهٔ صفات بود / صفتت سد عین ذات بود
هرچه از نفس و علم معرفت ست / دان که آن کفر عالم صفت ست
آن چو مصباح روشن اندر ذات / وان دو همچون زجاجه و مشکات

[illegible]

مصطفی را ز حال کرد آگاه یلمزون المطوعین ناگاه
ملکوت آمده بنظاره اند مر ورا انتظار چون وارند
زلزله هست اوفتاده در ملکوت نیست جای قرار و جای سکوت
حق تعالی چنین همی گوید دل او را بلطف می جوید
کای سرافراز ای گزیده رسول اینقدر زود کن قبیس قبول
که بنزد من این قلیل بیان بهتر از زر و گوهر گران
زو پذیرفتم این متاع قلیل زانکه دستش رسید نیست بخیل
از همه چیزهای برگزیده هست جهد المقل پسندیده
قیس را زان سبب برآمد کار زان منافق بفعل بد گفتار
گشت رسوا منافق اندر حال قیس را کار گشت از آن بکمال
تا بدانی که هر که پیش آمد هم بر آنسان که بود پیش آمد
با خدای آنکه او ز دل باشد از همه فعل خود خجل باشد
راستی بهتر از همه کاری خوانده باشی تو اینقدر باری

فی الاتحاد والمودة

در جهان یک زبان چو سود تو نیست هیچ جنسی بد چو بود تو نیست

الذین یلمزون المطوعین من المؤمنین فی الصدقات والذین لا یجدون الا جهدهم فیسخرون منهم سخر الله منهم

یلمزون ای یعیبون [illegible]

عیب میکنند [illegible] در صدقات [illegible]

۱۱۹

[illegible] سخریه میکنند منافقان بدین مومنان جزا دهد حق تعالی منافقان را جزای سخریه ایشان بر مومنان آتش دوزخ و مر ایشان راست عذاب دردناک

مثل زبان تو اینجا نبود دارد و سود ندارد یعنی سود آن سودها که بحسب حقیقت بیش از سود است بدو زبان مانند سود نیست یعنی سود زبان [illegible] قدر است و در آنکه یک زبان [illegible] سود است در حقیقت [illegible] قال الله تعالی [illegible] اول از اعتراف [illegible] و در جهان یکسان [illegible]

کاینچنین آیت آمدست امروز خیز و ما را در انتظار مسوز
آنچه در خانه حاصل ست بیار تا کنم پیش سید آن ایثار
گفت زن چیز نیست در خانه تو نه زین سرای بیگانه
گفت آخر بجوی آن مقدار هر چه یابی سبک بنزد من آر
رفت و خانه بجست بسیاری تا برآید ورا مگر کاری
یافت در خانه صاعی از خرما دقل و خشک گشته نابنوا
پیش قیس آورید زن در حال گفت زین بیش نیست ما را مال
قیس خرما بآستین در کرد شادمانه بر رسول آورد
چون درون رفت قیس در مسجد نز سر هزل بلکه از سر جد
گفت با وی منافقی که بیار تا چه آورده سبک پیش آر
گه هست این متاع یا زر و سیم پیش مهتر همیکنی تسلیم
زان سخن قیس گشت زو خجل بنگر تا چه آمدش حاصل
رفت و در گوشه بغم بنشست برنهاده ز شرم دست بدست
آمد از سدره جبرئیل امین گفت کای سید زمان زمین
مر ورا اندر انتظار مدار وانچه آورده است خوار مدار

دقل بفتحتین خرمای زبون ۱۲

ن مرورا ۱۲

مصطفی

بر سر شاهراه هیچ کسی نرسی در خود و درو نرسی
آب تیغ کرد کوفی از صوفی عشق ورای قریشی وکوفی
صوفی و عشق و در حدیث هنوز سلب و ایجاب ولایجوز ویجوز
صوفیان دستها برآورده که بلی را بلا بدل کرده
خاک پاشان حجله انسش ره نشینان حجره قدسش
همه بدرائیان پرده رشک غرقه از پای تا بسر در اشک
همه ارزانیان حلم شده همه زندانیان علم شده
خویشتن را فرو نه از گردن تا شوی نازنین هر برزن
دیده پاک پاک دین بیند دیده چون پاک شد چنین بیند
خاکسارند باد سار اتش تا جدارند تاجدار انش
از سر این دلق هفت رنگ برآر جامه یک رنگ از عیسی وار
تا چو عیسی بر آب راه کنی همره از آفتاب و ماه کنی
همگی خود ز خویشتن گم کن وانکه آن دم حدیث آدم کن
تا بود نفس ذره با تو نرسی هیچگونه آنجا تو
نفس را آن هوا انبار هیچ خیز و بی نفس راه را بپیچ

قوله آب تیغ کرد الخ [illegible] علامت است و اصطلاح [illegible] یعنی علامت است و ملامت آب است یعنی [illegible] کوفی [illegible] صوفی [illegible] آیت [illegible] واقع شده [illegible] از صوفی [illegible] ابطال [illegible] یعنی [illegible] ابتدای [illegible]

بدانکه آن معانی و بهرا ربا خاطر طالبان
و بلی آمد و آن بیش نمیتوان بیان کرد
عشق ورای قریشی وکوفی قریشی
کنایت از امام شافعی تواند بود رضی الله
عنه که ایشان مطلبی اند وکوفی امام اعظم
قیاس که مذکور شد مطلق قریشی
وکوفی میفرمایند رای قریشی وکوفی
با عشق چه کار معانی اجتهاد و عبارت
نص و حدیث و اجماع و قیاس
میتواند بود که عبارت از قیاس باشد مطلق
اجتهاد و اولی امر از عشق قیاسی نیست
یعنی سلب و ایجاب امر از عشق از رای قریشی
وکوفی بوده اند عموما و اگر تخصیص داده شود
میتواند بود که این ائمه از نصوص فرمایند
و از قیاس [illegible] نگفته و علم سلب را
قریشی وکوفی بیمایند نصوص والله اعلم
بالصواب

۱۲۱

مظهر النور ذو المنن باشد
مبطل الزور جان و تن باشد

غیب خواهی خودی ز ره بردار
غیب را با سرای غیب چه کار

تو پر از عیب و قصد عالم غیب
نتوان کرد خاصه با شک و ریب

برنخیز و بدست بیخردیت
از دو پای نهاد بند خودیت

بود تو چون ترا حجاب آمد
عقل تو با تو در عتاب آمد

گفت بگذار و نفس کن پدرود
ورنه بر ساز زین دو چشم دو رود

روز و شب در فراق عقل بنال
بیش با عقل خود بدی مسگال

عقل را زین عقیله باز رهان
بعد از ان گشت بر تو کار آسان

بینی آنگه که یابی از دل قوت
ملک را از دریچهٔ ملکوت

چند گوئی رسیدگی چه بود
در ره دین گزیدگی چه بود

بند بر خود نهی گزیده شوی
پای بر سر نهی رسیده شوی

تا گزنده بوی گزیده نهٔ
تا رسنده بوی رسیده نهٔ

آدمی کی بود گزنده چو تو
دیو و دد کی بود درنده چو تو

غافلی سال و ماه مغروری
دد و دیوی و ز آدمی دوری

سال و مه کینه جوی همچو پلنگ
خلق عالم ز طبع تو دلتنگ

[illegible]

تا مگر بر خلاف نفس نفس   بتوانم زدن ز بیم عسس
بخ بخ آنکس که نفس را دارد   خوار و در پیش خویش نگذارد

فی زهد الزاهد

زاهدی از میان قوم بتاخت   بر سر کوه رفت و صومعه ساخت
روزی از اتفاق دانائی   عالمی پر خرد توانائی
بر گذشت و بدید زاهد را   آنچنان پارسا و عابد را
گفت دیگر چرا برین بالای   ساختستی مقام و مسکن و جای
گفت زاهد که اهل دنیا پاک   در طلب کردنش شدند هلاک
باز دنیا فتاده در پرواز   در فگنده بهر دیار آواز
بزبان فصیح می گوید   در جهان صید خویش می جوید
هر زمان گوید اهل دنیی را   جفت بلوی و فردوسی را
وای آنکو ز من حذر نکند   در طلب کردنم نظر نکند
تا نگردد چنانکه در قسطاط   اندرسکے مرغ و باز تیرا فراط

فی حب الدنیا وصفة اهله

هست شهری بزرگ در حد روم   باز بسیار اندران بر و بوم

من امن بطاعته فقد خسر خسراناً مبیناً

روبه پیر روبهی را گفت   کای تو با عقل و رای و هش جفت
چابکی کن دو صد درم بستان   نامهٔ ما بدین سگان برسان
گفت اجرت فزون ز درد سر است   لیک کاری عظیم با خطر است
زین زیان چونکه جان من فرسود   درمت آنگهم چه دارد سود
ایمنی از قضاات ای الله   هست نزدیک عقل عین گناه
ایمنی کرد هر دو را بدنام   آن عزازیل و آن دگر بلعام

من زهد فی الدنیا وجد ملکا لا یبلی

بود پیری به بصره در زاهد   که نبود آن زمان چنو عابد
گفت هر بامداد برخیزم   تا ازین نفس شوم بگریزم
نفس گوید مرا که هان ای پیر   چه خوری بامداد کن تدبیر
باز گوید مرا که تا چه خورم   منش گویم که مرگ و درد گزم
گوید آنگاه نفس من با من   که چه پوشم بگویمش که کفن
بعد از آن مر مرا سؤال کند   آرزوهای بس محال کند
که کجا رفت خواهی ای کل کور   منش گویم خموش تا لب گور

والبعوم [illegible] [illegible] ان البشارت [illegible] قال یا آدم هل ادلک علی شجرة الخلد وملک لا یبلی [illegible] عبارة قال الله [illegible] ۱۲۲

[illegible]

چون قصعه کث فرو بارد　قصعه تسکینه اندرو آرد
گر ورا مستهلی بغصه یابم　تعل از جسم او بپالایم
حب دنیا و بغض و حقد و حسد　غل و غشش برون شود ز جسد
از خورش خوی خویش باز کند　ور شهوت بخود فراز کند
گاه منیش کنم من از شهوات　تا مگر باز ماند از لذات
توتش از باقلی و دو دانه کنم　خانه بر وی چو گور خانه کنم
ساعتی نفس را کنم در خواب　پس کنم یک دو رکعتی بشتاب
پیش از ان کو ز خواب برخیزد　همچو بیمار در من آویزد
یک دو رکعت بی او چو بگزارم　بعد از ان نفس گشت بیدارم
مرد دانا چو این سخن بشنید　جامه بر خود دیگان نگان بدرید
گفت لله درک ای زاهد　بارک الله عمرک ای عابد
این سخن جز ترا مسلم نیست　ملک تو ز ملک جم کم نیست
هر چت امروز هست آرایش　وانکه فردات باشد آلایش
نیست آلوده گر گلسته خیزد　آن کز اندوه آه و واه خیزد
زان کند بهر مهیاسی پاک　موی ابرو و موی رخ چالاک

[illegible]

نام آن شهر شهر قسطاطست   ساختش تا بحد دمیاطست
واندرو مرغ خانگی نپرد   زانکه باز از هوانسی همی شکرد
واندران شهر مرغ نگذارد   زانکه در ساعتش همی بارد
همچو قسطاط شد زمانه کنون   علما همچو مرغ خوار و زبون
یعنی فرو برد
من نهان گشته ام بدین بالا   تا شوم ایمن از بد دنیا
گفت دانا که با تو اینجا کیست   بر سر کوه با چه حالت چیست
گفت زاهد که نفس من با من   هست روز و شب اندرین مسکن
گفت دانا که پس نکردی هیچ   بیهده راه زاهدی مپیچ
گفت زاهد که نفس دوخته اند   در من وزی و بیم فروخته اند
نتوانم زوی جدا گشتن   چکنم چارهٔ رها گشتن
گفت با زاهد آن ستوده حکیم   نفست افعال بد کند تعلیم
گفت زاهد که من بساخته ام   زانکه من نفس را شناخته ام
هست بیمار نفس و من چو طبیب   میکنم روز و شب ورا ترتیب
بمداوای نفس مشغولم   زانکه گوید همی که معلولم
که ورا قصد فصد فرمایم   اکحل از دیدگانش بگشایم

[illegible]

آنکه باشد بخانه در خویشش | درشبانگاه آورد پیشش
هرچه زینجا بری نگه دارند | در قیامت همانت پیش آرند
نیست آنجا تغیر و تبدیل | نشود نیک بهیچ سبیل
هیچ آنجا بکس نخواهد داد | وا دفی داد و آن وا بهر باد
خیز و برخوان اگر نمیدانی | شرح این از کلام ربانی
لن تجد سنتش بتبدیلا | لن تجد بالتش زتحویلا
نیست بر حکم قاطعش تبدیل | نیست بر امر جامعش تحویل
خیز و تر دامنی از خود کن دور | ورنه نبوی دران جهان معذور
آتش اندر غم و زحیر زنی | گر کنون نفس را به تیر زنی

فِي شَرَائِطِ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسَةِ وَالْمُنَاجَاتِ وَالتَّضَرُّعِ وَالْخُشُوعِ وَالْوَقَارِ وَالدُّعَاءِ

قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى اَلَّذِيْنَ يُؤْمِنُوْنَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ عِنْدَ نَزْعِهِ وَمَا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ تَرَكَ الصَّلٰوةَ مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ وَالْفَرْقُ بَيْنَ الْاِسْلَامِ وَالْكُفْرِ تَرْكُ الصَّلٰوةِ

مالک شده است دستهای شما یعنی غلامان و کنیزکان که تعهد احوال ایشان نمائید که اگر شما چیز بدایشان را بخورانید و اگر شما می‌پوشید ایشان را بپوشانید و علم آن و تخصیص بدایشان نمائید که در وقت نزع و سختی معتقد بدست است میگفت و گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم که

معنی این حدیث چنین گفته اند که آنکه نماز بقصد کند در حالیکه این فعل را حلال بندارد پس او کافر گردد به استحلال معصیت قطعی کفر است اگرچه معصیت صغیره باشد و نزد پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم که فرق در میان اسلام و کفر ترک نماز است شیخ گفته است که هر که ترک نماز کند بطریق استحلال او کافر است و کسی که نماز بجا آرد و مسلم است ۱۲

[illegible]

دل بدینجا غریب ناداَنست   تا به بند چهار ارکانست
خرد اینجا تهی کند جعبه   که تحری بدست بر کعبه
پیش کعبه مگر که بوالهوسی   بشنود علم سمت قبله بسی
هر که در کعبه با تحری مرد   زیره تر بسوی کرمان برد
در سه زندان غل و عقد جسد   عقل را بسته به بند جسد
پنج حس کز چهار ارکانند   پنج غماز این سه زندانند
دل که شد محرم خزانهٔ راز   چه کند ننگ منهی و غماز
بی‌زبانان زبان او گویند   بی‌نشانان نشان او جویند
هر چه جز دوست آتش اندر زن   آنکه از آب عشق سر بر زن
که نه یارند و یار سے بینے   همه زنهار خوار سے بینی
گلبن باغ خویشتن بنیان   شده چون ظلم ظلم بر بنیان
نیک معلوم کن که در محشر   نشود هیچ حال خلق دگر
پیشش آید هر آنچه بگزیند   آنچه زینجا برد همان بیند

فی حکم الله تعالی من الخلق و الخلق و الارزاق و الاجل

هر چه آن کدخدای دکاندار   سوی خانه فرستد از بازار

[illegible] ۱۲۶ [illegible]

قبلهٔ جان ستانهٔ صمدست   احد سینه کعبهٔ احدست
در احد حجره و ارجان در باز   تا بیابی مزه ز بانگ نماز
هر چه جز حق بسوز و غارت کن   هر چه جز دین از آن طهارت کن
با نیازت بلطف برگیرند   بی نیازت نماز نپذیرند
بی نیاز ار غم نماز خوری   از جگر قلیهٔ پیاز خوری
باز اگر با نماز هست نیاز   برگرد دست لطف پردهٔ باز
پس چو در بارگاه لطف شتافت   داد بی داد و جستنی دریافت
ورنه ابلیس در درون نماز   گوش گیرد برونت آرد باز
تو لئیم آمدی نماز کریم   تو حدیث آمدی نماز قدیم
هفده رکعت نماز از دل و جان   ملک هژده هزار عالم دان
پس بدان کاین حساب باریکست   زانکه هفده به هژده نزدیکست
حسد و خشم و بخل و شهوت و آز   بخدای ار گذاردت بنماز
هر که او هفده رکعه بگزارد   ملک هژده هزار او دارد
تا حسد را ز دل برون ننهی   از عملهای زشت او نرهی
چون نه بیند ز دین غنیمت تو   نکند هم نماز قیمت تو

بنده تا از حدث برون ناید / پرده عز نماز نگشاید
چون کلید نماز پاکی تست / قفل آن در آن که بیباکی تست
پاکی کن برهی ببام فلک / باده کی درکشی ز جام ملک
کی ترا حق بلطف برگیرد / یا نمازت بطوع بپذیرد
تات چون خر درین سرای خراب / شکم از نان پرست پشت از آب
تا بود چهار پنج و ششی / باده جز از خم بهوس نچشی
چون دوم کرد امر یزدانت / چار تکبیر بسته ارکانت
خوطه ایمان عالم ازلت / بر تو خوانند نکته و عزلت
روی سلطان شرع کی بینی / گر تو در آب و در آسمان بینی
لقمه و خرقه هر دو باید پاک / ورنه گردی میان خاک هلاک
چونت نبود طعام و کسوت پاک / چه نمازت بود چه مشتی خاک
بر عونت سو نماز میای / شرم دار و بترس تو ز خدای
سوی خود هر که نیست باز خدای / دو هش در نماز بار خدای
سگ بهم جای خود برو بجز از / تو نه ای برای جای نماز
از پی جاه خدمت یزدان / دار پاکیزه جای و جامه جان

بیت اول خطاب است یعنی [illegible] … تعالی … ارکان [illegible] … از زنا و مجانبه [illegible] … بکلمه طیبه [illegible] … از حضرت عیسی علیه السلام منقول است [illegible]

[illegible] … خوطه بانان عالم ازل [illegible] … یعنی انفاس پاک … کلمات طیبه که از تو بسوی حق صعود [illegible]

[illegible]

فی حضور القلب والصلوة

در احد میر حیدر کرار — یافت زخمی قوی دران پیکا
ماند پیکان تیر در پایش — اقتضا کرد آن زمان رایش
که برون آرد از قدم پیکان — که همان بود مر ورا درمان
زود مرد جراحی چو بدید — بستهٔ زخم را بساخت کلید
تا که پیکان مگر پدید آید — قفل آن زخم را کلید آید
هیچ طاقت نداشت با دم کاز — گفت بگذار تا بوقت نماز
چون شد اندر نماز جراحش — ببرید آن لطیف اندامش
تیغ پیکان ازو برون آورد — واو شده بیخبر ز ناله و درد
چون برون آمد از نماز علی — آن مراورا خدای خوانده ولی
گفت کمتر شد آن الم چونست — وزچه جای نماز پرخونست
گفت با او جمال عصر حسین — آن بر اولاد مصطفی شده زین
گفت چون در نماز رفتی تو — بر ایزد وقت راز رفتی تو
کرد پیکان ز تو برون حجام — باز نا داده از نماز سلام
گفت حیدر بخالق الاکبر — که مرا زین الم نبود خبر

قیمت تو عنان چو برتابد والله از جبرئیل دریابد
گرچه پاکست هرچه پابت تست همه در جنب حق جنابت تست
طالب اول زغسل درگیرد گر جنب حق نماز نپذیرد
تا ترا غل و غش درون باشد غسل ناکرده تو چون باشد
غسل ناکرده از صفات ذمیم نپذیرد نماز رب عظیم
چون ترا از تو دل برانگیزد پس نماز از نیاز برخیزد
اصل و فرع نماز غسل و وضوست صحت دار علت از داروست
تا بجاروب لا نروبی راه کی شوی در سرای الا الله
ندهد سوی حق نماز جواز چون طهارت نکرده بنماز
زاری و بیخودی طهارت تست کشتن نفس تو کفارت تست
چون بکشتی تو نفس را در راه روی بنمود زود فضل اله
با نیاز آمدی تا بیابی بار ورنه یابی سبک طلاق سه بار
کان نمازی که در حضور بود از تری آب روی دور بود
مرگ چون جان تو برانگیزد از نیازت نماز برخیزد
تن چو در خاک رفت و جان بفلک روح خود در نماز بین چو ملک

[illegible]

[illegible]

[illegible]

بارگی را بساز آلت و زین   از پی بارگاه علیین
با دعا یارب آر بابت حق   تا قبولت کند اجابت حق
گه گه آئی ز بهر فرض نماز   از حقیقت جدا قرین مجاز
بی دعا و تضرع و زاری   یک دو رکعت بغفله بگزاری
ظن چنان آیدت که هست نماز   بخدای ار دهندت ایچ جواز
بار عونت شوی بنزد خدا   از تو کی بشنود خدای دعا
بی تو باشد بپاک برگیرد   کز تو آلوده گشت نپذیرد
نامت کز زبان در رود رود   آن رسول از جهان مردود
چون ز نزد نیاز باشد پیک   از تو یارب بود ز ولبیک
همچو خواجه که در خرام شود[له]   پیر بنده و غلام شود
بار منت نهی همی بر وی   که منم دوست تو عزّ و علی
دوست دانی نه بنده مر خود را   این بود در رسم مرد بخرد را
اینچنین طاعت ای پسر آن به   که نیاری به پیش او بسته
بی دهی آدمی کم از دده است   هر که او بی هدی ست بهیده است
تو به زین طاعت توانی دان   خویشتن را دگر تو بنده مخوان

[له] یعنی نماز بی حقیقت [illegible] آن دارد [illegible] که از [illegible] نیستی [illegible]

معبود [illegible] ۱۳۳

با وجود این کمی
بار منت بر معبود
نهاده توقع
عزت داری"

ای شده در نماز بس معروف   بعبادت بر کسان موصوف
اینچنین کن نماز و شرح بدان   ورنه برخیز و خیره ریش ملان
چون تو با صدق در نماز آئی   با همه کام خویش باز آئی
ور تو بی صدق صد سلام کنی   نیستی پخته کار خام کنی
یک سلامی دو صد سلام ارزد   سجدهٔ صدق صد قیام ارزد
کان نمازے که عادتی باشد   خاک باشد که باد بر باشد
جان گزار و نماز بار خدای   خشک غنبان بود همیشه گدای
گوید از روی جهل و نااهلی   چون پذیرد طریق بوجهلی
کاندرین ره نماز روحانی   آن نه آید که خشک غنبانی
گرت باید که دُر کشی ای مرد   خشک بگذار و گرد دریا گرد
گرت ناید ز بحر دُرّ خوش آب   هم تو دانی که در نشانی آفتاب
نهنگ در راه حق زن ای سرهنگ   گرت نبود مراد نبود ننگ
مرد کن خاک و آب وار و عمار   بهوا بر نشین و آتش وار
تکیه آسمان منبر بر سر   تا بیابی ز جبرئیل افسر
تاج گردد ترا کلاه ملک   با شگونه شود کلاه فلک

[illegible]

۱۳۲ [illegible]

با عفاف و کفاف و خلق حسان
نمایت حسن و آیت احسان

شهر بگذاشت عزم صومعه کرد
قانع از حکم چرخ گرداگرد

بوریا پاره‌ٔ فکنده بدید
جوهره بوریا لکسک برچید

مر ورا بوشعیب زاهد گفت
کای شده مر مرا گرامی جفت

از برای چه برگرفتی فرش
که بود خاک تیره موضع کفش

گفت بهر صلاح برچیدم
که من این معنی از تو بشنیدم

که بود بهترین هر طاعت
که نباشد حجابش آن ساعت

جبهت بنده را زمین تراب
بوریا بود در میانه حجاب

بود هر شب دو قرص راتب او
بوظیفه گه معاتب او

یعنی [illegible] کننده

بدو قرص جوین گه افطار
بود قانع همیشه آن دیندار

بوشعیب از قیام شب اگ رنجور
گشت رنجور و بود وی معذور

آن شب از ضعف ورد آن سره مرد
فرض و سنت نماز قاعد کرد

زن یکی قرص پیش شیخ نهاد
قطرهٔ سرکه داد و بیش نداد

شیخ گفت ای زن این وظیفهٔ من
بیش ازین ست کم چرا شد زن

گفت زیرا نماز قاعد را
مزد یک نیمه است عابد را

شب جمعه
هفت قیام
فارغ شده
حدیقهٔ حکیم سنائی
۱۳۵
[illegible]
[illegible]
[illegible]

گر ترا در زمانه بودی عون — کم نبودی بلفظ از فرعون
که وی از نهایت پریشانی — وز کمال غرور و نادانی
چون سر بندگی و عجز نداشت — پرده از روی کار خود برداشت
گفت من برتر از خدایانم — در جهان از بلند پایانم
همه را این غرور و نخوت هست — لفظ فرعون بهر جابت هست
لیکن از بیم سر نیارد گفت — دارد آن راز خویشتن بنهفت

فی التقصیر فی الصلوة

بوشعیب ابی امامے بود — که ز راه کسی همی بستود
قائم اللیل و صائم الدهری — یافت از زهد در زمان بهری
برده از شهر صومعه بر کوه — جسته بیرون ز زحمت و اندوه
زنی از اتفاق رغبت کرد — گفت شیخا بودت زن در خورد
گر بخواهی ترا حلال شوم — بقناعت ترا عیال شوم
بقناعت زیم بکم راضی — نکنم یاد نعمت ماضی
گفت بخ بخ رواست بپسندم — گر قناعت کنی تو خرسندم
بود این زن عفیفه جوهره نام — یافته از حسن زیب بهره تمام

[illegible] مراد از لفظ فرعون [illegible] ۱۳۴ [illegible]

رو قضا کن نماز بی دم آز		که نمازت تبه شد از نم آز
شد ز ننگ نماز و روزهٔ تو		کفش پای تو دست موزهٔ تو
مرد باید که در نماز آید		خسته با درد و با نیاز آید
ور نباشد خشوع و دمسازی	بان	دیو بر سبلتش کند بازی
لحن خوش دار چون بکوه آئی		کوه را بانگ خر چه فرمائی
کرده در ره دعا برپای		صد هزاران عوان صوت ربای
لاجرم حرف آن ز کوه مجاز	بر تو	چون صدا هم بترتیب آید باز

یعنی بتمامه وجمله ۱۲

فی الحمد و الثناء

در دهان هر زبان که گویا شد	از ثنایت چو مشک بویا شد
دل و جان ابعد و قربت تو	هست در امر و در مشیت تو
دولت سرمدی و نحس ردی	ملک بی هلک و عزت ابدی
بندگانت بروز و شب پویان	همه از تو ثراشده جویان
دولت و ملک و عز هر دو جهان	پیش عاقل به آشکار و نهان
هست معلوم بی هوا و هوس	کان همه هیچ نیست بی تو و بس
خدمت چون وجود آسانست	هر چه تو خواستی همه آنست

یعنی [illegible] ۱۲

۱۳۷

[illegible]

تو نماز از نشسته کردستی / نیمه از وظیفه خوردستی
بیش یک نیمه از وظیفه مخواه / از من ای شیخ کردمت آگاه
که نماز نشسته را نیمی / مزد استاده هست تقسیمی
چون تو نیمی عباده بگزاری / جمله را مزد چشم چون داری
جمله بگزار و مزد جمله بخواه / ورنه این طاعتست عین گناه
ای تو در راه صدق کم زنی / باز پستر ز هیچ خویشتنی
مر ترا زین نماز نز سر دل / نیست جان کندنی مگر حاصل
طاعتی کان نه دل ندارد و روح / کس ندارد ده جو وآن بفتوح
زانکه در اصل خود نیاید نغز / هر سر کاسهٔ استخوان بی مغز
هر نمازی که با خلل باشد / وانکه در حشر بی محل باشد
از خشوع دلست مغز نماز / ور نباشد خشوع نیست جواز
آنکه در بند روزه ماند و نماز / بر در جانش ماند قفل نیاز
زان درین عالم فریب و هوس / واندرین صدهزار ساله قفس
دست موزهٔ ات کلاه جاه آمد / که سرت برتر از کلاه آمد
هر کرا در نماز خنده نکوست / نماز مغرب سزای سجدهٔ اوست

روح فاعل طاعت واقع شده

هرچه ما را اباحت و محظورست — برکسی کو ازین و آن دورست
فرق حظر و اباحت او داند — کانچه راحت جراحت او داند
دل و همت مده بصحبت خلق — ببر از خلق تا نبرد حلق
نیکوی با عداوت اندر دست — که فلک نام تو ز نیک و بدست

فی الافتقار والتحیّر

مستمع همت نیاز از دل — مطلع بر طلوع راز از دل
یعنی حق
چون در دل نیاز بگشاید — آنچه خواهد به پیش باز آید
بارش از شه ره اقبال — کرده لبیک دوست استقبال
یا ربی از تو زود و صد لبیک — یک سلام از تو زو هزار علیک
سایبانیست عقل بر در او — خیلتاشیست جان لشکر او
از بد و نیک خلق پیوسته — رحمت و نعمتش نگسسته
درگهش را نیاز پیرایه — تو نیاز آر سود و سرمایه
در پذیرد غم نیاز ترا — بی نیازی او نیاز ترا
دوست بودش بلال بر درگاه — پوست بر تن چو زلف یار سیاه
جامهٔ ظاهرش ز بهر و لال — گشت بر روی حور مشکین خال

۱۳۹

[illegible]

در ثنای تو هر که گر پر تر
گرچه قادر ترست عاجز تر

نیست در امر تو بکن فیکون
زهره کس که این چه با آن چون

بنده را در ره معاش و معاد
نیست کس ناصر از صلاح و فساد

روزی آخر ز خلق سیر شوی
لیک دوری هنوز و دیر شوی

آنگه آگه شوی ز شرع پیاز
که نیابی براه راست جواز

مرد ایمان همیشه در کارست
ز انکه ایمان نماز بیمارست

تا نداری سر سر اندازی
تو چه دانی که چیست جانبازی

چون سر انداز وصف جود شدی
بر در آن قوم در سجود شدی

کعبه دل ز حق شده مقصو
همت سگ بر استخوان و قصور

پیش شرعت ز شعر جستن به
بیت را همچو بت شکستن به

شرع از اشعار سخت بیگانه است
گرچه با او کنون هم از خانه است

[illegible]

هرگاه نماز ببندد مرض رفع شود
نیست بواسطه آنکه از بیمار
و بیمار ادای آن لازم باشد مرد ایمان
بی عذر چون از عمل فارغ و تنها بود
هم وجهی دارد و در نسخه هم
بجای چنین یافته شد ز انکه ایمان
نماز بیمار است * درین صورت هم
صفت نماز خواهد بود و معنی آنکه ایمان
نماز خوف آمده است
[illegible] ۱۲۰۸

باجتماع وقت از کار فارغ
واگر گفته شود که مرد ایمان
نقصان عمل راضی نمیشود
نماز بیمار است و مرد ایمان
عمل با بنا کرده نقش است
مشغول است بواسطه آنکه
با دای اعمال صالحه کار
میفرماید مرد ایمان همیشه
و کار مرد ایمان الخ

[illegible]

از پی راه حق کم از کودک
نتوان بودن ای کم از یک یک
گر در آموختن کند تقصیر
هر چه خواهد زوی سیاب بپذیر
بلطف بدار و بنوازش
خیره در زیر انتظار مگذارش
ور کنارش آن زمان کاکا
تا شود راضی و مکنش جفا
ور نخواند بخواه زود زوال
گوشمالش بگیر و نیک بمال
بمعلم نمای تهدیدش
تا بود گوشمال تاکیدش
بنه چوبش کند بخانهٔ موش
میر موشان کند فشرده گلوش
ور ره آخرت ز بهر شنود
کمتر از کودکی نباید بود
علمک کاکای تست هین بشتاب
بدو در کعبت بهشت را دریاب
ور نه شد موشخانه دوزخ تو
در ره آن سرای برزخ تو
زو بکتاب انبیا بچند
بر خود این جهل و این ستم مپسند
وحی او شرع انبیا بر خوان
چون ندانی برو بخوان و بدان
تا مگر یار انبیا گردی
زین جهالت مگر جدا گردی
ور جهان خراب پر ز ضرر
از جهالت بدان تو هیچ بتر

فی الانبساط والتضرع الی الله تعالی

و تحصیل حاصل
کاکا ایضا
یعنی متعلقات

۱۴۱
حدیقهٔ حکیم سنائی

از پی تازگی ز دشمن و دوست / در دو عالم بدل کنند به پوست
از پی دین و ملک پروردن / نکند هیچ سر برون گردن
ای صف آرای جمع درویشان / وی نگهدار درد دلریشان
آنکه شد چون بهی بهش گردان (یعنی زرد) / وانکه شد چون کمان هش گردان (یعنی منحنی ۱۲)
نیک درمانده ام بدست نیاز / کارم ای کارساز خلق بساز
متفرد بخطهٔ ملکوت / متوحد بعزت جبروت
آیت علم را بدایت نیست / غایت شوق را نهایت نیست
تو ندانی ز حال عالم راز / از بلا عافیت ندانی باز
تو حقیقت نه مرد این راهی / طفل راهی ز ره نه آگاهی
کودکی رو بگرد بازی گرد / پیر کبر و بی نیازی گرد
بس بود کبر و ناز یار ترا / با جنت ای پسر چه کار ترا
چه کنی جنت و نعیم ابد / کرده عقبی ز بهر دنیا رد
او ز تو خست تو مید اند / چون تو نی را بجز وهی خواند
میکند عرضه بر تو حور و قصور / تو بدنیا و زینتش مغرور

فی تادیب صبیان الکتب و صفة الجنة والنار

قوله از پی تازگی الخ اشارت بآیه کلما نضجت جلودهم بدلناهم جلودا غیرها لیذوقوا العذاب که در سوره نسا در جزو والمحصنات واقع شده این آیه در بارهٔ عذاب کفار [illegible]

[illegible]

۱۴۵

از تو حیر[illegible] بی تو حیرنه ایم — بتو سیریم و از تو سیرنه ایم
سوی ما گرچه هیچکس کش نیست — کرم تو نوید گر بس نیست
وین مان داده یقین مان [illegible] — گرچه این هست بیش از زبان ده
گرچه بر نطع نفس شهماتیم — تشنه وادی سماواتیم
کسے از بد [illegible] اند به — انچه دانی که آن بهست آن ده
اے مراد آکل نگاران تو — وی امید امیدواران تو
ای نهان وان آشکارا بین — تو رسانی امیدها به یقین
همه امید من برحمت تست — جان فروزی همه نعمت تست
جگر تشنه مان ز کوثر دین — شربتی بخش پر ز نور یقین
نیست نز دانشی و نز هنرے — جز توام سوی تو وکیل درے
هرچه بر من قضای تو بنوشت — همه نیکو بود نباشد زشت
هستم از هرچه هست جمله گزیر — ناگزیرم تویی مرا بپذیر
بلبل عشق راز گلبن جست — در ترنم نوای ای همه تست
باز نازمن از طریق نیاز — بر سر سدره میکند پرواز
ملکها راند هر که سوی تو راند — باز درماند هر که زین درماند

بد و نیک من همه توئی بذات واجب الوجود محال از جهت آنکه نیست [illegible] باین معنی تو از بد و نیکی بری و نیکی از تو بودن عجب نیست که از تو بد نیاید یعنی اگرچه از تو بدی و نیکی [illegible]

[illegible]

گر نداری کلام و دستوری	که بر و نامت از سر دوری
خلق را هیچ زهره آن بودی	که ترا بر مجاز بستودی
چه گشاید ز عقل و هستی ما	که نه ما و نه بود و هستی ما
بخودی مان کن از بد ما پاک	به نجات ای امان و هم ز هلاک
پیش حکمت خود ار خرد باشم	من که باشم که نیک و بد باشم
بد ما نیک شد چو بذرفتی	بد شود نیک ما چو بگرفتی
بد و نیکم همه توئی یا رب	ور ز تو خود بد نیاید اینت عجب
آنکسی بد کند که بد کارست	از تو نیکی همه سزاوارست
نیک خواهی به بندگان بسیر	بندگان را خود از تو نیست خبر
اندرین پرده هوا و هوس	جهل ما عذر خواه علم تو بس
گر سگی کرده ایم اندر کار	تو نه شیری گرفته بگذار
بر در فضل حضرت جودت	بهر آنجا ز لطف موعودت
آنچه نسبت به تست توفیقست	و آنچه از فعل ماست تقصیرست

فی کرمه و فضله

ای خداوند قائم قدوس	ملک تو ناحماس و نامحسوس

[illegible]

[illegible]

خنده گریند عاشقان از تو　　گریه خندند عارفان از تو
در جحیم تو جنت آرامان　　بی تو راضی بحور عین عامان
گر بدوزخ فرستی از در خویش　　میروم نی بپای بر سر خویش
وانکه امر ترا خلاف آرد　　دل خود از غفلتش غلاف آرد
همه آگاه و کار و بار از تو　　یار یارست و مار مار از تو
نه بلایا من از تو سیر شوم　　نه بلا تقنطوا دلیر شوم
گر کنی زهر بار ره انم جفت　　از شکر تلخ تر نیارم گفت
ایمن از مکر تو کسی باشد　　که فرومایه خسی باشد
امن و مکر تو هر دو یکسانست　　عاقل از مکر تو هراسانست

[illegible]

۱۴۷

[illegible]

کی رساند بمن سخن جز تو
که رهاند مرا ز من جز تو
نه همی بوی و رنگ و دمدمه تو
زین همه وارهانم ای همه تو
عجز و بیچارگی و ضعف و خری
نخری سستی و خری و تری
سخن پرورگه تو آسانی ست
بی زبانی همه زباندانی ست
همه را کش پس از برای همه
بس قبول تو خونبهای همه
از تو برتافتن عنان امل
نیست جز آیه و نشان زلل
صورت قهر در دلش روید
هر که جز مهر حضرتت جوید
سیرت ما ز صورت اشرار
وارهان ای مهیمن اسرار

فی التوبة والانابة

ای نهان آفرین جان آرای
وی خرد را بصدق راهنمای
وز جنت فلک همه خامان
در بهشت تو دوزخ آشامان
برورت غورت درشت را چه کنم
چون تو هستی بهشت را چه کنم
گر نباید دو آیت تزویر
غرض نکتهٔ علیم و قدیر
خون دلها چو چون جگر کند سوراخ
چه جهنم چه جمرهٔ الطباخ
دوزخ از بیم او بهشت شود
خاک بی کالبد چه خشت شود

بنده

[illegible]

گرد هر شهر هرزه میگردی | خر دران ره طلب که گم کردی
خر اگر در عراق دزدیدند | پس ترا چون به یزد و ری فکنند
پیل بود و بپیش تا نگروی گل | چون شدی گل ترا چه بحر چه پل
اندرین ره ز داد و دانش خویش | پارسا رو ز هیچ پل مندیش
قصد کشتی مکن که پر خطرست | مرد کشتی ز بحر بیخبرست
گر چه تو خیره و نوگرفت بود | بط کشتی طلب شگفت بود
بچهٔ بط اگر چه دینه بود | آب دریاش تا بسینه بود
تو چو بط باش و بینی آب روان | ایمن از قعر بحر بی پایان
بچهٔ بط میان بحر عمان | غرب بطی بازگشته کشتیبان
یارب این خربطان عالم را | گم کن از بهر عزّ آدم را

کس ان

۴۲ [illegible]

۱۳۹

۴۳ قوله پیل بود الخ میفرماید که
تا کمال از عدم نشوی یعنی مرتبهٔ کمالیت را
از عدم بهم نرسانی که جمیع ممکنات بمنزلهٔ
اجزای تو شوند پیل در پیش تست یعنی عقبات
و موانع بسیار در راه سلوک داری بعد از آنکه
گل شدی ترا بحر و پل برابرست یعنی موانع
قلیل و کثیر کم و بیش از [illegible]
مانع وصول تو بحق سبحانه و تعالی نمیتواند شد ۱۲
۴۴ قوله گرچه تو خیره الخ میفرماید اگر [illegible]
نوگرفت و از عالم صید نوگرفت ست [illegible]
بحر معنوی می باید از عالم بط باشد
و بط کشتی طلب یعنی مقید برسوم و آداب
مجازی و صوری عجیب است پس سالک
می باید مطلقا برسوم و آداب ظاهری
مقید نباشد و بی توسط اسباب مجازی
در بحر حقیقت سیار گردد و بیت
مابعد موید این معنیست ۱۲

ایمن از مکر تو نشاید بود
طاعت و معصیت ندارد سود
ایمن آنکس بود که وی آگاه
نبود از مکر تو بفعل گناه

فی الاخلاص و المخلصون علی خطر عظیم

چون ز درگاه تست گومی مال
خواب را زیر پای پیل خیال
همچو شمع آنکه را نماند منی
در تو خندد چو گردنش بزنی
با تو با عقل و جاه و زر چه کنم
دین و دنیا توئی دگر چه کنم
تو مرا دل ده و دلیری بین
روبه خویش خوان و شیری بین
گر ز تیر تو پر کنم ترکش
کمر کوه قاف گیرم و کش
یار آنی که بیخبر و نبود
وآن آنی که آن خود نبود
هیچ خودبین خدای بین نبود
مرد خود دیده مرد دین نبود
گر تو مرد شریعت و دینی
یک زمان دور شو ز خود بینی
ای خداوند کردگار غفور
بنده را از درت مگردان دور
بستهٔ خویش کن بیرخوابم
تشنهٔ خویش کن مده آبم
دل ازین بیع ازان چه بایدت جست
در ره خود رهنمای مقصد تست
عمر ضایع همی کنی در کار
همچو خر پیش سبزه بی افسار

بحسب عجب باشد و طاعت از غضب [illegible] طاعت محجوب میشود [illegible] از حیثیت [illegible] طاعت و معصیت [illegible] ایمن باید بود [illegible] آخر یعنی از مکر تو [illegible] و لا ایمن از [illegible]

معصیت پیش ما بهتر شد که معصیت هم [illegible] نیست ذکر طاعت [illegible] معصیت در سود [illegible] ازین مرو [illegible] شده [illegible] و لا ایمن [illegible] آنکس ایمن باشد [illegible] ۱۴۸ [illegible] ان الله [illegible] یغفر الذنوب جمیعا [illegible] از فعل گناه [illegible] ایمن [illegible]

که ازین مهره چند میخواهی / گفت یک گرده و دو تا ماهی
نشناسد کسی چه داری خشم / لعل و گوهر مگر بگوهر چشم
پس چو این گوهرم ندارد بجای / این گهر را بر تو تر از محاسے
گر نخواهی که بر تو خندد خر / نزد گوهرشناس بر گوهر
دست گوهرشناس به اند / چون کف پای بر صدف اند
نیک دانی که در قضای ازل / دست صنع خدای عز و جل
کرده امر خدای در هر فن / قوتی را بفعل آبستن
تا چو راه مشیمه بگشایند / زانچه گشتند حامل آن زایند
آنکه او را عدم بود فرمان / کی وجود آرد اندرو عصیان
کرده یک امر جمله را بیدار / همگان آمدند در پرگار
هرچه استاد بر نبشت و براند / طفل در مکتب آن تواند خواند
گر نوشت ابجدی ز دفتر خویش / نتواند گذر و کشد سر خویش
عقل شد خامه نفس شد دفتر / مایه صورت پذیر و جسم صور
عشق را گفت جز ز من مهراس / عقل را گفت خویشتن بشناس
عقل دائم رعیت عشق ست / جان سپاری حمیت عشق ست

[illegible]

۵۱

یعنی عدد و جسم که مرکب از هیولا و صورت است قبول اشکال کنند

قدم از ذره قدم داری | آگهی ره ز دست نگذاری
قدمی را که با قدم ثقل ست | سطح بیرونی محیط ثقل ست

فی قضائه و قدره و صنعه

داده از عقل تو متنی را | امر دین را و عقل دینی را
آنچه زاید ز عالم از امرست | آنچه گوید نبی هم از امرست
کفر و دین خوب و زشت و کهنه و نو | یرجع الامر کله زی او
هرچه در زیر امر جبارند | همه بر وفق امر برکارند
همه مقهور و قدرتش قاهر | صنع او بر ظهورشان ظاهر
همه موقوف قدرت و حلمش | همه مسبوق سابق علمش
آنکه عامی و آنکه از علماست | آنکه محکوم و آنکه از حکماست
همه را انگشت حضرت اوست | هر که منتی ست منت اوست
عقل را نقل کرده اسبابش | نفس را پی بریده انسابش
نسبت نفس سوی عالم جان | همچو گوهرست و گوهر عمان
گوهر را گوهری نمود کسی | زین هوس پیشه مرد بوالهوسی

قوله قدمی را الخ یعنی قدمی را که با قدم سنخیت [illegible] سطح بیرونی محیط یعنی دریا [illegible] می تواند [illegible] دریا [illegible] عبور نشود و [illegible] دریای حقیقت باشد [illegible] فلک اعظم که محیط کل است [illegible] گفته شود که قدمی را که با قدم سنخیت است از غایت رتبه [illegible] سطح [illegible] هم معنی دارد عرش اعظم بنا بر ثقل است هم [illegible] و اگر محیط را باضافت خوانده شود چنین خواهد بود که سطح بیرونی محیط [illegible] و چنین قدمی را بسخن [illegible] و الله اعلم بالصواب ۱۲ منه

قوله داده از عقل الخ اگر عقل را در مصرع اول موقوف خوانده شود خطاب بحضرت حق تعالی [illegible] و معنی آنکه از عقل کل که نور محمدی در اصطلاح صوفیه عبارت از اوست [illegible]

۱۵۰

[illegible] امر دین را [illegible] عقل [illegible] از عقل [illegible] داده [illegible] عقل [illegible]

[illegible]

فی الشوق

از پس این براق شوق بود / بدل و جان و عقل و ذوق بود
آفرینش چه گشت زندانش / پس خلاصی طلب کند جانش
آتشیش از درون برافروزند / که ازو جان و عقل و دین سوزند
تا که جویای عشق خودبین ست / بوی توبه از پی این ست
هر کرا کوی عشق او تازه ست / توبه او کلید دروازه ست
شوق با یار چو سرور بود / یار جوی از خدای دور بود
جوق ذوقت بآتش اندازد / سوق شوقت چو حور بنوازد
چون برون رفت جان ز دروازه / دل کهنه ازو شود تازه
صورت از بند طبع باز رهد / دل ودیعت بروح باز دهد
افتد از سیر جان بی اندازه / از زمین تا بعرش آوازه
گرد کز باد شوق و درد بود / برزن از بگذرد چو مرد بود
هر چه در راه فتنه انگیزد / همه آتش از پیش راه برخیزد
از پی پایت تا به پشکوه / چشم زرگین شود به پیش کوه
آتش او زجهد بالا را / ببرد آبروی دریا را

[illegible]

و آن براق جسمانی
نیست بلکه بدل و
جان و عقل
و ذوق تواند بود

مانند عقل پاکباز شود
اعنی عاشق شود و بعد از ان نفس ناطقه
یا بنفس عود کند که حقیقت او بنفس باز گردد
چون روح قدسی بنفس یعنی نفس کلی
انسانست مراد و گفته شد که
روح قدسی نفس جزوی که متعلق به بدن
شگفته و منبسط گردد یا باز عود یا از
صفات کمال نشئه باز شود یعنی
و ارشته گویم روح الله بنفس که عبارت
یا از روح قدس معنی لغوی مراد
عبارت از جبرئیل

و پاک گردد و از بدایت جان که عبارت
از نفس جزوی تواند بود تا نهایت جان که
عقل کل [illegible]
[illegible]

عشق را گفت پادشائی کن	طبع را گفت کدخدائی کن
از عنا طعمه ساز ارکان را	پس بکف کن ثواب حیوان را
تا چو او زو نطق مایه سازد	ور ره روح قدس در بازد
روح قدسی بنفس باز شود	نفس چون عقل پاکباز شود
همچنین ست از بدایت جان	روش اوست تا نهایت جان
آنکه مختار زیر پردهٔ اوست	وانکه مجبور بندهٔ کردهٔ اوست
همه از امر اوست زیر و زبر	غافلند آدمی ز خیر و ز شر
هرچه بودست و هرچه خواهد بود	آن تواند کرد کو فرمود

[illegible]

[illegible] الصواب

[illegible]

همه هستند و از همه دور	لکن	درنمی‌خواند تغییر الامور
ز بد و نیک قوت و حولست		امر او ما یبدل القولست
امر او را تغیرے نبود		خلق را جز تحیرے نبود
بغض و حقد از صفات او دورست		غضب آنرا بود که مقدورست
اوست قادر بهرچه خواهد خواست		هرچه خواهد کند که حکم اوراست

[illegible]

عدم تغیر امر حقیقی و تغیرات مجازی جز تحیرے نیست ۱۲

چون مراورا ازو برانگیزند   اختران پیش او فرو ریزند
دیدهٔ او چو نور ره بیند   شمس در جنب او سیه بیند
بد و نیک اندران جهان نبود   خاک و خورشید و اختران نبود
زهر کرا عشق کوی او نبود   در دلش جست و جوی او نبود
آسمان دگرش گردانند   بر زمینی دگرش بنشانند
هر زمان شوید از پی تگ و پوی   جبرئیلش آب حیوان روی
خرد از نعرهٔ دلش کالیو   هیزم برق نعل اسپش دیو
آدمی سوز گشته از پی راه   مالک درد او با آتش آه
سر آهش نداند ایچ صبور   پی او در نیابد ایچ غیور
نعل اسپش چو گرد بند ازد   جبرئیلش حنوط جان سازد
او روان گشته سوی عالم نیست   باد فریاد کن که یک دم بایست
مصطفی ایستاده بر ره اوی   از ره لطف رب سلم گوی
اندر آویزد از پی اشراف   از درونش ترازو انصاف
آب در راه او خلیل زند   نعرهٔ آتشش جان جبرئیل زند
همه را باز خود رساند بخود   کایچ یکی را از دنیا مدد

فی الذی یطعمنی و یسقین

باز را چون ز بیشه صید کنند — گردن و هر دو پاش قید کنند
هر دو چشمش سبک فرو دوزند — صید کردن ورا بیاموزند
خو ز اغیار و عاده باز کند — چشم ازان دیگران فراز کند
اندکی طعمه را شود راضی — یاد نارد ز طعمهٔ ماضی
بازدارش ز خود پیاده کند — گوشهٔ چشم او گشاده کند
تا همه بازدار را بیند — خلق به بازدار نگزیند
زو ستاند همه طعام و شراب — نشود یک زمان بی او در خواب
بعد ازان برگشایدش یک چشم — بر رضا بنگرد درو نه بخشم
از سر رسم و عاده برخیزد — با دگر کس بطبع نامیزد
بزم دست ملوک را شاید — صید کبک را چه بیاراید
چون ریاضت نیافت وحشی ماند — هر که دیدش ز پیش خویش براند
دیگران غافلند تو هشدار — واندرین ره زبانت عاشق وار
شرط آن کو همه طعام و شراب — از مسبب ستد نه از اسباب
رو ریاضت کش ار بایدت ناز — ورنه راه جحیم را می سان

۱۵۷

فی صفات مذمومة انها لیس فی صفات الله تعالی

در حق حق غضب روا نبود زانکه صاحب غضب خدا نبود
غضب و حقد هر دو مجبورند وین صفت هر دو از خدا دورند
غضب حقد و خشم و صلح و حسد نیست اندر صفات فرد احد
همه رحمت بود ز خالق بار هست بر بندگان خود ستار
میدهد مر ترا ز رحمت پند بخودت میکشد بلطف کمند
گر بنائی بیایدت سوی خویش بتلطف بهشت آرد پیش
زانکه هستی بدین سرای دریغ تو گرفته ز جهل راه گریغ
دُرِ توحید را توئی چو صدف آدم تازه را شدی تو خلف
گر کنی ضائع آن دُرِ توحید شوی از مفلسی بپایه فرید
ور تو آن دُر را نگهداری سر ز هفت و چهار بگذاری
بسر در آ بدر رسی پس ازان نرسد مر ترا ز خلق زیان
ور زمانه تو سر فراز شوی در فضای ازل چو باز شوی
دست شاهان تراشود منزل هر دو پایت برآید از همه کل
بی ریاضت نیافت کس مقصود تا نسوزی ترا چه بید و چه عود

یعنی حادث
یعنی بگذرانی

بذات حق سبحانه و تعالی واقع شده و انا و غضب [illegible] کرده اند جواب آنست که صفت غضب که [illegible] بذات حق نمیشود بمعنی خلق عذاب است بحکمت مستحق عقاب [illegible] و بیت ثانی [illegible]

علیهم و غیر المغضوب علیهم در کلام مجید غضب الله [illegible] و حال آنکه در حق حق [illegible] دو بیت ایراد لازم می آید حق حق الخ در معنی این [illegible]

۱۵۶

آنچه هم از عکس آفتاب شمار ۴۳ آن دوم عکس آب بر دیوار ۵۲
جان نرو بد زبیم مهجوری خاک درگاه جز بمستوری
آن او بند در مکان و زمان از کن امر تا در بچه کاف و نون
گفته از بهر حب بت در گه ۴۴ امر با عقلها اطیعوا الله
نفس و تن بنده تا بگوینده همه چون بنده اند جوینده
سوی کان کفر و دین سرشت نکوست که ز دین نقش بند از غیر پوست
گرچه بی اوت قصد و نیرو نه کار دین بی توفیق و بی او نه
کار دین خود نه سرسری کاریست دین حق را همیشه بازاریست
دین حق تاج و افسر مردست تاج نامرد را چه در خورد است
دین نگهدار تا بملک رسی ورنه بی دین بدانکه هیچ کسی
راه دین رو که راه دین چو روی همچو شاخ از برهنگی نه نوی
ای خوشا راه دین و امر خدای از گل تیره رو برآر دو پای
همه از کار کرد الله است نیکبخت آنکسی که آگاه است
ورنه جبر و اختیار خدای بی تو و با توفیت کار خدای

جا على [illegible]

ذکر کلام الملک العلام یسهل المرام قال الله تعالی

۱۹ [illegible]
آنچه از عکس آفتاب [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
و از آفتاب [illegible]
نقش ۵۹ [illegible]
آن دوم که در مصرع دوم
واقع شده [illegible]
[illegible]
و صورت [illegible]
این مضمون [illegible]
در کلام مجید واقع شده
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
صفحه نمبر ۱۹۶ [illegible]

فی العوام اولئک کالانعام بل هم اضل

کره را که شد سه سال تمام / رائضش در کشد بزین لگام
مر ورا در هنر لقب منجد / توسنی از تنش بیانجد
کره را به لگام رام کند / نام او اسپ خوش لگام کند
بارگیر ملوک را شاید / بزر و زیورش بیاراید
چون ندید این ریاضت در خور / باشد آن کره از خری کمتر
بابت بار آسیا باشد / دائم از بار در عنا باشد
گاه بار جهود و گه ترسا / میکشد در عنا و رنج و بلا
آدمی نیز کش ریاضت نیست / پیش دانا ورا افاضت نیست
علف دوزخست و ترسانست / با حجر در جحیم یکسانست
مرد را هست جای خوف هراس / خوانده در محکمش وقودالناس
نفس فرمان پذیرفته باده / عقل قرآن شناس ایمان ده
خرد و جان و صورت مطلق / همه از امر دان نه امر از حق
نور خورشید چون بر آب آید / آب از آرام در شتاب آید
عکس خور ز آب بر جدار شود / سقف از نقش او نگار شود

فاتقوا النار التی وقودها الناس والحجارة اعدت للکافرین [illegible]

حقیقتش در حدوث کی گنجد
سخنش را اندرون کی سنجد
وهم حیران ز شکل صورتهاش
عقل واله ز سر سورتهاش
مغز و نغز است حرف و سورت او
دلبر و دلفریب صورت او
زو گرفته مقیم قوت و قوت
داده مالک و [illegible] ملکوت
هست او بهر حل مشکلها
روح جانها و راحت دلها
دل مجروح را شفا قرآن
درد دلسوز را دوا قرآن
تو کلام خدای را بیشک
گر نه طوطی و حمار و اشک
اصل ایمان و رکن تقوی دان
کان یاقوت و گنج معنی دان
هست قانون حکمت حکما
هست معیار عادت علما
نزهت جانها ستایش اوست
ساقوت عقلها نمایش اوست
آیت او شفای جان تقی
راتبش درد و اندهان شقی
عقل کل را فگنده در شدت
نفس کل را نشانده در عدت

[illegible]

[illegible] چنین کلامی بعین شفا [illegible] القرآن
و ننزل من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنین
[illegible]

[illegible] یا ایها الناس قد جاءتکم موعظة من ربکم [illegible]

[illegible] جهل و لطیفه او رنج [illegible]
را یابانی و ازین یعنی همه قرآن
شفاست از هر رنجهای صوری و معنوی
و قلبی و قالبی و بخشایش هست و چنانکه
هر نوع مینامند ،، سیک اشک و در زبان ترکی
خر را گویند و در فرس آن چشم باشد [illegible]
یعنی فروش عیش شدن و [illegible]
شدن ،، ش و از عقل کل [illegible]
قرآن عقل کل را که ادراک کلیات
در شدت افگنده چه دریافت اسرار
قرآن بر عقل بغایت شدیدست
و نفس کل را در عدت نشانده
چون عقل فاعل و مذکر است و نفس
منفعل و انوثیت از من هم با نفس
است و نشاندن او بعدت که
لازمه اناثست در مقام ربانی
بحمت: شدت عقل که بمنزله
موت اوست بغایت مناسبت ،،

بکلام بذات پاک حق تعالی و مراد از کلام نفسی نزد اهل حق امریست شامل لفظ و معنی هر دو جمیعاً قائم بذات که آن مکتوبست در مصاحف و محفوظ در صدور [illegible]

و ازینجاست همین است که کلام الله نفسی است و مذهب محققین [illegible] بسوطست ان اردت فاطلبه [illegible] اقامت میکنند [illegible] بذات [illegible] بلکن قائم بذات چهارم مذهب [illegible] قدیم قائم [illegible] و تعالی سیوم مذهب [illegible] قائم بغیر ذات حق سبحانه [illegible] حادث

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَٰذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلٰوةُ وَالسَّلَامُ الْقُرْآنُ غِنًى لَا فَقْرَ بَعْدَهُ وَلَا غِنًى دُونَهُ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْقُرْآنُ هُوَ الدَّوَاءُ مِنْ كُلِّ دَاءٍ إِلَّا الْمَوْتُ

صدمت صوت فی ورحمت		نقش رازبس لطافت [illegible]

[illegible]

١٦٠

[illegible]

پرده و پرده دار با از شاه / نبود دل بهیچ سان آگاه
داند آنکس که وی بصر دارد / پرده از شاه کی خبر دارد
منشد او زو طارم ازرق / عرش او هست تا زکیش نلق
نحو و نقش و قرأت و تنوین / از زمین ست تا سر پروین
تو هنوز از کفایت شب و روز / قشر اول چشیده از گوز
کاولین پوست زفت و تلخ بود / دومین چون زمانه سالخ بود
سومین آن حریر زرد و تنک / چارمین مغز آبدار خنک
پنجمین منزلست خانهٔ تو / سنت انبیاست خانهٔ تو
چون ز پنجم روان بیارائی / پس با ول چرا فرود آئی
تو ز قرآن نقاب او دیدی / حرف او را حجاب او دیدی
پیش نااهل چهره نگشادست / نقش او پیش او بر استادست
گر ترا هیچ اهل آن دیدی / این نقاب رقیق ببریدی
مر ترا روی خویش بنمودی / تا روانت بدو بیاسودی
دل مجروح را شفا زویست / جان محروم را دوا زویست
تن چشد طعم نقلش از پی رست / جان شناسد که طعم روغن چیست

قوله دل مجروح الخ اشارتست بآیه یا ایها الناس قد جاءتکم موعظة من ربکم وشفاء [illegible] ۶۲۳ [illegible] که در سوره یونس واقع شده و بآیه وننزل من القرآن ما هو شفاء ورحمة للمؤمنین که در سیپاره سبحان الذی در سوره بنی اسرائیل [illegible] و [illegible] آن [illegible]

عقل و نفس از نهاد آن عاجز
فصحا از طریق آن عاجز

فی جلال القرآن

هم جلیل ست با حجاب جلال
هم دلیل ست با نقاب لال

سخن اوست واضح و واثق
حجت اوست لایح و لائق

دُر جان را حروف او دُرج ست
چرخ دین را آیتش برج ست

روضهٔ انس عارفانست او
جنت الاعلی زاهدانست او

ای ترا از قرائت قرآن
از سر غفلت و ره عصیان

بر زبان از حروف ذوقی نه
در جنان از وقوف شوقی نه

از کمال جلالت و سلطان
هست قرآن بحجت و برهان

از درون شمع منهج اسلام
وز برون خازن عقیده عام

عاقلان را حلاوتی در جان
غافلان را تلاوتی بزبان

بر زبان ظرف حرف ذوقی نه
غافل از عیش کز پی چه

مهد روح و حروف قرآن را
چشم جسم این و چشم جان آنرا

نعمت آن ببرده جسم ز گوش
نعمت این بخورده روح ز هوش

بهر نامحرمان ز پیش جمال
بسته از مشک پردهای جلال

یعنی ابیات عقل و نفس از نهاد و یعنی دریافت اصل آن باز دارنده اند چه عقل و نفس چون باصل آن نمیرسند

١٦٢

[illegible]

در بیابان غفلت اند همه   مرگ همچون شبان و خلق رمه
و اندرین بادیه هوا و هوان   ریگ گرم ست همچو آب روان
هست قرآن چو آب سرد فرات   تو چو عاصی تشنه در عرصات
حرف قرآن تو ظرف آب شمر   آب میخور بظرف در منگر
کان کزین زان نمایدت اوطان   که تموزست و مهر در سرطان
زان بماندت نهادی روزه   کاب سردست و کاسه پیروزه
ستر قرآن پاک با دل پاک   درد گوید بصوت اندهناک
عقل کی شرح و بسط او داند   ذوق او سر سر نکو داند
گرچه نقش سخن نه از سخن ست   بوی یوسف درون پیرهن ست
بود در مصر مانده یوسف خوب   بو بکنعان رسیده زی یعقوب
حرف قرآن ز معنی قرآن   همچنان ست کز لباس تو جان
حرف را بر زبان توان راندن   جان قرآن بجان توان خواندن
صدف آمد حروف و قرآن در   نشود مائل صدف دل حر
حرف او گرچه خوب منقوش ست   کوه از و همچو عهن منفوش ست
از درون کن سماع موسی وار   نز برون سو چو زیر موسیقار

[illegible]

حس چه بیند مگر که صورت نغز　　مغز داند که چیست اندر مغز
صورت سورتش همی خوانی　　صفت سیرتش نمیدانی
کم ز مهمانسرای معدن مدان　　خوان قرآن به پیش قرآن خوان
حرف را دان نقاب خود کردست　　که ز نامحرمیست در پردست
صورت از معنی روح بیخبرست　　تن دگر دان که روح خود دگرست
تو همان دیده ز صورت آن　　کاهل صورت ز صورت سلطان
چه شماری حروف را قرآن　　چه حدیث حدث کنی با آن
حرف با او اگرچه همخوابست　　بیخبر همچو نقش گرمابه است
که نه بینند همچو بیداران　　ذات او خفتگان طراران

فی ذکر سر القرآن

چون نباشد ز محرمان بنهفت　　سر قرآن زبان نداند گفت
سر قرآن خدا انکو داند　　ز و شنو ز انکه خود همو داند
کس بنشناخت جز بدیده جان　　حرف پیمای راز قرآن خوان
من نگویم وگرچه عثمانی　　که تو قرآن همه نکو دانی
هست دنیا بسان تابستان　　خلق در وی بسان سرمستان

باش کانگه که صبح دین بدمد   شب وهم و خیال و حس برمد
چون به بینند مر ترا بی عیب   روی پوشیدگان عالم غیب
مر ترا در سرای غیب آرند   پرده از پیش روی بردارند
سر قرآن ترا چو بنمایند   پرده‌های حروف بگشایند
خاکی اجزای خاک را بیند   پاک باید که پاک را بیند
در دماغی که دیو کبر دمید   طعم قرآن ازان دماغ رمید
ز استماع نبی بتابد گوش   وز پی سر سوره نارد هوش
هوش اگر گوشمال حق یابد   سر قرآن ز سوره دریابد

فی ذکر اعجاز القرآن

ای ز دریا بکف کف آورده   در ملک صورت صدف آورده
مغز دُر زان بدست ناوردی   که بگرد صدف همے گردی
زین صدفهای تیره دست بدار   دُر صافی ز قعر بحر برآر
گهر بے صدف درون دلست   صدف بی گهر برون گلست
قیمت دُر نه از صدف باشد   تیر را قیمت از هدف باشد
آنکه داند بدید فهم از قعر   بشناسد ز دُر دریا بقعر

[illegible]

۱۶۶ حدیقه

جان چو آن خواند لقمه چرب کند / هرکه بشنود خرقه ضرب کند
لفظ و آواز و حرف در آیات / چون سه چوبک ز کاسهای نبات
پوست ارچه نه خوب و نغز بود / پوست هم پرده دار مغز بود
حکمت از خبث تو فرود آید / ابجی از جهل تو فرود آید
تا درین ترتبی که ترتیبست / تا درین مرکزی که ترکیبست
تا درین عالمی که پرصیدست / تا درین مرکزی که پرکیدست
ببصر بیند بدل طوبی / بزبان حرف خوان بدل معنی
لیکن از بهر حرمت قرآن / عقل را پیش نطق او قربان
عقل نبود دلیل اسرارش / عقل عاجز شدست در کارش
تو کنون ناحفاظ غمازی / نه سزاوار پردهٔ رازی
تو نگشتی بسر او واقف / نرسیدی هنوز در موقف
تا هوا خواهی و هوا داری / کودکی کن نه مرد این کاری
چون جهان هوا خرد بگرفت / نیکی محض جای بد بگرفت
دیو بگریخت هم بدوزخ آز / یافت انگشتری سلیمان باز
شد هزیمت ز سر او شیطان / چه عجب گر رمان شد از قرآن

س حفاظ بکسر نگاهبانی کردن و بفتح عار و حمیت ۱۲ از برود

پردهٔ روی روز تاریکیست
نظم این نکته سخت باریکیست
گر همی گنج دولت باید و جان
آیتی ز و بجان و دل برخوان
تا در و گوهر یقین یابی
تا در و کیمیای دین یابی
تا بیابی تو درج دُرّ یتیم
تا بیابی تو زر ناب ز سیم
دُرجها چیست سرّ ربانی
درمیان چیست رمز روحانی
تا نماید بتو چو مهر و چو ماه
روی خوب خود از نقاب سیاه
چون عروسی که از نقاب تنک
بدر آید لطیف و روح سبک

فی هدایة القرآن

رهبرست او و عاشقان الهی
رسنست او و تو فلان چاهی
در بن چاه جانت را وطنست
نور قرآن بسوی آن رسنست
خیز و خود در آن رسن بچنگ آور
تا بیابی نجات خویش مگر
ورنه گشتی بقعر چاه هلاک
آب و بادت بهر آتش و خاک
تو چو یوسف بچاهی از شیطان
حرز وقت ببشری کو رسن قرآن
گر همی یوسفیت باید و جاه
چنگ در وی زن و برآی از چاه
راد مردان رسن بدان دارند
تا بدان آب جان بدست آرند

وانکه بر شطر شط این دریاست ‌ ‌ نه سزاوار لو لولاست
سطر قرآن چو شطر ایمانست ‌ ‌ که از و راحت دل و جانست
صفت لطف و عزت قرآن ‌ ‌ هست بحر محیط عالم جان
قعر او پر ز در و پر ز گهر ‌ ‌ ساحلش پر ز عود و از عنبر
زوست از بهر باطن و ظاهر ‌ ‌ منشعب علم اول و آخر
پاک شو تا معانی مکنون ‌ ‌ آید از پنجرهٔ حروف برون
تا برون ناید از حدث انسان ‌ ‌ کی برون آید از حروف قران
تا تو باشی ز نقش خود محجوب ‌ ‌ با تو و عقل تو چه زشت و چه خوب
نشود دل ز حرف قرآن به ‌ ‌ نشود نزبه پیچ پیچی فربه
نکند خیره زودی و دیری ‌ ‌ آب در خواب تشنه را سیری
تو که در بند کلک و انقاسی ‌ ‌ چهره را از نقاب نشناسی
نبود خاصه در جهان سخن ‌ ‌ رنگ و بوی سخن چو جان سخن
چون قدم در نهی دران اقلیم ‌ ‌ کندت ابجد وفا التعلیم
چون بخوانی تو ابجد دین را ‌ ‌ اب وجد دان تو شمس و پروین را
سیرت صادقان چنین باشد ‌ ‌ ابجد عاشقان همین باشد

[illegible]

گه دو پایانش سر بری بخیال | گه درونش کنی برون بمحال
گه برای خموشش کنی تفسیر | گه بعلم خموشش کنی تقریر
سی نکردی مگر به بیپاره | گرد صندوقهای سیپاره
گاه گویی رفیق جاهل را | یا نه کرباس بافت کاهل را
گه نویسم ترا یکی تعویذ | پاک دارای جوان مدار پلید
لیک هر به پگاه می باید | خون مرغ سیاه می باید
این همه حیله بهر یک دو درم | شام یا چاشتی ز بهر شکم
عمر بر داده بخیره بباد | من چه گویم برو که شرمت باد
در یکی مسجدی خزی بهوس | خلق مر باد تسبیح نامی و جرس
زین هوس شرم شرع و دینت باد | با خرد یا اجل قرینت باد
با چنین خود و فضل و فرهنگت | شرم بادت که نیست خود ننگت

فی حجة الکلام

باش تا روز عرض با یزدان | گله جان تو کند قرآن
گوید این باطل مصدق تو | چند باطل کشید از حق تو
گوید ای کردگار پیدایی | آشکارا چنانکه پنهانی

تو رسن را همی بدان سازی　　تا کنی بهر نان رسن بازی
کس نداند دو حرف از قرآن　　با چنین دیده در هزار قران
دست عقلت چو چرخ گردانست　　پای بند دولت تن و جانست
گر ترا تخت و تاج باید و جاه　　چه نشینی مقیم در بن چاه
یوسف تو بچاه درماندست　　دل تو سورهٔ سفه خواندست
رسن از دو روسازو دلو آه　　یوسف خویش را برآر از چاه

فی عزة القرآن انها لیست بالاعشار والاخماس

بهر یک مشت کودک از دو سه آس　　تامش اعشار کرده و اخماس
کرده منسوخ حکم هر ناسخ　　نشده در علوم آن راسخ
متشابه ترا شده محکم　　کرده بر محکمش معوّل کم
تو رها کرده نور قرآن را　　وز پی عامه صورت آن را
ساخته دست مزد سالوس　　بهر یک من جو و دو کاسه سبوس
گه سرودش کنی و گاه مثل　　گاه سازی ازو سلاح جدل
گه زنی در رهش به بی ادبی　　گه شمارش کنی به بوالعجبی
گه کنی به قیاس خود تاویل　　گه کنی حکم را بران تحویل

عه متشابه [illegible] محکم است و آن الفاظیست که [illegible] او را اصلا تا آنکه [illegible] شده طلب معانی او و حکم او [illegible] همیشه با اعتقاد [illegible] مراد او [illegible] ۱۷ [illegible]

بیبن [illegible] و معنی ناسخ [illegible] عه [illegible] اعشار جمع عشر [illegible] و اخماس جمع خمس [illegible]

ه مراد از بوالعجبی [illegible] مصدر است یعنی [illegible] اعشار [illegible]

[illegible]

جلوه کردی براه اعجازی		گه بحرفی و گه بآوازے

فی حلاوة القرآن

کی چشی طعم و لذت قرآن		چون زبان بردی نبردی جان
از درِ تن بمنظرِ جان آے		بتماشای باغ قرآن آے
تا بجان تو جمله بنماید		آنچه بود آنچه هست آنچه آید
تر و خشک جهان درون و برون		آنچه موجود شد بکن فیکون
حکمهائی که گشت ازو محکم		همه گردد ترا ازو معلوم
بشنواند ترا صفات خداے		گشته پیشت بصدق قصه سراے
مستمع چون بکند سماع کلام		گیردش نطق موی براندام
تا ببینی بدیده اخلاص		چون بخوانی تو سورة الاخلاص
سورتی همچو سرو غاتفرے		نظم او چون بنفشه طبرے
نصب و رفعش چو عرش و چون کرسی		گر تو از مرشدے خبر پرسی
جرّ و جزم وی از طریق قدم		لوح محفوظ و سیر حسن قلم
حرفها بال روح و پرده نور	پاک	نقطها خال مشک بر رخ نور
اینچنین درنگر بصورت او		تا بدانی توست سورت او

حدیقهٔ حکیم سنائی

۱۷۳

شب و روزم بخواند با فریاد		داد یک حرف من بصدق ندا
حق نحو و معانی و اعراب		زو ندیدم بصدق در محراب
حجره در سرود نیک آید		جابه عشم کبود نیک آید
چند گو لاف زد بدعوی ما		پس ندانست قدر معنی ما
بجز از گفت و گوی و دمدمه		نیست گوشی نصیب این مه
سوی میدان خاص نتاخت		روی ما از نقاب نشناخت
بر سر کوی ما بزشت و نکو		سگی آمد کسی نیامد ازو
عقل و جان از القول من نسپرد		سوی رای و هوای خویشم برد
گه به تیغ هوا بخست مرا		گاه بر دام نفس بست مرا
گه بسوی شراب اند مرا		گه براه سرود خواند مرا
گه بخواندی مرا براه مجاز		خیره بگشاده چون خران آواز
گه شکستی چو چوب را سکنه		سر و روی حروف از شکنه
گه چو قوال کرده از نغمه		متفرق حروف اسم از زخمه
ای مدبر زمدبری چنین		خواهم انصاف تو بیوم الدین
در سرای مجاز از سر ناز		گه ببازار و گاه و گه بنماز

گوشی

[illegible]

مقری زاهد از پی یکدانگ همچو قمری دو مغزه دارد بانگ
قول باری شنو هم از باری که حجابست صنعت قاری
مرد عارف سخن ز حق شنود لاجرم ز اشتیاق کم غنود
طبع قوال راز بون باشد عشق را مطرب از درون باشد
در دل نفس نه بر رخ خال که خیالت نشان دهد از حال
با خیال لطیف گوید راز شکن و پیچ و وقفه در آواز
هرچه آواز و نقش و آوازه است خانه شان از برون دروازه است
هیچ معنیستی اگر در بانگ بلبلی بنده نیستی بدو دانگ
دل ز معنی طلب نه حرف مجوی که نیابی ز نقش عنبر بوی
عدتی دان درین سرای مجاز چشم را رنگ و گوش را آواز
مجلس روح جای بی‌گوشیست واندر آنجا سماع خاموشیست
کی سوی عشق دیدنی باشد لذتی کان چشیدنی باشد
طبع را از غنا مگردان شاد که غنا جز غنا نیارد یاد
یار گو بر سبیل آمد یار تو مرا و را از آب دور مدار
یا بآتش فرو بر از سر کین یا بنجا کش سپار و خوش بنشین

خیال درین مصراع فاعل ست

ع عدت بالکسر مدت

الف را که عبارت از وحدت است درون رای تو و با وقار را که کنایت از کثرت باشد بزیر پاسے تو آرد

یوسف خوب که استعاره از معشوق [illegible] مجازیست و بجای جان [illegible]

تا صاحب این سر شوی [illegible] قرآن [illegible] این غفلت که در ابیات ما قبل مذکور شد [illegible] الفاظ و عبارت قرآن [illegible] یوسف [illegible]

تا الف را درون رای آرد | با وقارا بزیر پاسے آرد
تا فروشد بجای جان خرد | یوسف خوب را بهژده بد
زانکه در کوی عشق و وحدت و هنگ | بیش ازین قیمتے نیارد رنگ
بوته شهوت امتحانش کند | پس ازان با چو زر کانش کند
پس دگر باره بوته سازد | تا در و غل و غشش بگدازد
پس چو زرمش کند فروساید | پس بد و تاج او بیاراید
هر ملک را که عدل و دین باشد | افسر و تاج او چنین باشد
سخنے کز تو گشت آلوده | گرچه نیکوست هست بیهوده
باد اگرچه خوش آید و دلکش | بر حدث بگذرد نباشد خوش

فی ذکر کشف القرآن

مرحبا با مریز دانش | پس نه مهجور کرد قرآنش
پس ز انوی جبرئیلش بنشاند | لا یمسه چو برد و دستش خواند

[illegible]

[illegible] والله اعلم بالصواب [illegible] در اصطلاح صوفیه [illegible] بطریق اجمال [illegible]

[illegible] لا یمسه الا المطهرون [illegible] قال [illegible]

[illegible]

[illegible]

حال کان از محال و زرق بود   همچو فرعون و بانگ غرق بود
بانگ او و حال غرق سود نکرد   آتش آشتیش دود نکرد
هر که در مجلسی سه بانگ کند   وان که ز اندیشه دو دانگ کند
ور نه آه مرید عشق الفنج   همچو ماریست خفته بر سر گنج
اژدها گرد گنج بر خیزد   مهره کامش آتش انگیزد
گنج اندر فقیر چیست خری   چاک چاک اندر چراغ چیست تری
آب و روغن چو در هم آمیزد   نور در صفو روغن آویزد
نفت چون روغن ز پیش برگیرد   نم بیگانه بانگ در گیرد
آه رعنائی طبیعت تست   راه بینائی شریعت تست
آینه روشن ست راه شما   پرده آینه ست آه شما

التمثیل فی خلقة آدم و عیسی بن مریم علیهما السلام

ز آدم اندرین عالم   هست از آن دم که زاده مریم

[illegible]

ان مثل عیسی عند الله کمثل آدم خلقه من تراب ثم قال له کن فیکون که در سیپاره تلک الرسل در سوره آل عمران واقع شده [illegible] صفت عیسی [illegible] مثال آدم [illegible] نزد خدای [illegible] است [illegible] تصدیق می کنند [illegible] مخلوق شده حالانکه [illegible]

[illegible] کلمه او و گفته اند [illegible] عیسی بن مریم است [illegible] انما المسیح عیسی بن مریم رسول الله و کلمته القاها الی مریم [illegible] یعنی بشارت [illegible]

وادا او را و دیگر یعنی غذا و ندر وجیت حادث شده از حق سبحانه و تعالی بی واسطهٔ اسباب

هر چه در عشق نیک و هر چه بدست / بار حکمش خریدن از خرد است
هر چه صورت دهد بآتش ده / ناله زار در دل خوش نه
چون برون ناله آید از دل خوش / پای او گیر و سوی دوزخ کش
می نداری خبر تو ای نسناس / که بصد بند و حیلت و ریواس
آن همه دیو نفس در تو دمد / تا ز تو عقل و هوش تو ببرد
ای درین بادیهٔ پر از بیداد / عمر را عمر خوانده شرمت باد
راه[1] وین صنعت عبارت نیست / نحو و تصریف و استعارت نیست
این صفات از کلام حق دور است / ضمن قرآن چو در منثور است
تا کی باشد ای مسلمانان / که شود سوی آسمان قرآن
گرچه ماندست نزد ما نامش / نیست مانده شروع و احکامش

فی استماع القرآن

در طریقی که شرط جان سپریست / نغزهٔ بیهده خری و تریست
مرد دانا بجان سماع کند / حرف و ظرفش همه وداع کند
جان ازو حظ خویش برگیرد / کارها جملگی ز سر گیرد
با مریدان سرود و شقق[2] زند / همچنان دان که مرد عاشق [illegible]

[1] قوله راه این الخ چون در برابر نحو و صرف واقع شده مراد از استعارت اینجا علم بیان که استعارت جزو او است

[2] شقق [illegible]

تو یکیئی ولیک هم ز عداد نام داری و بس چو نقش زیاد
چون در آمد وصال را حاله سر دلش شد گفت و گوی دلاله
گر چه دلاله مبتنی کارست گاه خلوت ترا گرانبارست
زانکه باشد ز روی عقل و نظر در هزیمت بوقت خود سه ظفر
پس تو ای بو الفضول بلغاری چون درین ره دو بربُل و غاری

ذکر الانبیاء خیر من حدیث الجهلا

انبیا راستان دین بودند خلق را راه راست بنمودند
چون بغرب فنا فرو رفتند باز خودکامگان بر آشفتند
پرده‌ها بست ظلمت از شب شرک بوسها داد کفر بر لب شرک
این چلیپا چو شاخ گل در دست وان چو نیلوفر آفتاب پرست
این صنم کرده سال و مه معبود وان جدا مانده از همه مقصود
این شمرده ز جهل بی برهان بدی از دیو و نیکی از یزدان
خاک پاشان آتش آشامان آب کوبان باد آرامان
این چو باده ز مغز عقل ربای وان چو نکباز سر عمامه ربای
این وثن را خدای خود خوانده وان شمن وار دین بر افشانده

تن که تن شد ز رنگ آدم شد	جان که جان شد ز بوی آدم شد
هر کرا آن دم ست آدم اوست	وانکرا نیست نقش عالم اوست
آدم آن دم که از قدر یافت	دل خبر یافت سوی جان بشتافت
گر ازین دم خبر چگونه دهی	گفت هستم ز جام و جامه تهی
جامه و جام ما تهی ز انست	کین گرانمایه سخت ارزانست
همه خواهی که باشی او را باش	بر او سوی خویش هیچ مباش
بر پریده ز دام ناسوتی	در خزیده بدار لاهوتی
دیده خطهای خطهٔ ملکوت	همچو عیسی بدیده لاهوت
آنکه در بند این جهان آویخت	سود کرد ار ز لشکرش بگریخت
کاین جهان نیست مایهٔ غم و رنج	خوانده عاقل ورا سرای سپنج
رهبرت باد بهر صورت و جان	این جهان عقل و آنجهان ایمان
خنک آنکس که عقل رهبر اوست	هر دو عالم بطوع چاکر اوست
خنک آنکس که نقش خویش بشست	نه کرا و را نه او کسی را جست
خویشتن را یکی مخوان در ده	کان یکی بی که هیچ ازان یک به
همچو نقش زیاد و بهره پسیچ	بسوخه دیگی و آن یک هیچ

یعنی عالم ارواح ۱۲

کسب کمالات و بوساطت این نفس ناطقه [illegible] این وجود عنصری [illegible] زیاد و وجود [illegible] وجودی بنا [illegible] ازینجهت [illegible] ور معنا این ابیات [illegible] این بیت آخر [illegible] واقع شده [illegible] است

کمالات علم میشود و باعث [illegible] وصول [illegible] و طالب بوصال معشوق حقیقی فایز گردید [illegible] درینمکان گفت و گوی [illegible] این وجود [illegible]

۱۷۸

[illegible]

۱۸۱

ملک توران و مملکت ایران — شده از جور یکدگر ویران
حبشه تاخته سوی یثرب — فیل با ابرهه ز مرغ بهرب
خانهٔ کعبه گشته بتخانه — بگرفته بغصب بیگانه
عتبه و شیبه و لعین بوجهل — یک جهان پر ز ناکس و نااهل
عالمی پر سباع و دیو و ستور — صد هزاران ره و چه و همه کور
بر چپ و راست غول پیش نهنگ — راهبر گشته کور و همره لنگ
خسته جهل را از پر خوابی — کژدم حمق کرده ذبابی
پر جهالت جهان و پر نیرنگ — بر خردمند راه دین شده تنگ
بانگ برداشته سحرگاهان — سگ و خر در جهان گمراهان
ای سنائی چو برگرفتی کلک — دُرّ معنی کشیدی اندر سلک
چون بگفتی ثنای حق اول — پس بگو نعت احمد مرسل
چون ز توحید گفته شد طرفی — گفت خواهم ز انبیا شرفی
خاصه نعت رسول بازپسین — آن ز پیغمبران بهین و گزین
احمد مرسل آن چراغ جهان — رحمت عالم آشکار و نهان

اَلبابُ الثّانی فی فَضیلَةِ نَبیِّنا مُحَمَّدٍ صَلَّی اللهُ عَلَیهِ وَآلِهِ وَسَلَّم

حدیقهٔ حکیم سنائی

این یکی سحر و آن دگر تنجیم این یکی در امید و آن در بیم
همه ناخوب سیرتان بودند همه اعمی بصیرتان بودند
عام قانع شده برمین و دین خاص مشغول در تخمین و دین
دین حق روی خود نهان کرده هر یکی دین بد عیان کرده
بدعت و شرک پر بر آورده زندقه جمله سر بر آورده
این به تلقین هرزه در بند وان بتخییل بیهده خرسند
گوش سرشان هوس شنوده ز دیو هذیان شان هدی نموده دیو
شده نزدیک عام و دانشمند سفه و غیبت و فضولی پند
خاص در بند شهوت و لذات عام در بند هزل و ترّهات
مندرس گشته علم و دین خدای همگان ژاژ خای و هرزه درای
عز خود جسته در بهانهٔ علم عقل پوشیده در میانهٔ علم
راستیها ز بیم بت و طلسم روی پوشیده چون الف در بسم
نامدگان چون بتخانه باز شدند عامه هم با سر مجاز شدند
آن یکی رفته بر ره موسی وان دگر معتقدی او عیسی
کیش زردشتی آشکاره شد پردهٔ رحم پاره پاره شد

مه ریمن با اول مفتوح محیل و مکار بود تنها یا با دیو

[illegible]

تا بدانند سر اسرار آفاق پایمردی چنوی بر میثاق
شرع او را فلک مسلم کرد خانه بر بام چرخ اعظم کرد
اندر آمد ببارگاه خدا دامن خواجگی کشان در پای
پیش وی سجده کرده عالم و دون زنده گشته چو سجده ذو النون
دیده جان پاک آدم از او معنی بکر لفظ محکم از او
جان عاقل جهان بدو بیند زانش بر جان خویش بگزیند
انبیا پخته هم از زر او هر چه شان نقد بود بر سر او
تا شب نیست صبح هستی زاد آفتاب چنو ندارد یاد
همه شاگرد او و مدرس شان همه مزدور او و مهندس شان
او سر و بود و عقل گردن او او دلی بود و انبیا تن او
وال لمت جسم با آسانی میزبانی بروح حیوانی
کوشکش بر ولایت تقدیس صحن او بام خانهٔ ادریس
آستان درش برفته انس بوده بستان کش روح القدس
کرده باش اسپر طهارت باده در بوستان قدسی
جان او خوانده پیشتر ز مدرق ابجد لم یزل ز تخته حق

[illegible]

۱۸۳

[illegible]

[illegible]

عَلَى سَائِرِ الْاَنْبِيَاءِ وَفِي مِعْرَاجِهِ وَفِي بِدَايَةِ ذَاتِهِ وَبَدْوِ شَانِهِ
فِي مَنْقَبَتِهِ وَحُسْنِ خُلُقِهِ وَكَرَامَتِهِ وَانْشِرَاحِ صَدْرِهِ وَمَشِيَّتِهِ
وَاتِّبَاعِهِ وَبَعْثِهِ وَاِرْسَالِهِ وَفِي الصَّلٰوةِ عَلَيْهِ قَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى
اِنَّ اللّٰهَ وَمَلَآئِكَتَهُ يُصَلُّوْنَ عَلَى النَّبِيِّ يَا اَيُّهَا الَّذِيْنَ
اٰمَنُوْا صَلُّوْا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوْا تَسْلِيْمًا وَقَالَ اللّٰهُ تَعَالٰى وَمَا
اَرْسَلْنَاكَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِيْنَ وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
اَنَا سَيِّدُ وُلْدِ اٰدَمَ وَلَا فَخْرَ وَاٰدَمُ وَمَنْ دُوْنَهُ تَحْتَ لِوَائِيْ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَلَا فَخْرَ

ع

آمد اندر جهان جان هر کس — جان جانها محمد آمد و بس
چون بخندید بر سپهر جلی — آفتاب سعادت ازلی
آن سپهرش چه بارگاه ازل — آفتابش که احمد مرسل

[illegible]

[illegible]

۱۸۸

[illegible]

گفته او را بوقت وحی و جل | جبرئیل امین و لا تعجل
بوده چون نقش صورت خویش | ماجراهای غیب در پیش
هست گرده ز نور لطف گلش | شرق و غرب ازل درون دلش
آدم آنکه که سمت جان داشت | پای منش بر گریبان داشت

فی معراجه صلوات الله و سلامه علیه

برنهاده ز بهر تاج قدم | پای بر فرق عالم و آدم

[illegible]

۱۸۵

مناسبت تمام است و هرگاه حق را نتیجه نور او که منشأ خلقت کاینات است همانست اشتباه نبود و نیز چون ابتدای غرش چار لطف کمال او که انتهای [illegible] عبارت از هیکل جسمانی اوست صلی الله علیه وآله [illegible]

[illegible]

سمت بکسر اول و بفتح دوم نشان و بفتح اول و سکون ثانی راه و روش نیکو ۱۲ صراح

مبدأ و [illegible] تواند بود یا باعتبار سیر الی الله
در وادی ازل نفرسوده و این باعتبار
و نسوده نشد یعنی پیش از ازل بوده و
او حاصل نموده ۱۲ قوله قدم او در ازل
شمه آرزوی ابد بوده در کمال ذات آدم [illegible]
شیخ فردی از افرادی آدم نیافت و بدانکه
آن کمال که [illegible] و معمورا او یافت در
حصول کمال ست تمام بدو ست یعنی نفس
افضل نفس کل که از تدبیر و تصرف در عالم اجسام
مظهر او ست یعنی مصراع ثانی آنکه
وجود مقدس و شرع

ستر او سورت وفا خوانده — دل او مرکب صفا رانده
گوی بربوده دست منقبتش — پای بر سر نهاده مرتبتش
عالم جسم در انتظام بدو — غرض نفس کل تمام بدو
قدمش در ازل بپیموده — بوده کل کون نابوده
داده اشراف بر همه عالم — مر ورا کرده کار لوح و قلم
قدمش در ازل نفرسوده — قدمش در ابد نیاسوده
علم او میزبان عالم داد — شرع او شحنهٔ خدای اباد
آمد از رب سوی زمین عرب — چشمهٔ زندگانی اندر لب
قلب‌ها چون عتیقش اندر بر — قلتبانان چو حیدرش بر در
فیض فضل خدای دانهٔ او — فر تر همای سایهٔ او
جان او دیده ز آسمان قدم — زادن عقل و آدم و عالم
بلکه از عقل پیشتر دل او — دیده صنع خدای و گل او

قدم در لغت یعنی اثر آمده میفرماید که
اثر او در ابد نیاسوده یعنی آرام نگرفته
و چنانچه قدمش در ازل پیش بوده اثرش
در ابد هم نیاسوده یعنی تا ابد باقی
مبالغه است در عدم تناهی آثار کرمیه او ۱۲
قوله جان او [illegible]
یعنی حقیقت و [illegible] جان او
قدم زادن عقل را [illegible] از آسمان
[illegible] اول ما خلق الله العقل
[illegible]

[illegible] صنع خدای [illegible] عقل [illegible]
[illegible] الصواب

شده اندر زمین بفضل و نظر — خاک آدم ز آفتابش زر
زاده از آنکه گر بعلم و بدم — آدم از احمد احمد از آدم
غرض عالم آدم از اول — غرضش آدم احمد مرسل
از پی او ز مادر را پیوند — بهر او خدای را سوگند
در او بوده جای روح القدس — جای او سجده جای روح القدس
گر نه از بهر عز او بودی — دل خاک این کمال ننمودی
خلق او مایه روح حیوان را — خلق او دایه نفس انسان را
کرده ناهید از غمش توبیخ — خوانده تاریخ هستیش مریخ
بوده برجیس چون دبیر او را — چون کمان خم گرفته تیر او را
چشم جمشید مانده در ابرویش — قرص خورشید مهره گیسویش
رنگ رخساره زحل کاهش — نقش پیشانی قمر ماهش
شرف اهل حشر فتراکش — لوح محفوظ ملک ادراکش
بوده در مکتب حکیم و علیم — لوح محفوظ برکنار مقیم
جسم و جان کرده در خزانه راز — پیش محراب ابروانش نماز
صفت آن روی والضحی آمد — صفت زلف او واللیل سجی آمد

[illegible]

خلاصه موجودات [illegible] را مراد او [illegible] هم چون نور محمدی [illegible] اول ما خلق الله نوری [illegible] خاتمیت آدم [illegible] بعد از خلقت آدم واقع شده [illegible] والله اعلم بالصواب

یک نسخه وجهی دارد [illegible] روح القدس [illegible] علیه السلام [illegible]

مسجد حرام یعنی در بعضی آن شب از [illegible]

یا از خانهٔ ام هانی چه مکه و حریم او همه مسجد است

بیت المقدس [illegible] صخره [illegible] بیت المقدس از معجزهٔ محمدی [illegible] مشهور [illegible] که در شب معراج [illegible] ذات مقدس محمدی بود [illegible]

[illegible] الی المسجد الاقصی [illegible] سبحان الذی اسری [illegible]

دو جهان پیش همتش بد جو
بهر ما ناخوش و ما طفل بشو

پای او تاج فرق آدم شد
دست او رکن علم عالم شد

بارگیرش سوی ازل معراج
عرش با نشس سوای فیضها تاج

گفت سبحانش الذی اسری
شده زانجا بمسجد اقصی

در شب از مسجد حرام بکام
رفته و دیده و آمده بمقام

بنموده بد عیان مولی
آیة الصغری و آیة الکبری

یافته جای خواجه عقبی
قنه قرب لیلة القربی

شده از صخره تا سور فرف
قاب قوسین لطف کرده کشف

گفته و هم شنیده و آمده باز
همه ران شب بجایگاه نماز

قامت عرش با همه شرفش
ذره پیش ذروه شرفش

بر نهاده خدای در معراج
بر سر ذاتش از لعمرک تاج

با قرینی و دل تباه کراست
با لعمرک غم گناه کراست

[illegible]

[illegible]

چون بدین جایگه سفر کرده — خاک آنجاست با خود آورده

خورده با آب پاک بنشسته — ز آب گردش چو آسمان شسته

خاک او بوده ز آب تجریدش — سفر دل مقام توحیدش

باد بد قصد جانش ناکرده — آب غربت ز پای آتش ناکرده

سیل نامد نهال کن ترازو — مرغ نامد قفس شکن ترازو

همتش الرفیق الاعلی جوی — غزلش لا نبیّ بعدی گوی

شیخ را ساز نور داده چو شاب — خاک را آبروی داده چو آب

او ورا بنده بود او سر جد — همه عالم ز پای او مسجد

[illegible]

بوده مقصود آفرینش او / انبیا را بسان بینش او
یافته بهر پای خواجهٔ دین / رتبت شیر چرخ گاو زمین
پیش از اسلام در بدایت خویش / دیوکش بوده در ولایت خویش
کرده در کوی عاشقی برباد / جان و دل را بمهر آمنه زاد
دولتش چون گذاشت علیا را / راهبر بود مر بحیرا را
آمنه غافل از چنان گهری / دهر نادیده آنچنان گهری
ورنه نگذاشتیش جستن دین / برده آمنه بروح امین
در حلیمه فطام یافته او / در ممالک نظام یافته او
گشته عمان ورا عدو در راه / وز بزرگیش ناشده آگاه
قلزم دین (یعنی عمان) نشد بجز زو بحد / دولتی جز بدولت احمد

اضافه قبیل الذکر لاسم می آید
و ضمیر شین نگذاشتیش بجانب
بوده که در مصراع ثانی است
راجع میگردد و اگر ضمیر بسوی
پیش راجع بحضرت پیغمبر صلی الله
علیه و آله وسلم ساخته جستن دین
را بدل اشتمال ضمیر داشته شود
هم وجهی دارد و در این صورت جستن

می آورد و در این صورت
و نزول روح الامین ایمان
همان طفولیت پیش از بعثت
و در وجود وحی نگذاشت و در
آوردن را نزول روح الامین
دین یعنی گرویدن و ایمان
در درگاه ایزدی برده او جستن
اینجا اصطفا و اجتبا است
آخر الزمان است و صاحب

[illegible]

هر که از در درآمده بر او / تاج زدنی نهاده بر سر او

از پی خوردنه از برای سجود / صدر او آب کعبه برده زجود

خاتم شرع و خاتمت در مُهر / صَدَق الله نبشته بر خاتم

از پی کدورت دل و جانش / پیش حکم و خطاب فرمانش

نفس پر چشم همچو نرگس تر / عقل پر گوش همچو سیسنبر

فی بدایة ذاته علیه السلام

آدم از مادر عدم زاده / او چراغی بدو فرستاده

غیب یزدان نهاده در دل او / آب حیوان سرشته در گل او

دیدهٔ او بگاه منزل خواب / تا سر عرش برگرفته حجاب

جان او بوده در طریقت حق / گوهر حضرت حقیقت حق

زحمت آب و گل درین عالم / رحمتش نام کرده فضل قدم

قدر شبهای قدر از گل او / روز روز قیامت از دل او

حلقهٔ حلقها بحلقهٔ موی / شحنهٔ شرعها بصفحهٔ روی

غرض کن زحکم در ازل او / اول الفکر آخر العمل او

۱۹۱

[illegible]

عبادات جمیع شرائع یافت پس او صلی الله علیه وآله وسلم مستحفظ جمیع شرائع باشد نه تنها شرع مطهر خود

رو که تا داهن ابد چون او | کس نه بیند بچشم خود نیکو

فِی فَضِیلَتِهِ عَلٰی سَائِرِ الْاَنْبِیَاءِ عَلَیْهِمُ السَّلَامُ

خلق او از نفیس تر موکب | عرق او از شریف تر منصب

از همه انبیا چو بخشش رب | یکتن ست و همه ست اینت عجب

هم عرب هم عجم مسخر او | لقمه خواهان رحمت از در او

در جهانی فگنده آوازه | با خود آورده سنتی تازه

گشته ادیان خلق ز سیرت او | نیست ادراک بر بصیرت او

رشد قومی برای حق جویان | اهد قومی ز خوی خوش گویان

تیغ و قرآن ورا شده معجز | نشود شرع او خلق هرگز

او چو موسی علی ورا هارون | هر دو یکرنگ از درون و برون

او مدینه علوم و باب علی | او خدارا نبی علیش ولی

مطلع این ذات مقدس حضرت نبوی صلی الله علیه و آله و سلم مانند بخشش رب که تمام و منفرد است از همه انبیا یکتن ست یعنی منفرد و تمت ز روزی عجب کریا یکتنه [illegible] یعنی در یکدیگر با همه چیز یافت و همه [illegible] و منفرد گشت و هم که از درگاه الهی مصطفی [illegible] شامل حال شد و از سایر مخلوقات ممتاز ممتاز و منفرد است و هر کس عنایت ایزدی حق سبحانه و تعالی بنسبت بعطای مخلوق محمد [illegible] و او از همه انبیا [illegible] آدم اسلافش همه همعنان و هم رزم و [illegible] قال الراوی المعنوی [illegible] تا پیش تا آدم علیه السلام که [illegible]

بود حق همه است یعنی چون [illegible] مصطفای الهی شده بمقتضی من کان [illegible] همه است و کسی [illegible] از دوست و اگر یکتن ست [illegible] باین طریق تعمیم کرده شود که چون حقیقت محمدی صلی الله علیه و آله [illegible]

[illegible]

لون او ماه را چو گل کرده	بوی او مشک را خجل کرده
حلق نماق از برای طوق فرش	خلق خُلق نسیم خاک درش
فرش نُه بار فرع او گشته	عرش مقلوب شرع او گشته
بی اضافت ، کاتب
بوده همزاد با ازل نسبش	گشته همراز با ابد ادبش
دیده از چشم دل بنور احد	از دریچهٔ ازل سرای ابد
کرده از بر بکتب فردی	سورهٔ سیرت جوانمردی
من نگویم که غیبدان بود او	گرچه از چشمها نهان بود او
غیبدان در مشیمهٔ کن و کان	نیست جز خالق مکین و مکان
لو زبانش بوقت نشر حکم	گفت لو تعلمون ما اعلم
زانکه بنمود حق بجان و دلش	رمزهای حقیقت ازلش
طینتش زینت جهان آمد	ساعتش راحت روان آمد
شرع او چون نشست بر عیوق	شد گسسته عنان عز یعوق
چون زبان را بنامه کرد روان	تا شود کسری آرمیده روان
بشقاوت چو رشد کرد رها	از سعادت بغی بماند جدا
چونکه عیش فتاد بر عنوان	زهر شد نوش جان نوشروان

۹ ورد زبانش لو اشاره بحدیث نبویست لو تعلمون ما اعلم لضحکتم قلیلا و لبکیتم کثیرا

اگر بدان نسبت شد
یعنی او را اگر بدان [illegible]
۸ [illegible]
[illegible]
[illegible]
۱۲

بوده اول خلقت و صورت / وامده آخر از پی دعوت
راز حق پردهٔ محارم او / نفس کل صورت مکارم او
بوده در روضهٔ حظیرهٔ انس / مادرش ام و دایه روح القدس
منتصب قد چو سرو آزاده / شمسهٔ عقد آدمی زاده
قد او هرگه از مهی و بهی / سخره کردی بقد سرو سهی
صبح صادق چنو ندیده براه / آفتابی بزیر گنبد ماه
شرع و دین چار طبع و شش سوا / عقل و جان گوهر دو گیسوا
اندران گیسو سیاه و سپید / دوخته عقل کیمیای امید
هفده تا موی چون ستاره بباغ / وان دگرها سیاه چون پر زاغ

شعر

اوست یعنی از مکارم او مخلوق شده
و منبع خیرات و مبرات صورت نظام
نفس کل که مدبر و متصرف در عالمست
که زیاده بر سه رکعت عمداً در نماز شام
[illegible] رکعت و نماز شام
منفرداً از عالم [illegible]
و اسرار آن معلوم نیست مراد [illegible]
بعضی به ثبوت [illegible] و حکمت
و تنبیهات که بعضی منفرد او
در امورات

صلی الله علیه و آله و سلم است و در شرع
و دین او منسوخ نشده
ادیان همگی شرع و دین ست و عقل و جان
گوهر دو گیسوی اوست مراد از عقل و جان
[illegible] او صلی الله علیه و آله و سلم
توان داشت که دو گیسو از ان آویخته
و بعد از گوهر دو گیسوی او صلی الله علیه
و آله و سلم شده یا گویم گوهر

[illegible]

[illegible]

جوهر این سرای را عرض او   لیک عرض بهشت را غرض او
کفر اشهاد کرده بر مویش   عقل دریوزه کرده در کویش
خاک پاشان ملک شکار از وی   نیمکاران تمام کار از وی
لب و دندان او بمنع و عطا   بوده دندانهٔ کلید بقا
لب او کرده در مسالک عیب   روی دلها سوی دریچهٔ غیب
خلق را او ره صواب دهد   سایه را مایه آفتاب دهد
جبرئیل از کرامتش در راه   بر ملک جمله گشته شاهنشاه
شرفش بهر تمال مقبلی را   در قفس کرده جبرئیلی را
طیب ذکرش غذای روح ملک   طول عمرش مدار دور فلک
قدر او بام آسمان برین   خلق او دام جبرئیل امین
تحفه بوده او ز جان بلند   زاده و زبدهٔ جهان بلند
پدر ملک بخش عالم او   پسر نیک بخت آدم او
آدم از وی پسر پدر گشته   وز نجابت ورا پسر گشته
چشم روشن شده از و آدم   جان او از جنان پسر خرم
متنفر ز بخطهٔ ملکوت   متوحد بعزت جبروت
جان او بر پریده ز آب و گل   دوست را دیده از دریچهٔ دل

۱۹۵

[illegible]

صلی الله علیه و آله و سلم چه پدر بودن پیغمبر علیه السلام که اول الفکر آخر العمل امر حقیقة امری ست مقرر

شد ز تابش نشانهٔ کسری / سست ایوان طارم کسری
پای کوبان عروس عشق ازل / سرنگون اوفتاده لات و هبل
داده داوش همه خلائق را / عز معشوق و ذل عاشق را
رفته از ابتداش تا عیوق / زشت و نیکو و لاحق و مسبوق
پادشا بر جهان ملک آدم اوست / پارسا سوی ملک اعظم اوست
ملک تن را خرابی از کنشش / ملک جان را عمارت از منشش
جزع و لعلش ز بهر عز و شرف / گوشها کرده همچو گوش صدف
روز تار و شنت و شب سبیت / زلف و رویش شفیع هر گنهست
از پی زرقه دادن از لب او / وز پی زاد راه مرکب او
عقل کل بوده در دبستانش / نفس کل گاهواره جنبانش
دیو را بوده روز بد ز حنین / صورت سورهٔ معوذتین

فی کرامته علیه السلام

گر ملک دیو شد گه آدم / دیو در عهد او ملک شد هم
نور بیننده دُر گوینده / جز از آن دل ندیده جوینده
هیچ سائل نخستندی و نخشم / لا درا بروی او ندیده بچشم

[illegible]

گرچه موسی بسوی نیل شدی / نیل چون بر جبرئیل شدے
اندر آمد بجوش دلی خاطر / گشت تمام غیب در خاطر
مصلحت را ز بهر عالم داد / هرچه گوشش شنید زبانش داد
چرخ تا شد جدا ز گوهر آبے / زست از آنگاه باز گوهر جوے
آسمان از جمال او زرین / خاک بیزی شدست گوهر چین
نطق او هرچه در عقول نهاد / روح بر دیده قبول نهاد
یک سخن زو و عالمی شنفے / یک نظر زو و یک جهان تقوی
نام او هم تگ ست با تقدیر / کام او همره ست با تیسیر
وصف او روح بر زبان ارد / یاد او آب در دهان دارد
مشرح شد ز هدایتش کبری / قدری شد سبق او جبرے
خلق او آمد انگوزه سدی / روح عیسی و قالب مهدی
یافته دین حق ازو تسلیم / خلق او را خدای خوانده عظیم
چون درآمد ز وی کشایی ازل / برگهش در جهان علم و عمل
دین بدو یافت زینت و رونق / وانکه زو یافت خلق راه حق
رهروان را ز احمد مختار / آنکه دی نار بود شد دین آر

[illegible] یعنی [illegible] از عبادت و طاعت [illegible] یعنی تمام سعی [illegible] قرآن [illegible] خیر القرون قرنی [illegible] در آن باب واقع شده [illegible] که مهدی حق سبحانه و تعالی کرده [illegible] خلقت آنحضرت در عبادت [illegible] روح [illegible]

[illegible] انما المسیح عیسی [illegible] رسول الله وکلمته [illegible] در کلام مجید در آن باب وارد گشته [illegible] قالب مهدیت [illegible] از زبان [illegible] آنحضرت [illegible] تا ابراهیم [illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۱۹۷

[illegible]

قوله خرد و جان او الخ مراد
از خرد و جان او حقیقت محمدی است [illegible]
از خرد و جان او [illegible]
علیه و آله و سلم که منشأ جمیع [illegible]
ذات بحت میان خلق و خدا [illegible]
قوله آن بنان الخ اقتباس است از مضمون آیه
وما کنت تتلوا من قبله من کتاب ولا تخطه بیمینک اذا لارتاب المبطلون
که در سورهٔ عنکبوت و سیپاره [illegible] واقع
شده و نبودی ذکر معجزات پیش از قرآن مجید
کتابی از کتب منزل و نمی نوشتی کتابی را بدست
خود تا که درست شکی نکتابت یعنی هر [illegible]
و مطلقا خط ننوشته که اگر [illegible] خوانده
و نوشته [illegible] آن [illegible]
[illegible]

فی اتباعه علیه السلام

خرد و جان او بهر دو سرای | واسطه در میان خلق و خدای
حرف کاغذ همی سیاه کند | کی دل تیره را چو ماه کند
آن بنان کو میان ماه زدی | کی دم از خامهٔ سیاه زدی
ضرب کردی میان ماه تمام | کی شدی بارگیر خامهٔ خام
آن بنانی که کرد مه بدو نیم | کی کشیدی ز خامه حلقهٔ میم
آنکه هر حرف را دلش بظرف | کی شدی در زمانه پیشه حرف
آنکه شب را سپید موی کند | کی سخن را سیاه روی کند
کی توان دید نور جان نبی | از دریچهٔ مشبک عنبی
که شد او در کش از بلندی نور | از زجاجی و از جلیدی دور
آدمی زنده اند از جانش | انبیا گشته اند مهمانش
او همه هست از جلال با ما یار | همچو جان در تن و یکی ز شمار
چون فرو تاخت ز آسمان قدم | خلک المستقیم زیر قدم
آتش کسری از تفش بگریخت | جان خود زیر پای اسپش ریخت
پیش شاهی که نور بار آورد | نار زردشت جان نثار آورد
خدمتش را ز بارگاه بلند | خواجهٔ سدره شد جلاجل بند

[illegible]

مهرش ادریس را بداده نوید　　لطفش ابلیس را نکرده پدید
باب پروردگان پردهٔ غیب　　از پی رستگان شک شبهت و ریب
رفته زو بر عطا چه چرخ کبود　　تا نگردد در آفتاب فرسود
ذوق و شوقش ز نیک و بد کوتاه　　چشم جسمش ز روح و روح آگاه
همه خلق وفا و بسط و فرح　　شرح این نعمتها الم نشرح

فی انشراح صدره علیه السلام

سینهٔ او گشاده ز رنج نخست　　هر چه جز پاک دید پاک بشست
وزر بر داشت در زمان از وی　　وزر بنشاده همچنان از وی
سینه را که حق حکم باشد　　وزر بگشادنش چه کم باشد
بهر آن تا کند درین بنیاد　　چون ز نو بیند او ز نو گر یاد
زیر پر جبرئیل گشت درست　　آن جراحت با مر ایزد چیست
دل او بود از خیانت پاک　　چون ز اشکال هند تختهٔ خاک
رقم اوست قیمت جان را　　تختهٔ خاک امر یزدان را
انبیا گرچه محتشم بودند　　هر یکی صفر آن رقم بودند
پیش بودند نزد پی و خویش　　پیش بودند بهر فنر و نیش

در این مدت تمادی [illegible]
از پی رستگان شک و شبهه و ریب [illegible]
منکران یا ناقصان دیده [illegible]
عیب [illegible]
صلی الله علیه و آله و سلم مانند [illegible]
چرخ کبود بر عطا میرود و [illegible]
تا نگردد در آفتاب [illegible]
فرو رفت بر طالبان [illegible]
و در حق او هم من گشته اند [illegible]
[illegible] شک و ریب [illegible]
اختفای آن معاملت [illegible]
شده بود همه برکت بود
او صلی الله علیه و آله و سلم [illegible]
تا اهل [illegible] آن معامله
ظهور یافت ۱۲

[illegible]

تا گروهی کردی چو سینا رند | بیشترا مروز چاره دین آرند
تا نه بکشود لعل او کان را | شمعها شمعدان نشد جان را
نرگسش چون ز آب تر گشتی | زهره در حال نوحه گر گشتی
چون ز ریحان رخ نهان کردی | خانه بر خود چو بوستان کردی
چون شدی تنگدل ز اهل مجاز | به تماشا شدی به باغ نماز
چون ز اشغال خلق درماندی | ارحنا بلال اخواندی
کای بلال اسپ دولتم زین کن | خاک بر فرق آن کن و این کن
که شدم سیر ز آدم و عالم | زین سیاها سپید مهره بدم
آدم خویش را ابیرده راز | بوده او هم جنیبت اشهب تاز
گاه گفتی جهان عراست تبع | گاه گفتی اجوع گاه اشبع
یک شکم نان جو نخوردی سیر | نه زدی جز برای دین شمشیر
کرد بی گرم و سرد و بی تر و خشک | تربتش تربت عرب از مشک

[illegible]

قدم صدق یافت عقل از وی　　از عقبات برست عقل از وی
چون درآمد بمرکز سفلی　　گفت دین را هنوز تو طفلی
دایگی کرد دین یزدان را　　تا ببرورد نور ایمان را
پیش او گوش گشته عقل همه　　پس از و فاش گشته نقل همه
هر مصالح که مصطفی فرمود　　عقل داند که گوش باید بود
عقل در پیش حکم او ستهی　　زانکه زو یافت عقل ودبهی
عقل در مکتب هدایت او　　زیرکی عقل از بدایت او
گروه مهان زبیم گمراهی　　عقل کل را مرا سلکهی
عقل داده دوار در محراب　　پیش او چتر را لعا و ذباب
پیش او عقل قد خمیده رود　　تو بپای آیی او بدیده رود
نقل جان ساز هر چه و شد نقل　　که بپایان رسی بحق نه بعقل
رهنمای تو نور ایمانست　　عقل در کار خویش حیرانست
عقل تو در مراتب دل و تن　　زندگانی دهست و زندان کن
عقل خود کار سرسری نکند　　لیک با دین برابری نکند
عقل و فرمان کشیدنی باشد　　عشق و ایمان چشیدنی باشد

[illegible]
۲۰۱
[illegible]

گرچه پیش اند و بیش ازین چه نخست — بیشی صفر بیشی رقم ست

جان یکی فرع او و هفت ندیم — او یکی شرع او و هفت اقلیم

شوربختی انگیخت طاهر و معلوم — همش از بوم و بام کلب الروم

همچو پیکان سوی ره نیکان — پر برآورده تیر بی پیکان

بهر پیکان تیرش از تعلیم — لقبش داده حق کتاب کریم

گفت دیدم بهشت و وحی را — سدره و عرش و لوح و طوبی را

دیدم از دل بدیده لاهوت — در جوامع صوامع ملکوت

لطف فردوس را بدیدم — قهر زندان عدل هم دیدم

هرچه مکنون غیب حضرت بود — بکم از ساعتی مرا بنمود

داند آنکو دلش ز ریب تهیست — کین همه غیب عالم ماویست

واسطه کیست پیش پرده سرای — جز از و در میان خلق و خدای

گر شریف اند و گر وضیع همه — کرم او بود شفیع همه

فی منقبته صلوات الرحمن علیه

نور کز خلق او مشهر شد — چشمهٔ آفتاب و کوثر شد

پیش آن مقتدی رحمانی — عقل با حفص شد دبستانی

مه نور که از خلعت او تاثیر و فیض یافته — عمل با حفص کنیت امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه

بکلب الروم ... سوم ساخته اند معنی بیت ثانی اگر نسخه ... باشد [illegible] ... از آن جهت [illegible] اسلام [illegible] ... معنی این بیت ظاهر است [illegible] ... پیکان ... هفت فلک [illegible] ... مراد بهشت ستاره ... [illegible]

[illegible] ... رسول صلی الله علیه ... آن ... پیکان ... مومنان و ... بجهت ابلاغ رسالت ... [illegible]

وهم و حس و خیال رهبر تست | زان همیشه مقام تو بر تست
مرد همت نه مرد نعمت باش | چون پیمبر نه ز امت باش
سخن او برد ترا به بهشت | ادب او رهاندت ز کنشت
پی او گیر تا سری گردی | خرزی زر و جوهری گردی
جان فدی کن تو در متابعتش | گر نداری سر معاتبش
سوی حق بی رکیب مصطفوی | نرسد پایت ارچه پس بدوی
تا قدم بر سر فلک ننهی | با وی انگشت در نمک نزنی
شرع وی ساقی شرابت بیست | دیده نقاش آفتاب وبیست
هرچه او گفت امر مطلق دان | و آنچه او کرد کرده حق دان
قول او ختم دان تو چون قرآن | لفظ او جزم دان تو چون فرقان
دل پر درد را که نیز وی است | هیچ تیمار دار چون او نیست
از کرم نز هوا و نز هوسی | مهربان تر ز تست بر تو بسی
بر تو از نفس تو رحیم تر است | در شفاعت از آن کریم تر است
سوی جان ناپدید کی پوید | هست او پاک پاک را جوید
پاک شو پاک رستی از دوزخ | کو رهاند ترا از آن برزخ

[illegible] عزیز علیه ما عنتم حریص علیکم بالمؤمنین رؤف رحیم [illegible]

۲۰۳

[illegible] فاعلموا ان [illegible] رسول الله [illegible] یعنی علیه ما عنتم [illegible] آن به وقت [illegible] قیامت که شفاعت [illegible]

و در پاره دوم سوره لعنت بالمؤمنین رؤف رحیم و گفته به تفصیل آنحضرت بر انبیای دیگر علیه علیهم السلام [illegible]

اینجا دو بیرون عقل و جان خیزد
این بران آن برین غیا میزد

شرع او روح عقل و جانیست
رای تو آینه دیو نفسانیست

چون سران بهر چشم زخم زنان
رای را پیش شرع او گردن

هرکجا شرع روی خویش نمود
رای در گرد سم او فرسود

هست با شرع کار رای قیاس
همچو پیش کلام حق وسواس

راه شرع آنکه نفس را سوزد
رای عقل آنکه شعله افروزد

وما ارسلناک الا رحمة للعالمین

چون تو بیماری از هوا و هوس
رحمة العالمین طبیب تو بس

هر کرا از کمال مایه بود
خرد مصطفاش دایه بود

بست دیوار بهر سنت را
سیرت او سرای سنت را

گرنداهید ای هوا کوشان
بشنوید این سخن ز خامه شان

تا بگوید از زبان خرد
هر که دل دارد امر او بخرد

کاندرین کلبه پر از کوران
واندرین کارگاه مزدوران

ادب او به از خصال شما
خرد او به از کمال شما

او دلیل تو بس تو بر راه مجوی
او زبان تو بس تو یافه مگوی

[illegible] ۲۰۳ [illegible]

تا رهاند ترا ز دوزخ زشت   پس رساند ترا بصحن بهشت
گر ترا دیده هست و بینائی   چون ز دوزخ سبک برون آئی
سنت او بره است هین بر خیز   در ره دامن محمدی آویز
کآسمانست احمد مرسل   آدمش آخر آخرش اول
آسمانش چو قطره باران   کاول و آخرش بود چو میان
دایه جان بجز وی خوانش   ذره را از ایزدی دانش
اندرین کارگاه کون و فساد   کار او بارش و بود فقر و جهاد
چون نیم مرد فرش ایوانش   من غلام غلام دربانش
با همه ام خوش از فذلکم اوست   من غلام سقر چو مالکم اوست
مالک ملک و دین و داد است او   هرچه بایست داد داد است او
تا مرا دانش است و دین دارم   دامنش را ز دست نگذارم
پی او گیرم و سرے گردم   بر سر شرع افسرے گردم

فی الصلوات علیه

تا بحشر ای دل ار ثنا گفتی   همه گفتی چو مصطفی گفتی
نام او بردی از جهان مندیش   خور زندان کنان خود آندیش

[illegible]

۲ قوله آسمانش [illegible] اشاره باین حدیث است [illegible] النبی صلی الله علیه وسلم مثل امتی کمثل المطر لا یدری اوله خیر ام آخره [illegible]
۲۰۵ [illegible]

در صفت غافلان از دوزخ

باز آن کز حرام دارد خور | دوزخ او را ز خلد اولی تر
گر تو خواهی که گردی او را یار | از حرام و سفاح دست بدار
در حریم وی ای ملامت جوی | شرم دار از حرام و دست بشوی
نه خدای جهان با هل النفس | گفت مولای مومنانم بس
تو که جز در غم قنینهٔ نهٔ | سینه کم کن که پاک سینه نهٔ
سینه را که سنت آراید | دل آن سینه شرع را شاید
سینهٔ دل که جای حق باشد | خانهٔ دیو و خیک می باشد
ای فرومانده دار و دار و حجل | در جحیم تن و جهنم دل
غضبت گه فرو برد بجحیم | گه دهد شهوتت شراب حمیم
گه کشد شیر کبر و خوک نیاز | گه زند مار حقد و گژدم آز
گه شرار غضب شود باشیر | گه کشد غل و مخش ترا بسعیر
در شکن بوم بام قلب سلیم | بکلامی و در گذر ز کلیم
در دوزخ فراز کرده و پس | می زنی در بهشت دیگ هوس
از برون سوختت ز غفلت شاد | وز درون عقل و جانت با فریاد
مصطفی بر کناره برزخ | بر وی آویخته در دوزخ

له یعنی از این آیه بر می آید ذلک بان الله مولی الذین امنوا و ان الکافرین لا مولی لهم که در سیپاره ۲۶ در سوره محمد واقع شده [illegible] از [illegible] ۲۰۳ [illegible]

[illegible]

آهسته در گوش جانش حاجب بار / کای شهنشه سر از گلیم برآر
پنج نوبت زدند بر عرشت / ساختند از جهان جان فرشت
فرش را در جهان جان گستر / عرش چون فرش زیر پای آور

فی بدو بشارته علیه السلام

انبیا زآسمان پیاده شده / وز دو سه پایه بسوی ساده شدند
از پی خجلت آدم از دل و جان / بر در رب ربنا ظلمنا خوان
نوح زین غصه بهر حسبة / روح در جا گرهی میان بسته
تاج بر سر نهاده میکائیل / غاشیه بر کتف نهاده خلیل
موسی سوخته بر آذر تو / از پی گوی گشته بر در تو
با ثنای تو عقد بسته بهم / در عرب خانه عیسی مریم
برگرفته ز عرش پرده نور / بر دهان نای مانده خواجه صور
منتظر مانده بر یسار و یمین / با طبق روح قدس روح امین

[illegible]

[illegible] ذات و اسما و این الفاظ باین اعتبار [illegible] ذات پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم [illegible] درست والله اعلم بالصواب

دوزخ از نام او رمد چونان		که ز لاحول لعنتی شیطان
هرچه دانی درایت او دان		وانچه یابی عنایت او دان
عقل از آن نامدار و مشهور است		که درین کارگاه فرزین است
جان از آن در مقام عز و بقاست		که از آن روی در رسید لقاست
جان که آن روی را نخواهد دید		نیست جان بلکه باد گیرد پلید
خاک او باش و پادشاهی کن		آن او باش هرچه خواهی کن
کانکه او خاک نیست بر در او		گر فرشتست خاک بر سر او
عقل چون برد شخص او را نام		نفس کلی کشد زبان در کام
عقل کل بی بهاش چیز نشد		تا نشد چاکرش عزیز نشد
زین در ار هیچ عقل بگریزد		همچو پرده آتش فلک آویزد
عقل و جان را بدولت احمد		از بقا ساختند جیش ابد
جوهرش چون ز کان کن بگسست		در کمرگاه آسمان زد دست
ز آسمان گرچه بر فراز نشد		تا زمینش نکرد باز نشد
که در آمد بجنبه محمد خر		از جهان تهی بعالم پر
کیست جز وی بگو شفیع رسل		بر سر جسر نار و بر سر پل

در کمرگاه آسمان دست زد یعنی عروج سموات کرد اگرچه بجسم از آسمان بالا نرفت چنانکه معجزه شده که تا عرش مجید معراج جسمانی ۲۰۶ [illegible] واقع [illegible] بالا رفت [illegible] تا آسمان [illegible] [illegible] نشد بلکه [illegible] زمین [illegible] [illegible]

پیدا کرد یعنی خارج جدا شده وجود چون از عالم [illegible] علیه و آله و صلی الله [illegible] ذات مقدس [illegible] گذشت که [illegible] زآسمان الخ

شده از یونه رخشت ذوالنون / آمد از بطن حوت و بحر برون
صالح و لوط و هود منتظرند / حال پرسان ز یوشع و خضرند
هست داوٗد قاری خوانت / جمله اصحاب کهف مهمانت
هست لقمان بدرگهت برپای / چون سلیمان ترا وکیل سرای
پسر آزرست فرش افگن / پسر مریمست مقرعه زن
ایستاده ملک یمین و یسار / با طبقهای نور بهر نثار
چشم روشن بروی تست اسحاق / چون سمعیل شهرهٔ آفاق
شده یعقوب مستمند ضریر / از قدوم تو تیز بین و بصیر
یوسف اندر ره تو استاده / ابن یامین بره فرستاده
انتظار تو کرده پیر شعیب / رفته اندر درون پردهٔ غیب
چرخها را لقب زمین دادند / اختران نور بهر دین دادند
از زمان آمدند بهر ثنات / جمعه و بیض و عید و قدر و برات
وز مکان آمدند قدها خم / مکه و یثرب و حری و حرم
منتظر مانده در سرای قرار / طبق آسمان و دست نثار
نقل ارواح گشته نقل از تو / تخته از سر گرفته عقل از تو

[illegible]

۲۰۹ قوله [illegible] ملت ابراهیم حنیفا [illegible] ملت ابراهیم تابع ملت [illegible] شرع محمدی [illegible] فرش افگن [illegible] بنای کعبه [illegible] دین محمدی [illegible]

[illegible] قدوم مبارک نبوی در عالم [illegible] آنحضرت بوده [illegible] مژده قدوم [illegible] حضرت عیسی علی نبینا و علیه السلام [illegible] و مبشرا برسول یأتی من بعدی اسمه احمد [illegible] باین اعتبار گفته اند [illegible]

[illegible]

رفعت ادریس از ثنای تو یافت / سدره جبریل از برای تو یافت
خضر آتش بباد سینه سپرد / آب حیوان ز خاک پای تو برد
بسته بودی نقاب درویشی / چون کشادی تو قفل در بیشی
شرف قاب آزان نقاب فزود / رفعت عرش ثبت از تو ربود
جان روحانیان دل تو بدید / دیده بر سر نهاد و پیش کشید
اهل هفت آسمان نهان مانده / سر انگشت در دهان مانده
هشت در چار طبع بی فریاد / بر صهیب و بلال تو بکشاد
هفت در مهر کرد همت تو / بر دل عاصیان امت تو
روی روحانیان سوی در تست / کامشب آیین عرض لشکر تست

[illegible]

گروه یاسین عاقبت حاصل	امر قل لن یصیبنا بر دل
اتقوا الله نقاب روی عمل	لا تخافوا خطاب دست امل
انظروا کیف مسرف الانذار	واذکروا اذ معرف الاسرار

[illegible]

[illegible] دین لعنت واقع شده [illegible] گردن بیایید یاد کنید خدای را [illegible]

[illegible]

تقلیل ست والله اعلم بالصواب

قوله رب هب لی
اشارت است بآیه قال رب اغفر لی
وهب لی ملکا لا ینبغی لاحد من بعدی
انک انت الوهاب که در سیپاره
ومالی لا در سوره ص واقع شده گفت
سلیمان علیه السلام ای پروردگار من
بیامرز مرا و هرچه از من صادر شده
ببخش مرا پادشاهی که نسزد و نشاید
[illegible]

صورتت دیده مرد بینا دین		هوس از سر گرفته هوش یقین
نفس کل آب رانده در جویت		عقل کل خاک گشته در کویت
فلک آورده بهر مهمانی		بره و گاو را بقربانی
آمده دست آسمان درکار		گشته انجم گسل ز بهر نثار
ریخته عرش زیر پای تو در		ز آسمانها طبق طبق گوهر
زحل و مشتری سوم مریخ		کرده خاک درت ترا تاریخ
شمس با زهره و رش افزایان		درگهت را بزینت آرایان
تیر باریک بین تو و اندیش		با قمر بر درت شده درویش
هفت سیاره و دوازده برج		شده نام ترا خزانه و درج
الم نعبد کلاه کون و فساد		لیس یعنی قبای عید معاد
رب هب لی بنای ملک ابد		نقد لا ینبغی نظر بجد ف

[illegible]

واعبدوا ربکم و را رهبر | وافعلوا الخیر رهنمای ظفر

وجزاهم قبای جمع بقا | وسقاهم شفای اهل شفا

استعینوا پناه گاه جهان | لا تبطلوا شاهراه جنان

این بیت اشارتست بآیه یا ایها الذین آمنوا ارکعوا واسجدوا واعبدوا ربکم وافعلوا الخیر لعلکم تفلحون که در سوره حج واقع شده [illegible]

[illegible] یا ایها الذین آمنوا استعینوا بالصبر والصلوة ان الله مع الصابرین [illegible]

[illegible] یا ایها الذین آمنوا [illegible] ولا تبطلوا اعمالکم [illegible]

۲۱۳

والصافات [illegible] واقع شده [illegible]

یعنی چنین زن [illegible]

خلاصه معنی این بیت [illegible]

استعانت بصبر و صلوة [illegible]

ولا تبطلوا [illegible] شاهراه [illegible]

بهشت است پیر سالک را [illegible]

می باید از سلوک و مجاهده [illegible]

مطلب ذات [illegible]

حق باشند نعیم بهشت [illegible]

کرد آن [illegible] از جمله

لذات ست

اهبطوا امر آمد از قرآن
ان شر الدواب مختصران
یوم نطوی السما برید و رونا

باسخش ربنا ظلمنا خوان
اهل حسن المآب معتبران
یوم لا تملک ایتدای شفا

۲۱ [illegible] اهبطوا [illegible] اشارت است بآیه [illegible]

قوله اهبطوا [illegible] بعضکم لبعض عدو [illegible] ولکم فی الارض [illegible]

مصرع اول [illegible] قلنا اهبطوا بعضکم لبعض عدو ولکم فی الارض مستقر ومتاع الی حین [illegible]

[illegible] قالا ربنا ظلمنا انفسنا [illegible] واقع شده [illegible]

[illegible] ان شر الدواب عند الله [illegible]

[illegible] الذین [illegible] حسن مآب [illegible]

۲۱۲ [illegible] یوم نطوی السماء کطی السجل للکتب [illegible]

[illegible] الکاذبین [illegible]

[illegible] یوم لا تملک نفس لنفس شیئا [illegible]

عتبه و ابو جهل و نوفل [illegible] ایشان با کفار [illegible] بن اشرف و حیی بن اخطب [illegible] اشارت است بآیه الذین امنوا وعملوا [illegible] واقع شده [illegible]

[illegible] شایسته بندگان [illegible] بشارت [illegible] بهشت [illegible]

زده صدره بجیم خیر گه / در سراپرده یحبونه
لام لا تقنطوا الوای منج / الف استوا اجزای مسرج
دیدم آن پیشوای عالم را / گهرکان فیض آدم را
خضر و موسی بپیشگاهش در / لوح تعلیم برگرفته ببر
دولتش برده زهره را زهره / دهر را ستده ز کف مهره
کرده تقدیر سپ قدرش زین / غاشیه برگرفته روح امین
صدرا و صدر ملک استغنا / قاب قوسین قلبش او ادنی

این [illegible] از [illegible] حاصل معنی این بیت [illegible]

قوله زده صدره [illegible] و یحبونه [illegible] اشارت است بآیه [illegible] اذلة علی المؤمنین اعزة علی الکافرین [illegible] و دوست [illegible] حاصل معنی این بیت [illegible] قوله لام لا تقنطوا الخ [illegible] ان الله یغفر الذنوب جمیعا [illegible]

۲۱۵

درست دار و نیکوکاران را حاصل معنی این بیت ظاهر [illegible] قوله صدرا او صدر [illegible] معنی این بیت اشارتست بآیه فکان قاب قوسین او ادنی [illegible]

[illegible]

تخرج الحی رایت قدرت | تولج اللیل رایت فطرت

قوت جان قافیه قسم | مرهم عقل میم ماترکوا

اندران قاف قیل و قال نه | واندران میم میل و مال نه

اوکرو فی قوام ذات و غرو | واعبدو فی مقام واد وستند

قوت جان قافیه درین بیت قل هو الله عبارت از ذات بحت بحث بشد قوت جان هم میم [illegible] [illegible] یعنی اگر چه [illegible] واقع [illegible] انظ ماترکوا در کلام مجید [illegible] بذات [illegible] دوست [illegible] توحید [illegible] صلی الله علیه وآله وسلم [illegible]

ومرهم عقل میم ماترکوا یعنی هرچه از طعام دنیوی ترک کردند همان مرهم این عقل است وآسایش عقل چنانکه بیت بعد [illegible] چون مقرر است که [illegible] یعنی [illegible] واقع شده یعنی ماترکوا که در کلام مجید صفت [illegible] آن اعبدو [illegible]

۲۱۴

[illegible]

[illegible]

عقل داند که جان چه میگوید / عقل خواند هر آنچه جان گوید

گفتم ای نقش خاتمت صدقت / واسطهٔ عقد گردن دولت

نکتهٔ مختصر بفرمائی / منهج روی رهت بنمائی

گفت از بهر قوت و قوت جان / در نبی آمن الرسول بخوان

لن تنالوا پی نظام انام / لا تعولوا پی حلال و حرام

این همه طمطراق بهر حریست / این برون از خیال و خاطر ماست

قبه بر فرق آفتاب زده / راه را جبرئیل آب زده

ظاهرش آن نماید از در دل / کین گل دل که بر دو از دل گل

[illegible]

۲۱۷ [illegible]

[illegible] که در سیپاره لن تنالوا البر در سوره [illegible]

[illegible]

حاصل معنی این بیت چنین تواند بود که [illegible] در صفحه ۲۱۸

بشناسد صفت روی خود نماید همه چیزی و هر که
عطای بی‌نهایتی باید بوی [illegible]
هیچ چیزی را و هر که بخدا ایمان آرد
آیین شود دانم همه چیزی و هر که با سلام [illegible]

بروی آسان شود هر چیزی و هر که خدای را
و غلبت اسلام هر که خدای را دوست دارد
و غلبت معرفت و غلبت ایمان و غلبت توحید
بر پنج غلبت [illegible] غلبت محبت
شما بس کدام است گفت که حق سبحانه و تعالی
[illegible] رسول [illegible]
جامهای تو را [illegible] منزه گردد
[illegible] یعنی پاکیزه گردن
را گفت ای [illegible]

از لعمرک کلاه تشریفش	قم فانذر قبای تکلیفش
صابرین بر یمین ایمانش	صادقین بر زه گریبانش
قانتین بر یسار ایثارش	منفقین بر طراز دستارش
لقد مستغفرین فراوانش	درین جیب چاک دامانش
مرکب اقتدار کرده بزین	بر درین برای یوم الدین
جان درآویخته ز فتراکش	عقل جان داده بر سر خاکش

[illegible]

بود در حضرة عاصی نشود و اگر عاصی شود
اعتذار کند و چون اعتذار کند قبول افتد
پس شیخ رحمه الله [illegible]
قول خدای [illegible] عاصی معنی این
بیت ظاهر است والله اعلم بالصواب ۱۲

۲۱۶

[illegible] الصابرین [illegible] آل عمران
[illegible] الرسل [illegible] والقانتین
الصابرین والصادقین والمنفقین والمستغفرین بالاسحار
واقع شده [illegible]
والذاکرین [illegible]

[illegible]

۷۷ ز اقتلوا المشرکین [illegible] اشاره است به [illegible] سیپاره دهم در اول سوره توبه [illegible] قال الله تعالی فاقتلوا المشرکین حیث وجدتموهم وخذوهم واحصروهم واقعدوا لهم کل مرصد [illegible]

برو ای شاه عالم و آدم
ز اقتلوا المشرکین کمر بربند
گردن و پشت مشرکان بشکن
تیغ را لعل کن به خون عدو
از تو ایزد کجا پسند کند
قحط دین است برکشا ی نقاب
در بیابان فرو خرام از پل
که بسنب از خدنگ قاف شگاف
شرک پادار شد هلاکش کن
هر علی را تو این عمل فرمای
کعبه از بت بجمله پاک کند
متجمل کن از زبان سرور
از تو چون گفتی از ره فرمان
زانکه در خدمت دم آدم
هر عروسی که ما در کن او

داغ بر ران اشهب و ادهم
از لکم دینکم ولی دین چند
بیخ کفر از بن جهان برکن
مهتری چون شوی زبون عدو
انتظار تو دهر چند کند
میز باشش کن بفتح الباب
آبها گل کن و مغیلان گل
چرخ دوزا از سنان ناوک لاف
کعبه بتخانه گشت پاکش کن
تا نهد بر عزیز کتف تو پای
مشرکان را همه هلاک کند
دو جهان اچه گوش و گردن حور
مرده جهل در پذیرد جان
جان و فرمان روند هر دو بهم
همت جمله آن سر او داد

۲۱۹ بازداشتی [illegible] هر جا که یابید [illegible] و حصر و تنگی [illegible] ایشان [illegible] با انتظار ایشان از اطراف [illegible] و بنشینید برای ایشان بر هر [illegible] راهها [illegible] ایشان [illegible] بلاد [illegible]

گفته در گوشش اختیار ازل	بی رطبهای علم و خار عمل
کای شهنشه درین نشیب و فراز	فر آزت فزود و سر بفراز
تا ز تو خنده آسمان یقین	صبح ایمان بسوی مشرق دین
تو دری کاخ و بام عالم را	تو بری تخم و نسل آدم را
رهست گوئی سپهر تنگ و تاز	وی جهان خموش پر آواز
کی توان زد ز روی رحمت و بیم	اینچنین نوبتی بزیر گلیم
چه کنی با نقاب عالم خس	نور رخسار تو نقاب تو بس
ای بیاقوت گفتن و کردن	کر زبان امیان ان گردن
کافری گشته از قدوم تو دین	کفر بکسیر فروشده بزمین
دین و اقرار تو موسی قارون	دین برون کفر در شده بدرون
مغز پر جان همی کند سویت	گوی پر گل همی کند رویت
از تو لفظ الست گوش بشر	چه عجب زانکه هست گوش از سر
خانهٔ پنج در که جان دارد	از پی چون تو میهمان دارد
زامر تو متفق چهار امیر	مرکز و عنصر و هوا و اثیر
ادهم و اشهب از برای تو است	آن سرا وین سرا طرای تو است

۲۱۸

صاد و دال آب داد صادق را | عین و شین عشوه داد عاشق را
هر چه از تر و خشک بوی آورد | این سپید و سیاه روی آورد
گشته و زاده اندر ارکانش | پدر عقل و مادر جانش
مایه و سایهٔ زمین او بود | گوهر شبچراغ دین او بود
مفخر جمله انبیا او بود | خسرو میر مرتضی او بود
از درون رفتنش ندانسته باز | پرده دار سرای پردهٔ راز
پس چو آمد ز شاهراه عدم | نوری خواست مصطفی ز آدم
آمدش نوری چو پیش کشید | جان او جام مصطفی بچشید
منبع صدق در دو ابرو داشت | مدرج عشق در دو گیسو داشت
عقل کل زو گرفته حکمت و رای | سایه از آفتاب پا برجای

قوله صاد و دال تا پیغمبر ما یعنی صدق را حروف صاد و دال آب داده یعنی رونق ساخته و عاشق را عین و شین عشوه یعنی زینت داده و اسرار الهی را [illegible] انداخته و هر چه از تر و خشک بوی آورده و بوصف بروز آمده این سپید و سیاه روی آورده که عبارت از [illegible] باشد که اگر [illegible] نبودی اسرار و معانی همه در پردهٔ خفا [illegible] بود ۱۲ قوله گشته و زاده تا پیغمبر ما پدر عقل مادر جان که عبارت از عقل و جان باشد در ارکان او صلی الله علیه وآله و گشته و زاده اند یعنی هر چند عقل و جان [illegible] ارکان او مادی اند [illegible] لطافت و نظافت ارکان شریفش [illegible] که عقل [illegible]

[illegible] و جان در ارکان او گشته و زاده شده اند و مراد درین مصرع اثبات روحانیت ارکان اوست بنسبت بارکان سایر مخلوقات و عقل را پدر و جان را مادر باعتبار موثر و فاعل بودن عقل و منفعل بودن جان فرموده اند ۱۲ قوله مفخر جمله [illegible] در زبان عوام خسرو مرتضی مشهور است و در نسخهٔ قدیم خسرو یافته شده و الحق در برابر مفخر جمله انبیا [illegible] مناسبت دارد چه اگر در مصرع اول [illegible] مذکور می‌بود درین مصرع هم گنجایش داشت [illegible] یعنی سلطان و سرور است در برابر مفخر کل انبیا [illegible] پیغمبر است صلی الله علیه وآله وسلم مناسب این مقام مقام نعت پیغمبر است و نعت پیغمبر [illegible] بودن حضرت [illegible] مناسب این [illegible]

[illegible] قوله پس چو آمد [illegible] آمدن آنحضرت از شاهراه عدم [illegible] قرار گرفتن نور القدس [illegible]

علیه السلام چون پیغمبر را بعقیق گذشت در صلب آدم علی نبینا و [illegible] و آدم بین الماء والطین قوم معنوی بر حضرت آدم محقق است مینماید مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم چون از شاهراه عدم آمد از آدم نوری یعنی فرزندگانی بود و آدم چون او را نوری پیش کشید یعنی جان آدم از این پیش کشیدن جام مصطفی چشید [illegible]

[illegible] اصطفی آدم و نوحا و آل ابراهیم و آل عمران علی العالمین [illegible] ظاهری [illegible] جان پیغمبر جام مصطفی [illegible] منبع صدق یعنی [illegible] عاشقان منبع عشق می‌بینا [illegible]

یافت زان پس هزار گونه فتوح
جانش بی زحمت سفارش روح

هر که گفتی ثناش احسنت
صدق گفتی بدو که لله انت

زو گرفتند قوت و پیرایه
خرد و جان و صورت و مایه

فی منقبته علیه السلام

برده بر بام آسمان رختش
سایهٔ بخت و پایهٔ تختش

صورتی را که بود جهل فضول
کردش از صورت طلب مشغول

نسبت از عقل آنچه مانی داشت
هم معالی و هم معانی داشت

در جبلت جلالت او را بود
با رسالت بسالت او را بود

در رسالت تمام بود تمام
در کرامت امام بود امام

کعبهٔ وادی عدم او بود
غرض حکمت قدم او بود

چمنی با کمال بی شاخی
شجری پر ز برگ بی برگی

روی او غریب رای او ثاقب
ازلش خوانده حاشر و عاقب

صحن او شرع و عقل او صاحی
خوانده محیی عظمش ماحی

عصمت صوتش برفته در عالم
نه پرش بوده در روش نه قدم

وصف این حال مصطفی دارد
بوی خوش پای و پر کجا دارد

ساختند چون ازین حرکت و وجود معتدل نفس بوی از صورت طلب زیاده [illegible] شان [illegible] دست [illegible] گشت و تمام [illegible]

[illegible] آنحضرت صلی [illegible]

نقش نامش نگاه دارش و رای
از در غیب و سینه قفل‌گشای

همه سادات دین از او مرحوم
همه نامحرمان از او محروم

مرشد طبع سوی عقل از سعی
داعی عقل سوی رشد از سعی

چون محمد بگفتی ای درویش
شو بنزدیک عقل و را اندیش

تا ترا عقل هم ز روی صواب
پشت پائی زند مگر ور خواب

گویدت معنی محمد راست
مح و مد نیست هر دو بر دو علاست

محو کفر از سرای پرده دین
مد اطناب شرع تا پروین

هم ستاننده از که از احمق
هم دهنده بکه بصاحب حق

آنکه را از غذی او فورست
از غذی زمانه مهجورست

جان عاقل جهان بدو دیده
ز آتش بر جان خویش نازیده

خلق بنده خدای و چاکر او
قبله‌شان او و قبله بر در او

هر که یکدم نبوده بر خوانش
عقل او خون گریسته بر جانش

طینتی نه ازو مخمرتر
سایگی نه ازو منورتر

دست بر کفر چون گرفت شتاب
نور توزی گداز چون مهتاب

کتان ۱۲

ملک دین را معین و ناصر اوست
تخت اشراف را عناصر اوست

۲۲۳

[illegible] بدو درست فرد
قوت و قدرت الهی است
و از جمل صباح مقدار
زمان چهل صباح
[illegible] چهل ادر [illegible]
خاصیت تام است

اسپید و روشن گشتند [illegible] معجزه در معارج النبوة
و از همین عالم کیمیای شب بود ذاتی آنحضرت
تا وقت خواب فروغ آن نور منور باقی بود
بعضی ریسمان سر رشتند و بعضی جامه سپید دوختند در شعاع آن نور
منور شده و چندان امتداد یافت که جماعت
تابان گشت که [illegible] از آن نور
نوری از میان دندان و زنخدان آنحضرت
لب مبارک بگشاد و در روی [illegible]
[illegible]
نوعی است که بجهت تطویل کلام درین شرح
نوشته نشد پس یکی کیمیا صاحب این معجزات
و این قدرت باشد از تن عقل تب دیگر
نتواند برآورد یعنی بعشق [illegible] که برکند
عقل است چون نتواند [illegible]
رخ او اینجا میزبانی کسی را که صادق بود
رخ او که نور الهی است میزبانی [illegible]
هر کس را که منافق بود زلف او

بیش آنکو ز اصل بدخو بود — بسته چشم و گشاده ابرو بود
شرع را دست عقل کی سنجد — عشق در ظرف حرف کی گنجد
آنکه شب را سپید داند کرد — از تن عقل تب برآرد گرد
چیست جز شرع او بخانهٔ راز — بر قبای بقا طراز از طراز
رخ او میزبان صادق بود — زلفش اجری ده منافق بود
رخ و زلفش صلاح عالم بود — خلق و خلقش وجود آدم بود
غرض او و بد ز گردش عالم — خوانده او و طفیل او آدم
یافت تشریف سجدهٔ ملکوت — نیز تشریف ید ز قوت قوت
زان دل زنده و زبان فصیح — دل یارانش عرش ناق مسیح
جمله یاران او ز دانش و علم — کیسها دوخته ز حکمت و حلم

حبوت

[illegible]

[illegible]

جان گل پیری شود به قعود / خون دل شیری شود به صعود
باز گشتم به نعت سید قاب / بر گرفتم ز روی عذر نقاب
قوّت او همچو شیر در بیشه / من از او همچو دل در اندیشه
دل در اندیشه روشن و عالیست / بیشه وین ز شیر شر خالیست

ثبوت

حکمت اندر صنایع صمدی / در نبوت و ودائع احدی
گر چه در خلق شکل گوساله است / به ز تکرار ذکر صد ساله است
اختر اش قهرمان راه ملک / عصمتش پاسبان شاه فلک
دست گرد جهان بر آورده / هر چه جز حق همه بدر کرده

تتمه حاشیه متعلقه صفحه نمبری ۲۲۳ [illegible]

[illegible] جان گل یعنی روح [illegible] خون دل به صعود یعنی [illegible]

[illegible] صنایع صمدی و ودائع احدی [illegible] در نبوت [illegible] خلق شکل گوساله [illegible]

[illegible] تفکر ساعة خیر من عبادة سبعین سنة [illegible] تکرار ذکر صد ساله است [illegible]

آن تکرار و در خلق صورت گوساله کرده بودن [illegible] صمدی و نبوت و ودائع احدی [illegible]

مشغول طاعات است بوده باشد بهتر از تکرار ذکر صد ساله است والله اعلم بالصواب

در ره مصلحت مکرّم اوست / در طریق خدا معظّم اوست
هر که از بهر ملک ملک نجس / پای بند هوا نبوده چو خس
از همه خلق و از همه اغیار / چشم بر دوخته چو باز شکار
از پی شرع در جهان خدای / جان خاموش و زبان خدای
نه زبانی که گوشتین باشد / بل زبانی که گوش تین باشد
نطق در گوش عاریت باشد / قلب تین هست گر نیت باشد
نیت پاک چون ز دین خیزد / نقطهٔ شرک را برانگیزد
معنی گل ز تین چو شد حاصل / اندرونش چو جان همه شد دل
چون همه دل گرفت شافی شد / گوش او پر ز شیر صافی شد
روی او چون بقلب تین باشد / رای او در عمل متین باشد

[illegible]

جبرئیل از پی دعا کردن / هست انگشت و خم سر و گردن
گه زدی چون شفقی نغزلبی / رای او روی دحیة الکلبی
از گریبان بعث سر بر کرد / دامن شرع پر ز گوهر کرد
کرده پیشش نثار در محشر / هشت حمال عرش هفت اختر
حاملش کرده زیر پای نثار / همت و فر [illegible] و وقار
مشتری جامش سپرده عطا / صدق و عدل و صلاح و دین و وفا
داده مریخش از برای ظفر / مجد و اقدام و عزم و [illegible]
شمس پیشش کشیده بهر جمال / رفعت و قدرت و بهار و [illegible]
زهره بر وی نشانده از پی فور / زینت و خلق و ذوق و ظرف و سرور
برده پیشش عطارد از معلوم / فطنت و حکم و رای و نطق و علوم
کرده بر وی نثار جرم قمر / نزهت و فر و لطف و زینت و [illegible]

[illegible]

وانشقت السماء فهی یومئذ واهیة ۲۲۷ والملک علی ارجائها ویحمل عرش ربک فوقهم یومئذ ثمانیة

[illegible] آسمان [illegible] پس از [illegible] کناره‌های آسمان [illegible]

گفته‌اند هشت [illegible] بود ار تذکر ایشان [illegible]

[illegible]

منبع رعب در رو و بازو داشت — منهج صدق در رو و ابرو داشت
هر که بگرفت پای اهل بصر — هرگز از ذل نیاید اندر سر
چون سوی راه بیخودی پوید — نقش خود ز آب وی خود شوید
نزد آن خواجه جهان نهفت — بشده دیده و باز گشت و بگفت
نه چنان رو که شیر در بیشه — آنچنان رو که در دل اندیشه

فی بعثه و ارساله علیه السلام

از خدای آمده بر جانت — بر رسالت بشیر و برانت
بیخودی تخت و بی کلاهی تاج — لشکرش رعب و مرکبش معراج
سیرت و خلق او موکد حلم — خرد و جان او مؤید علم
شده جبریل در هوا نقشش — بدوی صورت از مرا نقشش
پشت احمد چو گشت محرابی — پیش روی آمدی چو اعرابی

[illegible]

مغز را صدق داده دل را عدل   دیده را شرم داده جان را بذل
دل و چشمش ز راه تفت و تف   خلق و خلقش ز مهر عز و شرف
نیک را بد نکرده هرگز خود   و ایچ بد را ازو نیامده بد
نفسش شرک دوستان در تب   قفسش جان دشمنان شکلبت
آن نفس با صفا چو در هم شد   آن قفس هیزم جهنم شد
طاق در مهر بی تناهی او   طوق داران پادشاهی او
طوق دارانش از ولی و نبی   مستمسک بعروة الوثقی
جمله یارانش جان فدی کرده   لفظ او روز و شب غدی کرده
جاه او همرکاب علیین   دین او همعنان یوم الدین
در احد با احد یکی بوده   ور چه یارانش اندکی بوده
او ز قومی دران میان گفته   در کنارش عقیق ناسفته
گوهر از زخم سنگ بدروزی   یافت از ساز جان او سوزی
لب دندان او پر از خون شد   اشک چشمش چو موج جیحون شد
زو چو شد تاب او فزون آتش   جان جبریل نعره از دل خوش
وانکه می دید نصرت از درگاه   از پی فتح آن سپهر سپاه

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible] ۲۲۹ [illegible]

آمده با هزار عز و مراد		بر سر چار سوی کون و فساد
در جهان خدای وز دیده		ماه نو دین بروی او دیده
لاجرم در جهان کن کنش		شده نیک از جمال و شکنش
برگزیده بفضل بی یاران		گله از تارک وفا داران
همه را در طرب طلب کرده		پیش بما زاغ شان ادب کرده
بوده یاران او ز روم و حبش		با صهیب و بلال عیشش خوش
بوده اصحاب صفه یارانش		همچو ابری که عفو بارانش
جان فدی کرده بهر یزدان را		اهر قومی بگفته نادان را
در منا راعی رمه شده او		از همه گشته تا همه شده او
وان چهاری که پیش خوان بودند		مغز و دل دیدگان و جان بودند
هر یکی زان چهار چون مردان		اندرین ساحت و درین میدان

شکن که یعنی شکست درست جهان امر دینی از جمال با کمال او و اگر ده و لاجرم ازین رویت در بروی او دیده و چشم بر روی او قاعده متعارف اهل روزگارست شوق یا بجهت چهارکی ماه که چهار در رویت و اما دیا از غایت چنانچه رسم عرب است از روی در جهان خدای دین ماه نو دیده داده شود حاصل معنی آنکه [illegible]

[illegible]

[illegible]

چشم دین روشن از بقایش بود
نور خورشید از لقایش بود

بدل خون ز بهر سر یقین
دین روان کرده در نگار نگین

ماه بود آن سپهر فرخنده
که خور از روی او بد از خنده

خنده مه ز قرص خور باشد
خور مه جامه مختصر باشد

کرده از بهر طفل بی فرمان
دایهٔ طبع را سپید پستان

وز خرد سوی جان پیرک و غم
مرگ را دوست وی کرده [illegible]

چون درخت بهار لطف قدم
آتش و تازگیش هر دو بهم

شمع بود آن همای فرخنده
از درون سوزنده از برون خنده

فی حسن خلقه صلوات الله علیه

عندلیبان باغ آن خوشخوی
در ترنم تبارک الله گوی

بر زبان حکم چون شهان کرده
بر زمین نان چو بندگان خورده

نان جو خورده همچو مختصران
پس کشیده ز حلم بار گران

خلق او خلق را فغو گرست
نور ماه از فروغ جرم خورست

گنج همسایه بد دل پاکش
پنج سایه بود بر ناکس

صد هزار آه از و شنید حری
نه الف بوده در میان نه هی

[illegible]

در مصور رت گنج را مقرون خوانده خواهد شد یا همسایه را حق جار مراد [illegible] ان و هشت درین شق [illegible] با اضافت باید خواند

قطرهٔ کافران بر اوج شده
بحر هر یک چو بحر و موج شده

گر مگس نیم سرورا زنبای
سرو بستان فروز شرع آرای

مثله انگنده حمزه و دیدن آن
همچو نفتا و زان جوانمردان

خواجه ابلیس نعره زن بر کوه
کاینت فتحی بزرگ و گاه شکوه

کشته شد نقطهٔ امید و امل
روی یاران به پشت گشته بدل

هند هند و نهاد بر سر کوه
کافران پیش او گروه گروه

بانگ میکرد کین نه از خدمت
بلکه این کان کینه بد درست

وست احد ببدر شکر ابی
سر حمزه به آتش بوده جان ابی

ماه بوده آن امام عالم تاب
پیش روی ز جلال بسته نقاب

که بدیدی رخش آشکار و نهان
زید و سعد و سینهٔ سلمان

بازبودند حبیب ایبه
صخر بوجهل و عتبه و شیبه

زان همه بوده فی ابنه ماند و شد
که اندرین راه منقعر ماندند

گر چه بد روی کشتگان سایه
در بر دیا زه قیامت بایه

اندرونش بروز باطنش آن
بسته بر دیوده دریچه جان

بوده در بندگی بجا بر پای
سرو آزاد جویبار بهای

[illegible] سنه ۱۲۰۱

برتر از فرش و عرش قدرش بود قبهٔ عرش زیر صدرش بود
در ره مصطفی ترشندی نیست برتر از قدر او بلندی نیست
تا ابد نور و حور در مهدش پای بسته بماند در عهدش
گر گشایند چنبر افلاک شرع او را از آن نباید باک
اسپ گردون بماند از ناورد مفرش شرع او نگیرد گرد
طوطی جانش چون قفس بشکست رفت و بر فرق جبرئیل نشست
زانکه در پیش و پشت او بنهفت زان همی الرفیق الاعلی گفت
بود مشتاق حضرت خلوت سیر بود از سرای پر آفت
از پی جود زر برای سجود صدر او آب بخل برده ز جود
حلم او همچو حکمت ست روان عمر او همچو دولت ست جوان
همتش بر صلاح خلق نثار خلق را آیتش بخش نوش گوار
زان درختی که بار تبجیل ست شاخ تنزیل و میوه تاویلست
شیخ را ساز و سوز داده چو شاب خاک را آبروی داده چو آب
دین او در جهان رفیع شده از پی امتان شفیع شده
تا بگفتند سایلان قشویر هر چه خواهند زود گوید گیر

جبرئیل آمده ز سدره برش
بوده سوگند صعب حق بسرش
جز ازو کس ندیده در بشرے
ور طلب گریه خند خنده گرے
خلق او زیر این سراپرده
زخمها خورده زخمها کرده
سالها زیر چرخ بی نمدے
ناگوارنده خورد جانش همے
گاه شکر داشت با خود از دل خود
زان نشد هیچ ناگوارش بد
خود کسی را که آن زبان دارد
ناگوارنده کے زبان دارد
چون زبان از زبان خلق ببست
رفت و بر فوق فرق عرش نشست
قامتش چون خم رکوع آورد
عرش در پیش او خشوع آورد
بتشهد دمے چو بنشستے
کمر کوه قاف بگسستے
بهره دادی وجود را بتمام
زان لب و دیدها ببین سلام
بوده بحری همیشه محرابش
آتش عشق لم یزل آبش
واندران بیکرانه دریا بار
صد هزاران نهنگ مردم خوار
چون دم از حضرت سجود زدی
آتش اندر همه وجود زدی
چون جهان جملگی طفیلش بود
انس و جن کمترین طفیلش بود
ماه رایش خسوف نپذیرد
شمس شرعش کسوف نپذیرد

یعنی گریهٔ او در حقیقت خنده و خندهٔ او گریه بوده ۱۲

[illegible]

ملت دو و صفیا ز گلش | معنی نور انبیا ز دلش

نفسی کز هوای عشقش خاست | طاقت آن نفس ز خلق کراست

شود از تف آن نفس چو نمود | موج دریا چو آتش نمرود

راه پیدا بود اگر گفت | راه او جز نهفته نتوان رفت

از پی جان آن سر سادات | اشتر بارکش بداده زکات

فی فضیلته علی سائر الانبیاء و معراجه

شب معراج چون بحضرت رفت | با هزاران جلال و عزت رفت

چون بپر فرق سید روح امین | جست فرقت ز مصطفی گزین

جبرئیل از مقام معلومش | بازگشت و بماند محرومش

گفت شاها کنون تو خود بخرام | که مرا بیش ازین نماند مقام

بیش ازین گر بیایم انگشتی | یا برین روی آورم پشتی

همچو انگشت سوخته سر پشت | گر نهم پا به پنجه و انگشت

جبرئیل این سخن روایت کرد | با ملائک همین حکایت کرد

گفت از عجز بازگشتم من | یا بکر نیاز گشتم من

مصطفی را صفات قرب کرم | بر در ذو الجلال و الاکرام

بمعنی تصحیح است بقول حضرت جبرئیل که لو دنوت انملة لاحترقت

تا عرش رفت تمام او مقامیست که از انجا

۲۳۵

[illegible]

جعلت لی الارض مسجدا و طهورا

گفته‌اند پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم بر زمین [illegible]

[illegible]

بخت او چون بهار تیر و خزان
خروشش چون شگوفه پیر و جوان

مولدش پرده‌های ظلمان
موردش بر قضای معصومان

زو فلک وار مسجد و مومن
زو کنشت و کلیسیا ایمن

از همه بنده بوده از همه بد
همه عالم ز پای او مسجد

بود پاکیزه باطن و ظاهر
خاک عالم ورا شده طاهر

اول روز دین شهنشاه او
و آخر روز دهر دلخواه او

شرع او در بصیرت و احسان
برترست از قیاس و استحسان

سفل زان آب داد و تا سر
از فشان سفال چاکر او

[illegible]

معنی بیت اول ظاهرست [illegible]

چون گهر رفتنش فراز آمد
بسوی حضرتش نیاز آمد

جان و دین بر پرید و جسمی ماند
معنی شرع رفت و اسمی ماند

جسم در رسم پر خلل گو شد
اسم در قسم لم یزل گوش

ای دریغا که در جهان سخن
سر و را انگشت میکشد ناخن

هر کجا این شراب دین پالود
پسر بو قحافه تحفش بود

جان او با دلش بعلیین
تن او با تنش رفیق و قرین

روز و شب سال و ماه در همه کار
ثانی اثنین اذ هما فی الغار

بوده خود با رسول شرا زیک
صدق صدیق را سلام علیک

فِي مَنَاقِبِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ الصِّدِّيقِ الْأَكْبَرِ وَالشَّيْخِ الْأَظْهَرِ وَالْوَزِيرِ الْأَنْوَرِ

الْفَصِيحِ الْأَقْمَرِ الْعَتِيقِ الْأَزْهَرِ الصَّاحِبِ فِي الْغَارِ الْمُؤْتَمَنِ فِي الشَّدَائِدِ وَالْأَسْرَارِ الْمُنْفِقِ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعِينَ أَلْفَ دِينَارٍ حَبِيبِ حَبِيبِ مَلِكِ الْجَبَّارِ الَّذِي أَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى فِي شَأْنِهِ الَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَالسَّلَامُ مَنْ أَحَبَّ أَبَا بَكْرٍ فَقَدْ أَقَامَ الدِّينَ هَذَانِ سَيِّدَا كُهُولِ أَهْلِ الْجَنَّةِ مِنَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ إِلَّا النَّبِيِّينَ

حدیقه حکیم سنائی

حسب الحالات والمقال ۱۱ یعنی این ذکریست در بیان منقبتهای امیر المومنین تصدیق کننده پیغمبر نبینا صلی الله علیه و آله وسلم با جملت و بزرگیست در دین و دنیا و مقتدائی که
ظاهر عزت بود دستور روشن تر هم پهلو نشیننده که [illegible] برای تتمه این حاشیه در صفحه ۲۳۸

[illegible]

بطریق تاسف میفرماید ... ای دریغا که سر و انگشت کشید یعنی از عالم سر در گریبان کشید رفت

چون ز کونین بدر نهاد قدم | حدثان را بماند و ماند قدم
تا سفر بود در حدث ما را | مشکلش بود چون عبث ما را
سائل او بود و من مسئول | هر دو همراه حامل و محمول
او ز من حالها همی پرسید | من همی شرح دادم آنچه بدید
چون قدم بر نهاد بر کونین | مر مرا گشت دوخته عینین
گفتم از زین سپس سوال کند | هر چه گویم مرا زوال کند
حدثان را جوابم آسان بود | لیک جان از قدم هراسان بود
بیخبر بودم از حدیث قدم | گشت ما را ضعیف تیر و قدم
بیش از آنم نماند تاب جواب | گشت از آن حال کار من در تاب
او برفت و بدید آنچه بدید | گفت با حق سخن جواب شنید
من نه زو دیده و نه دانسته | باز ماندم شدم قدم بسته
بیش از آن مر مرا مجال نماند | حدثان را زبان قال نماند
زین سبب قاصر آمدم زان راه | که نبودم ز حال راه آگاه
مر مرا تا بخلق راه بود | چون گذشتم ز خلق آه بود
زان مقامی که من بماندم پس | نرسد هیچ وهم و خاطر کس

[illegible]

تتمهٔ حاشیهٔ صفحهٔ ۲۲۵ [illegible] ۲۴۶ [illegible]

[illegible]

چون نهفت آفتاب در بن غرب | کرد ماه خلافت آخر چرب
آفتاب کرم چو در بست | قمر تابیان کمر بر بست
خواجه با خلاص و با اخلاص | جانش آزاد کرد مجلس خاص
در سرای سرور مونس و یار | ثانی اثنین اذ هما فی الغار
از زبان صادق و ز جان صدیق | چون نبی مشفق و چو کعبه عتیق
بوده از پاشنه طریقت سای | پیش جان رسول مار افسای
همه خویش کرده در کارش | همه او گشته بهر دیدارش
بوده یار از عشق پرورش | همره و هم مزاج و همدردش
حرف حق بگذاشته چو دل سخنش | پوست بفگنده همچو مار تنش

[illegible] «همه موجود خویش یا همال خویش»

تتمه حاشیه صفحه ۲۳۸ [illegible]

ع ازینجا عطف عنان باید [illegible]

[illegible] الانبیا علیهم السلام [illegible]

[illegible] حضرت امیر المؤمنین علی کرم الله وجهه [illegible] باسمه در تحقیق [illegible]
شجاعت قطع نظر از امور دیگر

[illegible]

والمُرسَلين يا عليُّ ولا تخبرهما وقال عليه السّلام أنت عتيق الله
من النّار فسمّي عتيقاً وسئل الجُنيدُ عن قول النّبيّ صلّى الله عليه وآله وسلّم
لأبي بكرٍ أنت عتيق الله من النّار لِمَ سُمّي عتيقاً قال لأنّه عتيق
من مشاهدة الكونين لا يشاهد مع الله غير الله وقال عليه السّلام
لا تبك يا أبا بكرٍ إنّ مِن أمنّ النّاس عليّ في ماله وصحبته أبو بكر وقال
صلّى الله عليه وآله وسلّم لو كنتُ متّخذاً خليلاً لاتّخذتُ أبا بكرٍ خليلاً ولكن
أخوّة الإسلام ومودّته ولا يبقى في المسجد بابٌ إلّا سُدّ إلّا باب
أبي بكرٍ وقال عليه السّلام لو وُزن إيمانُ أبي بكرٍ بإيمان أهل الأرض
لرجح وقال حسّان بن ثابت في النّبيّ وأبي بكرٍ وعمر عليه السّلام
ورضي الله عنهما ثلاثةٌ برزوا بفضلهم نصّرهم ربّهم إذا نشروا فليس
من مؤمنٍ له بصرٌ ينكر تفضيلهم إذا ذكروا عاشوا بلا فرقةٍ ثلاثتهم واجتمعوا في الممات فلم

[illegible]

جان فدی کرده بوده بهر دین | زانکه بود از نخست اهل یقین
کرده بود انتظار خسرو شرع | بر دلش تافته ز دین پرتو شرع
سوی دل مصطفی آزاده | همه تن او و یار و یکباده
سوی میدان سپه بیرون زد | همه در پا به بسته چون در راه
زانچه امت ندیده بد دانش | تیغ ایمان پذیره بود جانش
پیش دین بنده بنده شاه او بود | حلقه در گوش گوش او بود
گردنش را [illegible] | کس نبودی زبان حق اگوش
خواجه با وقار آهسته | دست صدقش شکسته آبسته
جبه صادقش بگوش [illegible] | کرده او را از غزل رانی دور
قابل صدق و قابل ایمان | حامل علم و حامل قرآن
ورد دل را بسینه درمان او | خود از دین را نخست مهمان او
آنچه بشنید زود باور داشت | شرع را نفقه عفو در خود داشت

فی تخصیص ابی بکر رضی الله عنه علی کافة الناس بعد النبیین علیهم السلام

دل احمد ز گونه بود نقطه | آدم و جمله انبیا به خط
انبیا خط و دایره بودند | همه بر خط جمال بنمودند

بعد اسلام ظهور آمده ایشان ز آراستن [illegible] محمد [illegible] جمال [illegible] فرشته بوده [illegible] که فرشته [illegible]

[illegible]

هرچه حق بر دل محمد خواند
بر دو در باغ جان او بنشاند

چون نهال نهاد و بر جست
غنچه بگشاد و میوه عقد ببست

هر یکی شاخ میوه دار فره
نام آن میوه ها و صدق به

جبرئیل آمدی بر مهتر
بعبادت ز حق پیام آور

کای محمد ز بهر خاست نشست
درد دندان خواجه بهتر است

مهترش گفت چون خود بگریخت
وحی در جام جانم ایچ نریخت

که نه من آن شراب در سینه اش
ریختم بهر عهد دیرینه اش

بل بفرمان حق باستحقاق
ریختمش نز ره ریا و نفاق

پیش از اسلام قابل دین بود
پیش ازین رمزها سخن این بود

صدق او از پی سلامت راه
بوده ساحرشناس کاهن گاه

برده بر شه ردا امانت و صدق
قادم صدق و مقعد صدق

برفشانده بعشق عقل و سری
در قدوم رکاب مصطفوی

از نبوت بجان بداننده
هم پذیرنده هم رساننده

مشورت را وزیر پیغمبر
وقت خلوت وصی پیغمبر

انس با وی گرفته روح رسول
زانکه بد فارغ از طریق فضول

یعنی
از وجود خود فانی
شده [illegible] بود
که من آن شراب
[illegible] این دو بیت
مضمون حدیث
نبوی است که
ما صب الله في صدري شيئا الا وصببته في صدر ابي بكر
[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

آنکه از کرهٔ زمان باشد   کی خدای همه جهان باشد
یا سه یا پنج یا نه هفت بدند   بود جمعیتی چو جمع شدند
بعد از آن سنگ متابعت بنمود   تا از آن یک قدم درآمد سود
گاه بوبکر خود نه بد سمعی   از هدایت بیافت او سمعی
لفظ استید چو در زبان بشنید   در شب داج راه رست بدید
بیکی لفظ وی بداد اقرار   گشت از اصنام و وثن بیزار
لا جرم در میان دایره بود   بی زبان مرد را برآمد سود
انبیا همه خط و رسول نقط   جان بوبکر در میانه خط
صدهزاران ترحم و رضوان   از سنائی بجان او برسان

فی قربته مع رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم

چون زدی کوس شرع روح امین   چشم برگوش او نهادی دین
بعد اگر جان شایسته   از دهان دل نبود چون پسته
برخد او رضای یزدانی   دوخت پیراهن سلیمانی
بود چندان کرامت و فضلش   که اولوا الفضل خواند و الفضلش
جز عطیت نبود حاصل او   تا چه دل داشت یارب آن دل او

ولا یأتل اولوا الفضل منکم والسعة ان یؤتوا اولی القربی والمساکین والمهاجرین فی سبیل الله ولیعفوا ولیصفحوا

مرتبه اسماء و صفات و [illegible] حاصل شوده بود [illegible] نقل متضمن مبادی تعینات [illegible] نفس سلطنة [illegible] تمامت آن برسد [illegible] فلان الاسمای [illegible] نقطه از قرآن [illegible] تفصیل [illegible]

وان صحابی که چون ستاره بُدند | همچو پرگار گرد دایره بُدند
آنچه گفت احمد آن رسول گزین | اول الخلق و آخر البعث این
زانکه اول نقطه بُده پس خط | خط دوم خلق بود و بعد نقطه
جان بوبکر خلق اوسط بود | نه ز خط بُد بتحقیق در خط بود
هادی راه ره نمود اورا | هیچ جمعیتی نبود اورا
گرچه اصحاب کهف از پی راه | جمله گشتند ازان جمال آگاه
زرق و تلبیس کرد قیانوس | گشت معلوم شان که هست فسوس

خط

[illegible]

مه ز نار ما نمود از زرست بر انجمه یعنی بر شدن رود و در بایست از آب السراج

[illegible]

[illegible]

بیت

عندلیب دلش چو بالا جست — در درازای شرع پنهان جست
عرض شرع محمدی بر او — هم در آن سینهٔ منور او
طول و عرضش چو عشق معلوم است — زانکه مقلوب موم هم موم است
چون کمال و جمال او بشناخت — همه خویش در رهش در باخت
دایهٔ دین بلا بجوز و بجوز — سیر شیرش نکرده بوده هنوز
که همی کرد بهر دمسازی — جان او با صفاش دلبازی
صدق او میزبان ایمان بود — مصطفی هرچه خواست او آن بود
دین چو شمع و مصطفی جانش — جان بوبکر بود پروانهاش
برده در دین حق خبر بر او — یافته روز کین ظفر بر او
کرده منشور را بخط بدیع — حق لیستخلفنهم توقیع

[illegible]

تا فی بابات ... ایه وعد الله الذين آمنوا منكم وعملوا الصالحات ليستخلفنهم في الارض كما استخلف الذين من قبلهم وليمكنن لهم دينهم الذي ارتضى لهم وليبدلنهم من بعد خوفهم امنا که در سورهٔ نور در سیپارهٔ قد افلح واقع شده وعده کرد خدای آنان را که گرویده اند از شما و کردند کارهای شایسته را [illegible] که هر آینه ایشان را خلیفه گرداند در [illegible]

[illegible]

[illegible] رضی الله عنه تمام [illegible] انفاق کرد [illegible] حضرت صدیق [illegible] جمیع اصحاب رضی الله عنهم بقدر استطاعت [illegible] قرضاً حسناً [illegible] من ذا الذی [illegible] پشمینه پوشید [illegible] روح الامین بشارت [illegible]

واو قرضش ازنهاده وام دین | بست من ذی الذی لواء یقین
حکم من ذا الذی شنید بگوش | زود در پیش حکم نهاده فروش
دیگی و نعمه گاه ایثارش | داده وی چل هزار دینارش
داده اسباب ملک تهل و سلیم | کرده بهر خود اختیار گلیم
از دریچه مشبک ایمان | در تماشای روضه رضوان
صدق او نقشبند زیب فرش | درد او مرهم دل و جگرش
گشته پشمینه پوش و [illegible] این | از پی [illegible] او بخلعت زین
تخته شسته ز بهر شرع رسول | از الف با و تا ز عقل فضول
قفصی بود سینه صدیق | عندلیبی درو بنام عتیق
دل او چون بشرع او بر بست | نخستین دم آن قفس بشکست
گشت حاصل هر آنچه او را سول | نام کل برد شد نهاد رسول

حلق [illegible]

[illegible] من ذا الذی [illegible] قرضاً [illegible]

[illegible] رسول الله [illegible]

چشم مؤمن جمال او بیند
کور کی چهرهٔ نکو بیند
جان پر کبر و عقل پر مکرت
کی نماید جمال بوبکرت
تو بدین چشم مختصر بینش
چون توانی بدیدن آن دینش
چشم بوبکر بین ز دین خیزد
نه ز رفض و هوا و کین خیزد
گر ز بوبکر کار بوبکری
تو نه مرد عیار بوبکری
حور صدر قیامتش خواند
رافضی قدر او کجا داند
ای ندانسته صدق بوبکری
تو چه دانی صلاح بی مکری
دشمنش را اجل روان آورد
که هوا مر ورا هوان آورد
تا هوا با وی نگار تو شد
مار و موش اهل شکار تو شد
سر بریده چو بیند از خود سیر
گوید او با هزار شر انا خیر
رافضی را محل آن نبود
و آنچه او ظن برد چنان نبود
تو چه مرد علی و عباسی
مصلحت را ز جهل نشناسی
آنکه ابلیس وار تن بیند
همه را همچو خویشتن بیند
او چه داند که تابش جان چیست
چه شناسد که مرد ایمان کیست
آنکه جان بهر خاندان خواهد
کی علی را بجان بیان خواهد

بخلافت چو دست بیرون کرد دوده اهل رده را خون کرد
خویش را از روی نیاز قبله راز کرد جای نماز
آن یکی و همه چو بحر عقل آن خداوند بنده چون سر عقل
سال و مه بوده در مراقبش جان فدی کرده در مناقبش
جسد بوبکر بود وین اجاه وین ز بوبکر یافت تاج و کلاه
سوخته شاخ غارت و عادت کنده بیخ ارادت و ردت
ملک افتاده را بپای آورد ملت رفته باز جای آورد
چون شد او خواست شد زکوة و نماز بهم آورد هر دو آن را باز
تازه زو شد زکوة و فرض صلاة رکن اسلام شد مصون ز آفات
برگرفت او بقوت ایمان شرک و شک را ز کسوت ایمان
عالمی قصد کافری کرده او بنوبت پیمبری کرده
دل عاقل بنام شد نه بنان چشم عامی بتن رسد نه بجان
چشم عاقل درون جان بیند گوهر لعل چشم کان بیند
دست هر ناکسی درو نرسد پای هر سفله اندرو نرسد
صورت و سیرتش همه جان بود زان ز چشم عوام پنهان بود

و جای نماز خود کرد [illegible] منزل خانگی را ساخته قبله راز [illegible] بکمال تجرد و تنزه [illegible] و جای نماز او [illegible] طهارت [illegible] و جای نماز [illegible] و جای نماز [illegible] از روی نیاز خود را قبله راز [illegible] و بطافت [illegible] چون [illegible]

[illegible] بوده ۱۲ آن یکی الهی بودن بحر بحکمت تمام ذات و همه بودن بحر عقل فرموده اند و در جمیع افراد ممکنات و نشینه حضرت صدیق و دین [illegible] با عقل از این راه است [illegible] ایشان بحر ذات [illegible] ۳۴۶ ۲ [illegible]

[illegible] حضرت صدیق [illegible] رسول صلی الله علیه [illegible] ما طلعت الشمس [illegible] بعد النبیین [illegible]

[illegible]

[illegible]

پیش او رفته اند تا درگاه ‏ ‏ حور و غلمان بجعد و گیسو راه
رافضی را بمانده در گردن ‏ ‏ چیچک و مرگ و جنگ و جان کندن
بر براقے که مصطفے پرورد ‏ ‏ رافضی رافضی چه داند کرد
بود بوبکر با علے همراه ‏ ‏ تو زبان فضول عقل کوتاه
آفرین خدای بی همتای ‏ ‏ بر ابوبکر باد و شیر خدای
صورت صدقش از دریچهٔ فضل ‏ ‏ دیده فاروق را بعلم و بعدل
بود عدل عمر ز بے مکری ‏ ‏ آینه صدق دید بوبکری
کان اسلام و زین ایمان بود ‏ ‏ صدق و عدل و عقل ارکان بود
دین بوقت عتیق بود هلال ‏ ‏ پس بفاروق یافت عز و جلال

ذِكرُ مَنَاقِبِ اَمِيرِ المُؤمِنِينَ عُمَرَ اَبِي الحَفصِ الفَارُوقِ المَذكُورِ بِاَفضَلِ الخِطَابِ الحَاوِي الثَّوَابِ المَاحِي العِقَابِ الَّذِي فَرَّقَ بَينَ الحَقِّ وَالبَاطِلِ وَالقَتلِ وَالقَاتِلِ الَّذِي رَضِيَ اللهُ عَنهُ قَالَ اللهُ تَعَالَے فِي شَانِهِ يَا اَيُّهَا النَّبِيُّ حَسبُكَ اللهُ وَمَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ المُؤمِنِينَ يَعنِي عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنهُ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ عُمَرُ سِرَاجُ اَهلِ الجَنَّةِ وَلَوكَانَ بَعدِي نَبِيًّا لَكَانَ عُمَرُ اِنَّ الشَّيطَانَ لَيَفِرُّ مِن ظِلِّ عُمَرَ مَن

۲۴۹

[illegible]

[illegible]

از برای فضول جاهلیے
آنکه نستد ز حق حلال فدک
گر نه جانش لطافتے بودے
مصطفی کی بدو سپردے ملک
آنکه جان را ز صخر بستاند
آن علی کو کشد ز اعدا پوست
تو بدین ترهات هزل و فضول
گر مدار این بود روا نبود
ور بود عاجز و ضجیر بود
مصلحت بود آنچه کرد علی
مکر و کبر و هوا برون انداز
شد چو شیر خدای حرز نویس
تا علی با چو تو ولی چه کند
از بد و نیک بگزین گردن
برگذشت او ز مقتدای قدم

نا رخواند ز بغض حین علیے
کی بخورد ره و هر حرام فدک
ور نه صدقش خلافتے بودے
یا ز حیدر چگونه بربودی ملک
کی ز بیم عدو فرو ماند
با چنین دشمنے نباشد دوست
مر علی را همے کنی معزول
بخلافت خود او سزا نبود
پس منافق بود نه میر بود
تو چه بر سال و ماه با جدلی
تا دهد جانش مر ترا آواز
رخت بر گاو بر نهد ابلیس
با هوا و هوس علی چه کند
زشت باشد حدیث دین کردن
در رسید او بمنتهای همم

صخر نام مردیست که حضرت امیر او را کشته اند ۱۲

قوله برگذشت یعنی فرامیش ازینجا که مقتدای قدم ست یعنی پیشوا و انتهای مکانت گذشته و بمنتهای همم واصل گشته ۱۲

پیش

طا طلب کردم عمر را یافت	از میان طهاره بروی تافت
دل او چون زحق محقق شد	صدف دُر زوجیت حق شد

طا مشتق اسم طاهر و یا مشتق اسم هادی ست و نام مبارک حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله [illegible] چون استماع سوره طه [illegible] اسلام امیرالمؤمنین عمر رضی الله عنه شده

اشهد ان لا اله الا الله و اشهد ان محمدا رسول الله [illegible]

عزیب هم که بنعم عمر این نقل کردی با در [illegible]

[illegible] ما سمعت لا احقا و لا باطلا و [illegible]

[illegible]

احب عمر ابن الخطاب من احب عمر فقد اوضح الطریق

انکه طه طهارتش داده		وانکه یاسین امارتش داده

[illegible]

طلب آنحضرت صلی الله علیه و آله و سلم [illegible]

۲۵۰

[illegible]

کرده در عزّ و دولت سیر — عمری را بدل العمر ابد
بود میر عمر شهنشه دین — جان فدا کرده مال در ره دین
از پی دیو در زمانهٔ او — سایهٔ او سلیح خانهٔ او
گر بگفتی زبانش ناهد حق — ور نگفتی روانش شاهد حق
کرده بهر رسول یزدانش — حسبک الله ردیف ایمانش
دُرِّ ره دین و دل فراغ از وی — باغ فردوس را چراغ از وی
زده عقلش درین سرای مجاز — آتش اندر سلیح خانهٔ آز
از پی حکم نافذش بشتاب — نامهٔ او بخوانده آب جواب
خون دل را بادم و خاک سرشت — نیل را نامه بر سفال نوشت
نیل تا نامهٔ عمر برخواند — آب چون ریگ و دو دیده براند
راند بی کاندرو نبود توقف — خواند بی کاندرو نبود حروف
کرده پیوند دلق خویش از برگ — دیده زان برگ دیو آرش مرگ
بهتر از هر زبان زمانهٔ او — سر ابلیس بر ستانهٔ او
روی او مسند عتیق آراست — رای او سرو باغ دین پیراست
دست بسته ز حضرتش تلبیس — کوچ کرده ز کوی او ابلیس

۱ دیو از پی دیوانه اشارتست بحدیث ان الشیطان لیفر من ظل عمر [illegible] همین عنوان [illegible] شده در ستایش [illegible] الشیطان [illegible] از سایهٔ عمر رضی الله عنه ۲ این آمده در همین عنوان گذشته است ۳ [illegible] که در ستایش آن گذشته ۱۲

مراد از عنوان صفحات ماقبل است ۱۲ مصحح

صلی الله علیه وآله وسلم [illegible] در فضل [illegible] فرموده اند که [illegible] عمر بن الخطاب را [illegible] من الله [illegible] [illegible]

احادیث کریمه که در شان امیر المومنین ع [illegible] مراد وحی ست باعث وقوع این

السکینة ما تسکن الیه النفوس وتطمئن به القلوب

قال ما کنا نبعد ان السکینة تنطق علی لسان عمر رواه البیهقی فی دلائل النبوة

علی لسان عمر وعن علی رضی الله عنه

عن ابی ذر قال قال ان الله وضع الحق علی لسان عمر یقول به رواه ابو داود

[illegible] ان الله ینطق علی لسان عمر

آنکه کامل بوقت او شد کار
بسر نقطه باز شد پرکار

دین نهاده برای چونان شاه
پای وا می ز طا و ها در راه

داده دستش بصدق طا طلب
بسته پایش بعشق ها و هرب

کرده بر چرخ حق بنو یقین
طا و ها ماه چارده اش در دین

شوقش آورده سوی معتر خویش
طرقوا طرقوا کنان در پیش

دیده از طا همه طهارتها
کرده از ها همه عمارتها

عمر حق از عمر بیفشانده
عمری رفت فرق حق مانده

شاهد حق روانش در گفتن
نائب حق زبانش در گفتن

[illegible] عن ابن عمر [illegible] رضی الله عنه [illegible] قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله جعل الحق علی لسان عمر وقلبه رواه الترمذی

[illegible]

[illegible]

تیغ شاهان فرس با خنجری
گشته کمتر ز دو تره عمری

خانهٔ یزدگرد و گرد خراب
کرد تاراج جمله آن اسباب

شاخ و بیخ ضلالت او بر کند
کفر را دست و پای کرده به بند

روی چون سوی احتساب آورد
گل چو پل پای در رکاب آورد

نفس حسی ز هفت بند بجست
عقل انسی ز چار میخ برست

ور بخواهی کرامتی بشکوه
قصهٔ ساریه بخوان بر کوه

بر سر حد براند از پی دین
شد روان پسر به علیین

[illegible]

اصحاب کرده مقتضی عدالت [illegible] ابو شحمه جان بحق تسلیم کرد تتمهٔ این حاشیه در صفحهٔ ۲۵۶

[illegible]

چرخ مالیدگان نکوخواه او　　عمر بالیدگان به نیرو از او
کرده خورشید را جدا از میش　　سایهٔ نور دلق بفکنده منیش
بر نهمش ستاره کرد خروش　　پیش همش سرکشی کرده سروش
گشته قیصر نگون ز تخت رفیع　　درّه در دست او و او به بقیع
کرده تلقین پی ضرورت را　　سورهٔ سنت اهل صورت را
از پی مومنان به تیغ و کمند　　خار شبهت ز راه ایمان کند
روح کرده ز راح سرمستیش　　امر حق داده درّه در دستش
ز احتسابش در اعتدال بهار　　گل پیاده بمانده باده سوار

[illegible]

کرده کم بیش شمسی و قمری
متساوی خلافت عمری

عجم و شام را بباس بداد
چون دل و دست طبع خویش کشاد

حبذا عدل او و شوکت او
خسته یار روزگار دولت او

بصلابت کشاد روم و عجم
بستد از شام حمل زر و درم

سعد وقاص عمرو معدی را
آن دو آزاده وان دو هادی را

بعجم هر دو را فرستاد او
بدل ظلم داد با داد او

در نهاوند چون قوی شد حرب
کفر و اسلام در شده در ضرب

او بفرط کیاست از سر درد
آنچنان خدعه بجای آورد

حیلت کافران بدید از دور
از فراست بدان دل پر نور

روز آدینه بر سر منبر
گفت یا ساریه ز خصم حذر

الجبل الجبل که لشکر کفر
حیله کردست جمله بر د کفر

سعد وقاص لفظ او بشنید
وان کمینگاه کفر جمله بدید

کوه بشکافت سعد عمرو آواز
بشنیدند و فاش گشت آن راز

زان کمینگاه شان شدند آگاه
بازگشتند از آن مضیق تباه

کافران زان سبب شکسته شدند
هم بد کشته زار و بسته شدند

[illegible]

۲۵۷

... مذکور شد متساوی کرده ... این کلام مبالغه است ... رفع زیادتی و کمی از دو ... در زمان خلافت ... سال شمسی کردم ... [illegible]

تبدیل یافت ... رواج گرفت ... در زمان او ... [illegible]

آری این زخم هم ز دین منست | ور چه فرزند نازنین منست
از عمر عالمی منور شد | همه آفاق پر ز منبر شد
هست پیدا ز بهر تصحیحش | وز تراویح پر مصابیحش
خانهٔ می خراب گشته ازو | زهرهٔ زهره آب گشته ازو
شده از غیرتش قریشم تن | بر فلک زهره در قریشم زن
دره وار از پی اقامت حد | دره احمد از برای احد
دره را برای مستوری | نزد وی دره جز بدستوری
ناصر الله در رعایت حق | حکم حق کرده در ولایت حق
عدل او بود با قضا همبر | حکم او بود تیز رو چو قدر
بیشه برگور کرده همچو حرم | تله بر مرغ کرده همچو ارم
کرده از عدل او بدلسوزی | گرگ با جان میش خویش یوزی
بر بزرگان چو حکم دین راندی | چرخ بر حکمش آفرین خواندی
زهرهٔ او بتر ز رستاخیز | بوده چون زهره خرمی انگیز
بوده در زیر دره پیش از نشر | عدل او نایب ترازوی حشر
بوده جانش معانی انصاف | پایه و مایه اش نبود گزاف

ه قریش برادران خود و دو منزلت فارسیان بلکه عربان باستعمال کنند [illegible]

له قوله از عمر عالمی منورست [illegible] بدرجات اخروی فائز گشتم [illegible] از گور ارغود [illegible] در ریاض رضوان [illegible] بعد از فوت او [illegible] گردیده [illegible]

حاشیه صفحه ۲۵۵ تمت

علیه و آله و سلم در مسجد مدینه منوره [illegible]
مبارکی بستون حنانه مستند ساخته و تعظیم بود [illegible]
چون عدد مسلمانان بسیار شد و در بیان و وعظ
کثرت بسیار شدن گرفت همی رضی الله
عنهم از غایت کثرت روی مبارک آن
صلوات الرحمن علیه نمیتوانستند دید امیر المؤمنین
عمر رضی الله عنه منبر سه پایه وضع نمود و در
وجوه حضرت القدس نبوی بنیاد نهاد که چون
مسلمانان از رویت دیدار مبارک در وعظ
محروم میماندند اگر در یمین و شمال [illegible]

حاشیه صفحه ۲۵۶

[illegible]

این ذکریست در بیان منقبتهای پادشاه گزیدگان عثمان شهیدی که بظلم کشته شده خداوند دو نور یعنی دو دختر [illegible] بزرگی کرده شده در دین و دنیا و داماد رسول خدای تعالی بود به دو دختر یکی ام کلثوم و دیگری رقیه به سند صحیح ثابت شده که هر دو از نسل خدیجه کبری بودند و دختری که صاحب برکت اند و بزرگ کرده شده [illegible] عثمان که جمع کننده است قرآن را [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۵۹

في مناقب امير المؤمنين عثمان رضي الله عنه الشهيد القتيل المظلوم ذي النورين المكرّم في المنزلين ختن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم بابنتين امّ كلثوم ورقية المباركتين الكريمتين جامع القرآن الشاهد يوم التقى الجمعان الذي انزل الله تعالى في شانه امّن هو قانت آناء الليل ساجدا وقائما يحذر الآخرة ويرجوا رحمة ربّه وقال النبي عليه الصلوة والسلام عين الايمان عثمان بن عفّان رضي الله عنه مجهّز جيش العسرة وقال ايضا عليه السلام حكاية من الله تعالى استحييت من عثمان بن عفّان وقال عليه الصلوة الحياء من الايمان وعثمان عين الحياء

آنکه بر جای مصطفی بنشست / بر لبش شرم راه خطبه ببست
چه عجب داری ار نگفت سپر / شرم عثمان ز رعب پیغمبر
آن زگفتن نبود بود از شرم / زانکه دانست جانش این آزرم
زانکه بر جای احمد مرسل / از پی وعظ و از طریق مثل
گر رسد عقل سر دراندازد / در رسد روح مایه دربازد
زانکه پیش وی از زبان جهان / نطق چون قطن گشت پنبه دهان

[illegible]

شرم کیش و شست عثمان عین شرم است [illegible] ضمیر وی میتواند بود که راجع به پیغمبر باشد صلی الله علیه و آله و سلم و میتواند بود که با امیر المؤمنین

[illegible] الخلافة بعده [illegible]

مختصر کردم این مناقب را
بهر آن روی و رای ثاقب را
بدو حرف از برای ایجاز
سه سخن گویم از برای نیاز
بعمر گشت عمر ملک دراز
بعمر شد در شریعت باز
از عمر یافت دین بها و شرف
اینت دین را شده گزیده خلف
پیش دین بود همچو سد و سپر
بود در شرع راهبر عمر
روز محشر دو چشم او روشن
بخدا و رسول و عدل و سنن
صد ترحم نما درین ساعت
بر روانش رسان پر از طاعت
ملک را در امان و دین ایمان
بود فرزند عدل او عثمان
دین بدو بود شاد و با تمکین
در رواقش فزود رونق دین
گاه با شعر و نقص کرد بدید
چون بحید رسید خود برسید
هرچه از لفظ و فضل با عمر است
سنت محض و صولت امر است

[illegible] امیرالمؤمنین عثمان است ۱۲

قوله دین بدو [illegible]
حاصل این دو بیت آنکه دین بوجود عمر رضی الله عنه شاد و با تمکین بود [illegible] رونق دین [illegible] امیرالمؤمنین عثمان [illegible] ذی النورین [illegible]

[illegible] بین العوام والخواص معروف است [illegible] از زبان با عمر [illegible] او در قضا نموده [illegible] سنت محض و [illegible] نفاذ امر است [illegible] از خطا و سهو [illegible] بیان [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۲۵۸

شرم او را خدای کرده قبول / شده خشنود زو خدا و رسول
مدد از خلق جیش عسرت را / عدت از مال جیش عسرت را
از پی ساز مصطفی شب و روز / بوده منفق کف و منافق سوز
بذل و عدل سرو آزادش / بدو چشم و چراغ دامادش
کرده در کار ملک و ملت ملک / در قرآن کشیده اندر سلک
دل و جان را عقیدهٔ عثمان / ساخته درج مصحف قرآن
صورتش خوب و نیتش کامل / قائل صدق و عالم عامل
علم تنزیل مر ورا حاصل / دل او بسته وحی را محمل
عاشق شکر او تلید[۱] و طریف[۲] / زائر جود او لبیب و ظریف
هم ز اسلاف مهتر آمده او / در کنار شرف بر آمده او
دل و چشمش ز شوق در محراب / چشمهٔ آفتاب و چشمهٔ آب
در قراءت همه ثنا و ثبات / با قرابت همه بنا و حیات
بذل او پشت ملت نبوی / شرم او روی دولت اموی
دل او با نبی موافق بود / نور جانش چو صبح صادق بود
شرم او کار ساز خویشاوند / گرچه بد بر دوازه زخم و بند

[۱] تلید مال کهنه یافته [۲] طریف مال نو یافته ۱۲

گفت عثمان چو بسته شد درش / بگشا و از میان جان آتش
که مرا بر مقام پیغمبر / بی وی از عیش مرگ نیکوتر
گشت این ره مهالک از و / سر ببر درکشد بلایک از و
شرم و علم و سخا شمائل او / هر سه ظاهر شد از مخائل او
این سه خصلت اصول را بنیاد / بد و دختر رسول را داماد
شد اقارب نواز درگه او / و آن اقارب عقارب ره او
شربت غم چو جان او بچشید / آن ستم از بنی امیه کشید
سیرت داد را چو رد کردند / با چنین نیکمرد بد کردند
راستی از میانه بربودند / بیکرانه گری بیفزودند
شامیانی که شوم پی بودند / اهل آزرم و شرم کی بودند
شوری اندر جهان پدید آمد / قفل شان بسته بی کلید آمد
عقل اگر چند صاحب زره زیست / گفت یا رب چه بی نمک شوریست
عین ایمان که بود جز عثمان / حجت این کالحیاء من الایمان
دست مشاطه پسندیده / کحل شرمش کشیده در دیده
دائم از شرم صدر پیغمبر / ثم الله و لا له بار خش همبر

[illegible]

[illegible] فسیکفیکهم الله وهو السمیع العلیم [illegible]

آنجهان را برین جهان بگزید | زانکه خود نیک بود نیکی دید
وای آنکس که سعی در خونش | کرد و این خواست ای ملعونش
زانچنان خون که خصم ازوی تاخت | فسیکفیکهم خلوق ساخت
سر او عمرو عاص او باد | سر او پیش دشمنان بنهاد
او ذوالارحام را گرامی کرد | طلب مهر و نیکنامی کرد
از دل خود نگه بدل شان کرد | تکیه بر اصل آب و گل شان کرد
دل هما و تو بسان آینه است | رازها پیش او معاینه است
دشمنان را چو خویشتن پنداشت | بی غل و بی غش او ز من پنداشت
بود وی با محمد و بوبکر | همچو بوبکر بی بد و بی مکر
بگرامی بسان فرزندش | غایله کرد خویش و پیوندش
آنکه بوبکر را چو جان بودی | کی بفرزند او زیان بودی
دشمنان ساختند غایلها | تا پدید آورند حایلها
هر که او بد دلست و بدکارست | گرچه زنده است کم ز مردارست
بد دلی کار هیچ عاقل نیست | دل که پر غایله است آن دل نیست
خالق ما که فرد و قهارست | از حسود و حقود بیزارست

۲۶۳ فسیکفیکهم الله [illegible] قال یا عثمان تقتل وانت تقرأ القرآن سورة البقرة فتقطر قطرة من دمک على فسیکفیکهم الله

بشهادت رسید [illegible]

شوخ چشمی زیان ایمانست
شرم دیده زبان ایمانست

در دوئی عقل راست پیچاپیچ
چشم ایمان دوئی نه بیند هیچ

تا بآن مرد چو آینه ایمان
پیش او به بهان ز نیک جهان

عقل را نقل خیر و شر نکند
ورنه توحید به بتر نکند

بهره نیکی از دو دین چو برگیرد
دیو را چون فرشته بپذیرد

نزد توحید با شرک و تثلیثیست
که بنزد تو دین کفر یکیست

چشم اعمی چو کرد علت کور
پیش چشمش چه دُر و چه بلور

دل ناپاکرا چاشنی بخش گز
کاج باطل نکرد حق هرگز

روی آئینه را که نبود زنگ
رنگ نپذیرد و نگیرد زنگ

[illegible] راست نپذیرد
راست کج را براست برگیرد

زشت رویرا که خاست زو تشنیع
از ذوی الارحام بود و از عصباش

آن نه زو بود فتنه و کینه
زشت زنگی بود نه آئینه

خلق را زانچه عالی اند و خس اند
شرم و ایمانش عذر خواه بس اند

خلق عالم ز بهر آنکه نیک و بدند
همه در جستن هوای خودند

هر که بد یا سیاه و زنگی یافت
سوی یاران خویشتن بشتافت

[illegible]

[illegible]

إذا ما التبر حك على المحك / تبين غشه من غير شك
وفينا الغش والذهب المصفا / علي بيننا شبه المحك
بعد با عمر و حیدر کرار / گشت بر دین مصطفی سالار
ای سنائی بقوت ایمان / مدح حیدر بگو پس از عثمان
با مدیحش مدایح مطلق / زهق الباطلست جاء الحق
آن ز فضل آفت سرای فضول / آن علمدار و علم دار رسول
آن سرافیل سرفراز از علم / ملک الموت دیو آز از علم

[illegible]

قوله [illegible] کلام آنکه این عالم [illegible] شعر بسیار واقع میشود و در [illegible] شعر را در قفاء [illegible] حدیث پیغمبر صلی الله علیه و آله و سلم [illegible]

این مقاله در بیان
منقبتهای شوهر فاطمه رضی الله عنها
که منقطع است از حظهای نفسانی بلکه از ما سوی الله
تعالی و پسر عم رسول صلی الله علیه و آله و ابو
که ابی طالب باشد پدر حضرت حسن و حسین رضی الله
عنهما جنگ کننده و دلاوری که در جنگها بسیار
کرده و در معرکه‌ها بسیار درآمده غالب لشکر
امراء لشکر بهترین هجرت کنندگان از مکه بسوی
مدینه و یاری دهندگان که بمال و جان خود
یاری کردند رسول و اصحاب او را کرده امیر پادشاه
گروندگان که نام او علی است بزرگ گرداند
حق تعالی ذات او را که پسر ابی طالب است
کسی که دوست دارد علی را پس بتحقیق که چنگ
در زده است بدستاویز محکم آنکه فرستاد
حق تعالی در شان او چیزی نیست که دوست
شما مگر حق تعالی و رسول او و آنان
که ایمان آورده اند و آنان که بپا
میدارند نماز را و میدهند زکوة را و ایشان رکوع
کنندگان اند ایشان فروتنی و زاری

۲۶

آفرین خدای عز و جل		باد بر روی جنس و اول

فِي مَنَاقِبِ زَوْجِ الْبَتُولِ وَابْنِ عَمِّ الرَّسُولِ أَبِي الْحَسَنِ وَالْحُسَيْنِ الْمُبَارِزِ الْكَرَّارِ غَيْرِ الْفَرَّارِ غَالِبِ الْجَيْشِ سَيِّدِ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ مَنْ أَحَبَّ عَلِيًّا فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى الَّذِي أَنْزَلَ تَعَالَى فِي شَأْنِهِ إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلٰوةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَنَا مَدِينَةُ الْعِلْمِ وَعَلِيٌّ بَابُهَا وَقَالَ يَا عَلِيُّ أَنْتَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى إِلَّا أَنَّهُ لَا نَبِيَّ بَعْدِي وَقَالَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ اللّٰهُمَّ وَالِ مَنْ وَالَاهُ وَعَادِ مَنْ عَادَاهُ وَانْصُرْ مَنْ نَصَرَهُ وَاخْذُلْ مَنْ خَذَلَهُ وَقَالَ مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ وَقَالَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيُّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا دَخَلَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا وَعَنْ أَبِيهَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ يَا عَائِشَةُ أَتَقُولِينَ فِي أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ ابْنِ أَبِي طَالِبٍ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ فَأَطْرَقَتْ مَلِيًّا ثُمَّ رَفَعَتْ رَأْسَهَا فَقَالَتْ بَيْتَيْنِ

در نماز [illegible] و گفت
پیغمبر صلی الله علیه و آله که من شهر علمم
و علی در آن شهر است
از در او در آمده باید و گفت پیغمبر صلی الله علیه
و آله و سلم تو ای علی بمنزله هارونی از من
که هارون برادر موسی بود و خلیفه و وزیر
موسی بر کمال مناجات حق تعالی مگر آنکه
[illegible]
که حضرت صلی الله علیه و آله
بیرون آمد از مدینه بسوی تبوک و
حضرت علی را در مدینه خلیفه ساخته بود و
[illegible]
نیست بعد از من پیغمبری و گفت پیغمبر صلی الله علیه و آله
بار خدایا دوست دار کسی را که دوست دارد علی را
و دشمن دار کسی را که دشمن دارد علی را
و یاری ده کسی را که یاری دهد علی را
و خوار کن کسی را که خوار کند علی را
تتمه این حاشیه در صفحه ۲۶۵

دیگری ذوالفقار بران بود
کآفت جان شیر غران بود
بد دو تیغ او بُد ذوالفقار و زبان
کرد یک تیغ همچو تیر چو بان
زان دو تیغ کشیده در عالم
شرع را کرد همچو تیر و قلم
نو علمش کشنده کوثر
تا ز تیغش کشنده کافر
در صف رزم پای او محکم
و ز پی رغم جان او محرم
دست تیغش چو پای کفر ببست
هیبتش گردن عدو بشکست
هر که ناطق نبود قائل او
وانکه قابل نبود قاتل او
کرده از دشمنان دین چو سحاب
خامهٔ ریگ را بخون سیراب
کنده ز زورش در جهود کده
دُر علم و عمل بدو بسته ده
حسن او چون عظیم بود و کبیر
گشت مقلوب و سحاب اثیر
خیبر از تیغ او خراب شده
سر آبش همه سراب شده
هم مبادر بعلم بیم و امید
هم مبارز چو شیر و چون خورشید
در مصافی که پای بفشردی
آنکت دولت که دست او بردی
شب یلدا سراج او بودی
روز هیجا هیاج او بودی
دل و بازوش اندیده بچشم
دستبردی و پایمردی خشم

هیاج بالکسر ورزش و صراع

خامه اینجا بمعنی تل ریگ است ۱۲

[illegible]

آن فدا کرده در ره تسلیم
هم پدر هم پسر چو ابراهیم

حکم تسلیم را خلیل بشرط
در کتب شرع را وکیل بشرط

بشنونده ز مصطفی تاویل
گشته کشوف بر دلش تنزیل

مصطفی چشم روشن از رویش
شاد زهرا چو گشت وی شویش

آنکه در شرع تاج دین او بود
زانکه در دین حق گزین او بود

شرف چرخ تیزگرد او بود
در حدیث و حدید مرد او بود

باغ سنت بامر نو کرده
هر چه خود رست بود خود کرده

هرگز از خشم تیغ سر نبرید
جز بفرمان حسام بر نکشید

هر عدو را که درفگند از پای
نام در دستش و زننده خدای

همه از آل صخر بوده
سستی [illegible] بنقد جمود

خواب و آرام مرد [illegible]
بنده از شغل کل زیر و زبر

هرگز از بهر [illegible] و برده
خشم از جسم خویش پاک کرده

از در بغض کل برآرنده
دین را آنگاه دارنده

بد و تیغ آن هنر [illegible]
کرده اسلام را همه یک تیغ

بود تیغ از زبان گوهرپاش
که بدو کرد علم اما فاش

[illegible]

۲۶۶

[illegible]

نه جگر بود داعی مردیش / نه ظفر باعث جوانمردیش
آنچنان آختی ز باغی کین / کایچ تاوان نه بد ورا و نه دین
دین نه از خشم بود و از ایمان بد / آز و کافرکشیش یکسان بود
در صف رزم پای او محکم / زیر پی مرد جان او بنعیم
زور او بت‌شکن ز روز ازل / دست او تیغ‌زن بر اوج زحل
کرده در عقد دین به تیغ و قلم / با شجاعت سخاوت اندر هم
نایب مصطفی بروز غدیر / کرده بر شرع خود مر او را امیر
قابل راز حق رزانت او / مهبط وحی حق امانت او
نفس نفسش گشاده تنزیل / جان جانش چشنده تاویل
عرضه کرده بر آن جمال و سرشت / هفته هفت و ز هشت هشت بهشت
همه‌ها چشم‌ها ز دیدارش / سمع‌ها شمع‌ها ز گفتارش
تیر او تیر چرخ را بنیان / بود خانه و بال با چو کمان
هر کجا کان دل و زبان کردی / فطنت تیر چون کمان بودی
هر که دیدی حسام او مسلول / نفی گشتی بر او طریق حلول
تو کشیدن ز کافری پندار / تیغ در روی حیدر کرار

[illegible]

[illegible]

کرشده گوش فتنه از کوسش
کرده فتح و ظفر زمین بوسش

کس ندیده برزم در پشتش
منهزم شرک از یک انگشتش

آل یاسین شرف بدو دیده
ایزد او را بعلم بگزیده

مر نبی را وصی و هم داماد
جان پیغمبر از جمالش شاد

کتب نادیده خوانده بود بدل
علم دو جهان ورا شده حاصل

بفصاحت چو او سخن گفتی
مستمع زان حدیث در سفتی

لطف او بود لطف پیغمبر
عنف او عنف شیر شرزهٔ نر

خوانده در دین ملک مختارش
هم در علم و هم علمدارش

جان آزادمردی و تن دین
خسرو سنت و تهمتن دین

شرف شرع و دایهٔ دین او
صدف دُرّ آل یاسین او

آمد از سدره جبرئیل امین
لافتی کرده مر ورا تلقین

ذوالفقاری که از بهشت خدای
بفرستاده بود شرک زدای

آوریدش بنزد پیغمبر
گفت کین هست بابت حیدر

تا بدو دست آشکار کند
لشکر کفر تار و مار کند

مصطفی داد و مرتضی بگرفت
که بدین آز دین برون نهفت

[illegible]

صد قبیعه بند شمشیر و کارد و سوراخ بینی نوک [illegible] صراح

این برهنه شده ز حرمت حرف وان برون آمده ز پردهٔ حرف

تا بدان حد شده مکرم بود که کشف مر ورا مسلم بود

حرمت دین چو طرف جانش داشت زحمت حرف پیش او نگذاشت

کاتب نقش نامهٔ تنزیل خازن گنج خانهٔ تاویل

علم او را که صخره کردی موم بود چون محرم عرب محروم

عالم علم بود و بحر هنر بود چشم و چراغ پیغمبر

هرکه جستی مخالفت در دین کردی او را بزیر خاک دفین

بحر علم اندرو بجوشیده چاه را به ز مستمع دیده

راز دار خدای پیغمبر راز دار پیمبرش حیدر

حیدری کش خدای خواند شیر کی زدی بر معاویه شمشیر

شیر روباه را نیازارد لیک صد گور زنده نگذارد

عقل در آب دینش آغشته سهو در گرد دینش ناگشته

لفظ قرآن چو دید در رویش خویشتن جلوه کرد در پیشش

ذات باری از آن ستم دیده تاش نادیده ناپرستیده

کرده از رمزهای عقل انگیز طبع و بازار ذهن و خاطر تیز

[illegible]

لو کشف الغطاء ما ازددت یقینا

[illegible]

[illegible]

تا نه بیند چون پرستش نماید

[illegible]

سر بدعت بزده تیغ زبان / روی سنت بشست ز آب بیان
بهر او گفته مصطفی با آل / کای خداوند وال من والاه
کرده از لعل و در کرامت را / پر گهر دامن قیامت را
کرده از مهربان اهل هنر / درج هر یک سخن چو درج گهر
بوده با آسمان ثنایش خلیط / بر بسیط زمین چو بحر بسیط
ورد یا رب برامت او / در زمین مجسم شجاعت او
کرده خورشید و ماه را بدو نیم / نور اقبالش اندران اقلیم
صدف صدهزار بحر دلش / شرف صدهزار عرش گلش
محرم او بوده کعبهٔ جان را / محرم او بوده سر قرآن را

[illegible]

۲۶

[illegible]

۲۷

[illegible]

[illegible]

هر دو یک دُر ز یک صدف بودند هر دو پیرایهٔ شرف بودند
دو رونده چو اختر گردون دو برادر چو موسی و هارون
دُرِ منظوم پادشاکانش لوح محفوظ مصطفی جانش
سایهٔ هاکرانش از ره حلم قدوهٔ عاشقانش از سر علم
سرّ توحید اندرین گلشن پیش جان عزیز او روشن
در ره خدمت رسول خدای اندرین کارگاه دیونمای
با کسی علم دین نگفت استاخ زانکه دل تنگ بود و علم فراخ
سایلان را آشکار و نهفت جز باندازهٔ علم شرع نگفت
در خیبر بکند شوی بتول در دین را بدو سپرد رسول
چون توانست جاه کفر انباشت جاه دین هم نگاه داند داشت
قوت الله حسرتش فوت نماند چرخ را داشته ز گشتن باز

[illegible]

[illegible] بیت اشاره باین قصه است

مصطفی را سمیع و فرمانبر | همه بشنیده رمز دین یکسر
عشق را بحر بوده دل را کان | شرع را دیده بوده دین را جان
مصطفی از برای جان و تنش | ز برای کلاه و پیرهنش
نام او کرده در ولایت علم | علی از علم و بوتراب از حلم
فضل حق پیشوای سیرت او | خلق او عشرت عشیرت او
دیو گرینده در متابعتش | عقل خندیده در متابعتش
کدخدای زمانه چاکر او | خواجه روزگار قنبر او
باز دانسته بی جهان نوی | در دل نفس نقش ره از نبی
فرش توحید جان مستش بود | سد اسلام تیغ دستش بود
کی شود آنکه ماه دین با او | تبع و تابع ثریا او
از پی سایلی بکرده رغیف | سوره هل اتی ورا تشریف
مرد را عقل رای زن باشد | شعبه فال گوی زن باشد
مرتضائی که گرد یزدانش | همره جان مصطفی جانش
در سفر پیش آن قوی ایمان | بوده چون لاشه ذبر دبران
هر دو یک قبله خردشان دو | هر دو یک روح و کالبدشان دو

[illegible]

چنین منقول است که سوره هل اتی در [illegible] واقع شده شان نزولش روزی حضرت رسالت صلی الله علیه و آله و سلم بخانه علی کرم الله وجهه آمد و حسنین رضی الله عنهما بیمار دید علی و فاطمه را رضی الله عنهما گفت نذری کنید تا فرزندان شما صحت یابند [illegible] نذر کردند [illegible] روزه [illegible] حق سبحانه و تعالی حسنین رضی الله عنهما شفا بخشید [illegible] روزه گرفتند و مقداری جو قرض کرده آرد کردند

۲۷۲

یوفون بالنذر و یخافون یوما کان شره مستطیرا و یطعمون الطعام علی حبه مسکینا و یتیما و اسیرا

ثریا [illegible] النجم

تبع [illegible] التابع

الدبران [illegible]

[illegible]

[illegible]

همچو خورشید شرع پاینده ثابت و استوار و پاینده
لاجرم زان غذا و آن انگشت دین بپرورد و کافران را کشت
گفته او را رسول جبارش کای خدا از بدان نگهدارش
نطق شرع از برای سیرت او مصطفی خواندش از بصیرت او
علم او از برای یک تسلیم گفت در بیت مال با زر و سیم
چون دو توده بدید ازین و از آن گشت حیران ز این و مال و زان جاه
دیگری را فریب ای رعنا نیستی تو سزاوار در خور ما
ننگرم من سود و مال شما نشوم نیز در جوال شما
همتش سغبه وجود نبود کار او جز سجود و جود نبود
چرخ را رهنمای حلم او بود بهر آنکه خدای علم او بود
حلم را کار بست روز جمل عفو کرد از عدو خلاف و جدل
باز با خصم خویش در صفین با عدو کار بست رای رزین
تا نه بکشاد علم حیدر در ندهد سنت پیمبر بر
در سرای فنا و کشور دین حیدر ملک بود و کوثر دین
روح را در قعود عود او کرد در رکوع و سجود جود او کرد

یعنی سوخت

۲۷۵

[illegible]

نزول آورده که حضرت مصطفی صلی الله
علیه و آله و سلم از حجره طاهره بمسجد آمدند
تتمه این حاشیه در
صفحه ۲۷۶

بادست یار شد از یک نقطه
و مانع اعوجاج خط خامهٔ او و
اول ورسانیده [illegible] اوست
از عالم [illegible] هستی که نقطه
الخشته [illegible] از یک نقطه آنکه
لفظ و معنی در او پیوستن
و حسن تالیف و ترکیب عجب
کرم الله وجهه در خطوط کتابت
اشاره بکمال قدرت [illegible]
قامهٔ او چو یار [illegible]

تا دگر باره برنشاند بزین — خسرو جسنج را تهمتن دین
باز ماند ز دل علی هر سوی — عرش و کرسی چو نیم دانگ و تسوی
زمزم لطف آب خامهٔ اوست — کعبهٔ اهل فضل نامهٔ اوست
خامهٔ او چو یار شد با دست — سمط لولو ز یک نقطه پیوست
هر یکی غین و صد هزار غرر — هر یکی دال و صد هزار درر
زانکه غینش ز غیب آگه بود — دال با در دویش همره بود
شمّتی یاد کن ز نیک نامه — خام کی باشد آنچنان خامه
آن سخنها که در ضیافت ضیف — بفرستاد سوی سهل حنیف
هر یکی لفظ کو ادا کرد است — سر انگشت مصطفی کرد است
به هنگام کودکی پدرش — برد نزدیک صاحب خبرش
مهر انگشت در دهان آورد — قطرهٔ آب بر زبان آورد
سر انگشت خویش را تر کرد — آنگهی در دهان حیدر کرد
داد مردی و علم و حفظ و سخن — سر انگشتش از بن ناخن
گشت از بهر سود کو سرمایش — سر انگشت مصطفی دایش
سر انگشت مه شگاف آمد — نطق او همچو کوه قاف آمد

سمط لولو بود آنچنان
می پیوندد که اعوجاجی
بی لفظ و معنی در آن نیست
یا گویم از خامهٔ او مرتب
فضل اللفظ بکثرة المعنی است
که از یک نقطه رشته [illegible]
به پیوند [illegible]
۲۷ [illegible]

[illegible]

گرد چون گرد ناوکش پروای
دامن کوه را گریبان باز
شیر یزدان چو برگشادی چنگ
شیر گردون شدی چو پشت پلنگ
صخر چون زخم تیغ و دستش دید
جان و سباعت ز جسم او برمید
زود انگار از نهیب آتش بیش
دیده بر جان خویشتن چیرش
پیش تیغش نهنگ نام نبرد
همچو مردم گیا نمودے مرد
اندرین عالم و دران عالم
اوست پرگار علم و یار علم
دیده چون دید عالی وجود
مشک خون شد و گره از خجال
هر دو کوتاه داشت ناشایست
از برون سست و از درون بایست
بر قلیلی ز قوت قانع بود
ترس بر حرص چند مانع بود
او نبود آن اسد که رنگ و خلوق
کرد می او را درین کهن صندوق
چرخ پیری ز خاک رهگذرش
عقل نیالے و عاشق نظرش
او ز بهر کمال بے بندے
وز برای جمال خرسندے
خوانده برکنده پیری و پیرے
سه طلاق و چهار تکبیرے
کودکی از زرد و سرخ نشکیبد
مرد را سرخ و زرد نفریبد
جان حیدر از آن نیاویزد
شیر از آتش همیشه بگریزد

یعنی آزادی ۱۲ بالفتح بومی غویش ۱۲ [illegible] دست

ذو الخمار
عوف بن الربیع بن ذی الرمحین لانه قاتل فی خمار امرأته وطعن کثیرین فاذا سئل الواحد من طعنک قال ذو الخمار ۱۲ من قاموس

[illegible] حاشیه صفحه ۲۷۵ [illegible] آنحضرت [illegible] دیدهٔ مبارک [illegible]

خاتم اینجا بداد بر در راز
ملک آنجا عوض ستد بناز

سهم او دام دیو چاهی بود
چرخ او را رسن الهی بود

تیغ خشمش منیر بود نشیر
بحر علمش غدیر بود غدیر

چون نمود او بدشمنان دندان
تنگ شد بر عدو جهان چو دهان

تاج علمش گذشته از پروین
تخت علمش نهاده بر در دین

او توانست خصم را مالید
لیک خشمش بدو همی نالید

خشم با رای خویش یار نکرد
جز بدستوری ایچ کار نکرد

گر تهور چو جنگیان کردی
روم چون موی زنگیان کردی

آمدی در هزاهز از پی بیم
دل مریخ همچو جان یتیم

زحل اندر محل خود حیران
چشم ناهید سوی مه نگران

بتعجب ز زخم تیرش تیر
پشت همچون کمان و رخ چو زریر

گر سری بر زدی از و بزمان
اول این سر بریدی آخر آن

نایب کردگار حیدر بود
صاحب ذوالفقار حیدر بود

مهر دینش دلیل منبر و دار
حلم و خشمش قسیم جنت و نار

آب رویش ببرده آب ملک
باد حزمش نشانده تاب فلک

[illegible] حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم [illegible] ۲۷۶ [illegible]

[illegible] صلی الله [illegible]

چشم خود را عصابه بربست   به بسی رنجها بر اسپ نشست
در مصاف آمد و بگفت نسب   که منم شیخ دین و پیر عرب
کر و جولان و گفت تکبیرے   سفله مردان و را بزد تیرے
سبک از اسپ خود بزیر افتاد   در زمان جان بداد و رنج بداد
چون بدیدند مر ورا زانسان   زود برخاست زان میانه فغان
که شنیدیم ما ز قول رسول   که بگفت این سخن بشوی بتول
گفت عمار پس همایون است   قاتل او بد آنکه ملعون است
این زمان کشته شد چه چاره کنیم   دل درین درد و رنج پاره کنیم
همه تیغ و سپر بیفگندند   خود و مغفر ز سر بیفگندند
عمرو عاص این حدیث چون بشنید   بجز از مکر هیچ چاره ندید
گفت ظن شما خطاست چنین   اینهمه گفتگو چراست چنین
آنکه صد ساله را بحرب آرد   بیشکی زود کشته انگارد
پس علی هست قاتل عمار   نیست جای ملامت و گفتار
جمله راضی شدند و بشنیدند   رونق کار خود در آن دیدند
آنکه را مکر زین نمط باشد   مرد خوانی ورا غلط باشد

۲۷۹ حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

حکم و عز نیابت علی باشد   شیر رایت زبر ولی باشد
عالمی بود همچو نوح استاخ   عالمی بود همچو روح فراخ
دل او عالم معانی بود   لفظ او آب زندگانی بود
بود پیوسته در عقیله قیل   تا کجا تا بدر چشم عقیل

چشم

دل او را چو رای برهان کرد   چرخ را شرع تنگ میدان کرد
عقد او با بتول در سلوی   بود در زیر سایهٔ طوبی
نی که این عقد پیش از این بودست   از ازل تا ابد قرین بودست
با ثریا ثری برابر شد   چون علی با نبی برادر شد
تنگ از آن شد برو جهان سترگ   که جهان تنگ بود و مرد بزرگ

حرب صفین و قتل عمار بن یاسر

روز صفین چو حرب در پیوست   گرم شد کارزار دستادست
زود عمار یاسر آمد پیش   که فدا کرد خواهم این سر خویش
آلت و ساز جنگ پیش آرند   ور شوم کشته زنده انگارند
از پی دین چو جان کنم ایثار   روز محشر مگر نمانم خوار
سال او در گذشته از صد و پنج   تیغ را برکشیده زود بی رنج

[illegible]

۲۷

[illegible]

بسوی مکه زود بفرستاد — در تواضع محل او بنهاد
با هزاران خجالت و تشویر — رفت زی مکه جفت گرم زحیر
عاقبت هم بدست آن باغی — شد شهید و بکشتش آن طاغی
آنکه با جفت مصطفی زنیسان — بد کند مرد را بمرد مخوان
چون ازین گشت فارغ آن بدمرد — قصد جان امیر حیدر کرد
تا بر آورد زو بحیله دمار — تو مر این شخص را بمرد مدار
بس چند اگر بدو بد کرد — آن بدی دانکه جمله با خود کرد
چه زیان آفتاب را از ابر — کی شود جفت با سلمان گبر
او ز خصمان چو نام بود از ننگ — او ز مردان چو لعل بود از سنگ
زان از و خصم او فروتر بود — که خرد را امام حیدر بود
مرد را چون نه پس بود خورشید — سایه پیشی کند برو جاوید
او امامے ضیا گزیدے همے — سایه زان پیش او دویدے همے
او چو خورشید بود و خصمش میغ — میغ کوتاه کرد از وی تیغ
او ز خصمان سپر نفگندے — حلم را کار بست یکچندے
خصم را روز چند مهلت داد — لاجرم خصم پای دام نهاد

گرم با کاف فارسی مضموم بثانی زده غم و اندوه سخت باشد ۱۲

علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه امیر المؤمنین [illegible] در اول خلافت خود در سنهٔ سی و ششم هجری جنگ جمل در سال [illegible] ظاهر و هویداست که و ناقلان خبر و آثار بر او اتفاق [illegible] و جنگ واقع شده و معاویه در آن وقت در شام بود هنوز علم عزل او از دیوان خلافت [illegible] یافته و این جنگ [illegible] میان [illegible] بوقوع آمده هنوز بظهور نپیوسته

۲۸۰

با چنین کس علی نیامیزد
شاید ار عاقل از وی بپرهیزد

حرب جمل

در جمل چون معاویه بگریخت
خون ناحق بسی بخیره بریخت

لشکرش هزیمت بجانب بغداد
گشت وز فعل زشت خود ناشاد

سر احرار حیدر کرار
سر فراز مهاجر و انصار

چون مصاف معاویه بشکست
یافت بر لشکر معاویه دست

جمل آن ستیزه را پی کرد
برگ و ساز معاویه طی کرد

هودج زن بخاک تیره فتاد
وز خجالت نقاب رخ نگشاد

گفت بد کرده‌ام امانم ده
درگذر خشم کنون زبانم ده

چون بدیدند زود برگشتند
در غوی و مغوان ورا نیاغشتند

خواند حیدر برادرش را زود
جمله حالش ورا همی بنمود

رفت وقتی محمد بوبکر
آن همه صدق و فارغ از همه مکر

پس برآهیخت تیغ تا بزند
گفت حیدر مکن کس این نکند

عفو کن تا بسوی خانه رود
بعد ازین کارهای بد نکند

برگرفتش محمد از سر را
جمله لشکر شده ز کار آگاه

[illegible]

والله اعلم ۱۲

کین بد افعال را بگیر و بکش — دادشان پس جواب مرد بهش
گفت و یک یک بقتل قاتل خویش — کس نکرد دست سعی ره بندیش
مرد فرصت نگاه داشت بکار — کرد بر فعل زشت خویش اصرار
شب آدینه رفت در مسجد — آنچنان تا حفاظی از سر جد
رفت وقت سحر ز بهر نماز — میر حیدر چو شد بخفته فراز
مرد را خفته دید گفت ای مرد — گاه روز است بر رو ازین پی برد
سفله از خواب خوش چو شد بیدار — مترصد نشست از پی کار
میر چون در نماز شد مشغول — آن سرافراز مرد جفت بتول
رفت و زخمی زدش بسان تبر — که بدان زخم صعب مرد بشت
مردم از هر سوی فراز رسید — پرده بر مرد بد کنش بدرید
بگرفتند مرد را در حال — کرد از و میر زخم خورده سوال
که که فرمود مر ترا این کار — داد بر لفظ خویش مرد اقرار
که مرا این معاویه فرمود — کار کردم کنون ندارد سود
جان بداد آن زمان علی در حال — خاندان زان سبب گرفت زوال
مثله کردند مرد را پس از آن — رفت او را سوی جهنم جان

[illegible] ۲۸۳ [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

فی قتله رضی الله عنه

پسر ملجم آن سگ بی دین … آن سزاوار لعنت و نفرین
بر زنی گشت عاشق آن مشئوم … آن نگونسار همچو راهب روم
بود آن زن ز آل بوسفیان … منعم و مالدار و خوب جوان
مرد مفلس چو گشت عاشق او … گر فرشته در میانه عائق او
گشت زین سر معاویه آگاه … مر ورا گشت جمله کار تباه
گفت کار تو با کمال شود … وینچنین زن ترا حلال شود
گر تو در کار خویش شیر دلی … هست کابین حرّه خون علی
گر تو فارغ کنی دلم زین کار … بفزودت بنزد من مقدار
زن ترا با هزار زینت و زیب … نرساند ترا کسی آسیب
اسپ و مرکب هم ترا پس از ان … بزنی در جوار من آسان
مرد مدبر ز بهر عشق زنی … اندر افگند در جهان محنی
آنچنان اهل جهل مبتلئی … خیره بگزید خون چون علیی
رفت زی کوفه از پی این کار … آنچنان خاکسار بیمقدار
این سخن جمله با علی گفتند … وینچنین فتنه هیچ ننهفتند

له مشئوم د میشوم ماخوذ از شؤم است والعامة تقول میشوم [illegible]
۲۸۲
حدیقهٔ حکیم سنائی

دو رو و رند در نهاد و سرشت باغبانش ز باغهای بهشت
دین چو باغی میان خوف و رجا طمع لقمه دان و بیم قفا
هر کرا او برے علی برون آید روز محشر بگو که چون آید
هر که باشد خوارج و ملعون واجب آنست کش بریزی خون
پس تو گوئی که حزم و حلم و وقار بود با حالت معاویه یار
بغی کردن بر حلیمی نیست علی آزردن از حکیمی نیست
مصطفی گاه رفتن از دنیا چون بپیچید منزل عقبی
جمله اصحاب مر ورا گفتند که چه بگذاشتی برآشفتند
گفت بگذاشتم کلام الله عترتم را نکو کنید نگاه
آنکه ز ابلیس حیله جوید و غدر او مر ادریس را چه داند قدر
نه علی از خسان زبون بودی شیر با گاومیش چون بودی
صورت ملک را که روح نداشت از پی مردم صورتی بگذاشت
ملک معنی گرفت و نیک براند آیت عزل ایشان بخواند
نشوی غافل از بنی هاشم و زید الله فوق ایدیهم
داد حق شیر ایشان همه را جز فطامش نداد فاطمه را

وانکه فرمود شادمانه بزیست
این چه حکمت یار با این خود

فی مذمت اعدائهم

حال با بود خصم او حالی
لیک خالی ز خیرها خالی
خال مشکین نبود بر خورشید
خال بر دیده بود لیک سپید
آنکه مردود او بتلبیس ست
آن نه خال و نه عم که ابلیس ست
وانکه خوانی کنون معاویه اش
وانکه در هاویه ست اویه اش
شیر حق زینجهان بپرهیزد
سگ بود کز کلیچه نگریزد
تابش روح خواهد و تن صدر
روز خود بدر خواهد و شب قدر
آنکه جز ابله و منافق نیست
شرم مخلوق و ترس خالق نیست
گروه خصمان او چه بنده چه حر
مطبخ اینجا و دوزخ آنجا پر
بهر گروه بزیر چرخ کبود
کیسه با کاسه پر تواند بود
چه خطر دارد آل بوسفیان
که بر آرند نام شان بزبان
آل مروان و آل سفله زیاد
که نرفتند جز براه عناد
با علی کی بود مخنث دوست
کی زبیر عوام بابت اوست
در ره دین یکی زیاد بدند
طاغیان همچو قوم عاد بدند

[illegible]

جای تطویل نیست در گفتار		اقتصار اندرین سخن پیش آر
ای سنائی سخن دراز مکش		کوته‌ی به ز قصهٔ ناخوش
بگذر از گفت‌گوی بیهوده		تا شوی سال و ماه آسوده
ای سنائی بگوی خوب سخن		در ثنای گزیده میر حسن
قرة العین مصطفای گزین		شاه اسلام و شرع و خسرو دین

فِي فَضِيلَةِ الأَمِيرَيْنِ العَادِلَيْنِ وَالسِّبْطَيْنِ قُرَّتَي العَيْنَيْنِ سَيِّدَيْ شَبَابِ أَهْلِ الجَنَّةِ الحَسَنِ وَالحُسَيْنِ رِضْوَانُ اللهِ عَلَيْهِمَا وَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ أَوْلَادُنَا أَكْبَادُنَا فَإِنْ عَاشُوا حَزَنُونَا وَإِنْ مَاتُوا قَتَلُونَا وَقَالَ أَيْضًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ نِعْمَ الرَّاكِبُ وَنِعْمَ الجَمَلُ وَأَبُوهُمَا خَيْرٌ مِنْهُمَا رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَعَنْ وَالِدَيْهِمَا فِي مَنَاقِبِ أَمِيرِ المُؤْمِنِينَ الحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا ذِكْرُ الحَسَنِ يُذْهِبُ الحُزْنَ

بو علی آنکه در مشام ولی		آید از گیسوانش بوی علی
در سیادت دل مؤید اوست		در رسالت رسول سید اوست
نسبش در سیادت از سلطان		حسبش در زیادت از سبحان
چون علی در نیابت نبوی		کوثر داعی وحد وی د ع

و پیدا شده با طلق و ولادت
و اگر مردند بکشند از غم
ما و نیز گفت پیغمبر
صلی الله علیه وآله وسلم
در وقتیکه حضرت حسن
بر دوش مبارک او سوار
بود که نیکوست سوار
شونده و نیکوست اشتر

[illegible]

حسن بن علی رضی الله عنه
[illegible]
و دیکند غم را

دور کرد آن دو دگر نا خوش را
سیر کرد آن دو دو گونه آتش را

جانب هر که با علی نه نکو
هر که گو باش من ندارم دوست

کی بود آن نکه سلیم که او
در دکان دباغ شش پهلو

کند از بهر لقمه پادبراوت
سینه را الجوت ساعة الموت

از برای دو سیر بخشن گاو
معده چون آسیا گلو چون ناو

خال ما داد بهر دنیا را
زهر مر نور چشم زهرا را

هر کرا خال زین شمار بود
مر ورا با علی چه کار بود

گر همی خال بایدت ناچار
پور بوبکر را بخوان خال انکار

عایشه بهترست خواهر او
خال ما به بود برادر او

حفصه زینب دوهم زینب
آنکه او را خزیمه بودش اب

باز میمونه بود و ریحانه
که شد آراسته بدو خانه

چون قتادی بدخت بوسفیان
کز او گشت خاندان ویران

اینهمه جفت مصطفی بودند
جملگی مادران ما بودند

هر یکی را برادران بودند
مصطفی را بسان جان بودند

از چه مخصوص شد بخالی ما
ابن سفیان زبان حالی ما

گرچه این بُد ز بروی او آمد		پشت اقبال سوی او آمد
بود با آن دژم دلی همه روز		همچو خورشید دهر شهر افروز
خواسته چون خرد ز بهر پناه		شرف از منصب کرمش جاه
خاطرش همچو بحری اندر شرع		راسخ اصل بود و شامخ فرع
چون بهارست بر وضیع و شریف		منصف و خوبروی پاک و لطیف
فلک جامه کوب مهره دواج		مه تخت مهر پروین تاج
مسند و مرقدش برا ز افلاک		مشرب و منهلش ز عالم پاک
مشرب عرق و منهل جگرش		باشد از حوض جدش و پدرش
مانده آباد از سخای کفش		خاندان نبوت از شرفش

فی صفة قتابه رضی الله عنه

گروه خصمان بر وجهان فراخ		۵۱ تنگ همچون درونگه درواخ
بی سبب خصم قصد جانش کرد		او بدانست زان امانش کرد
بار دیگر بقصد او برخاست		بیگناهی ورا بکشتن خواست
تا سوم بار عزم کرد درست		شربت زهر همچو بار نخست
راست کرد و بداد آن ناپاک		که جهان باد از چنان ناپاک

له درواخ

یعنی دیگر ازانجمله این پنج معنی دارد

نقاهت دوم درشتی و غلظت باشد بنا بحبی دارد ۱۲۰۱

نامهٔ دوست حاکی دل اوست / دوست را چیست به ز نامهٔ دوست
قرة العین مصطفی او بود / سید القوم انبیا او بود
آنچنان دُر دران صدف او بو / اصفیا را بحق خلف او بود
جگر و جان علی و زهرا را / دیده و دل حبیب مولا را
منبع صدق در دلائل او / مهتری راست در مخائل او
بوده مانند جد بخلق عظیم / پاک عرق و نفیس خلق و کریم
فلذهٔ بوده از دل زهرا / جدهٔ او خدیجة الکبرے
زهر قهر عدو هلاکش کرد / فقد تریاک دردناکش کرد
باک ناید ز مردم بیباک / عود ناید ز دود چوب اراک
ماه در چشم او هلال نمود / زهر در کام او زلال نمود
وانکه زان واسطه چشیدن زهر / وان ز دشمن بسبی کشیدن قهر
بجهانید جانش از ره حلق / برهانیدش از زنارت خلق
روز باطل چو حق شود پنهان / اهل حق را تو به ز گور مدان
ماهی باطل چو دست بر تابد / دل ملانا بمرگ بشتابد
چون جهان خیر را اسیر کند / زال زر روی چون زریر کند

له من قبل
[illegible]
[illegible]
۲۰۸
[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی

جعده بد بنت اشعث آن بدزن	که ورا جام زهر داد به فن
که فرستاد مر ورا بر کوی	بر زمین زن سبوی بر لب جوی
آنکه بودش که یافت این صحبت	که برو باد تا ابد لعنت
که پذیرفت ازو درم بالوف	زر و گوهر که نیست جای وقوف
لولو هند و عقد مروارید	که ز میراثهای هند رسید
کاین نکو عقد مر ترا دادم	بتو بخشیدم و فرستادم
گر تو این شغل را تمام کنی	خویشتن را تو نیکنام کنی
به پسر مر ترا دهم بزنی	مر مرا دختری و جان و تنی
تا بکرد آنچه کردنی بودش	لیک زان فعل بد نبد سودش
آنچه پذرفته بود هیچ نداد	مر ورا در دهان مار نهاد
چون پدر گفت با پسر که زنت	جعده باید که هست ای فنت
گفت آن زن که با حسن ده بار	نخورد بر روان او زنهار
بد برو عمی و هر سرش برباد	از خدا و رسول نارد یاد
من برو دل بگو چگونه نهم	بر نبیش رضا چگونه دهم
با چرا و کسی چو کژهوا باشد	با منش راستی کجا باشد

جمع الف [illegible]

۲۹۱

[illegible]

یعنی دغاباز و بدکردار

صد و هفتاد و اند پاره جگر   بدر انداخت زان لب چو شکر
جان بداد اندران غم و حسرت   باد بر جان خصم او لعنت
گفت با او ستوده سیر حسین   آن مرا اشراف ای چو زینت و زین
زهر جان مرترا که داد بگوی   گفت عم از منی مپوی نکوی

جد من مصطفی امان زمان   پدرم مرتضی امین جهان
جده من خدیجه زینت زنان   مادرم فاطمه چراغ جنان
جمله بودند از خیانت و غمز   پاک و پاکیزه خاطر و دل و مغز
من هم از بطن و ظهر ایشانم   گرچه جمع از غمم پریشانم
نکنم غمز و نه بوم غماز   خود خدا داند آخر و آغاز
هست دانا بباطن و ظاهر   چون توانا باول و آخر
آنکه فرمود و آنکه داد جزا   خود جزا یابد او بروز جزا

ور مرا روز حشر ایزد بار   ندهد در جوار جنت بار
ندهم در بهشت جز آنگاه   که نهد در کفم کف بدخواه
از چه گویم برمز وصف الحال   کاندرین شرح هست جای ملال
حق بگویم من از که اندیشم   آنچه باشد یقین شده پیشم

مشرب دین اصالت نسبش   منصب دین نزاهت ادبش
اصل او در زمین علیین   فرع او اندر آسمان یقین
اصل و فرعش همه فنا و عطا   عفو و بخششش همه سکوت و رضا
خَلق او همچو خَلق پاک پدر   خُلق او همچو خُلق پیغمبر
کرده چون مصطفی ز اصل و کرم   شرف عرق و خلق هر سه بهم
عشق او اولیست بی آخر   راز او باطنیست بی ظاهر
چون طباشیر وقت تاثیرش   جگر گرم را طباشیرش
خشم از اصل او ندارد خشم   او جگر گوشهٔ پیمبر و چشم
شده عقل شریف باشرفش   سایهٔ سایه ز آفتاب کفش
پیش چشمش حقیر بد دنیا   نزد عقلش وجیه بد عقبی
همت او ورای قمهٔ عرش   نام او گستریده در همه فرش
مصطفی مر ورا کشیده به دوش   مرتضی پروریده در آغوش
بر رخش بس یافته زهرا   کرده بر جان تنش سال و ماه دعا
مزرع اصل و فرع او ولی   منبت بذر و زرع او ایمان
آن بهی طلعت بزرگ نسب   آن ز علم و ورع چراغ عرب

[illegible] ۲۹۳ پس معنی بیت چنین باشد که هر جگر گرم را پیش ایشان لطف او وقت تاثیر مانند طباشیر راحت بخش است

ملّه در بیان مناقب امیر المؤمنین الحسین بن علی رضی الله عنهما و [illegible] حسین [illegible] و چشم را [illegible] نتیجهٔ نقطهٔ انبیا فرزند برگزیدگان و اوصیا شهید دشت کربلا و [illegible] چشم مصطفی علیه [illegible]

جابان بیهوده کرد در سر کار — تا ابد ماند در جهنم خوار
رفت و با خود برد بدنامی — چه بتر در جهان ز خودکامی
صدهزار آفرین بار خدای — بر حسین باد تا بروز جزای
خبر آن دل پر آذر او — نشنوی خبر که از برادر او

ملّه
فِي مَنَاقِبِ اَمِيرِ المُؤْمِنِينَ الحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ ذِكْرُ الحُسَيْنِ
يُضِيءُ العَيْنَيْنِ سُلَالَةِ الاَنْبِيَا وَلَدُ الاَصْفِيَاءِ وَالاَوْصِيَاءِ وَشَهِيدُ
الكَرْبَلَاءِ قُرَّةِ عَيْنِ المُصْطَفَى بِضْعَةِ المُرْتَضَى كَبِدِ فَاطِمَةَ الزَّهْرَاءِ
قَالَ اللهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَزَّ مِنْ قَائِلٍ فِي مُحْكَمِ كِتَابِهِ اِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ
اللهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللهُ فِي الدُّنْيَا وَالآخِرَةِ وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا
وَاُولٰئِكَ هُمُ الخَاسِرُونَ وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَرَكْتُ كِتَابَ اللهِ
وَعِتْرَتِي فَاَخْبَرَ اَنَّ وَعْدَ اللهِ حَقٌّ

پسر مرتضی امیر حسین — که چنو سی نبود در کونین
باز دانده بصیرت او — شجرهٔ هر یکی ز سیرت او
هم تقی اصل و هم نقی فرعت — هم زکی تخم و هم بهی زرعت
منبت عز نباهت شرفش — حشمت دین بر امت لطفش
یعنی آگاه ۱۲

[illegible] فاطمهٔ زهرا رضی الله عنهما گفت حق سبحانه و تعالی [illegible] کتاب خود [illegible]

[illegible]

بر یزید باید بیعت کرد   تا که از حسا بدان برآرد گرد
شرم و آزرم جملگی برداشت   جمعی از دشمنان بر و بگماشت
تا مر او را بنامه و تحیل   از مدینه کشید در منهل
کربلا چون مقام و منزل ساخت   ناگه آل زیاد بر وی تاخت
ره آب فرات بربستند   دل او از عنا و غم خستند
شمر و عبد الله زیاد لعین   روح شان جفت باد با نفرین
برکشیدند تیغ بی آزرم   نز خدا ترسشان نی از مردم شرم
سرش از تن به تیغ ببریدند   و اندران فعل سود میدیدند
به دمشق اندرون یزید پلید   منتظر بود تا سرش برسید
پیش بنهاد و شادمانی کرد   تکیه بر دینی و امانی کرد
بیتی از قول خویش املی کرد   کین دیرینه جست انهی کرد
دست شومش بران لب و دندان   زد وقصب از نشاط و لب خندان
کینهٔ خزرج و حدیث اصل   وان مکافات زشت شنیع عمل
شهربانو و زینب گریان   مانده در فعل ناکسان حیران
سر برهنه بر اشتر پالان   پیش ایشان ز درد دل نالان

۲۹۵

[illegible]

نوری [illegible] بحر جلال — یافت از کمال صدق جمال
بسر و روی و سینه و دیدار — راست مانند احمد مختار
گوهری از بحر مصطفی بوده — صدفش پشت مرتضی بوده
اصل او [illegible] مقتفی — بوده جان نبی و صلب وصی
او ز [illegible] چو خاتم جمشید — او ز احمد چو نور از خورشید
[illegible] هدی صیانت او — زان درودی ز دین نیابت او
[illegible] بند مهد و پیانش — بوده جبریل مهد جنبانش
بود او [illegible] چو یار مهدی — سرو با تاج و با دواج وردی
اصلها ثابت اشارت حق — موی این سر گفتمش مطلق
اندر [illegible] سر و [illegible] گیا — بوریا وار نیست بوی ریا
باد بر دوستان او رحمت — باد بر دشمنان او لعنت

في صفة قتاله

دشمنان قصد جان او کردند — تا دمار از تنش بر آوردند
جگر گرم او ز آب زلال — منع کردند اهل بغی و ضلال
عمرو عاص از [illegible] زند — شرع را خیره پشت پای زند

صلی الله علیه وآله [illegible] رسالت مآب بود [illegible]

بود او از دواج یا لفظ بالاپوش [illegible] مراد از ملبوس [illegible] غرض [illegible] در تشبیه آن برگزیده حسین [illegible] یعنی ذات آن حضرت [illegible] بود که
۲۹۴

[illegible]

زخم شمشیر و نیزه و پیکان بر سر نیزه سر بجای سنان
آل یاسین بداده یکسر جان عاجز و خوار و بیکس و عطشان
کرده آل زیاد و شمر لعین ابتذال چنین تبه بر دین
فاطمه جامه جمله بدریده خون بباریده بیحد از دیده
مصطفی رویها خراشیده علی از دیده خون بپاشیده
حسن از زخم کرده جامه کبود زینب از دیدها برانده دو رود
شهربانوی پیر گشته حزین علی الاصغر آن دو رخ پرچین
عالمی بر جفا دلیر شده روبه مرده شرزه شیر شده
کافرانی در اول پیکار شده از زخم ذو الفقار فگار
همه را بر دل از علی صد داغ شده یکسر قرین طاغی و باغی
کین دل باز خواسته ز حسین شده قانع بدین شماتت شین
هر که بدگوی آن سگان باشد دانکه او شاه آنجهان باشد

ابتذال [illegible]

التمثیل فی امرأة صالحة خیر من الف رجل سوء

بود در شهر کوفه پیرزنی سالخورده ضعیف ممتحنی
بود از اولاد مصطفی و علی ممتحن مانده بی حبیب و ولی

ل قوله آل یاسین [illegible]
[illegible]
نامهای رسالت پناهی
[illegible]

علی الاصغر ایستاده بپاے
وان سگان ظلم را بداده رضاے

عمرو عاص و یزید و ابن زیاد
همچو قوم ثمود و صالح و عاد

بر جفا کرده هر یکے اصرار
رفته از عقد بر ره انکار

هیچ ناورده در ره بیداد
مصطفی را و مرتضی را یاد

یکسو انداخته محابا را
فرشت کرده ره معامله را

کرده دوزخ برای خویش معد
بو الحکم را گزیده بر احمد

ره آزرم و شرم بربسته
عهد و پیمان شرع بشکسته

فی صفة الکربلا

حبذا کربلا و آن تعظیم
کز بهشت آورد بخلق نسیم

وان تن سر بریده در گل و خاک
وان عزیزان به تیغ دلها چاک

وان گزین همه جهان گشته
در گل و خون تنش بیاغشته

وانچنان ظالمان بدکردار
کرده بر ظلم خویشتن اصرار

حرمت دین و خاندان رسول
جمله برداشته ز جهل و فضول

تیغها لعلگون ز خون حسین
چه بود در جهان بتر زین شین

تاج بر سر نهاده بدکردار
که ازان تاج خوبتر منشار

خیره راضی شود بخون حسین ‌‌ که فزون بود وقعش از ثقلین
آنکه را این خبیث حال بود ‌‌ مومنان را کی این خیال بود
من ازین ابن خال بیزارم ‌‌ کز یزید نیز هم دل آزارم
آنکه را عمرو عاص باشد پیر ‌‌ با یزید پلید باشد میر
مستحق عذاب نفرین است ‌‌ بدرگ و بدفعال بیدین است
لعنت او دگر بهر کس باد ‌‌ که مر او را کند به نیکی یاد
من نیم دوستدار شمر و یزید ‌‌ زان قبیله منم بعید بعید
هر که راضی شود به بد کردن ‌‌ لعنتش طوق گشت در گردن
از سنائی بجان میر حسین ‌‌ صد هزاران ثناست و اکرمین

فِي فَضِيلَةِ الْإِمَامَيْنِ الْهَادِيَيْنِ أَبِي حَنِيفَةَ نُعْمَانَ بْنِ ثَابِتِ الْكُوفِيِّ وَالْإِمَامِ الْعَالِمِ مُحَمَّدِ بْنِ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيِّ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِمَا ذِكْرُ النُّعْمَانِ صَوْنٌ عَنِ الْحِرْمَانِ فِي فَضِيلَةِ الْإِمَامِ الْأَعْظَمِ الزَّاهِدِ مِفْتَاحِ الشَّرِيعَةِ نِظَامِ الدِّينِ قِوَامِ الْإِسْلَامِ أَبِي حَنِيفَةَ نُعْمَانَ بْنِ ثَابِتِ الْكُوفِيِّ رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ

دین چو بگذشت ازین جوانمردان ‌‌ خلق در دین شدند سرگردان

[illegible] ۲۹۹ تا این از سنائی [illegible]
حدیقه حکیم سنائی

کودکی چند خرد و مست و یتیم
شده قانع ز کربلا به نسیم

والی شهر روز بامداد پگاه
کودکان را فگندمی بیراه

آمدی از میان شهر برون
دیده از ظلم ظالمان پرخون

بر در کربلا بایستادی
برکشیدی ز درد دل بادی

گفتی اطفال ای همی پوسید
وین نکو باد را [illegible]

پیشتر زانکه رد شود در شهر
برگیرید از نسیم مشهد بهر

شود از بهر ما سخن آلوده
باد چون گشت شهر بیهوده

حظ این جسد باد برناریم
سوی ما اهل خصم نگذاریم

من غلام زنی که از صدهد
بگذرد روز بار و برد اجر و

لحد ز میر حسین شناسد
از جفاهای خصم نهراسد

صفة اضطرار الباغیین لعنهم الله

آدمی چون بشست دست از ادب
هر چه خواهی بکن که فاصنع شئت

هر که رهی شود بگردد زشت
نزد ابلیس چه دوزخ و چه بهشت

مرد عاقل بر آنکسی خندد
آنکه بر خویش نا پسندد

وین بدنیا بخیره بفروشد
آنکه نه نیک و نه بدی کوشد

۲۹۸

دل همی گوید از طریق دعا   بتضرع بجو باد ز شهدا
که روان ابوحنیفه ز ما   شادمان باد تا بروز جزا
شحنهٔ راه دین صلابت او   روح عشق نبی ثنابت او
روزگارش بعلم مستغرق   جمله آسوده از جدال فرق
آسمانی امی و مشتری کیدار   مفتی خلق و محتسب کردار
راه دین بر خلائق آسان کرد   همه را در اصول یکسان کرد
هر کس از خود گرفته راهی پیش   این ره دین گرفته آن کیش
برگرفت از فلک پلنگی را   دور کرد از جهان دورنگی را
علم او کرد جمله را یکرنگ   گشت ناچیز ز نهی حیلت و رنگ
تاج بر فرق هر خطیب او بود   تخت در زیر هر ادیب او بود
زان عنان سمند آسمان برتافت   تا چو خورشید بر جهان در تافت
تیغ از روی خشم بر نکشید   سپر از تیغ خصم در نکشید
قابل تابش نبوت بود   لوح محفوظ شرع و سنت بود
بود مفتاح گنج خانهٔ جود   بود مصباح آسمان وجود
حد و آتش دیو را بی‌هش کرد   سیر تیزش مغز نافه را خوش کرد

[illegible]

و راه حق نمودن
یکسان کرد خواه
خلائق اینرا حق
کنند خواه نکنند
او کار خود ساخت
و حقائق حق نمود

همه را ادر رای نعمانی
آشتی داد با مسلمانی

آفتاب سپهر معروفی
بدر دین بوحنیفه کوفی

همه را از پی صلاح جهان
مغز سنت نهاد اندر جان

بوده در زیر گنبد ازرق
حجت صدق در محبت حق

دل او چون سر خرد هشیار
تن او چون دل قضا بیدار

کرسی او ز رای اوحد او
لوح محفوظ شرع احمد او

پیشوای ائمه دین بود
حلم و علم و سخاش آیین بود

چون پدر در اصول ثابت بود
چون نبی کار کرد و راه نمود

کرده توفیق پادشاهی خودش
شاه شاهان رعیت خردش

از پی فطنت و هدایت او
پادشاهان بزیر رایت او

دیده بی واسطه هدایت نقل
چهرهٔ سنت از دریچهٔ عقل

حجت اصل و فرع ایمان بود
نعمت خوان شرع نعمان بود

کرده در شاهراه فتح و ظفر
شاخ بیخ هوسے چو ناخن تبر

میکند روز و شب عا افلاک
از دل آفتاب روشن و پاک

باد در راه جان بد عملان
دست آن علم چارگاه تنگدلان

ذکر الشافعی فی حال الشافعی فی فضیلة الامام العالم العارف قوام الدین نظام الاسلام مفتی الشرق والغرب سید العلماء والفقهاء مفتاح الشریعة سراج السنة کنوز الاحادیث ابی عبد الله محمد ادریس الشافعی رحمة الله علیه

چون فرو شد چراغ دین نبی   روی بنمود ماه مطلبی
از پس هر دو دین نه دیر چه بود   آفتاب زمانه چهره نمود
ره بجو از ز دیده مطلبی   راه شرع از امام مطلبی
اصل او در قواعد و بنیان   فرع نسل معد بن عدنان
نسبش با رسول پیوسته   ادبش از فضول بگسسته
درس دین ساخت از پی تقدیس   صدر سنت محمد ادریس
از پی طالبان دور یقین   خویش را وقف کرده بر ره دین
بر خود از عقل خویش هیچ نساخت   در ره شرع خویشتن در باخت
مصطفی گفته او شنیده بجان   زان نموده بشرع او برهان
تا حدیث پیمبر او خوانده   بر خودش اعتماد نا مانده
آنکه نا رو چنو صنائع دهر   کرده خصمان دین حق را قهر

۴

[illegible] ۳۰۳ [illegible] ابو عبدالله محمد ادریس شافعی [illegible]

چون درآمد بباغ دین نبی　　گرد روشن چراغ دین نبی
در طریقت رواج است بود　　در شریعت سراج است بو
کرم و جودش از شتاب نوال　　از جهان برگرفته رسم سوال
در ره بوحنیفه کوفی　　پاتیان همچو خرقه صوفی
باز هر کمال و کسب بسی　　دستتان چون قبای فربهی
باز پای جهان بوقت صبوح　　در ره او چو دست دل مفتوح
صدق او در فضای قدوسی　　باز گشته چو بال طاوسی
خلق پیش وی از طریق صواب　　مانده حیران چو گوی در طبطاب
همه خود را گرفته اندر چنگ　　همه با دین و سنت اندر جنگ
داده او را برای دولت دین　　دل و جانش بفضل و علم یقین
چون نشد آز و کبرت از ملت　　پس نه علم تو باد و نه عملت
نقش معنی ز خط او در صدر　　بود روز نهفته در شب قدر
خرم از علم او روان رسول　　کور بر هست نگاه و هست جهول
بر روانش ما درود و سلام　　با تو ثم حشر کن بدار السلام
هر امامی که گفت خواهد قال　　تا قیامت ورا بوند عیال

واعظ عقل و حافظ تنزیل		محرم عشق و محرم تاویل
خیل طالوت را سکینهٔ حلم		است نوح را سفینهٔ علم
صورتش عین علم و دانش بود		زانکه بس پاک خاندانش بود
خاندانی که از قریش بود		بیشکی سرفراز جیشش بود
دست کوته ز مهر شرع و شعار		دست او همچو زیر پوش بهار
سخنش بکر ملفظ و شیرازه		مذهب او درست و پاکیزه
یافته حسن صفا و مصاف		دست و کلکش بطبع بیبایان
از غرور سپهر مومن ظن		وز مرور زمانه ایمن تن
گرچه گر شیر تیم نگوییم راست		که سخا و مروت ایشان راست
وین ازو یافت زینت و رونق		در تبع متفق شدند فرق
بندهٔ او شده وضیع و شریف		عالم و عارف و وجیه و عفیف
علم دین تابد و سپرد بقا		جهل از اسلام برگرفت فنا
زنده که از علم او هست گشت		طالب علم با غنیمت گشت

فی مناقبهما رحمة الله علیهما

هر دو همراه راه دین بودند		هر دو همکاسهٔ یقین بودند

سکینهٔ عبارت از ... دین ... و یاد ... خیل طالوت ... یعنی ... سکینهٔ ... کما قال الله تعالی ان آیة ملکه ان یاتیکم التابوت فیه سکینة من ربکم وبقیة مما ترک آل موسی وآل هارون تحمله الملائکة ... طالوت ... ۳۰۵ ...

... تابوت ... دشمنان ... ساختی ...

ضلالت اند سفینهٔ علم او یافت نجات
وامت نوح را که گرفتار طوفان
سکینهٔ حلم است یعنی ...
که خیل طالوت جهل را الم داد
ودشمنان اند ...
که ملائکه ... تابوت را
وقال تعالی ... آل ابراهیم ...
ان الله اصطفی آدم ...

نشر حجام را گویند • گذار کسی را گزار و مشغول کردن و باز داشتن و شغل بالضم مانع شدن بالفتح کار و فطنت زیرکی [illegible]

امام در [illegible] راکبان الخ اثیر بفتح اول و کسر دوم و سکون سوم و چهارم بمعنی برگزیده و فاعل و گزیده باشد [illegible]

بود در راه دین امام بحق — که امامت ورا سزد مطلق
همتش دین فروز و عرش گذار — فطنتش فتنه سوز و شغل گزار
کرده شاگردی حدیث نبی — غاشیه بر کتف ز پیش وصی
راکبان ورش اثیر فرس — همرهان ورش عبیر نفس
جود او همچو کعبه انبه جوی — خلق او چون بهار خندان روی
شرع تا کدخدای این خانه است — عقلها را قبا غلامانه است
در تراجع ز خلق و خلقش چین — در ترفع ز علم و حلمش دین
دین مروج بخوب گفتارش — همه عالم رسیده آثارش
بخششش از حق بهانه بر سعدت — جود از ابر و لاف بر رعدت
گر پراگنده زو شد اوباش — سنت مصطفی ازو شد فاش
هر حدیثی که مصطفی برگفت — شرحش او میداد و علم آن بنهفت
کلک او شد خزانه اسرار — درس او را فرشته نظار
گاه تدریس و گاه شرح علوم — حاکم او بود و عالمی محکوم
گام و گامش چو مرکبان شکار — نور و نورش چو روزگار بهار
خاطر هر کجا هنرش مدبر بر — خاطر خاطرش منور سر

[illegible]

آن شده حاکم شرع را حاکم / وین شده علم محض را عالم
کوفی اندر طریق دین کافی / شافعی درد جهل را شافی
لطف آن داده بیخ دین آب / قهر این کرده قصر کفر خراب
تو که اندر خلاف هر دو بوی / از بد و نیک هر دو تن چه دوی
تو که دین را بکین بدل کردی / پس چه دانی حدیث یکروئی
همه نیک اند بد توئی تو مکن / نیست در دین دوئی دوئی تو مکن
هر دو در راه دین چو شمع و چراغ / هر دو در راغ دین چو گلشن و باغ
هر دو در راه دین دلیل و گواه / هر دو بر چرخ شرع زهره و ماه
ماه جاه ابوحنیفه بتافت / میوهٔ شرع رنگ سعت یافت
زهرهٔ شافعی چو طالع شد / خرد او را ز دل متابع شد
هر دو مهتر یکی بذوق و مزاج / کاژی ای خواجه با هوا و لجاج
گوش کر را سخن شناس که دید / دیدهٔ کاژ راست بین که شنید
هر دو ان همچو جان و دل بمثل / جان بدل دل بجان کی کرد بدل
هر دو را دل بشرع حاذق بود / هر دو را شرع صبح صادق بود
آن بدل تیغ حجة الوسطی ست / وین چراغ محجة الوثقی ست

[illegible] ۳۰۷ [illegible]

[illegible]

آن بفرق قد نهاده مرقد خویش   وین ز سنا و کرده مسند خویش
آن بحجت گرفته سرمایه   وین ز سنت ببسته پیرایه
مبتدی او ست دیده جانرا   مقتدی انیست عقل و ایمان را
آن یکی پیشوای راه صواب   وین دگر مقتدی بگاه جواب
آن یکی زیب و زینت محفل   وین دگر یافته ز علم محصل
آن یکی آفتاب نور افزای   وین دگر رهنمای دین خدای
آن یکی آفتاب محفل و صدر   وین دگر بدر لیل در شب قدر
آن ز اسرار قابل اسرار   وین ز اخبار قابل اخبار
آن کنج آگور کرده خانه دین   وین بیاراسته بنقش یقین
این قریشی باصل و آن کوفی   این بهمت فقیه و آن صوفی
آن امام و مدرس و زاهد   وین دگر با دیانت و عابد
بدعت از قهر تیغ آن بهرب   صفوت از لطف جان این بطرب
هر دو بودند از اجتهاد قوی   آسمان ستارهٔ نبوی
مر ورا آن بقهر شسته کرده   طفل را این بلطف پرورده
آن بحجت چراغ دین رسول   وین بنسبت جمال آل بتول

[illegible]

سنگ کین از بغل برون انداز
سنگ نا شد روا بجای نماز
قامتت شد دوتا ز بدخوئی
که چرا قامتا تو یک توئی
تو دوتا کرده باز قامت راست
که چرا قامت فلان یکتاست
تو نشانی بنا قدی ایشان
خیمه زن رَوْ نزد درویشان
با سلاطین گدای بی نیرو
شاید ار کم زند بکین پهلو
خیره با جهل تا کی آویزی
رنگ ادبار تا کی آمیزی
عمرت از کوری عقل رفت برون
در غم آنکه این چه یا آن چون
چون و چه آلت عداوت نیست
سنگ بر شیشه از شقاوت نیست
سخن از کوری عقل باید گفت
دُرِ معنی بعقل شاید سفت
دیو مردم ز پند من دورست
خر نه بیند فرشته معذورست
تو برآورده دست بر مهمان
که چرا دست می برآرد آن
حسد و حقد کرده آلت جنگ
دیو حقدت گرفته اندر چنگ
بخدا از رسی بدین خدای
تو بدین خوی زشت شهوت رای
کی کند جلوه عشق اللهی
قدس لاهوت بر دل لاهی
دور بودست شاهی از شاهی
همچو راز الهی از لاهی

[illegible]

۳۰۹ [illegible] پندم همچنان دورست که خر از دیدار ملائک معذورست فتامل ۱۲

سعه قوله بخدا الخ بخدا ار رسی بدین خدای هرگز نخواهی رسید

سعه قوله کی کند الخ لاهی لهو کننده ۱۲

مسلک این غذا دهد جان را   مذهب او ثبات ایمان را
حجت اوست واضح و واثق   نکتهٔ اوست لایح و لایق
تو چه دانی که بوحنیفه که بود   چه شناسی که شافعی چه شنود
هر دو نیک اندر حکومت تو   بد تویی وان سگ خصومت تو
کاشف شبهت تو قرآنست   واضح حجت تو فرقانست
تو که باشی بگو مر ایشان را   چه شناسی تو بر در ایشان را
کم کن این گفتگو ز بهر خدای   گنگ شو ساعتی و ترّهاژ مخای
تو به بیهوده گشته مشغول   پیش ما و بجای فعل فضول
گر کسی جسته آمد و بدخواه   شافعی را درین میان چه گناه
ور خری اعتزال می ورزد   او بر بوحنیفه جو نرزد

فی مذمت اهل التعصب

دست دین از روی جهل مزن   بیخبر وار پشت پای مزن
از برای قبول عامه مناز   بیخبر وار خیره مهره مباز
بهر مشتی خر آب شرع مبر   بی که و پنبه دانه گاو مخر
از پی شاخ بیخ شرع مکن   وز پی جاه راه خلق مزن

مخفف [illegible] ور خری اعتزال [illegible] بیک سو شدن [illegible] ۳۰۸ [illegible]

از برای سگان و گرگان را
اینچنینها مگو بزرگان را
من نگویم ترا طریق نجات
گر نخواهی تو دانی و ترهات
گر نخواهی نصیحت دینی
به فضیحت جزای خود بینی
گر ز من نیستی تو پند پذیر
تو و دیو و تو میزن میگیر
چون ترا چشمهای بینا نیست
این غرامت بر اهل بینا نیست
همه از آب این دو روزه نهاد
تازه و تر چو روده ی پر باد
از هوس گفت و هیچ معنی نه
چون جرس بانگ و خرخره و عوعو نه
هر کرا چشم عقل کور بود
نبود آدمی ستور بود
مرد باید که عیب خود بیند
بر ره زهد و غیبه ننشیند
تو اگر عیب خود همیدانی
نه از عامه بل جهانبانی
زین چنین ترهات دست بدار
کار کن کار بگذر از گفتار
گر ترا از نهاد خود خبرست
درد باید که درد راهبرست
دین طلب کن گرت غم دینست
که کلید در دولت اینست
هر کرا درد دل رسیل بود
مرحبا گوش جبرئیل بود
آن ترش کرده روی بر مهمان
که ز دونی چو جان شمارد نان

٣١١
حدیقهٔ حکیم سنائی
دیگر ادای آن لازم
[illegible]

تو هوس رانی و هوا و جدل
وز پی عامه کار کرد و عمل

جز هوا و هوس نخیزد و کین
شافعی آن و بوحنیفه این

گر ترا بوحنیفه دیو نمود
او بسو دین بجز فرشته نبود

شافعی گر بر تو بولهب ست
بسو حق امین حق ملک ست

هر دو هستند باطل از من و تست
باطل از خبث این دل من و تست

ور نه و بباغ دین بیقین
سنبل سنت اند و سوسن دین

من ز روی نصیحت این گفتم
آمدم پند دادم و رفتم

ور تو بیمار دینی تو بدروزی
عیسیی سا طبیبی آموزی

صورت عقل بند بنوشد
جامهٔ جهل بخرد و پوشد

آتش خوی تو چو خاک ثبات
آبروی تو زان چو باد هواست

گر تو بد بگیر بر من کین
ور چنینی چنین مکن در دین

مده از دست پیش شهوت کین
از پی بانگ عامیان دل و دین

از پی عامه کس مری نکند
خر عامه بجو کری نکند

من بگفتم نصیحتی در دین
گر بهی ور بدی تو دورم زین

ای هوا کرده زیر بار ترا
با چنین پادشاه چه کار ترا

عامه خلاف ست [illegible] منسوب بباطل [illegible] [illegible] هوس [illegible] کردن و عمل [illegible]

[illegible] میل بعضی [illegible] کردن [illegible]

۱۳۱

[illegible]

چون ز لاحول تو نترسد دیو   نیست مسموع لا به نزد خدیو
دیو دین را ز اعتماد بقول   منهزم کن بسیلی لاحول
دیو دین آنگهی ز تو برمد   که ز تو گند معصیت ندمد
لیک هستی تو در همه کردار   گنده و بی طهاره چون مردار

فی الرائحة الکریهة علی غیبة اخ المسلم

گفت روزی مرید خود را پیر   که ز غیبت مکن تو چهره چو قیر
کاشکی معصیت بدادی گند   تا که مغتاب اشدی چون بند
هر کسی دم ز غیبه بربستی   هر کسی مهر غیبه بشکستی
ور نشستی ز رایحات کریه   گنده گشتی میان جمع سفیه
زان خجالت دگر بغیبت کس   نزدی نزد خلق هیچ نفس
هست غیبت بسان لحم اخیه   نخورد لحم اخ مرد وجیه
بجز از ابله و صغیر و سفیه   تا نیابد شره بلحم اخیه
نخورد لحم اخ که گفتار   جز که مردارخوار چون کفتار
ای برادر حذر کن از غیبت   از یقین ساز توشه نزریت
گفت کم کن سبک بکار درآی   چون درایست خیره یافه درای

۱۵ اقتباس است از آیه ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا فکرهتموه که در سیپاره ۲۶ در سوره حجرات واقع شده آیا دوست میدارد یکی از شما آنکه بخورد گوشت برادر خود را در حالتیکه مرده بود آن برادر بلکه نفرت میکنید از آن [illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۳۱۶

ناصحم قول من نکو بشنو
ورنه کم کن سخن بد و زنخ رو
چون زمین پر ز بزه شود فلکند
چون جهان بیزه شود نکند
این همه داعیان الله اند
باز آنها که داعی جاه اند
نه نمک بلکه شورهٔ خاکند
زان همه بی برند و بیباکند
بنده ام بنده من امامان را
نشنوم قول خام خامان را
شهره ام چون بنام ایشانم
خواجه ام چون غلام ایشانم
پای در پایم از خجالت رب
دست بر دست چون زنم بطرب
شهره ام تا رسد پیام و سلام
خواجه ام تا بوم غلام غلام
بو حنیفه ترا چو نیست پسند
خویشتن را بسوز همچو سپند
شافعی گر بر تو بولهب ست
بسو من این حق طلب ست
بر من هر دو مهترند و امام
بر روان شان ز من درود و سلام
آن بمعنی مثال بحر محیط
وین بفتوی جهان علم بسیط
آن بمعنی امام قرآن ست
وین بدعوی دلیل و برهان ست
آن بکردار قلزم اخضر
وین بگفتار حیدر صفدر
آن بسان ستارهٔ کیوان
وین چو زاوش بنور خود درخشان

له این بیت
اگرچه در این
معنی ذکر رفته
[illegible]

بیفلکی آنکسی که بدکارست / بجهنم درون سزاوارست
یک جهانند زیر این افلاک / کام پر زهر و خانه پر تریاک
همه چون نطق گنگ بی معنی / همه چون پای لنگ در دعوی
سوی جان همچو تیر زنبورند / سوی دل همچو عطسهٔ مورند
زان همه دست و پای آشوبند / که سر و سینهٔ خود میکوبند
بهر نانی هزار بانگ کنند / تا دو تسو مگر دو دانگ کنند
من نگویم از کمال الیقین / در حق جملهٔ ائمهٔ دین
ورچه خلقم بتن بجس بصر / از ثنای همه زبانم تر
گر همه خلق دشمنم دارند / دوستی را بمهره پندارند
من ز نقد خلیفتی در حال / بدهم جمله را جواب سوال
گر مرا عمر سام و نوح بود / در بقای تنم چو روح بود
از بنای ثنای ایشانست / که بنانم چو شمع رخشانست
من اگر جمع گر پریشانم / هرچه هستم از آن ایشانم
من بمنزل درم چه جویم / نیستم من جنب چه سر شویم
خانقه را و من شده بگرابه / ماهی او من طپیده بر تابه

حق بباطل و مخزن علوم دینی است و لیکن بهره شان ازان تریاک که علم فقه و حدیث باشد هیچ نیست چراکه سالک حق
واقف و عالم دو وشان اگر [illegible] نما برست [illegible] بچه خانه از عالمان بی عمل [illegible] تریاکی اگر کام پر زهر و خانه [illegible] یک جهانند [illegible] بود

۳۱۴

[illegible]

زبان جاهل [illegible] بیان نادر میکند بعضی [illegible]

فی الزهد و الحکمة

غرت از حضرت نبی و ولیست | در لحاف خلاف خفتن چیست
کودکان راست فرش و بستر خواب | مرد را ذوالفقار همچون آب
وقت نامد که از ره آزرم | وا رهد از مهد دست جهل تو شرم
مهر برکن ز ملک و ملک جهان | از الم تا کن زاد و ره بستان
زاد راه تو دانکه تجرید است | زانکه تجرید جفت توحید است
تو بتوحید کی رسی چو مرید | تا نزده گام در ره تجرید
شو تبرا ده آفرینش را | تا ببینی عروس بینش را
تو چه دانی عروس بینش کیست | سر صانع در آفرینش چیست
آتشی بر فروز عاشق وار | خانه را در بسوز و دود برآر
تا ز دود تو سوی چرخ کبود | زر زیان ور ز روی گردد زود
چار تکبیر کن چو خیر الناس | بر که بر چار طبع و پنج حواس
شاخ دندانهٔ محال بزن | بیخ بتخانهٔ خیال بکن
در ره حق بلای هستی روب | هر چه جز هستی خدای بروب
در جهانی که طبع برکارست | دیو لاحول گوی بسیارست

ع اشارت است به
الم یان للذین
آمنوا ان تخشع
قلوبهم لذکر الله
وما نزل من الحق
[illegible]
معنی آیت
آیا وقت نیامد مر
آنانی را که گرویده اند
آنکه بترسد و نرم شود
دلهای ایشان برای
یاد کردن خدا و برای
آنچه فرود فرستاد خدا
از کلام قدیم

۳۱۵

نه ز لا تامنوا اسیر بفکن   نه ز لا تقنطوا قفس بشکن
همچو مردان درای و رنگ و بوی   تخته گفت نذات وی بشوی
نحل لشکر جیف بفکن   قلم نقشبند تن بشکن
مکن همبر نفس تو ناپاک   کآب و آتش ست و باد و خاک
که سپید و سیاه دفتر جاه   دیده دارد سپید و نامه سیاه
در گفتار بیهده دربند   بقضای خدای شو خرسند
چون نگوئی سپید نامه شوی   رستی از رنج و خویش کامه شوی
ور بگوئی بمانی اندر رنج   بشنو این پند و خیره باد مسنج
شیر گردن سطبر ازان دارد   که رسولی بنجر کس نگذارد
راهبی در ره رهائی باش   از خودی دور شو خدائی باش
چون شوی چون ستور و دیو و دد   چار میخ اندرین گدای کده
نیست در روی ز معنی آلت و سان   همه جامه ست و گندگی چو پیاز
گر نه چرخ برگذشتن چیست   گرد این خاک توده گشتن چیست
در هوس عالمی نه بینی سود   از هوا زنده نه میری زود
کار کن کار بگذر از گفتار   کاندرین راه کار دارد کار

قل یا عبادی الذین اسرفوا علی انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله یغفر الذنوب جمیعا

۳۱۷

[illegible] ای بندگان من آنانکه اسراف کرده اید بر نفسهای خود یعنی از اطاعت خود [illegible] در گناهان [illegible] نومید نشوید از بخشش [illegible]

شرع زین یافت رونق و فروز   زندقه یافته از آن آسیب
آن یکی شرع را چو ارکان است   دین مر اسلام را تن و جان است
هردو را اجتهاد بوده درست   این بآخر رسید و آن نخست
شاد زیشان روان پیغمبر   سعی ایشان بشرع کرده اثر
یافته دین ز سعی شان رونق   نزد عاقل امام بوده بحق
جان من هردو را فدی بادا   روح را قول شان غذی بادا
با دیده دان ز هردوان خشنود   که بسی خلق یافت زیشان سود
خایب و خاسر آنکهی را دان   که بگفتار شان نیافت امان
تا نگردد شتر پراگنده   ندود گرد گوره و کنده
تا نگردد تباه کار سفیه   ندرد پوستین مرد فقیه
تو که یک مسئله ندانی حل   با سخندان چرا کنی تو جدل
مرد جولاه چون سوار شود   بکم از ساعتی فگار شود
مرد نادان چو قصد دانا کرد   از تن خویشتن برآرد گرد
هر که او از دلیل ماند باز   ماند بیچاره در چه صد ناز
دستگیر خلائقی یا رب   بنده را روز ده ز ظلمت شب

ع باز مسافت میان هردو دست اگویند از سر انگشت تا سر انگشت دیگر

ع گوره
با واو فارسی
و رای مهمله زمین
سیلاب کنده ۱۲
ع یا ز نون
کشتی و قصد
و جلادت اینجا
حدیقهٔ حکیم سنائی
۱۳ [illegible]
او دان توانا بود
که بیچاره در چه
ماند که بصد قصد
جدل از د
توان آنکه بشنود

نیست اندر جهان نکو نفسی نه کسی ماند چرخ را نه کسی
خواجه لاحول گوی در کویت زان بماندست تا کند مویت
اندرین کارگاه با مره تو بلاحول شان مشو غره
کاندرین روزگار با تلبیس نان لاحول می خورد ابلیس
تو چنانی بحیلت و تلبیس کز تو اعراض میکند ابلیس
وانکسانی که راه دین رفتند چهره از ننگ خلق بنهفتند
واسطه عقد نفسیان بودند نه خر خوری نه مرد حیوان بودند
پخته از حسرت طلب گل شان سوخته زاتش وفا دل شان
کرده از بهر جذب فایده شان شهپر جبرئیل مائده شان
هرچه اندر جهان پریشان بود لاجرم زیر حکم ایشان بود
چون ببستند بند یا زنده عالمی بود زان گره زنده
همه رفتند کام و دولت ماند همه مردند نام و حشمت ماند
وین گروهی که نو رسیده ستند عشوهٔ جان و دل خریده ستند
سر ملغ و دل ز زمین دانند کی دل عقل و شرع و دین دانند
همه از راه صدق بی خبرند آدمی صورتند لیک خرند

[illegible]

گفت کم کن که من چه خواهم کرد	گوی کردم مگو که خواهم کرد

حکایت

گفت روزی مریدی با پیری	که درین راه چیست تدبیری
کار این راه بر مجاهده نیست	در ره جهد خود مشاهده نیست
کار توفیق دارد اندر راه	نرسد کس بجهد سوی اله
پیر گفتا مجاهده کردی	شرط شرعش بجای آوردی
چه سگی بندگی بسر بردی	پای در شرط شرع بفشردی
شد یقینم که نا جوانمردی	در رهش بد زنی نه بد مردی
آنچه بر تست رنج آن آور	وز سخنهای جاهلان بگذر
بندگی کن تو جهد خویش مکن	راه رو راه و پیش تا سخن
جهد بر تست بر خدا توفیق	زانکه توفیق جهد راست رفیق

فی تمثیل الصبیان و المعلمین و حالاتهم فی التادیب و نقلهم من الاخلاق المذمومة الی الاخلاق المحمودة

خلق را زیر گنبد دوار	دیدها کور و خواندنی بسیار
هر که از خواندنی کرانه کند	اوستادش بمونیخانه کند

علہ
اشارت بکار ناگرفتن
از کمالات و [illegible]
مستغنی [illegible]
و ادای فرائض [illegible] طاعات
و حسنات و [illegible] از خطاب
بجای [illegible] تعالی
مستغنی حدیقه حکیم سنائی
۳۱۸
از نقد عارف وز [illegible]
[illegible] طاعات
افسرده دلی ورزیده
از دولت طاعات
بجاهه مانند تا آنکه
[illegible]

بو الفضولان برای تمکین را / همه کاسه گدای این دین را
بسخن دار شرع ره دانند / بی نصیب از حیات دو جهانند
زندگی شان بتر ز مرگ بود / مرگ را زانکسان چه برگ بود
چون کمیز شتر ز بازپسان / رنجه دارنده تر ز خرمگسان
همه چو پای عنکبو(ت) کبر و تمکین اند / همه قلب شریعت و دین اند
سر بره گرفته زیر بغل / آنگهان خواجه امام اجل
کرده با جان شان خرد جفتی / نز پی دین برای کین مفتی
در سر آن تا که زیر پای شود / تا که با جان و جاه و جای شود
داده فتوی بخون اهل زمین / از سر حقد و جهل و ز سر کین
گشته گویان ز بغض یکدیگر / کین فلان ملحد آن فلان کافر
همه در علم سامری وارند / از برون موسی ز درون مارند
علم در دست یک مه رعنا / همچو شمع ست پیش نابینا
همه بسیار گوی و کم دانند / همه چون غول در بیابانند
دیو ز افعال شان حذر کرده / آنچه او گفته زان بتر کرده
در نفاق و خیانت و تلبیس / در گذشته بصد درج ز ابلیس

یعنی حرف عملت

ع یعنی برای اینکه ایشان مفتی کین اند [illegible]

بوالفضولان [illegible]

[illegible] حدیقه حکیم سنائی

مکتب شرع رانده‌اند هنوز بدر عقل نارسیده هنوز
همه دیوان آدمی رویند همه غولان بیرهی پویند
معنی دیو چیست بیدادی تو به بیداد پس چرا شادی
ماهرویان تیره هوشانند جاه‌جویان دین فروشانند
همه رعنا و سرهتی تازند کور و زشت و گره خرآوازند
از هم آواز خود بپرهیزند هم ز آواز خویش بگریزند
اصل بگذاشتند از پی فرع بر عوام و بهانه‌شان بر شرع
همه بازآشیان و شاهین خشم همه طوطی زبان و کرکس چشم
همه در راه آنجهانی کور بنده خورد و خفت همچو ستور
همه بر اکل و بر جماع حریص آنچنان سال و ماه کرده قریص
همه گشته نفایه سیم و غل آنکه گفتش خدای بل هم اضل
همه خونخوار و آزور چو مگس همه فرزین بکژروی و فرس
بجدل کوثر و بعلم ابتر بسخن فربه و بدین لاغر
بی فراغند و بی فروغ همه گه دریغ اند و گه دروغ همه
آنکه نیک از حدیث بگذارند وانچه باشد شنیع بردارند

کالانعام بل هم اضل [illegible] که در سوره اعراف در سیپاره قال الملاء واقع شده آن گروه [illegible] فالذات [illegible]

[illegible]

[illegible]

جهد آن کرد بایدم لابد   که کنم عاجزی چو کوه احد

که ضعیف ست مر مرا ترکیب   هست ترس و نهیب نامهیب

مگر از شرع چاره سازم   که در آتش چو پروی نگدازم

آمد آیت دگر که یافت فرج   آنکه ز اهل تقیست ثم ننج

الذین اتقوا درست نجات   زنده دانش و گرچه ز اموات

گفت بی تقوی ار گرانباریم   راه تقوی مگر بدست آریم

راه تقوی رویم و ننشینیم   که ز یاران بمنزلی پیشیم

آنکه بی تقوی است در ره دین   آدمی نیست هست دیو لعین

فِی سُؤَالِ مُوسیٰ فَقَالَ یَا رَبِّ اَیُّ شَیْءٍ خَلَقْتَ اَفْضَلَ مِنَ الْاَشْیَاءِ

در مناجات با خدا موسی   گفت یا کردگار یا مولی

از هر آنچه آفریدی از هر کون   چیست بهتر ز خلقها در کون

گفت کز خلقها ایا موسی   نیست بهتر بعالم از تقوی

سر هر طاعتی یقین تقوی ست   متقی شاه جنت المأوی ست

واعیانی که زاده زمن اند   بیشتر در هوای خویشتن اند

از خودی خویش ز یخبان برتر   وز بدی از جبل گلو تر

[illegible] ۳۲۳ [illegible]

[illegible] صلوات الرحمن علیه [illegible]

[illegible] الذین اتقوا [illegible]

کرد سیپاره قال الم اقل لک سوره مریم واقع شده پس نجات دهیم آنانرا که پرهیز کردند از شرک یعنی بیرون آریم

در سخن چون شتر گسسته مهار
چون شتر مرغ جمله آتش‌خوار

مال ایتام داشته بحلال
خورده اموال بیوه و اطفال

هیچ نایافته ز تقوی بوی
تهی از آب مانده همچو سبوی

فی الاجتهاد و طلب التقوی

عبد الله رواحه یار رسول
کرده بودی ورا رسول قبول

بود یار گزیده در همه کار
اختیار محمد مختار

بر سید حقوق صحبت داشت
کز زبان خدمتش فرو نگذاشت

آن زمانی که جبرئیل امین
آیت آورد بر رسول گزین

که بود امت ترا ناچار
بر جهنم بجمله راه گذار

نیک و بد وارد ند بر آتش
خواه خوشدل نشین و خواه ناخوش

چون شنید این حدیث عبد الله
گفت افتاده گیر واغوثاه

رفت در خانه و برون نامد
عوض آب چشم خون آمد

زن ورا گفت خیز و بیرون آی
تخمهائیکه کشته بدرو

عیب باشد بخانه اندر مرد
مرد را کار و شغل باید کرد

مرد گفتا چو این شنیدم من
طمع از خویشتن بریدم من

رسنده دگر نشنه بر دوزخ اما چون مومنان برو گذرند آتش مرده و فسرده گردد
شما ای کیمیای بیچکس [illegible] واقع شده دهنت از آنکه در سوره مریم که در سیپاره قال الم
و ان منکم الا واردها کان علی ربک حتما مقضیا
و ذکر بوده بالا اشارت بآیه

[illegible] است و در دوزخ بر پروردگار تو حتمی و قطعی کاری حکم کرده شده یعنی وعده ایست که البته واقع خواهد بود و در [illegible]

[illegible] ۲ ۳ [illegible]

روایت [illegible] عبد الله بن رواحه [illegible] یعنی [illegible]

الا [illegible] مومنان [illegible] تعالی [illegible]

مقصد کرده بخون ساده دلان
اینچنین ناکسان مستحلان
از پی صید عامی و خامی
ساخته شرع و صدق را دامی
همه اندر بدی بهی دیده
همه از باد فربهی دیده
گرچه با یکدگر ز اصحاب اند
سفها بر مثال سیماب اند
همچو سیماب بر کف مفلوج
از پی مال خلق و حرص فروج
بکرم کاهل و بدرم مائل
جهل شان پیش عقل شان حائل
پیش مردان دین چه لاف زنند
که عیال یتیم و بیوه زنند
چون حریص و حسود و دورویند
بگرانی بیکدگر پویند
هرکه در خود زه و از فضولی پای
دست از دوست شرع بار خدای
همه از جاه و مال رشو و آمی
همه یوسف فروش نابینای
همه بی مغز و دشمن عنبر
همه بیمار و عیب جوی هنر
همه زشتان آینه دشمن
همه خفاش چشمهٔ روشن

رشو و آمی بمعنی آمد و شد است ۱۲

فی اصحاب الغفلة والجهال

یافت آئینه زنگیی در راه
و اندرو کرد نقش خویش نگاه
بینی پخچ دید و روی زشت
چشمی از آتش و رخی ز انگشت

طبع بار اول
تصحیح و حاشیه [illegible]
[illegible]
[illegible] ۱۳۲۵ [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible] خوانند [illegible]

پژه بر دیده بسته کین فهرست
کینه در سینه گشته کین همست

همه چون از کتاب فهرستند
جز ترا سوی خویش نفرستند

روی شان همچو پیاز لعل و نکوست
چون نکو بنگری بود همه پوست

چون پیازه از لباس تو بر تو
لیک چون سیر گنده و بد خو

همه رشوه خورند و قاعده خر
زیر بار اند و خوار همچون خر

از یتیمان و بیوگان دینار
کرده دائم بطون شان پر نار

تا زبان در جدل جری کرده
عقل را عاشق کری کرده

این کدو گردنان بی پر و بال
چون کدو رز و وبال رز و زبال

پست بالا چو نقطه جاه همه
تنگ میدان چو قطب راه همه

گشته ماهر دلی بحجاب زدن
مستحق سیاط و جلد زدن

هوش شان در سرای بی فریاد
باز چون گوش کر ما در زاد

کرده از بهر جاه و مال و مدد
سر ز شر و دل ز ذل جسد ز حسد

از پی کسب جبه و صره
صدق الله گوی و بو مره

شاکر از فعل شان شده ضحاک
پیش هاروت در نشسته بخاک

از پی شرط شرع بر گشته
تشنه خون یکدگر گشته

در مصرع اول واقع شده ۱۲

قوله: یتیمان ... إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا در سوره نساء ...

٣٢٤

عز و علمست نخوت و بودیت
کبر و عجبست خشم و خشنودیت

علم داری عمل ندان که خری
بار گوهر بری و کاه خوری

دانشت هست کار بستن کو
خنجرت هست صف شکستن کو

بوی ازان [illegible] خود نیاید ازان
کاین فلان مذهبست و آن [illegible]

تو روان کرده از بطر قهر
کاین فلان ملحد آن فلان کافر

ور نگر خواجه در گریبانت
تا بجا مانده است ایمانت

غم خود خور ز دیگری مندیش
تو بره خویشتن منه در پیش

این همه ظلمت چه باید برد
گر یقینی که می بباید مرد

علم با کار سودمند بود
علم بی کار پای بند بود

علم داری و لیک بسود و ریا
مولعی لیک بر فساد و زنا

علم مخلص چون جان باشد
علم دو روی بر زبان باشد

چون قلم دار گفت جفت قدم
ور نداری تو نون بوی قلم

تا ز بی دانش از صواب آمد
فرخی ماه از آفتاب آمد

ماه بی آفتاب تاریکست
ورچه آنجا مسافه نزدیکست

هر که او آتشست آب نگار
وانکه او هست دزد در کردار

۳۲۷

مباشد تا از نخوت [illegible]

[illegible] تا بروز دور تر [illegible]

فاصله باشد [illegible]

[illegible] معنی آنکه [illegible]

بکار نمی آید بلکه [illegible]

معنویست و ز نظر [illegible] ماه را

باز آفتاب [illegible]

آورده اند [illegible]

[illegible] هر کس [illegible]

اطلاع می یابند ۱۲

چون بروی عیبش آینه بنهفت / بر زمینش زد آن زمان و بگفت
کانکه این زشت را خداوند است / بهر زشتیش را بیفگند است
گر چو من پرنگار بودی این / کی درین راه خوار بودی این
بیکسی او ز زشت خوئی اوست / تحمل او ز سیاه روئی اوست
اینچنین جاهلی سوی دانا / اینت رعنا و اینت نابینا
نیست اینجا چو مرخ خرد را برگ / مرگ به با چنین حریفان مرگ

فی النظر الشعور

مثلت همچو مرد در کشتی ست / زان ترا فعل سال و مه زشتی ست
آنکه در کشتی ست در دریا / نظرش کژ بود چو نابینا
ظن چنان آیدش بخیره چنان / ساکن اوست ساحلست وان
می نداند که اوست در رفتن / ساحل آسوده است و آشفتن
مرد دنیا پرست از ینسانست / همچو کودک ضعیف و نادانست
تو بگیتی بعمر شب و روز / امروز / لیک معلوم تو نگشت هنوز
بیش مشنو ز نیک و بد گفتار / آنچه بشنیده بکار در آر
ای ندیده ز رحمت و فر تو / خر عیسی بخواب جز خر تو

قوله ای ندیده ز رحمت و فر بطریق طنز می طلب بسا دمی فرماید که ای کسی که از رحمت و فر تو خر عیسی را جز خر ندیده از فر عیسی [illegible]
[illegible]

[illegible]

۳۲۹ [illegible] بروایات عالم [illegible]
[illegible] است همان جا بدست [illegible]
یکی عالم حقیقت یا آخرت و دوم عالم مجاز
و صورت باشد پس [illegible] جوش و خروش داری
[illegible] یکی [illegible] آن تاب
و درویشی نداری و از وجود تو خانه [illegible]
خراب گشته [illegible]

یکی بام گوش چون داری — بد و خانه خروش چون داری
یکی خانه خود نداری تاب — وز وجود تو خانه گشته خراب
قاف کوه است و بس گران باشد — هر که احمق بود چنان باشد
بر دل خلق کاف کبر و گزاف — نبود هیچ کمتر از که قاف
خصم خود را تو چون حبیب مدان — مرد مصروع را طبیب مدان
مشکلی کا بلهی جواب دهد — زرهی دان که باد زاب دهد
خود ندارد هیچ تدبیرے — زره آب طاقت تیرے
کی ستاند حکیم فرزانه — داروی صرع را ز دیوانه
چون نباشد براه پیچاپیچ — عاقل از چشم بد نترسد هیچ
خضری از غول چشم چون دارد — آنکه او خضری از درون دارد
گر ترا گمنیست جاهلی در راه — گام در نه حدیث کن کوتاه
هست بر لوح بادت و مدت — باد و تا عقل و جان الف وحدت
تا فرو آمد از در فرمان — عقل بر نفس و نفس بر انسان
عالم مظلم از فروغش نور — یافت رخشنده شد چو طلعت حور
نعت و فضل رسول شد گفته — در عقل فعال کن سفته

[illegible]

سریان ماده الف در جمیع حروف ساریست و با و تا تعین ثانی و ثالث الف است پس ثابت شد که عقل و جان هم تعین

باشد مشو و این حروف در انچه نوشته اگر عدم بطلی داشته باشد معذور ست ۱۲ ++++

قوله زانکه اقبال الخ این بیت علت بیت سابق ست [illegible] که چون اقبال یعنی توجه و قبول عامه مردمان [illegible] قصد او ست قیمت او بقدر همت او ست [illegible] بستست ۱۲ قوله حق فرامش الخ [illegible] عملی که دولت تو عطا کرده که جان و مال و [illegible] عزت باشد در دست او ست [illegible] فراموشی مکن [illegible] ذو الیمن یعنی ایجای آن [illegible] ترقی در امور دنیا گاهی باندک استیلا مرد و بانا [illegible] باندک دهی مانند زن زبون می باشی پس علم که لازمهٔ دانش این ست با این حال با تو هیچ سخن نگوید و از اسرار امور دنیا کاهی نمی‌شود ۱۲ قوله ریخته آب الخ می فرماید هرگاه در امور دینی گاه مرد و گاه زن باشی حق آبرو و رنگ روزگار تو ریخته و خلق جامهٔ زرق زرق کرده و نفعی از زرق خود نمی یابی قوله بخل الخ می فرماید بخل و جود [illegible] روز و شب دوست [illegible]

[illegible]

جوی

زانکه اقبال عامه همت اوست | قیمت او بقدر همت اوست
حق فرامش مکن بدولت نو | زانکه در دست گازرست گرو
علم با تو نگوید ایچ سخن | زانکه گه مرد باشی و گه زن
ریخته آب روزگار تو حق | جامهٔ زرق خلق کرده خلق
بخل و جودت برای مردم کوی | روز و شب دوست خواه و دشمن روی
دل و جان مرد غمگین ست | هیچ عیبش مکن که بیدین ست
جز بقول تو و تو در عالم | باز و خفاش را که دید بهم
بر سر من مزن که بر پایم | زانکه من عالمم چنین بایم
ور تو بنشسته مکن فربهی | زانکه تو فتنه نشسته بهی
هر کجا دولت و برنائی | تو بدان کس مخج که برنائی
خم روتین چراست بر کرسی | چون از و مشکلی همی پرسی
نه هر آنکس که کرسیی دارد | مشکل سایلی برون آرد
سخن بیهده ز افراط ست | هر که دارد همی نه سقراط ست
فضل یزدانت به که منت خیر | دوم عیبست به که بخل عزیز
خصم او گر خطا کند تدبیر | روزگارش عطا کند توفیر

[illegible]

از برای صلاح دولت و دین چشم عقل اولیست آخربین
مرترا عقل جمله بنماید آنچه بود آنچه هست و آنچه آید
سخن عقل صوت و حرفی نیست زانکه تاریکی از شگرفی نیست
هرکجا نطق عقل برزد دم حرف و آواز در گریزد بعدم
عقل هم گوهرست و هم کانست هم رسولست و هم نگهبانست
نقشبندی ندید نیکوتر هیچ خاموش ازو سخن گوتر

جسم را جان و برد باری ده نفس را علم بخش و یاری ده
نه ز روی فسون و افسانه سخنی گو بیت حکیمانه
مشرق و مغربی که عقل تراست فوق نی تحت نی نه از چپ و راست
مشرق آفتاب عقل ازل مغرب او خدای عز و جل
دوره‌بینی شناسد این معنی که خرد همچو جهل بردرسی
کاندرین منزل فریب و هوس هست بهر شکست بند قفس
عقل در منزل ازل نازل آخرش اولست همچو ازل
که برین روی پشت دین آمد آنچنان بود اینچنین آمد
زان درین پایگاه انده و غم از پی شادی بنی آدم

[illegible]

بودن عقل را ثابت کنند [illegible] بودن و از جهات [illegible]
یعنی هست ۱۲ قوله مشرق [illegible] آنست که [illegible]
مشرق آفتاب عقل ازلست ازل کنایه از
مرتبهٔ وحدت قوله بود که حضرت [illegible]
محض است و مغرب [illegible] گردد و از و تعین اول
و حقیقت محمدیه در حضرت علم
هویت که عبارت از [illegible]

[illegible]

خواهد بود چرا که هرچه ازلیست ابدیست ۱۲ قوله که برین الخ این بیت مؤید معنی بیت اولست و کاف کاف رابطه ۱۲

و این موجود واحد ست که مسمی شده باعتبارات مختلفه [illegible] واول ما خلق الله العقل واول ما خلق الله القلم [illegible] واول ما خلق الله الروح [illegible] الله نوری واول ما خلق الله [illegible] حدیث نبوی که اول ما خلق [illegible] صلی الله علیه وآله وسلم [illegible] وباصطلاح صوفیه عقل عبارت از نور محمدیست [illegible] تطبیق ابیات این [illegible]

الباب الثالث في صفة العقل ذكر العقل اوجب لان نتايجه اعجب من لا عقل له لا دين له واحواله وافعاله وغاية عنايته وسبب وجوده قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم اول ما خلق الله تعالى العقل

هر چه در زیر چرخ نیک و بدند — خوشه چینان خرمن خردند
چون در آمد ز بارگاه ازل — شد بعلت کار علم و عمل
همه کلیات امور در دستش — همه ره ام بسته در هستش
مایه نیک و سایه بد اوست — سبب بود و هست باشد اوست
در حروفی که پرده نقل ست — آخر شرع اول عقل ست

[illegible]

کار علم و عمل بعد هست باشد [illegible]

[illegible]

[illegible]

عقل در راه حق دلیل تو بس / عقل هر جا که خلیل تو بس
چنگ در زن بعقل تا برهی / گر نگردی رهی او زهی
کن بکن درپذیر از فرمان / پس بجان گوید این بکن کآن
خوانده از قدر صاحبان عرب / ذات او را مدبر الاقرب
عقل فعال نام او کرده / پنج حس را غلام او کرده
حس و اتباع خوانده او را میر / نفس کلی ورا بسان وزیر
فیض او نقشهای جانی شوی / فعل او نفسهای صافی جوی
از پی مصلحت نه بهر هوس / بیشتر میل او بود بدو و بس
تا بتایید خیر و عادل / یا بتوحید عالم عامل
ارچه او جوهر این و کس عرض اند / لکن ایشان متابع غرض اند

بالطبع

[illegible]

خوضها موجب افاده و استفاده میانه عقل و انسان و محتاج بودن ایشان بجوهر عقل ثابت شده ۱۲

علت فهم و وهم و هوش آمد	که برهنه برهنه پوش آمد
عیب ابهر کو ولت و بر آی	گاه پوشنده گه صریح نمای
شده بی هیچ عیب و بی شکی	عقل و معقول و عاقل این یکی

علت فهم [illegible]

[illegible]

این هر سه یعنی [illegible] است در صورت اول
عاقل ذات حق است و معقول نیز ذات آن
مرتبه توجه ذات است بذات و تعقل نیز عین
ذات است چه که آن مرتبه وحدت محض و
قابلیت صرف است و اصلا تعدد و تکثر در آن
مرتبه نیست و اما در صورت ثانی عاقل ذات
حق است و معقول اعیان ثابته و تعقل تجلی
ثانی و شک نیست که این هر سه درین مرتبه
هم با یکدیگر متحد اند و در عالم [illegible]
و احدیت بصور علمیه اعیان ثابته اتحاد
که کنایت است از تجلی او سبحانه در مرتبه
حق سبحانه ذات و وجود را بنقش خود یا تجلی ثانی
از عقل تجلی اول باشد که عبارت است از تعقل
هر سه یعنی بر یکدیگر [illegible] بود و اگر مقصود
حقیقت است [illegible]
و باعتبار و حیثیات مغایر [illegible]
پس ثابت شد که این هر سه بالذات یکیست
که تعقل نقش ذکر کرده عاقل است
معقولست و از ان [illegible]

۳۳۲

[illegible]

قوله عقل سلطان [illegible] [illegible]

آز مانند خرس و خوک شناس   آز بگذار و از کسی مهراس
سینهٔ تو درین هوس دائم   چون سرابست و هم آز و الم

فی ان العقل سلطان الخلق و حجة الحق

عقل سلطان قادر خوشخوست   آنکه سایهٔ خدای گویند اوست
سایه با ذات آشنا باشد   سایه از ذات کی جدا باشد
سایه جز بنده وار کی باشد   سایه را اختیار کی باشد
عقل کل تخته زیر گل دارد   هرکجا امر امر قل دارد
عقل تا پیشکار فرمانست   سخنش همقرین قرآنست
فیض او در صفا سکینهٔ روح   فضل او در وفا سفینهٔ نوح
هرچه از بارگاه فرمانیست   آن همه در دست دربانیست
عقل برتر ز وهم و حس و قیاس   برترست از فلک ستاره شناس
در مصالح مدبر جان اوست   بر ممالک دبیر دیوان اوست
عقل کل مر ترا رهاند زود   از فریب دیو و آتش و دود
عقل را حاکم حکیم شناس   نبود هیچ فربهی آماس
رحمة الله نهاد عالم را   حجة الحق سرای آدم را

[illegible] واقع شده حاصل بیت آنکه عقل از وهم و حس و قیاس برترست [illegible] بر اطلاع حقائق فلکی بر فلک تفوق [illegible] ستاره شناس [illegible]

[illegible] انسان کامل [illegible] عقل عاقل حکیم [illegible] عقل جزوی [illegible]

وقیاس که در بیت اول مذکور شد هیچ بوده فربهی را بعقل تاویل کرده شود و نیز مناسبت متوجه است ۱۲

زانکه بی این دو ملک و دین نبود
هر کجا آن نباشد این نبود

بر مجرد رعایتش بیش ست
بر خلیفت عنایتش بیش ست

انس دارد همیشه با زهاد
زانکه زهاد برتر از عباد

جوهری همچو عقل باید و بس
کز پی نفس کم زند چو نفس

وارث رسم شرع و دین باشد
از ازل تا ابد چنین باشد

زیرکان را درین سرای کهن
هیچ غمخواره مدان چو سخن

عقل را گر سوی تو هست قرار
جان حکمت فزای را مگذار

از جهالت ترا رهاند عقل
بحقیقت کسی نداند عقل

مر ترا عقل دستگیر بس ست
عقل راه ترا خفیر بس ست

عقل مر نفس را دهد پیغام
کای ز من مر ترا درود و سلام

هر که مر عقل را ببوید
از حدیثش همه نکت روید

مرد عاقل همیشه تن دارست
مرد جاهل ذلیل و غمخوارست

دل جاهل ز طمع باشد پر
طمع از مال خلق جمله ببر

آز خود را بزیر پای در آر
عقل را جوی و جهل را بگذار

آز چون اژدهاست مردم خوار
تا نداری تو آز خود را خوار

وارث بهست عقل بنفس [illegible] درین مقام بنقصان محض ست [illegible] مرد دیگر یا گویم با وجود قوت نفس غیوانی و [illegible] تقتضیات شهوانی [illegible] او نکند مخالف [illegible] باموردینی و یقینی [illegible] این کار [illegible] شریعت [illegible]

[illegible] برفاقت و قرین بودن [illegible] نفس منقطع شده [illegible] نفس ما [illegible] نفس [illegible] عقل باید [illegible] جوهری [illegible]

[illegible]

[illegible] نفس [illegible] معنی [illegible]

[illegible]

نفس گوینده در رعایت اوست	نفس گوینده در هدایت اوست
اوست از جود کاشف الغمه	حضرت او نهایت الهمه
عقل داند اسامی هر چیز	او کند [illegible] و بتر تمییز
که خدای تن بشر عقل ست	از همه حال با خبر عقل ست
پاک و مردار بر یکی خوانست	جز بعقل این کجا توان دانست
هر که با عقل آشنا باشد	از همه عیبها جدا باشد
یافت عاقل ز رهنمی فوز و فلاح	در سرای فساد عین صلاح
سخن عاقل از طریق قیاس	گر در دین ست و ذهن او الماس
گرچه مرد هنر بیابانی ست	جان او سر لوح ربانی ست
هنر از مرد همچو روح از تن	بی هنر مرده جان و زنده بدن
شربت عقل بر و بار چشد	خر چه بی عقل بود بار کشد
عقل چون ابجد حق از بر کرد	جامهٔ باطلش ز سر بر کرد
هر که با عقل خویش نااهلست	حلم او زور و علم او جهلست
هر که در بند قیلها افتاد	عقل او در عقیلها افتاد
مرد بی عقل جز خیالی نیست	بید بی برز بر و خالی نیست

[illegible]

میتوانند شد و اگر از کل موجودات خارجیه کی باعتبار انبساط و احاطه ظاهر وجود او [illegible]

شرف حاصل است و عقل در خور آن قابل از مجردات

شرفست یعنی ارواح کمل را [illegible]

کماله و چون خواص انسان ابر خواص ملک

قابل نور امر شده در خور خود نه در خور ارواح

درین صورت معنی چنین خواهد بود که عقل

از صعود الکلم الطیب صعود ارواح کامله [illegible]

الیه یصعد الکلم الطیب و [illegible] مستشهد آورده

باین معنی صرف نموده و آیه الیه یصعد [illegible]

ولی شیخ داود قیصری شارح فصوص الحکم

[illegible]

عقل اندر سرای پرده کن
از برای قبول کن و مکن

مقبلی بود مدبری شد باز
باز اقبال یافت از پی راز

قابل نور امرش همه
در خور خود نه در خور کلمه

هر که او را مخالف از خود جست
وانکه او را متابع از همه رست

با خرد کن چو مشتری تدبیر
چون قمر دین ز بهر غلبه مگیر

[illegible]

آشنا نیست هر که بیگانه است هر کرا عقل نیست دیوانه است
[illegible] باید مرید پیر نیاز تا شود عقل ازو سخن پرداز
چون نگاهی گشت عقل مرید مرده بر در بماند دیو مرید
هر که در عقل همچو سلمان شد وانکه دیو دلش مسلمان شد
[illegible] چون ز عقل یافت کمال سه بیابان برد بسیصد سال
هر که راهی و روی سلامتیست آخر نز نفس مسلمانیست
نیست از عقل در سرای غرور عیش از تابش دم انگور
[illegible] نیست در میان سرای می و شطرنج و نرد و بربط و نای
خرد از بهر امن امر آمد نز پی خمر و زمر و سمر آمد
عقل فرمان پادشاهی راست نز پی لاهی و ملاهی راست
نز پی جز زمر و ناهی خمر اوست آنکه بشنیده اولوا الامر اوست
وین سلاطین که نز ره دین اند نه سلاطین که آن شیاطین اند
عقل گر بهر مال و جاه و ده است وانکه عطار نیست ناکده است
عقل طرار و حیله گر نبود عقل دو روی و کینه ور نبود
عقل از اشعار عار دارد عار عقل را با دروغ [illegible] کار

۳۴۹

تخته عقل باشد [illegible] نفس نقش نمای [illegible] عقل [illegible] فی یابم چه نفس از تخته اطلاع بر نقوش تخته [illegible] نفس انسانی نقوش لوح را ایما می نماید لوح محفوظست و نفس [illegible] یعنی عقل [illegible] و از عقل [illegible]

مغز عقلست و اختران ثفلند
پیر عقلست و خاکیان طفلند

دایهٔ عقل آمد از برای سخن
مجتهد را نگاهدارهٔ ظن

عقل هم تاجدارست هم مقدور
عقل هم آمرست و هم مأمور

برتر از صورت و مکان و محل
در دروازهٔ جهان ازل

عقل شاهست و دیگران حشمند
زانکه در مرتبت ز عقل کم اند

همه تشریف عقل ز اللهست
ورنه بیچاره است و گمراه است

عقل کل را ابسان بام شناس
نردبان پایه سوی بام حواس

عقل تخته است و نفس نقش نمای
نقش امرست و نقشبند خدای

عقل را داد کردگار این عز
ورنه کی دیدی این شرف هرگز

عقل کان رهنمای حیله ست
آن نه عقلست آن عقیله ست

سوی تو عقل صلح با کین ست
اینت ریش ارسطو عقل منیست

از برای صلاح دشمن را
عقل خوانده حواس دشمن را

منکر آن روشنی که هم بغرور
کشت پروانه را چراغ از نور

عقل را هر که با بدی آمیخت
لاجرم عقل حجت او آویخت

آنچه عقلست نور آن ره گیر
رخ و اسپست چو شد کم شه گیر

[illegible]

[illegible]

وآو چون خواست از علی ابروش	آهن تافته سوی پهلوش
زور او چون نیافت جای عقیل	نه بنالید زار عقل عقیل
گر ترا عقل چهره ننموده است	ورت بنمود چهره برشده است
تا ترا عقل دوربین چه کند	خویشتن را بتو حزین چه کند
عقل جائی جمال بنماید	که مرفه شود و برآساید
ننماید ترا ز خویش نشان	تا تو او را مکان کنی زندان
خردی بوده اصل و انش مزد	زشت نامی شده مرشتی دارد
آنکه داهی و آنکه سالوسیست	وانکه غماز و آنکه ناموسیست
وانکه او آب ریز و نان طلبست	وانکه اُقی و آنکه بو العجبست
وانکه از بهر مجمع رندان	گرد تقت متوز در زندان
وانکه سرهای گرمی می را باز	بند مے برنهد برای نیاز
وانکه از سنگ شیشه پردازد	وانکه در حقه مهره می بازد
وانکه او برزمین هزاران بار	پای بر سر نهاد چنبروار
هست بسیار زین نسق بجهان	که حساب و شمار آن نتوان
این همه عقلهای حماریست	کز پی مال و جاه مدبریست

[illegible] آن چراغ بیت المال [illegible] این دو چراغ [illegible]
می فرمود [illegible] بیت المال بود که می سوخت [illegible]
آورده ام [illegible] چراغ از مال خود
چراغ از بیت المال [illegible] برای مهمان [illegible]
[illegible] عقل [illegible] بر پهلوی عقیل نهاد [illegible]
و گفت چرا چنین کردی گفت [illegible]

[illegible] که عقل [illegible] نیافت [illegible] قوت و زور [illegible]
[illegible] عقل که معنی [illegible] برای عقل زیاده [illegible] عقل چون [illegible]
[illegible] قدر طاقت [illegible] آدمی [illegible] تعالی [illegible]

له

قوله تا برانی براستی الخ

یعنی براستی برانی نه بر دو [illegible]

که دل از زشت چشم که عبارت [illegible] و از

از بهمن چشم طهارت

مراقبه گویند و معنی طلب می [illegible]

ع تو ز عقل و مساز لیک

حاصل معنی این سه بیت ع

دو بیت اول صفحه نمبر ۱۴۹ ۲

آنکه کار عقل خود این است

که از بیت اول استفاده میشود

عقل بر هیچ دل ستم نکند بطمع قصد مدح و ذم نکند
عقل خود کارهای بد نکند هرچه آن ناپسند خود نکند
عقل جز خواجهٔ محقق نیست عقل صوفیِ مُبَقبِق نیست
عقل هرگز بکذب راضی نیست عقل هرگز وکیل قاضی نیست
عقل جز راست گوی گستر نیست حیله سازنده و گلوبر نیست
عقل هرگز خطا نیندیشد با من و تو بلا نیندیشد
عقل را جز صلاح نبود کار عقل را در صلاح هرزه مدار
تا بدانی براستی نه بروی که دل از زشت چشم بندد روی
زانکه اندر نگارخانهٔ جان از پی پنج حس چار ارکان
هر قوایی که ناپسندیدست حس نشان ز عقل دزدیدست
هرچه نیکوست گر بدست بدست آن ازو نیست گم شده خردست
عقل در دست یک منه خود را چون چراغست در طهارت جای
عقل دمساز زور و بهتان نیست پرده پوش فلان و بهمان نیست
گر چو جان پای در نهاد عقیل دست حیدر سزای عقل عقیل
خورد ایتام و انده اطفال آوریدش طمع به بیت المال

اما

و بعضی [illegible] نیست چون

عقل لغوی خود برآمده پس

و قال و قیل در میان [illegible]

آنست که دست حیدر بعقل

عقیل ابن ابی طالب برادر

خود داد و این قصه را که اورد

منهاج الطالبین [illegible]

[illegible] ۳

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] ابن [illegible]

[illegible] بیت المال [illegible]

[illegible]

[illegible]

بیخرد را بد است فضل و هنر		زانکه باشد بلای مور از پر
مار را چون اجل فراز آید		بسر ره ورا چرا از آید
دهد ایزد بگه سوال و جواب		هر کسی را بقدر عقل ثواب
ویل در جان خویشتن داری		گر خرد را دروغ زن داری
ورنه داریم باور از قرآن		ویل والمرسلات بر خود خوان
عقل را چون بیافتی بنواز		از دل خویش جای او بر ساز
عقل کردت بخوبی راست		مسخ گشت آنکه مسخ عقل شکست

فی برّ الوالدین

پدر و مادر جهان لطیف		نفس گویا شناس و عقل شریف
زین دو جفت ظریف عاق مباش		واندرین هر دو اصل عاق مباش
بندگی کن همیشه ایشان را		مده از دست دُرّ پریشان را
گرشان بعد امر بپرستند		این دوگه هر سزای آن هستند
پدر و مادری که نازارند		حکما نفس و عقل را دارند
مایه بخشش سپهر و ارکانند		پیشکاران عالم جانند
سبب جسمت این دو جسمانیست		علت روحت این دو روحانیست
این دو از آز و رسید بخاک		وان دو از علم رفته بر افلاک

۳۴۵

چون باصطلاح حکما بحث میکنند [illegible] سبب جسم تو این دو جسمانیست [illegible] هیولی و صورت است که جسم مرکب از این هر دو است [illegible]

[illegible] این دو [illegible] که عقل کل و نفس کلی باشد

[illegible]

وان عملان مجب آن عملان و شست / وان همین شوره وان زمین کشت
عقل این خاره و آب آن سر جست / ول این خفته عقل آن مست
این یکی عیسی آن دگر خرسول / این سوم خضر و آن چهارم غول
این بلندست و آن دگر کوتاه / این یکی سرخ و آن سپید و سیاه
این همه بیهده است بگذار این / شاه جان القب بکن فرزین
تو نمانی طریق هشیاری / زان خرد را دروغ زن داری
پرده از سوی عقل برتر کش / چه زنی دست خیره بر ترکش
چون نه مرد کار روز مصاف / شب روی را بمان خیره ملاف
مرد دهقان درو بی زر جو / دیر یابد ولیک زود خورد
زاول خلقت و باخر عمر / بوده در کار عقل جاهل عمر
صفت عاقلان درین نوباغ / کهنه نو کرده پیش چراغ
کرد باید ز بهر کسب معاد / کاسه چون کیسهٔ خرد بنهاد
بر در غیب ترجمان خرد است / شاه تن جان و شاه جان خرد است
هر که بهر هوا خرد را راند / از میان دو خر پیاده بماند
گر چه بر بی خرد هوا چیر است / بر در خانه هر سگی شیر است

[illegible]

همه کار تو باد با عقلا دور بادی ز صحبت جهلا

فی المروة والسخا

معن دادی خم درم بدمی بازگردی بکیس درو رمی
گفتی این خوی نزد من نه بدست جود مال و بخیلی خرد ست
مال بدهم بی جوانمردی عقل ندهم بکس بنامردی
در سخاوت چنانکه خواهی ده لیکن اندر معاملت بسته
ستد و داد را مباش زبون مرده بهتر که زنده مغبون
مرد باشی بگاه بیع و شری از ثریا نیوفتی بثری
عقل دست و زبان کوته دان آرزو راس مال ابله دان
ای خرد کرده سرفراز ترا سر نگونسار کرده آز ترا
مرد گردد در خرد گردد تنگ میدان بگرد خود گردد
هرکجا رخ نهادی ای عاقل بهتر آئی چو بنداری دل
هرکه تدبیر رای بد نکند ستد و داد بی خرد نکند
بی خرد راز خود نباشد سود بود او آتش ست و سودش دود
که از و تیره تیرگی آرد چشم را خیره خیرگی آرد

[illegible]

[illegible]

حق آن دو شریف را بگذار / حق این هر دو هم فرو مگذار

زانکه در راه کعبه از سر داد / اشتر این داد و زاد آن داد

خرد از توتیای هر جا دید / آب را در هوا کشد خورشید

خرد آمد مشاطهٔ جانت / خرد آمد چراغ ایمانت

حق درین جهان خر بست / سر بمهرست پایدار خودست

عقل در کارگاه کن فیکون / از پی جلوه و قرار و سکون

در ازل چون حدیثها خود راند / تا ابد همچو کرم پیله بماند

سوی بازار دین چه جستی راه / رستی ار جستی از ملامت گاه

از کژی دور باش کافر مباش / چون نه عودی خیره نار مباش

که کژی تخم عشوه و کین ست / راستی عقل عاقبت بین ست

خرد از بند تر انجات دهد / خرد از دوزخت برات دهد

جاهلی کفر و عاقلی دینست / عیب جوی آن و غیب گوی اینست

کشد این را هوا سوی سجین / برد آنرا خرد بعلیین

منکر آن تات بد چه فرماید / آن نگر کت خرد چه فرماید

کند ار عاقلت بحق درخشم / به از آن کت ببندد ابله چشم

تمام دارد و سر مهر باین تعبیر [illegible] اشاره تشبیه او بکلمه مناسبست [illegible] کل ممکنات بود [illegible] و جمیع ما سوی و چون [illegible] اول عقل صادر شده و بوسطت [illegible] از حق [illegible] و تعالی [illegible] که عقل اول [illegible] قوت حق باین [illegible] فرمود [illegible]

عقل مخلوقست بلکه [illegible] فوقست اگر [illegible] شود باین معنی [illegible] بود که چون عقل جوهر اعلی است و جوهر قائم بذات میگویند بهمان [illegible] جسم بیرون [illegible] پایدار خود [illegible]

[illegible]

عقل در کارگاه [illegible] در ازل [illegible]

[illegible]

از پی استفادهٔ تحقیق — عقل کل مصطفی و او صدیق
دانم آن جوهر پذیرنده — اثر از نور عقل گیرنده
هم دهنده است هم ستاننده — هم پذیرنده هم رساننده
متوسط میان صورت هوش — شده زین سو بال زان سو گوش
مدتی گر بعقل همدم گردد — گر چه باشد پشه نسر گردد
مرد چون عقل را نیابه کند — جرم و شکل سها چو ماه کند
پادشاهی شود ز نایب عقل — آفتابی شود ز سایهٔ عقل
جوهر حس چون کند ز نقصان نقل — برتر آید یکی شود با عقل
چون شد از فیض عقل بر خود شاه — خلعت شوق یابد از الله
شوق چون در نهادش آویزد — عقل کل را ز ره برانگیزد
تا کنون عقل بد ورا امیر — زو کنون عقل گشت امر پذیر
چون شود بر نهاد خود مالک — بشنود کارجعی الی ربک
بعد از آن سالکان که بشتابند — علم حق در حدیث او یابند
تا سخن علم صورت و صفت است — نکره بیشتر ز معرفت است
در بهار ار نه عدل می بودی — با گل و با گلاب کی بودی

۳۴۶

یصعد الکلم الطیب والعمل الصالح یرفعه در آن باب واقع شده طی درجات نمود و بعد از اسقاط اضافات [illegible] عینیت [illegible] باری [illegible] ذات [illegible] از عقل کل [illegible]

[illegible] شد ازو امر پذیر تا جا عقل اول در آن صورت یکسر شود عقل کل است المقدس الاعظم میگذرد و با ذات مفیض او است

یا صحیفه که گشاده گردد وقت خواندن
منشور کاغذ تنک و پوست آهو
لوح محفوظ نوشته شده رق
کتاب مسطور قرآنست یا آنچه در
که اوتاد ارض اند و منابع [illegible] مراد از
کوه دیگر نیز مراد مطلق کوه است
علیه السلام بران استماع کلام حق [illegible]
مراد از طور جبل طور است که موسی
شده و در اول سورهٔ طور است
که در سی پاره قال فما خطبکم و در
منشور و البیت المعمور
[illegible]

حاکم عقل است او درین بنیاد		نائب محکم ست و [illegible]
زانکه در مکتب علوم ازل	عمل	از پی راندن رسوم ازل
سقف او در آسمانهٔ عقل		نکتش در کتابخانهٔ عقل
از خرد خواجه شو که سنگ سپید		لعل شد زیر دامن خورشید
اوست بهر بقای جاویدان		دفتر نفس و خامهٔ فرمان

فی صدق العقل

نور عبارت کتاب مسطورست		رق منشور و بیت معمورست
اوست در سایه و پناه خرد		حاجب بار بارگاه خرد
که فدای نبی مرسل اوست		عقل ثانی و نفس اول اوست

و در مسطور موصوفه کتاب مسطور و رق
منشور عبارت از نفس [illegible] ربانی
که او را هیولی کلیه نیز گویند و بیت معمور
خانه که واقع شده در آسمان چهارم و عمارت
او بکثرت طواف ملائکه است
[illegible] میشود در بیت معمور بیان
[illegible] مرتبهٔ عقل کل است و مراد
[illegible] ۳۴ [illegible]

[illegible]

تحصیل ست و این قوی شده را چند قوت دیگر تابعست که هر قوتی ازان بعمل [illegible] خاص بشود شرح آن ازین مقام بیرون است در اخلاق ناصری و کتب دیگر مبسوط و مشروحست [illegible] از ان اروت [illegible] و چهار رنگ کنایه از اخلاط اربعه [illegible] بلغم و صفرا و سودا [illegible]

رنگ پنداشت از تختهٔ آز | رو بشویش تا بذل و نیاز
زانکه اندر سواد شارع شرع | اصل دین را برای نکتهٔ فرع
مایه داد از پی درنگ ترا | سه قوی چارگونه رنگ ترا
جان چو در عالم درنگ آمد | خود ازین رنگهاش ننگ آمد
از پی جستن سلامت جان | اسب تن را درین محیط دوان
داند آنکس که اهل دین و ذکاست | که سلامت بساحل دریاست
دست و پایت ببند و غل قضا | هست بسته درین فسیح فضا
پس تو با پای و دست بستهٔ او | روی دریا مجو به پشت کدو
آشنا را اگر نمیدانی | خر بدریا درون چه میرانی
ور ندانی تو آشنا بشنو | خیره بیهوده بر مناره مرو
در سیاحت اگر چه استادی | پیش من زین قبل بر استادی
نه چو کشتی شکست در دریا | شد سیاحت وبال ای رعنا

قوله سه قوی یعنی سه قوت از نفس نباتی و [illegible] نفس حیوانی و [illegible] نفس انسانی [illegible]

شارع شرعست که حقیقهٔ حق باشد اصل [illegible] معنی این سه بیت [illegible] فاعل داد [illegible] دو بیت اول [illegible] این سه بیت [illegible] از پی درنگ ترا [illegible]

از زرق و حرص بآب ذل و نیاز بشو از آنکه در سواد یعنی در اصل خلقت که رسم نقاشان آنست که اول نقش را بسیاهی انگاره کنند بعد از آن رنگ آمیزی میکنند شارع شرع که حقیقت حق [illegible] باشد برای اصل دین و نکتهٔ فرع [illegible]

[illegible]

حس مشترک قوتیست مخلوق در مقدم بطن اول از بطون ثلثه ادراک میکند صور محسوسه را [illegible] خیال قوتیست مخلوق در مؤخر بطن اول حفظ میکند آن صور را [illegible] بمنزله خزانه است مر حس مشترک را [illegible]

واهمه قوتیست مخلوق در [illegible] ادراک میکند معانی جزئیه که متعلق است بصور محسوسه مثل عداوت جزئی که ادراک میکند شاة از ذیب حافظ قوتیست مخلوق در مؤخر بطن آخر حفظ میکند معانی جزئیه را که ادراک کرده است قوت واهمه و حافظ بمنزله خزانه است مر قوت واهمه را متخیله قوتیست مخلوق در بطن متوسط از بطون ثلثه تصرف میکند در صور محسوسه و معانی جزئیه منتزعه از قوی مودعه در بطن [illegible]

عقل همچون بهار دلجویست — کاب فرزانگیش در جویست

ابلهِ برنا شاطر زن باشد — صبح اول دروغ زن باشد

شب برنائی از قطیر بود — پیر چون صبح مستنیر بود

هست در خانگاه ربانی — بر سر شارع مسلمانی

یعنی عقل

از برای سرور سرو سهی — نه برای بدی زر و زربهی

فی صفة النفس الانسانیة

چار طبعش مرید و او پیرست — ده حواسش سپاه و او میرست

[illegible]

[illegible]

ذات او گشته مشتری او نفس / جنبش او اثرپذیر از نفس
مایه و پایهٔ مدارج اسم / علت و آلت مراتب جسم
این همه عقل را مسلم گشت / آسمان عقل و روح سلّم گشت

فی کمال العقل

سبب امت و رسولی او / علت صورت و هیولی او
او نهادست هم بامر قدم / صورت اندر هیولی عالم
کاین وجودیکه فی زمان باشد / از هیولی عقل و جان باشد
از برای تناهی اندر کم / عالم جسم گوی آمد گرد
متساوی نهاد چون گوشه / متفاوت نه سوی از سوئی
هست ممتد جهان و اندر حد / متناهی جهت بود ممتد

[illegible]

۳۵۲

صاحب امتداد و ممتد و مقدار نیست که عبارت از کم متصل قار بالذات باشد یعنی اجزای مجتمعه بود و کم از مقولات تسعه عرضست

بعقلت کردیمی عبارت از نفس ناطقه [illegible]
توانبعود پس ثابت شد که غرض چرخ عقل [illegible]
کرده اند معرفة الهی و معرفت الهی بود [illegible]
خلقت انسان [illegible] یعرفون [illegible]
افلاک [illegible] شریف انسانست و غرض از [illegible]
باین اعتبار فرموده اند که غرض چرخ [illegible]
همین معنی را در [illegible]
[illegible] جمال الدین حسین [illegible]

جز بر روی کمال عقل و خرد
همه گز اطلس به ورم که خرد

نزد آن دل که معدن خرد است
همه تنبک فلک بجمله پاست

فی عزت العقل

عزت عقل هست سوی روان
نزد روشن ضمیر پاک روان

در دل و جان آنکه هشیار است
بر سر و چشم آنکه بیدار است

پل تو و بر و سوی آب سره
چون گذشتی ترا چه پل چه دره

در اضافت سوی بنا لطیف
با ضافت بسوی عقل کثیف

اول و آخر و عزیز و ذلیل
علوی و سفلی و قبیح و جمیل

غرض چرخ و دایهٔ آدم
عرض نفس و جوهر عالم

هم ورای مراتب اسمی
هم پی پای صورت جسمی

[illegible]

هست اعضا چو شهر شیشه و در آن   عقل دستور و دل درو سلطان
خمسه شحنه است و آز و عامل   این یکی ظالم آن دگر جاهل
عامل ار هیچ شرط بگذارد   خرد او را به شحنه بسپارد
شحنه گر دست چون سگالد بد   وین موکل برو بود ز خرد
نفس سلطان اگر بود عادل   با تن و عقل و جان شود بیدل
ترجمان دلست نطق زبان   مرزبان تنست سود و زیان
ترجمان چون شود دوروی و دو زبان   پشت یابد ز قوت سلطان
گر بیابند زینکه گفتم بهر   خوش بود پادشاه خرم شهر
در همه طالبان کام شوند   ملک و ملک ناتمام شوند
گرنه در امر عقل و دل باشند   همه هم خوار و هم خجل باشند
عقل و دل را اگر مطیع شوند   در حضیض خسار و ضیع شوند

فی صفة القوی الثلثة

نفس کو مر ترا چو جاندارست   بی تو در جسم تو چی کارست
گرچه آن پنج شحنه بیکارند   سه وکیل از درونت بیدارند
آن کند هضم و این کند قسمت   آن برد ثقل و این دهد نعمت

ای قوای نفس سلطان [illegible]
[illegible] اگر سلطان
[illegible]
اعضا [illegible]
[illegible]
با تن و عقل و جان [illegible]
[illegible]

۳۵۵

و نعم الملک [illegible]
وقتی با یکدیگر اتفاق و
قوة ممیزة را امتثال
نمایند اما اختلاف [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
تمام شود ۱۱۲۳

بعد از آن در ولایت تقدیر — مرتبهٔ نفس دان و نقش پذیر
زاول جان و آخر مر جان — فاعل و منفعل درین دو میان
در سرای صفت پذیر فنا — از پی رفعت قصور بنا
عقل در بند امر بنشسته — نفس در شوق عقل بنخسته
صورت از بهر مایه اندر بند — نه فلک را بدست هفت کمند
وز درون فلک چهار گهر — همه در بند و خصم یکدیگر
سه موالید ازین چهار ارکان — چون نبات و معادن و حیوان
چون نباتی غذای حیوان شد — حیوان هم غذای انسان شد
نطق انسان چو شد غذای ملک — تا بدین وحی باز شد بفلک
ورنه در عالم یقین و گمان — خر همان بوده و حکیم همان
نطق زیبا ز خامشی بهتر — ورنه از جان خموشی بهتر
وز سخن در ببایدت سفتن — ورنه گنگی به از سخن گفتن
گنگ اندر حدیث کم آواز — به ز بسیار گوی بیهوده ساز
گر و عقلت نصیحت محکم — که نکوگوی باش یا ابکم

فی المراتب الجسمانی

ع۱ قوله بعد از آن الخ یعنی مایه بعد از عقل در ولایت صورت ابر [illegible] نفس و طبیعت را بدان که نفس نقاش و طبیعت نقش پذیرست و نفس فاعل و طبیعت منفعل ۱۲

ع۲ قوله زاول جان الخ یعنی مایه از اول جان مرتبهٔ ارواح که مرتبهٔ عقول و نفوس فلکی باشد و آخر جان که مرتبهٔ جمادیست مر جان بر درخت حیوان مرتبهٔ نباتی و جمادی درین میان هم هست فاعل و منفعل ۱۲

ع۳ قوله در سرای الخ نفس مایه از پی رفعت قصور و بنا

[illegible]

ازپی مصلحت درین بنیاد — گاولش آتش است و آخر باد
قهرمان امین یزدانی ست — بهرمان نگین انسانی ست
عقل جز داد و جز کرم نکند — که اولوالامر خود ستم نکند
عقل چون پر گشاد زاغ هوس — درکشد چون تذرو سر در خس
راکبی کز خرد عنان دارد — اسپ انجام زیر ران دارد
چهره‌ای را که روز بد نبود — هیچ مشاطه چون خرد نبود
از خرد بدگهر نگیرد فر — کی شود سنگ بدگهر گوهر
مده ای خواجه وز سبک جید — با خرد در ازگونه با دل خود
با خرد باش وز هوا بگریز — که هوا علتیست زهرآمیز
کون بی تجربت فساد بود — تجربت عقل مستفاد بود
خرد از اهل عاطفت باشد — ختم عمرش برین صفت باشد
خرد از اهل بر و احسانست — زانکه خود خلقتش برین سانست
حرف بد بر زبانش چون باشد — هر که با دین بود نه دون باشد
ملک عقل از عقود کانی به — پادشاهی ز پاسبانی به
عقل را هیچ مدح نتوان گفت — جز بدو در مدح نتوان سفت

از روزن

[illegible] بیان [illegible] عقل [illegible] عقل او [illegible] الملکه [illegible] عقل بالفعل [illegible] عقل مستفاد [illegible] نفس [illegible] اطفال [illegible]

۳۵۷ نفس الکتاب نظریات را از ضروریات تحصیل کند [illegible] نظریات از ضروریات [illegible] عقل مستفاد عبارت از استحضار نفس ناطقه نظریات [illegible]

از نفس ناطقه [illegible] این عقل را کی توان گفت [illegible] مرتبه چهارم است صاحب این عقل نباشد او صاحب تجربه نبود و کون او عین فساد است یعنی بود او عین نابود

[illegible]

آن نماید ره این کند تدبیر این شود حافظ آن کند تغییر
آن نه بینی که چون بخواب شوی فارغ از رحمت و عذاب شوی
از برای فراغت خوابت وز برای صلاح اسبابت
اندرین خاکدان آتش و باد زابروی تو بپیر خاک نژاد
تا ترا بر سریر ستر خرد بنشانند ز بهر آفت خود
تو بر آسوده و خرد بر کار تو بخفته درونت او بیدار

فی الجمع بین العقل و الشرع

عقل چشم و پیمبری نورست این از آن آن ازین بس دورست
نور بی چشم گشاخ بی بر دان چشم بی نور جسم بی سر دان
این که در دست شهوت و خشمند چشم بی نور و نور بی چشمند
این تواضع نمای پر تلبیس وان تکبر فزای چون ابلیس
آن ز دست امیر چیز دهد وان ز کون رئیس تیز دهد
نیست جز شرع و عقل و جان و دماغ خلق را در دو خطه چشم و چراغ
چون ترا از خرد هوا بگسست خندت آید ز هر چه جز خود است
چون خرد سوی هر دلی پوید وز دل هر کسی سخن گوید

[illegible]

حدیقهٔ سنائی ۳۵۶

علم باشد دلیل نعمت و ناز / خنک آنرا که علم شد دمساز
روزگارند اهل علم و هنر / سینه شان چرخ و نکته شان گوهر
صبر مردان چو جفت شد با علم / چون بپایند خلق باشد و حلم
علم از حلم نیک پی گردد / سنگ بی سنگ لعل کی گردد

فی وضع الشی بغیر موضعه

آن شنیدی که ابلهی بر خاست / سرگذشتی ز حیزی اندر خواست
که بگو سرگذشتی ای بهمان / گفت رو رو زنخ مزن هله هان
کسی از حیز سرگذشت بجست / حیز را کون گذشت باشد چست
گوش شومی همه سخنها دار / وانچه زو به در روان جان بنگار
هرچه یابی صفا بدان ده روی / وانچه بینی کدر گذر کن از وی
حجت ایزدست در گردن / خواندن علم و کار نا کردن
گرده همچو کوز بن گردن / از چه از عشوه و قفا خوردن
مخور آن عشوه کاندرین بنیاد / عشوه تن پر کند ولیک از باد
مشک پر بادی از سر دام تن / ریسمانی عشوی بیک سوزن
در جهان خراب بی فریاد / کس گرفتار باد عشوه مباد

بی سنگ یعنی بی مقدار

در علم و هنر معروفست

که سنگ [illegible]

لعل [illegible] الصورت

[illegible]

عه مضمون این [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی ۵۹

خذ ما صفا ودع ما کدر

[illegible]

شور ها کن جهان فانی را | تا بدانی جهان باقی را
آنکسی کو بملک عقل رسید | هر دو عالم چنانکه هست بدید
از برای حصول نعمت دل | در دل آویز خاک بر سر گل
ای خداوند خالق سبحان | من رهی را بملک عقل رسان

الباب الرابع فی فضیلة العلم والذین اوتوا العلم درجات

سخن عقل چون تمام آمد | علم را در جهان نظام آمد
علم سوی درت آگه برد | نه سوی نفس و مال و جاه برد
آنچه دانسته بکار در آر | پس دگر علم جوی ازین گفتار
علم باید نخست پس عملت | برخور از علم خوانده با حلمت
علم بی حلم خاک کوی بود | علم با حلم آبروی بود
جان بی علم تن بمیراند | شاخ بی بار دل بگیراند
جاهل از علم جاه جوید سود | مرد آجل لعاجل آرد زود
مرد بی علم لیف دُرد بود | دُر ز بحر بزرگ خرد بود
هر کرا علم نیست گمراهست | دست او زان سرای کوتاهست
مرد را علم ره دهد بنعیم | مرد را جهل در کشد بجحیم

انیا بود نیکو زبد او بیموزد [illegible] در دو جهان [illegible] در جهل [illegible] [illegible]

مصرع ثانی آنکه بحر بزرگی [illegible] بیعت نبود که در او غرق شود لازم نیست که از بحر بزرگ در همه برنگ بها پیدا شود ام الکریم در حقیقت از بحر بزرگی است نتواند که بیرون [illegible]

۳۵۸

[illegible]

آن حکیمان که نیکوی بنمایند / بر کل و بر دولت ببخشایند

فی الجاهل وظن العالم

رافضی را عوام در تف کین / میزدند از برای حمیت دین
یکی از رهگذر در آمد زود / بیش از آن زد که آن گره زده بود
گفتم ار میزدند ایشانش / بهر اشکال کفر و ایمانش
تو چرا باری ای بدل سندان / بیخبر کوفتی دو صد چندان
جرم او چیست گفت نشنو نیک / من ز جرمش خبر ندارم لیک
سنیان میزدند من زدمش / زدمش از بهر مزد میزدمش
علم خوانی نگشتی اهل هنر / جهل ازین علم تو بسی بهتر
علم را نیست هر که آماده / مثلش چون کهست و بیجاده
سنگ بیجاده گر بطبع و سرشت / برتر آمد ز خاک خرمن و کشت
گرچه در جذب کاه گیرد پیچ / کهربا از که چه خیزد هیچ
عالم علم عالمیست فراخ / بخ بخ آنرا که شد درو گستاخ
عالم علم عالمیست شگرف / نیست آن خطه خط و حرف
چون ترا جهل دل بمیراند / با / که ترا خود بآدمی خواند

۲۷
[illegible]
۱۳۶۱
[illegible] کاه ربا [illegible]
[illegible] آورده اند [illegible]
بود که همان [illegible]
[illegible] کاه ربا
[illegible] کاه [illegible]

قبلهٔ اول ز قبله باز شناس
تا بدانی تو فربهی ز آماس

چند ازین در نقاب محتالی
چشمها درد و لاف کحالی

هر که مغرور بانگ غولانست
جلبش زیر ام غیلانست

علت از جان و مالت از تن تست
آن و معشوقه این دو دشمن تست

پاک شو تا ز اهل دین گردی
آنچنان باش تا چنین گردی

رهروان را ز منطق نبود ساز
پیل فربه بود ضعیف آواز

علمدان کدخدای دو جهانست
وانکه نادان حقیر و حیرانست

حکما بار جمله بر بستند
جمله رفتند و زین هوس رستند

تنگ گل و دل درین جهان بستی
ای نه هشیار چون چنین مستی

علمدان خاصه حسن را آمد
علم خوان شوخ و نرگدا آمد

بهر دین بر سفیه رای مزن
رگ قیفال بهر پای مزن

باز نیکان سلامتی نشود
گر ز جاده سی قیمتی نشود

در ز و حق نی برای زر زنند
باسلیق از برای سر نزنند

آنکه را علتی بود در پشت
چون بنالد ز پنجه و انگشت

چون تو بر سر نهی ورم هم
نفزاید ز مرهمش مرهم

رگ قیفال رگیست در مرفق بطرف درون بالاتر از اکحل واقع شده و فصد آن اعضاء اعالی بدن از دماغ را مفید باشد ۱۲ باسلیق رگیست در مرفق بطرف [illegible] ۳۶

[illegible]

بوده بیند کسی که جانورست	وانکه نابوده بیند آن دگرست
هر که شد جان ز علمش آسوده	بوده دانست و دید نابوده
جان عالم بود ما آلی بین	دیدهٔ جاهلست حالی بین
زانکه نازیرکان و طرّاران	گل فرستند سوی گلخواران
باز عالم چو بیندش با گل	سر وگردانش گل اندر دل
لذت گل بدلش سرو کند	دلش از گل بحیله فرد کند
از پی مصلحت بزد و خندد	کاخ اخی در بروت او بندد
چون ترا از تری دل بترست	آنکه شیر خرست و هم ز خریست
نیک نادان در جهل نیکو نغز	بد دانا ز نیک نادان به
کار یک ساله را بها دو درم	علم یک لحظه را بها عالم
آن کشد زین این کشد زان بار	که عمل مرکبست و علم سوار
چه کنی علم در میانهٔ گنج	کار باید که کار دارد صح
علم نر آید و عمل ماده	دین و دولت ازین دو شد زاده
عالمان خود کم اند در عالم	باز عامل میان عالم کم
زعفران خوار تازه روی بود	زعفران سای یافه گوی بود

[illegible] گفته میشود [illegible] ۱۲

علم خوان گرت ز دوست رگی
زانکه شد خاص شه بعلم سگی

از صفات سگی تهی کن رگ
ورنه در رستخیز خیزی سگ

ننگ دارد بسی بطبع و بدل
سگ عالم ز آدم جاهل

چون نباشد چو خر سر افگنده
تیز خر به ز ریش خربنده

علم دین بام گلشن جانست
نزدبان عقل و حس انسانست

از پی دوست را و دشمن را
علم جان را به و عمل تن را

سوی عالم نه سوی صاحب ظن
دانش جان به از توانش تن

حلقهٔ دام تو توانش تن
هست شبها بروز نابستن

فی العالم والمتعلم

از عمل مرد علم باشد دور
مثل این مهندس و مزدور

آن ستاند مهندس دانا
بیکی دم که پنج مه بنا

وآن کند در دو ماه بنا گرد
که نه بیند بنا لها شاگرد

باز شاگرد آن چشد به بر
که نیابد بعمرها مزدور

مزد این کم ز مزد آن ز آنست
کین بتن کرد و آن بجان و دانش

این بکرده بدیده قسمش را
وان نکرده بمانده اسمش را

له
تو در حلقهٔ دام الخ یعنی
[illegible] توانائی تن حلقهٔ
دام است و معنی تو نفس تن
باید [illegible]
[illegible]
وآن حلقهٔ دام است
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

گرچه حاجی مناسک آموزست
عمل و علم او ره افروزست
پوست عالم ز بهر آلودست
ور درونش بمشک اندودست
عالم آنکس بود که معنی بکر
آورد او برون ز انده فکر
گر محدث بود ندیمش دان
ور محقق بود حکیمش خوان
در ره از آبهای جانکاهست
یک نگهبان بود نه همراهست
لاجرم دید بایدت ناچار
اندرین ره رباطیان بسیار
زان همه هیچ همرهی مطلب
توشه جوی از برای خود مرکب
گر خود از بهر آب و نان نبود
همره حج نگاهبان نبود
بهر پاس است مار بر سر گنج
نز پی آنکه گیرد از وی رنج
ناطق عقل صدق و دانا به
مستمع در عمل توانا به
کار بی علم بار و بر ندهد
تخم بی مغز بس ثمر ندهد
ورد بی علم تخم در شوره است
علم بی درد سنگ در گورست
دانشی کان فزون ز کار بود
همچو در دیده انتشار بود
علم کان زیر دست مزدورست
آن نه علمست کان همه زورست
مرد دین تا بجست دینارست
همچو ناقه درشت و بیمارست

ناقه نقار معنی ضعیف قول ۱۲

۱۳ انتشار آنست که ثقبهٔ عنبیه از آنچه بود گشاده تر شود ۱۲ [illegible]

۱ قوله گرچه حاجی
ای [illegible] مناسک حج
مناسک [illegible]
عبادتگاه و جای قربانی
۲ حاجیان [illegible]
۳ قوله بهر پاس است الخ

حدیقهٔ حکیم سنائی ۳۶۵

۴ [illegible] اول بروزن
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

شادی دل شراب خوار خورد / انده دل شراب دار برد
چند پرسیم چون گرانجانان / که عمل چیست با سخندانان
مرد رازه ز حال بر خیزد / حال باید که قال بر خیزد
از سخنگوی قال پرسش حال / از زره گرز ره طلب جوال
زاد این راه عجز و خاموشیست / قوت و قوت مرد کم گوئیست
رهروان را چو درد راهبرست / آنکه را درد نیست کم ز خرست

فی شکایة المحبة

آن یکی خیره ز اشتری پرسید / که مر او را چنان مسخر دید
که چرا با چنین قد و قامت / کودکان را همیکنی طاعت
هیکلت بس شگرف گاه طلاع / کودکان را چرا شوی مطواع
دادش اشتر جواب گفت ای مرد / من شدستم چنین متابع درد
من جدا ز کودک ار چه بیخبرم / بهما بهر رسن کنی نگرم
در دگر دوست مر مرا گردی / من شدستم متابع دردی
هر کرا درد راهبر نبود / مرد را زان جهان خبر نبود
مرد را درد عشق راهبرست / آتش عشق مونس جگرست

[illegible] طلاع بالکسر [illegible]

له قوله سخنگوی [illegible] بغیر اهل [illegible] باشد [illegible] دران [illegible] از بودن آن [illegible]

علم در مزبله فرو ناید / که قدم با حدث نکو ناید
روز اول چه بینوا چه نوا / شب آخر چه پادشا چه گدا

فی الاخلاص الریا

شبلی آنکه شد درین ره صید / رفت یک روز پیش پیر جنید
دیدها کرد بر دو رخ چو دو جوی / یا مرادی و یا مرادی گوی
پیر گفتش خموش باش خموش / بر ره او برو سخن مفروش
در ره او سخن فروشی نیست / در رهش بهتر از خموشی نیست
در رهش رنج نیست آسانیست / بیزبانی همه زباندانیست
بگذر از قال و حال پیش آور / قال قیدست از و سبک بگذر
آنکسانی که بستهٔ حالند / برگذشته ز قیل و ز قالند
در مناجات بیزبانان آی / هرچه خواهی بگوی لب مگشای
بگذر از قال و قیلهای محال / ذرهٔ صدق بهتر از صد قال
راه تقلید و قول رو بگذار / وز هوسها بجمله دست بدار
گر مراد تو اوست خود داند / پس گر او نیست اینت نشناند
از هوس گفتن جز که دعوی نه / چون جرس جمله بانگ و معنی نه

حدیقه حکیم سنائی
۳۶۷
[illegible]

علم را چون تو خوانی از بازی   آلت جاه و ساز ره سازی
کشد آن علم جانت در امواج   بدل تاج دین کند تاراج
باز گر علم مر ترا خواند   بر براق بقات بنشاند
تا بدانجا که چشم او بیند   تا نه بنشاندت نه بنشیند
علم کز بهر دین و داد بود   آتش و آب و خاک و باد بود
علم کز بهر باغ و راغ بود   همچو مردزد را چراغ بود
علم کز بهر حشمت آموزی   حاصلش رنج دان و بدروزی
زانکه جان آفرین چو جان نبود   علمدان همچو علمخوان نبود
نیک خواند ولیک بد گردد   ره بجو و لیک گرد خود گردد
نز پی کار داشت علم ابلیس   داشت بهر تکبر و تلبیس
قدر دین تو دیو به داند   که دهد عشوه و دینت بستاند
تو ز ابلیس کم نه ای ای خر   زانکه تو دین فروشی و دین خر
چون تو در دام او بر آویزی   از خدای و رسول بگریزی
هر که راست کرد گفتارش   تا ابد کس ندید هشیارش
آنکسی کز خدای برخورد   که حدیث لحدیث یکی شمرد

یعنی اصول ارکان عالم را

له قوله علم را چون [illegible] یعنی [illegible] بهار علم
۲ قوله کز بهر [illegible] حدیث [illegible]
[illegible]

فی العجز و السکوت

شبلی از پیر روزگار جنید / کرد نیکو سوالی از پی صید
گفت پیرا نهاد جمله علوم / مر مرا کن درین بیان معلوم
تا بدانم که راه عقبی چیست / مرد این راه ازین خلائق کیست
گفت برگیر خواجه زود قلم / تا بگویم ترا ز سر قدم
شبلی اندر زمان قلم برداشت / هر چه او گفت همچنان بنگاشت
گفت بنویس بسم الله / چون نبشتی حدیث شد کوتاه
گفت دیگر چه گفت نیست جز این / خود همین بست کرد تلقین
علمها جمله زیر این کلمه است / هست صورت یکی ولیک همه ست
علم جمله جهان جز این مشناس / بشنو فرق فربهی ز آماس
این بدان وز قیل و قال گریز / جمله اینست و زان دگر پرهیز
رهروانی که چشم سر دارند / دیده بر پشت راهبر دارند
پیروی در خلق مقتدی نه رواست / که نه راه خدای راه هواست
تو بدو داده وا و بتو روی / هر دو همره چو حلقها در موی
بهوا او ترا تو او را دوست / بت پرستی تو بت پرستی اوست

[illegible]

راهبر دارند یعنی تقلید پیروی مرشد بکنند و از تحقیق خبر ندارند ۱۲

[illegible]

مرد معنی سخن ندارد دوست　　زانکه بی دوست مغزها را پوست

از مقلد مجوی راه صواب　　نردبان پایه کی بود مهتاب

هر که از علم حق حجت ببرد　　هر که از وی بوی‌ها گزید بمرد

علم مخلص درون جان باشد　　علم دوروی بر زبان باشد

علم با کار سودمند بود　　علم بی کار پای بند بود

علم حق از درون اهل صواب　　همچو در جوی خرد روشن آب

که بهر جا رسد چو دریانش　　بد هر بر مزاج او جانش

زین لطیفه‌ها کار باید سخت　　برگ باشد گواه جان درخت

علم در مغزت و عمل در پوست　　همچو نور چراغ و روغن اوست

که کند به چه نیست یک حاذق　　پیر را فالج و جوان را دق

نیست یک مرد صادق اندر کار　　لیک هستند مدعی بسیار

دانش آنجا که رخ بخلق آرد　　مرد دانش بخلق بگذارد

دانش آن خوبتر که بهر هیچ　　نردبانی که می ندانی هیچ

نیست از بهر آسمان ازل　　نردبان پایه به ز علم و عمل

گر برای خدا است اندک بس　　وز پی مال و جاه هست هوس

[illegible]

خیز و بنمای عشق را قامت که موذن بگفت قد قامت
عشق گوینده نهان سخنست عشق پوشیده برهنه تنست
عشق هیچ آفریده را نبود عاشقی جز گزیده را نبود
آب آتش فروز عشق آمد آتش آب سوز عشق آمد
عشق بی چار میخ تن باشد مرغ دانا قفس شکن باشد
جان که دور از یگانگی باشد دانکه چون مرغ خانگی باشد
کش بسوی علو سفر نبود پر بود لیک اوج پر نبود
همتش آن بود که دانه خورد قوتش آنکه گرد خانه پرد
بندهٔ عشق باش تا برهی از بلاها و زشتی و تبهی
بندهٔ عشق جان محرم باشد مرد کشتی نه مرد در باشد
سر کشتی ز آرزو دان پر قعر دریاست جای طالب در
طمع از در آبدار ببر خردی را چه ره بود زی در
عزم خشکی بر اسپ و بر خر کن چون بدریا رسی قدم سر کن
مرد کز جوی را بدریا بار جان و سر دان همیشه پای افزار
سفر آب را بسر شو پیش اندر آموز هم ز سایهٔ خویش

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

ع قوله آتش دل که عبارت از عشق است حرارت و درد عشق از حکمت چپ و راست که کنایه از علوم متداوله مجازیست کاسته نمیشود [illegible] ع قوله دل تهی کن الخ یعنی دل از آتش پندار خالی کن که تو کف خاکی بیش نیستی و کف خاک باد پندار و نخوت و آب و تاب کجا [illegible]

[illegible]

آنکه هرگز نبود با خود یار
اوست از عمر و علم برخوردار

نیک و بد میل تو نه از خواست
بد و نیک تو همچو جان ابست

کی بود مر بخار را تسکین
کاتش اندر دلست ای مسکین

آتش دل ز حکمت چپ و راست
نشود جز به باد بیزن کاست

دل تهی کن ز آتش پنداشت
که کف خاک باد و آب نداشت

ساخته راه را همه اسباب
سوی منزل رسیده در تگ و تاب

بی رفیق اینچنین ره هایل
رفته و کرده جسم را بسمل

همه در باخته ز خود الوان
رفته نفس و بمانده جان و روان

کرده این نفسها بجمله فدی
ساخته از قالب و نفوس عدی

روح صافی بمانده تن رفته
صدق مانده بجای و فن رفته

معنی کار را چو آیینه شده
عشق ارواح را نگینه شده

چون شدم فارغ از طریق جواز
عشق را زین سپس کنم آغاز

الباب الخامس فی صفة العشق والعاشق والمعشوق

دلبر دلربای عشق آمد
سر بر سر نمای عشق آمد

عشق با سر بریده گوید راز
زانکه داند که سر بود غماز

[illegible]

عشق چون گوی داد پشت شکست
پای عاشق دو دست چرخ ببست

فی کمال العشق

عاشقی را یکی فسرده بدید
که همی مرد و خوش همی خندید

گفت کاخر بوقت جان دادن
چیست این خنده و خوش استادن

گفت خوبان چو پرده برگیرند
عاشقان پیششان چنین میرند

عشق را رهنمای و ره نبود
در طریقت سر و کله نبود

عشق معشوق اختیاری نیست
عقد زانسان که تو شماری نیست

عشق را کس وجود نشناسد
هر دلی را وطن نپرماسد

گر نکو بنگری نه جای شکست
عشق را ره ورای نه فلکست

راه نارفته را نیافتن است
عشق بی خویشتن شتافتن است

عاشقی خود نه کار فرزانه است
عقل در راه عشق دیوانه است

در ره عشق کاینات همه
ستد از عجز خود برات همه

عرش و فرش از نهاد و حیران
بازگشته ز راه سرگردان

کس نداده نشان ز جوهر عشق
هیچکس ناشسته همبر عشق

انقد عشق از سرای ار و است
نه ز اشخاص و شکل و اشباحست

از راه نارفته در اصطلاح اهل سلوک [illegible] جذبه و محبت باشد و درین راه تصفیه قلب را تقدمست بر تزکیه نفس [illegible] و این طریق طریق محبوبانست [illegible] بخلاف طریق سلوک [illegible]

[illegible]

ور چنین جوی ورنه پیش بتان
تو جز از مهرهٔ تبانی نان

تا ازین سایه می هراسی تو
ور ز خرمهره جان شناسی تو

نیست در عشق جز خود و موجود
عاشقان را چه کار با مقصود

عشق و مقصود کافری باشد
عاشق ار کام دل بری باشد

بیخودان را ز عشق فایده ایست
عشق و مقصود خویش بهیده ایست

عاشق آنست کز زبان و ز تن
زود برخیز و او بگفته سخن

جان و تن را همی بحل ننهد
گنج را سکه در عمل ننهد

آب رو جعفری بلون چو ماه
ننهد بدرهای سیم بیار

کرد کار لطیف در خانش بار
هست خود پاک و پاک خواهد کار

ای دریغا که با تو این معنی
نتوان گفت زانکه هست عربی

بر صدف گرچه یافت جانت نهنگ
ورنه خرمهره را ز دست مده

تا الست از سایهٔ هوست بره
لاف که برگ طاعتت بدو جه

خطهٔ خاک لهو و بازی راست
عالم پاک پاکبازی راست

عاشقان سر نهند در شب تار
تو برآئی که چون رهی دستار

عشق آتش نشان بی آبست
عشق بسیار جوی کمیابست

بیخود

[illegible]

قوله ور چنین [illegible] مهره [illegible] ازیوق ست و آن را در بازیگاه ها [illegible]

۳۷۲

[illegible]

آدم از عشق اهبطوا منها … اشارتست بآیه قلنا اهبطوا منها جمیعا فاما یاتینکم منی هدی فمن تبع هدای فلا خوف علیهم ولا هم یحزنون [illegible]

چون همه لطفها بدید از حق — عشق جانش ند شنید از حق
گرچه ذاتت بعقل فرزانه است — عشق مگذار کو هم از خانه است ۱۰
زیرکی دیو و عاشقی آدم — این بهانه تا بدان رسی در دم
عشق در پیش گیر و دل بگذار — کز دل خیره بر نیاید کار
مر ورا عشق تاج سر باشد — عشق بهتر ز هر هنر باشد
عاشقی بسته خیر و نبود — علت عشق نیک و بد نبود
آدم از عشق اهبطوا منها — آمد اندر جهان جان تنها
عقل عزم احاطت وی کرد — غیرت عشق پای او پی کرد
برگزیده دو مرغ بهر دو کار — عقل طوطی و عشق بوتیمار
قدم عقل نقد حالی جوی — شعله عشق لاابالی گوی
باشه عقل صعوه گیر بود — کرکس عشق باز پیر بود
در ره عشق ما همه طفلیم — عاشقان صافی اند و ما ثقلیم
بالغ عقلها بسی یابی — بالغ عشق کم کسی یابی
در جهانی که عشق گوید راز — عقل باشد در آن جهان غماز
تا تو با مانده و عقل تو باز — تو چو کبکی و عشق همچون باز

یعنی تو و عقل تو بیک باز مانده ۱۱

[illegible]

۳۷۵

صفت خاص حق و هم حقیقت جامعه انسانی که مجلای جمیع مراتب ظهور و وجود است مظهر است و بمقتضی فیضی که از مبدا [illegible]

[illegible] در حقیقت سافلست [illegible]

کفر و دین عقل را مسلم بود
عشق با کفر و دین کدام بود

هر چه در کاینات جزو و کلست
در ره عشق طاقهای پلست

هیزم و میوه دار و خار و خدنگ
همه را گرد آتشی یکرنگ

بید و عودی که سوختی همبر
دود اگر دو یکیست خاکستر

نزد آنکس که عشق رهبر اوست
کفر و دین هر دو پرده در اوست

مرد صورت پرست را که کلا
کفش دستار دان کمر زنار

سوی آن کفر و دین زشت و نکو
که ز دین نقش بیند از خر پوست

هر چه آن نقد و رنگ و بوست
از سرا ضرب عشق بیرونست

عشق برتر ز عقل و از جانست
لی مع الله وقت مردانست

عقل در ویست خواجگی آموز
عشق دردیست پادشاهی سوز

طفل را باز عشق پیر کند
پشه را عشق باشه گیر کند

فی قصة آدم و عشقه

دل خریدار نیست جز غم را
آن نه بشنیده که آدم را

نور علمش سوی جنان آورد
دل عشقش بخاکدان آورد

چون ره علم رفت سلطان شد
چون پی دل گرفت عریان شد

[illegible] لازم [illegible] بود و او را بجای کدان دنیا در بهشت [illegible]
قوله چون ره [illegible] یعنی محمود ملایک شد
در بهشت بتخت سلطنت متمکن شد
عبارت از آن اشارت [illegible] یا بنی آدم
لا یفتننکم الشیطان کما
اخرج ابویکم من الجنة ینزع
عنهما لباسهما لیریهما سوآتهما ۳۷
انه یراکم هو وقبیله من حیث لا ترونهم
انا جعلنا الشیاطین اولیاء للذین لا یؤمنون

[illegible]

هر کرا عشق آن جمال بود	درد بی دال و ری و دال بود
گرچه بیرون طرب فزون دارد	نوحه گر عاشق از درون دارد
مرد عاشق کبود بر باشد	مرغ دولت بریده پر باشد
ور ره خلق و بکام اهل هنر	از پی کام جستن غمگر
هست حلو المذاق تلخ بلاش	هست عذب المساغ داغ قضاش
گر همی لعل بایدت کان کن	ور همی عشق بایدت جان کن
مر ترا یک رهی روشن روی	گرد و از تف عشق جوشن وی
عقل و نفس و طبیعت ادبیست	همه در جنب عشق دانی چیست
نفس نقشی و عقل نقاشی	طبع گردی و عشق فراشی
عقل چون نقش بست نفس شود	عشق چون زیبد او طبع بمرد
در طریقت سر و کلاه مدار	ور بداری چو شمع دار از نار
تا دلت زیر چرخ گردانست	هرچه زیر تو بدست نیکست
بگذر زین سرای هزل و هوس	مر ترا آن سرای خلد نه بس
در جهانی چه بایدت بودن	که به نیکان تو آتشی همچون
آدمی زیر طبع کی شاید	چار حمال مرده را باید

ابن ... ۱۲

[illegible]

یعنی مستغرق ۱۲

مستغنی

بجای خود ۱۲ لطائف

معنی آسانی و در رفتن اینجا مراد کامست ۱۲

جوشن سخت را مانند ... از تف عشق نرم می کند ۱۲

شه در اینجا مراد از نفس اماره بود ۱۲

حق پژوهان که راه دل سپرند
عقل را لاشهٔ دبر شمرند
عقل در کوی عشق نابیناست
عاقلی کار بوعلی سیناست
محدث خلقت از قدم که بود
روز کور از سپیده دم که بود
چون ترا عشق نیست کی خوانی
مزهٔ نان نخورده کی دانی
عشق را جان بو العجب اند
زانکه تفسیر شهد لب دانند
صورت عشق پوست باشد پوست
عشق بی عین و شین و قاف نکوست
در ره عاشقی سلامت نیست
اضطرابست و استقامت نیست
صفت عاشقان ز من بشنو
ور ندانی برو مرا بدو جو

فی ایجاب العشق

دعوی عشق و عقل و گفتارست
معنی آنرا محک و معیارست
بنه از هیچ عشق آن داری
در میان آنچه بر میان داری
بر تو چون صبح عشق بر تابد
نه تو کس را نه کس ترا یابد
چون تبرسی همی ز مردن خویش
عاشقی باش تا نمیری پیش
که اجل جان زندگان ابرد
هر که از عشق زنده گشت نمرد
آتش بار و برگ باشد عشق
ملک الموت مرگ باشد عشق

پس مانند [illegible]
پشت [illegible]
قوت چون ترا [illegible]
این قوت کرمی
[illegible]
[illegible] بخشد در یافت
۳۷
[illegible] قال النبی صلی الله [illegible]
[illegible]

مرد نشنید و شد بجله درون / بتهوّر بریخت خود را خون
غرقه گشت و بداد جان در آب / گشت جان و تنش در آب خراب
مرد تا بود مانده اندر سکر / بود در راه سلامت اندیشر
چون ز مستی عشق شد بیدار / کرد جان عزیز در سر کار
مرد را تا بود شرر در دل / نبود مطلع بحاصل کل
چون شرر گم شده خبر یابد / آنکه از عقل خود خطر یابد
وانکه او مدعیست در ره عشق / شیر او هست کم ز روبه عشق
هست او در بند لقلقه مانده / اثر ز معنی و خبر رانده
حال او همچو آن جوان باشد / که خجل گشته از زنان باشد
نشنیدی که آن عزیز چه گفت / چون بر و مرد راز خود بنهفت

فی احتراق العشق و اظهاره

رفت وقتی زنی نکو در راه / شده از کارهای مرد آگاه
دید مردی جوان مر آن زن را / کرد پیدا در آن زمان فن را
بر پی زن برفت مرد براه / زن ز پس کرد با کرشمه نگاه
کای جوانمرد بر پیم بچه کار / آمدستی بخیره رو بگذار

۳۷۹ [illegible]

خلق را تا ز عشق معزول نیست / جستن و جستن این و مشغول نیست

فی اشراق العشق

اینچنین خوانده ام که ز بغداد / بود مردی و دل ز دست بداد
در ره عشق مرد شد صادق / ناگهان گشت بر زنی عاشق
بود نهر المعالی این باب / زن کنج آب دجله گشته حجاب
هر شب این مرد ز آتش دل خویش / راه دجله سبک گرفتی پیش
عبره کردی شدی بخانهٔ زن / دیگر گشته او ز جان و تن
بادهٔ عشق کرده وی را مست / وز فراحت سباحه کرده بدست
چون برین حال مدتی بگذشت / آتش عشق اندکی کم گشت
خویشتن را دران میانه بدید / گرد چون و چرا همی گردید
بود خالی بران رخان چو ماه / مرد در خال زن چو کرد نگاه
گفت کاین خال هست [illegible] / بامن احوال خال خویش بگوی
زن بدو گفت کای شب اندر تاب / منشین جان خود بها دریاب
خال بر رویم ست مادرزاد / آتش عشق تو شرر بنهاد
تا بدیدی تو خال بر رخ من / پیر شدی زین جمال فرخ من

خلق را تا [illegible] تا خلق از عشق معزول [illegible] [illegible] عشق باشد [illegible]

۳۷

[illegible] نهر المعالی [illegible] بغداد [illegible] دجله

جز بمن التفات کی کردی   عمر زشت و نکو کجا خوردی
ور نهادت مرا بدی مطلق   بدگرا کس کجا شدی ملحق
سوی جز من چو التفات آری   از جمال رخم برات آری
مرد لافی نه مرد آلافی   لاف زنگی نه زنگ انافی
سست بازار و سخت آزاری   خربزه خور نه خربزه کاری
سوخته مغز و خام گفتاری   سوده سودا و ساده بازاری
هر که او مدعی بود در عشق   هست بیداد کرده او بر عشق
عشق را بیخودی صفت باشد   عشق را خون دل حمات باشد
هر کرا عشق چهره بنماید   دل و جانش بجمله بر باید
کس نیابد بعشق بر پیروز   عشق عنقای مغربست مرو
عشق را کیستی نگوئی تو   برره عاشقی چه پوئی تو
عاشقی کار شیر مردانست   نه بدعویست بل بجانست
هر کرا سر به از کلاه بود   بر سر او کله گناه بود
تا بدانجاست ما و تو دو اند   چون همه سوخت او و ما و دواند
عقل کاندر جهان چنو نرسد   برسد در خود و در و نرسد

[illegible] منتخب اللغات

[illegible] منتخب اللغات
۳۸۱ [illegible]
پیرزن بضم اول وثانی بکسرین واو مخفف چون او باشد منتخب اللغات

مرد گفتا که عاشق تو شدم / ای چو عذرا چو وامق تو شدم
بیم آنست کز غم تو کنون / بدوم در جهان شوم مجنون
شد وجودم بران جمال ز دست / شیشهٔ جان بسنگ غم بشکست
با من اکنون نه حال ماند و نه هوش / شد زیادت مرا جهان فرموش
ظاهر و باطنم بتو مشغول / گشت و ماند از جهانیان معزول
کرد حیلت ببر و زن دانا / زانکه آن مرد بود بس کانا
گفت گر شد دلت بمن مشغول / شد وجودم دل ترا مبذول
لیک گر تو جمال خواهی من / بنگری ور بآن شوی الکن
همچو ماهیست در شب ه و یار / بنگر آنک چو صد هزار نگار
مرد کرد التفات زی پس و زن / گفت کای سر بسر تو حیلت و فن
عشق ولیک التفات زی دگران / سوی غیرے بغافلی نگران
زد ورا یک طپانچه بر رخسار / تا شد از درد چشم او خونبار
گفت کای فن فروش بستان جر / گر بدے از جهان بنیت نظر
در وجودت بمن بدی مشغول / نه بدی غیر من برت مقبول
کل تو سوی کل من ناظر / گر بدے کی بدے ز من صابر

[illegible] وامق و عذرا مشهور است [illegible] بر عاشقان

[illegible] اکلها دائم و ظلها تلک عقبی الذین اتقوا و عقبی الکافرین النار [illegible]

در بهشت از نه اکل و شرب استی — کی ترا زین نماز قرب استی
منبلی گفت پرورش قائم — زان شدستم که اکلها دائم
دوستداران درگهش همه زند — لقمه خواران جمله او دگرند
بره شیرست و مرغ سمین — چشم داری ز وی بیوم الدین
دوستان وی همه لقا خواهند — در دعا از وی همه رضا خواهند
تو ز وی روز عرض نان خواهی — می و شیر و عسل روان خواهی
میل تو هست جمله سوی طعام — نه بدار الخلود و دار السلام
حظ دنیاست جفت رنج و تعب — هست ملبوس و مطعم و مشرب
منکح و مسکن و سماع و لقا — وعده داده است مر ترا فردا
تو چو در بند و قید هر هفتی — پرورش زان سبب همی تفتی
گر نداریت وعده این هر هفت — زو نه پیدا شدی ترا آگفت
نه ورا بنده نه در بندی — از در خنده چرا خندی
خویشتن بین بوی چو دیو و دام — تا بوی زیر چرخ آینه فام
تا بزیر زمانه کهن ست — نفس در آرزو مراغه نست
مرغ دولت چو خانگی نبود — زاغ هرجای بود فی برود

[illegible] آن بهشت زو [illegible] مال و مال و نعمتهای کار آنان نت که [illegible] کاری کردند و ما [illegible]

دوزخ [illegible] آتش [illegible]

دست چپ را ز دست راست بدان
تا ز تقلیب نشمری ایمان

فی حقیقة العشق

عشق مردان بود براه نیاز
عشق تو هست سوی نان و پیاز

ور ره بی نیازی ای درویش
رو تو بیگانه وار از پی خویش

کششش از تن طلب کشش از جان
جوششش از عشق و جنبشش ز ایمان

کی بود جز بچشم ابله فش
آنکه او جان و تن ستاند خوش

بهر جان سعادت اندیشت
هشت خوانست و نعمتخوان پیشت

عشق چون شمع زنده خواهد مرد
دیده و دل سپید و طلعت زرد

هر کجا شوخی و خوشی باشد
غمزه با حسن و دلکشی باشد

آنچنانی ز عشق طبع و مزیج
که نسنجی بچشم عاقل هیچ

کی در آئی بچشم مرد خرد
تو فروشی نفاق و نفس خرد

تا تو او را فروشی این سلعت
او بهر دم نوت دهد خلعت

سلعتش ساعتیست با تو و بس
خلعتش دام و دانه و بند قفس

گر ازین دام و بند او برهی
کفش بیرون کنی کلاه نهی

فی اضاعة العمر بحکایات الاعجاب

له نقط خوش
و در آخر مصراع آخر
متعلق بکی بود که در
اول مصراع اول
[illegible]
۳۸۶
[illegible]

گرچه باشد بظاهرت همه خوب | لیک باطن بود همه معیوب
نیک داند خدای سر دلت | زانکه زاول خود او سرشت گلت
کی شود عقل تو بدو مدرک | چه نماید ترا بجز مهلک
هرچه ایزد بود همه نیکوست | هرچه از تست سربسر آهوست
کی بسازد بحکم مطلق تو | باد با بادبان زورق تو
خیر و شر نیست در جهان اصلا | نیست چیزی بی زو نهان اصلا
آنچه پیدا و آنچه پنهانست | همه با دانش تو یکسانست
مرگ اگر چند بد نکوست ترا | مال و میراث جمله اوست ترا
هرچه در خلق سوزی و سازیست | اندران مر خدای را رازیست
ای بسا شیرکان ترا آهوست | وی بسا دردکان ترا داروست
بندگان زاکه از قدر حذرست | آن نه زیشان که آنهم از قدرست
قدر و تقدیر او نهاد چو چنگ | کی شناسد همی ز نام و ز ننگ
زان چو بربط بهر خیال همی | خفته نالد ز گوشمال همی
پیش دیوان حکم حق جز مرد | شکر سیلی حق که داند کرد
که کند با قضاے او آهی | جز فرومایه و گمراهی

[illegible]

عه ۱۲
[illegible] ابن این بیت آخر سر و دستش
[illegible] ن و رجنه و احسان
وارغ شده ما اصابک
من حسنة فمن الله
وما اصابک من سیئة فمن نفسک
یعنی [illegible] خیر بیس
فضل خداوند است و
[illegible] قبیل مصاب
از نفس تست و بعضی
بیان از نفس سر [illegible]
معنی آیت [illegible] انسان
[illegible] از نیکی [illegible]
از نیکویی خداوند است
از نقص [illegible]
[illegible] ۳۸۵
ببر کسی نهان نیست ۱۲
عه ۲ و از خیر و شر اشارت است
وما یخفی علی الله من شیء
فی الارض ولا فی السماء
که در سیپاره وما ابرئ
در سوره ابراهیم واقع شد

یکسانست یعنی همه معلومات ۱۲
نسبت آن علم ذاتی
برای آنکه علمست
زمین و نه در آسمان
بقدر ذره [illegible]
پوشیده نیست

نفس در پیش عشق سگدارست
لیک نفس در راه عشق بیکارست

فی الرضا والتسلیم

هست حق را ز بهر جان شریف
اندر اشیا حکم صنع لطیف
داند آنکس که خرده دان باشد
کانچه او کرد خیرت آن باشد
سوی تو نام زشت و نام نکوست
ورنه محض عطاست هرچه از دوست
هم بدین پایبند و لطف غریب
تاج سرگشت گوشمال ادیب
هست کفارت ارچه هم آری
درد پهلو و رنج بیماری
نه چو پهلوی عایشه بشکست
گفت پیغمبرش که بردی دست
خارکی را که میخلد در پای
دستگاهی بساختست خدای
زانکه داند کرم که محض کرم
نکند ضایع آن عنا و الم
تو دعا گوئی و اجابت نه
زانکه داری دل و انابت نه
زانکه داند خدای انابت را
حکمتش با نعت اجابت را
نکند میل و نی ز اسبابست
بد نه از فصد و قصد جلابست
نام نیکو و زشت از من و تست
کار ایزد نکو کند و درست
هست عالم خدای عز و جل
که ترا چیست پایگاه و محل

له قوله
هست عالم الخ اشاره
بمضمون آیه ان الله
بعباده لخبیر بصیر
که هم در سوره فاطر و هم
در سوره شوری واقع
شده بدرستیکه خدا
[illegible] ۳۸۸
[illegible]

گرچه باشد بظاهر همه خوب لیک باطن بود همه معیوب
نیک داند خدای بی‌ذلت زانکه ز اول خود او سرشت گلت
کی شود عقل تو بد و مدرک چه نماید ترا بجز مهلک
هرچه ایزد بود همه نیکوست هرچه از تست سر بسر آهوست
کی نسازد بحکم مطلق تو باد با بادبان زورق تو
خیر و شر نیست در جهان صلا نیست چیزی ازو نهان صلا
آنچه پیدا و آنچه پنهانست همه با دانش تو یکسانست
مرگ اگر چند بد نکوست ترا مال و میراث جمله اوست ترا
هرچه در خلق سوزی و سازیست اندران مر خدای را رازیست
ای بسا شیر کان ترا آهوست وی بسا درد کان ترا داروست
بندگان را که از قدر حذرست آن نه زیشان که آنهم از قدرست
قدر و تقدیر او نهاد چو چنگ کی شناسد همی ز نام و ز ننگ
زان چو بربط بهر خیال همی خفته نالد ز گوشمال همی
پیش دیوان حکم حق جز مرد شکر سیلی حق که داند کرد
که کند با قضای او آهی جز فرومایه و گمراهی

[illegible]

ع۱ قوله [illegible] از نیکی و از شر آن [illegible] این است [illegible] و المحسنات واقع شده و ما اصابک من حسنة فمن الله و ما اصابک من سیئة فمن نفسک [illegible] از فضل [illegible] از نفس است [illegible] نفس خدا و [illegible] نفس [illegible] بیان از نفس [illegible] معنی آیت [illegible] ای انسان [illegible] از نیکوی [illegible] از فضل [illegible] ۳۸۵ [illegible]

ع۲ قوله و ما یخفی علی الله من شیء فی الارض و لا فی السماء که در سیپاره و ما ابری در سوره ابراهیم واقع شده و پوشیده نیست بر خدای پیچ چیز نه در زمین و نه در آسمان برای آنکه علمست بعلم ذاتی و بنسبت آن علم همه معلومات یکسانست ۱۲

نفس در پیش عشق سگداریست	نفس در راه عشق بیکاریست

في الرضا والتسليم

هست حق راز بهر جان شریف	اندر اشیا حکم صنع لطیف
داند آنکس که خرده دان باشد	کانچه او کرد خیرت آن باشد
سوی تو نام زشت و نام نکوست	ورنه محض عطاست هرچه ازوست
هم بدین پای بند و لطف غیب	تاج سر گشت گوشمال و عیب
هست کفارت ارچه هم آری	درد پهلو و رنج بیماری
نه چو پهلوی عایشه بشکست	گفت پیغمبرش که بر وی بست
خار کی را که میخلد در پاے	دستگاهی بساخت خدای
زانکه داند کرم که محض کرم	نکند ضایع آن عنا و الم
تو دعا گوئی و اجابت نه	زانکه داری دل و انابت نه
زانکه داند خدای انابت ا	حکمتش با نعمت اجابت نه
نکند میل و نی ز اسبابست	بد نه از فصد و قصد جلابست
نام نیکو و زشت از من تست	کار ازین دو نکند بدرست
هست عالم خدای عز و جل	که ترا چیست پایگاه و محل

له قوله هست عالم الخ اشاره بمضمون آیه ان الله بعباده لخبیر بصیر که هم در سوره فاطر و هم در سوره شوری واقع [illegible] ۲۳۸ [illegible]

[illegible]

وزن سر همچو وزن سنگ است
برگ دل همچو برگ گل تنگ است

بر دل اهل دل بوقت طعام
گندمی گر دمی بود ز حرام

چون نشوئی همی ز دل باطل
رقم کاز زان منه بر دل

دل که باشد سیاه چون پر زاغ
صید طاوس کی کند چو چراغ

دل آنکس که هست بر تن شاه
جانش را هست جامه درگاه

باز چشم تو در ره اسباب
هست سوی شراب و جامه خواب

چند باشی بغفلت ای بدرگ
دل تو در گل و تو خفته چو سگ

چو سگ آبستنی تو ای جاهل
سگ دیوانه داری اندر دل

خوی و طبع بد سگان داری
همچو سگ گشته استخوان داری

سگ دیوانه را کشش بعذاب
زانکه اندر ره درنگ و شتاب

هر کرا او گزید هم بجاے
شود از بیم گربه سگ بچه زای

ذره نور اگر بچنگ آری
بی تعب جسر نار بگذاری

ور نداری تو نور نار شوی
پیش پروردگار خوار شوی

از ره تن تراست منزل دل
نیست جز درد دل دگر حاصل

راه جسم تو سوی منزل جان
حایلی دان تو زین چهار ارکان

[illegible]

میفرمایند که علو او در مرتبه [illegible] نور را برشوت قبول میکنند یعنی جان نور را [illegible] دل برشوة الخ در رفعت شان [illegible] که از جان [illegible] اینجا بمعنی ثانی است [illegible] جد بکسر کوشش کردن و بمعنی تحقیق گفتن [illegible] گذشته [illegible] و زجر و سابق معنی این ابیات [illegible] درستی که برفت را زدن و خم [illegible] از رحمت و دور شده از مرتبه [illegible] صورت ملائکه پس درستی که تو رانده شده [illegible] از بهشت یا از آسمان یا از [illegible] بیرون شو

آه تو با قضای او بادست	بر قضایش دل تو ناشادست
با قضا مر ترا چو نیست رضا	نشناسی خدای را بخدا
گو درین کار گر زنی گردن	کو تواند قفای حق خوردن
گر زنی تا بدت عنا ازلی	تا زند دست لعنتی سیلی
گردنانی که با خدای خوشند	حکم را بختیان بارکشند
چون چه عنند اگر چه دربندند	زانکه جان میکنند و میخندند
تن و جان از پی قضا در سنگ	دل ترنم کنان که یارب شکر
هر بلائی که دل نیاید ازو	گر یکی در هزار شاید ازو
حکم و تقدیر او بلا نبود	هر چه او داد جز عطا نبود

ذکر القلب انفع لان شأنه ارفع

جد زند بوسه بر ستانهٔ دل	هزل نبود کلید خانهٔ دل
دل چو رشوت پذیره از جان نور	که پذیرد ز دست رضوان حور

[illegible]

[illegible]

با چنین دل سفر سقر باشد | سفله از گرگ و سگ بتر باشد
سگ پوسنده گرگ درنده است | سفله سالوس لوس خربنده است
پس درین راه توشه از جان ساز | نه ز دلق و عصا و انبان ساز
خویشتن در فکن بزورق دین | که ازین ره رسی بعلیین

فی حفظ القلب

کوش تا دلت چون قلم گردد | پیش ازان کت امل الم گردد
از در تن که صاحب نکهت است | تا بدل صد هزار ساله رهست
هست بر سالکان بعون و حیل | همچو موسی و خصم و منزل نیل
لیک بر وی چو بسته گردد کار | نار گردد بعاقبت دینار
تا خدای آن هی که در بند است | همچو زنجیر در هم افگنده ست
پا نه راه نیک داری پیش | از در نفس تا در دل خویش
راه دل مر ترا نه این رهست | عقل ازان قاصرست کوتاهست
راه جسم تو سوی دل مشکل | هست چون حیز و منزل اول
که همی بر دمے ز رنجوری | گفتی ای مکه به که بس دوری
نقش مکه سه حرف و لنگست | جز برفتن هزار فرسنگست

[illegible]

۳۸۹

دوری تن با دل [illegible] قدر هست بر سالکان [illegible] ساکان و [illegible] مانند موسی و خصم و منزل نیل [illegible] موسی [illegible] و خصم که فرعون [illegible] غرق شد سالکان [illegible]

لیک چون بر سالکان راه [illegible] کار بسته شود و فتح الباب [illegible] او را آن [illegible] دینار بعاقبت نار گردد [illegible]

یعنی هر سعی که کند برعکس نتیجه دهد و بمطلب نرسد و بیت آخر مؤید این معنی ست ۱۲

له

قوله باطن تو الخ مقرر است که باطن [illegible] در غور شرافت و جلالت آن شی است انسان را که از شرف مخلوقات است و باطن دلست مثل این تن مخلوق شریف [illegible] که مجلای جمیع مراتب و ظهور شیونات الهی ست دل باشد ظاهر دل که لطیفهٔ ربانی و محل توارد [illegible] بیرون و برتر از ظاهر وجود جسمانی انسان و در غور رفعت شان او ظاهر بود [illegible] موضع دین یعنی [illegible] مغز و دماغ موضع دین است [illegible]

[illegible]

پر و بال خرد ز جان زاید
از تن تیره جان و دل ناید

باطن تو دل تو وان بدنست
ظاهر دل برون ز ظاهر تست

موضع دین دلست مغز و دماغ
همچو بزر و فتیله نور چراغ

دل بود همچو شمس انجم سوز
که تواند نمود چهره بروز

دل که بر نفس مهتری یابد
بر همه سروران سری یابد

نه چنان دل که از پی دنیی
بفروشد باندکی عقبی

اصل حرص و نیاز دل نبود
مایهٔ دل ز آب و گل نبود

دل که باشد چنین امانی خواه
نبود از علم ایزدی آگاه

پارهٔ گوشت گنده باشد و بس
که مر آنرا بکس ندارد کس

بد شود تن چو دل تباه شود
ظلم لشکر ز ضعف شاه بود

ستم اندر جهان نه ز آب و گلست
کین همه ظلمها ز کین دلست

گر دلت نیستی بصورت زاغ
همه طاوس گیردی چو چراغ

عاشقان را برای جستن نام
نز برای حصول لذت و کام

یک عتاب بفرق فرقد خاک
یک حدیث و بجامه چاکاچاک

زان همه کارهات بی نورست
کز تو تا نور راه بس دورست

[illegible]

آنچنان دل که وقت پیچاپیچ   جز خدای اندرو نباشد هیچ
نه چنان دل که از پی تلبیس   هست مردار گلخن ابلیس
از سر جهل و روی نادانی   اندرو فرش طرح زندانی
اصل هزل و مجاز دل نبود   دوزخ خشم و آز دل نبود
دل یکی منظریست ربانی   حجرهٔ دیو را چه دل خوانی
دل که او را سر بدست و بت هست   دل مخوانش که آن دل کده هست
دل که باشد چنین امالی و دوست   نه دلست آنکه هست پاره و پوست
دل که با خویش اینچنان شد خویش   وانکه زان دل ولی نیاید پیش
اینت عیسی که یک رمه جاهل   خوانده شکل صنوبری را دل
اینکه دل نام کرده مجاز   رو به پیش سگان کوی انداز
دل که بر عقل مهتری دارد   نه بشکل صنوبری دارد
دل که با مال و جاه دارد کار   این سگی دان که آن بود مردار
هست معراج دل بگاه فراغ   قاب قوسین عقل و عرش دماغ

۳۹۱

[illegible]

قاب قوسین [illegible] نه لاف [illegible] قاب قوسین [illegible] حدیث [illegible] این حاشیه در [illegible]

۹۲م

هست بر سالکان توقیف بسیچ | راه دل همچو زلف زنگی پیچ
لیک بر وی چو گرم گشت آتش | راه گردد چو طبع زنگی خوش
وانکه ره را بجد نگیرد پیش | همچو زنگی بماند او درویش
وانکه رفت از سر طرب در ره | همچو زنگی بود بدل ابله
وین ندارد کسیکه اندر دل | مر ورا نیست مغز دل حاصل
اینچنین با خلل دلی که تراست | دد و دامند با تو زین دل راست
پاره گوشت نام دل کردی | دل تحقیق را بحل کردی
تو ز دل غافلی و بیخبری | دگرست آن دل و تو خود دگری
دل بود راه آنجهانی تو | لیک دل را زده ندانی تو
پر و بال خرد ز دل باش | تن بیدل چو آل گل با
خشک و بی بر بماند اندر گل | چون بُرند از درخت خرما دل
باطن تو حقیقت دل تست | هرچه جز باطن تو جل تست
وین ز دل خیزد و خرد زو باغ | دین چو روز آمد و خرد چو چراغ
آفتابی بباید انجم سوز | بچراغ تو شب نگردد روز
از تن و جاه و عقل و جان بگذ | در ره حق دلی بدست آو

بنا بر آنکه در بنیت او چیزی معین شده است که حرارت غریزی در وی بیشتر باشد به دل دیگر حیوانات را از نفوس [illegible]
خواص حیوانات مخصوص است
نیز همچنین نمایست از
نباتات و حیوان آنست که
بودن درخت خرما میانه
جمادات و دلیل برزخ
برزخ میان نباتات
و حیوانات مانند مرجان که
برزخ میانه نباتات
نباتات و مقرر است که درخت خرما
و از خشک بی بر

[illegible]

تو مشو غره بر نکوئی پوست / کز خلق نیکوش مرد خلق نکوست
تا خوشی خوب نغز و زیبا نیست / خوی خوش با کلاه و دیبا نیست
نفس حسی بخوردن ارزانیست / نه غذی جان خوان بی نانیست
نا خلان فربه از بطر زانند / که غم نان و جامه کم دانند
هر دلی را که غم بود مسکون / نه دلست آنکه هست خانه خون
مرد نبود که گرد خود پوید / مرد راه نجات خود جوید
تا کی از کنج خانه بیرون آی / ذره گرد گاه بیچون آی
دل ابله چو حرص بر تابد / بهشت جوید او و کم یابد

فی تشبیه اللیل و حقیقة الظلمة

چون نهان شد ز بهر سوز زمین / آتش آسمان ز دود زمین
دهر چون در سرای قیر اندود / توده توده با تلاطم دود
پیش دیوان دون چو نکهٔ زشت / زنگیان پای کوب بر انگشت
ظلمهای سپهر دریا دم / گشته در تیغ زهر مستحکم
گشته پر دوده دیده ها مون / کرده عالم غلاله غالیه گون
شب بسان سیاه گون دریا / من چو گوهر صدف نهاد سرا

[illegible]

عالم کثرت مستهلک گردد و [illegible] شود و مرجع [illegible] بعد از فراغ ما سوی همان [illegible] و کی بآن نقطه فائز [illegible] و نهایت عروج قلب حقیقه امکان بمنزله نقطه جوهر [illegible] حدوث با عالم وجوب و بیان قوسین قدم و [illegible] نقل و دل هم عاشقه و حقیقه محمد صفحه ۳۹۱

از در جسم تا بکعبهٔ دل	عاشقان را هزار و یک منزل
خاص خواند هزار و یک نامش	عام داند هزار و یک دامش
آنکه بودند خواجه صاحبدل	پیش رفتند از تو صد منزل
بنشستند بر بساط نشاط	تو بمانده پیاده هم بر باط
راه دین صنعت و عبارت نیست	جز خرابی در و عمارت نیست

فی قوة القلب وضعفه

دل قوی کی کند ز رحمت بیم	جز شراب مفرح تسلیم
ایمن آنگه شوی ز رحمت و تاب	که خوری شربتی ز بادهٔ ناب
تا نخوردی شراب این مستی	چون بخوردی ز زهر بلا رستی
آن مفرح که اولیا سازند	در شفاخانهٔ رضا سازند
خور اینجا گلست ازین برگرد	کانکه گل خورد روش باشد زرد
تا بد اینجا ز گل نپرهیزی	چون ز گل سرخروی برخیزی
مرد گلخوار را چو باد دهد	آخر الامر جان بباد دهد
نان و جامه سپید این منزل	نفزاید مگر سیاهی دل
دل کند سخت جامهٔ زرست	خورش خوش برد ز سر شرمت

بابیات [illegible] تمام دارد و [illegible] قول خاص خواند [illegible] هزار و یک منزل را در بیت ثانی بعقیده [illegible] هزار و یک نام تعبیر کرده که خواص و عام را انعام [illegible] ۳۹۲

[illegible]

با عطارد نمانده هیچ رمق
هم لبان دویت خود مطلق

ماه مستور در شبستان خوش
خفته بر روی نیلگون مفرش

چرخ پیروزه و ستاره بران
چون زر سرخ و دست نیلگران

شهب اندر اثیر میدان تاز
گرم عقرب ز زهره چوگان باز

بوده پیش بنات نعش مهین
ماه چون نیم حلقهٔ زرین

در ثریا بمانده چشم سهیل
خیره چون مرد مانده اندر سیل

قطب در قطر چرخ پیوسته
متمکن چو پیر آهسته

ناله سیوه و خروشش تهیم
دل برجیس انهاده دو نیم

چرخ را کرده چون شگوفه باغ
گاو گردون ز ریش فتیله چراغ

بهر تعویذ عقد حور العین
فرقدان چون هلیلهٔ زرین

انجم اندر مجره راست چنان
که صدف ریزها در آب روان

شده شکل مجره زو پیدا
همچو موسی و بحر و زخم عصا

شکل پروین چو هفت مهرهٔ سیم
بر یکی جام می نمود بچشم

همچو جسم ضعیف شکل سها
گاه پیدا و گاه ناپیدا

گرد شب انجم از ورای اثیر
خیل رومی بگرد زنگی پیر

[illegible] بعطارد [illegible] ۵۹۳ [illegible] شده [illegible] از [illegible] آن [illegible]

خفته اندر کنار آهرمن / زنگیی گشته ز مشک پیراهن
زنگیانه بقیر بسرشته / شبه و ساج کرده در رشته
دیو از دوده کرده خود را دلق / شش جهت را یکی نموده بخلق
گشته انقاس گوهر مردم / کرده انفاس را بنفس گم
میدمید از دهان دوده سرشت / دیو در روی زنگیان انگشت
یا تو گفتی که از جوال سیاه / زنگی کور سرمه ریخت بچاه
نور بسیار اندکی کرده / تیرگی شش جهت یکی کرده
ساقه آفتاب رفته چو تیر / قیروان را گرفته اندر قیر
شد چو شد زیر خاک چشمهٔ خور / نسترن زار حوض نیلوفر
چشم نرگس بباغ عنا در باز / لیک بیگانه از نشیب و فراز
زحل از اوج خویش رخ بنمود / همچو گوی ز نقره زر اندود
مشتری گشته از فلک پنهان / هیچ ننمود روی خویش عیان
شکل مریخ برفراخته تیغ / گاه پیدا و گه نهان در میغ
شمس رخ در حجاب بربسته / از سیاهی نقاب بربسته
زهره اندر حضیض ناپیدا / گشته از نور خویش جمله جدا

قوله زنگیانی الخ آبنوس ۲ قوله گشته انقاس الخ نقس بالکسر سیاهی دوات [illegible] ۳ قوله ساقه الخ [illegible] ۳۹۳ [illegible]

قوله مشتری الخ [illegible] [illegible]

روی چون آفتاب نوراندود	جامه چون جامهٔ سپهر کبود
ناگهانی تو گفتی آمد بر	آفتابی ز حوض نیلوفر
یا مگر آفتاب طینت من	ناگهان گشت بر بنفشه سمن
دیده چون از نهاد من پر گرد	تا بسر درج جزع پُر دُر کرد
گفت چون نطق چون شکر بگشاد	کلهٔ خواجگی ز سر بنهاد
کیف اصبحت ای پسر خوانده	ای ز بندان نفس درمانده
ای بچاه غرور مانده اسیر	بر تو مور هوات گشته امیر
خیز کین خاکدان سرای تو نیست	این هوسخانه است جای تو نیست
چه فکنی بیهده بساط نشاط	اندرین صدهزار ساله رباط
گر قبای بقا نخواهی سوخت	برکش از تن قبای آدم دوخت
خویشتن را ازین قفس برهان	بنمای از خلیفتی برهان
باش مهجور در نشیمن خاک	ورنه بگذر ز انجم و افلاک

فی محاورته مع النفس الکلی

گفتم ای ایزدت سرشته ز نور	وی ز عکس رخ تو دیو چو حور
ای زمان از تو عید و آدینه	وی زمین از تو همچو آیینه

کوکب از راه کهکشان پیدا   راست چون اشک چشم نابینا
مانده ساکن چو گوهر اندر درج   هفت سیاره و دوازده برج
اختر و آسمان ز کینهٔ من   گشته مانند اخگر سینهٔ من
چون ز سرمای صبح زنگی شب   در دمید اندر آتش و انگشت
صبحدم دم همی برون زد نیل   گفتی جان همیکند و اسیل
تا برون کرد همچو زرین ورق   شاه گردون سر از دریچهٔ شرق
همچو من زرد روی شد عالم   چون برون تاخت صبح سرخ علم
شد جهان تازه چون دل دانا   شب شد از بیم روز ناپیدا
انجم از بیم صبح ریزان شد   زنگی از رومیان گریزان شد
صبح چون شد ز نور شادروان   گستریده ز نور شادروان
بامداد پگاه از در من   ناگه آمد پدید دلبر من
دلبری کو دل و روان بربود   چون بکافور مشک می اندود

الباب السادس فی ذکر النفس الکلی

اندر آمد چو ماه در شبگیر   انعم الله صباح گویان پیر
کند جسمے و ساکن ارکانے   تیز جسمے و رهنوردانے

قوله اندر آمد الخ مراد از نفس کلی درین مقام ذات کلیه نفس کلی از عقل مستفیض و بما دون خود مفیض است [illegible]
۳۹۶
[illegible]

کاین بود فعل و خلق امیران را / که امیران کنند اسیران را
این چه جای چو تو جهان بینست / گفت خود جایم از جهان اینست
گر عمارت سرای رنج بود / در خرابی مقام گنج بود
جای گنجست موضع ویران / سگ بود سگ بجای آبادان
تیرگی با عمارتست انباز / نور گردد خراب گرد باز
نبود زین سرای رنج و تعب / ماه و خورشید جز خراب طلب
گر بجای درست نایند / رخنه بینند و روی بنمایند
زیرک از زخم دهر خسته بهست / پوست بر مغز خود شکسته بهست
دل زیرک بسان لوز بود / دل نادان چو پوست جوز بود
مغز تا نازکست پوست نکوست / چون قوی شد حجاب گردد پوست
سنگ باید چو مرد کامل شد / مغز نغزت ز سنگ حاصل شد
گفتم ای جان پر از نکوئی تو / از کجائی مرا نگوئی تو
گفت من دستگیر و لاهوتم / قائد و رهنمای ناسوتم
اول خلق در جهان مائیم / از همه جای چهره بنمائیم
بر نااهل و سفله گم گردیم / در جبلت ز خلقها فردیم

[illegible]
۳۹۹
[illegible] و سکون ثانی
وزاء نقطه دار
معرب [illegible] گذشت
که [illegible]
منتخب اللغات

صفتت برتر از نفس باشد   وصف کردن ترا هوس باشد
پس بدیعی بصورت و پیکر   نیست در کل کون چون تو دگر
از صفت صورت معاینه ای   زانکه هم روئی و هم آئینه
اندر اقلیم دین توئی هموار   از پی راه عذر و شکر شکار
طوبی مایه بخشش باغ ارم   کعبه پادشاه خاک حرم
پس بهی نفس و پس قوی نفسی   عقل و جانی سری ولی چه کسی
حبذا صورتت که پس خوبی   خبر ناشو گشته نه معیوبی
برتر از جوهری و از عرضی   جمله کائنات را غرضی
گوهری کز تو قابل قوت است   برج خورشید و درج یاقوت است
خورده شربها ز دست ملک   همچو پیغمبران هنیئاً لک
عرش و فرش است سرای و بار گهت   آفرینش بپا چو کارگهت
چه کنی پیشش مدبر سر گردون   در چنین گنج باد آورد
کلبه ای همچو دیو و مکه دود   کرده ای از عکس روی زر اندود
من سهائی ندیده اندر چاه   با دو خورشیدم این بار و دو ماه
بلی اندر سرای جسمانی   تو ز من این حدیث به دانی

می باشد مانند ... و آن گاه عدم ... معقولات ... [illegible]

صفت تو صورت معاینه یعنی صفت تو صورت وجودی پیدا کرده و معاین شده چرا که تو هم روئی و هم آئینه ... [illegible]

[illegible]

[illegible]

چه صفت گویم آن کره امن
همه اندر یقین جان بی ظن
عندلیبان روضهٔ انس اند
ساکنان حظیرهٔ قدس اند
بینی آن روضه را اگر خواهی
کنی از جان و دیده همراهی
بی عقوبت زمینش از ذل و غم
بی عفونت هوایش از تف و نم
هم زمینش ز کوه و از گو دور
هم هوایش ز حوادث الجو دور
هر چه در صحن و مکان دارد
تا بسنگ و کلوخ جان دارد
من ز درگاه خازن ملکوت
محجر دام در خزانهٔ ناسوت
گفتم آخر کجاست آن کشور
گفت از کیف و از کجا برتر
جای چون گویمش که شهر خدای
جای جانست و جان ندارد جای
اینچنین نکتها چو گفت مرا
خرد اندر بصر بخفت مرا
زانکه اندر جمال آن زیبا
مانده بودم چو نقش بر دیبا
اجل از دست آن لب خندان
سر انگشت مانده بر دندان
چشم کز صورتش ندارد برخ
دیده نزهه بر گرفت گردم چرخ
مر کجی کو بزیر ران دارد
آخور از راه کهکشان دارد
جان ما واله از جلالت او
مدرک کس نگشته حالت او

مجتمع

[illegible]

فلک البروج [illegible] باشد از [illegible]

منتخب اللغات

نظر حق بماست از همه خلق
شفقت ما جداست از همه خلق
تربتم گوهرست کانها را
موضع مرجعست جانها را
مسکن زر این قلمه آمدم ایدر
چون قلم کرده پای بارک سر
کان زرین کاندران مبارک جاست
همچو خورشید آسمان شماست
سنگها گوهرست خاکش زر
بحر او انگبین و گل عنبر
بام شان چون فلک مسیح پذیر
بوم شان همچو نقطه قاروان گیر
وان گروهی که اندران جایند
گوهرین سر زمردین پایند
گل جیحون شان سر ظالم
وحش کهپایه شان دل عالم
سرو بستان آن سرافرازان
همچو امید ابلهان یازان
همه مستغرق جمال قدم
فارغ از نقش عالم و آدم
گاوشان از برای دفع الم
نیزه بازی کند چو شیر علم
کشورشان روز و شب فزاینده
او و هرچه اندروست پاینده
همه از روی معنی جاوید
بیخبر همچو سایهٔ خورشید
اندران باغ هر کسی زیشان
از برای قبول درویشان
صاحب صدر سدرهٔ ازنیست
مونس فاطمه جمال علیست

[illegible] بفتح [illegible] و کسر [illegible] و فتح دال مهمله [illegible] بمعنی [illegible] و اکنون [illegible] باشد ۱۲ منتخب اللغات

جان من بهر این حدیث چو نوش چشم بنهاده بر دریچهٔ گوش
نشنودم من ازان سخندان زیر تشنه از بهر نمک نگردد سیر
جان ز دیدار دوست پروردن هست چون شهد و گلشکر خوردن
معده از عام زان نگردد سیت که طعام و شره بود همدست
بی چنو پیر در جوانی خویش که خورد بر ز زندگانی خویش
لب چو بگشاد پیر شد ز زانه سایه بیرون گریخت از خانه
پیر را گفتم از سر تحقیق ای ترا ملک و دین بجد و عقیق
منکه با تو دمی بگفتم غم بهمه عمر نه هم آن یکدم
عمر بی دوستان نه عمر بود عمر بی یار عمر غم بود
عمر با دوستی که او یکتاست یکدمش را هزار ساله بهاست
دل ز بند تو خوش بود بعذاب چه عجب گر نمک خوشست کباب
جان ز روی تو در ارم باشد دل ز تائید تو خرم باشد
چون تو در مرکز حقیقت و صدق نیست یک پادشا بمقعد صدق
از تو صحرا حریر پوش شود وز تو بینا شکر فروش شود
از تو یابد کلید قفل و نما سر صندوق صدق و [illegible]

چه عجب بمصراع اول متعلق ست،،

له قوله
نشنودم من ازان سخندان [illegible]
[illegible] ازان [illegible] شنیدن
سخن [illegible]
[illegible] دیواری
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]
منتخب اللغات
عمر بی دوستان [illegible]
منتخب اللغات

عشق در کوی غیب حالت او صدق در راه دین مقالت او
سر درش لشکر هوس نبود از سواره پیاده کس نبود
هیچ بیهوده را بدو ره نیست زانکه در حلقها چنو شه نیست
درو درگاه او چو مرئی نیست مرو آنجا بجای خویش بایست
پیش درگاه او و زاهل هوس کل سوارست و کل پیاده و بس
او امیرست کاندرین بنیاد از پی عرش شرع و دادن داد
روح را کرده از جواهر نور گوش و گردن چو گوش گردن حور
پرده‌ها باشد از بدایت او حرف و آواز در ولایت او
روز کوری ترا بخود پذرفت کت درین لا نگاه عز چه گرفت
تا نبی و نبی ز چون تو سقط این درآمد بصورت آن در خط
جهل تو سحر تال و سیلی را زخمه کرد دست جبرئیلی را
گرد این پیر گرد تا از جاه پایت آرد ز چاه بر سر گاه
طفل کو بر گرد کسی گردد تخم کو پرورد بسی گردد
زانکه از قوت قوائم او بهر جاوید نفس صائم او
کس چنو کم شنید در سلفوت بزر گرد ز راع ملاکوت

سله قوله روز کوری الخ یعنی [illegible] نادان و [illegible]

عه قوله تا نبی و نبی الخ نبی اول [illegible] ثانی [illegible] خدا و قرآن و [illegible]

[illegible] سقط بفتحتین [illegible] منتخب اللغات [illegible]

[illegible]

زانکه در گلشن رموز ازل	خاصه آنکه که جان شنید غزل
حق چو مر خواجه را پدید آمد	مژده مر قفل را کلید آمد
گر نخست آوریده این پیغام	به پسین آفریده خود کام
باز پس مانده ز پیش اجل	پس و پیش گرفته عرش ازل
از پی نان و آب ماندی باز	در حجاب نیاز تن چو پیاز
چه افگنی تخم حرص و آز و نیاز	در گل و دل که آز نارد ناز
کی اندرین خرسرای پوئی تو	بیچه مانی مرا نگوئی تو
گر ز آب و ز نان بماندی باز	چه کنی تخم خشم و شهوت و آز
کانچه شوری ز نج کند مخلوج	وانچه تری ترا کند مفلوج
تو بپرهیز ازین غرور فلک	گر نداری سر مرور فلک
کاندرین حجره بر تن و دل و جان	آب ازان گشت بر خرد نادان
گنجدی گرد ترا گردون	ورنه بند و شتاب بیرون
جان و دینت بقهر بستاند	گر ترا سوی خویشتن خواند
نیست بی رنج راحت دنیا	خنک آنکس که کرد هجر و رها

فی حفظ العین من نظر المحارم

[illegible]

در تنهائی [illegible]
ازل خاصه [illegible]
جان بمعشوق [illegible]
شده غزل [illegible]
یعنی سخن کرد [illegible]
بمعشوق [illegible]
قفل چون [illegible]

این پیغام [illegible] قدرت [illegible] آورده
مشار الیه این پیغام ابیات مابعد ست [illegible] محلوج پنبه از دانه جدا کرده شده اینجا [illegible]

بر هیولی مجرد از صورت و برهنگی صورت می نماید افاضهٔ استعداد بسوی نفس کلی از خطاب بغیبت بطریق التفات کلی خواهد بود ثانی صفت نفس در تصور [illegible] ازا فادهٔ اوست

از تو بیهوش جفت هوش آمد || که هیولی برهنه پوش آمد
مردم از نیک نیکخو گردد || باز چون بد بود چنو گردد
چون خرد در لبت نهان نگرم || چون قلم بر خطت بجان گذرم
آینه روشنی بدست خرد || کس وران گوی دم نیارد زد
پیش تو چون سنان کمر بندم || خون همی گریم و همی خندم
همچو چنگ ار در هوات زنم || رسن اندر گلو توات زنم
خواجه آنکه که راز مطلق گفت || رسن اندر گلو انا الحق گفت
کانکه از بیم نفس بگریزد || عشق با خون دل برآمیزد
جز ز خواجه بس از فراق تنش || وصل حق بود جمله سخنش
پشت ر اروی باش و خیره مجه || بر سر دار دست و پای منه

[illegible]

او از نفس پوشیده میشود [illegible] مراد از [illegible] وصل حق بود [illegible]

[illegible]

گفت روزی همی برهگذری   سوی نامحرمی زدم نظری
همبر آن جای کان نظر دیدم   طمع از جان خویش ببریدم
قدم از خشم بر شکستم من   تا مر این چشم بر بکندم من
تا ظفر یافت دیو بر چشمم   چشم کردم سیاه چون خشمم
آنچه از من نصیب شیطان بود   گشته مر دیو را بفرمان بود
دور کردم ز خویشتن یکراه   تا نمانم رهین خشم اله
گفت عیسی بگو همی زود دعا   که توئی در زمانه خاص خدا
دست برکرد زود مرد امین   عیسی اندر عقب کنان آمین
دست برداشت مرد دینی زود   بود یزدان ز فعل او خشنود
در هوا زود گشت میغ پدید   ابر باران گرفت و می بارید
از چپ و راست سیلها برخاست   رودها ره گرفت از چپ و راست
هر کرا برگزید یزدانش   بر زمانه رواست فرمانش
گر تو فرمان حق بری فرمان   بدهی بر زمانه چون شاهان
نظری کان نبایدت منگر   تا نیابی تو از زمانه خطر
هر که او ننگرد بناشایست   تنگ شد رنج و غم زنا بایست

[illegible]

تا ظفر یافت [illegible]
[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی

آنچه بر تن قبول بر جان رد / وآنچه بر پای نیک بر سر بد
مست گرد اندر بتان که آخر کار / نگرستن گرستن آرد بار
اولت یک نظر نماید خرد / پس از آن لاشه رفت و رشته ببرد
تخم عشق از دوم نظر باشد / پس از آن اشک و رشک بر باشد

فی الفقیر المحترز من نظر السوء

آن شنیدی که در گه عیسی / خواست باران بحاجت از مولی
رفت با قوم خود باستسقا / کرد هر کس ز عجز خویش دعا
با جابت نشد دعا مقرون / گشت عیسی از آن سبب محزون
تا که آمد ندا که مجرم را / از میان کن برون که مجرم را
با گنهگار نیست اندر صفا / نشنود از گناهگار دعا
بازگشتند جمله آن انبوه / که جهان بود از آن گروه ستوه
جز یک اعور نماند با عیسی / جان ما باد جانش را بفدی
گفت عیسی چرا نرفتی تو / پیشت چون دیگران نخفتی تو
تا تو بودی بگو گنه کردی / نامه خویشتن سیه کردی

۱۵ قوله تخم عشق از دوم نظر [illegible] اشک [illegible]

۱۶ [illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

گلخنی در کشیده اندر پوست | تو گهش جان لقب نهی گه دوست
آنچنان کرد شهوتت محجوب | که ندانی همی تو خوک از خوب
گرد با دام دید سیم تنت | دل بر آن چو پسته در دهنت
هر که در دست یار بیدل ماند | تا ابد پای او فرو گل ماند
چون برافشاند زلف مشکین را | بچه دارد چنین دل و دین را
مار و طاوس روی و موی آراست | عافیت آدم است و دل حواست
مار و طاوس کاند بهم | همچو حوا اند و چون آدم
بشکند مشک جعد او پشتت | دست غفلت کند چو انگشتت
تا تو آن روی چون گلش یابی | خارپشتت کند ز بیخوابی
گرچه باشد بروی و موی نکو | نان بی نانخورش بود بدخو

[illegible]

... و دل حوا یعنی فریب دهنده و باعث ارتکاب ممنوعات شونده و این نشاه از مار و طاوس مراد زخارف دنیا تواند بود و اگر طاوس را با مضافت خوانند معنی چنین گردد که هر گاه یار مار و طاوس روی و موی آراست عافیت و دل هر دو مانند آدم و حوا که بعد از اکل شجره ممنوعه فریب خوردن از شیطان بوساطت مار و طاوس ... افتادند عافیت ...

[illegible]

١٢

[illegible]

١٢

سهمیست از سهام لعین
هر نظر کان نشاید اندر دین
عاشقی خود باختیار خطاست
آه عاشق باختیار کجاست
آب رخ زآب پشت بگریزد
کاب پشت آب و بهار ریزد
گر ز پر باد تست اندرین عالم
اندهٔ آب پشت و نان شکم

فی حسن الخلق وسوء الخلق

آنکه با نقشهای زیبا اند
تختهٔ کودکان و دیبا اند
طمع او را از روی زیبا چیست
پارهٔ خوب از دیبا چیست
هر کرا روی خوب کم خردیست
روی نیکو دلیل خوی بدیست
روی نیکو بقدر خود بدخوییست
زان خرد خواه یار در دوست
بر کسی کش نه دین نه آیین است
روی نیکو کدوی زرین است
هر کرا با جمال بدنیت است
دانکه حسنش چو ماه عاریت است
چون چراغ اند لیک پژمرده
شمع نو بنه وز دستی برده

فی الوجه الملیح مع الفعل القبیح

خوب را از برای دست فراخ
جاودان شاخ شاخ زیر و شاخ
زشت را از برای حسرت چیز
دست دل تنگ چون گذرگه تیز

۵ قوله
سهمیست از سهام
یعنی مضمون حدیث
نبویست که النظرة
سهم مسموم
من سهام ابلیس
لعنت بر نفس [illegible] الله
[illegible]
[illegible]

همه در بند کام خویشتنند عاشقان پیش شان همه شمنند
الغرض پی و زروی رها انها را چشم شان رخنه کرد جانها را
ببرند آبروی دولت جسم زان دو زلف چو دیو و چون خاتم
هر دو رخ زلفها گوا دارند که نبیند آدمی پرستارند
همه دیو و ظن چنان آرند که ز حورا همی شرف دارند
مار با گیسوند مشتی تر زهر در نیشاش مهرهٔی در سر
گره از قفل زلف مرغولان بهر دولی و فتنهٔ دولان
صد هزاران کلید بازنجیر همه چو چین چو روی بدر منیر
جعد مفتول دل گسل باشد زلف مرغول غول دل باشد
زین نکویان یکی ز روی عتاب پشت غم را خمی و هر زنهاب

[illegible]

فی نظر السوء الی المحارم

آن نگاری که سوی او نگری او دولت بهر دو از تو و دو بری
روی اگر هیچ بی نقاب کند روز را با دو آفتاب کند
ور کند هر دو بند گیسو باز سه شب قدر بر گشاید راز
دایگان تو لطف او و چه تاب دهند چینیان نقش خود بآب دهند

[illegible]

قوله بر و گوش الخ سیهی [illegible] چشم شان و سپیدی روی چون [illegible] زلفست فاعل برین گوش و [illegible] که عبارت از سیاه [illegible] باشد و واو عطف در مصرع ثانی [illegible] بجهت ضرورت شعر افتاده [illegible] میان سیهی چشم و سپیدی [illegible] ع قوله زان دل الخ دل معشوق را [illegible] همچو سنگ و دل عاشق را چون آهن فرموده [illegible] گرسنه

دل عاشق از دل همچو سنگ معشوق بآن اعتبارست که چون سنگ و آهن بریکدیگر زنند البته آتش که بلغت [illegible] خون دارد همچنانچه چون آلات حرب از آهن میسازند که باعث خون ریختن [illegible] یعنی دل عاشق را با آهن آن اعتبار تشبیه کرده اند و نیز معروفست که چون آهن را [illegible] زنند [illegible]

بیر و گوش و بینی اندر کوی	سیهی چشم شان سپیدی روی
خوش ترش در درون او کینه	گل گل از عکس رویش آیینه
زان دل همچو سنگش اندر تن	دل تو خون گرسته چون آهن
آن بت ماهروی سیم اندام	چون زرت کرد خوش و خوش نام
وآن غلام شگرف دیبا رخ	بت زنجیر جعد زیبا رخ
گرچه پی برگرفت از سر بت	گردنت بوستا و چو پای شکست
چون شود چشم تو چو ابر ازرق	لب خود را کند بخنده چو برق

فی صفة الصبیان و الغلمان

شاهد پیچ پیچ را چه کنی	ای کم از هیچ هیچ را چه کنی
ای دو و با دام تو چو گوز گرو	مانده از دست کودکان در گو
یکنی باد چون وفا جویان	غمر در وعدهٔ نکورویان
شاهدان زمانه خرد و بزرگ	چشم را یوسف و دل را گرگ
نقش پر آفت صینی وار	چشم را گل و هند و دل را خار
با زازین دلبران عالم سوز	عشق شان آتشست و دلها گوز
گرچه از چهره عالم افروزند	از شره دل درند و جان دوزند

[illegible]

[illegible]

[illegible]

چشم گوشے شود چو ساز و چنگ / گوش چشمے شود چو آرد رنگ
زان که خط لعل رنگ مشک فروش / مردم دیده گشته دیبا پوش
روز حیران شود همی ز شبش / بوسه گم کند همی ز لبش
بوسهٔ عاشق روان پرداز / دهنش را بخنده یا بدبانز
نه ز غنچه دو دیده باز کند / نه ز خنده دو لب فراز کند
بند زلفش چو زیر تاب آمد / بند قندیل آفتاب آمد
خرمن مشک توده بر توده / خوشه چینان از او بر آسوده
صورت قهر و لطف خال و لبش / عالم بسط و قبض روز و شبش
لعل او دلگشای جان آویز / جزع مرجان پریش شورانگیز
کارخانهٔ رخش بهار شکن / کاروانهٔ لبش خمار شکن
جعد او عقل و روح را خرگه / چشم او چشم را تماشاگه
هر کجا زلف او مصاف زند / زشت باشد که نافه لاف زند
از زمین مشکبوی برخیزد / خون عاشق که زلف او ریزد
دیده زان چشمها که بر دارد / بجز کسے کافت بصر دارد
قد او در دو دیدهٔ دلجوے / همچو سرو بلند بر لب جوے

[illegible] باز کند

درج درّش چو نطق بگشاید شرمش از گل نقاب بنماید
شکن زلفش از درون سرای مشک دست آمد و جلاجل پای
گرچه در پرده ها تواند شد زانچ عاشق نهان نداند شد
بوی او عقل را کند سرمست روی او مرگ را زند پس دست
حلقهٔ زلف او معماگوی نقش سودای او سویدا شوی
از لبش جان کور گوهر گوش وز رخش چشم عور دیبا پوش
دیو همچون ملک شد از رویش روز و شب گشته زان سیه پیش
موی و رویش به از شب و روزست شادی افزای و مجلس افروزست
مرده از بوی او حیات برد ماه از حسن او برات برد
چشم صورت ز زنخش جان بین دست معنی ز دامنش گلچین
وهم عاشق سوی لبش نشتافت لب او غنچه بخنده باز نیافت
گاه پیدا و گاه ناپیدا همچو نقطه بچشم نابینا
خط و خالش چو خط و نجم نبی زیر هر یک جهانی از معنی
زلف و رویش اگر آشکارستی شب و روز این که دوست جاستی
در تماشای آن دو تا گلنار مرد بر هم فتد چو دانهٔ نار

ف درج درش چو نطق بگشاید [illegible] درج کنایه از دهان و در کنایه از دندان باشد والله اعلم بالصواب ۱۲

ف [illegible] نقطه [illegible]

ف [illegible] اضافت چشم بسوی صورت [illegible] ۱۲

خنک آنکس کزو بدارد دوست		نبود همچو مغز و پدر پوست
ای سپرده پدر بدل گوشت را		گشتی سوی خود پدرکش را
کشته فرزند مادر و پدرت		تو بدو خوش نشسته کو جگرت
اژدها را بسوی خویش کشی		که کشد جانت را بسوی آتش
پدرت را بکشت دیو بزار		زان پدر آزار دارد او آزار
اندرین راه کشته دین نبود		تبش و تابش یقین نبود
گره تا در سرای پیر است		تا بصد سال نام او گره است
پدر و مادران بزرگ پسر		هر خطابش کند بجان پدر
گر کند کوسه سوی کوی پیش		جده جز نو خطش نخواند هیچ
کرده خود را بسحر خط آرایش		چابک نغز و تر و تازه و خوش
ورنی از روی زشت و چشم نه نیک		همچو بینی زنگی آمد لیک
د اندرون پیش عاقلان جافی		روی دارد سیاه و موی سپید
چون جهان در جهان نامردان		پای بر جای باش و سرگردان
عشق او زان چنین اثر کردست		کان سیاهه سپید بر گردست
جام زرین و دست پر زنگار		واندران جام زهر جان اوبار

[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

خالش از رنگ و بوی او براه / راست چون خال با لبم آید
شمع رخ چون ز شرم بفروزد / آهوان را کرشمه آموزد
چشم کز دیدنش ندارد نور / باشد از روی خوب نظاره دور
بتوان دید از لطیفی کوست / استخوان در تنش چو خون از پوست
هم گهر با دهان او ارزان / هم سرین با میان او لرزان
جان جانست زیر بر قمرش / نور عقلست لعل پر شکرش
عنکبوتی بر و اگر بتند / عشق از آن حد ز انبیانش زند

فی الخاشع والجاهل

دید وقتی یکی پراکنده / زنده زیر جامهٔ ژنده
گفت کاین جامه سخت خلقانست / گفت هست آن من چنین زانست
چون نجوییم حرام و ندهیم دین / جامه لابد نباشدم به ازین
هست پاک و حلال و ننگین روی / نه حرام و پلید و رنگین روی
چون نمازی و چون حلال بود / آن ترا جوشن جلال بود
هنر این وار دین سرای سپنج / شره با نصدش بود کم پنج
عشق او چون سر خطا باشد / کی ترا آن ز حق عطا باشد

قوله هنر این وار در این سرای
بحساب جمل که پانصد و
پنجست از این عدد کم پنج
شود یعنی پانصد ماند یعنی
معنی چنین باشد که حرص و
آز همه سرشت لفظ هنر که
بیت واقع شده
[illegible]

[illegible]

گر نه گبری عقد چون بندی	چون جهان مادر و تو فرزندی
خوانده اوراد و دیده و دل و جان	همچو گبران تو از برای جهان

فی طلب الدنیا والآخرة

جز بلا لیک نبودش عقبی	هر که جست از خدای خود دینی
زان سرای نفیس دست بدار	هر دو نبود بهم یکی بگذار

[illegible]

[illegible] آیت است که در سوره بقره [illegible] و من الناس من یقول ربنا آتنا فی الدنیا و ما له فی الآخرة من خلاق [illegible] فی الجمله بهشت [illegible] آن سرای بی نصیب افتاده و [illegible] مومن است چون [illegible]

۱۲

حرمت علیکم امهاتکم و بناتکم و اخواتکم و عماتکم و خالاتکم و بنات الاخ و بنات الاخت و امهاتکم اللاتی ارضعنکم و اخواتکم من الرضاعة و امهات نسائکم و ربائبکم اللاتی فی حجورکم من نسائکم اللاتی دخلتم بهن فان لم تکونوا دخلتم بهن فلا جناح علیکم و حلائل ابنائکم الذین من اصلابکم و ان تجمعوا بین الاختین الا ما قد سلف ان الله

[illegible] واقع شده حرام کرده شد بر شما [illegible]

و این امومة [illegible] دارد هم زینکه نسبی بود راجع شود بولادت خواه از جهت ذکور چون پدر و پدر پدر هرچند بالا رود و خواه از طرف اناث چون مادر و مادر مادر هرچند بالا رود و همچنین مادر و مادر او [illegible] شما و این نیز عام است هم زینکه نسب [illegible] باشد و اولاد و اولاد ذکور و اناث بیک یا چند [illegible] بولادت در بنات دخلست و هرچه با مرد در صلبی بوده باشد خواه از شما

۱۲۶

تو مشو غره بر جمال جهان	زانکه نزدیک عاقل و نادان
ریزه بر تر زموش در خانه	تو چه گربش همی فشانه
اندرین شش مغکده چو ابله مست	پای بازی گرفته بر دست
و اندرو پای بست هفت بلند	با تو همشیره اند و خویشاوند
پس چه آدم تو بر تن و دل و جان	آیه حرمت علیکم خوان

[illegible] پای بازی [illegible] اصطلاح [illegible] پای بازی [illegible] و این خلاف [illegible] پای بازی [illegible] پای بازی [illegible] مصطلحست [illegible] قمار بازان [illegible] پای بازی [illegible] قمار بازان [illegible] اوقات [illegible] اصطلاح قمار بازان [illegible] منفعت [illegible] پای بازی [illegible] بلند [illegible] پای بازی [illegible] کلام [illegible] معنوی [illegible]

[illegible] بازی [illegible] اولاد [illegible] اولاد اولاد [illegible] دختران [illegible]

[illegible]

مرد را در لباس خلقان جوی / گنج در جایهای ویران جوی

مرد نادان رست جامه تو بر تو / مرد دانا [illegible]

چون نباشد بقامت الفاظ / [illegible] جامه [illegible] حفاظ

مرد نادان را برهنگی جامه است / خانه مر آنرا که شوخ و خودکامه است

نیست آنرا بجامه خانه بپوش / در ره عاقلی ایچ عورت پوش

عورتا شد جبالان که وی [illegible] / هرکه [illegible] تر ز عورت [illegible]

با قمیص و قبا تو معنی کوش / [illegible] آنچه فرو پوش

چه کند عقل جامه زیبا / نقش [illegible] چه داند از دیبا

چه کشی از پی هوس تن را / گر همی عشق جامه بس تن را

وین بزیر کلاه داری تو / زان هوای گناه داری تو

با کلاه از نیاز تن سنجی / سر پدید آید ار کله بنهی

یکشبی رو بوقت شبگیران / با [illegible] نهان ز خرگیران

سر خود را پدید کن ز کلاه / توبه آیت از گذشته گناه

چون سر آمد پدید ور شبگیر / [illegible] ورنه عمارت از سر گیر

چه شد ار بر سر تو افسر نیست / مرد اندر سر است بر سر نیست

اولا بعد از آن بتوسط او و عالیان مثل انعکاس نور از مرآتی که مقابل شعاع آفتاب است بسوی ما بمقابل او حاصل معنی بیت آنکه چون بنابر وجوه مذکوره منقطع شد که نهان کامل شد که دیده قلب کریم او المؤمن مرآة المؤمن همان [illegible] دیده [illegible] دیده [illegible] او باشد آنوقت دیده [illegible] فاحشگان ابریشمی بر تن جامه باشد و پوشیدگی جامه در خور ذات ایشان نیست ۷

[illegible] الحقائق کلها وهو للحق [illegible] انسان العین من العین الذی یکون به النظر وهو المعبر عنه بالبصر فلهذا سمی انسانا فانه به ینظر الحق الی خلقه فیرحمهم [illegible]

[illegible] السابقة [illegible] صورته [illegible] وخلیفته فافهم [illegible] الکلمة الادمیة [illegible] فص حکمة [illegible]

[illegible] نکوکاران راست [illegible]

وانکه از کردگار تقوی خواست   مر او را دهیم هر دو رواست

هست بی قدر دنیی غدار   مر سگان راست آنچنین مردار

زانکه گشتاخ خویشکاران راست   جمله عقبی حلال خواران راست

جامه از بهر عورت عامه است   خاصگان را برهنگی جامه است

مر زنان راست جامه اندر خور   زینت مرد راست فضل و هنر

جامه بر عورتان پسندیده است   دیبه دیده آفت دیده است

[illegible] من یقول ربنا آتنا فی الدنیا حسنة وفی الآخرة حسنة وقنا عذاب النار اولئک لهم نصیب مما کسبوا [illegible]

[illegible] قوله تعالی [illegible] والباقیات الصالحات [illegible]

[illegible]

۲۱۹

سرنگون خیزد از سرای معاد / هر که روی از خرد بهند بجاد
هر که اکنون درین کله چون گوی / از نبی و مُنبی بتابد روی
چون قیامت برآید از کویش / روی باشد قفا قفا رویش
ای سنائی برای دین صلاح / وز پی جستن نجات و فلاح
همچو دریا چو نیست اینجا حُر / کام پُر زهر باش و دل پُر دُر
مرد کز خاک و آب دارد عار / بهوا بر نشیند آتش وار
زانکه در جان بواسطه اسباب / زفتی از خاک رُست و تری از آب
آدمی چون تمام راتبه شد / زاثر طیبان بخط کاتبه شد
گرچه جان همچو آب پاک آمد / زنگهدارتر زخاک آمد
ورنه ارکان زخاک پاکستی / زنگهدارتر زخاکستی
معطیان گفت و دل زحیر زده / دایه بیمار و بچه شیر زده
هر که در زندگی بخیل بود / چون بمیرد چو سگ ذلیل بود
سفله چون خود اندرو مهمانش / پس چه نانش شکن چه دندانش
بر در کارگاه مرد لئیم / خر پی ایمنی که از پی بیم
گرچه زنجیر حلقه نپذیرد / سفله را در بزن خود او میرد

ـه زفت بفتح اول سطبر بود و بضم اول بخیل و ممسک ۱۲

ـه قوله آدمی چون الخ طیبان نام شاعریست که به بیهوده گوئی و ژاژخائی در زمان خود مشهور بوده و طویله بود کاتبه که بر تهای او را در ان نان نقل میگرفته چون آدمی در بند وظیفه و راتبه روزگار شد حلوات [illegible] شاعر دارد که بیهوده طیبان بخط کاتبه شد یعنی از دو جهت اعتبار ساقط شده و دام [illegible] ۱۲

ـه قوله گرچه جان الخ [illegible]

حدیقه حکیم سنائی

صفت خاکی میگیرد روح انسان که در کمال تجرد و تنزه است بواسطه گرفتاری کاتبه دنیا درست ورنه نگهدار میگردد ۱۲

کو در لباس توانگری و درویشی [illegible]
و بسا درویش که در جامهٔ ژنده
بمعنی باشد که بحسب ظاهر حفظ
مراتب شرع باید کرد و از عقل
عقل عامه دور باشد باید گفت که
همچنین کرد [illegible]

[illegible]

نقش آنان که اهل محرابند
در جریده مجردان یابند

متأهل دوپای خود دربست
سر گردون دو دست او بشکست

گر زید ور بمیرد آن بدبخت
رخت و تختش بماند زیر درخت

همچنین ژنده جامه باید بود
درخور عقل عامه باید بود

کانکه از عقل عامه دور افتاد
آب عرش بداد و خاک بباد

وانکه دعوی دوستی ما کرد
از تن و جان او برآرم گرد

هیچ اگر بنگرد سوی اغیار
زنده او را برآورم بردار

دانی از بهر چیست رنج و عنا
زانکه الله اغیره منّا

حق خود از دین بکام دارد مرا
هرچه جز حق حرام دارد مرا

زینت الله نه اسپ و زین باشد
زینت الله جمال دین باشد

مرد یزدان نشد اسیر هوس
دیده بر مردگان کند کرکس

در جهان منگر از پی رازش
چه کنی رنگ و بوی غمّازش

که تواند ز جهان بدسازان
همچو رازی بدست غمّازان

نیست مهر زمانه بی کینه
سیر دارد میان لوزینه

کی سرای جهان جان باشد
هر کرا ره سوی دل بکان باشد

[illegible]

[illegible] یمحق الله الربوا ویربی الصدقات والله لا یحب کل کفار اثیم [illegible]

دل من کرد قصد پاداشن
کافکنم در سرای تو شیون

نوحه دانم یکی بشصت درم
وان بهفتاد نیز دانم هم

ضایع این رنج تو بنگذارم
حق سعیت بوجه بگزارم

بی سبب مر مرا بیازردی
آنچه ناکردنی بود کردی

بمکافات آن شوم مشغول
تا که از سر برون کنی تو فضول

رفت او را براه زخمی زد
مرد غماز گشت کارش بد

مرد غماز کشته شد ناگاه
کار ابله ز خشم گشت تباه

پادشه مرد را سبک بگرفت
عوض وی بکشت اینت شگفت

بی سبب کشته گشت خیره دو مرد
زانکه ناکردنی بجهل بکرد

فی اکل الربا لمن یاکل نار اللظی

گفت روزی بجعفر صادق
حیله جو در ربا یکی فاسق

گر حرامی ربا چه مقصود است
گفت زیرا که مانع جود است

زان ربا ده بتر ز میخوار است
کاین مروت بر آن سخی آر است

وقت اگر چه آخرش چربست
با خدا و رسول در حربست

گر دولت هم بآخر شده جفت
بشنو از حق که یمحق الله گفت

[illegible] از آن مال [illegible] و زیاد در راه حج و [illegible] آزاده نفقه کند پذیرفته نشود این کمال نقصان است و افزون گرداند [illegible] صدقات [illegible] بسیار [illegible] دوست [illegible] باشد

في محبة الدنيا مع محبة العقبى

گفت بهلول را یکی داهی
جبهٔ برد و بخشمت خواهی
گفت خواهم دو لیست چوب برو
گفت چوبت چه آرزوست بگو
اندرین منزل فریب و غرور
راحت از رنج دل نه بینم دور
از پی آنکه در سرای سپنج
هیچ راحت نیافت کس بی رنج
جبه مرد زهد و سنت اوست
زانکه تصحیف جبه جنت اوست
جبه مردرا چه خواهم کرد
جبه بخشش نام او آورد
زانکه اندر سرای بازی رنج
از پی نام خود نه از سر گنج
هرچه گردون بخلق بسپردست
نام جمله بنزد من بردست
چه ستانی ز دست آنکس قوت
که کند درین علم مات یموت

في كتمان الاسرار

گفت مردی ز ابلهی رازی
با یکی بدفعال غمازی
مرد غماز پیش هر اوباش
راز آن مرد کرد یکسر فاش
گشت ابله از چنان غماز
گفت با مرد غمز کای بدساز
راز من فاش کردی ای نادان
همچو آوای پتک بر سندان

گفت بهلول ای دانای
زیرک و درست رای
[illegible]
[illegible]

[illegible]

وانچه بدهی بماند جاویدان   وانچه بنهی ورا بمال مخوان

داده ماند نهاده آن تو نیست   برود مال به ز جان تو نیست

هرچه ماند از تو آن به نیک و به بد   بخشش مرگ و آن بخشش خود

چون عروسیست ظاهر دنیی   لیک باطن چو زال بی معنی

دین و دنیا دو ضد یکدگرند   هر کجا دین بود درم نخرند

کار دنیا بجمله مخرقه دان   خویشتن را ز مکر او برهان

دشمن تست دوست چون داری   دیر و زودش بجای بگذاری

کار دنیا بجمله بازی دان   ترک او عز و سرفرازی دان

حب دنیا ترا ابنار دهد   می نداده ترا خمار دهد

هر کرا هست اندهٔ بیشی   همره اوست کفر و درویشی

صوفیان در دمی دو عید کنند   عنکبوتان مگس قدید کنند

[illegible]

۴۲۵ مثل الذین اتخذوا من دون الله اولیاء کمثل العنکبوت اتخذت بیتا وان اوهن البیوت لبیت العنکبوت

[illegible]

یوم یحمی علیها فی نار جهنم فتکوی بها جباههم وجنوبهم وظهورهم هذا ما کنزتم لانفسکم فذوقوا ما کنتم تکنزون

اندک اندک چو جمع گشت بآ | برود جمله ره بخوان نبأ
حرص دنیا ترا چنان کردست | که خدا از دلت بیازردست
سیم دارد ترا چنان مشغول | که نترسی تو از خدا و رسول
گر حدیثی بخوانی از تحریم | باک ناید ترا که باید سیم
الیوم یحمی بخوانی از قرآن | وای بر جان ابله نادان

فی العارف و الجاهل

بگدائی بگفتم ای نادان | دین بدنیا مده تو از پی نان
ابلهانه جواب داد از ضعف | کز پی خرقه و چماغ و علف
راست خواهی بدین تنک خوشم | این کنم به که بار خلق کشم
زان سبب گدیه برد آز مرا | تا نباشد بکس نیاز مرا
زانکه تا در جهان پر تشویش | چند خندند ابلهان زان ریش
هیچ بیمارش کازین جنبست | گر چه او بنده او تقصیر است
همه از دوست نعمت و جنت | عاشق و دشمنان خویشتن است
گر ترا مال و جاه و تمکین است | حادث و وارثان بی امّت
مالت آن آن که کام راند از تو | کانچه ماند از تو آن نماند از تو

که در سیاره و [illegible]
در سوالات [illegible]
[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

قوله ای بسال [illegible] قطران [illegible] والقطران [illegible] قاموس

بغنا زان همه عنا آید   کز غنا کبر و احمقی زاید
کی غنی با فقیر در سازد   کو بدنیا و زین بدین نازد
از پی میل دل بدیده سر   هیچ در مال ناکسان منگر
هر که مال کسان بچشم آرد   بانالش هوا بخشم آرد
وانچه پیغام حق به پیغمبر   که بدنیا و اهل او منگر
دیده بر نقش دشمنان مآرای   چشمت از روی دوستان آرای
تا بود در روی بوذر و سلمان   چه کنی نقش این چه طلعت آن
پس چو دنیات سوی خویش برد   کی پیمبر بسوی او نگرد
چو پیمبر بدیده ننوے   ننگرد سوی تو تو بر چه بوی

فی الاحتراز عن الدنیا

دنیی ار چه ز حرص لبریست   دست زی او مبر که ما دریست
گر نه کبر پس بجوش سنخیش   ما دریست چون کنی بر نیش
هیچ قرعه برای خالش ار   گه ببیند ارش و گهی بردار
گرچه گر دم زنیش بگزاید   وار روی را همت بکار آید
اژدها گر ز عمر کاهست   هم نگهبان گنج شاهست

[illegible]

دادن پروردگار تو ترا [illegible] یا آنکه روزی داده ترا [illegible] در بهشت [illegible] در کشف الاسرار آورده که [illegible]

[illegible] سیاه را خشک کرده و بیاسیند لکه برص را دفع میکند ۱۲

ما که از دست مرح قوت خوریم
آب شورست آز و تو سفری
تشنگی آب شور ننشاند
آب شورست نعمت دنیا
رخ بدین آر و بس کن از دنیا
هر که انبار نه چو مور بود
مور باشد همیشه در تگ و پوی
مور باشد همیشه در تگ و تاز
آز دارد بر آستانهٔ خویش
باز دارد قناعت اندر جای
آز را صورت از سر ور بود
از برونش بسحر زیبی دان
مرد درویش خود زبون آید
مرد درویش را خدای عزیز
یعنی از برای آن مارست

کی ز خاک سود عنکبوت خوریم
تشنگی بیش هر چه بیش خوری
مخور آنکه تا ز دست شکم راند
چون بود آب شور و استسقا
زانکه دنیا رهست فردا را
نه همانا ز خار عور بود
بیم و رنج و امل ز دنیا جوی
مرد باشد چو باز در پرواز
صد هزاران توانگر درویش
صد هزاران گدای بار خدای
لیک سیرت همه غرور بود
وز درون مایهٔ فریب دان
بخدای بی غنی برون آمد
اندرین لافگاه بی تمییز
که غنی کبر و کینه شر خاست

[illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

همه را در ولایت یزدان
راستی تعالیست فرمان جان

زین زبان جز کسان آدم را
نردبان نیست بام عالم را

پایهٔ کفر و مایهٔ دینست
نردبان پایهٔ خردانیست

اینهم از فعل تست کاندر تاب
از سر آب رفته بسراب

سر آبت سراب شد چه کنی
عقل و دینت خراب شد چه کنی

میوهٔ این و آن همچنین پیوست
چون درختان میوه دارت هست

نور خواهی بدست موسی وار
دست در کرد جیب خویش برآر

راه مدین نرفته پیش شعیب
چند گردی بگرد پردهٔ غیب

تا شده ساعتی شبان رمه
چون برآری عصا نگرد همه

دل بر آن نه که باشد از خانه
پشک خود به که مشک بیگانه

تبو د چون تابلد ایچ بخیل
کاب لیسی همی تو بر لب نیل

خوانت از هر چه نعمتست پرست
لیک در دست موش سفره برست

همه نعمت ترا شده حاصل
تو ز اسباب خان و مان غافل

زهد حملی رساندت در وصل
زاهد مشتری ندارد اصل

هرچه از سعی طبعی فلکست
ملک تو نیست مالک ملکست

[illegible]

۴۲۹ از هرچه الخ [illegible] بفتح [illegible] ملکست بضم اول و سکون ثانی یعنی پادشاهی ۱۲ منتخب

[illegible]

مار اگر چه نجاست بد دوست
پاسبان درخت صندل اوست

چون ز بانگ سگان شوی دلتنگ
سنگ برگیر و سگان بزن سنگ

خوان سگی را که کرد پای افگار
نان بی سوزنش مده زنهار

مورکی را اگر بیازاری
چیره گردی بظلم و خونخواری

از پی رستن از سرای خسان
حیله کن هیچ بد بکس مرسان

باز بر دست شو چو چنار
با فرو دست دستشان آر

باشش بر دست است همچو بهشت
دوزخ از دست چیست پس و کنشت

راست بر دست راست کو رستی
ور نه کج رو چو عهد بشکستی

من ندیدم سلامتی ز خسان
گر تو دیدی سلام من برسان

چون ترا گشت نوش و حدث نیش
بده آن نوش را بحدث نیش

با خسان خو و نشست و خاست مکن
قطع گردان وی و خواست مکن

پس اگر ناگهی در افتادی
سازگاری بهست و دلشادی

ای بلندان بعقل و رای شریف
مکنید این بلند را تصحیف

در کفایت بلند رای شدید
آن بلندی چرا پلید کنید

خویشتن را ندیده اید همه
آدم نو رسیده اید همه

[illegible]

[illegible]

از عبیدان ورای پرده چرا
اختیار اختیار کرده ترا
تا تو از راه خشم و قلاشی
یا ددی یا بهیمه باشی
از سه گونه ستور و دیو و دد است
سر و گردن یکی دو پا و دو دست
سگ و اسپست با تو در مسکن
آن گزنده است و این دگر توسن
آن مروض کن این معلم کن
پس در آی و حدیث آدم کن
غم دادی بمکر و شهوت و زور
چه تو مردم چه دیو و دد چه ستور
با همه حیلت و فغان و غریو
پای عقلت به بسته اندهٔ دیو
با سه دیوار زآدمی یک دم
تو همان کن که دیو با آدم
آنکه بیرنگ زد ترا بیرنگ
در تو بنهاد حرص و شهوت و جنگ

[illegible]

۱۳۴

[illegible] اخلاق ذمیمه [illegible] بشهوت و زور [illegible] صفات دیو و ددی و ستوریت [illegible] چه تو و چه دیو و چه دد و ستور [illegible] حیلت الخ این دو بیت متمم معانی ابیات باقبلست [illegible]

[illegible] باشد یعنی انسانی را انکار کرده مطلق تو نهان حرص و شهوت و جنگ در تو نهاد الا له الخلق والامر

با آنکه تبدیل صفات ماهیت ملک بتهذیب اخلاق نیست و ایشان محکوم شهوت [illegible] قوة بهیمیت و درین کسی را جای تحکم درجه خواص انسان نیز از ملک اشرف که تهذیب اخلاق ذمیمه نموده خود را اشرف باشد چه هر یکی از عوام انسان از افراد انسان برابر افراد ملک فی باید اگرچه بحسب استعداد و حقیقت جمع کمال عبودیت و نام داریت اختیار کند

و بجهت عارضی که استیلای شهوت است ازین ذریعه و این پایه بازمانده بود پس محقق گشت که استعداد جمیع افراد انسان بر استعداد ملک اشرف دارد پس هیچ یکی از افراد ملک این استعداد ندارد که بکثرت عبادات یا ثواب بهیچ یکی از خواص افراد انسان و عوام انسان این استعداد اشرف و افضل شود

چرخ تا فرش در نوردنده است	همچو او کارهاش گردنده است
هیزم بیهده مخواه از کس	هیزم آتش دل سیاه تو بس
باشد از بهر پختگی درویش	هیزم خشک آتش دل خویش
آتش جانش را بهفتاد آب	شسته اند اختران بدست صواب
جنبش جبر خلق عالم راست	جنبش اختیار آدم راست

فی ان من عرف نفسه عرف ربه

تو بقوت خلیفه بگهری	قوت خویش را بفعل آور
آدمی را میان عقل و هوا	اختیارست شرح کرمنا
آدمی را مدار خوار که غیب	جوهری شد میان رشته عیب

[illegible]

[illegible]

[illegible]

چارپارا اگر نکو داری
عقبات کوه بگذاری
ور نداری نکو بپیاده شوی
زود زود از دو خر پیاده شوی
پس تو مانند کدخدای مخسپ
خیره بر پشت چارپای مخسپ
چون تو با آفتاب همخویشی
سایه بر تو چرا کند بیشی
ور ترا هست ماه پاره بده
تو زری از نماه دوره داری به

فی معرفة النفس و معرفة الحق

معرفت را اشرف پناه شماست
مغفرت را علف گناه شماست
آدمی بهر شغلی را نیست
پای در گل جز آدمی را نیست
همه مقصود آفرینش اوست
اهل تکلیف و عقل و بینش اوست
عرش و فرش و زمان برای ویست
وین تبه خاکدان نه جای ویست
او درین خاک توده بیگانه است
زانکه با عقل یار و همخانه است
شادی از اهل عقل بیگانه است
آدمی را خود اندُه از خانه است
خنده و گریه آدمی داند
زانکه او رنج و بیغمی داند
غم درانست کز غم آسانی
بیغمی را تو غم همیخوانی
غم ترا میخورد نه بیخطری
تو چنان کس نه که غم بخوری

[illegible]

١ قوله [illegible]
[illegible]
٢ قوله معرفت [illegible]
[illegible] انسان [illegible]
٣ قوله [illegible]
انسان بمعرفت [illegible]
آفرینش جن و انس همین است
ما خلقت الجن والانس الا لیعبدون
[illegible] ان اعرف [illegible]
صدق [illegible] معنی [illegible]

داعی خیر و شر درون تو اند هر دو در نیک و بد زبون تو اند
از ره خلق خوب و سیرت زشت هفت دوزخ تو ئی و هشت بهشت
همه مقصود آفرینش کون تو ئی ای غافل از معونت عون
وز درون تو هست از پی دین صد هزار آسمان فزون ز زمین
جز بهی تنت را بها ندهد جز بدی جانت را بها ندهد
خشم و شهوت بهر کجا که هست سبب نفع نیک و دفع بدست
شهوت اسپست خشم سگ در تن معتدل دار هر دو را در فن
میفزای هر دو را ا مبکاه دار بر حد اعتدال نگاه
زانکه داند کسیکه رایض چوست کانکه در سگ نکو در اسپ نکوست
از پی نفع و دفع و قوت جاه با تو به خشم و آرز و همراه
آنکه را خشم و آرزو نبود در کیاست چنان نکو نبود
نرود جز که ابله و بدخو در سفر بی سلیح و بی دارو
آدمی شد ممیز عقل عزیز نبود پای میز را تمییز
عقل و جان تو کدخدای تو اند چار سبع تو چار پای تو اند
کدخدا را اگر نیست یک کوب گر چه را دست باشد او معیوب

[illegible] با

جز بهی الخ [illegible] یعنی [illegible]
اینجا [illegible] مراد [illegible] ۲ زانکه [illegible]
ریاضت و تعلیم [illegible]
[illegible] ۴ ۳ ۴ [illegible]
[illegible]

چون جرس پر خروش و معنی تهی | چون دهل پر فغان و دعوی تهی
جسم بیجان بسان خاک انگار | ور چه عالیست چون مغاک انگار
تن ز جان یافت رنگ و بوی خطر | تن بیجان چو نی بود بی بر
مرده از نور جان شود جاوید | سنگ زر شد ز تابش خورشید
بی روان شریف و جان پاک | چه بود جسم جز که مشتی خاک
خاک را مرتبت ز روح بود | ورنه بی روح خاک نوح بود
خوان جان ذروه فلک باشد | ناکس خوان او ملک باشد
جان تن هست و جان دین هنر | زنده این از هوا و آن از هو
تغذی جان تن ز جنبش باد | تغذی جان دین ز دانش و داد
جان پاکان غذای پاک خورد | مار باشد که باد و خاک خورد
آب جسم تو باد و خاک دهد | آب جان تو دین پاک دهد
جان دانا ز دین غذا سازد | چون نیابد غذا بتنگ آرد
جان ز دین شد مرفه و باقی | عمل دین اشارتست حسن ساقی
غذیان را چه کار با قدمست | تارک او فزونتر از قدمست
غذاشان خود چه پیدا باشد | با قدم عقل مست و شیدا شد

[illegible]

[illegible]

چون ترا خورد گشت فربه غم	غم تو شد فزون و مردی کم
علف غم تویی درین عالم	چون تو رفتی علف نیابد غم
ای همه ساله هم نمایهٔ دیو	بوده از بهر طبع دایهٔ دیو
ایزدت خواجهٔ خرد کرده است	نفس شهوت غلام تو کرده است
آنکه زو عقل کل بود کالیو	چه کند نقش نفس و مایهٔ دیو
با دو دیو عقل نامیزد	از دو دیو عقل بگریزد
شه پروانه خانه از خاین	در ببند و مشو ز دزد ایمن
گر در بسته دیو بگریزد	لیک دزدت بهم برآمیزد
پنج حس تو پنج دردارد	روح و عقلت یکی گذر دارد
خانهٔ پنج در منافق راست	خانهٔ یک دری موافق راست
پنج حس پنجره و دام تواند	عقل و جان تا ابد غلام تواند

یعنی نفس بهیمی و [illegible] که عقل خود با بهیمه نامیزد

فی الدعوی بغیر المعنی

فاقه منمای بیش ازین جان را	خوب دار این دو روزه مهمان را
عیسی جان تو گرسنه چو زاغ	خر او میکند ز گنبد کاغ
جانت لاغر ز کرد بی معنی	تنت فربه ز گفت پر دعوی

۵ قوله کالیو [illegible]
سرگشته [illegible]
۲ قوله [illegible]
از غایت [illegible]
[illegible] ۳۴۳
ازین مثنوی [illegible]
قوله عیسی جان الخ
کاغ [illegible] معنی دارد
اینجا بمعنی [illegible] است
و بمعنی آواز [illegible] هم
است [illegible] آید

زین دو قوت بگاه نام و نبرد | بسباع و بهیمه ماند مرد
عفت و حلم آلت خرد کنند | شهوت و خشم آفت خرد ند
نوم و تیقظت که دید یکی مرد | زانکه اضداد جمع نتوان کرد
یا بود خفته یا بود بیدار | هر دو در یک سویه چشم مدار
سر بحکم خدای خویش درآر | تا مگر آدمی شوی یکبار
ای ز شهوت طغار آلوده | زیر دست چهار زن بوده
خشم و شهوت بزیر پای درآر | آرزو را و آز را بگذار
ای مقیم از دو دیو دیوانه | شهوت چیر و خشم مردانه
همچو اژدر و گرسنه ناخوش خو | آنت زین سو کشنده این آن سو
این کند لطف لیک با تلبیس | وان کند کبر لیک چون ابلیس
ای شده شاه بر همه حیوان | تا کی اندوه جامه و غم نان
چون ترا نیست بر خدای وثوق | نیست جانت برزق او مرزوق
مر ترا این نیاز نیست کند | دل و دین تو آز نیست کند
غافل از کردگار و از کارش | کرده اختیار آزارش
آنچه گفته مکن بکرده همه | وانچه گفته مخور بخورده همه

[illegible]

۲۴ قوله ای ز شهوت طغار الخ طغار بنای فارسی [illegible] یعنی آوند [illegible] و بمعنی طشت گلی و بمعنی [illegible] ۱۱ برهان و بهار عجم

جان ز ترکیب او دو دانش راست | هر کجا این دو هست جان آنجاست
هر چه آن باعث عبث باشد | نز قدم دان که از حدث باشد
تنت از چرخ و طبع دارد ساز | آن و این ساز خویش خواهد باز
جانت حق داده و جاودان ماند | زانکه حق داده باز نستاند
کانکه او خود سرشت ناک نکرد | وانکه او خود نگاشت پاک نکرد
زانکه بد حکمت اقتضا نکند | هر چه حکمت کند هبا نکند

صفت بهیمی و انواع شهوت

سبب خشم و شهوت از لقمه است | آفت ذهن و فطنت از لقمه است
مرد شهوت پرست را ز رحیم | بتر از بت پرست خواند حکیم
بندهٔ بطن و لذت و شهوات | بتر از بندهٔ عزی و منات
کین ز خوبی به بدی انباز بیان | وان ز شهوت بدیگر آید باز
خشم و شهوت خصال حیوانیست | علم و حکمت جمال انسانیست
تو بگو هر خلیفهٔ ز خداے | بسگی و خری فرود میاے
تا تو از خشم و آز و مستی | بخدا اگر تو آدمی هستی
کرده با دل و جگر درهم | خشم ابلیس و شهوت آدم

[illegible]

له وزانکه بحکمت [illegible] باطن [illegible] کار از روزن پیدا شود در شغل آفت [illegible] منتخب ۳۶۳ [illegible]
ع وز بندهٔ [illegible] بندگی عزی و منات [illegible] بیت و بندگی شهوت و بطن [illegible] چنانچه بیت دوم [illegible]

موش را موی هست چون سنجاب   لیک پاکی نیابد از دریاب
نپذیرد دباغت ارچه نکوست   نشود پاک هیچ دیگر پوست
نامی و چنگلے که گربگان دارند   موش را خود برقص نگذارند
مور حرص از درون سینه برار   زانکه این مور زود گردد مار
با رسن دزد خانه کن باشد   مور هم دزد و هم رسن باشد
چون بشهر آنکسان که خرسندند   کمر از بهر خوابگی بندند
رو قناعت گزین بطالع دون   ور دو گیتی ست با عذاب الهون
معنی از خانه چون بکوی آمد   نقش دلها بسوی روی آمد
کند از بهر جلوه مبدع چون   قوت از اندرون نقش برون
بد و نیک تو بر تو باشد مه   از بد و نیک کس کسی را چه
نیکی افزود آب بازپسان   از بدی خاک بر سر نکسان
اینقدر بس ترا درین کلبه   هوس موش و دانش گربه
گر تو نیکی مرا چه فائده زان   ور بدم من ترا ازان چه زیان
گر بهی خود روانت بهر اسد   ور بدی اهرمنت بر پاسد

فی یوم القیامة فلا انساب بینهم یومئذ ولا یتساءلون

ع چون استغنای ست ۱۲ [illegible] ۱۲

یعنی دریا تواند بود ۱۲

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

ناشنیده ز منهی گردون
آیت الرجال قوامون
مرد خوی بد زنان چه کنند
پنبه و دوک و دوکدان چه کنند

فی ذکر الحشر کما تعیشون تموتون

تا تو زین منزل آدمی نشوی
وانکه اندر دم سقر گروی
باش تا خلق را برانگیزند
تا کیند از درون چنان خیزند
گرچه اینجا قبا و پرویزی
چون عوانی ز گل سگی خیزی
ور چه اینجا امیری از زر و زور
از تکبر ز خاک خیزی کور
ور چه اینجا ز عز شهنشاهی
یابی از ظلم دست کوتاهی
ور فقیهی ولیک شور انگیز
دیو خیزی بروز رستاخیز
ور بوی زهد ورز لیکن تر
هیزم دوزخی ولیکن تر
ور بوی عالم و نه عامل تو
دوزبانی بوی نه کامل تو
چون تو با سیرت بدی یزی
وانکه بر صورت ددی خیزی
ور بوی قاضی و ستمگاره
روز محشر شوی تو بیچاره
ور طمع چون سگان مزبله بوی
ای کم از گربه دست و روی بشوی
گربه هم روی شوی هم دزدست
لاجرم زان سرای بیمزدست

[illegible]

قوله ناشنیده [illegible] این آیه در سوره [illegible] در سیپاره والمحصنات واقع شده الرجال قوامون علی النساء بما فضل الله بعضهم علی بعض و بما انفقوا من اموالهم مردان کارگزارند [illegible] بر زنان و قائم بامور معیشت ایشان بسبب آن چیز که تفضیل کرد خدای تعالی و افزونی داد بعضی از ایشان را که مردانند بر بعضی دیگر که زنانند و تفضیل مردان بکمال عقل و علم و وفور [illegible] فهم [illegible] ۳ [illegible]

و جهاد و کمال [illegible] و جمعه و جماعت [illegible] و شهادت [illegible] و انبیا [illegible]

[illegible]

دل و گل دان سرشته آدم
آن بدین این بدان نشد درهم

هر چه جز مردمند یکرنگند
یا همه صلح یا همه جنگند

روح انسان عجائبیست عظیم
آدم از روح یافت این تعظیم

بو العجب آنکه روح انسانیست
که درین دیو خانه زندانیست

گاه با امر سوی حق یازد
گاه با دیو خانگی سازد

ملکی زیر دست او پیوست
او خود از دست خویش هست بدست

پای اندر تن و یکی در جان
متحیر بمانده چون مرجان

دل و گل آدمی چو نخچیرست
هم زبونست و هم زبونگیرست

گاه عاجز ضعیف تن زنبی
گاه همچون سبع پر از شغبی

تن ضعیف و قوی آدمیست
آفریده تن از گل آدمیست

لیک دارد میان گل گوهر
نیست از خلق مر ورا همسر

اعتقاد ترا بخیر و بشر
جز قیامت مباد قیمتگر

نیست از بهر طامع و خائف
هیچ قیمتگری چنو منصف

نفخهٔ صور سور مردانست
هر که زان سور خورد مرد آنست

روح دل را غذا روان آمد
بهرهٔ چار طبع جان آمد

[illegible] روح است میان عالم [illegible] در حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

[illegible] میانهٔ عالم [illegible] چون قلب [illegible] میانهٔ نبات [illegible] مرجان [illegible]

در بهائم شهوت را بلا عقل
بلا شهوت و ترکیب کرده است
الله تعالی در وی عقل را
و ترکیب گردانیده است
در حدیث بنظر در آمده که
و لذا هست ترکیب اینها
است در وی [illegible] علی
مبعوث شود با کشاده
ناله عمل را در پیچیده و چون
آدمی در سکرات [illegible]

آدمی مرکب ساخته در بنی آدم هر دو را
یکی که غالب شود عقل او
شهوت او را او بهتر است
از ملائکه و یکی که غلبه کند شهوت
او عقل او را او بدتر است از
بهائم پس بموجب دلیل عقلی و
نقلی مشخص شد که ترکیب مشخص
[illegible]

روز دین دست دسترس نبود   نسب کس شفیع کس نبود
نقد تو چون ترا بر انگیزند   همه در گردن تو آویزند
بوته خود گویدت چو پالودی   که زری یا مس زر اندودی
گر بدی آتشت بپالاید   ور بوی صافی از تو آساید
چون رسیدی بآتش موعود   پس بدانی که چند نی یا عود
آدمی گرچه بر زمانه مهست   زادم خام دیو پخته بهست
در زمانه ز هر چه جانورست   تا نشد پخته آدمی ترست
کادمی زاده تا نشد مردم   گه پری گه دد است گه کژدم
هست ترکیب نفس انسانی   عقلی و نفسی و هیولانی
از دل و جان نیر و غایت   حد او حی ناطق مایت

بیت بالا [illegible] مردو بچه [illegible]

[illegible] الانسان [illegible] احسن تقویم [illegible] سبحان الذی [illegible] النفس [illegible]

[illegible]

[illegible]

حال شان از برای حیلت هاست | عقل شان از پی عقیلت هاست
کز دنیت ز راه آهن و سنے | گرد دانبار ز حق باد فی سشے

فی الانسان انه کان ظلوما جهولا

آدمی زاده نازنین نسبت | قهر و لطفش بواسطهٔ زنسبت
گه به بانگی ضعیف گام شود | گه به بانگی خدای نام شود
گاه تن را گذارد از کیوان | گاه گردد ز خار سگی حیران
گاه ایوان برد بچرخ چهار | گاه گردد ز نیم گرم افگار
گاه مسند نهد بر فرقد | ور حریر و قصب کند مرقد
گاه گردد بخون و خاک دفین | بستر از خاک وز خشت بالین
سابقه زو نهفته در اول | خاتمت زو بمهر حکم ازل
بنجی سخت سر شود بمجاز | بغمی سست پای گردد باز
سابقت زو نهفته در راندن | خاتمت زو بمهر از خواندن
آنکه ماندست همش از تقدیر | وانکه رفتست همش از تیسیر
این همه چیست صنعت تقدیر | وان همه چیست حاصل تیسیر

فی حصول العقل بالانسان

[illegible]

موقوف سعی و ارتکاب اعمال صالحه است تا عمدی ورزیده و انتظام کارخانهٔ شرع و عرف از هم می پاشید ۱۲

روح چون سقف خانه پاک بماند
کالبد در مغاک خاک بماند
هر که زین جرعه طامح شمل ست
عقل او شبچراغ روز دلست
راز اگر چون زمین نگه داری
آسمان وار بهره برداری
در شب وصل پرده گر باشد
راز در روز پرده در باشد
ور نباشد قوی دل و غماز
با ضعیفان بشب بر آید راز
زانکه مقلوب روز زور بود
مرغ عیسی بروز کور بود

فی صفة الانسان الحکیم بجمیع الاشیاء

پیش از آدم ز دست کوتاهی
دوستی داشت مرغ با ماهی
هر یکی در مقام خود ساکن
آن ز فتح فارغ این ز شست امین
آدمی در زمین چو پراگند
ماهی از مهر مرغ دل برکند
گفت بدرود باش رو بفراز
که شدم من بقعر دریا باز
که بعالم نهاد نسلی ره
کز سر حیلت وز شر شره
هم ورا از میان نگذارند
هم ترا از هوا به پست آرند
همه را جمله نیست گردانند
بر سباع و دد ده شهی رانند
کاهلی را بوهم دور اندیش
جرمش از ناکست جرمش بیش

[illegible]

[illegible]

جسم تو گرچه ناپسندیده است	شوخ چشمست لیک خوش دیده است
آدمی گر بسر همه آهوست	طعن چنان آیدش که بس نیکوست
عیب دارد دو صد هزاران بیش	هنرش آنکه از بهایم بیش
گر بود زینتش ز عقل و ادب	ورنه هم با بهایم ست نسب

فی مذمة الدنیا و اهانته و ترکه من طرح فرح

مرد گو عاشق و دوگانه بود	مرگ با وی درون خانه بود
پشه باشد بوقت جنگ ذلیل	باشه گردد بوقت خوردن پیل
چون شتر مرغ نه چو مردم حر	بار را مرغ و خایه را اشتر
مرد پردل ز چیز نهراسد	سست اسپ نیک بشناسد
کار دل جنگ و کار تن حذرست	کار شه زور و کار زن سمرست
هر که در پیش خصم ملک و خرد	دل ز خود برد جان از و نبرد
مرد مردانه کم ضرر باشد	دو دو تیره ز چوب تر باشد
مرد بد دل خیانت اندیشد	راز دل پیش خلق برپشید
مرد کی را که جان عزیز بود	یک زبان فصیح تیز بود
وانکه از تیغ زور کم دارد	خندهٔ تیغ هم ز تیغ آرد

[illegible]

از هوا و ز طبع در انسان … دعوت عقل پیشتر از همه آن
کز پی جسم و جان درآید این … در مراتب عجب چه داری این
دختر طفل را بپیوند … اولش لعبتست پس فرزند
نه درآید بوقت جنبش گل … گربه و ربابک و اسپی و بلبل
داند آنکش دل خردمندست … که ازین بانگ تا بدان چندست
فرقها داند مردم هشیار … بانگ خر ز ارغنون و موسیقار
هیچ بدنامی آدمی را بیش … نیست از جهل و از ظلومی خویش
چه حدیثست هر چه پیش آید … همه از جهل و ظلم خویش آید
حق پسندست عالم و عادل … بنده هم ظالمست و هم جاهل
آدمی با گنه شکسته ترست … پای طاوس چشم زخم پرست
کانکه گوید منم شده معصوم … اوست بر نفس خویشتن مشئوم
وانکه خود را شکسته دل بیند … خویشتن را ز خود خجل بیند
اوست شایسته خدای کریم … وایمنست از عذاب نار جحیم
گفت داود را خدای جهان … که منم یار شکسته دلان
جان پاکان خزانهٔ فلکست … جسم نیکان نشیمن ملکست

جهان همه یکبار آدمی ازین و چون هزار [illegible] گویند سازیست و اندرون نام ارغنون بروزن [illegible] با آوازهای مخالف یکدیگر چیزی را بخوانند آن حالت را ارغنون خوانند موسیقار نام سازیست

حدیقه حاشیه

[illegible]

مرد را از اجل بود تا سه — مرگ با بددلیست همکاسه
چون بحکم ازل نگردیدند — در زه تیغ نقد بددلان چیند
اندران صف که زور دار رسود — مرد را تیغ دل بباید بود
مرد کو روز رزم بی مایه است — دامن خیمه بهترین دایه است
مرد پردل که شد بجنگ فراز — بهترین عدتیست عمر دراز
هرکه در جنگ بددلی غمر است — سپر و جوشنش دو دم عمرست
مرد بی دست و پای جوشن دار — همچو ماهی بود بپشت افکار
تیغ با مرد پای در بگسست — مرد تا مرد بود سایه گرست
درق جز با اهل سلم نیست — تیغ را جز شجاع محرم نیست
تیغ در خورد دست مردانست — ور چنان تیغ تیز بیگانه است
مرد را آهنین زره گر هست — اجل نامد قوی ز دست
از زره چه پشت حیدر فرو — کرد خصمش سؤال گفتا مرد
تا بود در وی به زره باشد — چون دهد پشت کشته به باشد
آب باشد نه مرد چون پولاد — گو زره پوش گرد مانند باد
مرد مردانه همچو که باشد — که اندر باد راسته باشد

[illegible]

[illegible]

شکر داری شکر خور از بی نی … صبر داری صبر خور از بی نی

فی لذة الدنیا مع شدة العقبی

آن نبشنیده که در رسمی … آن مخنث چه گفت با دایه

که همی شد بره گشاده گره … بهر بیع بسوی دایه دده

تا مگر میوه سست شاخ شود … راه زادن برو فراخ شود

چون مخنث بدید هندورا … زو بپرسید واو بگفت اورا

گفت بگذار ترهات خسان … رو به پیش سلام من برسان

پس به پیش با جود از ره درد … با چنین کون باید توان خورد

چون کشیدی حلاوت گاون … بکش اکنون ز مشقت اوان

تو نشسته که چو روی گیر … نام و ننگ نداری اندر زیر

سنگ اگر جلد بودی و فربه … یک شکار سه خانه ای ابره

تا فلک از نهاد خود عدم … هیچ نه هند داد خود مردم

فی الجبن مع الشجاعة

شلست این که از عذا بکده … حد زده به بود که بیم زده

مرد را بیم جان ز زخم تبر … ور دگر زخم تیر و تیغ و تبر

آدمی را درین کهن برزخ
هم ز مطبخ وریست در دوزخ

سست چو جانور نه کار آمد
تا نیابد مراد ناکار آمد

گر نهی نام معده خم نکنی
کم طرق تا طریق گم نکنی

چون سگ و گربه آب شرم برد
تا ز خلق آب نان گرم برد

کم خورش تخم ضبط و بطنت نیست
هر کجا بطنت است فطنت نیست

کم خورشش مرد گردنی باشد
مرگ دو نان ز خوردنی باشد

بهر کم خوردنست بی آبی
ذهن هندو و نطق اعرابی

این به و زیرکان نباشد غم
این نه بسیار و آن نه اندک غم

چون خوری بیش پیل باشی تو
کم خوری بهر سیل باشی تو

کم خوری ذهن و فطنت و تمیز
پر خوری تخم خواب و آلت نیز

خفت زاد راهب اندر دیر
داردش در صلاح و خاطر خیر

هر که بسیار خوار باشد او
وانکه بسیار خوار باشد او

باز ماند طبعی که کم خوارست
بتحقیقت بدانکه کم خوارست

منتجب کی شود بعلم غریب
جز بقلب خفیف و بطن رغیب

خور اندک فزون کند حکمت
خور بسیار کم کند علمت

در حکمت

۳ چون قضیبی ست ۱۲

۱ یعنی خودرا

بطرقان مراد

ازینست که نخورد ۱۲

۲ قوت کم خوری

[illegible]

۴ و دادن بطنت

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

تا تهی دل ز کینه نفزوده   کی تن از وی شجاعت آموزد
غم نا آمده خورد دل   زان بجز غم نیایدش حاصل
لقمه‌ها بهر جان زند آهو   زان ندارد نه دنبه نه پهلو

[illegible]

فی الشره فی الاکل والحرص

بپرسید از جحی چیزی   گر علی و عمر بگو چیزی
گفت با وی جحی که اندر چاشت   در دلم بغض و حب کس نگذاشت
شره لقمه آنچنانم کرد   کز تعصب شدم بیکره فرد
مرمرا کار خورد و خفت آمد   با دلم اکل و شرب جفت آمد
هر که او بیش خورد بیش رید   نه چو لقمان ز لقمه بیش زید
مرد با مال بی یقین باشد   سیر خورده گرسنه دین باشد

فی الحرص بالاکل والشهوات

اولین بند در ره آدم   بود نای گلو و طبل شکم
بهترین بند هست نای گلو   کندت طبل بطن شش پهلو
طبل و نای است اصل فتنه و شر   هر دو بگذار خوار و خود بگذر
هر کش امروز قبله مطبخ شد   وانکه فرداش جای دوزخ شد

[illegible]

خورده بسیار مردک کمدان		بیکی قی بمرد چون حمدان
کند گردد سرای و خانه ازو		معده گون گردد و بهانه ازو
مرد و زن را که چهره گون گلست		نام شان کدخدا و کدبانوست
گر نبایدت چهره چون گل زرد		گرد افراط اکل بیش مگرد
صحت تن بودت در پرهیز		از ره امتلا سبک برخیز
همچو ماه و دو پیکر از تگ و پوی		در بدر رهروان و روی بروی
خور اینجا گلست ازو برگرد		کانکه گل خورد زرد باشد و مرد
باید اینجا ز گل بپرهیزی		تا ز گل سرخروی برخیزی
برده چون طاعت از دل و دینت		باده تلخ عمر شیرینت
کوی بی دزد و شهر را پاس		خانه		پاسبان را چه خوش بود خشخاش
مرد دینی شراب تا چه کند		بط چینی سراب تا چه کند
چیست حاصل ز شراب شدن		اولش شر و آخر آب شدن
کرده تو بسنج کی کوی گرو		نرخ عمر چو باد خویش دو جو
ز آتشی کان بودت لونالون		تکیه بر آب روی چون فرعون
تو بدان آب دل مگردان خوش		که از آن آب رفته در آتش

عمدت عقل عاقلان حلمست جامهٔ جان زیرکان حلمست
هر کرا علم و حلم نبود یار مرورا در جهان بمرده مدار
که نبافند خود خردمندان جامهٔ تن برشتهٔ دندان
گوشت برگاو و خرزه نیکوتر زینت مرد دانش ست و هنر
باش کمخوار تا بمانی دیر که اجل گرسنه ست و قوتش سیر
باش کمخوار تا بوی بابرگ چو شکم گشت پر بدیدی مرگ
اصل دانش بود ز کم خوردن مرد پرخوار اصل آزردن
جانت از لقمه برد راحت چون دو لقمه خوری بود آفت
گر ز خوردن شوی ز رنج بعید کشته دوزخی بوی نه شهید
بود بسیار خوار بی نورست کز گلو بنده خواجگی دورست
کم کن از دود شمع بخیه وران کاسهٔ سر پسان سوخته دان
آتش نان خواستن ز سفله و زشت چون دمیدن بود بخاک انگشت
لقمه گر کنی ز خوردن بیش هیضه آرد کلید گلخن پیش
هاضمه چون بدو نپردازد از زنخ گلخن دگر سازد
باده چون باد در زبان فکند هیضه بیکار بر دهان فکند

۱ قوله هر کرا الخ مدار صیغه نهی امرست از پنداشتن و داشتن یعنی شمردن و قرار دادن ۱۲ بهار عجم
۲ قوله که نبافند الخ رشته یعنی پیچیده دندان
۵ [illegible]
۳ [illegible]
۴ [illegible]

ور نباشد خدا و دین شاید | هر دو یعنی چنینت فرماید
هیچ خصمت بتر ز دنیا نیست | با که گویم که چشم بینا نیست

فی التجرید و ترک الدنیا

روح را چون ببرد روح امین | چرخ چارم فزود داز و زمین
داد مر جبرئیل را فرمان | خالق و کردگار هر دو جهان
که بجویید مر ورا همه جای | تا چه دارد ز نعمت دنیای
چون بجستند سوزنی دیدند | برزه دلق او بپرسیدند
کز پی چیست با تو این سوزن | گفت کز بهر ستر عورت من
که بخلقان ز زینت خلقان | قانعم ور چه نیستم خاقان
تا بود ژنده ژنده پیراهن | هست محتاج رشته و سوزن
جمله گفتند خالق ما ئی | بر همه حالها تو دانا ئی
برزه دلق سوزنیست ورا | نیست چیزیش بیش ازین دنیا
نار نی آمد ورا ز رب رؤف | که کنیدش دران مکان موقوف
بوی دنیا همی دمد زین تن | چرخ چارم ورا بود مسکن
گر نه این سوزنش بدی همراه | برسیدی بزیر عرش اله

قوله که بخلقان ز زینت خلقان [illegible]
خلقان بالضم جمع [illegible]

قوله تا بود ژنده
ژنده بر وزن غنده کهنه یعنی
ژنده‌ات کهنه و پاره و کهنه
باشد و پیوندی بتعظیم و بزرگ را
نام گویند ۱۲ برهان قاطع

گرچه بر روی قلزم از رشتی		بر سر بحر میر و کشتی
مثل خم خوارهٔ یکی دست		نزد عاقل گزین میانه برست
هست چون حقه باز بی آزار		گرد هنگامه بر سر بازار
در دل از سور او سروری		هرچه او داد جز غروری نه
چون کند عربده ولی شکنت		ور سخاوت کند دروغ زنست
مست کور او خوش سخن باشد		نور صبح دروغ زن باشد
مست چون صبح کاذبست بفعل		روز و شب عمر جاذبست بفعل
او سرت را گرفته زیر دو پای		تو زجان ساخته تنش را جای
تو بدو دین و بخردی داده		او بتو دیو بی خردی داده
تو از و آن خوری که بیش تست		و او ز تو آن برد که هستی تست
عمر وادی بباد از پی سمی		غافلی زین شمار عمر عکی
بنشاط و سماع مشغولی		زین سرای بقا تو معزولی
فارغ از مرگ و ایمن از گوری		من چه گویم ترا بدل کوری
چنگ در دنیی زبون زده		دل پاکیزه را بخون زده
حبهٔ نزد تست کوه احد		سیم باید که باشدت لابد

گرچه بر روی قلزم از رشتی
براء مهمله مفتوح دو معنی
دارد اول بمعنی خاکساری
باشد دوم خاکستر را
نامند و بمعنی اول ...
آمده

[illegible]

با من آخر تکلف از چه کنی	در سرایم تصرف از چه کنی
جمله دنیا همه سرای منست	جای تو نیست ملک جای منست
ملکت من بدست چون گیری	تو بغصبت مرا زبون گیری
گفت بر تو چه زحمت آوردم	قصد ملکت بگو کی کردم
گفت کین سنگ را که بالش تست	نه ز دنیاست چون گزیدیست
عیسی آن سنگ را سبک بنداخت	شخص ابلیس از آن سبب بگداخت
گفت خود رستی و مرا راندی	هر دوان را ز بند برهاندی
با تو زین پس مرا نباشد کار	ملکت من تو را و من بگذار
تا چنین طالبی تو دنیا را	کی توانی بدید عقبی را
گر تو ز دنیا طمع ببرگیری	گهر و زر را و تو خاک شمر
خاک بر سر هر آنکه دنیا خواست	مرد دنیا پرست باد هواست
هست بسیار خوار همچون گاو	معده چون آسیا گلو چون ناو
گردد از رای ناصواب و سخیف	خیره بسیار خوار گرد کثیف
نه فلک را فروختی بدو نان	لقمه ده سیر کم مزن بر خوان
تا ترا روزگار چون گوید	لقمه در معده ات بر آشوبد

[illegible]

سوزنی روح را چو مانع گشت
با مکان ضعیف قانع گشت

باز ماند از مکان قرب جلال
سوزنی گشت روح را و بال

ای جوانمرد پند من بپذیر
دل ز دنیا و زینتش برگیر

تا مرفه بدان سرای رسی
بسرور و عز و بهای رسی

ورنه با خاک تیره گردی راست
راه عقبی ز راه کام جداست

زهر قاتل شناس دنیا را
رو تو پازهر ساز عقبی را

زانکه دنیاپرست بی‌خیره
هست چون بت‌پرست دل تیره

فی روح الله و ترک الدنیا

در اثر خوانده‌ام که روح الله
شد بصحرا شبی برون ناگه

ساعتی چون برفت خواب گرفت
بسوی خوابگه شتاب گرفت

سنگ انگنده دید بالش ساخت
خواب با یار گشت و پیش بتاخت

ساعتی خفت و زود شد بیدار
دید ابلیس را در آن هنجار

گفتش ای رانده ای سگ ملعون
بچکار آمدی بر من بفسون

جایگاهی که عصمت عیسی است
مر ترا کی در آن مکان ماوی است

گفت بر من تو زحمت آوردی
در سرایم تصرفی کردی

[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

چون براقی نداری اندر ده
لاشه خر را بدست دزد مده
بد بود خواجه را درین بازار
واندرین گلشن و درین گلزار
خانه خالی و شهر پر ماتم
شحنه خصم و ندیم نامحرم
کوی پر دزد و مردم سغری
تو همی کوک کوک کن از خوری
حزم خود کن که دزدت از خانه است
خازنت خائنست و بیگانه است
ای کمی بوده نز کمی بودن
دلت بگرفت از آدمی بودن
اندرین سور پر ز شور و شغب
دل پر از غم نشین و مهر بلب
باده خوردی ولیک ماهی نه
دوغ خوردی ولیک راهی نه
چون شدی مست هی ای ساده
خیک باده چو خوک افتاده
چه کنی باده کاندرین فرسنگ
بار شیشه ست یخ و خر لنگ
خر لنگ و ضعیف و بار گران
منزلت سنگلاخ و تو حیران
راه تاری چراغ بی روغن
باد صرصر تو باد خانه شکن
سر بمغز و پای محکم نی
مال همدست و یار محرم نی
خوابگه ساخته ز شاخ درخت
تا نهاده قدم بجای سخت
تا ترا اندرین سفر زگزاف
باشد اندر خیال خانه لاف

[illegible]
برهان قاطع
منتخب اللغات
تاری بروزن [illegible]
برهان قاطع

روزگار تو از پی پنداشت   شادی شام برد و وانده چاشت
زان همی رایگان بپیری تو   کز پی لقمه در زحیری تو
۱۵ هر که چون عیسی از شره بجهد   غم باد و بود خود برهد
۱۶ همنشین زمرهٔ ملک بیند   بام خود پنجمین فلک بیند

فی حب الدنیا و آفاته

گل همی خور به بوی گل بهار   باش تا بر دمد ز گور تو خار
ای چه فرعون شوم گردنکش   از ره آب رفته در آتش
چه کنی در میان رنج خمار   کار آبی که آتش آرد بار
ز آنچنان خون که از لگد ریزد   پس ز تابوت خم برانگیزد
نه گزیده شوی گزنده شوی   از لگد کشته چه زنده شوی
چون چو شیران بگیر و خود بچری   همچو روباه خون رز چه خوری
عشق بیرون برد ترا ز خودی   بیخودی را بدان ز بیخردی
با خرد میل سوی مل چه کنی   سپر خار برگ گل چه کنی
آنکه دارد خرد نخواهد مل   وانکه باشد حزین نبوید گل
۱۷ از می هوش برگردان میل   خاصه مستی و خانه بر ره سیل

۱۵ قوله [illegible] شره بفتحتین حرص بسیار و بکسر اول حریص [illegible] منتخب اللغات
۱۶ قوله همنشین [illegible] زمره بضم زای معجمه [illegible]

۱۷ قوله [illegible] سبل بفتح اول [illegible] نیستی و [illegible] منتخب اللغات

چون

هست نقش یا چو صورت شمع — تبش او را و تابش اندر جمع
هست در نقش و شکل کبر و نقم — شکل کناس و اکمه و ابکم
نقش اعجاب هست در سینه — قبهٔ شش جهت در آئینه
همه در نفس ناسپاس تواند — همه در پردهٔ حواس تواند
باش تا روی بند بگشایند — باش تا با تو در حدیث آیند
تا کیان را گرفته در بر — تا کیان را نشانده بر در
گر بمیری نگشته ایشان را — گم کنی ملک و ملک خویشان را
چون شوی در جهان پاینده — با تو مانند جملگی زنده
از پی پنجروزه راهگذر — آبروی حیات خویش مبر
رادمردان که رخ بخاک آرند — بره آورد جان پاک آرند
توره آورد چون بخواهی مرد — دد و دیو و ستور خواهی برد
کینه و کبر و بغض و بخل و حسد — شهوت و خشم از درون جسد
هفت در دوزخند در پرده — نامشان عاقلان چنین کرده
هر که از هفت این سرای بجست — کی تواند ز هفت آنجا رست
وانکه در جانش نفت باشد نفت — هر که هر هفت کرد ازین هر هفت

[illegible] ۵۹ [illegible]

شب سر خواب و روز عزم شراب
نکند جز که ملک و دینت خراب
تو بشادی و آدم اندر بند
اینت بدمهر و ناخلف فرزند
گرچه شادی نمای اول است
کیسه گم شده معقول اوست
گو بدین خاکدان ویران ده
کیسه لاغرکن ست و تن فربه
داند آنکو گشاده رگ باشد
که میان بسته تیزتک باشد
مرد فربه چو پنج گام برفت
هفت عضوش ز جای طبع بتفت
تو بجستی حساب از ره کیسه
چون بپوشند جامهٔ شبگیر
گه گریبان چو دامن و تیریز
عطسه و غوی گرفت و سرفهٔ تیز
آز را از درون خود بیوست
خاک بر سر شمار و باد بدست
آز را مار دان که در عالم
نشود جز بخاک سیر شکم
صورت طمع کآفت بشرست
بوزنه سگ دمست و گربه سرست
ظلم را چون سگان دیوانگار
نجس و آبریز و آتشخوار
خشم ور زیر خامهٔ نقاشش
سگ لاشه است و دیو آتش پاش
صورت آرزو چو طاوس ست
بال مسعود و پای منحوس ست
هست نقش حسد سوا احرار
گرگ یوسف در فرشته خوا

یعنی مرد فربه چون پنج گام برفت هفت عضو او [illegible]

[illegible] ۵۸ [illegible]

چون ورا دید پهلوان دیدان مرد
گشت لختی ز صبر و دانش فرد

گشت عاشق بیک نظر در حال
گفت با زن حال خویش احوال

گفت با آن جوان زن از دانش
آنچنان زن ز مرد دانش

که ای جوان نیست مرترا معلوم
که که ماندی درین نظر محروم

اندرین موضع ای جوان نظر
آن نه آید که اوست مرد عفیف

وسیکات ز خالقت نیاید شرم
که بیک سو فگنده آزرم

خالق تو بتو شده ناظر
تو بدل ناشده برش حاضر

این نه جای تمتع و بطرست
جای ترسست و خوف خطرست

کردگار تو مرترا نگران
تو بشهوت متابع دگران

مرد باشرم به بهر کاری
نیست چون شرم مرترا یاری

شرم دار از خدای خالق پاک
وانکه از خلق هیچ باک مدار

هر که از کردگار ترسنده است
خلق عالم ازو هراسنده است

روز بار ای تن ار تو خواهی بار
شرم دار از حرام دست بدار

دوزخی در شکم که این آزست
سگی اندر جگر که این رازست

در خرابی نشسته کین چیست
رسم گبران گرفته کین دینست

[illegible] ۴

۱۶۳ [illegible]

منتخب اللغات [illegible]

روز بار [illegible] روز بار روزیکه سلاطین دیوان کنند و بار عام دهند ۱۲

بیش باید که از خرد بری		تا بدان قبّهٔ بقا بری
کاندرین خطه ز اهل نفس و هوش		نیست میسر و دگر نیز و کس
مبر این زندگی بقصد سعیر		هم بدینجای باز کنش از شیر
زنده آنجا یگه مبر تن خویش		آب حیوان ده بدشمن خویش
حرب قائم شده میان دو تن		چه دهی تیغ خویش زی دشمن
که چو این چشم اجل فراز کند		پس از آن عقل چشم باز کند
تا ببینی نهاد عالم را		تا ببینی جهان آدم را
تا ببینی یکی بچشم نهان		چیزها را چنانکه هست چنان
تو هنوز از جهان چه دیدستی		زینجهان نام او شنیدستی
تو چو داماد و عقبی است عروس		سوی دنیا نگه مکن بفسوس
تا غلی از جهان و از کارش		نازموده بفعل کردارش
ترسم این غفلت از ره مقصود		بازدارد ترا که موعود
پیش سلطان بیابان منگر		نظر شاه مر ترا هیبت

فی اصحاب الغفلة

آن شنیدی که در طواف زنی		گفت با آن جوان نکو سخنی

ـه قوله مبر این [illegible] آتش [illegible] و زبانه آتش سوزان ۱۲ منتخب اللغات

قوله حرب [illegible] زی بفتح اول و سکون ثانی بمعنی سوی و [illegible]

[illegible]

گفت قرآن [illegible] فانظروا الی آثار رحمة الله [illegible]

بس رای بقا ازین کشتی　　مار و کژدم سبب بدین زشتی
این همه بدفعال و بی دینند　　چه توان کرد مردمان اینند
عمر خود رای خلق ره بیند　　راه بی رای خلق نگزینند
یا بغربت بجوش دلی تن زن　　یا بدینها بساز و جان می کن
عز طلب کن بنم ز همت خوست　　که نیم همچو سفله خواری دوست

فی صفة الربیع والریاحین

شکر انصاف بر زبان بهار　　گفت عالم چو مردم هشیار
شکر عدل بهار پیش آگه　　دل گل گوید از زبان گیاه
دشتها پر لحاف بی بالین　　باغها پر عروس بی کابین
گفت قرآن بلفظ همچون دُر　　مرد دامن کشیده را فانظر
تا ببینی بچشم عقل پژوه　　بر گریبان دشت و دامن کوه
از پی نقشهای جان آویز　　اختران نقشبند و رنگ آمیز
باغ پر تختهای سقلاطون　　راغ پر فرشهای بوقلمون
شاخها حله پوش و مشک آغوش　　دشت عنبر فروش و مینا پوش
باغ از بوی مشک عطر آگین　　راغ مانند زلف حور العین

حدیقه حکیم سنائی

[illegible] راغ [illegible] [illegible] [illegible] افزودن الی [illegible] [illegible] رحمت الهی [illegible] [illegible] زمین [illegible] [illegible] دامن کشیده [illegible]

[illegible] سقلاطون [illegible] در قاموس [illegible] [illegible]

اژدهائی هزار سر در بر
چیست این ملک جاه و عز و ظفر

داده کوران مست را زوبین
چیست این جاه علم و قوت دین

از برون پاک و ز درون بی‌باک
کیست این هست صوفی چالاک

گربه بیرون سگان درون جوال
چیست این کار کرد و کسب حلال

باسگ و دیو کرده انبازی
چیست این لشکری و آن غازی

داده در دست دزد شمع و چراغ
هست این شمع شرع و نور دماغ

زورقی با نقاب در جیحون
کیست این دخت زاده قارون

جامه هفت رنگ چون طاوس
کیست این مرد خرقه و ناموس

نعره برداشته چو کبک از کوه
کیست این هست عارف باشکوه

با لگد بام خانه کرده خراب
کیست این مدعی بخور و مخواب

پای در خود زده چو مردم مست
چیست این هست موزه دل بست

خویشتن بر لقب نهاده مسیح
وز دمش صد هزار سینه جریح

بر خود افسوس کرده چون دجال
گه به هنگام خرقه و گه جال

این همه خشم و جنگ ظلم و شرور
دد و دیوند در نقاب غرور

چون برنگ کنده بر آب سپهر
می نداری بسان مست خبر

له قوله
داده الخ زوبین
بالفتح و یای مجهول و بای
فارسی بر وزن بیرون
حربه [illegible]
و آن نیزه کوچک [illegible]

۴۶۲

[illegible]

سرو چون حور در میان چمن	سمن و مشکبید به امن
پایهٔ ابر همچو در خوشاب	آمد از حد ارمن و سقلاب
مرغ نالان فراز گلبن و گل	مست بی مطربان و ساغر مل
ابر شسته ز روی هامون پاک	هرچه آلایشست بر رخ خاک
راز دل کرده جمله عالم فاش	زیرکان زمانه چون اوباش
خانه بگذاشته همه زن و مرد	سوی صحرا برون شد از پی خورد
خنک آنکس که او بفصل بهار	لذتی دارد و ز بوس و کنار
خم زلف بنفشه و لب جوی	عود خامست بسته بر لب جوی
ناف آهو چو خورد سنبل دشت	بویش از کوه قاف و طور گذشت

فی تسمیة العربیة والفارسیة

فضل دین در ره مسلمانیست	هنر ملک ره فراوانیست
هست محتاج کارسازی ملک	چه کند فارسی و تازی ملک
از پی دین و شغل پردازی	هیچ در بسته نیست در تازی
تا غم شمع تازیان بفروخت	کسری اندر عجم چو هیمه بسوخت
ملک عدلست و دین و دل پرورد	تازی و پارسی چه خواهی کرد

[illegible] بفتح اول
پایهٔ ابر [illegible]
بروزن ارزن نام ولایتیست
از کوهستان آذربایجان
[illegible]
[illegible] و بکسر اول هم

حدیقهٔ حکیم سنائی ۴۶۵
گفته اند سقلاب بفتح
اول و لام الف
[illegible] این کتاب نام
ولایتیست از روم و [illegible]
بجانب روم [illegible]
هم بنظر آمده است

اشک من چون شب بهیتل ها
سبزه چون خوشه سنبله پیراهن
عنبرین گشته از نسیم صبا
خامه پرکار کرده دشت بها
چشمه اشک چشم من بشتاب
بیجا دست گردش بی باک
گر بخواهد بحکم خلق کمال
نعمت گل کنون بقوت دل
دشتها را لباسها رنگین
کوه پر نقشها همه زیبا
شاخ مانند عقد پر لولو
باغ پر حقهاے دُرّ و گهر
گنج قارون بدامن سنگی
قطره باران چو دانهای گهر
قمری و فاخته ز شاخ چنار

روی چون با باد روی گیا
مشک و عنبر دمیده پیرامن
از مسام زمین مشام هوا
زلف کوتاه کرده دست بها
تا در باغ رفته از لب آب
زلف شب را گرفته کش سو خاک
خون کند مشک و مشک خون در حال
گفت بلبل چو مردم عاقل
باغها را ز حلها آذین
اختران نقشبند بر دیبا
باد مانند نافه آهو
راغ پر شفشهای نقره و زر
زیب حورا عیان ز هر رنگی
بر شقایق چکیده همچو دُرر
بُرده از عاشقان شکیب و قرار

خامه پرکار کرده [illegible]
مصراع اول ظاهر است
یعنی مصراع ثانی آنکه از
غایت حسن و خوبی و نقش
دست بهار نقش [illegible]
زلف کوتاه کرده از نهایت
توجه که خلق را بگل و [illegible]

[illegible] ۳۴۶ [illegible]

[illegible] یعنی [illegible] آن [illegible]

[illegible] کلیات [illegible] از ذوالفقار [illegible]

[illegible]

پس درین راه با سلاسل و غل / چار قفل حرز لست بر سر پل
نیست جز نبوت ره نبوی / نقل نحوی و شبهت لغوی
کی شد از بهر پارسی مهجور / تاج منّا ز فرق سلمان دور
گرد چون اهل بیت خود را یاد / دل سلمان بلفظ منّا شاد
باز بوجهل گرچه نزدیکست / دوستی دور دست تاریکست
نسبت دین درست باید پس / زانکه دولت شکسته شد ز هوس
دولت از روی شدت صولت / دوام و زدان و فر دالت

[illegible] ۱۲

در صفت شراب و خواص آن گوید

مر سران را چو طامع و میخوار / بهر چه دردسر دهیم چو خمار
همی چو بارسم در نهاد شود / آتش و خاک و آب و باد شود
زان برو چار طبع و ست نیافت / کز پی پنج پای خود بشتافت
هست می در نهاد خود پیوست / درکف پای عقل و بر سر دست
شاه می بر جمال تن چیره است / ماه عقل از کمال می خیره است
پای گرمی اشک سردان او / زان پی زر محک مردان او
از کف پر چو معجز موسیٰ / مرده زنده گشت چون عیسیٰ

[illegible] باده [illegible] بصورت [illegible] ۴۶۷ [illegible]

[illegible] باده دست نیافته [illegible] طبیعت غالبست [illegible] گریبان [illegible]

باقی را رحمت امید اندر ۱۲

کز این پنج پای معنی یک پای نیست

فی ماندرین خود شکر نیست

عبارت از سرطان باشد که پنج پا [illegible]

[illegible] صورت بط [illegible] سر در گریبان [illegible]

که آن پنج عیاری کرده [illegible] باده در ساقی نامه [illegible]

از همین عالم [illegible]

پارسی بهر کارسازی تست   تازی از بهر کره تازی تست
گر بتازی کسی ملک بودی   بوالحکم خواجه فلک بودی
تازی ار شرع را پناستی   بولهب آفتاب وماهستی
مرد را چون هنر نباشد کم   چه ز اهل عرب چه ز اهل عجم
بهر معنی ست صورت تازی   نه بدان تا تو خواجگی سازی
هر که شد جان مصطفی را اهل   چه کند جان و صورت بوجهل
بهر معنی ست قدر تازی را   نز پی صورت مجازی را
روح با عقل و علم داند زیست   روح را پارسی و تازی کیست
اینچنین خلف بی ادب زانی   که تو تازی همی ادب خوانی
علم خوان تات جان قبول کند   مر ترا فضل بوالفضول کند
بولهب از زمین یثرب بود   لیک قد قامت الصلا نشنود
بود سلمان خود از دیار عجم   بر در دین همی سپرد قدم
علم گر بهر خود کنی بر دست   آب خواهد چو تشنگی پیوست
ای بسا بند حکمت و ادبت   ظن تخیل و حیلت و شغبت
چون ترا جز هوا امید نکرد   دل سیه کرد و جان سپید نکرد

۱۰

[illegible]

اینچنین [illegible] جا کنده و [illegible]
جوال پوست کنده شده و [illegible] دریده
[illegible] بیان [illegible] الغات
٦٦
شغب [illegible] فتنه و فساد [illegible]

آبت از روی برد و عقل از رای		تو سوزنان هنوز آتش پای
آنکه نانست در دل و جانش		بادبی باده داد مهمانش

فی دار الغرور الی دار السرور

مال بر کف چو نیل در کشتیست		مال در دل چو پیل در کشتیست
مال مصلح چو آب زیر سفن		کاید از رخنش کراهت تن
وآن ممسک چو آب در فلکست		که وجودش مقدم هلکست
مرد را چون درم و درم باشد		آن نکوتر که خیر هم باشد
تا بدینجاش کس جگر نخورد		نه بدان جای حسرتی برد
گرچه دنیا بجز کثافت نیست		لیک بودش بی این آفت نیست
بحلالی ز خدای مشغولی		بحرام از خدای معزولی
پسر عوف را ز بهر حلال		ببر مصطفی نبود مجال
نبود خود یکیم شبهت جوی		از حلال زمانه دست بشوی
گرچه زر و سیم را پناه بود		لیکن آنهم حجاب راه بود
در زر و سیم اگر صولتستی		کی قرین سنگ و دولتستی
مال اگر مایل خران نشدی		حلقهٔ فرج استران نشدی

[illegible] عقل را گر بود [illegible]

مرد را عقل دیده و داد است
غذی روح باده و باد است

زیرکان را درین سرای خراب
هیچ غمخواره مدان چو شراب

باده در پیش انده استاده است
زانکه غمخوار آدمی باده است

عقل را اگر چه هست شکوه
باده عقل دوست رهنکوه

اندری تف نشان صفرا اوست
در نفس نقش سوز سودا اوست

اندرین باغ خوب زاغ فلک
وز پی چغد نفس و زاغ فلک

گل چو بر دست گل پیام دهد
تا به و بوی خویش وام دهد

بشام آنکه گل همی بوید
از مشامش نشاط گل روید

هست در راه فکرت عاقل
از پی کشف فطرت غافل

مدد عشرت جوانمردان
نقد خمّران و ناقد مردان

اندکی زو عزیز و تند است
باز بسیار خوار از و خوار است

تا تو او را خوری عزیزش دار
چون ترا او خورد بمانش خوار

دل باحکام دین سپردن به
باده خوردن و قف خوردن به

هر دو چون ره بگیردت بضراط
پس چه باده خوری چه قف باط

دیده کان ز طمع باشد پر
گرده داند نشان پای شتر

[illegible]

چون کدو خایه و خیار نگشت
خربزه درشت خربزه بر پشت

زره پنداشت کور خود کامه
نکند خایه در رو چون جامه

سوزنی تیز در گرفته بچنگ
کرد زی خایگان خویش آهنگ

سوزن اندر خاید در خایه
آنچنان کور جلف بی مایه

چون ز سوزن بجانش در آمد
با دل خویش در نبرد آمد

از دل آتش ز دیده باد آورد
علت جهل خویش یاد آورد

هر زمان گفتی ای خدای غفور
هستم اندر عنا و غم رنجور

مر مرا زین عنا و غم فرج آر
کز چنین محنتم نماند قرار

سوزن تیز و خایهٔ نازک
برهانم تفضل خویش سبک

گرد مردی دران میانه نگاه
گشت از آن کور بی خرد آگاه

گفتش ای ابله کدی و کندی
ای ترا سال و ماه جهل ندی

سوزن از دست افگن و رستی
که ازین جهل جان و دل خستی

تو ز دنیا هم آنچنان نالی
کانچنان کور دل ز محتالی

دست از وی بدار تا برهی
خیره در کار خویش می ستهی

گه بپای از خودش ببند آری
گه دو دست از طمع بدو یاری

۱۷ ... منتخب اللغات ... حمق و کندی ... نادانی

برهان قاطع ... ساز ... و آواز بلند ستیزه کی کشیده برهم

کرده باشد خلاص و رها [illegible] اول و ثانی [illegible] بالکل رها [illegible] از دین [illegible]

آدمی مرده در غم نانی	وان دو وال رکاب چون کانی
آدمی پیش اسپ بی درست	وان دو وال رکاب محتشمست
دنیی از دین همیشه آزردست	کاب دنیا جمال دین بردست
مرد دین باش و مال را یله کن	چیز دنیا بجملگی خله کن
مال سوی حکیم کی بازد	زشت با کور به فرا سازد
دور دار و شب آخور از فرش	که بترسد که بشکند پوزش
هر دو آنجا که بخت و فرهنگست	در نگنجند از آنکه ره تنگست
نبود مال جز بدون مائل	جاهلی مال و جاهلی سائل
دون و دنیا بوند هر دو قرین	تحفه آن و قلتبانی این
دیده و پیل بزیر گام کنند	گوهر بر پشت پیل مقام کنند

فی اصحاب الغرور

آن شنیدی که بود مردی کور	آدمی صورت و بفعل ستور
رفت روزی بسوی گرمابه	ماند تنها درون گرمابه
بود تنها بگوشه بنشست	خرزه آن غرزن آوریده بدست
دل و گل کاه کوره از تف و تب	آذر از خایه وز پشت احدب

[illegible]

دید از بعد محنت بسیار / زیر هر پاش خفته جفتی مار
دید یک جفت موش بر سر چاه / آن سفید و دگر چو قیر سیاه
می بریدند بیخ خاربنان / تا در افتد بچاه مرد جوان
مرد نادان چو دید حالت بد / گفت یارب چه حالتست این خود
در دم اژدها مکان سازم / یا بدندان مار بگدازم
از همه بدتر آنکه شد کین خواه / شتر مست نیز بر سر چاه
آخر الامر تن بحکم نهاد / ایزدش از کرم دری بگشاد
دید در گوشهای خار نحیف / اندکی زان ترنجبین لطیف
اندکی زان ترنجبین برکند / کرد با کیتره در دهان افگند
لذت آن بکرد بیهوشش / مگر آن خوف شد فراموشش
توئی آن مرد و چاه این دنیی / چار طبعت بسان چار افعی
آن دو موش سیه سپید ز رم / که برد بیخ خاربن در دم
شب و روز است آن سپید سیاه / بیخ عمر تو میکنند تباه
اژدهائی که هست در بن چاه / گور تنگ ست و زان نه آگاه
بر سر چاه نیز اشتر مست / اجل ست ای ضعیف کوته دست

ع قوله [illegible] ترنجبین [illegible]

ع قوله [illegible]

افسرده و غمگین و اندوهناک و بیمار و رنجور و آشفته و مخمور و زرد و [illegible]

برهان قاطع گویند و سیاه را هم تیره و تاریک کنند و اطلاق آدمی هم [illegible]

می نخواهی جهان ولیک بقول ای همه قول تو بخس چون بول
ای همه قول تو نفاق و دروغ پیش دنیا تو کردن اندر یوغ
خنک آن کز زمانه دست بداشت حب دنیا بسوی دل نگذاشت
در دو نیست دار و مومن که بدو گردد از جحیم ایمن
تکیه بر لذت جهان کردن چیست ای خواجه جز دل آزردن
وقت لذت بترسی از سلطان وقت عصیان نترسی از سبحان
دل منه بر جهان فی سنی که ثباتی ندارد این دنیا

حکایت

[illegible]

آن شنیدی که در ولایت شام رفته بودند اشتران بچرام
اشتری مست در بیابانی کرد قصد هلاک نادانی
مرد نادان ز پیش اشتر جست از پیش میدوید اشتر مست
مرد در راه خویش چاهی دید خویشتن را در و پناهی دید
اشتر آمد بنزد چه ناگاه مرد بفگند خویش را در چاه
دستها را بخار زد چون وزد پایها نیز در شگافی کرد
در ته چه چو بنگرید جوان اژدها دید باز کرده دهان

قوله ای همه قول تو نفاق و دروغ الخ بفتح اول و سکون ثانی [illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

بود در شهر بلخ بقالی بیکران داشت در دکان کالی
هم شکر داشت هم گل خوردن عسل و خردل و خل اندر دن
زاهل حرفت فراشته گردن چابک اندر معاملت کردن
ابلهی رفت تا شکر بخرد چونکه بخرید سوی خانه برد
مرد بقال را بداد درم گفت شکر مرا بده بکرم
برد بقال دست زی میزان تا دهد شکر و برد فرمان
در ترازو ندید صد کان سنگ گشت دلتنگ ازان و کرد آهنگ
که ازان گل یکی کند پاسنگ تا شکر بدهدش مقابل سنگ
مرد ابله نگر که گل خوردی تن و جان را فدای گل کردی
از ترازو گلک همی دزدید مرد بقال نرم میخندید
گفت مسکین خبر نمیدارد کان زیانست و سود پندارد
هر چه گل کم همیکند زین سر شکرش کم شود بسر دیگر
مردمان جهان همه زینسان گشته از بهر سود جفت زیان
خویشتن را بباد برداده آنجهان را بدینجهان داده
چون نمودم بدین سخن برهان سخن آغاز کردم از نسیان

۱۵ قوله [illegible] خل بفتح [illegible] سرکه [illegible]
[illegible]
۲۵ قوله پاسنگ بفتح اول و سکون ثانی [illegible] گویند [illegible] سکون ثانی [illegible] برابر [illegible]

۱ قوله یکدو بارش ۱۲ درویزه زن [illegible] شاد و کریم و صاحب همت و سخی و شجاع و دلاور و حکیم و دانشمند و سخن گوی و سخن گزار و قصه خوان ۱۲ برهان

خار بن عمر تست یعنی زیست | می ندانی ترنجبین تو چیست
شهوتست آن ترنجبین ای مرد | که ترا از دو کون غافل کرد

فی استحقار دار الغرور

خواست وقتی ز عجز دیناری | از یکی مالدار دیناری
انگه آن مالدار بی هنجار | مهر بر لب نهاد دل مردار
یکدو بارش چو گفت سائل راد | مالدار ابخس جوابش داد
گفت اگر حق پرستی ای تن زن | دین و دنیا ز حق طلب ز من
گفت دین هست خوب و دنیا رد | ننگ از و خواستن بد از تو سزد
که مرا گفته اند کز پی دل | حق ز حق خواه و باطل از باطل
چون تو بر باطلی و من بر حق | از تو جویم نصیب خویش الحق
زانکه نفس ار چه گوهریست شریف | کار او باطلست و رای سخیف
دل بدین داده ام که حق پرورد | باز گردد بسوی حق پر درد
گل بنزد تو زان فرا آمد | که گلو را بگل نیاز آمد
دین نیابی گرت غم بدنست | زانکه کابین دین طلاق تنست

حکایت

۲ قوله گفت اگر حق پرستی الخ تن زن اسم فاعل ترکیبی است از تن زدن که بمعنی صبر و تحمل کردن و [illegible]

۳ [illegible] از سودن و دنیا [illegible] [illegible] شدن با [illegible] نفس

۴ قوله [illegible] سخیف [illegible] [illegible] عقل [illegible]

۵ قوله [illegible] کابین [illegible] [illegible]

باز پس خود نیاید آنچه گذشت / درج اعمار تو زبان بنوشت

با تو صد درج دُر بنهفت / خانه پر دزد و تو خوشک خفته

مراد و جهانست

عمر چندانکه عمر مور و مگس / امل افزون ز عمر ده کرکس

در ره دین شده قلیل عمل / بهر دنیا شده طویل امل

محلی کان اجل نهد چه بود / املی کان زحل نهد چه بود

که بود غافل از قضای اجل / کوته اندیشه دراز امل

بلکه

سخره نداز برای سود و زیان / تب لرزه نسیه کفشگران

خلقی از عمر خود شده معزول / تو بدین عمر مختصر مشغول

تو همی رنج دل بجان بخری / خشمت آید چو گویمت که خری

با قناعت کش ار کشی غم و رنج / ورنه بگذر ز عشق عیش الفنج

فی طول العمر و الحسرة مع ذلک

نوح را عمر جمله ده صد بود / حرص و امید او بران سود

چون گذر کرد نهصد و پنجاه / در فذلک بحسره کرد نگاه

گفت آن نوح که بر من این چند / بود کمتر ز روزگی ده بد

کرد وی را سوال نوح امین / سر ز بالا نهاده بر بالین

معنی این بیت آنکه [illegible] تخویذ از برای آنچه [illegible] عمر [illegible] گفت [illegible] هنگام [illegible] سر [illegible] بیان [illegible] بالا [illegible] شنیدن [illegible]

[illegible] مراد [illegible] سود و زیان [illegible]

امل با عمر تو باشد [illegible]
نسیه این قسم [illegible]
[illegible] بجای [illegible]
زبان اینده کشت [illegible]
اواتی [illegible]

محل ترسیدن [illegible]
تفصیل [illegible]
یعنی فذلک جمع [illegible]
نتیجه کرده [illegible]
یعنی عیش الفنج [illegible]

الباب السابع فی الغفلة والنسیان والتهور فی امور الدنیا ونسیان الموت وما بعده

خندهٔ هرزه کار خشم بود خندهٔ برق را چه عمر بود
بیخ عمرت زمانه برکنده چون همه ابلهان تو و خنده
آنکه را لحد و حفره کنده بود مرورا خود چه جای خنده بود
مکن ای دوست سرای عمل عقل را خرج در غرور امل
نه چو مردی نماند بوی ونگار پس تو انگار مردی آن بگذار
ماه نو تیر و بال تو برکند پس تو بر مه مخند بر خود خند
هر شبی کان زمانه بر تو شمرد روزی از زندگانی تو ببرد
در رخ ماه نو کسی خندد که ازو سود و مزد بر بندد
پس تو باری چرا نگری چون کت ازو جان بکست والم فزون
غافلان خفته زیرکان نالان خر نباشی سزا تر از پالان
زیرکان را چو روز معلوم است که شب و روز غافلان شوم است
سال چون مرحله است مه فرسنگ روز و شب گام زخم و عرصه تنگ
چون بمنزل رسید مرد از راه از ره رفته پس شود آگاه

[illegible]

در رباطی مقام و من سفری		بر سر پل سرای و من گذری
چه کنم خانهٔ گل آبادان		دل من اینما تکونوا خوان
چون درآید اجل چه بنده چه شاه		وقت چون دررسد چه بام چه چاه
گربه روده چون زنم شانه		بر ره رود چون کنم خانه
آهن سرد چند کوبم من		خانه ویران و چند روبم من
پیش صرصر چراغ چه افروزم		پوستین پیش شیر چون دوزم
خلق را زین سه نفس پرشر و شور		چار دیوار گور تهمت گور
هلک المثقلون بخواند و پس		خانه و جای سازم اینت هوس
چه کنم جفت و خانه نو بنیاد		مونس من نجا المخففون باد
خانه کز راه رنج و حیله بود		همچو زندان کرم پیله بود
که چو قز بود در وی‌اش پنهان		گشت هم قز تن ورا زندان
خانه اینجا که بهر قوت کنند		مور و زنبور و عنکبوت کنند
قوت عیسی چو ز آسمان سازند		هم بدانجاش خانه پردازند
بر فلک زان مسیح سر بفراشت		که درین خاک توده خانه نداشت
چه کند روح پاک خانهٔ ریح		فلک پنجم است بام مسیح

[illegible]

بحقائق الامور اعلم ۱۲

کای ترا عمر از انبیا افزون / چون گذر کرد بر تو نیمی دون
بر جهان یافتی جهان را تو / چون سپاری کنون روان اتو
گفت دیدم جهان چو تیم دو در / آمدم از درے شدم ز دگر
تو زنا سوده تن ز سیر سبیل / کامد آواز پر نهیب حیل
میب هم جهان می برم حسرت / شربتم ضربت و شفا شدت
عمرش ار بد دراز و در کوتاه / رخت بربست و ران گشاد براه
عاقبت هم برفت و پیش نماند / آیت عزل خویشتن برخواند

فی طول العمر وقصر الأمل

داشت لقمان یکی کریچی تنگ / چون گلوگاه نای و سینه چنگ
شب در و در رنج و تاب بدے / روز در پیش آفتاب بدے
بو الفضولے سوال کرد از وے / چیست این خانه شش بدست و سه پے
همه عالم سرا و بستانست / وین کریچت بتر ز زندانست
در جهان فراخ و باز بهشت / چه کنی این کریچ پر وحشت
عالمی پر ز نزهت و خوشی / رنج این تنگنای از چه کشی
با دم سرد و چشم گریان پیر / گفت هذا لمن یموت کثیر

[illegible]

تو ز حرص و حسد میان سعیر
گرد تو چون سرای پرده اثیر

با خودی از اثیر چون گذری
هیزمی از سعیر چون گذری

خویشتن را وداع کن رستی
عهد با جور بیگمان بستی

ای فگنده بجهل و خوی سرشت
روبه اندر رز و ملخ در کشت

آرزوی ضیاع و اسباب
روز آبت ببرد و شب خواب

آرزو را بزیر پای درآر
هوس و آرزو برو بگذار

آرزو و هوس کجا جوید
آنکه او راه بیخودی پوید

آنچه جد چون لعب همی شمری
وانچه حق چون کذب همی شمری

لعب بازی برای کودک راست
مرد را لاعبی نباید راست

بسته با عقده تمنا عقد
توبه در نسیه گناهان نقد

گر بیابی تو در اجل تاخیر
نه ترا مسکنست قعر سعیر

فارغ از مکر و ایمن از تخویف
جرم حالی و توبه در تسویف

تو ز احوال خویش محجوبی
زان طلبکار مرد مقلوبی

بر گناهان همی کنی اصرار
خویشتن را ز مردگان انگار

خانه را گور ساز و دل را خصم
عده دیوار و خاک و گل را خصم

[illegible]

خرد اطفال چون زخون نمایست علم جو را وازان حالیست
خاک و آب و هوا و آتش عهد کی نگه دارد ار تو سازی جهد
مرگ را چون شکر و چالاکست سوی ناپاک پاک ره پاکست
نه تو مردی و مرگ بی زر و زشت شیر او شیر و گرگ را گوشت
زانکه اینجات یکدم مهلت نه بهشت آن بهارت جلبت
با اجل بازبسته اند این کار بی اجل نیست کار را مقدار
فرش عمرت نوشته در شومی این دو فراش زندگی و زمی
ای نیاموخته ادب زابدان ادب آموزدت مان پس ازین
کی کفن باشد از بلای تبت که کفن بافت روز و شبت
چندی اندوه پیرهن باشد تو بکیت آن پیرهن کفن باشد
تو بدرزی شده به پیرهنت کار زرآندم بکوفت کفنت
با تو این طمطراق و لاف و هوس تا دم آخرست همره و بس
بعد ازان راه کفر و دین بود نیک و بد موش و قرینت بود
نیک تو روضه شود ز نعیم بد تو حفره شود ز جحیم

[illegible]
القبر اما روضة من رياض الجنان
او حفرة من حفر النيران
۴۸۰
[illegible]

[illegible]

چون نترسی تو از اجل خردی
آن ز غفلت شمر نه از مردی
تو نه بر اجل دلیر هنوز
گور گورست و شیر شیر هنوز

گور یعنی قبر

فی صفة الموت

جز دورنگی نشد ز مرگ هلاک
مرد یکرنگ را ز مرگ چه باک
مجلس وعظ رفتنت هوس است
مرگ همسایه واعظ تو بس است
مرگ را در سرای پیچاپیچ
پیش تا سایه افگند بپیچ
زادگان چون رحم بپردازند
سفر مرگ خویش را سازند
تو به پیری ز مرگ نندیشی
ملک الموت را مگر خویشی
اگر ایدون که خویشی تو درست
هست با وی آخر و نخست
آنکه سود جز زیان ندهد
که ورا نیز اجل امان ندهد
سوی مرگست خویش را آهنگ
دم زدن گام روز و شب فرسنگ
جان پذیران چه بینوا چه برگ
همه در کشتی اند و ساحل مرگ
هستی حق زوال نپذیرد
آنکه مرگ آفرید کی میرد
پیش آنکس که قدر دین داند
سرگذشت امل اجل خواند
از ثری تا باوج چرخ اثیر
همه میرنده اند دون و امیر

[illegible]

نشان این دم یعنی ساعت ۱۲ برهان قاطع

همه فعل تو از تو کرده سوال   یافته گوشمال و خورده ذوال
یک بیک کرده را اجزا دیده   وز شفیعان طمع تو ببریده
ناقد فعل تو علیم و بصیر   تو ز احوال خویش گشته ضریر
برگرفته حجاب بار خدای   روز پاداش فعل و روز جزای
وه که چون آمدی برون ز نهفت   لبکه واحسرتات باید گفت

مثل المغرور

مثلت هست در سرای غرور   همچو آن یخ فروش نیشاپور
در تموز آن یخک نهاده به پیش   یک خریدار نی و او درویش
هرچه ورو داشت او و یخ در بست   آفتاب تموز یخ بگداخت
یخ گدازان شده ز گرمی و مرد   با دل دردناک و با دم سرد
این همی گفت و اشک می بارید   که بسی مان نماند و کس نخرید
زانکه عمر گذشته تابی دهشت   آفتاب تموزیش نگذاشت
قیمت روزگار آسانی   بسر روزگار اگر دانی
چیست عقل اول یخبان دیدن   پس بهشت بر یخبان یدن
برگ دنیا خرد نه پسندد   مرگ بر بگلو یخبان خندد

[illegible]

[illegible]

حال اسحاق و حال اسمعیل
هاجر و ساره و آل اسرائیل

قصه رنج یوسف از اخوان
صبر یعقوب و خانهٔ احزان

تا بگوید ز مبتلا ایوب
دل و جان در عنا و ذو المکروب

حال الیاس و یوشع و ذو الکفل
یافته هر یک از کفایت کفل

تا بگوید ز موسی و هارون
آل عمران و حوت با ذو النون

تا بگوید ز گریه داود
ناله و آب چشم و طول سجود

تا بگوید ز ملکت پسرش
سایه از پر مرغ گرد سرش

انس و جن مر ورا شده مطواع
باد چون مرکبی سطیع و مطاع

تا بگوید از اشمویل و شعیب
پاکشان جیب و دامن از همه عیب

کالب و دانیال و لوط و خضر
شده هر یک ز قوم خویش ضجر

پند لقمان و سرگذشت یسع
دل و دین در ورع بری ز طمع

تا بگوید ز لشکر کفار
ز کریا بریده از منشار

تا بگوید ز عصمت یحیی
تا بگوید ز ناله عیسی

تا بگوید ز سید سادات
که ز ما بر روان او صلوات

احمد مرسل آنکه فضل احد
کرده بر جمله انبیاش او حد

ذکر حال اسحاق نبی
هاجر والدهٔ حضرت [illegible]
[illegible]
گذرانیده و از او اسمعیل علی نبینا و علیه السلام حاصل شده و آن قصه مشهور است ۱۲

چه حدیث ست میر کی میرد … کی اجل مر اجل گلوگیرد
چه کنی سر گذشت طراری … سر گذشت اجل شنو باری
تا بگوید چگونه سازم ماه … تا بگوید چگونه سوزم شاه
تا بگوید بغافل کر و کور … بکه دادم زکه ستدم زر و زور
تا بگوید که گردنان را من … چون شکستم بسروری گردن
تا بگوید چه تاختم بر تخت … تا بگوید چه باختم بر بخت
بخت آن از چه سان نگون کردم … تخت این از که پر ز خون کردم
چه بیخ و بیخها بکندم من … چه شخ و شاخها فگندم من
خسروان را چگونه کردم ست … قصرهاشان چگونه کردم پست
تا بگوید ز انبیا و رسل … چون گرفتم بقهر بر سر پل
تا بگوید که شیث و آدم را … چون بریدم ز جسمشان دم را
تا بگوید ز کشتن هابیل … که ستم کرد بر تنش قابیل
تا بگوید ز عیش نوح و لمک … مردن زار و رفتن هر یک
تا بگوید ز هود و ز صالح … راحت و رنج ناصح و طالح
تا بگوید ز حال ابراهیم … جور نمرود و آن عذاب الیم

العلم [illegible]

تا بگوید ز [illegible]
[illegible] بن شیث
علیهما السلام [illegible]
علیه السلام است [illegible]
[illegible] بن [illegible]
بن ادریس
[illegible]

[illegible]

حال اصحاب کهف و قیانوس
قصهٔ تخلوس و شهر فسوس

تا بگوید ز عماد و عاد و نژاد
که بادش چگونه کردم باد

تا بگوید ز زرخشم ناگاهان
بر سر رهبران و گمراهان

زان در آوردن رسول از در
زان برون کردن فضول از بر

زان ببردن عروس نیکو روی
ناگهان از کنار زیبا شوی

فی الماضین من ملوک العجم والجبابرین

زان ملوک عجم که در تاریخ
بخرد آن راست موعظت توبیخ

زان سخنهای ملک کیخسرو
رستم زال و نیرم و جم و زو

آل گشتاسپ و نامور لهراسپ
وان همه علم و حکمت جاماسپ

حال جمشید و حال افریدون
حال ضحاک کافر ملعون

[illegible]

او گذشته دختر ضحاک را حبالهٔ خود در آورد و سلم و تور از و متولد شدند

آفتاب مساجد و خلوت
از حق او را صلوة در صلوات
میر بوبکر و عمر و عثمان
حیدر آن شیر خالق سبحان
تا بگوید ز حال میر حسن
آن سرافراز شرع و زین من
و اندران کار پور بوسفیان
یک زمان مرورا نداده امان
از زنی خواست آنچه [illegible] عون
تا شد او هم جلیس با فرعون
تا بگوید ز کربلا و حسین
آن نبی را چو قالب و همچون عین
تا بگوید ز شمر و شور و شین
شده راضی بقتل میر حسین
شده دو یار قاتل و مقتول
شده با مرتبت نبرد رسول
نفس او از تیغ خصم پاره شده
آل مروان ورا نظاره شده
کرده [illegible] تنها ورا
کرده تیر عدو نشانه ورا
آن یزید پلید بد اختر
بسر آب برفگنده سپر
کین آبا بجسته خسته حسین
خواسته کینهای بدر و حنین
زان برآورده پاک دمار
از نژاد امیه خونخوار
تا بگوید که بهر آتش و آب
آب فرعون چون ببرد ازآب
تا بگوید ز موت و بعث و حشر
از بشر آن رخ آوریده بخیز

[illegible] ۸۶ سنه [illegible]

زان سرهای یزدگرد عزیز   که شد از بخت بد همه ناچیز

فی اهل الارض خاصة و عامة

زان بنی آدم از صغار و کبار   که برآورده شد ز جمله دمار
زان بچگان اندرون خلیدن نیش   بچه را در کنار مادر خویش
زان بریدن بمنزل و بسفر   حلق برنای تازه پیش پدر
زان بودن فکندن اندر نار   مرد را از دکان و از بازار
زان خصال سران سمر کردن   زان کلاه کیان کمر کردن
زان همه ملک با خلل کردن   زان همه خطبها بدل کردن
زان بناگاه بردن از سر تخت   پای بسته کشان و صد بدبخت
تا چو بشنیدی از غرور رهی   دل برین عمر بیوفا ننهی
این همه قصها ازو بشنو   تا ز بیشی مکن بدو بگرو
زین قفاهای گرم شیرین کار   گردن اندر ره ز و مسخره وار
تو ز روی هوا و بوالهوسی   وز پی فعل ناکسی و خسی
آنچنان با غرور گشتی جفت   پیش تو مرگ خود که یارد گفت
چه حدیثست شاه کی میرد   کی اجل حلق پادشا گیرد

ح قوله زان سرهای یزدگرد
یزدجرد بن شهریار بن خسرو
آخر سلاطین ساسانیان است
در این تاریخ شهر صفر سنه ثلث و
با گروهی از لشکر اسلام که سعد وقاص
بموجب فرمان امیر المؤمنین عمر
رضی الله عنهما سرکرده بود
شکسته بطرف مرو
رفت و
بآسیابانی پناه برد آسیابان
ماهوی سوری را که از امرای
یزدجرد بود خبر کرد ماهوی کس
فرستاده او را هلاک کرد و
ملک عجم بدست اسلام درآمد
مدت سلطنت او بیست
سال بوده ع

[illegible]

سرگذشت سیاوش مظلوم — پدر بی حفاظ و آن زن شوم
حال اسفندیار و ظلم پدر — حال افراسیاب بسته کمر
رستم گرد و خدعهٔ سهراب — که جهان شد ز فعل هر دو خراب
زان خفاهای بهمن دانا — که چه کرد از خروج با دارا
زان ملوک طوایف عظمی — که چگونه شدند جمله هبا
حال فیروز و اردشیر عظام — اردوان دلیر با بهرام
زان خبرهای آل ساسانی — راندن کام دل تا ساسانی
زان خصال سکندر رومی — که برفت از جهان بمحرومی

[illegible]

ای بهان را بدیبا زرده | وانچه به بود با بدان کرده
عمرت از آتش آسمان سوده | تو همی زو چو او نیاسوده
بس بود زین سپس کنف کنفت | که همی بر نتافت پیرهنت
درجهانی که عقل و ایمانست | مردن جسم زادن جانست
تن فدی کن که درجهان سخن | جان شود زنده چون بمیرد تن
معرفت در دولت نهاده اوست | باز گیرد انچه داده اوست
لعل را کافتاب پرورست | از همه آفتش جدا کردست
شحنهٔ اوست آفتاب بلند | نرساند بدو نشیب و گزند
چون همی ز اختران پذیرد قوت | خم نگیرد ز گوهران یاقوت
باز دری کز آب زاد و مغاک | لاجرم خاک شد ز خاک چو خاک
بر فلک شو که در جهان وجود | هر که برتر کریم تر در جود
این همه هستی که در بدنست | نقش نه پیر و چار زیرنست
نه و چارست مر ترا مایه | بر نشاید گذشت زین پایه
گر بغفلت زیی درین مسکن | جان مسکینت ماند بی مامن
بروشتی زین سرای بی معنی | گوش بر گوشوار لا بشری

[illegible] السلطان [illegible]

قوله [illegible] زبان [illegible]
[illegible] یوم یرون الملئکة لا بشری
یومئذ للمجرمین و یقولون حجرا محجورا
[illegible] ۱۹۱ [illegible]
بنشیند باز روز حشر [illegible] مرده
[illegible] خدای تعالی [illegible]
[illegible] لا بشری [illegible]
[illegible] ایشان را [illegible] خدای [illegible]
[illegible] این قول کفارست و گوید [illegible]

[illegible] چون ملائکه [illegible] ایشان [illegible] حجرا محجورا [illegible]

[illegible] خلق الموت [illegible] در تفسیر حسینی در بیان [illegible] روزی [illegible] افطار [illegible]

کی بود خاصه اندرون حصار	با امیر اجل اجل را کار
از تو ام خوشتر آنکه پیش اجل	از برای نفاق و زرق و دغل
پیش بیمار همنفس با مرگ	گشته ریزان ز شاخ عمرش برگ
او کشیده ز هفت عضوش جان	تو همی گوی هفت کهمیان
کرده ابلیس بهر طنازی	زین سخن بر بروت تو بازی
در میان گر هزار گه باشد	مرگ یکدم چو کاه بر باشد
زین ترش بودن تو در زندان	مرگ را کند کی شود دندان
مه ز تو که ز تو به بیش تو مُرد	تو نزی خویش تراکه یا ره دُرد
مردگان را بگل سپردی تو	تو نمیری نه مرد جُستردی تو
خود ترا مرگ بسته کی گیرد	تو امیری امیر کی میرد

فی حموت الموت

رستخیزی اختر ز چرخ پاینده	هم تو ساقی و هم تو ساینده
گر ترا از حواس مرگ برید	مرگ هم مرگ خود بخواهد دید
هاون ارچند چیزها ساید	هم بسوده شود چو وقت آید
مرگ اگر ریخت خون ماده و نر	هم بریزند خونش در محشر

(۱) پاینده

[illegible]

که اگر با تو دم زند پوست کند از مویت چنغ درفست

فی الحکمة والموعظة والنصیحة

مرغ و حور از بهشت ابدانست حکمت و دین بهشت یزدانست
نبود جز جمال ایزد قوت عاشقان را بجنت ملکوت
تو چه دانی که می چه گیری قوت با چنین دل کجا رسد ملکوت
ملکوت از پی گدائی را جان دهد از پی رضائی را
و آنکه در بند حور و غلمانست نیست خواجه که از غلامانست
تو چه دانی بهشت یزدان چیست تو چه دانی که جنت جان چیست
چون تو بر روی عالم دین قحبت ملک را باز دانی از ملکوت
کی برد شهوتت بسوی بهشت تا ت حور و قصور باید و کشت
همچو بربط رقیق و صورت زشت جسمتان هست بهر مشت بهشت
ای بدل کرده دین بنام مردی چند ازین نان چند ازین مجو ردی
ولی آخر بدست کن روزی که درو باشدت ز دین سوزی
گیرم اینجا ز دیوی و ز روشی عیب خود بر همه همی پوشی
چون رسی در جهان بیچونی عیب گوید من اینکم چونی

[illegible]

از پی پنجه روزه بد مردی   گنج عقبی بدنیا آوردی
بازی از زین شکار نیست گزیر   مرغ دنیا بدام دنیا گیر
خرج کردی برای تن جان را   از پی نان بدادی ایمان را
ملکن ار مال ره شناسی ارج   زر سغدی مبر بشهر کوران خرج
کی بود سوی بزمی و رزمی   شهر خوارزم و نقد خوارزمی
جعفری را چو نیست اینجا نرخ   بازدار از پی تجارت کرخ
اینکه اقلیم بیم و امیدست   خود یکی روزه راه خورشیدست
وینکه امروز ربع مسکونست   قطرهٔ از هزار جیحونست
هیچ نادیده عالم معنی   معرفت را چرا کنی دعوی
تو ز طاوس پای دیده ستی   نام اقلیمها شنیده ستی
از رزی دانهٔ عنب دیدی   مهرهٔ بو العجب بشب دیدی
بازی روز و شب بانبازی   هست پیش تو همچو شب بازی
شیر گرمابه دیدی از نقاش   باش تا شیر بیشه بینی باش
بر که خندند ساکنان اثیر   گر تو با گربه ماند گوز و پنیر
گوز مرغرس حرص را بگذار   وین پنیر بدت بگربه سپار

۵ قوله کی بود الخ حاصل معنی این دو بیت آنکه [illegible] ۹۳ [illegible]

[illegible]

جسم فربه مکن بلقمهٔ خوش اسب فربه شود شود سرکش
روده کز باد گشت فربه و تر شود از سوزن سبک لاغر
ابلهان مانده اندر سر پل پای در گل و دوست اندر غل
همه از آب این دو روزه نهاد تازه و تر چو روده پر باد
بر عاقل که یافت عقل و بصر فربهی دیگر و ورم دیگر
نبود چون بصیر مرد ضریر نیست حاجت مرا بدین تقریر
گرچه آبستنی ز دور زمن او هم از مرگ تست آبستن
تو درین خطهٔ فساد و فجور از دل آشاد ماندهٔ رنجور
گر تو هستی ز نسبت آدم هم ز خود رای با کمر چو قلم
اصل را هم بجهل باز رسان خوش بخوش بخش تا خوشی بچشان
عقل و علمست آفت منحوس پر و بالست فتنهٔ طاوس
هر چه گوئی نه در ره آدم دیو در دیده گیرد اندر دم
کبک سنت ببوستان نپرد در خبر آید که در خبرها باز
گر سبکروح نیست و غر در دین هست باری چو کان گران کابین
نشود دل تهی ز بیهده گوی پس تو خون را بخون چرا شوئی

۹ قوله [illegible] [illegible] [illegible] وقال تعالی وما یستوی الاعمی والبصیر [illegible] [illegible] [illegible] ۹۵ واقع شده و برابر نیست نابینا یعنی جاهل یا گمراه و بینا یعنی مؤمن یا عالم راه یافته ۱۲

[illegible]

تو همی پوشی بهر عامهٔ خلق عیب خود بهر بار نامهٔ خلق
پس بدان تا هوا شود خشنود عذر می نه که عقلم این فرمود
گرچه بر خود بپوشی از پی فرع از دِه دون شرم دار شرم از شرع
این همه طمطراق بیهوده است عقل جز راستی نفرموده است
وانکسانی که مرد این راهند از نهاد زمانه آگاهند
ستم دوست را چه از درباست دوست دارند که دوست دارد دوست
خشم را از درون محمد وار جز جزای شکار شرع مدار
حرص را سر بزن به تیغ وفا بخل را پی کن از برای رضا
وان خرانی که بار گل کشند شربت منکر کار دل نچشند
همه را بینی اندرین بنیاد ز آتش دل و داغها بر باد
چون برین درهٔ سپهداری کم ز سگبانی مکن باری
گر نبرده ستم در تو کم بوی از سگی بجثهٔ تو
از صفات سگی تهی کن رگ ورنه در رستخیز بری سگ
کمتر از سگ مباش و حق بشناس که سگ لقمه دارد از تو سپاس
جسم را در بدره بجاه و بسیار سگ چو دیوانه شد تو زو هشدار

[illegible]

تو که این را چو جان نگه داری / گاه ازان عقل را بیازاری
نبود مر ترا مهی و بهی / با دلی پر ز حرص و دست تهی
چیست دنیا سرای آفت و شر / چون کلیدان ز او لی بد و در
هست چون مار گرزه دولت دهر / نرم و رنگین و اندرون پر زهر
در غرورش توانگر و درویش / شادمان چون خیال گنج اندیش
تو که در بند او گرفتاری / میکش از بهر او چنین خواری
تو بامید فخر و روزبهی / از همه ناکسان دهر مهی
نیست با وی وفا و معنی یار / دیده و آزموده بسیار
جهل خس را پیمبری ندهد / از کس را توانگری ندهد
آز چون آتش ست و تن چو حطب / ز آتش و نی موافقت مطلب
آز بسیار خوار و مستعملست / پادشا صورت و گدای دلست
چون سراب است آز تشنه فریب / طالب آن چو سیل رخ به نشیب
خوردنش را که تشنه گر بسیج / چون بدو در رسد نباشد هیچ
هست چون معدهٔ مغویه آز / که سنجاک از تن تو گردد باز
آتشی را که دیو جنباند / ایزدش جز سنجاک ننشاند

[illegible] ۱۱۱
[illegible] ۱۱۰۹

[illegible]

کلیدان [illegible] ۹۷
یعنی از درون یکی از بیرون
در دیوار از جانب درون
بدست چسپیده و گشوده
میشود و از بیرون بکلید
و از اهل عبارت از قفل
و مضافات تا بیستان
واین کلیدان از اقسام زمین
[illegible]

له قوله زهد ورزی الی آخره

حاصل معنی این هفت بیت

آنکه این زهد که تو داری چون

کذب و بطل با تو دارد و

بجهت مرداریست نه برای خدا

ازان توبه جوی و گرنه بعالم

روح بیدل و غمگین جای رفت

بیت تا ترشح نشود تا تعفن

می آرد شکم گاه اراده نماز کنی

و سقمونیا کرا از موجبات نقض وضو

و نماز ست بجوری ترا از ان چه

امر سقمونیاست که باز دارد پس

در غم آن دمی گری که از تو بغفلت

رفت چون بگری که جای نیست

و دور و نزدیک بی من و با من

را با سطح آب و روغن تشبیه میکند

که آب و روغن [illegible]

۴۹۶ [illegible]

[illegible]

زان ترا گوشمال داد فلک | وبر چرخ کیان فراز سمک

تا نگوئی جواب بوالحکمان | ور بگوئی چو کوه گوی همان

زهد ورزی برای مرداری | پس چگوئی که من کیم باری

تو ازین زهد توبه جوی نصوح | ورنه بیدل روی بعالم روح

تو چو سقمونیا خوری بنماز | آنکه از ریدنت که دارد باز

در غم آن دمی که رفت از دست | گری و خون گری که جای این است

تو و روز نزدیک بی من و با من | سطح آبست جا و قطر روغن

آن و سیرسی که خورد شیر و صبر | رید چند آنکه شد چو لاشهٔ دبر

باش تا دیش بازخواست کند | تا چو خامه بگونه خاست کند

هر که جویای عالم غیبست | شمع در دست و اشک در جیبست

باش تا نقش عز نماید ذل | باش تا عذر جز و خواهد کل

گلبن از جور دی نماید خار | باش تا گل نمایدت بهار

فتوی اندر ره فتوت نیست | نبوت اندر دم نبوت نیست

چون فلک سال و مه زنامردی | گرد اجرام خویش میگردی

فی الشره والحرص والشهوة

[illegible]

هست مهر زمانه با کینه　　سیر دارد میان لوزینه
از پی گندمی درین عالم　　چند باشی برهنه چون آدم
بهر گندم تو روح رنجه مدار　　کادم از بهر گندمی شد خوار
در جهان بنگر از پی رازش　　چه کنی رنگ و بوی غمازش
اینجهان زانجهان نمودارست　　لیکن آن زنده اینت مردارست
جمله چون بحر دانشان اشرف　　آخرش درج دُرّ و اول کف
خانه دان شکسته زیر و زبر　　نقش دیوار پر درخت و ثمر
نه درختیش میوه آرنده　　نه سپر مرگ باز دارنده
راز و دل هر دو بر تو بیهوده　　تو بغفلت ز هر دو خشنوده
مانده اندر غرور او شب و روز　　همچو آدینه کودکان از کوز
صفت مرگ و عمر و دولت و زیست　　زیر دور زمانه دانی چیست
شاهد ابله و رقیب بهش　　می شیرین و میزبان ترش
میزبان بی حفاظ و بی آزرم　　خوردنی جمله سرد و آتش گرم
پس مزن زارت چرب باید دیگ　　آب در دیگ و روغن اندر ریگ
راز ازین کلبه نفس غمازست　　عقل کل گنجخانه رازست

ه اشارتست بمعنی ان الدار الآخرة لهی الحیوان ۱۲

ع قوله
راز زین کلبه الخ
چون نفس از عقل
مستفیض ست و
ما دون خود مفیض
و عقل کل مرتبه اجمالست
و نفس مرتبه تفصیل

حدیقه حکیم سنائی ۹۹

قوله عقل کل آن گنج غماز راز
گفته و نفس را باعتبار ابلاغ
فیض عقل با دون خود غماز
فرموده اند و کنایه دراز
نفس [illegible] رفته
بودن او ست از حق
[illegible] ۱۲

حرص بگذار و ز آز دست بدار		حرص و آز است مایهٔ تیمار
حرص را هیچ خواند قهرا که		زان ازو همای قلّه نساخت بنا
گر کسے حرص را امام کند		خواب و خور را بخود حرام کند
نقش رنگین و هیچ جان نه درو		خوان زرین و هیچ نان نه برو
حرص نقشیست هیچش اندر زیر		نکند هیچ هیچکس را سیر
هر کرا دیو حرص مهمان برد		تو حقیقت شمر که گرسنه مرد
آز پر باد چون در و پیچے		که گدائیست خانه بر هیچے
هر که او آز را متابع گشت		در گذشت از ثلاث و رابع گشت
بعزوری ببرده خواب همه		نان نداده ببرده آب همه
خلق ازین گرد خوان دیرینه		دیده سیلے و لیک سیری نه
تا قیامت نخورده مهمانش		یک شکم نان سیر بر خوانش
ای دو در دوزخ اندرون تو باز		صورتش سوی خلق شهوت و آز
زین دو گر در فنا بپرهیزی		در بقا از درون شان خیزی
چیست دنیا و خلق و استظهار		خاکدانے پر از سگ و مردار
بهر یک خاکش این همه فریاد		بهر یک خاک توده اینهمه باد

هر که او آز را تابع یعنی از نفس گذشت یعنی رابع که عبارت از حرص باشد
[illegible] ۹۸ سه
[illegible]

آفت گشت تست بر گردون   گاو گردنده از سر گردون
از دو پیکر مجوی سازش و پیچ   کز دو روی ایچ کس نیابد هیچ
راه خرچنگ رای او مپذیر   کژرو و کوررا دلیل مگیر
نخورد شیر چرخ هرگز گور   لیک مردم بسر برد سوی گور
چه کنی طمع خوشه از خوشه   که ازو برنبست کس توشه
رو که ناید نصیب گنج ترا   از ترازوی باد سنج ترا
کی دهد باده خاصه نوشگوار   کژدم نوش خوار نیش گزار
راستی بر کمان چرخ مزن   زانکه گشت آن کمان تیرشکن
گرگ بی باش تات چون نی و بز   بز بزیر فلک نگیرد و بز
دوستی زآبریز چرخ مبر   زانکه او گه تهی بود گه پر
جگرت گر ز تشنگیست کباب   تا ز حوت فلک نجوئی آب
ماهی تشنه کو فلک سپرد   خود همه آبروی خلق خورد
بره گرگسار را بگذار   کو پلنگست زشت مردم خوار
این همه رهبرند غافل را   گرچه رهبر ترند عاقل را
گل فروزند و دل گداز همه   دیو سوزند و دیو ساز همه

[illegible]

از برج دوازده گانه فلک که برج چهارم خانه ماه باشد ۱۲ برهان

[illegible]

برهان قاطع کرده است ۱۲ یعنی قوی و ... استغبش ... کوکی ...

بدرِ عقل گرد تا برهی
از بلاها و زشتی و تبهی

مرد را عقل به بود دستور
ورنه ماند چو ابلهان مغرور

الباب الثامن فی احوال النجوم و ذکر الافلاک وما فیها من العجائب احسن من المخدرات الکواعب

چند گوئی ز چرخ و مکر و فنش
بخدای ار کری کند سخنش

چیست چرخ و زمین فراز و مغاک
جامهٔ سبز و دامنی پر خاک

شب صد چشم چیست محتالی
روز یک چشم چیست دجالی

زشت باشد بجامهٔ ز ابدال
جز بعبرت نظارهٔ دجال

روز و شب را برای برگ و غم
تحفه از وی غمست و غارت عمر

چیست چنبر سپهر دهر افروز
رسن پیسه چیست جز شب و روز

در فگنده بچنبر گردن
بهر گشتن زمانه پیسه رسن

زده مار فلک ترا استیز
هست پیسه رسن از و بگریز

در غم زر سرخ و سیم سره
سبلتت سبز گشت همچو تره

تره سبز و پر آب و رنگینست
سر کنیش ز پای سرگینست

بره چرخ هست مردم خوار
ز و خور خویش هیچ طمع مدار

له گوا عیب جسم [illegible]

۵۰۰

[illegible]

زانکه این چرخ تیزگرد کبود		هر کرا تیغ کند خود بنمود
گنده باشد چو سیرت از ره ز		تا تو آگه شوی ز رنج پیاز
کار دین و آسمان این عالم		همچو گردون و زهره اند بهم
هست چون مار گرزه سیرت هر		از برون نرم واز درون پر زهر
طفل چون زهر مار کم داند		نقش او را تتی تتی خواند
روز غوغا و شهر آشفته		تو بدل غافل و بتن خفته
موج و گردابها بدین زشتی		تو چنین خوش بخفته در کشتی
برنیامد ازین جهان بارے		هیچ بیمغز را ازو کارے
چرخ اگر در نهاد خود نغزست		همچو با خفض پیر بیمغزست
گنبدے بر سر جهان زده اند		میخ سیمینش بر کران زده اند
ای بسا قامتا که چوگان کرد		مر ورا گشت و تیر پنهان کرد
عمر و دانا درین ره و منزل		هیچ ناکرده ذره حاصل
تو چو گوری بحکمت آگنده		پاک و نغز و لطیف و خوش خنده
بروفاے زمانه کیسه مدوز		کانچ گنبد نگه ندارد گوز
مر ترا زو و چرخ بگذارد		گوی کے گوز را نگه دارد

[illegible] این [illegible] در دوران این [illegible] ۱۲

۱۲ قوله

سر [illegible] باشد [illegible]
[illegible] ۱۲

ش ۵۰۳

دین این دین [illegible]
این عالم را بگردون تشبیه کرده
[illegible] سعادت [illegible]
و طرب [illegible] فلک [illegible]
از [illegible] سعادت [illegible]
و طرب [illegible] این عالم [illegible]
دین [illegible] ۱۲

خوبرویند و زشت پیوندند / همه گریه کنان خوش خندند
همه گندم نمای جو دارند / همه گل صورتند و پر خارند
همه عطار شکل و ناک دهند / همه بزاز روی و لق دهند
گردن گردنان شکسته چو برق / تیرباران کنان بغرب و بشرق
چون گل و نرگس ار چه برگذرند / بی عجب خند بیهده نگرند
گرچه شاگرد حکم تقدیرند / همه عین خیال و تزویرند
تو نخواهی و بر تو افشانند / تو بنه هی و از تو بستانند
پایت از باد مانده خاک اندود / دست هر یک ز جانت خون آلود
بنه از گاو بار و از خر خرج / نه هر اسپست این دوازده برج
دل ز چرخ و ز گردشش بردار / پای را سر بسر کند بر دار
تو ز تقدیر گشت او غافل / باز تدبیرت او کند باطل
دایه آنرا که بود مادر نیست / مایه او جز آب و آذر نیست
گر به سنگ پرست دلبر اوست / مشک کافوربیز عنبر اوست
دست آنرا که کرد باده پرست / پاش بر سر نهاد و خرد شکست
ایکه بر چرخ ایمنی زنهار / تکیه بر باد کرده هشدار

[illegible]

[illegible] دایه بود پرورش [illegible] که مادر نیست [illegible] پرورش [illegible] زمین [illegible] مادر نیست که تا آخر بیت پرورش [illegible] مصرع ثانی [illegible] معنی مصرع اول است یعنی مایه او [illegible] آب است [illegible] ۵۰۲ [illegible] یعنی [illegible]

گفت با او ز روی نادانی سبکی جست در گرانجانی
گر نداری همی تو خواهی مرا پنبه بی پنبه دانه کار مرا
سبلت او بگون دهقان به وینچنین ریش هم بقصران به
زانکه پیش عقول حکمت خوار پس خریدن نیامدست بکار
نیست از نقطه تا خط فرمان گنج بی رنج و درد بی درمان
هرچه یزدان کند بران بگزین وانچه گردون دهد بران منشین
کانچه او نیست کرد هست کند وانچه او بر فراشت پست کند
نقش نفسی مقیم کی باشد هرچه او نقش کرد بتراشد
در سخاوت بگو که کان ماند بدهد زود زود بستاند
خود بخنده بدو سپارد باز خود بگریه از و ستاند باز
زود بخشش سبک ستان فلکست پیر با طبع کودکان فلکست
ذوق این خطه خطا و خطر هست مانند حوض و نیلوفر
روز بدهد ز آب خود زورش چون شب آید همون کند گورش
روز بدهد ز سوی خویش قوت چون شب آید همو شود تابوت
روز بر آتش ار کند پروانه باز شب جان بدو سپارد بانه

سبلت او [illegible] نفهان [illegible]
جمال الدین عبد الرزاق [illegible]
زقصران [illegible]
۵۰۵
[illegible] نیست از نقطه تا خط فرمان [illegible]
گنج بی رنج و درد بی درمان

اینجهان نیست وین وان پرور — وین سپهر است گوی و چوگان گر
تو گزین مرکز آن یزدان باش — خواه گو گوی خواه چوگان باش
چون تو یزدان پرستی از شیطان — ایمنی در جهان و با سامان
هست پیمانهای کون و فساد — آمد و بود و هست بهر معاد
خلق را کیل بیش و کم شدنی — رفته و آمدست و آمدنی
زین سه بد عهد شخص فرسودست — زین سه پیمانه خلق پیمودست
اختران که عمر فرسایند — تیز پایند کی ترا پایند
اختران عمر آدمی شکرند — همه جز عمر آدمی نخورند
زیر این چرخ گنبد دوار — هست دی با بهار و گل با خار
هر کجا این بهار و دی باشد — بوی گل بی زکام کی باشد
چون بهار زمانه بی دی نیست — عمرها جز هبا و لا شی نیست
گرچه آن گل بود خوش و تر و نغز — محتقن گر دگرسے اندر مغز
بوی گل وان حیات این عالم — موت همچون زکام و هر دو بهم

فی ذم اصحاب الغفلة

آنچنان شد که در زمین هری — ابلهی کرد رخ ببزر لری

قوله زین سه بد عهد شخص ای شخص بالغ کامل [illegible]

قوله چون بهار [illegible]

قوله آنچنان [illegible]

ای درین پستِ ماندهٔ همچون مست
شکری سوی جان و دل نفرست

تو که در بند حرص و آز شدی
همچو زر در دهان گاز شدی

ای گرفته بدست حرص و امل
پیر زالی سر تو زیر بغل

در جهان اینکه سفلی و علویست
صورت هر دو باز گویم چیست

این یکی پیر تنگ میدانیست
وان دگر زال سبحه گردانیست

شکر و تسبیح میکند جاوید
بدو تا مهرهٔ سیاه و سفید

همه بر گرد درگهش بطواف
مرد سجاده باف گستی باف

زابلهان رازهاش پوشیدست
لیک عاقل همه نیوشیدست

نه همیگویدت فلک ز فراز
کز خرد نردبان کن و بر تاز

همچو آدم برای آن دم را
نردبان ساز بام عالم را

در جهان خرد بر آی از راز
چکنی کلبهٔ پر از غماز

زیر این پردهٔ کبود منو
پند این راهب جهان بشنو

که همیگوید از زبان مرور
که نبگذارمت بغار غرور

سه روانت ز نه سپنج کنم
هفت اعضات چار میخ کنم

پیش ازان کت پس آید این مکر
برو این هفت چار و نه بگذار

[illegible]

قوله سه روانت
یعنی از این بیت مقصود
سه روانست و مراد از
سه روان نفوس ثلثه
انسانی و حیوانی و نباتی
و از نه نه فلک [illegible]
معنی بیت آنکه نفوس ثلثه
را [illegible]

[illegible]

بد و نیک فلک همه تلفست / که هبوطش برابر شرفست
گر ازین چرخ با نقاب شوی / تا کم از ماهی آفتاب شوی
دختران چون فسانه پردازند / دوک ریسند و لعبتک بازند
وان فسانه حدیث چرخ کبود / سر افسانه هرچه بود نبود
زانکه نا محرمی تو از گردون / داردت پیش خویش خوار و زبون
هر که او بنده گشت گردون را / کرد ضایع خدای بیچون را
بندهٔ چرخ بندهٔ حق نیست / مرورا نام مرد مطلق نیست

اَلدُّنیَا قَنطَرَةٌ فَاعبُرُوهَا وَلَا تَعمُرُوهَا

آنچه ارکانی آنچه گردونیست / زانجهان پوستهای بیرونیست
هر که اندر جهان دین باشد / گردش آسمان نه این باشد
مرد تا در جهان دین نرسد / از گمان در رهِ یقین نرسد
نردبان سوی کل گرا مهار است / نردبان سوی دل ز انهار است
زمینی دان زمانه ساخته را / بینوا خوان فلک نواخته را
خوارتر کس فلک نواخته دان / وانکه با او زمانه ساخته دان
هر که با او زمانه در سازد / عقبی او را ز پیش بندازد

ف قوله بد و نیک الخ
هبوط فرود آمدن و کم شدن
بهای ثابت و نقصان کردن
و شدن شرف بعضی [illegible]
بلندی و جای بلند
و علو ۱۲ منتخب [illegible]
قوله دختران الخ دوک
[illegible] ۵۰۶
[illegible]
بروزن [illegible]
بران بیمان [illegible]
دخترکان [illegible] ازبازیچه
بصورت آدمی سازند
ف قوله زمینی دان الخ زمین
نفخ اول [illegible]
و بمعنی شده و آفت [illegible]
رسید ۱۲ منتخب

سیم را در دل ایچ راه مده	بمانک نامهٔ سیاه مده
قدر سیمی که آز ننشاند	فرح استر همی نکو داند
آنکه با میل مال و مل باشد	نقد در دل ز بیم ذل باشد
بمل و میل مال تا چه کنی	الفی قد چو دال تا چه کنی
تا تو ترکی همی کنی با من	هندوت نقد گشت جان مسکین
تا تو خود را نهی چو ترک محل	هندوت سر گرفت زیر بغل
علف میش خود نکرده بکف	گرگ را گشته خویش علف
تو علف گشته مر فنا را رو	باز داده ز دست گور و گو
تو طلبگار قوت و خصم تو باز	چنگ کرده بخنجر تو دراز

فی تسلیة القلوب عن الاقارب

شوی خود را زنی بدید دژم	تنگدل شد بشوی گفت این غم
گر برای منست بادی شاد	ور برای دلست بیشت باد
از پی نان مریز آب از روی	بو حبیشی ز بو غیاث مجوی
آبروی از برای نان برود	طمع نان بود که جان برود
چون نه نیکی نه قابل نیکی	تو و کاکا و کوکو و کی کی

[illegible] ص ۵۰۹ [illegible] که در خانه [illegible] شده [illegible] تعلقات و [illegible] برادر و پدر را [illegible] کوکو [illegible] صدا و آواز فاخته و فاکینه را هم گفته اند [illegible]

قوله که عدد چون الخ
یعنی بیت اول ظاهر است
خلاصه معنای بیت ثانی آنکه عدد
لا یتناهی و معدودات متناهی است
که عبارت از ممکنات باشد اینجا مراد
از عدد و معدود تواند بود و اگر عدد
یعنی خود هم باشد چون انتها بی نه
واحد عددی نیست هم گاه معدودات
عکسه [illegible] جار رسید
عدد کوتاه گشت چه ذات باری
یعنی بارگاه احد [illegible]
بابت عدد و معدود نتوانند شد و چون
باصطلاح اهل حساب عدد عبارت از
نصف مجموع حاشیتین [illegible]
مساوی [illegible]
از عدد [illegible]
ظاهر است [illegible]
تمام نمیشود [illegible]
قال النبی صلی الله علیه و آله

که عدد چون رسید بر سر حد روی بنمود بارگاه احد
دل ز دنیا و مهر او بگسل که برآرد ترا ز حاصل دل
گر بچشم تو هست خیر حال هست مکروه و زشت حاصل و مال
دنیی ار چه فراغت حالیست آفتش کبر و فخر و محتالیست
مر تنت را خرد گزیده کند باز آنت گدای دیده کند
زار ماندست مرو زی دنیا نکند جست اکری دنیا
مده از بهر لاف احمق و ابله رخصت دین برخصت دنیا
دل بی برگ را فنو او رست بی نیاز انفضای دین و دورست
ان فی دینها بخوان و بدان مرکبت را بران و تیز بران
صدمت شوق در سرای براق نکشد بار انتظار فراق

فی ترک العادة بالمجاهدة

چه کنی در کنار ما در مو آخر آن نازنین کم از دو دو
پای در نه براه بی فریاد بر خرد خوان که هر چه باد اباد
خردت را بران و دست مدار بر خرد شرع مصطفی بکبار
چون بیو باردت نهنگ سقر دست بر سر کنی نیابی سر

[illegible]

[illegible] بعضهم لبعض عدو الا المتقین [illegible]

ذکر الحکایة احکم فانها بین الکائنات حکم

مردم از زیرکان دژم نشود / مهر گر ز عقل بود کم نشود
مهر جاهل چو مهره گردانست / مهر گر ز عقل بود مهر آنست
زانکه گردان و بی‌نوا باشد / چه هوا مهر کز هوا باشد
با هوا مهر و کین چه درخوردست / که هوا گاه گرم و گه سردست
با هوا خود به نیک و بد مآمیز / ور در آمیختی شتاب بگریز
باز وقت وفا ز نیک و ز بد / نز دو کینه و نه مهر خرد
هست با عشق حیلتی دیگر / صحبت عشق علتی دیگر
دوزخ آنکه که پرده بردارد / متقی دوست را نگدارد
واندر آن کس که لوث بینی نیست / کالاخلّا چو لوث بینی نیست
بغض گر سستی بود منیست / مهر گر ز علتی بود کینست
تو و من گرد آدمی را دو / بی من و تو تو من بوی من تو
تو و من گر همیست ز و بپرهیز / در من و تو باسبلهی آویز
تو تویی من منم سر جنگست / تو چنان من چنین همه رنگست
با خودی هر دو دیو وش باشیم / بی من و تو من و تو خوش باشیم

بعض از ایشان بعض [illegible] بعض از دشمن [illegible] بعض از کاهلان [illegible] از اهل ایمان [illegible] هستی [illegible] ایشان [illegible] یوم یکفر بعضکم ببعض ۵۱۱ و یلعن بعضکم بعضا مومنان که محبت ایشان برای خدا بوده و دوستی ایشان بجا باشد مر یکدیگر را شفاعت کنند حاصل معنی آنکه هر کس لوث بین [illegible] اخلاء [illegible] دوستان [illegible] از عالم لوث [illegible] یعنی جسم [illegible] کرده و قابل دفع نیستند ۱۲

زهد عیسی و حرص قارون بین
گفته در شان آن و در حق این

ورفعنا بنردبان نیاز
فخسفنا ز سر نشیبی آز

درنگر بی مزاج خاطر دون
زین دو معنی به عیسی و قارون

این بزهد آسمان گرفته بناز
وان شده خاک خواری از پی آز

قصه یوسف ار ندانی تو
چون ز قرآن همی نخوانی تو

چون ز زن بود آفت و المش
راند قرآن بکام او قلمش

عقل و جان گفته از پی زر و سیم
ان ربی بکیدهن علیم

آفت آدمی ز دنیا دان
راحت جان و تن ز عقبی دان

مرد دنیا کرامتی نبود
قیمتی جز قیامتی نبود

گر ترا خشم و آز بگذارد
در جهان موری از تو نازارد

آنچنانی مبارکت باد آن
ور نه این کن و زو جهان بستان

مرد خرسند میر کوی بود
مرد طامع بی آبروی بود

ور نه از حرص گندمی بخورد
گرد خود همچو آسیا میگرد

حرص را بند از قناعت بند
وانگه از دور او گری تو خند

الباب التاسع فی مثل الاحباب والاعداء کمثل الدواء والداء

[illegible] ورفعناه مکانا علیا [illegible]

[illegible] حدیقه حکیم سنائی ۵۱۰ [illegible]

بی حضور من اینچنین سره مرد
مال من زان خویش فرق نکرد

همه درویش را دهم مالم
از چنین دوستی چرا نالم

هست شکرانه ام کنون که خورد
زانکه در مال من تصرف کرد

دوستان ای پسر چنین بودند
کز مراعات هم نیاسودند

مال و جان دوست را فدا کردند
راحت دوست را غذا کردند

تو بدان نگه درم که دوست برد
سینه ات همچو نار پوست درد

دوست اگر زهم بتری ست تو
گر کند آه او نباشد دوست

چون کنی خیره دوستی دعوی
همه گفتار هرزه بی معنی

با بد و نیک وقت داد و ستد
نکند هیچ نیک هرگز بد

دوست کز کاس و کاسه دور بود
از سبوس و سباسه دور بود

ور بگوئی بدوست بر چه بهین
گویدت تا کجا بگو بنشین

یار بد همچو تیغ دیداریست
نرم و تیز ست روشن و تاریست

یار بد دشمنست رو یار روی
از چنین یار زود دوری جوی

مرد را رهزن یقین باشد
هر قرینی که دون دین باشد

هر کرا در بطانه یار بد ست
دانکه در صحن خانه مار بدست

[illegible] دوست

[illegible]

دوست [illegible]

[illegible]

در سر آدمی پیدا شود

و آنرا بهندی [illegible]

گویند و [illegible]

[illegible]

۱۲

تا تو خودرا معنی بیت اول ظاهر است شرح بیت ثانی آنکه بوته ... تو خودرا نباشی یعنی انانیت و توئی تو باتو نباشد بوته دشمنان و کوره دوست یعنی محل گدازش و امتحان اوست چه هرگاه انانیت و توئی تو باتو نماند و هستی خودرا فنای او کردی هرچه

خوش بویم اندرین گلخن خشن — چون ز تو تو رفته و از من من
تا تو خودرا همی نباشی اوست — بوتهٔ دشمنان و کورهٔ دوست
دشمن از دوست گاه آز و نیاز — جز سبو و زیان نه بینی باز
دوستان آنگاه سود و زیان — بتوان دید و آزمود توان

فی المودة والاخوة الخالصة

دوستی دوست امتحان شد — دوست حاضر نبد پشیمان شد
گفت زن را که کدخدایت کو — زن ورا گفت گفتنی برگو
گفت پیش من آر کیسهٔ سیم — زن بیاورد و کرد زر تسلیم
مرد بگشاد کیسهٔ دینار — بگرفت آنقدر که بود بکار
مابقی آنچه بود زن را داد — بدر آمد ز خانه خرم و شاد
چون شبانگاه شوی باز آمد — زن بر شوی خود فراز آمد
گفت با شوی خویش وصف الحال — شاد شد مرد و غم گرفت زوال
جامه بود آن نهاده صد دینار — بیست برداشت مرد و رفت بکار
بفدا کرد زر هر آنچه بماند — مستحق را از رنج و غم برهاند
گفت درویش را او هم دینار — که مرا شاد کرد نیکو یار

۵۱۲

[illegible]

هیچ ناید تغیّرے پیدا — نبود عشم جدا و کیسه جدا
نه یکی را بود ز مال افواج — وان دگر کس بحبّه محتاج
همه یکسان توانگر و درویش — بزر و سیم ناشده کم و بیش
پیش ازین دوستان چنین بودند — گر عشم یکدگر نیاسودند
جان یکی بودی ار بدی تن دو — حال بودی یکی و مسکن دو
وین زمان دوستان ازین سانند — همه از بیم نان هراسانند
هر یکی را شدست یکتا نان — بهتر از کوه قاف در میزان
همه نان کور و حجره را دربند — ریش خود میرنید و شادانند

فی رفقاء الشوم

دوستی با مقامر و قلّاش — یا مکن یا چو کردی او را باش
دوستی کز پی پیاله کنند — بدل دنبه پوست کاله کنند
دوست خواهی که تا بماند دوست — آن طلب زو که طبع خواهش اوست
بد کسی دان که دوست کم دارد — زو بتر چون گرفت بگذارد
دوست گر چه دو صد و یار بود — دشمن ار چه یکے هزار بود
مرد را خصم و دشمن دانا — بهتر از دوستے بود کانا

[illegible]

عربی بر وزن لالا معنی کالا است که اسباب و متاع باشد [illegible]

[illegible]

یار بد را مکن بخشم بتر
نکند شیشه کس رفو به تبر
شاخ بی برگ و میوه خار بود
یار بی دفع و نفع مار بود
مر ترا آن رفیق و یار آید
که به نیک و بد بکار آید
دوستانی که بیدریغ بوند
دوست را همچو تیغ و میغ بوند
یار همکاسه هست بسیارے
لیک همکیسه کم بود یارے

فی الاخوان بغیر الاخلاص

عه
آن شنیدی که عمر خطاب
دید قومے نشسته در محراب
کرد از آن قوم میر عدل سوال
که کیانند و چیستان احوال
جمله گفتند ما رفیقانیم
همه یکراه و یک طریقانیم
یکدگر را برادران شده ایم
یکدل و جان یکزبان شده ایم
گفت عمر که بے حضور دگر
کیسهٔ یکدگر کنید نظر
سیم یکدیگران بخرج کنید
یا بحکم حساب درج کنید
همه گفتند زان خویش خوریم
وز زر و سیم یار بیخبریم
گفت عمر که کار محکم نیست
وین سخن جمله را مسلم نیست
بدل آنکه برادران باشید
که زر و سیم یار برپاشید

له قوله شاخ بی برگ و میوه الخ دفع نفع اول است ثانی و ثالث برعکس چهارم است یکی داردن و دور کردن و یاری دوستی ۱۲ منتخب

عه [illegible] ۵۱۴ [illegible] بالاتفاق [illegible] ۱۲ منتخب

دوست نادان بود نباید سوخت … باید این حکمت از علی آموخت
خلق دشمن شود چو بگریزی … بدقرین گردی ار درآمیزی
چون ترا دوستی پدید آید … عقل باید که زود نستاید
وقت عشرت از و بکم دیدن … دیدن کم به از پسندیدن
دوست بدخو چو خار دان بدرست … که همه دامنت بگیرد چست
دوستی با مزاح و بیخردی … دور دور و هم ابد رست خودی
تا نباشی حریف بیخردان … که نکوکار بد شود ز بدان
با دگر لطف دوستان بکار … زهر گردد همی بصحبت مار
زر در و فی زر از قرین بد است … ورنه سرخست تا قرین خود است
صحبت باغها بفصل بهار … باد را هر زمان کند عطار
روغن کنجدی که نامش عام … شد ز گلها عبیر و نیکونام
چون بگلها سپرد نفس بنفس … روغن کنجدش نخواند کس
این برست از سبوس وان از گل … گل از و نیکنام و او از گل
با بدان کم نشین که بد مانی … خو پذیرست نفس انسانی
ور بدی سیرتت بود سته … که مه و به شوی ز صحبت به

مه مزاح لاغ کردن و الاسم المزاح بالضم کالمصدر صراح

ع قوله
چون ترا الخ حاصل معنی
این هر دو بیت آنکه هرگاه
ترا دوستی پیدا آید
عقل بسبب تجربه و امتحان
نه باید فی الفور در مقام
ستایش او در نیاید و وقت
عشرت و [illegible] از و
یعنی [illegible]
کم دیدن [illegible]
[illegible]
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی

صحبت
۱۲۶

از تقی دین طلب نه رعنا لاف / از صدف دُر طلب نه آهو ناف
آستین گر ز هیچ خواهی پُر / از صدف مشک جوی از آهو دُر
همه از حس چشم و بینی و گوش / زان ببین آن ببوی زان بنیوش
تا بدا ز گوشها جهان بینی / نخورد چشم و نشنود بینی
از حواس ار بجوئی اینهمه ساز / این از آن آن ازین نیابی باز
گر بدیدست در جهان باری / کار هر مرد و مرد هر کاری
گر نخواهی دل از ملامت پُر / سبدی از قصبین نیک مپُر
گرچه صد بار باز گردد یار / گرد او باز گرد چون پرگار
زین بدان رنج هیچ بگذاری / باش تا قدر این بدان دانی
دوستان گنج خانهٔ راز اند / رنج بردار و گنج پرداز اند
بالکفایه و شر بخفت و بخیز / مه در آمیز چیست و مه بگریز
نه ظفر زین ستوده دان نه هرب / که چنین آمد از حکیم عرب
مطلب گرچه جزم فرمانی / یکی از مقعدان زندانی
آن طلب کن که داند و دارد / تا تو آزردی وی از تو نازارد
صفت دوستار ره تحقیق / از سر علم بشنو ار نه زندیق

کم باشد و تکلفای شاذ یعنی دیباشد که حرف نفی است و بعربی لا گویند از افادهٔ معدوم شدن تا بود گردیدن ام میکند

۵۱۶

[illegible]

اگر کنی جفت چشم بخوابی
دوستی باخلاص کم یابی

خود ترا دو فا نخواهد خاست
که تو زیست با ترازو راست

پس تو اکنون همه به مه بدرا باش
دامن خویش گیر و خود را باش

که بود عهد و عشق لقمهٔ نان
بی مدد چون چراغ بیوه زنان

صلح دشمن چو جنگ دوست بود
که از و مغز او چو پوست بود

دل در ایشان مبند کز گیهان
همه آدم دمند و مرجان جان

نیک را از بدان چه جاه بود
زانکه عقرب هبوط ماه بود

فی ترک المخالطة مع الاوباش

خلق جز مکر و پند و پیچ نیند
همه را آزمودم ایچ نیند

گر همه در برت فرو ریزد
مرد عاقل درو نیاویزد

گر نه‌ای همچو مه بنور گرو
همچو خورشید باش تنها رو

مهر پیوسته یکسواره بود
ماه باشد که با ستاره بود

هر که تنها روی کند عادت
همچو خورشید شب کند غارت

مرد را دل شکسته دارد جفت
تیر را پای بسته دارد جفت

با چنین تیرها و جوشنها
وانکه تنها ترا به از تنها

۱۲ اگر کنی [illegible] با اخلاص یعنی [illegible] یعنی [illegible] ۱۲ [illegible]

[illegible] از دو وفا [illegible] [illegible] با ترازو راست [illegible] ۵۱۹ [illegible] میشود و وفا نمی او در نان [illegible] از آن نیست بس دو با علت و غرض ظلم هرگاه غرض وا از تو حاصل شد [illegible] از تو بعد از [illegible] و بیمار از طبیب بعداد صحت مستغنی میشود و [illegible] و در صورت عدم حصول [illegible] بطریق اولی [illegible] گذشت ۱۲ [illegible] ودل از ایشان ۱۲ [illegible] یعنی [illegible] اگر جان [illegible] نباشد [illegible] آدم [illegible] ۱۲

خوشخوار از بدخوان سترگ شود		میش چون گرگ خورد گرگ شود
اسب توسن ز اسپ لگن رگ		گشت همخو اگر نشد همتگ
هیچ صحبت مباد با عامت		گرچه خود مختصر کند نامت
صحبت عام آتش و پنبه است		زشت نام و تباه و اشتنبه است
صحبت عام در بهشت آباد		مرگ باشد که مرگ عامی باد
باد و عاقل هوا نیامیزد		یک هوا از دو عقل بگریزد
دوستی را که نیست با تو مجال		که بگوید حرام نیست حلال
با تو تا لقمه دید جان و دلست		چون شدت لقمه تیغ تیز شکست
دوست و دشمن برای جان باید		تن بود کش غذای نان باید
با بد و نیک جسم داند زیست		جان شناسد که دوست دشمن کیست
شکمش چون دل پیاله ببین		وز دهانش دل چو لاله ببین
با کله کی بود اخوت پاک		زانکه گفتند اخوک من واساک
جامه خون و گوشت پوست بود		عیبه عیب دوست دوست بود
نیست در هیچ یار صدق و صفا		نیست با هیچ دوست بوی وفا
چون بعلت کنند سلام علیک		از بد و نیک تو شود بد و نیک

۵ قوله صحبت عام الخ آمیخته و بجنبه صورت زشت

۲ قوله با تو الخ لقمه [illegible] پوست نرم و نازک و ران آدمی و حیوان

۵ قوله [illegible] سلام علیک [illegible] سلامت کنند [illegible]

[illegible]

خوبی به که جفت کوته بین
ماه تنهات به که تنش وپرین

هر کجا داغ بایدت فرمود
گر تو مرهم نهی ندارد سود

هر کرا هست دوستی دمساز
بشنوی در جهان دهد آواز

من بعالم درون نمیدانم
دوستی زان همیشه حیرانم

کو درین روزگار یار بیار
که بود باشم استوار بیار

اهل این روزگار بی سر و بن
از برای نو و ز بهر کهن

دوستی از پی درم دارند
زهر و پازهر از درم دارند

هر زه دان هم شریعت علم خس را
کو کسی کو کسی بود کس را

گرچه خوش منظری و روی خوش کلاه‌اند
زود سیرند تنگ حوصله‌اند

رنجکاران و گنج پاشانند
ز رنگ صد اوراز فاشانند

مرد صورت پرست کس نبود
هوش او جز سوی هوس نبود

روز نیکی نکو بود با تو
چون بدی دید بد شود با تو

چون تو از ابلهان گزینی یار
یار غمار تو عار باشد عار

یار عاقل اگرچه بدساز است
چون درای شتر خوش آواز است

بتنها در خویش شوی به
یار در خورد خویش جوئی به

عه قوله جابئه در در الخ درخورد با واو معدوله بر وزن شبگرد بمعنی درخورست که لایق و سزاوار باشد ۱۱ برهان قاطع

حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

ملک عالم بزیر تنهائیست مرد تنها نشان زیبائیست
باکسان در نگاهداشت بوی با خود آسوده شام و چاشت بوی
جفت باشی خدای نه هربار فرد باشی خدای باشد یار
چون تو تنها نشینی از سر بن با خودت هر چه آرزو میکن
چون نه تنها بوی ز نیک و ز بد کم ز تیزی بود نیاری زد
چون دلت شد بفرد بودن شاد تیز بی شرم کس بیاری داد
گرد توحید گرد با تفرید چکنی صحبتی که آن تقلید
بدهمه از تو اندر آویزد پس بیادی هم از تو بگریزد
تا همه در تو نیک خود بیند با تو یکدم برفق ننشیند
ور شوی العیاذ بالله بد تا چه بینی ازو بجان و خرد
دل نخواهد ترا ازو بگسل گر ز بخیلان بخیل بهتر دل
در دهان دار تا بود خندان چون گرانی کند بکن دندان
هر که ما را نخواهد از بن دل گر همه جان بود ز تن بگسل
چکنی با حریف بی معنی بس ندیم تو شعر چون شعری
بس جلیست کتاب با خردت تا نگوید بخلق نیک و بدت

له قوله [illegible] اشارتست بآن فقره که [illegible]

۵۲۰

[illegible]

[illegible]

گاو مانند دیوی از دوزخ
سوی آن زال تاخت از مطبخ
زال پنداشت هست عزرائیل
بانگ برداشت از پی تهویل
ملک الموت من نه مهستیم
من یکی پیر زال محنتیم
تندرستم من و نیم بیمار
از خدا را مرا بدو مشمار
گر ترا مهستی همی باید
شو مر او را ببر مرا شاید
دخترم اوست من نه بیمارم
تو و او سنت رخت بردارم
من برفتم تو دانی و دختر
سوی او شو ز کار من بگذر
تا بدانی که وقت پیچاپیچ
هیچکس مر ترا نباشد هیچ
بی بلا نازنین شمرد او را
چون بلا دید در سپرد او را
بخیال نکو بد و بد شاد
بخیال بدش ز دست بداد
یار نبود که بر در زندان
چشم گریان و لب بود خندان
یار آن باشد از نیازی خشم
کز نیفگند برای تو چشم
گیر دار پرسدش پسندیده
گفته ناگفته دیده نادیده
هر که وقت بلا ز تو بگریخت
تو حقیقت بدانکه رنگ آمیخت
صحبتش را مجو مرو بر او
زو ز زر و زن بچه نه از در او

۵۲۳ حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

[illegible]

نیک بد دان درین سپنج سرای / جفت بد دوست و یار ناهمپای
این یکی نای نی کند بدوم / وان دگر پای پی ز بهر شکم
یار نادان اگر ز بهر نیاز / همچو نای و ور برکشد آواز
صوت او موت روح احرارست / صوت او عوت مردم اوبارست
شاخ ما زان که پرگره باشد / مرش از بار و برگ به باشد
بیخ نردی که راست شاخ بود / سال تنگی دلش فراخ بود

فی المدعی فی المحبة الکاذبة

قصه یاد دارم از پدران / زان جهان دیدگان پرهنران
داشت زالی بروستای تکاو / مهستی نام دختری و سه گاو
نوعروسی چو سرو نوبالان / گشت روزی ز چشم بد نالان
گشت بدرش چو ماه نو باریک / شد جهان پیش پیرزن تاریک
دلش آتش گرفت و سوخت جگر / که نیازی جز او نداشت دگر
زال گفتی همیشه با دختر / پیش تو باد مردن مادر
از قضا گاو زالک از پی خورد / پوز روزی به دیگش اندر کرد
ماند چون پای مقعد اندر ریگ / آن سر مرده ریگش اندر دیگ

[illegible]

لیک می نشنوی که کر شدهٔ   عقل بگذاشتی و خر شدهٔ
گر ترا گوش عقل بودی باز   بشنیدی چو عاقلان آواز
در تو زیرا سخن موثر نیست   که ترا از جهان مبشر نیست
در جهان خدا برآی از خاک   چکنی کلبه که آن کاواک
چون کتابیست صورت عالم   کاندر و بیت بند و پند بهم
صورتش بر تن لئیمان بند   صفتش در دل حکیمان پند
صورتش خامش و سخن در وی   تن او نو و جان کهن در وی

در تحقیق العشق

آن شنیدی که در عرب مجنون   بود بر لیلی آنچنان مفتون
دعوی دوستی لیلی کرد   همه سلوی خویش بلوی کرد
خور و زاد و بوم خود بگذاشت   رنج را راحت و طرب پنداشت
کوه و صحرا گرفت سگ کیش   بیخبر گشته از غم تن خویش
چند روز او نیافت هیچ طعام   صید را برنهاد بر ره دام
زاتفاق آهوی فتاد بدام   مرورا ناگهان برآمد کام
چون بدید آن ضعیف آهو را   آنچنان چشم و روی نیکو را

سله قوله در جهان خدا
یعنی کلبه واک با واو
[illegible] چالاک یبان
اوزن [illegible]
خالی و پیچ و [illegible]
راگویند [illegible] قاطع

زاد و بوم [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

بیست و چهار طسوج [illegible] دانگ و شش دانگ مثقال بحساب فارسی وزن زرست و دانگ [illegible] یک شعیره [illegible] کرده [illegible]

من وفائی ندیده ام ز خسان / گر تو دیدی سلام من برسان
صحبت ابلهان چو دیگ تهیست / از درون خالی از برون سیهیست
دوستی ابلهان ز تقلیدست / عز عقل و نفس توحیدست
بتر از دوستی خلق سبک / دوستی سنگ و خلق شعر تنک
سنگ در ظرف شعر نتوان برد / نشود دوست با عراقی کرد
چنگ شایست در صفت نادان / تنگدل باشد و فراخ دهان
زانکه ابله چو باشدت دلجوی / آب تهمت دواندت در جوی
تا بوی تندرست حکم روان / وارهد خویش و دوست چون تن و جان
دگر
چون شود موئی از تو دیگرگون / این شود موسی آن شود قارون
سوزنی نور بینی از خویشان / راست همچون چراغ درویشان
چون کم آید براه توشهٔ تو / ننگرد در کلاه گوشهٔ تو
یار دانا چو شد ترا همراه / پس درازی راه شد کوتاه
دل تو با خدای و خلق ای خر / چون جهودست ای زنیم و کمتر
که یکی دانه بهر زر باشد / بار یکجا نه بهر خر باشد
نه همیگوید ست فلک ز فراز / گر ز خرد نردبان کن و برتاز

چهل و هشت [illegible] اهل هندی بان [illegible] عبارت از [illegible] شانزده جو [illegible] [illegible] ۵۲ [illegible]

[illegible]

بازنان نیک هم نبردی تو / باچنین زور مردی تو

چه کمست ای بزرگی زاده ترا / در کشاده ست خوان نهاده ترا

پنج نوبت زنی چو عقل و چو جان / بر سر هفت چرخ و چار ارکان

گر کنی بر جهان بشبگیرے / دو سلام و چهار تکبیرے

فی ترتیب الریاضة والمجاهدة

آن نه بینی که پادشازاده / که ورا ملکتست آماده

باشد اندر سرا و حجره خاص / بر سرش خادمان با اخلاص

تا ببازی ورا نه بگذارند / پاس او سال و ماه میدارند

وان همه شاقان با فغان و فضول / همه بر لهو و لعبها مشغول

در سرائیکه بارگه باشد / زحمت وانچه سپه باشد

همه را بر فلک رسیده خروش / بارگه از فغان شان پرجوش

وان ملکزاده ساعتے بیکار / نبود بے رقیب بی کردار

تا نپوید براه نا واجب / نبود بے آتابک و حاجب

نه ببازی و لهو پردازد / نه برسیده گفتن آغازد

آنچنانش نگاه میدارد / که یکے دم بهرزه برنارد

۵۲۷

[illegible]

آتابک بابای بکسر ... و دارنده و ادب آموزنده این لغت ترکیست در اصل

۱۲ برهان قاطع [illegible]

[illegible]

یکه گردش سبک دام اورا
ای همه عاشقان غلام اورا

گفت چشمش چو چشم یار منست
اینکه در دام من شکار منست

ورره عاشقی جفا نه رواست
هم رخ دوست در بلا نه رواست

چشم لیلی و چشم بسته به بند
هست گوئی بیکدگر مانند

زین سبب احترام شد بر من
برهانش زین بلا و محن

من غلام کسی که در ره عشق
شد مسلم ورا شهنشه عشق

براه دعوی روی تو بیمعنی
نخرند از تو ترسم این دعوی

گر به پیش آرو گفت کوته کن
با چنین گفت گرد هم ره کن

ورنه از معرض سخن برخیز
چون زنان زین چنین سخن بگریز

دعوی دوستی تو با معبود
پس طلبگار لذت و مقصود

گر تو مقصود خود گری بر دست
بت پرستی نه خدای پرست

گر تو فرزند آدمی پس چون
شده بر جهان چنین مفتون

ایجهان را نه مزرعه پنداشت
عاقبت خود برفت و هم بگذاشت

تو ز احوال غافلی چه کنم
بر خود و اصل جاهلی چه کنم

تو بگوهر ورای دو جهانی
چه کنم قدر خود نمیدانی

[illegible]

چون ندانی فرزدق و نه مدیح
من ندارم شهادت تو صحیح
تو اگر آدمی چو آدم باش
راه او را نه بیش و نی کم باش
آخشیجان و گنبد دوار
مردگانند زندگانی خوار
چه کنی در جهان بیمارش
زانکه بس بیمزه است تیمارش
برگذر زین سرای پرحیل است
نردبان پایهٔ غم و خیل است
گرد دریا درو و جیحون گرد
ماهی ار تا به صید نتوان کرد
جان بکف برنه و دلیر آسا
قصد این ره کن درو آسا
کین و دروزه حیات نزد خرد
چه خوش و ناخوش و چه نیک و چه بد
باش تا پنج تو به آب رسد
با و خیمه به آفتاب رسد
گرد و کی تو هنوز معذوری
زین طریق دقیق بس دوری
[illegible] کی گیرد [illegible] جمال نقل
هر که دارد گشاده نامهٔ عقل
تو چه دانی ز آفرینش حق
چه شناسی بیان بینش حق
تو که در بند آبی و نانی
کی جهان و نهان او دانی
وقت [illegible] که در ایام
زاده در میانهٔ اسلام
خواری [illegible] کفر [illegible]
شربت کافری چشیده نه

ع۱ قوله آخشیجان الخ آخشیجان بالفتح بوزن جمع آخشیج است بمعنی ضدان و نقیضان باشند و منتخب اللغات

[illegible] ۱۲

ع۲ یعنی بکمال ارتفاع رسد ۱۲

سر این حدیث خود تو میدانی   زانکه مقصود کار دو جهانی
مر ورا تخت ملک منتظر است   وز عبث تخت و ملک بر حذر است
تو اگر نسل آدمی به نسب   پاک دار از عبث همیشه حسب
کار کن رنج کش بسان پدر   تا گهر باز گرددت بگهر
ورنه زآدمی ز شیطانی   هرچه خواهی بکن تو به دانی
ای دریغا که قیمت تن خویش   می ندانی سخن نگویم بیش

فی منقبة الانسان و مناصبه

آن شنیدی که رفت پیش قاضی   تا کند خصم خویش را راضی
بود مردی در آن میانه گواه   که ز آیات خود نبود آگاه
چون گواهی بداد قاضی گفت   کای تو با مردمی و رادی جفت
نه فلان را مروجه تو نیز   که فرزدق همی ورا ستود
از عطا بود کام راحت روح   شعر او را بد از لئیم ممدوح
مرد گفت آن فرزدق اشعار   من ندارم خبر ز نخبه ولی
گفت قاضی چو تو زنادانی   منقبتهای خود نمیدانی
قول تو من کجا قبول کنم   من همه کار بر اصول کنم

ما شناسیم کان چه دُلّی بود / وان چه بندی و آن چه غُلّی بود
لشکر اسلام کرده ما دانیم / کین زنان مرد راه ایمانیم
شیر مردان عجمی ره بردند / به تو نامرد را و بسپردند
تو به نامردی این رهِ دین را / جمله کردی خراب آئین را
بچه بنهم ترا بیار جواب / ای ز تو دین و شرع گشته خراب
نه زنی در رهِ صواب و نه مرد / نه مخنث از آنت نبود درد

فی الصلابة فی الاسلام

رفت مردی ز روم قدسی از اسلام / تا شوند از جهاد نیکونام
وهنی اوفتادشان شکسته شدند / چند کس در میانه بسته شدند
علوی و دانشومندی / خیز مردی ولی خردمندی
کس فرستادشان عظیم الزجر / کرد بر هر سه شخص حکم ستم
گفت شیت مغانه بر بندید / بت معبود خویش بپسندید
ورنه مر هر سه را بسوزانم / بکنم هر بدی که بتوانم
بنشستند هر سه رای زدند / هر سه آن دست در دعای زدند
گفت مرد فقیه رخصت هست / بسته در چنگ خصم عهد شکست

سعی ناکرده در ره ایمان   پیشت آورده اند ز ایمان خوان

فی شکر هدایة الاسلام

بود عمر نشسته روزی نود   گردش اصحاب صفه با غم و درد
هر یک از شادی ره اسلام   یاد میکرد و برگشاده کلام
هم کهن پیر و هم جوان تازه   برده آوازه تا بدروازه
منتی جمله یاد میکردند   فوت ایام کفر میخوردند
بود عبد الله عمر حاضر   لیک زان درد و رنج بد قاصر
منتی کرد زود برخود یاد   زود عمر برو زبان بکشاد
گفت و یحک چه لاف باشی تو   خود مر این درد را که باشی تو
درد دین تو تا کجا باشد   مر ترا درد سکے روا باشد
درد ایام کفر خورده نه   خویشتن را ذلیل کرده نه
تو در اسلام زاده و دیده   تلخی کفر هیچ نچشیده
اینچنین درد و رنج ما دانیم   زان بدین رسول شادانیم
ناچشیده تو درد ذوقت عا   هیچ نابرده ذل و استحقار
نشناسی تو لذت ایمان   قدر ایمان چه دانی و جهان

سه یعنی غم فوت ایام کفر

له قوله ناچشیده تو درد الخ ذوقت بلکه ونشنیدی علم و درد ایمان و اهل ذمه اهل کتاب که یهود و امان در دین اسلام در آیند و بالغ حدیقه حکیم سنائی [illegible] ۵۳۰ [illegible]

عقل و جان پرده دار فرمانند   جای کم دانش نبات و حیوانند
آنچه عقد نبات و حیوانی ست   اندر اقطاع آسیابانی ست
عقل و جان ملک پادشاهی اوست   ملک او در خور الٰهی اوست
عالم طبع و وهم و حس و خیال   همه بازیچه اند و ما اطفال
تا زبان طفل خویش را چوبیست   تیغ چوبین ازان نه هندیست
تا چو آن طفل مرد کار شود   تیغ چوبینش ذوالفقار شود
یا دران پیش خویش ازان مجاز   دختران را کنند لعبت باز
تاش چون شوی خواستار آید   آن بکدبانوئی بکار آید
تا چو بگذاشت لعبت بیجان   لعبت زنده پرورد پس ازان
طفل دکانک از پی آن کرد   تا بدکان رسد چو گردد مرد
اینهمه نقش دانی از پی چیست   تا بمعنی رسی بدانی زیست
اینجهان صورتست و آن معنی   اندرین جا بچی اندران جانی
تا برین ویران بانبازی   آدمی زاده میکند بازی
پس چو شد مرد و چشم او شد باز   آید از نقشها بمعنی باز
زانکه خود نیست اندرون سرای   در دبستان عقل بازی جای

لعبت آنست که دخترکان و پسرکان از جامه و لته بصورت آدمی سازند ۱۲ برهان

[illegible] طلب کننده ۱۲ برهان [illegible] خواهنده [illegible] خواستار

بمخنث کوفت کامی گفتن [illegible] بمعنی اول مخنث [illegible] وزن [illegible]

که چو بر کفر کرد خصم اغبار / نه بدل از زبان دهد اقرار
بعد از آن چون فرج فراز آید / بسر عهد و شرط باز آید
علوی گفت مر مراست شفیع / جد من بر همه شریف و وضیع
حیز را گفت مرد دانشمند / کار تو گفت من شدم خرسند
مر ترا علم تو دلیل بس ست / علوی را بجد خلیل بس ست
من نباشم مخنث دو جهان / گر بد من جهان شود ویران
هر چه خواهید با تنم بکنید / گو بگیرید و گردنم بزنید
نیک و بد هست مر مرا یکسان / نام نیکو گزیده ام ز جهان
شرف خود کرده ام ره دین را / کی برم عار رعاے سختین را
کشته بهتر مرا بنام نکو / که بوم زنده با هزار آهو
جان بداد و یکی سجود نکرد / بره عار کرد و دل [illegible] نبرد
ای بمردی تو در زمانه مثل / حیز مردے چنین نبود مثل
تو بمردی چنین عمل ننماے / ورنه بیهوده زین فقع مگشای
هر چه جز راه حق مجازی دان / هر چه جز کار اوست بازی دان
هر چه جسمست بر موج بنماید / چون تو خردی ترا بزرگ آید

۵۳۲

[illegible]

فی الاعتقاد السوء فی طلب الرزق

بود مردی معیل بس رنجور شده از عمر و عیش خویش نفور
مرد را ده عیال و کسب قلیل گشت بیچاره زار مرد معیل
از عیال و طفول رنج بیافت بدگر ناحیت سبک بشتافت
وان عیالان بشهر بگذاشت راحت خویشتن در آن پنداشت
بسر چاهساری آمد مرد بخت بنگر که با عیل چه کرد
دید مردی نشسته بر سر چاه دلو با حبل برنهاده براه
مرغکی بس ضعیف بس کوچک که ز گنجشک بود او ده یک
گفت مرد اسبک بکن کاری تا برآید مگرت بازاری
زمن ای خواجه صد درم بستان مرغ را از آب تشنگی بنشان
دلو و حبل اینک و چهی پرآب آب ده مرغ را سبک بشتاب
مرد گفتا که سخت روی نمود به ازین کار خود نشاید بود
بیکی دلو سیر گردد مرغ صد درم مر مرا شود آمرغ
دلو بگرفت و رفت بر سر چاه خود ز سرّ فلک نبود آگاه
تا بگاه زوال آب کشید مرغ سیری از آب هیچ ندید

[illegible]

[illegible] شاهزادگی کا [illegible] پادشاه پادشاهان [illegible] پادشاهان [illegible] باشد و [illegible] پادشاه [illegible]

گوید [illegible] پادشاه [illegible] ۱۲۵۰ [illegible] اول و کسر ثانی [illegible] حدیقه حکیم سنائی ۵۳۴

ع برزن [illegible] بفتح اول [illegible] بمعنی محله [illegible] یعنی باغ و گلستان [illegible] ع قوله [illegible] بفتح اول [illegible]

بندگان را ادیب بیگانه است | خواجه را خود ادیب خانه است
شاهزاده است آدمی و ادیب | نبود هیچ با ادیب و رقیب
هر که فرزند شاه کی باشد | بی ادیب و رقیب کی باشد
آدمی عالم مقصر نیست | همه هست او هم همه بر نیست
تو که باشی هنوز آدم را | چه شناسی تو خاتم و جم را
که ستور است و دیو و پایه | هم فرومایه هم گرانمایه
خوک بی راد بجز دمی باشد | از ستوری و از ددی باشد
آدمی چند دستور بود | گرچه بینا دو دیده کور بود
گر تو جویای عالم رازی | ای زمین با زمانه چون سازی
چند ازین آسیا و این برزن | نام این باغ و وصف آن گلشن
بهر آن کرد پادشاهت عزیز | تا کنی نان و آب گوشت و میز
تا کی از دور چرخ دون لئیم | خورده دونان بوی چو مال یتیم
سال و مه مانده در غم نانی | وز لباس علوم عریانی
قوت خود بینی از کفایت خود | اعتقادت بدست نیت بد
رازق خویش را نمیدانی | بنده آب و چاکر نانی

[illegible]

فی الظالم والمظلوم

گودکی با حریف بی انصاف / گفت کای سر بسر دغا و خلاف
تو درازی و نیز در بازی / پس همان به که گوز کم بازی
اندرین شاهراه بیم و امید / دایهٔ جسم تست دیو سپید
شب و روز از پی غذی تنت / مانده پستان دیو در دهنت
گر هوای هلاکت اندیشست / سر پستان سیه کند بیشت
گر یکی مادرست کز سر درد / شیر یک طفل باز واند کرد
گر دوت ارچه چو گوز بن کردن / شیر پستان نما فلی خوردن
تا گهی بینی اندر بستان / اجل آید سیه کند پستان
شیر خوردنت اهل در باز کند / اجلت خوز شیر باز کند
دل خورد شیر او چو گاو سبوس / برد همی چو پارسا سالوس
باز کن خوز شیر خوردن پر / طمع از شیر ماده گاو ببر
بر سر پل دل بنظر که بود / در سرای خطر بطرچه بود
طین که ابلیس و شیطان و ننگ / تو چه دانیش گرفته در چنگ
ز آدمی قبله عقل و دین داری / نه نباتی که قبله طین داری

[illegible]

طفل از شیر پستان
بر دهای [illegible] باد کنند
تا طفل [illegible] پستان بکند
از ان [illegible]
و احتنا [illegible]
[illegible] دل [illegible]
سالوس بر وزن ناقوس
مردم [illegible] زبان و فریب

[illegible]

خسته شد مرد و گفت چه آن و ... که تن من درین عنا فرسود
مرد را مرد گفت کای نادان ... امتحان تو ام من از یزدان
تو مر این مرغ را ز چاه پر آب ... نتوانی ز آب و داد اسباب
وه عیال ضعیف چون داری ... طفل را اخیر خیر بگذاری
له
راز قسم من تو در میان شبی ... پس چرا با فغان و باشغبی
رو سوی خانه باز شو بشتاب ... کار اطفال خویش را دریاب
من که روزی ده هم توانایم ... راه ارزاق بر تو بگشایم
جان بدادم همی ده هم روزی ... در غم نان چرا تو دلسوزی
زین هوسها چرا نگردی دور ... چند دارد ترا جهان مغرور
آن جهان در غرور نتوان یافت ... نرسید آنکه سالها بشتافت
ع
حج میسندار گفت لبیکی ... جامه مفگن بر آتش از کیکی
نه برادر ستاد دین پرور ... نه ببازار و نه بر مادر
پیش من قصه هنر بر خوان ... بکدامی تره ات منم برخوان
نه بدینجات زر نه آنجا زور ... نه ز پی گاشتنی نه از پی گور
با حریف دغا مباز ای کور ... نه بری زر و نه از محابا هنر غور

له تو بردار قسم [illegible]
من الله [illegible]
بجهد خویش [illegible]
فتنه و فساد در [illegible]
[illegible]
ع حج مپسندار [illegible]
بلکه بگفت اول
[illegible]

برکشندت بدست ماقهتی   از سر این پوستهای عاریتی
تا چو از خاک خود برون آئی   همدران دم ز آب چون آئی
راه مردی گزین تو با دل خوش   همچو سفله مباش خواری کش
اهل دنیا بخوبی و زشتی   خفتگانند جمله در کشتی
بادبان برکشیده بهر سفر   خاک تیره ز آب و نار شرر
غافل از روی جهل و از ادبیر   ابلقان سوارکش در زیر
کی باستد مگر دمی بغرور   ابلق عمر تا آخر صور
عمر بگذشت و تو چنین مغرور   از خدا و ز خلق یکسر دور
هر که گشت از غرور غفلت مست   نیکی آنجهان بداد از دست
نه شتاب آیدت بکار نه صبر   زانکه بشتافت و صبر کرد آن گبر
هادی ره بجز هدایت نیست   وان طریق اندرین ولایت نیست
کی غم بوسه و کنار خورد   هر که او کیک و کوکنار خورد
علم دین کان بغفلتی شنوی   نکند اعتقاد و نیت قوی
لاله غفلتی نه بنده   دل سیه عمر کوته و خنده
تا بنگذاشت عاقل از آتش   کی بر آید ز جانش خنده خوش

[illegible] ۳۹ [illegible] کلاوژ [illegible] تور [illegible] باشد [illegible] گویند و بعضی [illegible] و فشرده [illegible] برهان قاطع

آگور بکاف فارسی همین معنی دارد [illegible] فارسی جسم [illegible] کنند و عمارت سازند [illegible] عربی [illegible] کاف فارسی و [illegible]

خانهٔ چند را بکوشیدی   پنج آگور نقش پوشیدی
سال طوفان و خانه آشفته   تو درو گاه مست و گه خفته
نه کنون ژاله‌ای فرو بارد   خانه را بر سرت فرود آرد
روز و شب گاه و بیگه این باران   غافل از راه آب و ناودان
چون ترا برد در سقر طوفان   بر تو خندند نقش گر ایوان
بر دکان فریب و تلبیت   دستخوش یافتست تلبیت
هم ز دست خودت درین بنیاد   پای در گل بماند و سر بر باد
هست از امر و نهی و آز و میل   از تو پیشه هست و عمر دست افزار
آنچه سود آید او برد بدرست   و آنچه باشد زیان ز مایهٔ تست
تا گرفته به رشوت از دین نور   رایگان دیو را شده مزدور

فی انقطاع النسب

آدم پاک را برآر از گل   جسم روشن مدار و تاریک دل
بخدای ار بود ز بهر شرف   از خلیفه خدای چون تو خلف
گر تو اینجا نسب درست کنی   بر خود آن راه نادرست کنی
صبر کن تا درین سرای مجاز   از پی آز و عشقت از پی ناز

ژاله بوزن [illegible] تگرگ [illegible] [illegible] باران قاطع [illegible] دوکان [illegible] [illegible]

[illegible]

یک زمان شرع را متابع شو
پس مرفه بدست در بغنو
آنچه گفتست شرع آمده گیر
وانچه مقدور کار نابده گیر

فی حب الدنیا و غرورها

خواجهٔ را بمردمی در بست
متکا ساختم برو بنشست
گفتمش تکیه جای باشد خوش
گفت آنرا که رسته شد ز آتش
کی سپارد بتکیه گه تن خویش
هر کرا گور و مرگ و محشر پیش
اینهمه تکیه ها غم و هوس است
تکیه گه رحمت خدای بس است
اینت آزاده و دین پرور
اینت محکم حدیث حکمت خر
ای سنائی سخن دراز مکش
کوتهی به نمک ز دیگ بچش
خواجه تن را طلاق نا داده
دین همی جوید اینت آزاده
اینجهان راحت بهر مغروری
خانه ویران و پرده زنبوری
اینجهان در حلی و حله نهان
گنده پیریست زشت و گنده دهان
تو به نیرنگ و رنگ او مگرو
سخنان فریفتش مشنو
چه طمع داری از درش آبی
چه نهی زیر پشته گرد ابی
صد هزاران چو تو آب برد
تشنه باز آورد که غم نخورد

[illegible]

در خانهٔ زنبور هم [illegible] واز اهل زبان تحقیق پیوسته که پرده زنبوری [illegible] باشد [illegible] بود در هندوستان [illegible] گویند [illegible] والان وجود [illegible] ۱۲

گنده پیر بالکاف فارسی زنان پیر سالخورده را گویند ۱۲ برهان قاطع

فی اصحاب الغرور

آن شنیدی که حامد لفاف / در حریم حرم چو کرد طواف
ناگهی باز خورد بر وی پیر / آنکه در عصر خود نداشت نظیر
گفت شیخا بگو بما چونی / تا برنج زمانه مرهونی
گفت حالم سلامت و خیر است / لفظ من سال و ماه لا ضیر است
گفت ویحک سخن خطا گفتی / همچو نادان بخود برآشفتی
آدمی خیر آنگهی دارد / که صراط دقیق بگذارد
تو هنوز از صراط نگذشتی / خیر چون باشد ای دد وحشی
بعد از ان در بهشت چون رفتی / از سلامت تو بهره بگرفتی
نا شده در بهشت و دار سلام / چون سلامت بود نیافته کام
چون ازین هر دو فارغ آئی تو / آنگهی خیر را بشائی تو
ایمن از هر نهاد زشت شوی / با سلامت چو در بهشت شوی
مر ترا هست هر دو آن در پی / خویش را خیر گفته تو علی
از حقیقت چنان بدل وری / که نه اوستاد مزدوری
یک زمان از نهاد خود بر خیز / در رکاب محمدی آویز

قوله گفت ای دیگر کلمه ترحم باشد با کلمه [illegible] یعنی ترحم است مر ۱۲
نسخه ۲ قوله نا شده در بهشت ای در دار السلام یعنی از بهشت ۱۲ [illegible]
قوله [illegible] ازین هر دو [illegible]
[illegible]

دزد بیرون جنس دزد بود
دزد خانه نفس دزد بود

چون ظفر یافت دزد بیگانه
نبرد جز که خرده خانه

باز چون دزد خانه درنگرد
همه کالای دور دست برد

تو خوشی زانکه پیش تست قماش
زان دگرها خبر نداری باش

تا کنی دست زین خزانه فراز
وانچه بایدت نیابی باز

از درونت پلنگ و موش بهم
تو همی خسبی اینت جهل و ستم

غافل از کید و حیلت شیطان
کرده شیطان نگر قصد بجان

در درون تو خصم با تو بهم
لفظ سید که یجری مجری الدم

با که گویم که غافلند از کار
این شیاطین بفعل و مردمسار

در هوا عالمی نه بینی سود
وز هوا زنده نمیری زود

دل خود را ز ننگ خود برهان
که نباید بمرد و بمیرد جهان

پیش یا جمع نفس خود بد باش
پیش افعیش چون زمرد باش

کانکه را جار طبع شد فرشش
جا بپایش نهند بر عرشش

مرد کز حب جاه و مال بجست
رفت و در مسند ابد بنشست

مرد چون رنج برد گنج برد
مرغ راحت بباغ رنج برد

[illegible] صحیح [illegible]
ان الشیطان یجری من ابن آدم مجری الدم

۵۴۳
یعنی کید شیطان جاری است در عروق بنی آدم مانند جریان خون در اعصاب ۱۲

چون ازین گنده پیر گشتی دور / دست پیمان بدادی از پی حور
حور با تو چگونه پردازد / حور با گنده پیر چون سازد
سه طلاقش ده ارت هیچ هُشست / زانکه این گنده پیر شوی کش ست
چون شود دهر با تو یکدم خوش / چون جهد ناگه از خیار آتش
نوش اینجات هر آنجا نیست / تری مغز آفت پایست
تا بود دنیی ات نباشد حور / از معانی نه آنکه دور نی دور
از امانی بجمله دست بدار / همچو غوغا بشهر دست برآر
اندرین حال پند من بپذیر / تاج و تخت عدو زره برگیر
عـ وقت دنیی ملعون / عقل خود را ز دام کن بیرون
چه کنی خاکدان پُر بارشش / که مه او و مه کژدم و مارش
دور شو زو که از تنک مایه / چو ره لنگ آید ار خری خایه
بارگیر تو تازی اسب وان / تو خریدار لنگ لاشه خران
گربه وار او غذی خود زاید / غذی او ترا کجا باید
خوی شیران پذیر با صولت / همچو گربه مباش دون همت
دزد خانه است نفس حالی بین / زو نگهدار خانهٔ دل و دین

غوغا در فارسی [illegible]

ـله وزد چون ازین گنده پیر [illegible]
دست پیمان در [illegible]
[illegible] و درم دنیی تعلق
اسباب [illegible] دست پیمان
[illegible] ۱۲ [illegible]
ـله وزد بارگیر [illegible]
[illegible] ۵
[illegible]

آنکه خوی نشان او پیرست		خوی بد روبه و نکو شیرست
خوی نیکو ترا چو شیر کند		خوی بد عالم از تو سیر کند
چند گویم که نیست یارے نیک		در تو مسموع نیست قول ولیک
نیست در خورد مر ترا دل و جان		یارب از هر دوام تو باز رهان
چیست لذت ز عمر با تکلیف		همه با هم رقیب و خصم حریف
زین همه خلق و زین همه بنیاد		بار تکلیف خویش بر تو نهاد
گشته زین کائنات جمله خصوص		احسن الصوره مر ترا مخصوص
گرد هزل و عبث چرا گردی		عمر خود در عبث هبا کردی
که ترا غره کرد بر دنیا		تا بدادی ز دست خود عقبی
کار خود دیر و زود دریابی		لیک اکنون هنوز در خوابی
غافلی زین زمانه غدار		از وجود زمانه دست بدار
کین امانے نه پایدار بود		حسرت افزای و عمر خوار بود
چون من و چون تو صد هزاران گشت		تا شده سرخ یک سر انگشت
تو درین راه کودک طفلی		نه شراب عمر توقی نقلی
مرد راهی در آی و مردی کن		ورنه ره گیر و رو مخنثی کن

لطیفه قوله زین همه بنیاد [illegible] اشارتست باین آیه انا عرضنا الامانة على السموات والارض والجبال فابين ان يحملنها واشفقن منها وحملها الانسان انه كان ظلوما جهولا [illegible]

[illegible]

۵۴۵

[illegible] یعنی بصورت [illegible] لقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم [illegible] در سوره [illegible]

[illegible] در سوره مومن [illegible] وصورکم فاحسن صورکم [illegible]

شما ای مردمان بس نیکو ساخت صورتهای شما را یعنی تمام شما را [illegible] شما را پاکیزه و اعضای شما را متناسب آفرید

رنج بردار تا بیابی گنج
رنج ما نیست خفته بر سر گنج
هر که با جهل و کاهلی پیوست
پایش از جای رفت و کار از دست
صفت کاهلان دین در راه
هست لفظ من استوی یوماه
اسپ کودن بغز نیست دوان
ورنه کی داردی چو خر بالان
بر تن خود منه ای مغفل بار
زانکه باشد حلیم بد بردار
شرع ورزی نیاید از منبل
حق گزاری نیاید از کاهل
هر که او شرع را شود چاکر
نرود چون خران براه دگر
بنده شرع باش تا برهی
ورنه گشتی به پیش دیو رهی
مر ترا گر بسوی خانه برد
ادهم و اشهب زمانه برد
خام و گمنام رفته از خانه
که بود جز جنین و افگانه
گام زن همچو روز روشن باش
نه فسرده چو بام و روزن باش
آب در گشتن ست خوش چو گلاب
چون نگردد بگندد از تف و تاب
هر دمی طوف کن بهر کوئی
تا بیابی مگر نکو روئی
ور نکو روی و نکو رائی
همچو اقبال باش هر جائی
با همه خلق خلق نیکو دار
تو نکو دار و رای چون خود ار

از روز دیگر در عزت و منزلت زیاده [illegible] پیغمبر علیه السلام [illegible] کاهلان [illegible] حدیث [illegible] من استوی [illegible]

دل و تن را عسل مده بسیار
کان عسل جز کسل نیارد بار
گر عسل کم خوری ترا شاید
گرمی دل عسل بیفزاید
تو بکن کار جز بدستوری
مرگ اگر ره زند تو معذوری
مرد جولاهه چون شود بیکار
نکند زیر پایگاه قرار
تو بکن جهد خود بنفس و نفس
ور مری مرگ عذرخواه تو بس
روغن گرم و سرد دیده ز تاب
افسری شد ز رنج بر سر آب
روغن از رنج تن بجای آورد
آب را سر بزیر پای آورد
رنجکش را نتیجه آمد گنج
بستر خواب راحت آمد رنج
همچو احرار سوی دولت پوی
همچو بدبخت زاد و بود مجوی
قدر ره رفتن ار چه کم داند
مرد وقت سپیده دم داند
تا تو در بند آن و این باشی
سایه پرورد و نازنین باشی
نشود مرد جز دل صعلوک
پیش ماما و بادریسه و دوک
تو درین کارگاه بی سروبن
واندرین لانگاه باد سخن
جامه شوئی ولیک عوران را
شمع ریزی ولیک کوران را
علم دانی ولیک علم حیل
سیم داری ولیک سیم دغل

یعنی طالب کار دیگر شود ۱۱

مرد فاعل هر دو مصرع است ۱۱

[illegible]
صعلوک بضم اول [illegible]
[illegible]
بادریسه بفتح اول [illegible] که بر سر دوک کنند ۱۱

فی اعتقاد السوء

خوش دلی از پی سخن باشی — گفت ادبار را کجا باشی
گفت باشد مراد و جای فراق — دل ز تراق و مجبر و تراق
گفت دیگر کجات جویم بیش — گفت ادبار را دو خانه نه بیش
زانکه گوید خرد درین منزل — ساعتی از حمار جهل انزل
تا بوم در دو آشیانه بوم — یا ببازار یا بخانه بوم
مده ای خواجه روز نیک ببد — با خر و راز گونه با دل خود
آن عزازیل با هوا پیوست — زان ورا هاویه است جای نشست
در هوا سود نیست زان برگرد — تا نبود تو بر نیارد گرد
پایه بسیار سوی بام بلند — تو بیک پایه چون شوی خرسند
خرد و همت همیشه خوار بود — عقل باشد که شادخوار بود
رهبر و رهبر وانی بیراه اوست — زانکه فرمان پذیر الله اوست

فی الحرکة و ترک الاوطان فی طلب الآخرة

زین زمین خسی بچرخ کسی — شب و شب بگیر کن که برسی
خاصه در غیر ما بشد عار — از توانا توانی اندر کار

له ور گفت باشد [illegible] وثاق بالفتح و بالکسر [illegible] بمعنی [illegible] در فارسی بمعنی خانه [illegible] [illegible] یعنی [illegible] [illegible] بالفتح و تشدید [illegible] [illegible]
[illegible]

در غریبی نه کار سازو نه بار
در غریبی مه فخر دان و مه عار

راه غربت مزن که خوار شوی
زهر نادیده زهر خوار شوی

در گل ار تخم شادی اندازی
ندروی جز غم ارچه بتازی

در سفر خواجگی نکو ناید
که سفر خواجگی بپالاید

پدر اولت غریبی کرد
زآتش غربت روان و جان پرورد

تا غریبی نکرد مرد نگشت
آمد از کاخ و سایه تا بر دشت

زیر ران تو از برای طلب
اشهب روز دان و ادهم شب

تو چو آدم ز رنگ و بوی بر
تا شوی پادشاه بنده و حر

ز طلب یابی از بزرگان جاه
کز طلب خوبروی گردد ماه

تن مزن با عدم تن را
زانکه بر سر زنند تن زن را

اندرین بحر بیکرانه چو غوک
دست و پائی بزن چه دانی بوک

بارے ار دُر نگرددت حاصل
بسلامت رسی سوی ساحل

بر تو ره رفتن است جان کندن
تا شود چوب تو چندن

درین خانه آنکه هشیارست
کار چندست و کار گفتارست

مردم آنکه رسد بزیبائی
که شود همچو باد صحرائی

۹۴۵

[illegible]

کندن بمعنی منزل [illegible]

مرد را اگاش بست سایهٔ تیغ
ورنه گیرد چو حیز راه گریغ

نشود کس بگنج خانه فقیه
کم بود مرغ خانگی را پیه

هر که او خورده نیست دود چراغ
ننشیند بکام دل بفراغ

نه همه سال نوبت عیش ست
مزهٔ عیش مرگ در جیش ست

کی شود مایهٔ نشاط و سرور
هم در انگور شیرهٔ انگور

از برون مرد مرد قوت نهد
دام در خانهٔ عنکبوت نهد

تا سمندت هنوز بر در تست
سایهٔ اقربات بر سر تست

کودکی در سفر تو مرد شوی
رنجه از راه گرم و سرد شوی

اندرین ره نبردم از پرواز
بلکه از سوز سینه و ز نیاز

رفت باید بباد و نم چو سفن
لب کشاده سلب کشیدهٔ تن

لیکن این صعب تر که در منزل
با پری حمل و سستی حامل

بار تو شیشه راه پر سنگست
دست پر کوزه و خمره سر تنگست

بتمنا تو مرد ره نشوے
پاس خود دار تا تبه نشوی

کاندرین ره هر آنکه پای نهاد
سر بود پای و سایه باشد باد

چون بغربت درون نهادی گام
عارت از فخر دان و ننگ از نام

له
قوله کاندرین
ره الخ یعنی کسیکه
قدم در راه سلوک
و مجاهده نهاد سر او
بجای پای می باید
باشد و بجای سایه
باد چه هرگاه شخص
[illegible] منه
سالک [illegible]
صفات [illegible]
بجای پای سر [illegible]
و بجای سایه
[illegible]

ورنه بر نطع گفتن پاسخ		میکش این بار و میخور این شهرخ
بی روش روی پرورش نبود		کاین کشش بود آن چشش نبود
اولت کوشش آخرت کشش ست		از برون چاره از درون چشش ست
راه حق پر ز دین پر کیش ست		گرت خویش نیست او درویش ست
در میان ره چو سین آنسانت		سین چو رفت از میانه آن آنست
اندرین ره رفیق کو دل را		توشه کو صد هزار منزل را
تا ترا نیست لقمهٔ توشه		ندروی زین ثمار یک خوشه
معرفت آفتاب و هستی ابر		راه بر آسمان و مرکب صبر
هر که رخ سوی آن مهین دارد		برسد گر براق دین دارد
دل گرم تو زاد رهگذرست		دم سرد تو باد ابر برست
مرد باید برای راه پناه		چون گریزد از میانهٔ راه
راهبر راه را پناه آید		موزهٔ تنگ دست را شاید
راه را یار جلد باید و چست		خانه را به رفیق خوشدل سقف
مرد چون شد برون ز در وارد		به رفیق قدیمش اد تازه
با خردمند ساز داد و ستد		که قوی تر شود خرد ز خرد

[illegible]

۱۵۵

[illegible]

بسفر آب را ببر شو پیش اندر آموز هم ز سایهٔ خویش
سفر آتش ار بخواهی کرد تاج ظلمت بنه ز ره برگرد
ز رهی دان ز آب لیک از باد عقل و علم تو در خیال آباد
هر که شاگرد روز و شب نبود جز تهیدست و بی ادب نبود
اندرین ره چو کند گردی خشم دست گیرد عطا و بیند چشم
اندرین عالم و در آن عالم هر کرا پای بیش رفتن کم
هر که در دست بدخویی گرو است مار بی دست و پای تیز رو است
باز خرچنگ در غدیر و بحار هست با پنج پای کج رفتار
صدف ار دست داردی یا پای کی شدی جای دُرّ دهر آرای
هر پی کت چو شست آن ره گیر دُم فرزین بمان دُم شه گیر
شاه بی پیل و اسپ بی فرزین خاصه بی رخ نیرزدت فرزین
چار طبعت چهار خانهٔ شاه پنج حس شش جهت برای سپاه
وقت عمرت چو زی وفات شود شاه در چار خانه مات شود
تا بدانگه که مات گردد شاه آه میزن ز عیش عمر و گناه
هر زبان این فلک بهر ستیز زین زمین گویدت که خیز و گریز

حدیقهٔ حکیم سنائی ۵۵
[illegible]

باگرانجان مگوی هرگز راز
کآسیا چون دو شد شود غمّاز

خر نه‌ای گرسنه بر آخر
دامن راه کهکشان پر دُر

دست دیوان گشاده خاتم جم
خواب شه بستهٔ بسحر و بدم

یار در راه چون روان باشد
بی روان مرد چون روان باشد

دوستان در ره صلاح و صواب
یکدگر را مدد بوند چو آب

مرد باید که اهل دیده بود
تا درین راه حق گزیده بود

چون ندارد بصارت اندر کار
نشنود دست یا اولی الابصار

دیدهٔ دل ترا چو نیست قریر
نیستی در نهاد کار بصیر

اهل دین را جز اهل دین نگزید
دیده را جز بدیده نتوان دید

یار ناجنس تخم خواب آمد
یار همجنس پای آب آمد

دوستان همچو آب ره سپرند
کآبها پا بپای یکدگرند

راه بی یار رفت باشد رفت
جز بآب آب کی تواند رفت

با رفیقان سفر مقر باشد
بی رفیقان مقر سقر باشد

پس نکو گفته اند هشیاران
خانه را راه و راه را یاران

کار بد هر کرا رفیق بدست
زانکه بد رنگ عاجز از خرد است

[illegible] یا اولی الابصار [illegible]

۵۵۳

[illegible] یعنی ببینید احوال ایشان را و از آن عبرت گیرید ۱۲ قوله کار بد هر کرا [illegible] یعنی [illegible] نصیب تواند بود

دور ماهست خلق را از ماه — عمر ماهست چون همش کوتاه
هر کرا ماه پرورد یکبار — شیرخواره آتش و دوتا کند چو خیار
با رونده روندگان پایند — بام و خرگه بگل نبیندایند
خانهٔ جانت را بسال و بماه — پاره پاره کنند چون خرگاه
چنبر چرخ ز اختر شر و شور — این چه تراق و داغ و آن چو پلور
میکشندت بخود بدام و بدم — پاسبانان گنبد اعظم
لیک اگر یو تکه ز عز سازند — هم ازو چه گهیت پردازند
با تو عمر تو القیامه خواند — زانکه واللیل و الضحاش نماند
چون ببینندت آن زمان با ذل — راست چون در بهار نرگس و گل
لیک گه عز و گاه ذل سازند — کار و بارت همه براندازند
عقل داند بعقل باز شتافت — دیده را جز بدیده نتوان یافت
که یکی شمع زنده گرد بباغ — بیکی بوسه صد هزار چراغ
گر کسی از اثیر درگذرد — دور بین زان شود که دیده خورد
جنس از جنس باز دارد رنج — که ترازو بود ترازو سنج
رهبر دار چند چیز ها ساید — رهبر دیگرش بفرساید

گل از گل و میوه از میوه در باغ معنا معرفت که رنگ میگیرد [illegible] گل و میوه صد هزار [illegible] اگر چه [illegible] و مساس مانند شمع و درگل متحقق [illegible] معنی از عالم [illegible] یا توان گفت که چون باغ یا باغ دنیا تواند بود روشن میسازد و از فیض صد هزار چراغ را زنده و بوسه یعنی بمساس یکرنگی اسعاد چنین بخشش چه اولست در امداد و بیت ثانی موید بیت اول که عقل و ادراک

۵۵۲

[illegible]

[illegible]

خفته اصحاب کهف سگ بیدار
یا پس همراه داشت بر در غار

راه چون یار غار دارد سان
یار در غار مار دارد باز

مصطفی۳ را بدفع هر مکری
یار بایست همچو بوبکری۴

آب را گر نه آتشستی یار
خاک فعلستی و هوا آثار

سر چه پوشی که در بهاران گل
راز پنهان ندارد اندر دل

با بهاران کی ای زنخ بهی
گر دو عقل از عقیله به بری

گر تن دوست در سرای مجاز
جان برون آید و نیاید راز

راز پنهان نداشت هیچ لبیب
در غم و علت از حبیب و طبیب

از طبیب ار نهان کنی تو جهول
به نکردی و ماندی معلول

جمله علت بگوی راز مگوی
وانچه بشنیدهٔ تو باز مگوی

راز در دل چو مرغ و دانه بود
راز بر دل چو دود خانه بود

دانه چون مرغ خورد شد ناچیز
وانچه بر دل نهاد شد چون تیز

با قوی گوی اگر گوئی راز
زانکه باشد قوی ضعیف آواز

اینکه گفتم چو زیرکان بپذیر
ورنه از میل نه خر قیاسی گیر

زنده سر جز بزنده نسپردست
زانکه سر جان زنده را پرده است

یعنی مستور و مکتوم ۱۲ لط

یعنی رسول الله ۱۲

۵۵۵ حدیقهٔ حکیم سنائی

ولیس والله اعلم ۱۲

[illegible]

زین جهان همه سراسر غم
دلم از دل گرفته از جهان هم
آنکه زو چاره نیست یارش دان
وانکه نه یار تست بارش دان
تازگی سرو و گل ز بار بنست
زندگی سر و دل ز یار انست
دوست اکس بیک بلا نفروخت
بهر کیکی گلیم نتوان سوخت
آب را چون مدد بود هم از آب
گلستان گردد آنچه بود خراب
پس اگر این مدد بریده شود
میوه بر شاخ پژمریده شود
راه بی یار نیک نتوان رفت
ورنه پیش آیدت هزار آفت
یار نیک اندرین زمانه کمست
زانکه غش و سمین کنون بهمست

فی حفظ الصحبة والشفقة الرفیق

آن شنیدی که پیر با همراه
گفت چون شد ز همرهیش آگاه
گز مژه و سینه بهر صحبت یار
پای سازم بره چو مور و چو مار
همرهیت باشم وز دزد و هراس
کم ز سگ مر ترا ندارم پاس
بس عجب نبود ار چنین باشم
چون کنم با سگی قرین باشم
بندم از جهد و جد عشق طلب
بر گریبان روز و دامن شب
خود ز پیران نباشد این محال
کین سگی کرد سیصد و نه سال

یعنی این کار کرد ۱۲

و از [illegible] پیران [illegible] مضمون این حدیث [illegible] ۵۵ [illegible]

هر که در روز راز گستردست
ابجد از لوح عقل بستردست

سوره والشمس چون دلش دریافت
سوره واللیل بدروار بتافت

گفت این سوز پرده ساز منست
شب معراج روز راز منست

فی حفظ اسرار الملوک

بود مردی علیل از ورمی
زان ورم بر نهاده پیش بسی

رفت روزی بنزد دانائی
زیرکی پرخرد توانائی

گفت بنگر که از چه معلولم
کز خور و خواب و عیش معزولم

مجسّش چون بدید مرد حکیم
گفت کایمن نشین ز انده و بیم

نیست در باطن تو هیچ خلل
می نبینم ز هیچگونه علل

مرد گفت که باز گویم حال
کز چه افتاد بر من این اهوال

رازدار ملوک و با تهم
با مزاج ملون و تهم

شه سکندر رود همه کامم
که ورا من گزیده حجامم

لیک رازیست در دلم پیوست
روز و شب جان نهاده بر کف دست

نتوانم کشاد راز نهان
کز از آن بیم سر بود و زبان

سال و مه مستمند و غمگینم
بیش ازین نیست راه و آئینم

۵۵۷ مجس بالفتح و تشدید [illegible] بمعنی محل جستن رگ [illegible] منتخب [illegible] گفتا که باز [illegible] [illegible] بفتح [illegible] و سکون واو [illegible] منتخب ۱۲

هر که مردست از مردان ا   در کند پس صدف کند جان ا
تا صدف را بکار دلشگافند   هیچه دریا ز موج کی لافند
تو نیابی بخاصه راز ملوک   خیره با همنشین بپنبه دو ک

فی اظهار الاسرار مع الاحرار

آن شنیدی که گفت دمسازی   با قرینی از آن خود رازی
گفت کاین راز تا نگویی باز   گفت خود کی شنیده‌ام ز تو راز
شررے بود کز هوا پژمرد   از تو زاد آن زمان و در من مرد
سر ز نامحرمان نهان باید   ورنه محرم چو بشنود شاید
دوست محرم بود بناز و نیاز   پیش محرم برهنه باید راز
له
دررہ سیل ورود با خفته   سخن گفته به که نا گفته
راز جز پیش عاقلان نگشای   دل خود جز باهل دل منمای
آن نه بینی که تخمها در گل   ننماید بهیچ ظالم دل
کم ز خاکی که خاک نعمت ساز   از زمستان نهفته دارد راز
چون هوا دست عدل بگشاید   راز و دل هر دو خاک بنماید
راز در زیرکان نهان باشد   راز دار از جهان جان باشد

له [illegible]
[illegible] این بیت [illegible]
[illegible] سلوک دیده باشد [illegible]
۵۵۶
[illegible] صفت جاهل [illegible]
[illegible] اظهار راز [illegible]

تا بدانی که راز بهروزان   بتر از جمر و آتش سوزان
عالمی پُر ز آتش و تف و دود   بهتر از یک سخن که راز تو بود

حکایت

بود اندر سرخس یک روزی   مجلسی بس بر رونق و سوزی
مجلسی پُر ز ناله و شیون   گفت آن صدر دین و فخر زمن
آن چو موسی ز شوق بر سر طور   بو المفاخر محمد منصور
من بدان مجلس اندرون بودم   زان عبارت بدل بر آسودم
این حکایت ز روی نکته براند   در معنی برو برمز فشاند
بشنو این را که هست قول سدید   که بجای مگر که پیر و مرید
در فتادند چون سماعی بود   دیو را اندرو دفاعی بود
وجد افتاد هر دو را بتمام   در گذشتند از حلال و حرام
پیر می رقص کرد در حالت   زانکه از شوق بود با آلت
دید مردی مرید آهسته   زیر زنار بر میان بسته
گفت ای پیر این نشان که چیست   بسته زنار بر میان تو چیست
پیر گفتش که ای فضول نیوش   سر چو دیدی خموش باش خموش

۵۵۹

قوله در قادند

چون [illegible]

بالکسر [illegible]

کردن [illegible]

وابسال کردن

گفت مرد حکیم رو تنها / بی خلائق نهان سوی صحرا
چاهساری ببین خراب شده / گشته مطموس و خشک از آب شده
واندران چاه گوی راز لبت / تا بیاساید این سرشته گلت ۸
مرد چند حکیم چون بشنید / همچنان کرد زانکه چاره ندید
رفت صحرا برون نهان از مرد / از پی دفع رنج و راحت فرد
دید چاهی خراب و خالی جای / درد خود را در آن شناخت دوای
سر فرو چاه کرد و گفت ای چاه / راز ما را نگاه دار نگاه
شه سکندر دو گوش همچو خران / دار ما نیست از ورا نهان
باز گفت این سخن سه بار و برفت / بنگر او را که چون گرفت آ گفت
زان کهن چاه نی بسی بر رست / شد قوی نی بن و برآمد چست
دید مرد شبان در آن چه نی / ببرید آن نی و سپردش پی
کرد نایی از آن نی تازه / راز دل را که داند اندازه
تا همی چون در دمید کرد آواز / با خلائق که فاش کردم راز
شه سکندر دو گوش خر دارد / خلق ازین راز او خبر دارد
فاش گشت این سخن بگرد جهان / مرد حجام را برید زبان

قوله باز گفت این سخن سه بار و برفت [illegible]

۵۵۸

[illegible]

بهر اندام دادن او باش   دل چو سندان بزن چو سوهان باش
بشناسی ز راه دیدهٔ روح   فاتحهٔ دین چو روی داد فتوح
وسعت آنجا که راه یزدانست   تنگی آنجا که بند انسانست
پدر اینجا معلم مهدی   پس تو محتاج اینت بد عهدی
انّ فی دینِنا بخوان و بدان   فی کبد را بدان و تیز بران
راه یزدان ه فراخ آمد   گلشن و بوستان و کاخ آمد
هر مشامی که زین نسیم بهشت   نتواند شنید باشد زشت

فی صفة الطریق و تنبیه الرفیق

تنگی راه را صفت بشنو   در رهِ نازموده خیره مرو
ره چو سوفار خار چون پیکان   مار رنگین در او چو توز کمان
کُه ز نفتی ز سهم آن هامون   خضر بی میل و بی دلیل برون
تیز و گریان کننده از گرما   ام غیلان او چو ابن ذُکا
خاره در تفت او چو خار سنگ   شوره بر سنگ او چو شاره تنگ
شده از تفت شوره بد رنگ   همچو سیماب یزه در وی سنگ
جزع در چشمهاش خون آرای   جزو در گوشها فقاع کشای

ش جزع در گرد اوست خون آرامی

معنی مهرهٔ یمانی ۱۲

ان فی دیننا الاقتباس است از آیهٔ لقد خلقنا الانسان فی کبد که در سیاره ۳۰ در سورهٔ بلد واقع شده بدرستی که آفریده ایم آدمی را در سختی و رنج یعنی رنج بیرون شدن ولادت و رضاع و فطام و معاش و حیات و موت [illegible] یا خلق کردیم او را [illegible]

[illegible] را در غایت قوت [illegible] که او را زیر پا نهادی [illegible] آنرا بکشیدی ادیم پاره [illegible]

ان فی دین الی آخره [illegible] الدنیا [illegible]

آواز بلبلان فی کنند ۱۲

[illegible]

بملاحظه زنار [illegible] چه میشنود [illegible] را بهم [illegible] شده آن [illegible] کشتی [illegible] هندوان [illegible]

کین نه زنار بلکه زنهارست   روضهٔ روح را چو انهارست
از پی قهر نفس بی دینم   بستن کستی ست آئینم
تا بدانی که گبر بی قدرست   کار او پیش صدر دین غدرست ۸
هر سحر کو ز خواب برخیزد   بیش کوشر و فتنه انگیزد
من کنم عرضه بر توی این زنار   تا ز پندار بر شود بیدار
گویم ای گبر آنکه این دارد   از کجا نیم ذره دین دارد
ز اهل ناری نه در خور نوری   دام دیوی نه حلهٔ حوری
تا دران دم بتر ز خویش بشر   نشناسد کسی ز جمله بشر
نکند کبر و کین نیامیزد   از ره جهل و حمق برخیزد
تا بدین فن ز عجب و استکبار   بازدارم ورا بلیل و نهار
هم سلامت بود مرا ز شرش   هم بخود نبود از بطر نظرش

فی الامثلة والعظة والنصیحة

صحبت زیرکان چو بوی گل   غلطت جاهلان چو طعم ازل
بی غرض پند همچو قند بود   با غرض پند پای بند بود
در مشام خرد نه زشت آید   هر نسیمی که از بهشت آید

و بمعنی زنار هم آمده است و آن ریسمانی باشد که ترسایان و هندوان بر میان بندند و گاهی بر گردن هم افکنند در بیان [illegible]

۵۶۰

[illegible]

باد سردش ز دل بریده امید   رنگ گرمش ببرگ داده نوید
تا سمومش صمام گوش آمد   دست او پای بند هوش آمد
گرد دم از خار او کند مسواک   مار افعی دره نیابد خاک
خاک او روی آب نادیده   گل او پشت مردم دیده
نان ندید آنکه زاب او شد شاد   جان نبرد آنکه دل بره بنهاد
شب ز روست رشتهٔ چه او   مرگ سرخست رفتن ره او
زین بیابان ترا بسی بهتر   خانه و آب سرد و دیگ کبر

یعنی ناروشن و تیره ۱۲

فی مذمة حب المال و الامانی

آنکه در بند مال و اسبابند   همه غرقه میان گردابند
وانکسان کز برون درمانند   وانکه در دست خویش درمانند
خاصه در عالم معاینه‌اند   همچو سیماب روی آینه‌اند
همه دست نهال کن دارند   همه مرغ قفس شکن دارند
مرد نبود که گرد خود پوید   مرد راه نجات خود جوید
تا کی از کنج خانه بیرون آی   از بن خانه سوی دشت گرای
من غلام گزیده مردانم   باد دایم فدای شان جانم

قوله سمومش باد گرم [illegible]
صمام بکسر اول [illegible] قاروره [illegible]
بستن [illegible] قاروره [illegible]
[illegible] ۱۲
[illegible] از گرسنه جان داد
مرگ سخت [illegible] آن [illegible]
[illegible] ۱۲
[illegible]

حدیقهٔ حکیم سنائی

قوله خاصه در عالم الخ یعنی خاصان با هیچکس آمیزش نداشتند همانند سیماب روی آینه صافی و لطیفند و باهم قرار نمی‌گیرند ۱۲

تا بسوده پی هلاکش را او هم روزگار خاکش را
سایه یکدم درو نیاسوده خضر و غولش سراب پیموده
قمر آنجا طریق گم کرده شمس در وی شعاع بسپرده
مرده خاکش ز هجر بی آبی کفنش شوره کرده سیمابی
پیش چشم و خیال پرکینه خاک سرمه سراب آئینه
ابر بهمن درو سموم زده مار بر خاک او چو موم شده
بوده مأمون او چو هاویه زشت خاک همچون زلال معاویه رست
خضر بی رهبر اندران صحرا نتوانست رفت بر عمیا
زانکه از روی حقد و پرکینی راه چون پشت آینه چینی
از پی قوت و قوت مردم کنده‌اش مرزنیش چون کژدم
نرگس اندر خیال بود چنین آفتابی میانهٔ پروین
چشمهٔ آفتاب ابر آلود طشت شمعی میان چشمهٔ دود
کوی از بهر مهر دلداری ششدرم کرده گرد دیناری
قلزم قار و قیر تا ابراج برفشانده تلاطم امواج
صحن بی امن او چو خانهٔ بیم مانده بی آب همچو روی یتیم

ك قوله تا بسوده الخ یعنی ادیم روزگار بواسطه ملاحظه هلاک خود خاک اورا نا سوده ۱۱
ك قوله قلزم قار و قیر الخ قلزم بمعنی قاف دریا بمعنی بیت

۵۶۳

[illegible]

[illegible]

حرکت رفته از اشارت شان / حرفها جسته از عبارت شان
باش تا روز حشر برخیزند / همه در دامن دل آویزند
منتهی امید شان تا او / قبلهٔ شان او و انس شان با او
همه خواهی که باشی از او باش / دور شو جملگی مر او را باش
زانکه ذل زدل مران هرگز / گر زره ذل رسی بگلشن عز
سگ در پوستین درویشان / ورنه چه خست بندهٔ ایشان
در دل کوب تا رسی بخدای / چند گردی بگرد بام سرای
از در کار اگر در آئی تو / وانکه بر بام دین بر آئی تو
دل کند سوی آسمان پرواز / بام دین را بنردبان نیاز
نردبانی که سوی بام دلست / پایهٔ عرش زیر او خجلست
تنگهای شکر مزن بباغ / که همه باغ طوطی اند چو زاغ
طوطیانی چو زاغ پیش تو در / تو فرو ریخته به تنگ شکر
در نهاد و مزاج خویش نگر / طوطیان را چو طوطیان بشمر
این زبان طوطیان جگر خوارند / لیکن الکن بگاه گفتارند
زهر جان را باشیانه برند / شکرت باذباب خانه برند

[illegible] ذل بالضم و تشدید لام خواری [illegible]

گذشته بفعل و کردار باز آمده یعنی از اسم یعنی از نام گذشته مردان [illegible] توجیه توان کرد و طریق [illegible] فعل این را مقدم است الخ [illegible] دوازده [illegible]

از پی ملک دین نه از پی ملک   روی زردان و دل سپید چو کلک
پر نیازان بی نیاز انند   راست بازان پاکباز انند
جامه شان از پی ریاضت پوست   همچو طبع لئیم خواری دوست
سرشان از برای دار بلند   نردبان پایهٔ حصار بلند
همه با عندلیب دل خوشند   همه سیمرغ خانهٔ خویشند
همه را در جهان نه روح نه جسم   ور گرفته چو کودکان پی اسم
اسم خوانده بفعل آمده باز   همه خاموش صید جوی چو باز
گرد کوی سلامتی روبند   حلقهٔ خان دولتی کوبند
از پی ضعف آسمان جلال   همه شب رو بسان طیف خیال
عاشق مرگ هر یک از پی برگ   خویشتن بر کشیده از ایشان مرگ
هر گدایی که بینی از کم کم   پادشاهیست از خیول و علم
همه دُردی کشان ولی بی ظرف   همه مقری ولی نه صوت و نه حرف
چون سر عشق آنجهان دارند   همچو شمعند سر زبان دارند
زانکه تا شان امید باشد و بیم   تا بشان تن خورد چو شمع مقیم
باش تا روز بُرد بینی و بار   پیش هر یک هزار مرتبه دار

فی ذم الطمع والحرص

۸ دل خود را ز تاب تابش طمع	تافته و تفته دار چون دل شمع
کان فتیله که بر فروزندش	تا نشد تافته نسوزندش
آن نباشد ولی که چون سر آب	رود از بهر آبروی بر آب
ولی آنست کو ز خود بجهد	پای بر آبروی خویش نهد
ورنه او آب را هوا دارد	دل او بی کله قبا دارد
گرچه خود را آب بسپارد	مرحبا را هوا نگهدارد
گر بد و نیک و مهر و کین باشد	هر چه جز دین حجاب دین باشد
در ره دین تنت حجاب تو است	هستی تو برت نقاب تو است
هستی خویش را ز ره برگیر	تا شوی برنهاد هستی میر
بیخودی ملک لایزالی دان	ملکت نیستی که حالی دان
هر که مقصود را طلبگار است	در ره صدق سخت بیکار است
دل ز مقصود خویشتن برگیر	حکم را باش و کار تا ز سر گیر
تا شوی برنهاد خود سالار	بنماز و بروزه بسیار
زانکه هر چند گرد برگردی	زین دو هر لحظه خواجه‌تر گردی

[illegible]

کله داری قبا داری

[illegible] ۵۶

یعنی هوا داری

کند دل او بی کلاه قبا

[illegible]

بالصواب ۲

گرچه خود را [illegible] و آن

ولی ناقص گرچه خود را

آب بسپارد یعنی [illegible]

آب برود و آب او را

نگاه دارد از غرق

عبارت [illegible]

[illegible]

اعتبار [illegible]

و مجدالدین علی قوسی [illegible] ضبط نموده و بعضی باز از مجاز است [illegible] معمران در ستاق [illegible] دکانها و خانها بالغ ضعف [illegible]

مرجع جان ز زهر عمر گزای / بازگشت شکر طهارت جای
هیچ باشی چو جفت و فردی تو / همه باشی چو هیچ گردی تو
گر همی یوسفیت باید و جاه / رنجها کش بر ریاضت چاه
چون سلیمان تو ملک را شائی / که چو یوسف بحسن زیبائی
شادمان باش و چهره را بفروز / خویشتن را بنا چهل مسوز
رو برون نه ز خویشتن هستی / عمر خود چونکه اندر آن بستی
گر شوی سال و مه برین منهاج / بر نهد بر سر تو گردون تاج
اجل نفس در گدائی دان / اصل او را ز پادشائی دان
همچو مردان سبک براه درآی / تا ببینی هزار شاه گدای
اندرین رسته بهر رستن خود / آن فروش ای پسر که کس نخرد
چون سوالت گزید مرد محال / مر ترا کسب به بتر ز سوال
گر صلاحت سلیح هستی تست / چون عمل جای بت پرستی تست
چون دل از کم زدنت شاد شود / آنچه آن هست تست باد شود
قامت عمر خویش را خم ده / دیده خشک خویش را نم ده
خم قامت که نم پذیر بود / صد کمان پیش او چو تیر بود

قوله چون سوالت [illegible] محال [illegible] ۵۶۶ [illegible]

ع معیل [illegible] صاحب عیال [illegible] منتخب اللغات

سالک از تجهیز او زنیک و زبد
هیچگونه معد نباشد خود

شادمانه بود بگاه رحیل
نبود پای بند همچو معیل

بود آزاد از آنچه بگریزد
وانچه بدهند خلق نپذیرد

هرچه باید ز کردگار جهان
خواهد و خلق از و بود با مان

بود از بند جاه و مال آزاد
رخ بسوی جهان بی فریاد

همه بی خان و مان و بی زن و جفت
نه مقام نشست و معدن خفت

همه بی بارنامه و دل شاد
همه کوتاه جامه و آزاد

فی حقیقة التصوف

صوفیی از عراق با خبری
بخراسان رسید بر دگری

گفت شیخا طریق یاران چیست
سیرتان این زمان بگوی کیست

راه و آیین تان مرا بنمای
درج درت به پیش من بگشای

چیست آیین و رسم و راه شما
بکه باشد همه پناه شما

آن خراسانی این دگر را گفت
کای شده با همه مرادی جفت

زان نصیبی که اندر آن بختیم
بخوریم آن نعمت شکر کنیم

ورنیابیم جمله صبر کنیم
آرزو را بدل درون شکنیم

ع رحیل [illegible] کوچ کردن [illegible] منتخب

۵۶۹ [illegible] در زندگی باشد

دستت نهادن بر کسی و پروانه دو نان در صف در حصن دادن باشد بر قول خانه سلاطین و بعضی ناموس [illegible] مباهات و لعب [illegible]

برهان قاطع آمده است السم بفتح [illegible] و نوت [illegible] و بر طرف درهم [illegible]

حاجت با آنکه ایثار میکنند و اگرچه هست ایشان را [illegible] و بدیشان میدهند بر نفسهای خویش یعنی از خود و تقدیم مینمایند بیاران را و یؤثرون علی انفسهم ولو کان بهم خصاصة [illegible] تا واقع شده در سوره [illegible] بمضمون این آیت است دوم آنکه را اشاره [illegible]

گر همی لنگهنت کند فربه   سیر خوردن ترا ز لنگهن به
صفت دوستان هرجایی   چیست جز تیرگی و رعنایی
دوستان را رسد که در ره ناز   تیره رایی کنند بر غماز

فی حالة اصحاب التصوف

تازه اندر بهار حق صفویست   سرو در جویبار حق صفویست
صورت سرو چیست ای تمام   راست قد تازه روی خوش خرام
صوفیانی که کاسه پردازند   چشم تحقیق را همه کازند
مرد صوفی تصلّفی نبود   خود تصوّف تکلّفی نبود
صوفیانی که اهل اسرارند   در دل نار و بر سر دارند
صوفی آنست کز تمنّی و هواست   گشت بیزار و نیک همه برخاست
سه نشانست مرد صوفی را   خواه بصری و خواه کوفی را
اول آن کو سوال خود نکند   بد بود خود سوال بد نکند
دوم آنکه ار کسی زوی خواهد   تا حضر بدهدش که می شاید
نکند باطل آن بمن و اذی   که نباید عوض بروز جزی
سوم آن کز جهان شود بیرون   نبود قدر خورد را افزون

نکند باطل آن [illegible] اشارت بآیه لا تبطلوا صدقاتکم بالمن والاذی که در سوره بقره در سیپاره تلک الرسل واقع شده باطل مکنید و تباه مسازید از صدقهای خود را بمنت نهادن [illegible] و ایذا [illegible]

[illegible]

جان ندید از جهان پر ز ردی / با تو جز نقد ناجوانمردی
با چنین نقد زیف روی مخوب / یوسفی کی فروشدت یعقوب
زر دهی یک نصیبه جوی انبار / زانکه رشوت دهست شوت خوا
تو بعفو و صفات صوفی باش / خواه بصری و خواه کوفی باش
باش همچون چراغ در ماتم / مرگ با دلق و سوگ هر سه بهم
پیش مردن بمیر تا برهی / ور نمردی ازو بجان نرهی
همچنین باش در نقاب سرشت / تا بریزد جمالت آب بهشت
سوی اهل از سرای محنت و داغ / با لباس کبود رو چو چراغ
چون نداری مناهی اندر پیش / ز احتساب خرد بجو مندیش
مفلسی مایه ساز تا برهی / ور ندارد ترا زمانه رهی
عاشقان آن زمان که رای آرند / هر دو عالم بزیر پای آرند
ملکوت اینچنین گدائی را / جان دهند از پی رضائی را
هر که برتر ز جان مکان دارد / خانه بر فرق آسمان دارد
خویشتن را فدای یاران کن / کشت بیگانه پر ز باران کن
سفر گرسنه است بر گذرت / مال و جاه است هیزم سقرت

[illegible] منتخب اللغات [illegible] ۱۲ منتخب اللغات [illegible] فارسی [illegible] ۱۱ بهار عجم اندوه است [illegible] تازی [illegible]

گفت مرد عراقی ای سره مرد   اینچنین صوفی نشاید کرد
اینچنین صوفی بی ایمان   اندر اقلیم ما کنند سگان
چون بیابند استخوان بخورند   ورنه صابر بوند و درگذرند
گفت برگوی تا شما چه کنید   که بدل دور از انده و خرنید
گفت ما چون بود کنیم ایثار   ور نباشد بشکر و استغفار
هم بر اینگونه روز بگذاریم   بوده نابوده و رفته انگاریم
راه ما این بود که بشنودی   اینچنین شو تو هم که بر سودی

فی تعلیم الآب للابن فی التصوف

پسری داشت شیخ ناهموار   گنج پرداز و رنج نابردار
پیر روزی ز روی نصح و نیاز   گشت راضی بصلح نان و پیاز
بر سر مجمع از سر آزار   گفت پور از سر کبود برآر
زر و چو زر بایدت سفیهی کن   ور سریت آرزو فقیهی کن
ور زر و سر همی نخواهی رست   جان و مال پدر بجمله تراست
تا ترا کسب جاه و جای دهد   زانکه این صوفی خدای دهد
او هدایت دهد تو جهد بکن   کار کن کار و برمیار سخن

جان

۵ قوله گفت مرد عراقی الخ سره بفتح اول و ثانی هر چیز نیکو و درست و بی عیب و خالص و پسندیده و برگزیده و اعلی و نفیس ۱۲

[illegible]

۵۴ [illegible]

[illegible]

این ترا گویم ای لهاوری — گر ز جمال حریم حق دوری
لیکن آنکس که سینه صاف کند — کعبه بر درگهش طواف کند
تو نه‌ای همچو سیر در یک پوست — برگ تو چون پیاز تو بر توست
یوسف تو هنوز در چاه ست — گرش نه هنگام افسر و گاه ست
مهر نادیده ماه کی شود او — بنده نابوده شاه کی شود او
بنده شو تا دمی زبون باشی — تا بدانی که شاه چون باشی
تو هنوز آنچنان نه که ز ننگ — از تو دین و خرد ندارد ننگ
هر چه ز آغاز ذل و رنج بود — عاقبت باز عز و گنج بود
چند تردامنی و لاف و صلف — شرمسارست آدم از تو خلف
تو ز آدم بخلقتی مانند — ورنه از راه حق نه فرزند
خلقتت هست خلقت آدم — لیک معنی آدمی مبهم
مادری را که رستمی زاید — درد زه در زمانش بگزاید
گربه بر شیر بچه باشد چیر — شیر دژ و چه گشت و نی شیر
گر چه آدم بود ز گربه مان — گربه زاید ز عطسهٔ پس ازان
تو ز موشان مدار طمع صلاح — کایچ فاسق نباشد اهل فلاح

[illegible]

وا دردی [illegible]
داده باشد [illegible]
طبیعت [illegible] درد زه
[illegible]
پس حاصل معنی آن شعر
که طبیعت [illegible] چنین گزیده
مادری ازان تولد [illegible] است که لازم [illegible] درد زه [illegible] محنت [illegible] تولد [illegible] باشد متعذر است ۱۲

گرچه هستت چنین سقر در پیش — هیزم او مشو وز و مندیش
هیزم این سقر ز جاه بود — وانچه داری بجاه چاه بود
گرچه هستی کنون بغفلت خوش — سرنگون در رفتی دران آتش
گرچه نمرود آتشی افروخت — نه چو آتش علف نیافت بسوخت
چون[له] شنید او خطاب حق یا نار — سرد و خوش طبع شد چو دانهٔ نار
زر نداری چه غم خوری ز امیر — خر نداری چه ترسی از خرگیر
ای[عه] فرومایگان نشط قدم — وی فروماندگان بحر عدم
باش تا در رسد بهار شما — تا چه گلها دمد ز خار شما
دست مشاطهٔ بهار ازل — تا چه آراید از عروس عمل
هر که از جاه خویش درماند — چوب رندش بصدر حق راند
وانکسانی که مرد این راهند — از نهاد زمانه آگاهند
بنیوش این حدیث بی زرقی — دل منه بر فروغ هر برقی
صفت و حال صوفیان بنیست — راه دیرین صد و جان بنیست

فی التفکر والمراقبة فی احوال التصوف

دست بین کن بعلم و عدل قوی — چون سگ پای سوخته چه دوی

[له] قوله چون شنید او خطاب الخ اشارتست بآیهٔ قلنا یا نار کونی بردا و سلاما علی ابراهیم که در سیپاره اقترب در سوره انبیا واقع شده

[عه] قوله ای فرومایگان [illegible]

فی الرضاء برضاء الله ... بارز داود

جان بعهد و وفاش بسپرده / در کف زنده در کفن مرده
سوی آن کز رضا حکیم بود / جنبش اختران عقیم بود
در رضای خدای خویش بکوش / به بخیزش چو بندگان مفروش
بده از دستش از برای نهاد / هیچ کس هیچ را بباد نداد
باش تا حکم صولجانش چو گوی / هم سمعنا و هم اطعنا گوی
چونت گوید نماز کن بگزار / چونت گوید بکن برو بگذار
چونت گوید ببخش هیچ منه / چونت گوید نگاه دار بده
نه ز روی مجاز کز تحقیق / بر همه برنهادپی صدیق
اندر آمد کلیم پوشیده / صفه دُردی دُرد نوشیده
پر جبریل بر موافقتش / گشت همچون کلیم منقبتش
رخصتش هدیه دان از و برهی / تو از و رخصتش چه بازدهی
نه قوی تو زشت بر کاری / تو که اندرین میان باری
هر کجا ذکر او بود تو که / جمله تسلیم کن بدو و توبه
آن او ای تو کم ستیز بدو / گر گریزی از و گریز بدو
جان و تن را بکردگار سپار / تا درون سرای یابی بار

[illegible] رخصتش [illegible] ... رخصت [illegible] ... یعنی ... ببخش [illegible] ... بدان ... آری [illegible]

قال تعالی [illegible] پس بلای که واقع شده که خود بتوحید خدای تعالی یا از عذاب و بیزاری یا از معصیت و بطاعت او از شیخ سهل تستری قدس سره منقولست که بگریز بوی از [illegible] الحقائق آورده که ای [illegible] از خلق بسبب [illegible] بقطع تعلق و [illegible] رحمه الله [illegible] و صفت [illegible] بگریز بلکه از خود [illegible] باقی [illegible] شمارا از عذاب خدا [illegible] گفته‌ام [illegible] بخدا از آن [illegible]

[illegible]

فی الرضا والتسلیم

ابلقی را که رنج بخانهٔ اوست	تازگی جان ز تازیانهٔ اوست
وانکه از تیر او بشرف دارد	دیدگان از پی هدف دارد
گر ترا تیغ تن زند آه مکن	ور ترا زخم حق زند خنده کن
بی رضای حق انچه راحت تست	آن نه راحت که آن جراحت تست
دل ز تلخیش همچو می خوش دار	همچو او دل پر آب و آتش دار
تلخ و شیرین چو هر دو زو باشد	زشت نبود همه نکو باشد
دل شان بر فراق مال و عیال	خنک و خوش چو در بهار شمال
زخم خواران حکم چون سندان	رخ نکرده ز ضعف چون سوهان
تا درین عالم فسرده درند	لگد اشتران بکره خورند
خویشتن چون ز عشق گرم کنند	گردن روزگار نرم کنند
پیش رفتن برغبت از دنیی	شود آماده نزد شان عقبی
چون سر عشق آنجهان دارند	همچو شمعند و سوز جان دارند
پیش شان روزگار چون بنده	دهر از انفاس شان فزاینده
کمترین بنده شان زمانه بود	ز آرزو دل چو گورخانه بود

[illegible]

هر کرا نیست چشم عبرت کور   نبود همچو مرغ و دیو و ستور
بندگی در سرای مبدع کل   ضعف و عجزست و استکانت و ذل
دور دورست در بلا خوردن   بنده بودن ز بنده پروردن
چون شود حکمت قدم ساقی   تو کنی اختیار در باقی
هست در وین هزار یک درگاه   کمترین آنکه بی تو باشد راه
گر چو زنبور خانه خواهی تن   پیش تیر قضا سپر مفکن
هر کرا خسته کرد تیر قضا   نپذیرد ورا جز آن دوا
زخم تیر قضا سپر شکنست   هیچکس خود ز زخم او نرست
آنکه دلهای آشنا دارند   دل ز چون و چرا جدا دارند
که نبشتست بر تو سود و زیان   ام قل لن یصیبنا برخوان
کز پی جانت حکم یزدانی   شب نبشت آنچه روز میخوانی
مخبر باطنست و ظاهر حکم   جای اولست و آخر حکم
خویشتن را به آب ده که ز ما   نشنود علم آشنا دریا
چون ز بالا بلا نهد بتو روی   از تو تو الله گوی و آه مگوی
حکم حق چون سوی تو کرد نگاه   هان و هان خود و بسته کن ره آه

[illegible]

[illegible]

۵۷۷

تو اشارت بآیه قل لن یصیبنا الا ما کتب الله لنا هو مولینا و علی الله فلیتوکل المؤمنون که در سیپاره دهم سوره توبه واقع شده [illegible]

خدای برای ما [illegible] از عزت و [illegible] دولت و [illegible] اوست یار ما و [illegible] کارها [illegible] توکل کنند مؤمنان که نتیجه [illegible] توکل بر خدای حصول ارادت و کفایت مهمات و ایمنی از آفات و مخافات

کرد حق سبحانه و تعالی را با وجود [illegible] از قدر یعنی اثبات اختیار کرد او فعلت بعبد [illegible] فعلت از بنده جبر لازم [illegible] کار از کلمهٔ ما رمیت که نفی [illegible] آن باشد

[illegible] خلقکم و ما تعملون [illegible] و کل من عند الله [illegible]

کا که شد پاسبان خانه سر
چون کلیدان بماند از پس در

جان و اسباب از و عطا داری
پس در بغش از و چرا داری

مال و اسباب در رهش درباز
بر ره رود و سیل خانه مساز

وقف کن جسم و مال را بر غیب
تا بود چون کلیدت اندر جیب

جبر را ما رمیت کن از بر
پس بدان اذ رمیت سر قدر

غیسانی که بر درش هستند
نه کمر بر درش کنون بستند

بلکه از مادر سنین و شهور
خود کمر بسته زاده اند چو مور

جمله اعضات را به بند در آر
مال و اسباب جملگی بگذار

بند او دار بر همه اعضا
تا نگردی ز بند خیره جدا

بندگی نیست جز رهِ تسلیم
ور ندانی بخوان تو قلب سلیم

ما رمیت اذ رمیت ولکن الله رمی [illegible] از سورهٔ انفال [illegible]

۵۷۶

[illegible]

آن شنیدی که تا خلیل نهفت   وقت آتش بجبرئیل چه گفت
کرد بیرون سر از دریچهٔ جان   کای برادر تو دور شو ز میان
گفت با جبرئیل اندر سر   رب یسّر کنان ز امر عسر
گشته از منجنیق حکم رها   گرد گردان چو گوی گرد هوا
دور کن پایت ان ز خویشتنم   تا براو بی تو یک نفس زنم
گفت پس من دلیل راه توام   جبرئیلم که نیکخواه توام
در چنان حال با نهیب خلیل   از سر اعتماد و حفظ وکیل
گفت هر چند یانیم ای دلبند   هست بر گردن ضعیف نه بند
عصمت او دلیل من نه بس ست   علم او جبرئیل من نه بس ست
بی تو بهر درگهش تو حاضر شو   چشم بر دوزه پس تو ناظر شو
یک سو اند از خط خود ز میان   تا بیابی تو لذت ایمان
چون بعشق از خیارت آتش جست   آتش از آتشی بدار دو دست
چون خلیل آن ز خویشتن بگذاشت   آتش از فعل خویش دست بداشت
چون عنان را بدست حلم سپرد   آتشی سی و هشت وزه برد
بر دمید از میان آتش ورد   چون صدای ندای حق بشنود

[illegible]

۵۷۹

[illegible] آتش از [illegible]
میان اهل [illegible]
که چون امری در نهایت
غرابت واقع شود گویند
آتش از [illegible]

تا نداردت آه سرگردان
آه را هم ز راه برگردان

با قضا سود کی کند حذرت
خون مگردان بیهده جگرت

دست لبنی ز حکم مبدع کل
پنجهٔ سرو سازد و غنچهٔ گل

سوزیان باش کز خدا ایش را
استخوان هاش مرهمایش را

روی چون شمع پیش او خوش دار
کمر از آب و تاج از آتش دار

تو چراغی به پیش مهر بلند
جان همی ده چنو و خوش میخند

جان برغبت سپار کز انکا
نیست جانرا دران سرای شمار

کانکه دم با سر بریده کشد
بار حکمش بنور دیده کشد

سر نپیچد ز امر و حکم خدای
ننشیند خموش بر یک جای

آتشی را همیکند تسلیم
داغ نمرود و باغ ابراهیم

تا نگشتی بسوی خویش گدای
نبود سوی تو خدای خدای

هر چه جز حق بود تو در مپذیر
دل ز اغیار جملگی برگیر

شرع مقلوب امکان گوئی
عرش مقلوب الحبل جوئی

زانکه داند خدای مر سخن
غم او غمزها تقاضا کن

فی التجرید والتوحید

[illegible]

پاک شو زین سرای پر شر و شور ورنه گردی بزیر پای ستور
آنکه او پاک رفت زین منزل گشت زاد رهش همه حاصل
وانکه او بد گذشت و آلوده گشت در راه رنج فرسوده
بعد ازین معنی کتاب آرم عدد بیت در حساب آرم

الباب العاشر فی حسب حاله و بیان احواله و سبب اعتزاله من الدنیا و انزوائه و تجریده عن الخلائق

حسب حال آنکه دیو آز مرا داشت یکچند در گداز مرا
گرد آفاق گشته چون پرکار گرد گردان ز حرص از ره و دار
شاد خرسندیم جمال نمود جمع و منع و طمع محال نمود
شدم اندر طلاب مال ملول از جهان و جهانیان معزول
بود طبعم ز نظم و نثر نفور چون ز اسکندر مظفر فور
تا درین حضرتم خرد تلقین کرد این نامهٔ بدیع آیین
یادگاری طرازم از پی شاه جانفزایی از معانی دلخواه
روشن وزرا بود وادی مهتدی را ازو بود هادی
عقلا را بود نکو دستور مخموران سپس شراب غرور

عبهر عهد و سوسن تحقیق
سنبل سنت و گل توفیق

آری آری چو دوست آن باشد
نار نمرود بوستان باشد

آن زمان کین حجاب برگیرند
کارها جملگی ز سر گیرند

بد و نیک تو جمله رانده اوست
تا بدانی که دشمنی یا دوست

تا درین بوته زر پخته شوی
راست چون سیم خام سخته شوی

خبث خبث تو بسوزد پاک
بگذرد خاک پایت از افلاک

فلک المستقیم جای تو شد
چون خدای تو رهنمای تو شد

کاینکه نه چرخ و چار ارکانست
آزمایش سرای یزدانست

نیک و بد را که آن پرده درست
آزمون جلوه ساز و پرده در است

چیست به زین که پیش دشمن و دوست
بوته و کوره و ترازو اوست

آزمایش جدا کند پس و پیش
که و دانه بد و سره کم و بیش

در خیال ار فزون و کاست بود
آزمایش گوای راست بود

آدمی را که بر سقر گذرست
جلوه کفر و دین و خیر و شرست

تا چو در بوته هلاک شود
زانچه آلوده گشت پاک شود

شد هلاک ار دلش نباشد پاک
ور بود پاک زین سقرش چه باک

[illegible]

۵۱ قوله نیک و بد را
که آن پرده درست الخ
آزمون یعنی تجربه
و با لفظ کردن مستعمل
بهار عجم ۵۲ قوله چیست
به زین که پیش الخ کوره
بفتح اول و ثالث زمینی که
[illegible]
۵۸۰ [illegible]

[illegible]

لیک مدح کسی نگفتم من / که بمدحت تو سفتم من
خدمت چون تو شاه نزاد / جز فزونایه بباد نداد
حق عطا داد حکمت و هنرم / کی عطا در خطا بکار برم
حق چو آمد نمود باطل پشت / روی دستت به از نگشت
دیدها شب هنر از باید کرد / روز شد چشم باز باید کرد
گوهر اندر صدف نهفته بماند / مدتی غنچه ناشگفته بماند
تا بدین عهد نامد اندر ذکر / زانکه در پرده بود معنی بکر
معنی بکر از آن سو تو شتافت / که همی مرد جست و جز تو نیافت
همچو پیلیست کار بحر دراست / پیل با شاه رست یا خود راست
همه بازان این جهان پیرند / یا مگس خوار یا ملخ گیرند
نیست اندر هوای نقش نفس / باز سیمرغ گیر جز من کس
همه پیران این سرا نه بد / همه طفلند خرد و ساده خرد
بنده چون ابتدای مدحت شاه / کرد فکرت ببلخ و غرّه ماه
گفت عقل ای دولت ز مهر شرح / از تو دریا مدح و از من در
درفشان کن ز لفظ و معنی زر / زانکه خاموشیت ندارد سود

۵۸۳

[illegible]

اما با عناصر [illegible] باهم موافقت دارند و طبیعت
هوا گرم و تر است و طبیعت آب سرد و تر
بنسبت میان این هر دو [illegible] و این ظاهر است اما نسبت میان آب و
آتش گرم و خشک و بنسبت میان این هر دو
طبیعت خاک سرد و خشک است و طبیعت
[illegible] و میان بعضی دیگر تباین کلی پس
بیان آنکه هر چند که نسبت میان بعضی تباین
اضداد و شده جمع طبایع عناصر اربعه باهم ضد و
و ندیم آب [illegible] یعنی آنکه در او ده من [illegible]
[illegible] که حقیقت او از آتش باشد و [illegible]
قوله خاک غزنین [illegible] خاک غزنین مانند من عالم

رستگاری او درین باشد / یادگار خرد چنین باشد
هرزه ناورده ام من این تصنیف / جان و دل کرده ام درین تألیف
ریسمان کرده ام تن و جان را / تا بسوزن بکنده ام کان را
گرچه مولد مرا ز غزنین ست / نظم شعرم چو نقش ما چین ست
خاک غزنین چو من نزاد حکیم / آتشی بادخوار و آب ندیم
بهر حکمت برغم ابنجنی / هیچ زن بر نخاست از چو منی
لیکن از روی حکمت لقمان / رفتسم لقمه ماند بر انبان
از تو پرسم حکیم وار جواب / باز ده بر طریق صدق و صواب
در همه عالم از دو قاف زمین / تا بکاف سماک و تا پروین
از پی شعر گو سخندانی / بهر سیمرغ کو سلیمانی
ای ز انصاف عدل دلکش تر / همه کس با تو خوش رهی خوشتر
گرچه هرگز نبود وقت سخن / در غریبی غریب شعر چو من
همه مرغی ز شاخ بسراید / لیک طوطی شکر همی خاید
خاطر من گهر پریشان کرد / دُر دانش چو ارزان ارزان کرد
در زمانه سخن سرای شدم / تن گفتار را بهای شدم

آتش و عنصر خاک و هوا تباین طبیعت
چنانچه از تحریر سابق معلوم شد آتش [illegible]
کی نسبت است از احراق و اشتعال [illegible]
محبت عشق حقیقة و باد عبارت از انفاس
طیبة که باد و ق بسبب [illegible]
[illegible] ٥٨

[illegible]

خانهاش از ریا و طمع معزول پاک و عالی چو خاندان رسول
بوم او ساخته ز بام فلک واندرو فرش پر و بال ملک
ظاهرش همچو حور مشکین موی باطنش چون بهار خندان روی
خشتی از زر و خشتی از گوهر چوبی از مشک و چوبی از عنبر
هر نهالی جهانی از معنی هر گیاهی شمالی از طوبی
کرده از مهر روی و بجویش آب جانها روان بهر جویش
نقش الله و برگیاه شرع قدی ناقة الله بر دو گوش ندی
واندرو صد هزار پرده نور پس هر پرده صد هزاران حور
ظرف حرفش چو زلف مهرویان نقطه خال رخ زره مویان
واندرو قصری از حقیقت و صدق نام آن قصر کرده مقعد صدق
همچو مریم درو معانی من همه دوشیزگان آبستن
شهری آباد پر ز نعمت و ناز در دروازه بر غریبان باز
واندرو بهر من عزت و بخت صفت شاه برنشسته بتخت
گرچه نظم سخن لغزنمین بود دست او پای بند پروین بود
هست با ساز و آبی و بهری زاینچنین شهر اینچنین شهری

[illegible]

٥٨٥

بیان کننده نقش الله یعنی ناقة الله بر گیاه شرع لفظ قدیست [illegible] گیاه شرع را [illegible] رگ و ریشه او از لفظ قدی شرع [illegible] نقش الله یعنی [illegible] گیاه شرع قدیست [illegible]

یکی مثنوی دیگر که در همین بحر حدیقة الحقیقة فرموده سیر العباد الی المعاد و طریق التحقیق و کارنامه بلخ و عشق نامه و عقل نامه و [illegible] باشد والله اعلم بالصواب

[illegible] دوازده هزار [illegible] این کتاب [illegible] نصاب [illegible] ابیات [illegible] ده هزار [illegible]

عندلیبی نواسرای از سرو | سر چو نرگس کشیده چون تذرو
زانکه دریا نه لاف زن باشد | یا درش بهر خویشتن باشد
صدف جان و دل شکافته‌ام | تا چنین در در او بیافته‌ام
اندرین دولت از پی یادی | کرده‌ام افزون سنائی آبادی
شهری از دار عدن خرم‌تر | قصری از مصر عصر معظم‌تر
الف او خلف عزت و قصر | ضد آن جفت با این قصر
بنگر ایوان این کتاب بجان | زانکه از راه دیده این نتوان
در عدد گرچه بر ملک فلکیست | با حروف شما قرین یکیست
نکته چون زلف حور در تفسیر | رفته چون قصر عدن بی تقصیر
طاقهاش از طراوت و تجمیل | همچو جفت سرایلی در نیل

[illegible]

[illegible] العظیم

واندرو قصرهای از یاقوت / گشته ارواح را جمالش قوت

واندرو حوریان با زیور / خاک بویش عبیر و مشک و در

چیست این باغ نزد پرشکان / جز مگر جیک جیک بنجشکان

همچو طوبی ست تازه و خوش و نو / بهمه جایگه رسیده چو بو

هر بیان آفتاب برهانی / هر سخن فرد خانهٔ جانی

شسته از بهر رنگ و بویش را / خرد از آب شرم رویش را

هر یکی بیت از و جهانی علم / هر یکی سطر آسمانی علم

مطلبش سخت چون گهر در کان / ماخذش سهل چون هوا در جان

بمعانی گران بلفظ سبک / چون عروسی بزیر شعر تنک

بجهانش برده از تک و پوی / آفتاب از جمال او از بو

عالم عقل طالبش گشته / نیست اوهام طالبش گشته

برده این راز بهر قوت ملک / بره آورد شرق و غرب فلک

ای صبا از برای روح القدس / برگذر بر ره حظیرهٔ انس

بتن و جان ناکسان و کسان / چرب و شیرینش یک بیک برسان

هر که یعقوب وار چشم خرد / بگشاید برای خاطر خود

۸

۵۸۷

[illegible]

زینچنین شهر دهر خرم باد ساکنش وصف شاه عالم باد
گر بجویند سال دیگر ازین نسخه یابند زین سخن در چین
شاه طمغاج سازدش تعویذ قیصر روم را شدست لذیذ
زین سخنهای خوش چو آب زلال گشته طالب بهند در چیپال
عقلا را شدست این مونس فضلا را بنفشه و نرگس
جاهلان را بسان افسانه است زانکه جاهل ز علم بیگانه است
باغ دانش چه جای جهالست علم و حکمت غذای ابدالست
بود باید نهان ز خلق جهان کرد باید سخن ز خلق نهان
خاطرم گفت مر مرا در سر کاهی بفضل تو روزگار مقر
کانی از محض عقل کندی با شوری اندر جهان فگندی با
زود پیش آ ز خوب تازه سخن که خلق شد کتابهای کهن
زین سپس تا همی سخن رانند حکمای زمانه این خوانند
تا بنا کرده ام چنین شهری مثل این کس ندیده در دهری
صحن جنت وراشده میدان همچو جنت ز نعمت الوان
عسل و می در و روان گشته آب و شیرش غذای جان گشته

لف قوله
شاه طمغاج ای ملک طمغاج
بفتح اول و سکون نقطه دار
بوزن [illegible] نام ولایتیست
از ترکستان ۱۲ برهان قاطع

لف قوله ز خوب [illegible]
خلق بفتحتین کهنه شدن جامه

۵۸۶

[illegible]

وانکه دزدیده این بخواهد برد ببرد اطلس و بباقد برد
چون بنام خودش نمونه کند چون خودش زشت و بازگونه کند
این فرومایگان سندان را وین ملامت‌خران ندان را
گرچه خوانها نهند نان‌شان کم ورچه صورت کنند جان‌شان را
گرچه صورت نگار ایشانست جان نهادن نه کار ایشانست
صورتی کاندرو نباشد جان کی رود سوی او ملک مهمان
صورت بی روان بود مردار پاک را با پلید و مرده چه کار
مرد نقاش صورتی بنگاشت پرده از پیش نقش خود برداشت
چه کند چونش گفت روح نگار که درین شخص مرده روح درآر
جان بی‌آن صورت بدیع عجیب از سر معنی لطیف غریب
گر درآورد یافت خلد و نعیم ورنه خاصیت او و نقش کلیم
آنکه پهلو همی زند با من پهلوی رانده اند از دامن
شعر من گل محال او خارست خود خریدار را پدیدارست
من بمنزل درم چه ره جویم او شده حیض من چه سر شویم
حکما را بود بخوان جلال لقمه و نطق و سحر هر سه حلال

۱۰ و آنکه دزدیده یعنی این سخن را [illegible] از اول تصنیف معانی بیان وارد [illegible] سخن [illegible] منحط و بال [illegible] از منتخب

۱۱ [illegible] نقش [illegible] ۱۲ [illegible] پهلو زدن [illegible] [illegible] وشبیه و مانند باشد بکسر اول ام بنظر آمده است ۱۲ برهان قاطع

۱۳ خود شوم من محل الحیض ال

جلال بفتح اول بزرگی و بزرگی [illegible] با نعم ناعلن [illegible] کبر و بالا [illegible] کردن ایستاده [illegible] شدن بار [illegible] وخشک شدن [illegible] گاه و سعایت کردن پیش سلطان ۱۲ منتخب اللغات

بیند این روضهٔ بهشت مرا / که حکایت کند سرشت مرا
از معانی و لفظ نامعیوب / یوسفی از درون و بیرون خوب
تلخ و شیرین چو می بطعم و اثر / یا چو دشنام یار و پند پدر
نکته و حرف و ظرف او با تر / آتش و آب او نه خشک نه تر
تری خویش حرف پنهان داشت / ورنه کاغذ چه طاقت آن داشت
زین نکوتر سخن نگوید کس / تا بحشر این سخن جهان را بس
این گهر را مباد تا محشر / حسد و جهل و بخل قیمتگر
قیمتش گر خرد کند عالم / ور کند حاسدش بها دو درم
سوی حاسد چه این چه بانگ ستور / گرگ و یوسف یکی بود سوی کور
چون زبان حسد بود نخاس / یوسفی یابی از گز کرباس
ایکه زو دزد برشده دیده / تا نگیرد کسش بدزدیده
کس نگفت اینچنین سخن بجهان / ور کسی گفت گو بیار و بخوان
زین نمط هر چه در جهان سخنست / گر یکی ور هزار از آن منست
دزد او اند زیرک و ابله / چون دبیران ز حرف بسم الله
آنکه دزدی کند ازین گفتار / پنج پا نیست زشت و کژ رفتار

چون زبان حسد بود الخ
النخاس بایع الدواب والرقیق ۱۲ قاموس
[illegible]
۵۸۸

گردی از نیستی بمن نسبش ❊ دیو قرآن پارسی لقبش
گویمت گر ز من کنی تو سوال ❊ این نکوتر بسی ز سبع طوال
پس علی رغم جاهلیت را ❊ وز پی مردی و حمیت را
با روان و خرد بیامیزش ❊ بر در کعبهٔ دل آویزش
تن ز نقشش همی بیابد جان ❊ جان ز مغزش همی ببیند کان
فضلا متفق شدند برین ❊ که کلام گزیده نیست جز این
خط اوراق این سخن که زنگ ❊ سیه خورشد است چون شه زنگ
آفتابیست نظم من گر عز ❊ در تراجع نیوفتد هرگز

گردی از نیستی [illegible] کتاب معجز نصاب نسبتش [illegible] قرآنست [illegible] آورد [illegible] قرآن و اعجاز [illegible] کتاب [illegible] و اقرار باین کتاب [illegible] پارسی لقب [illegible] شیطان [illegible] این کتاب [illegible] لفظ و معنی [illegible] نص قل لئن اجتمعت الانس والجن علی ان یأتوا بمثل هذا القرآن لا یأتون بمثله ولو کان بعضهم لبعض ظهیرا [illegible] جمع [illegible]

بیاورند مثل این قرآن [illegible] نتوانند آورد [illegible] و بعضی از ایشان [illegible] منکران [illegible] فصاحت و بلاغت [illegible] لفظ و معنی [illegible] پارسی [illegible] قرآن [illegible]

[illegible] سبع طوال [illegible] بقره و آل عمران و نسا و مائده و انعام و اعراف و انفال [illegible] مستحبست قرائت در نماز [illegible] طوال مفصل که از سوره حجرات تا سوره بروج [illegible] آخر قرآن واقع شده [illegible] مفصل بجهت آن میگویند که فواصل [illegible] آیات بسیار [illegible] مراد از سبع طوال [illegible] فصحای عرب

و اکثر [illegible] معجز [illegible] فصاحت و بلاغت آن [illegible] این کلام [illegible] فصحای عرب [illegible] فصاحت و بلاغت [illegible] فصحای عرب

که بجانب [illegible] گویند [illegible] که صحرا باشد [illegible] روزن باغ [illegible] شد روان [illegible] آب چون [illegible]

جاهلان را ز حرص و بخل مدام / لقمه و نطق و سحر هر سه حرام
چون کنم عقد گوهر از کانی / روح قدسی درو دمد جانی
زنده و تازه کرده چون طوبیش / دل و جان از طراوت معنیش
گفته من روان شمار روان / در دو عالم چو چشمهٔ حیوان
شعر ابنای عصر اندر شهر / هم روانست لیک سوی سقر
آب نیکو بود روان در ده / لیک در ریگ ناروانی به
آب چون شد روان سیله ز باغ / ریگ چون خورد وان بپوشد راغ
آب منصفت وان روان باشد / لیک سیلش هلاک جان باشد
شعر من سوی کافر و مومن / همچو آبست و نفس از و ایمن
حکمت آن حکیم را از فروش / هست مانند کرتی اندر گوش
حکم او هم روان بود در شور / سیم بد هم روان بود بر کور
شرع و شعر او روان جان خیزد / عشر و خمس از ضیاع و کان خیزد
از تن و طبع شرع و شعر از او / تو ذه شوره عشر و خمس ز او
همچو آبست این سخن بجهان / پاک و روشن روان فزای روان
چون ز قرآن بگذشتی و اخبار / نیست کس را بدین نمط گفتار

صحرا باشد [illegible] آن حکیم [illegible] بمعنی دارد ۵۹۰ [illegible]

[illegible]

[illegible]

بعد ازین گر اجل کند تاخیر | آنچه تقصیر شد شود توفیر
بیتی از شعر من سو به حال | نیست کمتر ز بیت بیت المال
گرچه در غفلت اندرین سی سال | دفتر من سیاه کرد خیال
این سخنها ز کاتب چپ و راست | عذر سی صد هزار ساله بخواست
کردم از خاطری ز گوهر پر | دامن آخر الزمان پر در
هرکه زین پس بشاعری پوید | یا نگوید وگرنه زین گوید
زین سخن کاصل عالم افروزیست | وانکه پیروز بخت او روزیست
وانکه او طالب غذای منست | خون او در مزاج او غذای منست
این سخن از پی دل ابلیس | گر بنه زشت خصم گو منویس
گر پی کشتگان علیین | کاتب جان همی نویسد این
بد نژاد و سی که دیو زاد بود | گر بنویسد این ز داد بود
قدر این شعر دیو چه شناسد | بوم خورشید را نپرماسد
چه بود زین شنیع تر بیداد | سخن داؤد و کر مادر زاد
پیش این گفته سر فرود آرد | سخن آرای هرچه بردارد
جایی گو شنید این سخنان | یا بدید این لطیف سر و بنان

[illegible] ۱۱۲۵

۵۹۳

[illegible]

لذتی دارد این سخن تازه / که بخوبی گذشت از اندازه
برسانیده‌ام سخن بکمال / می نترسم ز راه یافت زوال
چون بغایت رسد سخن بجهان / زود آید دران سخن نقصان
سخن ار بر زبر چرخ کبود / چون منی بود و هست و خواهد بود
خاطرم بنده است حکم پذیر / هر چه گویم بیار گوید گیر
آنکه او منصف ست و زیرک سار / نشمارد ببازی این گفتار
همچنان مرد این گزیده سخن / که نگردد بهرزه هرزه کهن
هر زمان تازه‌تر بود نمطش / خصم خواند همه حدیث لطش
وانکه این مسترق کند باشد / همچو آنکس که خاره تراشد
وانکه این بشنود بگوش از دور / لحن داود و ظن برد ز زبور
شعر من صورت وان بدنست / خط من نامش شکر سخنست
هر کرا جان بدرد جهل شکست / شعر من جانش را بهم پیوست
هر کرا اندرین ز جهل و شکیست / شعر من جانش را یکی و یکیست
در سرایی که ما رو من دارد / تازگی گفتهای من دارد
آنچه زین نظم در شمار آمد / عدد بیت ده هزار آمد

له قوله
هر زمان تازه تر بود نمطش
حدیث بط و [illegible]
روباه با بطان در کنار
آب [illegible] روباه
بطان ابلکه وزیر
[illegible]
۵۹۲
[illegible]

[illegible]

ز پی نظم پادشاهی او　　قهر و لطفست با الهی او
تو بد و نیک دیده بجهان　　خیر با شر و کفر با ایمان
قبض و بسطست در جهان حیات　　ضر و نفعست در مزاج نبات
مصلحت راست این دو رنگی او　　نه بجهلست ترک و زنگی او
قبض و بسطی که در جهان دلست　　همچو در شکل صدف آب و گلست
هر که او خیره رای و مستحلست　　گر بدزدد ز شعر من بحلست
نیست در عقل وقت مهمانی　　لقمه تنها زدن ز لقمانی
چه حکیمی بود که خوان بنهد　　پاسبان را نواله ندهد
میزبانی خاص خویش بدست　　دعوت عام کردن از خرد است
میزبانی چو خوانی آراید　　تره همچون بره بکار آید
گرچه با هزل جد چو بیگانه است　　هزل من همچو جد هم از خانه است
شاه را چون جنازه آراید　　چیز بد همچو نیک در باید
هزل من هزل نیست تعلیمست　　بیت من بیت نیست اقلیمست
تو چه دانی که اندرین اقلیم　　عقل مرشد چه میکند تعلیم
یعنی از عقد اوست جان آویز　　هزلش از سحر شد روان آمیز

[illegible]

۹۵ ص [illegible]

نیست در عقل وقت مهمانی الخ زدن بسیار معانی دارد یکی یعنی خوردن است از قبیل باده زدن و شراب زدن و کباب زدن و افیون زدن و بنگ زدن و ساغر زدن و [illegible] زدن [illegible] ۱۲۷۰ [illegible]

جز بصورت بد و نه پیوندد / وانکه بر ریش خویش میخندد
آنت رنجی که کور شمع خرد / پس بخندید در وی هم نکرد
شمع بیهوده دان تو در بر کور / لحن داود و مستمع چو ستور
تو بگلبن ده آب حیوان را / گو بر و خاک خور مغیلان را
خاتم انبیا محمد بود / خاتم شاعران منم همه سود
هر که او گشت طالب مجد است / شفی او ز لفظ بو المجد است
زانکه جد را بتن شدم نسبت / کز دم مجد و ماضیم کنیت
شعرا را بلفظ منقودم / زین قبل نام گشت مجدودم
چون مرا اندرین سفر گیست / زر و جو هست و عیسی و خر هست
بخورد انچه هست در خور او / انچه زر عیسی انچه جو خر او
هزل اگر با جد است گو می باش / که نه از زیرکان کم اند او باش
نیک با بد بود ز روی شمار / نیکی بی بدی تو چشم مدار
هرکجا راحتیست صد رنجست / زیر رنج اندرون همه گنجست
انجهانی ست خوب و زشت بهم / وانجهان دوزخ و بهشت بهم
در جهانی که نظم او ز دوئیست / با غشش بدخوئی و نیکخوئیست

نسخه شعرا را بلفظ منقودم
انکه منقود بر هم نهاده شده لط
نسخه هزل اگر با جد است انکه هزل سخن بیهوده و مسخرگی
۵۹۴
[illegible]
منتخب اللغات

درنگر در من ای رشیق بهر — سر آن مرگ سرخی و زردی چهر
تا بدانی که پیش ازین ایام — در سرای غرور و لحن کلام

فی تبدیل الحال

بدر بودم شدم هلال مثال — بنخندند ابلهان ز هلال
چون هلال دو تا شدم باریک — گشت عالم بچشم من تاریک
پنبه از گوش کرد بیرون مرگ — که بساز از برای رفتن برگ
شصت یک سالگیم کرد اثر — پس چل سال گرد عارض و سر
چون درین کارگاه بی استاد — عمر دادم بابلهی برباد
شب برنائیم به نیمه رسید — صبح پیریم در زمان بدمید
نیم مردیم تا به بوالعجبی — باز دیدیم صبح نیم شبی
موی و دل شد چو شیر چون قطران — زین دو مرغ سیه سپید زمان
آن سیاهی موی رفت بدل — وین سپیدی ز دل نشست بکل
بنگر ای خواجه در رخ و پشتم — شد چو انگشت هر دو انگشتم
ریش چون روی پنبه زار شده — روی چون پشت سوسمار شده
عمر بگذشته بسکه دیر شود — که بقا در بقا بود نیکو

۵۹۷

[illegible]

شکر گویم که هست نزد همه
هر یکم از جد دیگران خوشتر

فی الضعف و الشیب

راکعم کرد روزگار حسود
از پی این رکوع چیست سجود
تا جوانی مدد کن من بود
جوی عمرم پر آب روشن بود
آخر آن آب از پاکی بری
خاک سردی ببرد و باد تری
مرد چون گشت پیر عاجز گشت
شاب اشیب و عجز عاجز گشت
گرچه پیرم ز زندگانی من
تو ببخشای بر جوانی من
روزگار حسود بی باکم
از دل شوخ و جان غمناکم
کرد پشتم کمان و گام چو تیر
کرد رویم چو قیر و موی چو شیر
پای بر پایم آمد از غم شست
لاجرم دست میزنم بر دست
پس چو نور شباب حاضر نیست
تا به پیری و تیر هر دو یکیست
گشت بالا دوتا و با من گفت
که همی زیر خاک باید خفت
خوش خوش از من جهان هزل و مجاز
عاریتها همی ستاند باز
اندرین کارگاه هزل و هوس
و اندرین تنگنای مانده نفس
مرد با عارض سیاه نکوست
کانده دشمنست و شادی دوست

[illegible]

و اندرین [illegible]

له وقد
پس چو نور شباب
المؤنث [illegible] ازین نوری
شباب در [illegible]
قوت [illegible] پیری و
[illegible] نمانده [illegible]
[illegible] ۹۶ [illegible]

ازان [illegible]
چنین [illegible]
از ضعف [illegible]
[illegible]

عمر ما جمله مستعار بود		عقل را زین حیات عار بود
مرد عاقل نه لهو پرهیزد		زینچنین عمر عقل بگریزد
مرد پیر از لقای جانان شد		با چنین عمر پیر نتوان شد
عمر تن مرد را اسیر کند		مرد را عمر عشق پیر کند
این همه خواجگان گربه طمع		که سگ نفس را شدند طبع
چون حباب از زر آب بگشادند		زود میرند زانکه بر بادند
عمر کز بهر باد باشد و آب		سخت کوته بود چو عمر حباب
عمر دین ست تا ابد همراه		که اجل سوی او ندارد راه
عمر آن کس که پاس خود دارد		بر منش پاسبان خرد دارد
که او رنگ و بوی رست اسیر		زن و کودک بوند مرد نه پیر
پیر گر جنبش ستاره بود		گرچه پیرست شیرخواره بود
اتفق با پیر با شمائل خوب		لیک نزد خرد شده معیوب
دل ازین عمر مختصر بگیرد		کز چنین عمر کس نگردد پیر
سیرم از عمر و زندگانی خویش		می بگریم برین جوانی خویش
زندگانی که نبودش حاصل		مرد عاقل دران نه بندد دل

۵۹۹

بسیار معانی دیگر هم [illegible] آمده درگذشت [illegible] میان [illegible] [illegible]

بهر آن عیش بینواست مرا
کاب در پیش آسیاست مرا

آدمی خود چو آن زبون باشد
خیمهٔ عمر پیر چون باشد

عمر دادم بخیرگی بر باد
بر من آمد ز شست صد بیداد

روزگارش عمود بشکسته
میخ سوده طناب بگسسته

مانده همچون معانی باریک
بخطر سوی خاطر تاریک

در تمنا بدم که گردم پیر
وین زمان خود ز پیریم به نفیر

پیر با چیز هست خواجه عزیز
پیر نا چیز را که داشت بچیز

عمر باقی چراغ دان خبیر
از پی عیش عمر باقی بیر

گاه افزون و گاه کم گردد
گه بخندد گهی دژم گردد

سر بسوی زمین فرو برده
نفسی زنده و دمی مرده

تا نمی مانده باشد از روغن
گاه تاری شود گهی روشن

اینهمه بیهده است و عاریت است
اجل او را تمام عافیت است

پیر را خاصه بدخو و بی برگ
نیست یک دستگیر همچون مرگ

تیغ در دست طفل باشد پیر
پیشه گیرد چو باشه گردد پیر

آن جوانی که گرد غفلت گشت
آن نه عمر آن فضول بود که گذشت

۵۹۸

[illegible]

ور بسر اید همی بده جادم زین بلا و عنا و رنج و الم
این جهان را ممارست کردم گرد امید خود بر آوردم
زین حیاتم ز حزن و ملال آمد زندگانی مرا وبال آمد

التمثیل فی الاجتهاد

ابن خطاب آن بمردی فرد کعب احبار ازو روایت کرد
گفت گر نه ز بهر این سه خصال بودنی بودے حیاتم وبال
کردمے اختیار خود را مرگ زین حیاتم دگر نبودی برگ
لیکن از بهر این سه خصلت را می پسندم حیات و مهلت را
کعب گوید که گفتمش ای میر آن سه خصلت بگو و باز مگیر
گفت عمر یکی که گه گاهے در سبیل خدا به راهے
میرویم و جهاد می جوییم در ره غزو شادمے پوییم
دوم آنست کز پی طاعت سر بسجده بریم هر ساعت
گاه و بیگه خدای میخوانیم بخدایی ورا همیدانیم
سوم آن کین جماعت مشتاق که جلیس اند بی ریا و نفاق
سخن حق ز ما همی شنوند همچو مرغ گرسنه دانه چیند

له قوله این جهان را الخ عمارت از باب مفاعلت با کسی
و اکر تاخیر کردن و دیر کردن در کار ۱۲
رنج بردن [illegible]
منتخب اللغات
ع قوله از بهر این سه خصلت

حدیقه حکیم سنائی ۶۰۱

[illegible] یعنی برقیاس ازبهر فلان را یعنی از بهر فلان ۱۲ بهار عجم
ف قوله [illegible] مانند گرفتن یعنی دریغ داشتن ۱۲ بهار عجم

عجز و ضعف است حاصل کارم
بضعیفی چو زیر و بم نالم

پیر شکل ار چه با بها باشد
برنا عقل کم از هبا باشد

پیر باید که راه دیده بود
تا بر عقل برگزیده بود

هست پیر از ولایت دینیت
اینکه گویند پیر پیرانیت

خوشتر از روز جهل وقت زریر
زارتر نالد از ضعیفی پیر

چون بدست زمن زمن باشی
تو نگردی مسن مسن باشی

زیر چرخ است رسم پیر و جوان
زبر چرخ این نباشد و آن

ای برادر نصیحتم بشنو
بخدا و بکدخدا بگرو

جز بنعت بپیر کار مکن +
پیر دانش نه پیر چرخ کهن

پیر حکمت نه پیر هفت اختر
پیر ملت نه پیر چار گهر

چون براهیم پیر ملت بود
تختش از صدق و تاج خلت بود

مرد باید که باشد از دل و دین
از که از امر تا بیوم الدین

او برفعت از میان چه کم یابیت
ملت او هنوز بر جا بیت

آنچه آنم جوان نه کهل و زان
نه چه ابلیس ریش پیر و جوان

از سرای دماغ و حجره دل
که یکی دم همی زند عاقل

۵۱ قوله خوشتر از روز الخ [illegible] ۱۲

۵۲ قوله چون بدست الخ

حدیقه حکیم سنائی

زمن بفتح اول و [illegible]
[illegible]
مسن بضم اول و کسر سین [illegible] سالخورده را گویند ۱۲ منتخب

در سرایه

رچو آسیان ورای هوش و سروش   جامهای برهنگی درپوش
رقص کن بر نهاد چارهٔ خویش   خرقه کن دلق چار پارهٔ خویش
زانکه در بارگاه بی بندے   نبود جان و جامه پیوندے
چند باشند مهربان با تو   دو جوانمرد عقل و جان با تو
چون شه آباد شد شهید آباد   آنکه از ملک داد یا بیداد
آتش اندر زن از پی دین را   میخ خرپشتهٔ شیاطین را
چار طبعت در سرای حیل   آلت چار میخ عزرائیل
هم روش زندگی ز ارکانست   نه بصحراست عالم جانست
رمه را نیست از سرای فنا   خلق را سوی کشت زار بقا
چار م غنده چار طبع بدن   بهر زین جمله را بزن گردن
پس بایمان عشق و عقل دلیل   زنده کن هر چهار را چو خلیل
برهم آمیز پر و بال همه   پس نگه کن بکار و حال همه
بر سر چار کوه دین برنه   بازخوان جمله را ابجد برجه
تا بری جان بسوی معدن خویش   تا نگردی پیاده از تن خویش
تا نیابد ز حس برون حیوان   ره نیابد بمرتبهٔ انسان

۶۰۳ [illegible] فارسی [illegible] ناهموار و دراز [illegible] آن بلند [illegible]

یا چو ریگی که تفته گشت از تاب آب یابد خورد بسیری آب
از پی این سه خصلتم دلکش بر سر آب بایدی در آتش
بحیات از برای خلق خدا دادم از بهر کردگار رضا
گر نه از بهر این سه حال بدی زین حیاتم بسی ملال بدی

فی الاحوال حین الشیب والعجز

در جهانی که عقل و ایمانست مردن جسم زادن جانست
تن فدا کن که در جهان سخن جان شود زنده چون بمیرد تن
دشمن حق تنست خاکش دار قبلهٔ حق دلست پاکش دار
همه آلایش تو از طین ست همه آرایش تو از دین ست
رهبر این راه را چو مرگت نیست بینوائی مکن چو برگت نیست
مرگ هدیه است نزد دانشمند هدیه دان میهمان ناخوانده
سوی دین هدیهٔ خدایش دان آنکه ناخوانده آیدت مهمان
مرگ کاید برت سبک مهمان پیش هدیهٔ خدای کش دل و جان
مرگ چون رخ نمود هیچ منال بدل و جان همی کن استقبال
جامه ات آنکه بخشد از خردست زآتش و باد و آب و خاک بدست

ملاه قوله
یا چو ریگی الخ تفته [illegible]
[illegible] است از [illegible]
تفتن که بر وزن رفتن
[illegible] تافتن است
[illegible]
[illegible]

[illegible]
[illegible]
[illegible] جامه از خود
[illegible]

[illegible]

چون ازین دامگاه آهرمن جان برون رفت خاک بر سر تن
تن خود را برای عالم دل مکن از بهر هیچ چیز خجل
می چشانش همیشه تلخ و ترش گر ازین مرد مرد ور نه بکش
که تن از نه جان همیشه نور گرفت جان ز علم و عمل سرور گرفت
آنکه جان را بعلم پرورده است نیست او را ز حرص پرورده است

فی صفة تحقیق شعره

از همه شاعران باصل و بفرع من حکیمم بقول صاحب شرع
شعر من شرح شرع و دین باشد شاعری عقل را چنین باشد
قسم من وان ز جملهٔ شعرا از خداوند نعمت والا
قدر سخن کم کند عدو گه گه چون دبیران ز نقش بسم الله
کی شود ز آفت دبیر و قلم قدر بسم الله از دو میم رقم
من شناسم که چیست نور شراب که بسی خورده ام غرور سراب
خلق نگرفت ماهی از تابه دیو باشد مقیم گرمابه
مرغ خاکی که اندر آب افتاد وانکه در ورطهٔ عذاب افتاد
بندهٔ دین و چاکر ز عم شاعرست گوی بی طمع

۶۰۵ [illegible]

[illegible] خورده ام [illegible] باین طریق [illegible] دیو دارد [illegible] چون توانند ماهی از [illegible] خلق از آن عالم [illegible] که ماهی از تابه [illegible] صورت [illegible]

[illegible] چگونه توانند دریافت و [illegible] این امر محال است و از عالم [illegible] خلقت ماهی است که از [illegible] تا به عمل نیست [illegible] خلق نتوانند [illegible] که یعقوب گرمابه [illegible] خلق [illegible] شده ماهی [illegible] و بیت ما بعد [illegible]

پس چو انسان ز نفس ناطقه رست   روح قدسی بجای او بنشست
چون برون شد ز جان گوینده   شد بجان فرشتگان زنده
پسر خواجه همه حیوان   زشت باشد غلام جامه و نان
الهی ز شهوت تغار آلوده   زیر دست عیال و زن بوده
وی ز شهوت شکم زده آماس   خنبه از هیعنه فرسرده ناماس
گر ترا برگ راه مرگ بود   بر دلت قلب مرگ برگ بود
گر ترا هیچ برگ برگستی   ای خوشا کت جهان مرگستی
مالت اینجاست همچو چشم ای دوست   زان اجل دشمنی و دنیا دوست
عقبی باقیت نی باید   دنیی فانیت کجا باید
زر بعقبی ده ار حلال بود   که دل آنجا بود که مال بود
گر بعقبی ترا بُدی زر و سیم   راه عقبی ترا بدی تسلیم
ور ترا راه مشورت برگست   پیر پخته درین جهان مرگست
پس درین منزل هوا و هوس   گر کنی مشورت بدو کن و بس
مرگ را جوی کاندرین منزل   مرگ حقست و زندگی باطل
باطلی را رها کن از پی حق   تا بدانی تو عقبی مطلق

را ابتلا آمده است و یعنی بجای نام است و تغار بروزن [illegible] میگویند [illegible] ۶۰۳ [illegible]

و آذوقه یعنی خوردنی گویند و [illegible] گلی را بوزن قطار [illegible] ای ز شهوت [illegible]

[illegible]

قوله مرد قانع الخ [illegible]

خانهٔ تاریک و مرد بی مایه
سایهٔ باشد از بر سایه
مونس من در اینچنین خانه
خاطر تیز و عقل فرزانه
هر سخن کان هجای خود باشد
کاتب الوحی او خرد باشد
اندرین خانه بی شر و شورم
راست خواهی چو مرده در گورم
در تماشای فکرت از اغیار
مایهٔ خانه هم نیابد بار
مرد قانع نه مرد لوس بود
کز طمع گربه چاپلوس بود

یمدح الشیخ الامام جمال الدین فخر الاسلام تاج الخطبا احمد بن محمد الملقب بالحذور

خلق ازین خانه بر حذر باشد
خواجه احمد حذورتر باشد
آنکه خامه اش ز سحر بر قرطاس
شب و روزی نگاشت از انقاس
درج کرده چو دین میان گناه
معنی اندر میان خط سیاه
گر چه خود نیست لایق و قابل
قایل قول او شود باطل
نیست از اهل روزگار چنو
آب کاغذ نگاهدار چنو
گر نه از سحر کردی اندر دم
آب کاغذ ببردی آب از نم
جگر گرم را خطش چو شمال
نم پذیرفته چون ز آب زلال

حدیقهٔ حکیم سنائی

۶۰۷

یعنی خواجه احمد حذور آب کاغذ نگاهدارنده یعنی آبروی کاغذ [illegible]

[illegible]

همچو آبم بهر کجا باشم   تا نیابی گران بها باشم
آب نایافته گران باشد   چون بیابند رایگان باشد
آب چون کم بود بجان جویند   چون بیابند گون بدان شویند
آن زبان کاب الف نه کنند   در زبان عین او گمیز کنند

فی سبب تصنیفه هذا

دوستی مخلص اندرین شهرم   کرده از صدق و دوستی بهرم
خانهٔ بهر من بزحمت دل   کرده و یکدست جامه خانه ز ظل
سقف او دو قفت خانهٔ افلاک   خوانده در صحن او که الاملاک
خشت او واز بهشت داده خبر   خاکش از باد و آب برده اثر
از برای دل چو من رنجور   کرده یکدست جامه خانه ز نور
این نه عیب است نزد هشیاران   زانکه بس خفته اند بیداران
هست تنهائی اندرین منزل   حجرهٔ جان و سر خانهٔ دل
من به تنهائی اندرین بنیاد   با دلی پر ز غم نشستم شاد
نقش آن خانه بس بیاراسته   بار ستانی   خلل بام بود دیوارش
و اندران خانه مونس از همه کس   سایهٔ خانه من و من و بس

لطف قوله آن زبان کاب را الف گیرند
گمیز بکاف فارسی مکسور و
میم مکسور و زای [illegible]
کشیده و برای نقطه دار
دوه بسیار گویند که
شاش باشد و بول را

حدیقه حکیم سنائی

بول خوانند ۱۲ برهان قاطع
ع وز نقش آن خانه [illegible]
اینجا به بیت بمعنی آمده
اینجا بار در مصطلح [illegible]
بنیاد و در مصطلح [illegible]
بار یافتن [illegible]

تا بدو خویشتن بیار آید	هنر از گریه می نیاساید
در دعا دست را چو بر کند او	چرخ را صد هزار در کند او
در دعا دست دل چو برگیرد	چرخ چتر رضا بسر گیرد
برسد تا بعرش و یابد اجاب	نشود نه فلک ز پیش حجاب
هر عبارت کز آن فصیح آید	دم بود کز لب مسیح آید
معنی از لفظ او پدید از دور	چون رخ حور عین ز پرده نور
صورت رمز او حقیقت الحجم	لیک مرشد بسان نکته عجم
دیده خطهای خطه ملکوت	همچو عیسی بدیده لاهوت
دل مرا ورا نموده راه صواب	دین مرا ورا جمال داده خطاب
خصم در روی خاطر چیرش	کند باشد چو پشت شمشیرش
هر که بر آستان دین باشد	عیسی مریم آستین باشد
منبرش چرخ دا و چو خورشید است	مجلسش قصر او چو جمشید است
هر چه گوید همه بدیع بود	هر شریفی درو وضیع بود
همچو آب روان بود سخنش	سر نپیچد کسی ز لفظ سخنش
لفظ او خلق را چو آب هد	هم براندازه باشد آب هد

[illegible]

۶۰۹ دروگر ده شده یعنی پژمرده است ۱۲

ع۲ عجم نقطه زدن ۱۲

شریف مرد بزرگ [illegible]

شرفا و اشراف جمع وضیع فرومایه و ناکس ۱۲ منتخب

[illegible] ازو نقل [illegible] اول بمعنی [illegible] خاطرش تیز رو [illegible] شهاب [illegible] اوست [illegible] فهرست [illegible]

داده کلکش چنانکه شاه عروس
از نقاب تنک خرد را بوس

تازیان را شکال بربسته
لاشکان را جناح بشکسته

از بزرگان کفایت افزارد
رست خواهی ولایت او دارد

اوست فهرست و سر جریدهٔ علم
اوست بنیاد جود و مایهٔ علم

بابر و بار خانش دولت و فر
بوسه زن همچو کاغذ و دفتر

آسمان قدر و مشتری دیدار
منتجب خلق و منتخب گفتار

چون قضا سطوتش درشت و درست
چون خرد کارهاش روشن و چست

دل او چون سر خرد هشیار
چشم او چون دل قضا بیدار

خاطرش تیزرو لبان شهاب
کون را با دلش نمانده حجاب

خلق او همچو زهره عابد دین
ذهن او در سخن عطارد دین

شربت شرع باغ دین خدای
از غبار خیال کرده جدای

هر که از عقل رنگ دارد و بوی
تشنهٔ اوست همچو دستنبوی

همچو شرع از مخالفت دورست
در همه کار خویش معذورست

فیلسوف و حکیم و دیندارست
راست چون چشم عقل بیدارست

حفظ او آبروی شرع آرد
اصل او جانها بفرع آرد

[illegible] دستنبو [illegible] حاصل معنی آنکه هر که از عقل رنگ و بوی دارد مانند دستنبوی تشنهٔ اوست یعنی چنانچه ذی عقل [illegible] دستنبوی را [illegible] ۶۰۸ [illegible]

[illegible] فیلسوف [illegible] بمعنی [illegible] یعنی [illegible]

ور تو تاجی نهی ز زر سانم   بسر تو که تاج نستانم
زانکه چون طوق منتت بکشم   لقمهٔ خوان نعمتت بچشم
نبوم بهر طمع مدحت گوی   این نیابی ز من جز از من جوی
ز لمن خواهم از کسی و نه تو   نیک داند ز خوی من خسرو
نکنم گر ترا ثنا چه کنم   کار خود کرده ام بها چه کنم
مادر موسی ام که از شاهم   شیر فرزند را بها خواهم
دل من جست ازین سرای مجاز   از نیاز خرد نه از سر ناز
جسته بهر سلامت تن را   سر گریبان و پای دامن را
مرد خرسند کم پذیرد چیز   شیر چون سیر شد نگیرد چیز
گرچه چون من سخنگزاری نیست   بهتر از شاه گوشداری نیست
ور چه چون من سخن گزاری تو   چشم دارم که گوشداری تو
مشنو از شپرک حکایت خور   گرد دریا برآ چو نیلوفر
دم شنیدی ز مرغ عیسی و   مدحت اکنون ز آفتاب شنو
خود چه گویم که در سپید و سیاه   نیک دانم که نیک داند شاه
همچو شمس ست شعر من تابان   لیک جرمش در آسمان پنهان

حضرت عیسی علیه السلام بدین صورت مرغ از گل ساخت

برهان قاطع

نبود همچو گفت او گفتار   راحت روح خود ازان گفتار
هر کسی کو بدرس بنشیند   عقل مجلسش دُرر چیند
عقل گردد ز لفظ او مدهوش   نفس گوید که یکزبان خاموش
تا سماع حدیث خوب کنیم   روح را پاک و بی عیوب کنیم
هر چه گوید همه نکو باشد   کانچه گوید همه چنو باشد
آب غذا یست نقطه بر نامه   آتش باد پیکرش خامه
بینی آنگه که خواجه کلک ربود   تا کند عقل را از جان خشنود
هندو مشک خامه عنبر خام   بر در روم کرده رایت رام
در فصاحت زبان چو بگشاید   بسته گیرد زمانه را شاید
زانکه آنکس که خانهٔ دل شد   در دو عالم چو شاه عادل شد
شد مسلّم ولایت جاهش   قبلهٔ عقل گشت درگاهش
لب من باد بر ستانهٔ او   اندرین جا نفر و ز خانهٔ او
باد تا هست ماه و مهر سپهر   جاه او چون سپهر و رخ چون مهر

فی راس البضاعة و هو القناعة بما رزقه الله تعالی

من نه مرد زر و زن و جاهم   بخدا ار کنم و گر خواهم

بهار عجم ۲ع و ذکر من باد بر آستانه بر وزن فسانه بمعنی آستانه است که جای کفش کندن ۶۱۰ [illegible]

از گفتن کاصل [illegible] کاف فارسی در بعضی گفت تا گفت و تو گر بود همچو

۳ع [illegible] راس البضاعة [illegible] سرمایه [illegible] و بالای [illegible] و بیم [illegible]

مر مرا زین صفت طبیب بدید   شخص نبسود لیک ناله شنید
گفت کین شخص ناپدید شدست   روح وحی نیز هم بعید شدست
چکنم روز جان گسستن نیست   دست از ورد دست شستن نیست
ورنه از عمر دست شسته امی   همچو از نان ز جان گسسته امی
همچو نیلوفرم بجان بیوست   آسمان رنگ و آفتاب پرست
فلک نحس را درین تربت   نان ز ذلست و آبش از کربت
گرچه جان در بدن هراسان بود   در خراسان مرا خور آسان بود
که بیک بیت اگر بخواستمی   غم دل را بجان بکاستمی
هست در دور چرخ غمازش   ای دریغا سنائی آوازش
منم اندر ولایت خسرو   همچو خفاش بد دل و شبرو
روز از بد دلی چو خفاشم   که نخواهم که صید کس باشم
دلم از نیک و بد رمان باشد   زانکه هشیار بدگمان باشد
اهل صورت بدند و نزد خرد   هر که از بد گریخت نبود بد
گام چون نیست گام تیز به است   همچو ناوک ز کژ گریز به است
مرد گر ابلهان نهان باشد   در چنین جای جای آن باشد

قوله همچو نیلوفرم بجان [illegible] آسمان رنگ و آفتاب [illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی [illegible]

مثل باوج تو چون جانست
فعل پیدا و ذات پنهانست
نافه و نخل و پیله را مانم
گر ز پیدا ابهست پنهانم
مه که خورشید را ابر و بندم
چون جدا گشت همبران خندم
برکی کز نهان نهان باشد
گر بخندد بجای آن باشد
باشد انده ز خوش بگوش مجاز
از من آوازه و ز دهل آواز
خاصه سست ضعیفم و واله
چون دل نافه و تن ناقه
چون نباشم براوج گردون مه
پس عطارد همیشه تنها به
همچو ابرم ز دست مشتی گل
آب در چشم و آتش اندر دل
آب و آتش ز دیده و دل من
غرقه دارد همیشه منزل من
آنچنان در سخن ضعیف تنم
که یکی دم شکست باز زنم
نبود گرچه صاحب تبم
گر برندے مرا ز من خبرم
سایهٔ من گرم بگیرد پای
تا قیامت بدارم بر جای
سایه را این کمال و افزونیست
هیچ دانی که ذات اتابکیست
راه بر دم زدن از این منزل
آنچنان سخت شد ز سستی دل
که دم از دل ز بس گره بیند
تا لب چار رمای بنشیند
معنی عقده

پس معنی بیت چنین باشد که ماه خورشید را ابر و بند [illegible] یعنی اجتماع شما بین واقع شود و [illegible] کسوف آفتاب گردد و چون نهان شود بر آن ماه خندد چرا که اجتماع [illegible] با آفتاب بجهت اقتباس [illegible] نور است [illegible]

دیگر فتحی آفتاب گوید و این حال را کسوف [illegible] آفتاب پوشیده شود [illegible] اهل عالم [illegible] واقع شود [illegible] از عقده [illegible]

٦١٢

[illegible]

[illegible] شخ بمعنی [illegible] آن [illegible] فخ بمعنی دام [illegible] ستوده [illegible] بمعنی [illegible] ابدال [illegible] بمعنی [illegible]

فی اصحاب الغفلة

آن شنیدی که مرغکی در شخ	دید در زیر ریگ پنهان فخ
گفت تو کیستی چنین بد حال	گفت هستم ستوده ابدال
چیست این زه که بر میان داری	بچه معنی سهی نهان داری
گفت این زه نگاهدار منست	در بد و نیک نیک یار منست
من میان بسته بهر طاعت را	گوشه بگزیده ام قناعت را
گفت این گندم از برای چه است	در میان دو چیز از چه پرست
گفت هستم بقوت حاجتمند	هست حیوان بقوت اندر بند
راتبم گندمیست هر روزی	از یکی پارسای دلسوزی
هیچ بازت ندارم ار بخوری	راتب روز من اگر ببری
سر فرو کرد گندمک برکند	حلقش از حلقها بماند به بند
مرغ گفتا که من شدم باری	مه قنادت چو من خریداری
هیچ مفسد مرا ز راه نبرد	زاهدی کرد گردنم را خرد
بخدائی ار فریفت مکاری	اینچنین نابکار غداری
هر که از بهر لقمه شد پویان	زود مانند من شود بیجان

۶۱۵ [illegible] برهان [illegible] گفت [illegible] تحقیقش [illegible] نوشته آمد اینجا نظر بمصلحت باز نوشته میشود بعضی اول و [illegible] ثانی یعنی نه باشد که حرف نفی است و بمعنی لا گویند و افاده معدوم شدن و نابود شدن هم میکنند مثل نه این ما نزد نه آن یعنی نه این ما نزد نه آن در نفرین و دعا استعمال میکنند [illegible] و بمعنی [illegible] و کلمک [illegible] نظر آمده و در برهان قاطع [illegible]

و آن خرما و [illegible] و جمیل و نیکو و هم مرتبه گفته‌اند و پیر [illegible] از هر چیز و گرامی و [illegible] شده و دیرینه ۱۲ عتیق آزاد [illegible] نجست از بلا [illegible]

نجست ازبلای بدکاری   مصطفی با عتیق در غاری
چرک را چون نه تیر و نه سپرست   سینه مر چرک را حصارستست
لاجرم این زمین کند بحصار   لاجرم زین حصار گیر دبار
یکجهان پر بغیض کافر دل   برحقم گر بترسم از باطل
چنگل باز را همی دانم   ور بنوا مرغ دل چنین زانم
نز پی دانه مرغکی صدبار   بنگر و پیش و پس یمین و یسار
از پی آنچنان بداندیش است   کش غم جان ز عشق نان بیشست
جای آن هست کش غم تلفست   که جهان گرسنه هست و علفست
غم جان چون بخدمت تو درم   آنکه هرگز نخورده ام نخورم
هیچ مگزین بدوستی خس را   گوکسی کو کسی بود کس را
برجهان دهر عزل نیکان خواند   بد فزون گشت هیچ نیک نماند
پس درین روزگار نزد خرد   نیک نیست آنکه زوت نبود بد
بحذار بدیده ام روزی   زین همه خلق محرم کوزی
تا بدانسته ام که مردم چیست   اندران حیرتم که مردم کیست
کرده ام اختیار غفلت و جهل   زینچنین عالمی پر از نا اهل

ولقب ابی بکر صدیق رضی الله تعالی عنه هم بوده زیرا که جمیل و نیکو رو بوده یا آنکه حضرت رسالت پناه در شان او فرموده انت عتیق من النار ۱۲ [illegible]

[illegible] انتخاب اللغات [illegible]

[illegible] مردمی و ناکسی [illegible]

زانکه در عالم فریب و هوس
کس نکرد اعتماد بر دو نفس
طمع بر پیه دشه قوی نبود
تخت بر آب مستوی نبود
نبود زبر عرش دانا را
استوی عرشه علی الماء را
باش تا عقل افکند فرشت
رحل کند استوی علی العرشت
پس درین چند روزه پیوندی
کنج محراب و کنج خرسندی

فی العقل

دیدهٔ عقل دار در احمد
تا ز راه لحد رسی با حد
روضه گشت بر تو کنج لحد
فرش روضه ز کنج فضل احد
احد اندر لحد چو جانت ساخت
سر فردوسیان سرایت ساخت
چون بمحراب حق شتابی تو
نور حق در دو دیده یابی تو
بده از خون دیده در محراب
اندرون طوبی یقین را آب
تا بهر جا که شاخ او برسد
میوه های فراخ او برسد
صد هزاران فتوح در یکدم
ببر آید ترا آدم و عالم
بر دل و دین ازین خداوندی
بخدای ار تو هیچ بر بندی
دور شو زین جهان که زان نحوست
چه بوی آن آنکه آن تو نیست
بی تو ایام کارها کردست
چون تو بسیار کس ها کردست

قوله [illegible] کس را [illegible] نبود زیر عرش [illegible] یعنی آیه کریمه الرحمن علی العرش استوی در سیپاره [illegible] سوره طه واقع شده [illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

[illegible] بربستن یعنی فائده بردن چنانکه [illegible] فرماید [illegible] با آنکه در میان [illegible]

[illegible]

فی القناعة

ای که در زیر طمع وگردونی   چند گوئی مرا که از دو غنی ۸
با چنین گنج در چنین سنجی   چه کند گنج با تو ناسنجی
گنج با رنج و زحمت نااهل   چون بریدی طمع ترا شد سهل
زحمت خود ز اهل عصر بکاه   هر چه خواهی ز خالق خود خواه
خلق را جمله صورتی انگار   هیچ از هیچ خلق طمع مدار
جرم من اندرین چه میدانی   چون بدیدی کمال نادانی
نرسد در ولایت دل خویش   هیچ بیحوصله بحاصل خویش
گوشه گیر ازین جهان مجاز   توشهٔ آنجهان درو میساز ٧
نه ترا با کسی بود پیوند   تا تو گریی بدرد وانکس خند
دولت دین چو روی بنماید   پشت بر کائنات فرماید
دیده چون کحل آشنائی یافت   دل تاریک روشنائی یافت
زین دو روزه حیات پیوندی   بخدا ار تو هیچ بر بندی
باش تا صبح صلح روی دهد   شاه شاهان گدای کوی زند
باش تا چنگ مرگ در یازد   نای حلقت زنان بپردازد

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۶۱۶

[illegible]

[illegible] ٢

کارت آن به کزان بر عاقل انست آن به کزان بر جاهل
سینه چون خار پشت ساز حصار زین سپس باش کو جهان پر مار
سینه را هر که حصن خود سازد ملک هفت آسمان بدو نازد
عمر بر مرد و غم چه فروشی در هوا و هوس چرا کوشی
باد و چشم پر آب رخ بدل آر خندهٔ بیهده بگل بگذار
که همین مایه از سر جد و جهد سنت احمدست و فرض احد
طاعت ایزدی بضاعت را سنت احمدی شفاعت را
فرض الله چون بجای آری عرش الله زیر پای آری
سنت مصطفی چو بگزاری کافر و گبر را نیازاری
خوی خود را بدین و نیکو کن سنت این و خدمت او کن
خدمت خلق باد پیشه باد کس گرفتار باد خلق مباد

ایضاً فی اصحاب الغفله

آنچنان شد که بود پنبه زنی مفلس و قلتبانش خواند زنی
گفت کای زن مرا بنا دانی مفلس و قلتبان چرا خوانی
چه بود جرم من که باشم من مفلس از چرخ و قلتبان از زن

[illegible]

[illegible] صدق بصدق [illegible]

پیش ازین بسکه بود چرخ کبود زین سپس نیز چند خواهد بود
بر وفای زمانه کیسه مدوز بگذرانش بقوت روز بروز
بر براق خرد نشین پیوست دور باش از هوای گاو پرست
چه کنی خویش خویشتا الله بس هرچه زو بگذری هوا و هوس
صدق به صدق مخرقه یله کن ساز کشتی بحر در خله کن
زره صدق به که درین راه بجز از صدق نیست هیچ پناه
آهو از صدق اگر شود آگاه شیرگیر و بکمترین روباه
باقلی بسنده کن وزراد چند ازین باقلی گرنگ خواه
قوم موسی چو از براق خرد دور ماندند در گذرگه بد
از سمند هوی گسسته ز دو چنگ رخت او بار بسته بر خر لنگ
از نهاد نهال سی ساله بیخ بر داد شاخ گوساله
از هوا اینچنین بسی بینی مگسی را چو کرکسی بینی
خرمگس کم حیات بسیار آز کرکس اندک نیاز افزون ناز
مگسی با حدش قناعت کرد کرکس اندر هوا شجاعت کرد
زان قناعت بضاعت خوارست زین شجاعت شناعت و زارست

[illegible] یعنی [illegible] بمعنی رها و نجات و خلاص [illegible]

[illegible]

پیشوائی کسے که بنده بود   پیش او از نبی بسنده بود
با تن دردناک و با دل ریش   ترسد کس بکامئه دل خویش

حکایت

آن شنیدی که رفت نادانی   بعیادت بدردمندانی
گفت با دست ازین مباش حزین   گفت آری ولیک سوی تو این
باد باشد چو بیخبر باشی   آب و آتش چو خاک برپاشی
بر من این درد کوه پولاد است   چون تو زین فارغی ترا باد است
چون دل و دست هم با انبارم   عافیت به چو این و آن دارم
من ز بهر تو مانده اندر گنج   تو نهاده مرا لقب تا گنج
تخم تا در زمین نماند سه ماه   بر از او کی خوری بخرمنگاه
تا زمستان سه مه نیاساید   در بهاران جهان نیاراید
من که در خانه اینچنین باشم   از پی جان اهل دین باشم
چون همیخوان دانش آرایم   کی ز مطبخ بسوی باغ آیم
کم از آن کز تو رخ نهان دارم   مرده نفس را روان دارم
از بلا گنج از آن نپردازم   تا ترا گنج عافیت سازم

۱۲ قوله پیشوائی [illegible] بنده [illegible] بنده [illegible] سر [illegible] باشد [illegible]

۱۲ [illegible]
قوله باد باشد
یعنی [illegible] در وطن مرا
که چون آب و آتش
چو خاک برمی پاشی
وصل می انگاری ۱۲ ط

[illegible] ۱۲

زیرکی را که دل نخواهد رنج عافیت گنج به قناعت گنج
هر که این گنج و گنج نگذارد کس ازو وا و زو کس نیازارد
زانکه در دهر سگ پرستانند رسته چون موش آفت نانند
گربۀ چنگ نامی بوالحذاش خانۀ تنگ ساخت بوالنباش
تا همی گربه نام دارد و چنگ موش را چیست به خانۀ تنگ
تا بود گربه مهتر بازار نبود موش جلد دگاندار
نامی و چنگی که گربگان دارند موش را خود درقص نگذارند
تا بود گربه در کمان کمین موش را گاه شست زیر زمین
تیز کردست ای خردمندان گربۀ مرگ چنگل و دندان
تا گرا هیچ موش دریابد سوی جانش چو گربه بشتابد
اندرین کار که بروز و بشب چنگلش تا بدار و جان در تب
چون ز تاب و تبت کشید بدم از وجودت رهد سوی عدم
می نوازد ترا همی الحق آن طبیب طمع خر احمق
می نداند ز روی کم عقلی پشت معنی نمود بی نقلی
چنگ و دندان چو گربه دریازد موش را گربه هیچ ننوازد

۵ و ذکر [illegible] خدش و رشید [illegible] ابو الحذاش [illegible] نقب زنت [illegible] ساختن [illegible] ۶ و ادمی [illegible] یعنی طبیب احمق [illegible]

۶۲۰

[illegible]

زال چون ماده گاو بگذارد کی سپاس سبوس بر دارد
کی فروشد خرد برستهٔ جان آب سی ساله را تبای نان
مگس و گربه سوی خوان پویند سگ و زاغند کاستخوان جویند
گربه از بهر لقمه صد خواری میکشد با خروش و بازاری
باز شیر درنده در صحرا گورخر را همی درد تنها
گربه از بهر لقمه جور برد ببر و شیر و پلنگ خود بدرد
باغ دین و خرد بود خلوت پردهٔ نیک و بد بود خلوت
هرکه خلوت گزید راحت دید خلوت آمد مراد را چو کلید
سلوتی نیست خلق را از کس سلوت روح خلوت آمد و بس
ضد با ضد یار چون باشد اشتر بی مهار چون باشد
جان که یکدم قرین نادان نیست راست خواهی دراز کن جا نیست
دهر بد عهد و خلق بد بینند راهت اینست و مردمان اینند
نوح را عمر داده بود آله اندرین خاک نهصد و پنجاه
کرد دعوت بآشکار و نهان کافران را بهر زمان و آوان
خلق نشنود هیچ دعوت نوح هیچکس قول او نداشت فتوح

زال چون ماده [illegible]
[illegible]
۶۲۳
[illegible]

تا دلم چون بهشت نور دهد	نور تنها نه صد سرور دهد
زان همی در برزخ فراز کنم	تات صد در ز عقل باز کنم
نبود همچو موش مرد سخن	نقبشان دزد خانه ویران کن
نبود نیز گرد هر کلبه	خانه و کوی گرد چون گربه
بلکه مرد سخن بهر جایی	چون زبان کم جهد بهر پایی
بیشهٔ نظم را چو شیر بود	جان نه زین چار طبع چیر بود
جان گوینده چون نکو گوید	زآب جان وی دل همی شوید
خود مرا نیست بی تو زهره و بس	خیره روئی و بیخودی چو مگس
چون نه مردان جنگ پرخاشم	خاره را خیر خیر چه خراشیم
گور خر چون نداد کس ادست	نه ز پالان و رنج بار برست
گرچه شد ز اهل روزگار جدا	چه کمست آخر از مگس عنقا
سوسمارے که فارغست از آب	چه سرآب نزد او چه سراب
تو مرا گوئی ای خرطنّاز	سوی درگاه این بزرگان تاز
نکنی خدمت این بزرگان را	سخت بیحرمتی دل و جان را
کی شود سوی لاهی اللّهے	عاشق تا به کی شود ماهے

سوی لاهی الخ [illegible]

قوله زان همی در برزخ الخ فراز
بودن [illegible] بمعنی [illegible]
[illegible] بسته و
گشاده و باز کرده شده
و باز کردن و کشودن و
پوشیدن در باب [illegible]
۶۲۲

قوله سوسمار [illegible]
[illegible] آب نخورد
[illegible] الخ [illegible]
[illegible] گفته شده

خاندان بزرگی و شاهی	ملکت او زماه تا ماهی
شاه بهرامشاه بن مسعود	که بنازد بعدل او محمود

ایضاً من الباب العاشر مدح السلطان الاعظم مالک رقاب الامم سلطان سلاطین العالم یمین الدنیا والدین کهف الاسلام والمسلمین ابی الحارث بهرامشاه بن مسعود انار الله برهانه و دولتشاه پسر او

بادبر دولت دو عالم شاه	شاه و فرزند شاه دولتشاه
آنکه از روی اوست فر ملوک	وز تحرّی اوست حرّ ملوک
آن چو خورشید چرخ را درخورد	وان چو بدر فلک سفر پرورد
از پی قهر خویش و بدخواهان	بندهٔ شاه و خواجهٔ شاهان
خامش و عادل و بهی چو ملک	هشتم هفت پادشاه فلک
رنج دیده چو یوسف از پی ناز	در غریبی او پادشا شده باز
چون سیاوش رفته ز آفت زو	و آمده باز همچو کیخسرو
همچو یوسف بروز طفلی شاه	رنج پرورده گشته از پی گاه
گرچه از غش نبود آلوده	بوته غربتش بپالوده

تحرّی یعنی سزاوار جستن ۱۲

قوله
دولتشاه بن معز الدوله بهرامشاه
بن مسعود بن ابراهیم بن مسعود بن
محمود با برادر [illegible] سلطان سنجر
تخت غزنین [illegible] مدت
سی و [illegible] سال کامرانی کرده
[illegible]
وفات یافت [illegible]
حدیقه حکیم سنائی [illegible]
[illegible]

واندران طول عمر نهصد سال
سی و نه تن زوی شنید مقال
وان دگر قوم چون زبان بگشاد
خلق را جملگی بطوفان داد
لا تذر گفت قوم را یکسر
زانکه کردند زو بجمله حذر
دعوت من چو دعوت نوحست
گفته من طراوت روحست
هر که بشنید نصح اورا به
وانکه نشنید خیر ما را چه
ما نمودیم راه رشد و نجات
ختم کردیم بر نبی صلوات
هر کرا این سخن پسند آمد
پند را جمله کاربند آمد
سود کرد ارچه مایه اندک داشت
بر همه اهل فضل سر بفراشت
وانکه نشنید و گفت باد است این
فشوم زو بدین حدیث حزین
چون برش باد بود باد انکار
دل ازین گفت هرزه رنجه مدار
خود سخن در وجود چند آمد
که همه خلق را پسند آمد
گر بدی بر مزاجها تعظیم
کی شدی نفس بسان افک قدیم
یا رب این پندها ز نا اهلان
همچو عنقا ز بد کنی پنهان
دور کن دور ز رحمت جاهل
دست نا اهل زین سخن بگسل
بس کن از پند و مدح اگر گوئی
که ازو دین حق گرد نیروی

بماندان

[illegible]

لا تذر گفت الخ اشارتست بآیه که در سوره نوح در سپاره تبارک واقع شده لا تذر علی الارض من الکافرین دیارا یعنی مگذار بر روی زمین از کافران [illegible]

۶۲

[illegible] یعنی [illegible] عامست یعنی [illegible] زنده مگذار [illegible] اشارتست بآیه هذا افک قدیم که در سپاره [illegible] سوره احقاف واقع شده این [illegible] کهنه است یعنی پیشینیان [illegible] میگفتند

مایهٔ روح صورت خوبش
او چو یوسف پدر چو یعقوبش

از درون هم چراغ و هم مونس
وز برون هم شمامه هم مجلس

بوده بحر کفایتش ز صفا
بوده دُرّ درایتش ز وفا

این یکی پر جواهر احسان
وان دگر پر جواهر برهان

روی خوبش چنان ملک دلسان
خلق نیکوش منهی غمّان

از برون گرچه لعبت خون دارد
مشک غمّاز اندرون دارد

گاه او هفتخوان اسرافیل
قهر او چار میخ عزرائیل

دست رادش بجو و پیوستن
فارغست از گشادن و بستن

پر گهر همچو گوش و گردن کان
آب ظرفش ز روی موی چکان

چون نماید بروح صورت راز
چون زند بر فلک بخشم آواز

چشم گوش ست بهر آوازش
گوش چشم ست از پی رازش

گرچه چشمیست چرخ چون عبهر
گوش گرده همه چو سیسنبر

گرچه با قامت کشیده رود
عقل در راه او بدیده رود

خرد و جان طبیع در فرمان
این سه جویده همی ز عفوش امان

بارهٔ بخت او چو رخش قدر
هرگز اندر نیاید او بر سر

[illegible]

۶۲۷

[illegible]

بود شاه غریب همچون جم
بود خرد و بزرگ چون خاتم
خرد جرم[له] و بزرگ فرمان بود
راست چون خاتم سلیمان بود
خرد بود و جهان فراوان دید
مردم دیده بود از آن آن دید
مردم دیده بی نهان بینی
هم ز خردی کند جهان بینی
نقطهٔ نی و این جهان در وی
ذرهٔ نی و آسمان در وی
عمر او اندک و خرد بسیار
همچو چشم خرد شده بیدار
گرچه بسیار[عه] سال بر نشمرد
نبود هیچ طفل بجز خرد خرد
دیده از دیدهٔ پسندیده
همه گیتی چو مردم دیده
جرم او خرد بود چون اکسیر
باز معنی بزرگ و قدر خطیر
نکت او بخشندی و بخشم
اندک و دوربین چو مردم چشم
دولت از بهر میر دولت شاه
جامه از مهر کرد و خانه ز ماه
فلک[سه] از بهر خدمت در او
گشته مانند تاج افسر او
چون بدانست بندگی کردن
پس بدانست بنده پروردن
چون پیمبر به یثرب افتاده
وامده بازو مکه بگشاده
بوده خوب نسیب چون یوسف
هم بطفلی غریب چون یوسف

[له] قوله خرد جرم ای جرم بکسر جیم و سکون را بمعنی جثه و تن و اجرام جمع

[عه] قوله [illegible] بسیار سال ای بخرد [illegible] اول و سکون ثانی [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible]

[سه] [illegible] فلک [illegible] [illegible]

کند از بهر زینت و جاهش
پرده داری خاک درگاهش

تا چه فرماید آن سپهر سرور
چون گشاده ز روی پرده نور

ای امیر بلند پایه چو مهر
همره عمر تست دور سپهر

نفخ صورست از تو جود و کرم
دست بذل تو گور و مرده درم

ای بهی طلعت بهار فشان
وی قوی طالع قوی فرمان

دست جود تو در شب دیجور
پایدارست تا بروز نشور

زانکه تا خلق را خبر باشد
شام بر دشمنت سحر باشد

اوست اکنون سلالهٔ شاهی
دولت او را گزیده همراهی

زور و زر بهر شاه دارد و پیل
گل نباشد برنگ و بوی بخیل

عدل او در ولایت تیمار
چون نسیم سحر بفصل بهار

برگرفت از عطا و عدل محل
گفت و گوی از میان عمر و اجل

چشم دولت بدو شدست قریر
شاهی او را همی کند تقریر

منتهای بدی همی داند
برتری در هنر و تیغ و داند

نخوتش هرچه کم به نیرو تر
قدرتش هرچه بیش خوشخوتر

همه عدلش برای دین باشد
در امارت عمارت این باشد

یعنی عدل [illegible] ۱۱

۶۲۹
[illegible]
عطای دشمن تو بود [illegible]
آنکه خلق از عطا خبر دارد
آگاه شوند [illegible] ظهور مبدل میگردد
[illegible] میشود و بآخر میرسد ۱۲

گردون گردنان بطوق سعی اش
خود بود بسته بهر جود و عطاش

فلکی گرد نیاب و بد میکرد
چون شدی قطب گرد خود میگرد

پدرسی کو چنین پسر دارد
جفت جان دیده بسر دارد

هر کجا آفتاب و ذر باشد
در و بام از نظاره پر باشد

در غمش چون سنان کمر بندد
خون همی ریزد و همی خندد

گر گریزد ز زشت و از نیکو
بوی خلقش بگوید اینک او

خلق او را ز بهر راحت دل
بنده گل شد چو بر دمید از گل

دلش از باغ آنجهانی به
خلقش از آب زندگانی به

خلق او گوی از نبی دل و دین
باد وزد کاروان خلخ و چین

عزم و حزمش ازل فریب چو صدق
خلق و خلقش ابد شکیب چو حدق

آخر از برگ سوسن و گلزار
بینوا کی بود نسیم بهار

تا چو خورشید بر دو عالم تافت
هر دو عالم بدرگهش بشتافت

صفت شرم در دو ابرو کاشت
قوت شیر در دو بازو داشت

عقل او در سحرگه فضلا
آفتابیست در شب عقلا

گر به بیند جمال او را حور
از ریاض دل و حیاض حبور

خلق او [illegible] فرخ شه [illegible] از ترکستان [illegible] عزم و حزمش ازل [illegible] ازل فریب صفت [illegible] در عزم و صدق تشبیه واقع شده و مصرع ثانی [illegible] ۶۲۸ [illegible]

ای چو خورشید آسمان بجمال وی چو ماه چهارده بکمال
بنده چون عدل و ملک و شاه بیال خردی داشت پیش شاه کشید
گر از بهر تو همی بندم وز پی سوختن همی خندم
چون تو گیری بدستم ای بجوی هم تو بندم بسان وستبنوی
عقل را در سرا بخانهٔ جان در ره حکمت بیان و بنان
نیست از عشق کس چو من مستش نیک بنگر که تا چو من هستش
فلکم میر صادقان داند خردم بیاب عاشقان خواند
شعفی در و عاشقان شعرم زان چنین خوار مایه بی سعرم
راست چون نور برق نه ابر بلند من همی گریم و تو خویش می خند
آن نه بینی میان جمع سهی خنده گریم بسان شمع سهی
آرزوهاست در سر قلمم که نه از لوح دوست روح کمم
از گل آبستن ست خانهٔ من زان همی گل خورد چو آبستن
از همه چیز تیره و روشن لیک آرزو چو آبستن
سایه باید ز گل چو دارم امن باید ز بد چو در حرمم
تا ز روز و شب تو ام قسمت شب من روز و زهر من شکرت

۶۳۱

[illegible]

دارد از یاد کرد منت عار — اینت نیکوکن و فرامشکار
بذل او از مگر مقصورست — لفظ او از چنین کنم دورست
بوسه جای سر و کله پاشش — مرجع آفتاب و مه پاشش
خانهٔ اوست ثانهٔ شاهی — خانهٔ مشتری بود ماهی
بندگانند شاه یزدان را — بنده تر پادشاه گیهان را
جود او شکر را کند زنده — جاه او خلق را کند بنده
باد هر دم برای مقصودش — شکر بر سر جودش
یارب او را برای خوش نفسان — بقصارای آرزو برسان
شاه را چشم از و شده روشن — رام او شد زمانهٔ توسن
اینچنین ایرج و اینچنین تعظیم — برسد حکم او بهفت اقلیم
این بگفتم بر پناه جهان — بازگشتم بمدح شاه جهان

[illegible]

انچه گفته شد در مدح دولتشاه پسر بهرام شاه

بنده در پیش شاه دین پرور — عقل در حجل کشید و جان در سر
پیش شه تا آمد اینجهان خورده — چون نسیم بهار سرنی خرده
پیش شه تا آمدست عقل رهی — همچو باد شمال دست تهی

۶۳۴

[illegible]

[illegible]

هست بر رای روشنش جاوید　　همه پنهان چرخ چون خورشید
چرخ تمکین ده است پاشش را　　شرع تلقین کننده رایش را
گردنکشان بجد حشمت و جد　　صفحهٔ تیغ و صفحهٔ کاغذ
ملک را عزم و حزم او جوشن　　راز چون روز پیش او روشن
راز چون آشکار نزد ویش　　زان دل دوربین باریکیش
چرخ را جود او گدای کند　　بوم را فر او همای کند
کلک او نقشبند عدل و یقین　　ملک او خانه دار معنی دین
تیغ در دست پادشاه جهان　　هم فلک رنگ و هم ملک فرمان
چون فلک صد هزار گونش رای　　همچو ذره دو عالم او را جای
پیش عدلش میان خلق جهان　　ظلم گشته ست عدل نوشروان
چون علی هم شجاع و هم عالم　　نه چو حجاج باغی و ظالم
رای او چون شهاب ثاقب دان　　روی او تختهٔ مناقب دان
منظر و مخبرش لطیف و بدیع　　صورت و سیرتش ظریف و رفیع
هر شهی کو ز جاه بر راه است　　بندهٔ خاک درگه شاه است
ملک او پای بند دشمن اوست　　کلک او دستیار باطن اوست

[illegible]
ساختن و نیم در آهن
استواری و هموار کردن
تنگ بر سوز و هوشیاری
دانائی در کار و فراهم
آوردن کار خویش را ۱۲
منتخب اللغات ۱۲
ملک او
دستیار بتحتانی
در اصل
کمک یعنی
مدد و معاون
۱۲

قوله دختر طبع بنده الخ کابین بر وزن کابین هم زنان را گویند و آن بر [illegible] که در هنگام عقد بستن [illegible] کردن زنان مقرر کنند [illegible] برهان قاطع

همه را از شب روزه حامل و من / در شب او هم از شب آبستن
عمر گشته بخیره باد مرا / تا چه آید ز بامداد مرا
بنده بی طمع منم دانی / پس چرا از برم همی رانی
دختر طبع بنده هست چو دین / هم سبکروح و هم گران کابین
گرچه از عقل دیده پر هوشم / پیش چشم تو حلقه در گوشم
همچو استاد در زی اینجا / نه ببندم گره و نه سینه باه
نام او گر کند بکام گذر / راست چون گل شود دهان پر زر
بر درش گر کسی مقام کند / عقل کلی برو سلام کند
دل آن جان که مدح او گوید / جان آن دل گل بقا بوید
همچو گل چون ز جود رش آید نام / ریزه زر شود سخن در کام
همچو هدهد کنم زمین بر بوس / تا مرا مرغ گیرد از سالوس
دوست گل را نه رایگان دارد / کو زر و سیم در دهان دارد
همچو گل تازه روی خوشبوییست / پشت و رویش همین همه رویست
از پی عدل شاه شاخ چمن / گل عمامه است و چرخ پیراهن
از پی ملک چرخ در تدبیر / ماه حکمت و آفتاب ضمیر

[illegible]

ای او همچو دین جهان آرای — وهم او همچو مه فلک پیمای
برکشنده و فگنده گانست او — کار فرمای بندگانست او
تن او چون قمر فلک پیمای — جانش چون مشتری همایون رای
از پی گفت و کرد دون ظریف — گوش و چشمش شده دو عقل شریف
چشم شد کور چون خرد نگریست — ملک خندید چون قلم بگریست
هر که یکدم نشست بر خوانش — عقل برخاست از پی جانش
دون که او را زمان گرفت زبون — تیغ سلطان برو بگرید خون
تیغ او بر عدو چنین گرمست — بروی از فضل شاه او چه کمست
از شمر آب هر کسی ببرد — چون بدریا رسید کس نخورد
تا بجویست اگرچه خاین نیست — زابجوی آب جوی ایمن نیست
چون بدریا رسد ز جوی و ز دشت — مانع هم گرد او نیارد گشت
که غریب ارچه ذو فنون باشد — هم بدست جهان زبون باشد
تا ترا چرخ شاه غزنین خواند — هیچ غزنیچه غریب نماند
خشک و زارا که گشت زار بود — هر کجا غول غوله زار بود
اهل غزنین کنون برآسوده‌اند — از زیانی که بود برسودند

[illegible]

۶۳۵ و چون قوله بیت همین که از جوی و دشت بدریا رسید مانع که یعنی نوعی از غربت هم گردان نتواند گشت یعنی غریب ارچه ذو فنون باشد هم بدست زمانه زبونست پس خلاصه مقصود این چهار بیت آن باشد که دون که زمانه او را زبون گرفته است از قبیل غربت که هر کس او در [illegible] اوقات درست و از ظالم [illegible] بر این [illegible] چون بدریا رسید در ظل حمایت تیغ شاه [illegible] آن [illegible] ۱۲

همه چشمش بروی محرومان / همه گوشش بسوی مظلومان
شاه باگر نشاط صید کند / عزم او پای گور قید کند
دشمنش دل نهاده بر کم دل / بی بهار ایگان خورد غم دل
صورت شمس ار کمین سازد / زاسمان عدو زمین سازد
آن کسانی که در سرای خسان / مانده بودند بی سر و سامان
ذلت و غلت و مهانت چرخ / میکشیدند از خیانت چرخ
چون بدین بارگاه پیوستند / از غریبی و غبن و غم رستند
بست از بهر قد خرمن برخ / برگریبان روز دامن چرخ
شب او گرچه مستمند بود / از پی روزهای بند بود
خسرو شرق شاه بهرام است / که بدو تن مملکت رام است
صبح ملکش چو بردمید از شرق / جز ثبات و بقا ندید از شرق
در رخ خسرو خردمندان / خنده کرد بی لب و دندان
ماه نوبود روی فرخ او / خنده زد زان سپهر بر رخ او
صبح و مه زان سبب فزاینده است / ملک او زین دو روی پاینده است
ز که چون آفتاب رخشانست / نعل اسپش چو مه درافشانست

۱۵ قوله دشمنش دل نهاده الخ کم بالفتح نقیض بیش باشد و نیز [illegible] گذاشتن باشد [illegible] حدیقه حکیم سنائی [illegible]

سے نماید ز گرز کوه گداز	وز خدنگ چو مرگ جان پرداز
گرزها ابرهای مرجان نم	تیرها اژدهای آتش دم
اوست چون کوه پر ز زر عیار	مایهٔ ابر خیزد از کهسار
اشهب اندر میان میدان تاز	از سر دشمنان تو چوگان ساز
برگسسته طویله ها گزاف	بر دریده منطقهای مصاف
ملک بر خود به تیغ کردی راست	خه نما میزد اینت دل که تراست
نتوان گفت دولت دریایست	خلق را مأمنست و ملجایست
مشتری تا که پیش تخت آید	التماس ترا سهی باید
ماه جان از نیاد ملک تو برد	زحل این حل و عقد بر تو شمرد
آنچنان آمدی ز راه و سفر	که ز معراج روح پیغمبر
دست در مغز مرکز سفلی	پای بر فرق عالم علوی
تا گذشته از آن طریق نفس	طاعت شه گذشت از آن ره و بس
سپر آسمان بر آن خندد	کش پی رزم تو کمر بندد
زار زار از فلک فرو ریزد	تا دگر از درت بپرهیزد
بختم امروز رهنمای آمد	که پناه تو ام بجای آمد

[illegible]

[illegible] ۶۳ [illegible] بستند ۱۲ [illegible]
اینت بکسر اول و سکون ثانی و نون و فوقانی [illegible] کلمهٔ تحسین است ۱۲

له

هر که از بهر شاه رنج کشید
رنج او سوی خانهٔ گنج کشید

پس نه چون آفتاب شاه آثار
ورافق کی شود سلیمان وار

شاه کو تاج پر گهر جوید
گوهر تیغ را بخون شوید

بر در قصر شاه دین پرور
از پی ننگ نام و کسب هنر

تیغ داران چو نیزه و چو سنان
همه برجسته و ببسته میان

جان فدی کرده پیش شاه همه
گرچه بیگانه خویش شاه همه

کی نماید برد نوک سنان
سایهٔ دوک دوکدان زنان

خصم را از سنان گردون سوز
بنموده ستاره اندر روز

دست شه راد و بی بسیج بود
کابر بی آب و آتش ایچ بود

بسیج اینجا بمعنی ساختگی است

دست و تیغش بدشمن آتش داد
کابر برابر سود و آتش زاد

دست او آتشی ست گوهر بار
رای او همچو بحر گوهر دار

آتش انگیخت در دل دشمن
دست آن گرزگیر قلعه شکن

درگه او پناه را شاید
تاج او تخت ماه را شاید

گر بروز مصاف کین باشد
آسمان زیر او زمین باشد

دست و تیغش زد آتش اندر گبر
برق زاید چو ساید ابر برابر

له قوله هر که از بهر شاه تا بیت دوم درین دو بیت تعقید واقع شده حاصل معنی آنکه هر که از برای شاه رنج کشیده گنج [illegible] رنج او بسبب شیرین [illegible] ٦٣ [illegible] سوی خانهٔ او [illegible] آفتاب [illegible] شاه آثار که [illegible] شاه دل فلک [illegible] نماید رنج [illegible] سلیمان وار در افق [illegible] مطلب [illegible] گردد

مینماید

نه فگندند در مغاک او را
نه کلاه آمد آن هلاک او را

چاه دانست جمله آن اخوان
نه همه چاه یوسف آمد آن

مال بارست چون گدائی هر
چاه جاه ست چون خدائی هر

نه زلیخا ز چهرهٔ نیکوش
بغلامی خرید و شد هندوش

پیرزن را بسوی دیدهٔ او
خواجه آمد درم خریدهٔ او

نه عزیزش چو وقت جاه آمد
بنده پنداشت پادشاه آمد

این عطا چیست کار کارگشای
وین شرف چیست لطف بار خدای

نه پیمبر چو رخ به یثرب داد
لشکر آورد و مکه را بگشاد

لطف حق گر بخاک پیوندد
آدم آنجا رود کمر بندد

سر آتش چو باد سار شود
آب با ابلیس خاکسار شود

نه چو ره رفتنش نیاز آمد
منهزم رفت و شاه باز آمد

بی زبان بازگشت سوی مکان
خود ز سیر آفتاب اچه زبان

سوی همشهریانش از زن و مرد
تا عزیزش نکرد جلوه نکرد

آسمان از سفر نمود جلال
قمر اندر سفر گرفت کمال

آب گیر و زماه اگر خواهد
کابروی فرشتگان کاهد

[illegible]

۶۳۹

[illegible]

ک قرار گرفت
بود و بشارت یافته
فلما دخلوا علیه قالوا
یا ایها العزیز مسنا
واهلنا الضر وجئنا
ببضاعة مزجاة فاوف
لنا الکیل و
تصدق علینا
ان الله یجزی
المتصدقین وقتی
که مسعود از اخوان و [illegible]
بر سبیل سوال در سوره
یوسف و در سیپاره
و ما ابری نفسی در ربع
شده پس آن هنگام
که آمدند برادران یوسف
بر وی گفتند ای عزیز
[illegible]

[illegible]

خدمت من بهشت را ماند
حور زیبا سرشت را ماند

شاخ طوبی ست از همه روئی
شهر عیسی ست از همه سوئی

ای سنائی بگرد رضوان پوی
در آن از ثنای سلطان جوی

شاه بهرامشاه مسعود آن
که بحق اوست پادشاه جهان

ای سنائی بگم سنائی گیر
با ثنای شه آشنائی گیر

کانکه گوید بمدح او سخنی
چون صدف پر گهر کند دهنی

فی بدایة دولته

مثل ابتدای دولت شاه
هست چون یوسف و برادر و چاه

بود از آغاز رنج و غم خوردن
عاقبت گنج بود و بر خوردن

آن فگندن بچاه بهر الم
وان بها کردنش بهژده درم

قیمتش هژده قلب با کم و بیش
وا و ز هژده هزار عالم بیش

هر درم زو چو عالمی آراست
بود هژده هزار عالم راست

گرچه ز اخوان هوان رسید او را
کار محنت بجان رسید او را

آخر الامر عالم و شه شد
بر سپهر شرف خور و مه شد

گرچه بودند شاه و مهتر او
نه گدایان شدند بر در او

[illegible]

گر چو شب رفت چون نهار آمد
ور چو دی رفت و چون بهار آمد

تا سوی شهر خویش باز نشد
دیدهٔ ملک و دینش باز نشد

شاه با رافت آشنا باشد
متهور چه پادشا باشد

متهور تباه دارد ملک
وز متهور سیاه دارد ملک

ور متهور کسی فلاح ندید
روی آرامش و صلاح ندید

کشوری را دو پادشا هرزه است
در یکی تن یکی دل از دو است

یک جهان پشه را کشد بر جای
روزگار از دو پیل پهلو سای

یک جهان نور را شهابی بس
چرخ را خسرو آفتابی بس

خاک پا بی زبانی تا زانو
خانه را که دوست کدبانو

مثل خانه هست خود گفته
بد و کدبانوست ناخفته

گرت باید شکسته سر ز زمین
بیکی هره بر دو کره نشین

پیش او خصم را سراب شمر
یا چو سیماب و آفتاب شمر

هر سر از دی که تاج خواه آمد
همچو شمع آتشین کلاه آمد

لعل کان را نه سنگ لین دارند
مرد دنیا نه مرد دین دارند

نیک اند زمانه ناخوش و خوش
تا قد بید و عود دان آتش

[illegible]

اسم [illegible]

شکسته سر ز زمین بلند [illegible]

گرت باید [illegible]

همان [illegible]

سازد از زمین [illegible]

۱۲ لط

بیخ شاخی که لطف حق پرورد — کی زند دور زمانه گیرد گرد
بلبلی را که چرخ کرد عزیز — قفص پیش دشمنش پر تیز
نه فریدون گاو پرورده — گرد شیر گرسنه را برده
نه بکاوه و بسعی یک دو کیا — بستد از بیوراسپ ملک نیا
بدره حب مصلحت خسرو — خویشی کهنه را بدولت نو
نه بسکندر پی معادارا — گشت دارای این دارا را
کس مینداد تا برستاخیز — آنچه شیرویه کرد با پرویز
عز و شاهی بخصم خویش بماند — هر که دین عزیز بر خود خواند
ملک میراثیان ازمانده است — ملک شمشیر ملک پاینده است
از شهان مرد رست در عالم — ملک میراث و ملک تیغ بهم
چونکه سلطان عادل اعظم — ملک و دین را بکرد با هم ضم
کرد از ان نیزه زبان باریک — دیده عمر دشمنان تاریک
گر فرستد بروم نامه خویش — تو نه بینی بروم یک بدکیش
روی بخشش از ان بکریان کرد — تا عدو را غذی گریان کرد
آمده سوی شهر واز مردیش — بوده داد و دهش ره آوردیش

اول دوتا ثانی بفتوح بالف کشیده یعنی کی هست که پادشاه بزرگ جبار باشد و بمعنی مرزبان [illegible] و بمعنی پهلوان [illegible] دهقان هم باشد [illegible]

با دست کی با کم

گاو پیانی منسوب

ضحاک را [illegible] بر سر

مشهور که فریدون را [illegible]

آنکه [illegible] بوده

[illegible] داد و نام

بکاوه آهنگر [illegible]

[illegible]

چاکرش ارسلان و چو بک باشد / ورنه بر درگهش دو سگ باشد
کینش از شاه چین کند آهنگ / اهل چین را اندانی از سر تنگ
ملکتش بهر عقل و دین باشد / هر که حق پرور چنین باشد
ای شهنشه ز روی استحقاق / از پی ملکت همه آفاق
چون تو سر را همی نشاند چرخ / تا بدانی که نیک داند چرخ
بر سرش تاج شاه و افسر ملک / زانکه داند که کیست در خور ملک
داد مر دیش چتر و ملک و نگین / از تو رسم نکو نکرد است این
چون گرفت او به تیغ شاه چو خور / بخت گفتش ز تخت خود بر خور
از پی عدل و فضل شاهانه / گور با شیر گشت همخانه
بال شاهین چو حال [illegible] / کنج شک خالی آمد از گنجشک
ملک و ظل چتر او [illegible] / کرد خوش چار دست و پای آهنگ
عدل او با جهان [illegible] / ظلم از ره رفته در شکر غایت
تخت چون [illegible] / بخت بی او ربابه گفت
چون بدید آهست جوهر مرش / ظفر آمد پذیره مر ویش
هفت و پنج و چهار زا کر [illegible] / با همه عز قند زاول باش

اللهم اهله علینا
بالامن والایمان
والسلامة والاسلام
ربی و ربک الله
این دعا بخوان
وقت رویت هلال

او بداند که شمع ملت کیست		او شناسد که اصل دولت چیست
شیطان را شناسد از سلطان		غیث را باز داند از طوفان
پیش ازین گرچه مرد پرور بود		نام بهرام نحس اصغر بود
شه چو همنام گشت با بهرام		سعد اکبر نهاد چرخش نام
پر گهر زان جمال چون خورشید		دامن بخت و آستین امید
عالم پیر نو جوان گشته		دین و دولت بدو عیان گشته
هر که دریا ز کف غبار کند		ماهی از تابه کی شکار کند
ملک بگذاشت از خداوندی		جان نگه داشت از خردمندی
جان نگه داشتن ز ملک به است		دُر دریا ز چوب فُلک به است
بهم آورد وصل و از یکبار		ملک میراث و تیغ حیدروا
آرزو بود ملک را اهل وداد		آرزو در کنار ملک نهاد
دین و ملک او بهم فراز آورد		جامهٔ شرع را طراز آورد
این تحمل که شه تحمل کرد		خاک را مال و آب را گل کرد
شه چو مه در محاق با اعزاز		شاه رفت و شهنشه آمد باز
ملک را ملک و هم چنین باشد		من چو فالی زدم چنین باشد

قوله
شیطان را [illegible]
غیث بالفتح
باران و باریدن
و بارانیدن
قوله جان نگه داشتن
فلک بالضم [illegible]
[illegible]

از دو یک نیر بجز د باشد
در نیامی دو تیغ بد باشد

هست شمشیر منفرد چون شیر
شیر و شمشیر هیبت شاه دلیر

بادوشه ملک و دین عقیم بود
مادر ملک از آن عقیم بود

بیشتر زین یکش عنان فساد
که چنین سست ملک را بنیاد

شه چو بر تخت ملک خویش نشست
دست او پای ظلم را بشکست

ملک با پادشاه فرخ رای
میکشد این شرف در پای

قدح مهر شاه بر کف او
لشکر فتح و نصر در صف او

زین قبل نوش میکند شب و روز
شربت مهر شاه دین افروز

شکر او شکر این اهل زمین
غرفه او ظرف حسن حور العین

فتنه و ظلم را کند در خواب
ملک آباد را چه هست خراب

فتنه در خواب شد ز صولت او
عدل بیدار شد ز دولت او

عدل او جانفزای عمرکاه است
فضل او همچو عمر جان خواه است

قمر خاور ز نور طلعت اوست
فخر و عار قضا ز خلعت اوست

کند املا برای جان تن خویش
لعبت دیده بسخت نقش

در سخن لفظ او چو سحر حلال
در جهان جود او چو عذب زلال

[illegible]

[illegible]
لعبت بلعبت دیده
در لعبت صورت معنی چنین
خواهد بود که لعبت دیده
نسخه در سخن [illegible]
برای [illegible] جان و تن
املا میکند ۱۲

همه اطفال چرخ را با دام | چون دو حرفست از میانه نام
لاجرم زین سه دین و بخشش و جاه | چون سه حرفست بر دو عالم شاه
یعنی شین الف و ها،
جود و دینار و بخل و دین دارد | بر دو گیتی شرف بدین دارد
در وفا و سخا بجان و بمال | نه فزایش کند دلش نه زوال
تا بهشت ست خلق او انباز | زان نترسد همی ز مرگ و نیاز
کف او چون به بخشش آرد رای | تو جهان بخش و بر جهان بخشای
گفته در بذله از پی بذلش | ضاعف الله ملکه عدلش
مشرک آن روی خوب دیده پگاه | گفت پس لا اله الا الله
بجهان داده زر کانی را | صدقه جان و زندگانی را
آسیا گر ز خلق او بوید | در زمان ز آس کیمیا روید
تا که بگزید مهر ایزد آن | خصم چون آسیاست سرگردان
هست خصمش ز بیم او مدهوش | آسیاوار با فغان و خروش
هست خالی ز نقص عیب و فضول | ملک محمود و خاندان رسول
این ز کعبه بتان برون انداخت | آن ز بت سومنات را پرداخت
کعبه و سومنات چون افلاک | شد ز محمود و از محمد پاک

قال المولوی المعنوی [illegible] ای با امساکی و عین عطا کی ممنوعه بنهایت محمودیت عدم عطا و بمصارف [illegible] باشد بی نفع امساکی که در راه دینار الهی بخل [illegible]

ازدو نعت [illegible] مال حق را [illegible] و امساک بر بخل دارد که هر دو محمود است ازین جهت بر دو گیتی یعنی اهل دو عالم که عبارت از دنیا و آخرت باشد یا عالم [illegible]

[illegible]

هست خواهنده خواه بخشش شاه	نه چو شاهان عصر خواسته خواه
شیر گر ظلم و حرص دارد تیز	خوان مر او را تو باز و مور نیز
جود و عدلی که در سرشته خوست	بازوی ملک را قوی نیروست
زامن او زیر پردهٔ تسکین	محکم گشته فتنهٔ خفتین
الفت عدل او ز راه صواب	الفت داده میان آتش و آب
عدل او در سرای نفس و نفس	آفت جغد و کرکس آمد و بس
که چو آمد همای شاه پدید	جغد غزنین بروم و چین برسید
عرصهٔ خلد شد گل از دادش	نافهٔ مشک شد دل از یادش
از پی عدل چون بخشم آید	کشش اندر میان چشم آید
که شد از عدل شاه شاه تبار	گرگ با میش و ستمگانی خوار
خلق او مایهٔ ظریفانست	عدل او دایهٔ ضعیفانست
ره بر آن گشت همچو معصومان	عدل او بر دعای مظلومان
ابر آن ملکی که عدل بار شود	تیر ماه جهان بهار شود
کشوری را که عدل عام ندید	بوم در بومش ایچ بام ندید
شرع را دستیاری و داده است	ملک را پایداری و داده است

[illegible]

یعنی چنانچه معصومان
که نظر از ایشان بر [illegible]
می آید و راه ظلم را بر افکنده اند
عدل او بر دعای مظلومان
راه بر افکند یعنی نظر [illegible]
می آید که دعای مظلومان

[illegible] معطل شده ۱۲۰۰

پیش رایش گران ویست جبل پیش حکمش تهی و ویست جذر
میوهٔ شاخ جود او هموار بهمه جا رسیده طوبی وار
زاید از خلق او چو گل ز نسیم دشت چون چشم نرگس از زر و سیم
هر کجا خلق شاه ما باشد باد مشک خطا خطا باشد
چون بقای بهشت پاینده است همتش هم چنو فزاینده است
هر که درگاه او پناه گرفت دست بر چرخ کرد و ماه گرفت
نسبت از وی گرفت خلد و خلود خلد گشت از وجود او موجود
جان و جن ظلمتست با جاهش رمل و نمل اندکست با مالش
سر باید ز دشمنان در رزم تاج بخشد بدوستان در بزم
بندیده ز دست او و کمند نه زر او نه جان دشمن بند
مال در جود چون سحاب دهد شوره را همچو گلبن آب دهد
نیست اندر سفر ببحر و ببر چون دل و جیبش ایچ جایی آور
گنج را چشم زخم شد بخشش ظلم را گوشمال شد عدلش
ما ولی عیسی از وی آموزد عدل او چشم ظلم بر دوزد
نیست با جودش از پی مقدار سیم بازار گرد را بازار

ل قوله نسبت ازوی الخ تقدیم ظرف
برای حصر است یعنی نسبت
ازوی گرفتن خلد و خلود و
بوجود گشتن خلد از وجود او
باعتبار حقیقت [illegible]
و مراد از وجود وجود علمی یا [illegible]

[illegible]

عدل این شه چو رفت در خفت جنگ / تیغ را سبز جامه کرد از زنگ
از شرف یافت چون حیوان / چوب منبر ز خطبهٔ او جان
گشت و دیو ستنبه را از تاب / گوهر چتر او بجای شهاب
چون ز فتراک برگشاد کمند / دشمنش ماند از فزع در بند
از پی کسب بخشش و جاهش / بوسه آلود چرخ شد راهش
مالکان را ز بهر جاه و فرش / بوسه جای شدست بگذرش
شد ز بوسهٔ شهان بدر مثال / خاک درگاه او هلال هلال
ابر و دریا غلام کفت ویند / در وفاقش همیشه رستی اند
کان و دریا برش بود درویش / بخشش او ز هر دو باشد بیش
از پی رفعت جلال و کمال / وز پی زینت جلال و جمال
بوسه چین آفتاب در ره او / خاک روب آسمان ز درگه او
وز پی زینت قبول و ردش / دو ریزه بر درند نیک و بدش
چون شود ملک یابی سر گند او / چون بخفتد زمانه بر گند او
سعی او بازوی دلیرانست / سهم او یوز بند شیرانست
در خطا زیر بند و زود گذار / در عطا سخت مهر و سست مهار

علّه وذ سعی او
یا بچه یوز بند بفتح
بای فارسی و سکون
ثانی مجهول و زاء
هوز و بزای فارسی
نام آهوی چرخی باشد
که گیرد و گیرد آهوان

حیوانات

بند ۱۲

نشاید

دولت ایزد ازو هیچ نشکیبد — گر شکیبد فناش بفریبد
کانصاف ازو جدا باشد — دد بود دد نه پادشا باشد
عدل شه پاسبان ملکت اوست — بذل او قهرمان دولت اوست
عدل بی بذل شاخ بی ثمرست — بذل بی عدل پای ابترست
بر زبانی که ذکر شاه بود — میوهٔ ملک را چو ماه بود
از بهای شه همایون پی — خاک غزنین شدست و غزن جو
شد جهان تا شد او جهانبانش — چون نهانخانهٔ دل و جانش
در نهانخانهٔ روان و دلش — از پی فر کل و زیب گلش
لوح محفوظ را مکان شد این — بیت معمور را نشان شد این
هست شاه از برای مستان را — دل فراخان و تنگدستان را
چون ازو عدل و نیکی نبود — خود نه سلطان که آدمی نبود
عدل وقتی که شمع افروزد — گرگ را گوسفندی آموزد
باز وقتی که جور زور کند — سینهٔ شیر گور گور کند
ایزد از بنده راستی وز خواست — دولت راست راستکاران راست
پادشاهی که راست رو نبود — زرع باشد ولی درو نبود

قهرمیت صاحب قاموس ذکر نکرده و در نهایه آورده است منتخب اللغات

این لفظ در عمل [illegible] بکار [illegible] قهرمان [illegible] پادشاهی اول ملک بضم [illegible] ۱۲ قوله عدل شه پاسبان

۱۳ قوله از بهای [illegible] بها بفتح اول بمعنی خوبی و زیبائی باشد منتخب اللغات ۶۴۸

[illegible]

بتوان روز پشت نخجیر   که تبنگ زو برد همه تشویر
گرچه کشتی نه اسپ دارد سر   اسپ شه کشتی است هامون بر
کشتی از آب ساخته مفرش   اسپ شه کشتی است دریاکش
سوی پست از فراز همچو قدر   سوی بالا ز پست همچو شرر
سُم او همچو وهم گیتی دار   کوه را با زمین کند هموار
پای او دست مرگ را ماند   که کسی زو گریخت نتواند
دستُ پایش چو صبح گوشتابار   بدمدگاه روز وقت بهار
گوی زن بادپای آهن سُم   از سران سر بپای و بدُم
دارد از دیده مُهره بازی خو   چشم بد دور ازان دو چشم نکو
گر بکبر و بفر همای بود   پاره او بدست و پای بود
کم نبود از مبارزی در جوش   که سپر پشت بود و خنجر گوش
گاه تنگ از جهان برآرد گرد   بر زر جعفری کند ناورد
سرش از قبلهٔ هوا دلشاد   دُمش از قبلهٔ زمین آزاد
تخت ملکت و مسند شاهی   کوه از و پر پشیرهٔ ماهی
پشت هامون کند چو روی هدف   روی گردون کند چو پشت کشف

زر جعفری [illegible] تا [illegible] خالص بود [illegible] طلای [illegible] اکسیر [illegible] منسوب به جعفر [illegible] بوده است [illegible] پیشتر از عهد جعفر [illegible]

۶۵۱

زر جعفری [illegible] خالص کردند [illegible] طلا را [illegible] دباو منسوب شد [illegible] بفتح دال و سکون [illegible] دوال بی نقطه بمعنی تسمه [illegible] و جدال [illegible] آمده [illegible] برهان

تا نفسش مسکن صبیح و دمیم
خاطرش ناقد لئیم و کریم

همه عزم او مسدد رای
باعث عزم او مشید جای

شنوا کرده گوش حذر اصم
از صلیل و صریر تیغ و قلم

همه عالم ورا شده بنده
مرده گردد ز جود او زنده

گلبن عقل شاه در تدبیر
چون شکوفه است در جوانی پیر

آفتاب از جمال او خجل است
زروی رخ گوای در دست

خود ندیدند بر سر گاهی
سال همه‌گان چنو شاهی

سرو نداش را چو شد خندان
بنده شد دهر از بن دندان

ملک بر روی خطبه شهزاد
ظلم را سه طلاق باین داد

اینت دولت که دولتش دارد
که همی خدمتش بنگذارد

حبذا آن جمال دهر آرای
مرحبا آن سپهر قلعه گشای

خاصه وقتی که در مصاف بود
پای او بر دماغ قاف بود

مرکبش هیبت فلک دارد
که بر اعداش خاک می بارد

زیر ران تیغ دست خنجر گوش
اشهبی تیز سیر پیکان گوش

دشمن و دوست را چو نحس و چو سعد
سینه و شانه اش چو برق و چو رعد

ع صلیل آواز بریدن تیغ و آواز قلم صریر آواز قلم ۱۲ لطا

شهنشه

ماهنش مسکن [illegible] صبیح [illegible] صاد و صلاد و کریم [illegible] و سکون تحتانی [illegible] بمعنی خوب [illegible] باشد [illegible] زشت [illegible] ۱۲ لطا

۲۵

[illegible]

بهر همنامی شه خوش نام — سرخ رویست بر فلک بهرام
از پی ملک و شرع بسته کمر — پیش علم علی و عدل عمر
از پی دوستان نگاه جدال — چون شود پشت دشمنش چو دوال
عزم او تیغ ملک را ظفرست — حزم او تیر ملک را سپرست
سست پایی ز هیبت او جیحون — نرم گردن ز حکم او گردون
بکند گرز بخواهد از یک مشت — شکم خصم طبل مهره پشت
برگ سازنده از دو دست چو میغ — مرگ سوزنده از زبان چو تیغ
روح تازه شود ز دیدارش — مرده زنده شود ز گفتارش
مهدی وقت و عیسی حالست — روز و شب در جدال دجالست
رایتش را گرفت بخت بچنگ — همچو در دست ماه هفتورنگ
بهر بازوش از خط تقدیس — ظفر و فتح گشته حرز نویس
سیرت انبیاست سیرت او — حبذا سیرت و سریرت او
سیرت او روان صورت چین — سطوت او ستون خیمه دین
من چگویم که خود در احکامش — دولت از چرخ داد پیغامش
که چو تو خسروی ز بهر سریر — کم نشاند قضای حکم قدیر

یعنی هفتاورنگ ی بنات النعش ۱۱

قوله بهر همنامی شه خوش نام الخ بهرام [illegible]
بهرام [illegible] نام ستاره ایست که در فلک [illegible]
[illegible]
حدیقه حکیم سنائی [illegible]

نکند وقت حمله اندیشه سایهٔ او همی برد بیشه
مانده از چابکیش بر دوران کاربندان آسمان حیران
سوی پستی رسنده همچو رمال سوی بالا دونده همچو خیال
سوی آن بحر موج کشتی رو سفر راه کهکشان بدو جو
من در و دیده ام که از پی سود تا ابد همچنین نخواهد بود
اینچنین مرکبی چو چرخ انگار که برو نیست شهریار سوار

فی خصاله و فضیلته

عرش اگر بارگاه را زیبد شاه بهرامشاه را زیبد
شه به ثبت حقیقت اعجاز نه ز روی گزاف و راه مجاز
هست چرخ ارچه پیش دوران نیست هست قطب ارچه تنگ میدان نیست
هست ازین هوی سال و ماه مقیم نه ز رای سخیف و طبع سقیم
روز و شب با نماز و با روزه پاسبانان بام فیروزه
تا شود همچو عدل جاه ملک کمر کوه چون کلاه ملک
اجل از نام اوست مرگ طلب خرد از علم اوست برگ طلب
عدو نام اوست هر که نهشت هشت بهرامشاه و هشت بهشت

قوله سوی پستی رسنده الخ رمال بکسر رای بی نقطه و فتح میم جمع رمل است که بفتحتین بمعنی باران اندک و اندک باران شدن سال بمعنی [illegible]
[illegible]

[illegible]

گر بخواهد به تیغ موسی وار
خشک رودی کند ز دریا بار
برکشد دست شاه دین پرور
ناخن پای دشمن از رگ سر
برکشد عکس تیغ سینه درش
دلق کیمخت کرگدن ز سرش
خنجرش هست ای ملک افروز
بیلکش رای سوز و ایلک دوز
سایهٔ تیغ شاه بر چپ و وال
هست پیوسته مهترین اهوال
آتش جان دشمن آن تیغست
راست گوئی که مرگ را میغست
گوئی اهل وجود و اهل عدم
هست در تیغ شاه هر دو بهم
عدد کشتگان تیغ ملک
ذرهٔ تیغ با ستیغ ملک
ذرهٔ تیغ شاه با صولت
عدد خلق گشت در خلقت
صفت گرزش ار کنند ادا
کوه را دم فرو شود ز صدا
از سنانش آنکه جنگ آرای کند
همه تن پر دهان چو نای کند
چون بخصمش پیامی آمد ازو
دم فرو رفت و بر نیامد ازو
جانش از پیش تیغ او گذرد
همچو زنگی در آینه نگرد
هیأت تیر و گرز او در جنگ
چون کند سوی دشمنان آهنگ
دست و تیغش قضا شمار و قدر
تیر و مخش بسان شمس و قمر

۶۵۵

تیغ ملک ذرهٔ تیغ با ستیغ ملک است که ادا ... عدد ... ذرهٔ تیغ شاه با صولت در خلقت عدد خلق شده از ... وجود و معدوم

دران بهم اند ... که هر دو موجود شده

عرش و کرسی که هست از اندازه اش		روز روزی شکست از آوازه اش
گرز او را جهان خمیده کشد		رایتش را فلک بدیده کشد
صبح چون دید هازدی چیرش		رخت بر گاو بر نهد شیرش
شه چو شد بر شکار شیران چیر		شیر گردون شود ز شیری سیر
اختر آنی که حال گرداند		تیغ او را اجل کیا داند
گه بخندد بدست شاه درون		گاه بر دشمنان بگرید خون
از تف بیلک شه کشور		شاه مرغان بیفگند شهپر
ور سر گرز او زمین سپرد		جوشن ماهی ثری بدرد
نیزه را شاه اگر بجنباند		مرگ آسوده را برنجاند
هر که او خصم شهریار بود		مور گردد اگر چه مار بود
بر گرد گر بخواهد او بسنان		آسمان را طبق طبق آسان
تیغ همنام او چو کین توزد		کین گزاری ز تیغش آموزد
خنجر او چو قاف کاف شود		قاف از ان بوی نافه ناف شود
تیز شمشیر او بدید و گریز		تیغ او بر عدو ست رستاخیز
زابر شمشیر ملک بارنده		چمن ملک را نگارنده

عرش و کرسی الخ روز که در معنی ثانی واقع شده متعلق بلفظ اندازه است که از مصراع اول است یعنی زمان عبارت از مقدار حرکت فلک اعظم است که کنایه از عرش است

[illegible] ۶۵

یعنی [illegible]
یعنی که [illegible] مقدار
و از اندازه او یعنی از آوازه
[illegible]
صبح و [illegible]

[illegible]

جور چون دور چرخ دم در دم کار چون زلف یار خم در خم
مردشان پیش مرگ نقش انگیز اسپ شان جابه کوب زنگ آمیز
همه رنگ نوا و جامه برگ همه نقش و نگار خانه مرگ
از دل هندوان میده حیات ترک ترکان شمرده در درکات
خصلت زشت اگر در ایشان حس غماز یار بر همه شان
زرحمتی بوده آب و گل همه را زرحمتی گشته جان و دل همه را
بر سر تیغ او ز عشق علم جان شان بوسه زن دو دو چو قلم
گرچه چون کوه سنگ تن بودند پیش او آهنین کفن بودند
گردنا که ز فرق تاج و کلاه شاه بهرام شاه رزمگاه
غنیمه را آب بخت بر آتش زان ره آموز ابر دریاکش
بر دل از تیغ و هیبت شه شان کر کوه شد کمرگه شان
شود ار دست بر نهد بکمان چرخ زان نیم چرخ او حیران
دشمنانش بروز کین و نبرد چون زن مستحاضه گردد مرد
از همه اورمزد و کیوانند جمله حیران چو نقش ایوانند
عزم شه کامران چو گردون بود دشمنش پی شیر چو هامون بود

[illegible]

٦٥٧

قوله بر دل از تیغ الخ یعنی از هیبت تیغ شاه همه قرار [illegible] کوه قرار گرفته [illegible]

قوله دشمنانش [illegible] مانند زن مستحاضه [illegible] باشند ۱۲

قوله از همه اورمزد الخ اورمزد نام اول ماه شمسی نام فرشته که بر آن موکل است و نیز مشتری را گویند ۱۲ انجو

گرز او تا بدید بر هامون   مهره پاشست گردون گردون
نکند قصد هیچ خصم زبون   که ز مردار کس نریزد خون
خصمش از بیم او گه پیکار   نقش روی سپر کند زنهار
این بود چاره اش گه زلزال   که ز هیبت زبانش گردد لال
هر که بر یاد او ننوشد می   خنجرش خنجری کند بر وی
خصمش ار دم زند ز پیکانش   ره نماید زه گریبانش
مرکبش چون جز از پی خو نیست   اشهب و ادهم ست ابلق نیست
دیدهٔ دل درو نکو نرسد   سایهٔ او هم اندرو نرسد
روز جولان چو در دل آرد رای   سر قارون کند چو دست از پای
چون تگ اشهبش تاز آید   عرب اندر عجم فراز آید
زانکه باد دبور ریگ تگ اوست   دود آتش ز رشک یک رگ اوست
زخم گرزش نمود در یکدم   کشته و گور کنده هر دو بهم
آنکه با تیغهای هند نژاد   همه را چو طبع خویش گشاد
روم و چین را چو وقت آن آید   چون دل و دست نیز بگشاید
کو بهوری زبس که در غم بود   راست ماتم سرای آدم بود

روز جولان چون بجنگ طراز کرده سر قارون را مانند دست از پای بکند یعنی چنانچه کندن سر کار دست [illegible] او پاس [illegible] دست [illegible]

۶۵۶

[illegible]

[illegible]

اند ز نیزه نیزه بود آن روز / تیر پروین ربای جوزا دوز
آسمان را بخنجر روشن / کرده چون لعل مهره گردن
جنگ گبران بزیر درع چو آب / چون کبوتر طپیده در مضراب
هر چه از جان دشمنش کاهد / همه در جان شه بیفزاید
تربت عمر تا بنا افتاد / اینچنین شاه را ندارد یاد
رای رایان به تیغ کرده قلم / نیزه را شیر کرده شیر علم
تشنه جانان ز حلق خنجر چش / دیده جویان ز چشم پیکان کش
در زده آفتاب جامه بنیل / وآسمان پیل پیل گشته چو نیل
کشته گشتی اجل ز خونخواران / گر نبودی اجل هم از یاران
روی شان چون نبیذ رز از تاب / چشم شان چون قنینه سرخ از تاب
چشم بر چهره گشته بیگانه / دیده با دوده گشته همخانه
دهن بحر خاک بیز شده / دیده چرخ سرمه بیز شده
کند گشته ز تیز تازان فهم / مرگ در آرزوی مرگ ز سهم
گشته عیوق از تف آهن / زرد رخسار و سرخ پیراهن
شده از ابر ناوک و زوبین / ره چو دریا و کشته چون پروین

[illegible] در حلق [illegible] بمیرند [illegible]
[illegible] در حلق خنجر [illegible] جان [illegible]

حاصل آنکه دیده را از پیکان خالی نماند ۱۲
پیکان کش باشند چون یافت و
گویم دیده [illegible] را از چشم
دیده را [illegible] قرار داده
پیکان پیکشند و دیده میجویند
گو پنهان شده [illegible] دیده
و چشم [illegible] و دیده در [illegible]
میکشند یا از سر پیکان او
پیکان او را مانند [illegible]
دیده و روشنی دیده اند

خصم اگر داد پشت هیچ مگوی
گر زمین پشت به گردون روی
مهد او بر فراز پیل جموح
کوه جودی بر و سفینهٔ نوح
گرده فرزند خصم را با شیر
زادن و مردنش بهم چو شرر
تیغ او خصم را عقیم کند
بچه خصم را یتیم کند
چون شه آهنگ سوی ایشان کرد
جمع صد ساله را پریشان کرد
شد چو با عدل شهریار عدیل
خوش هوا همچو سدرهٔ جبریل
عدل چون بر جهان امیر شود
آهو از شیر سیر شیر شود
ارم از بیم اوست هفت جحیم
حرم از امن تیغ اوست هفت اقلیم
خصم زو پیش گرزش از ملکست
همچو دنبال گرزدم فلکست
خصم را دوش ز بیم آهرمن
جان برشوت پذیرد اندر تن
مغز را حزم شاه خواب ببرد
آب را عزم شاه آب ببرد
تا بدید آتش سنان سیمون
همبران آب نیست آب اکنون
نوک رمحش بمانده تا محشر
فرجه در میان خصم و سقر
تو خبر داری ار نه آگاهی
زان مصاف و صف شهنشاهی
صفت او دران صفتها ورد
زن با مویه کند از مرد

ست ذکر فرموده [illegible] علی رای الوجهین [illegible] معنی اگر خصم زاد او از [illegible] آهرمن [illegible] خصم [illegible]

[illegible] آهرمن جان را بواسطه رشوت در تن قبول میکند یعنی چون جان [illegible] [illegible]

۶۵۸

[illegible]

بر قضا تنگ مانده راهگذر
بر عدو وره بسته دست ظفر

بان خصمان ز بیم تیر و سنان
جمله برداشته جدل ز میان

کوه و دریا و بیشه و هامون
موج میزد دران زمان از خون

پشت چوگان گرز و سرها گوی
سینه گلبن ز تیر و رگها جوی

رسته بر رخش لشکری بشکوه
هر یکی چون چنار بن بر کوه

خصم را رمح چون الف در بسم
چشمها کرده همچو جان در جسم

اسپ و مرد از نهیب راه گریز
خشک مانده چو صورت شبدیز

دستها از عنان بمانده جدا
پایها در رکاب و سر شیدا

همچو ماهی بخشک خشک خموش
مرد بی دست و پای جوشن پوش

پای گردان پیاده مانده بجای
زان دو دست سوار قلعه کشای

دم شان با زمین شدی هرگاه
که ز کشته نیافت دمها راه

آن زمان لا اله الا الله
وهم را ره نبود در بر شاه

وهمها واله از سیاست او
فهمها کاره از ارادت او

آه برخاسته ز دشمن شاه
هر کجا این چو آمد آمد آه

کرده در رشته رمح مرد افکن
مهره در گردن بسی گردن

و له
خصم را رمح [illegible]
[illegible] در خصم
گشت [illegible] در خصم
[illegible] جان در جسم
[illegible] خصم
۱۲۶ حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]
۱۲ ه

چونکه عکس مردم بود و صورت مردم که در دو دیده منعکس میشود [illegible]
آنکه از درون دو دیده
خود ظاهر است و [illegible]
میتوان کرد تیر را اول
[illegible] از درون دو دیده مردم جوی [illegible]
[illegible]
قوله نوک ناوک [illegible]

نوک ناوک چو عقل در تگ و پوی — از درون دو دیده مردم جوی
رمح در دست مرد خون کرده — اژدهای زبان برون کرده
بند و پیوند کرده از سر خشم — گرز چون سر مه سنان چون چشم
شخص خصمش چو مرد دامن چاک — دهن او چو گور گشته ز خاک
گشته بر تارک هوا گردان — گرد خود از سیاست مردان
سبل از دیده بار بارنده — چرب دستان تیر آینده
گوش در گوش دل خروش خروس — تیر در چشم مردم مردم بوس
صبح خصمان چو شام و نیزه چو آب — دل خصمان چو دیو و تیر شهاب
رفت چندان بزیر مرکز خون — کز دگر نیمه لعل شد گردون
گشته چون خار در مصاف بتون — خصم در پای اسب خرما گون
گشته عالم ز گرد چون دوده — فلک از دوده رخ بیندوده
عکس خون بر سپهر سیمابی — راست مانند شعر عنابی
دشمنان شهنشه فیروز — روزشان چون شبست شبشان روز
جان شان از تری روان با تیر — ظفر حق سوی سپاه و امیر
روی صحرا ز نیزه چون دم اجم — آب دریا ز خون چو آب بقم

[illegible]

۱ مهرهٔ پشت شان بگرز و سنان / کرده چون سبحه های پیرزنان
باغیان را ز بیم بر لب چاه / شده از بیم چرخ و ناوک شاه
دیوهای دریده تارک شان / رشتهای گسیخته رگ شان
همچنان ریخته بکوشش سر / که ببخشد بوقت بخشش زر
کرکس از کشتگانش چون بلبل / لاله منقار بود و گل چنگل
گر ز یاران او نبودی مرگ / کرده بودی ز جانبش بی برگ
هر که جست اندرین ولایت صدر / از سر جهل بود ز سر قدر
بود باغی ز بغی و فسق و فساد / چون بقایای قوم هود ز عاد
دل هر یک ز بغی و کینه چو نار / اسپ چون کوه و مرد همچو چنار
تا خدنگش جدا ز نیکان بود / بدی اندر میان نیکان بود
بدی از فرشه ز غربت رست / سوی بد رفت و هم بد پیوست
شد ز بس خون که ریخت از شش سون / گوی یاقوت شد زمین از خون
چون بدیشان بخشم شد سلطان / از برای موافقت بزمان
گشت چندان شهنشه اندر جنگ / که بر عنانش پر زدن شد تنگ
چون نهیب سنان شه دیدند / چون رکیب و عنان شه دیدند

صاحب [illegible] ۱۱۲

۱۲ شعر [illegible]
[illegible] فتری القوم
مضمون آیه [illegible]
[illegible] صرعی کانهم
اعجاز نخل خاویه
[illegible]
[illegible]
قوم عاد را ۶۶۳ [illegible]
در ان اوقات مردمان [illegible]
سرنگون افتاده گویا
ایشان از عظم اجسام
بچنانی درخت خرما اندر زمین
افتاده یا خالی شده
[illegible] گشته ۱۲

شاه خورشید روی گردون تیر　　شیر آتش سنان آهوگیر
شده در گرد روی روشن او　　همچو جان بلال در تن او
گرد خورشید روی شه گردان　　ماهرویان مشتری بندان
روی چون آفتاب و اعوان شیر　　چون ره کهکشان کمر شمشیر
هر سواری چو کوهی اندر زین　　موی بشگافته ز رای زرین
نیزه در دست شان میان غبار　　چون بسیلاب تیره پیچان مار
نقشهای بریده بر خنجر　　رسته همچون سمن ز نیلوفر
چون به تیغ وبیست فتح گره　　همه عالم به پیش او بد و جو
چابکان خطا و فرخارند　　ماهرویان چاچ و بلغارند
تیر گردون نیزه بربایند　　با کمر همچو نیزه برپایند
رای شاهان به پیش ایشان شاه　　همچنان شد که روی آینه ز آه
زان الف شکل نیزه از سر خشم　　چشم شان کرده همچو های دو چشم
زان همی نور دیده نگذارد　　گاه آیینه را زیان دارد
استخوان شان ز گرز ریزه شده　　تن سپرسان ز چوب نیزه شده
کرده از گرز و نیزه بر دشمن　　استخوان آرد و پوست پرویزن

قوله شاه خورشید [illegible] الخ یعنی بیت چهار [illegible] و اینجا بمعنی [illegible] خشم و غضب و قدر او [illegible] سبب است ۱۲ [illegible] از آن همی [illegible] معنی بیت اول ظاهر است و بیت ثانی تعلیل مضمون بیت اول واقع شده یعنی چون ازان الف شکل نیزه از سر خشم چشم دشمنان را با همچو های دو چشم کرده ازان سبب نور دیده را در دیده دشمن نمیگذارد چرا که بعد از در آمدن نیزه بچشم صورت [illegible] هم [illegible] آه آینه را [illegible]

۶۶۲

[illegible] زبان دارد [illegible] آینه [illegible] در دیده [illegible] با دوی [illegible] و [illegible] دشمن [illegible] او [illegible] از [illegible] بنا بر [illegible] از [illegible] زبان [illegible] بیخ و [illegible] مانند [illegible] شان [illegible] است [illegible] اند [illegible] با [illegible] اندرونی [illegible] از [illegible] بر [illegible] ان [illegible] از [illegible] شان [illegible] ۱۲

۱ گر شناسا خرد بدیده عقل / بشناسد بدیهه را از نقل
زین سپس عکس خنجر کره خاک / آسمان را کند بسرخی لاک عه
پیش آسیب گرز شاهنشاه / خاصه با گرز چون شود همراه
چیره دستی و پایداری او / کامرانی و کامگاری او
بزبان سنان و تیغ چو باد / خصم را در دهان خاک نهاد
مهر او جان خارج ما نهاشد / کین او درد و درد و ما نهاشد
دشمنش را بهر کجا که درست / دیدبان مرگ و قهرمان سقر
دهر زین پرده گرد در آویزد / همچو پرده آتش فلک آویزد
مرد بد را بد زمانه جزاست / گلخن و پای خر سزا بسزاست
سوی بد گرچه غرض حق نه نکوست / دافع دشمنست و نافع دوست
گرچه بد شد مزاج بد دل از او / غرض حق ست و قول باطل از او
بر خفی جان خسرو منصور / شنو ما بر زبان نیشاپور
از پی راه و عشرت و نیرو / ماه او زهره او و بهرام او
پیش بهرام شاه بن مسعود / ظفر و فتح در رکوع و سجود
بر کلاه و قبا کش و اسپ تمام / فلک و اختران سلام سلام

عه لاک چهار معنی دارد و اینجا بمعنی لاک مشهورست ۱۲ لط

۷ ورق
گر شناسا خرد بدیده عقل الخ
بدیهه سخن بی اندیشه و بی اندیشه
گلخن ۱۱ منتخب ۲ ورق
بر کلاه و قبا کش اسپ الخ
سلام بکسر اول بر وزن
۶۶۵ حدیقه حکیم سنائی
لجام ساخته بزر
زین اسپ را گویند زراق
و بمعنی لجام و افسار هم
بزر و نقره هم آمده است
آستان در خانه را هم گویند
بمعنی سلام بفتح اول
مشهورست و بکسر اول
گردن نهادن

مرغ دل شان ز خانه خشم گرفت   گشت جان شان ز دانه خشم گرفت
گرچه مرغان تیز سیر بودند   ورچه ماران مور بر بودند
در زمان شان ز شاه دولت یاب   با زن نیزه بود و سلّهٔ مار
کرد خصم بی آب را در خواب   سرش از تن جدا چو کوزهٔ آب
آنچنان گشت شاه عاشق رزم   که بود باده خوار عاشق بزم
رزم و بزمش بچشم هر دو یکیست   تیر گردنده راست چون فلکیست
آنچنان بر مصاف چیر شدست   راست گوئی که شرزه شیر شدست
باغیان را همه بنوک سنان   کرد در یک زمان چو تن بیجان
گشت خالی چو او سپید جنگ   خصم او همچو صورت شترنگ
عقل وعلم اندرای صرفهٔ علم   که ز صرّاف کین نیاید حلم
چه بزرگ و چه خرد باغی عور   چه فراز و چه باز دیدهٔ کور
همه جهّال دهر دانند این   جملهٔ غافلان شناسند این
که نزیبد برای ملک و خطاب   خرس بر تخت و خوک در محراب
اندران جنگ دشمن و خصمانش   صورت شیر بود و شادروانش
تشنه مانده زبان دشمن او   جان او خشم کرده با تن او

کرد خصم بی آب را اینجا باید
خصم بی تاب یعنی دشمن بی آب
و تاب یعنی بی شرم را در خواب
یعنی در حالت غفلت سرش
از تن جدا کرد مانند کوزهٔ آب
که بی سر است و در حمل [illegible]
یا از آن سهولت [illegible] کوزه [illegible]
۷۷ [illegible]

[illegible]

دولت آرای بازو چیست ملک بالای دست و شمشیرست
۱ هر کمرگه که بی شکوه بود کمرنال وزرخنه کوه بود
آب بحرار نه تلخ و تیز ستی چون دگر آبها گمیز ستی
زیر رانها براق دریا ساز ابر بر برق پای رعد آواز
گرد سم تیز گوش پهن بران خوش کفل سرمه چشم و خرد سران
شاه بی تیغ باغ بی منفت پاسبان دین و ملک رایت
زانکه بی تیغ دین نیافت قرار ذوالفقارے رسید بر کرار
جبرئیل آورید و گفت بران خون این مشرکان بگیر جهان
بر رسول آنکه ناورد ایمان خونش از ذوالفقار زود بران
نیست بی تیغ ملک را رونق ملت حق ز تیغ شد مطلق
تیغ مر ملک را نکو یاریست ملک بی تیغ همچو بیماریست
کوه گو هست بر زمینها شاه تیغ دارد چرا ندارد کاه
شاه کو هست بر زمین بشکوه تیغ دارد چرا ندارد کوه
آفتابی که شاه گردونست هیچ بی تیغ نیست شه چونست
شاه را گر نه تیغ تیز بُدی خلق را انقدر رستخیز بُدی

[illegible]

۶۶۷

مطلق [illegible]

ملک را رونق

از بند رها کرده شده روان کرده شده

منتخب اللغات

برخورای برشده سپهر بلند   تو به پیران سر از چنین فرزند
ای فلک آفتاب از یارش   خلفی یافتی نکو دارش
چرخ را گرچه پس خلف بودند   تو دری وان دگر صدف بودند
لطف او شد نشیمن صهبا   قهر او شد لویشهٔ دریا
زانکه مانند مرد دریابند   هیچ زن برنخاست از فرزند
پادشاهی برنج گردد بدست   آنگهی پای و بگنج به بست
پادشاهی نیاید اندر چنگ   جز بجنگ و بباش گونه جنگ
کشت شد خشک اگر نگیرد میغ   ملک پژمرد اگر نخندد تیغ
تیغ باید که خون پذیر شود   ملک بی تیغ کی چو تیر شود
شاه در ملک خویش از پی جود   چون شد او پیش عقلها مسجود
دستها را به تیغ و رمح آراست   زانکه دفع از چپ است و نفع از راست
شه که خواهد که جاه دارد ملک   بسیاست نگاه دارد ملک
زانکه نبوند قلزم و اخضر   جز به تلخی نگاهبان گهر
بی صلیل و صهیل گیراگیر   چون طنین کی شود صریر سریر
زانکه در راه ملک هر شاهی   بر سر تخت قدر هر ماهی

قوله لطف او شد نشیمن الخ
لویشه بر وزن همیشه حلقه
از ریسمان که بر سر [illegible]
نصب کنند و در لب اسپان [illegible]
به نعل [illegible] حلقه کنند
و بتابند تا حرکات نتوانند

[illegible]

گشت تا صدر ملک بگرفتی ورنه دولتش قوام پذیرفتی
پایبوس تو هامه هامون طوقدار تو گردن گردون
زین سبب از برای عز و جلال نه ز طبع ملول و روی ملال
از پی خدمت تو اندر حال کرده از سیم صد هزاران آل
تاجداران رکاب بوس شده از تو جمله عمل پذیر شده
ملک هند نائب تو بهند مهتر سند یافته ز تو سند
شد ز تاثیر رای شاه جهان وز پی روی بی پناه جهان
مجلس بزمش از بهشت اثر روز رزمش نمونه ز سقر
خاک بوسان درگهت به نیاز کرده خاک درت چو سینه باز
کرده از مجلس تو روح از در ابروار آستین و دامن پر
چون تو برداشتی نقاب جلال زان اساریر بسته بر کمال
از لقای تو خیره شد خورشید وز سخای تو طفل مرد امید
شهریاران ز تو رسیده بکام کرده سعی تو با هزار اکرام
زان همه خلق در سجود تو اند که گرانبار شکر جود تو اند
مرتبه از فر جود و علم و کرم بدرم بنده گشته قلب درم

[illegible] از [illegible]

۹ [illegible] پایبوس [illegible]
[illegible]

۶۶۹ [illegible]
منتخب اللغات ص ۲ قید
تاجداران الخ پابوس
بای فارسی مکسور و ثانی
مضموم و معنی واو اول
و مع دوم انتقال [illegible]

در خور ملک جز بزرگی نیست
شه که بر تخت ملک خود بنشست

ریخت از بهر راه جویان را
زین شه نیکخوی پاک نژاد

ملک پرورده زیر دامن کرد
هر که از دل نخواست تعظیمش

ای
چون کمر بست شاه بهر جدال
گرچه بهر صلاح تا اکنون

شد کنون در بهشت محشر او
ای ز محمودیان ششم ز عدد

نام شش هست لیک سوی خرد
یک دو سه و چار و پنج کمست

ای بروی آفت نگارستان
تازه روی از تو شاخ و بیخ جهان
دولت از تو بهشت کوی شده

مردی دیگران ز مردی نیست
پیش تختش جهان کمر بربست

آبروی گزاف گویان را
هر که او بد نبود نیک افتاد

جان نگهداشتن بآهن کرد
بوم بوست باش از بیمش

خانهٔ دشمنان شمار اطلال
خنجرش لعل پوش بود از خون

سبز جامه چو حور خنجر او
چون ششم دور را ز انبیا احمد

در جمل نقش شش بود ششصد
چونکه شش دانک شد یکی درست

وی بخو نوبهار خارستان
سخت پای از تو چار میخ جهان
روزگار از تو تازه روی شده

قوله چون کمر بست شاه بهر جدال الخ اطلال بکسر اول شکون [illegible] مشرف شدن پیغمبر و باطل کردن [illegible] بالفعل یعنی نشانهای [illegible]

[illegible]

۸ صاحب ذوالفقار و رخش توئی / پادشاه خزانه‌بخش توئی
بخت کو هست مایهٔ شادی / دارد از بندگیت آزادی
آسمان از سنان جانسوزت / وز پی ناوک جگردوزت
از نهیب تو با خطر تازد / زان زره گه گهی سپر سازد
از تف تیغ خشم اگر خواهی / کمی از بحر تا به ماهی
زهره را تیغ تو شهاب کند / زهره را آتش تو آب کند
دشمنان از خلق جان افشان / خونبها بدهی و بخشی جان
بر زبانی توئی بشه مطلق / مملکت را تو شهریار بحق
از تو کمتر عطا که سائل برد / بیشتر زان که گنج باد آورد
بیدلان را دل کریم تو بس / نیک و بد را امید و بیم تو بس
چون در گنج عدل بگشادی / هر کسی را ز داد و دل دادی
گاه میدان و وقت ایوانت / شب اکرام و روز جهانت
دل غرور از زبان فدای تو کرد / واله دل یافت جان فدای تو کرد
صد صف صور و عین تیغ در جنگ / هر دو بهره چو چنگ با آهنگ
هر که از سهم تو در آن نسپرد / تا ابد نفس او نخواهد مرد

۱۷۱ [illegible]

از نسبت ذات [illegible]
وتمامی آن خزائن [illegible]

مرد مقلوب داده به نبرد / زان دهد جان خویش پیش تو مرد
شد ز خاک در تو در عالم / آز بسیار خوار سیر شکم
راست گفت اندرین حدیث آن مرد / کان زرا خاک سیر داند کرد
گرچه در پادشاه باشد عدل / نان بی نانخورش نباشد بدل
آن بزرگان که دام جان تو زند / رسم جانبازی از تو آموزند
طمع از بوی دستت ای سر جود / ماهی گویان در آید از در جود
هر که او جست خصمی تو درست / گورکانش یتیم کرده نخست
چون نشستی ببارگاه جلال / چون نمودی بخلق ماه کمال
از تن دشمنان بکندی سر / بر سر دوستان فشاندی زر
تا در و درگهت پدید آمد / قفل امید را کلید آمد
نام تو هر که بر زبان راند / نامهٔ بخت او فلک خواند
جادوی آز را بطبع کریم / خورد جود تو چون عصای کلیم
روزی بی شکر و همچو بهشت / گرمی اینجا خدای بر تو نبشت
هم ملک بنده هم ملک جاهی / هم فلک قدر هم جهان شاهی
عاقلان زمانه مست تواند / قلعهای بلند پست تواند

[illegible]

[illegible]

چه حدیث است کین مبارک پی ‌ طی کند نام جود حاتم طی
قهر و لطفت بگاه حرب و برنج ‌ غم فزاینده است و شادی سنج
خاک حلم تو آتشش ثابت ‌ امر تو بادپای چون آبست
باد عزم تو جان تمکین ست ‌ آب تیغ تو تازگی دین ست
ز ورق ززق را که اسباب است ‌ جان آن بادپای ابزان آب است
جود تو بهر جان آدم را ‌ پاسبانست عرض عالم را
دل چو بر درگهت قرار کند ‌ انده از قرا و فرار کند
از پی قدر نامت ای خوش نام ‌ عمر چرخ نام شد بهرام
زانکه بهرام را اگر سفریست ‌ وقت رجعت صلابت عمریست
شیر اگر با شب تو روز کند ‌ گاه چون شیر عود سوز کند
ای بشرمند شاد دین گستر ‌ وی بحقیقت نیوش حق پرور
طمع آنرا که با کرت گردد ‌ هر زمان آسمان سرت گردد
ماه از آن جاه خویش نفزاید ‌ خدمتت را مگر بکار آید
باد کین تو خاک محنت بیخت ‌ زخم تیغ تو آب آتش ریخت
ای فرو آمده چو قطره ز میغ ‌ ملک بگرفته شمس وار به تیغ

۶۷۳

[illegible]

[illegible]

روز هیجا چو عاطفت ورزی
تا خلق را درست گرداند
گشت حیران عقول اهل هنر
زانکه بی روی پشت خلق تو نیست
تا چه کرد دست غزنی از کرده
گر بخواهی تهی کنی بحسام
گرچه چون آسمان سپید خصم
با خلاف تو تن کفن گردد
همچنان آید از تو در دل نور
ملک و ملت موفق از تو شده ست
یافت از سعی تو سرافرازی
ملت از تو چنانکه هور ز سپهر
گر بشمع تو نیستش امید
مهر نقش تو هیچ نه زمست
حاتم از جود تو سخا آموخت

نیزه کلکت سوزن درزی
سست اعدا چه جست گرداند
ماند واله روان اهل بصر
خشم تو چون یزید و دل علویست
گر چو تو شاه گشت برخورد است
نه فلک را ز بهر چار اندام
چون قضا دست تو نه پیچد خصم
وز ثنای تو جان سخن گردد
که خوشی جان ز خوشه انگور
دین و دولت برونق از تو شده است
دین و شرع محمد تازی
دولت از تو چنانکه ماه از مهر
از لگن بر نیامدی خورشید
کاهی دین و دولتش بهم ست
دولت از ملک تو ثبات اندوخت

اگر خواهی [illegible]
همچنان آید از تو در دل نور
از خوشی جان [illegible]
گر بشمع تو نیستش [illegible]

۶۷۲

[illegible]

تیر بر شد به تیر تو ز هوا   کوه کر شد بگرز تو ز صدا
خصم در دست قهرت افتاده   پایها در رکیب چون باده
گرچه رمح تو جان باینده است   جان او جانت را ستاینده است
شیر اگر زور را ز آگهی کردی   پیش زور تو روبهی کردی
دشمن تو چه بابت تیغست   زور ز تیغست تیغ اگر میغست
جانش را خود سنان چرا باید   خود چه بودی تو یافت پیش آید
تیر کز شست خصم گشت جدا   باز گردد بسوی او چو صدا
چون صدا باز گشت بر جانش   چو قضا تیر ره فراوانش
نیک بشناخت از دل روشن   قدر تیر تو دیدهٔ دشمن
لاجرم تا بدستش آورد دست   فلک از سهم اینش کربست
کرده خصمت نقش تیر ز باب   خانه چون عنکبوت اصطرلاب
خصم تو آنکه از تو بگریزد   خاک او بارش آتش انگیزد
نه عجبست از تو سوی برگی شد   که ز برگی بسوی مرگی شد
از هیبت شاه رحمت دل رست   گریهٔ ابر خندهٔ گل راست
چون بغیشر خصم ابالان   رفت چون چنج زرده گون مالان

ن فراوانش

سه عنکبوت صفحهٔ بالائین اصطرلاب را گویند ١٢

ك قوله
تیر بر شد الخ [illegible]
[illegible] یعنی [illegible]
[illegible] یعنی سهم است ١٢
ك قوله خصم در دست ١٢
[illegible]
[illegible] الکشف ١٢
حدیقهٔ حکیم سنائی ٦٧٥
قوله چون صدا الخ
یعنی [illegible]
او را تیر ره فراوان [illegible]
یعنی مانند صدا باز گردد
[illegible]
[illegible]
[illegible]
صفت تیر [illegible]

برجهان نی شده بیکدم شه   خه خه شه ملک عین الله
شمس چون باره بر فلک راند   تا نزد تیغ ملک نستاند ۷
تو چو شمس و قمر گرفتی ملک   زان به تیغ و سفر گرفتی ملک
این چو پاینده آن ربا ینده است   لاجرم ملک هر دو پاینده است
شمس از اول که ملک جوی شود   در و دیوار زرد روی شود
چون بدیدند خلق رویش را   همه جویا شدند کویش را
از شهان حجاز و شام و عراق   بلکه از خلق جمله آفاق
من ترا دیده ام درین عالم   ملک میراث و ملک تیغ بهم
ملک میراث گرد اگر دانست   ملک شمشیر ملک مردانست ۸
خصم تو جنگ جست و بخت ظفر   او دگر خواسته خدای دگر
راست گفتست شاعر استاد   محض توحید و داد شرع بداد
گر فزاید کسی و گر کاهد   عاقبت آن بود که او خواهد
دشمنت چون سر فضول آمد   دست او پای بند غول آمد
تا برد آتش تو آب براند   آتش دل بر آب خویش نماند
هر که چون رشته تافت گردن خویش   مهره گردنش فگندی پیش ۱۰

[illegible]

چون ز جان کرّ و فرّ تو دید
دل او مرد و جان از و برمید
دید خود را در آینهٔ دل خویش
دست و شانه جدا ز مفصل خویش
لاله صورت شده ز خشم کمان
سرو بالا شده سرش ز سنان
کرده از سم برغم اخترشان
باد پای تو خاک بر سرشان
آب و آتش نخوانده او را اسب
خوانده این صرصر آتش در سپ
جز ز عدل تو نیست اندر کار
دور باش تو و مترس حصار
گویی آموخت عقل والای
از تو آئین ملک آرائی
فتنه را داد امن تو خواب
آب را برد آب تیغ تو آب
پیش عدلت بهار عالم سوز
نزد عقلت سپهر پیر آموز
عدل عُمَر چو ظلم با عدلت
جود حاتم چو بخل با بذلت
بنه ای عدل تو بقای جهان
در کنار جهان سرای جهان
عدل تائید جاه شاه بود
غبغب اندر گلو چه جاه بود
چون در عدل باز شد بر تو
در دوزخ فراز شد بر تو
عدل مر مرگ را بریز و آب
جور مر فتنه را ببند و خواب
هست شادی دل ستمگاران
خوش و اندک چو خواب بیماران

[illegible]

عدل تائید الخ غبغب در گلو
انداختن کمند [illegible]
[illegible]
چون در عدل الخ فراز
اینجا بمعنی بسته است

قوله آمده خصم با تو در میدان آخر سوره آل عمران در سیپاره لن تنالوا البر نازل شده واذا خلوا عضوا علیکم الانامل من الغیظ قل موتوا بغیظکم [illegible]

گشت از فر پادشاهی تو / وز پی عدل و نیکخواهی تو
هر دو همره ز بازو و حیرت / ملک امت و زخم شمشیرت
هر که او خصم دولت و دین بود / قهر کردی و خود سزاش این بود
قهر اعدای دین تو دانی کرد / که ز جان و تنش برآری گرد
هر کجا سهم تیغ تو برسید / کس از ایشان بعمر خود فلاح ندید
تیغ تو زهر جان گزای آمد / امن تو سایهٔ همای آمد
توبت میر جان گمراهان / گورکن مزد گورشان خواهان
مرگ بنوشته بر دل دشمن / که کفن بیشتر از جوشن
گورکن گفت با دل خصمان / که کفن بیشتر ز خفتان
هست عدل تو در زیغ ابلیس / سر تیغ تو سنگ مقناطیس
سر تیر تو جان بدخواهان / میکشد از تن شهنشاهان
بر سر تیر جان برافشانند / ور چه سنگین دل آهنین جانند
گر شوی سوی کوه پایهٔ روم / گرز بماند ز بیم سایهٔ روم
ور کمر بند کوه در گیری / کوه را همچو کاه برگیری
آمده خصم با تو در میدان / زخم موتوا بغیظکم بر جان

[illegible]

چون باشد [illegible] بکنند [illegible] [illegible]

توشوی روز حشر ازان ماخوذ
وانزمان حسرتت ندارد سوذ
عدل خود رفت و جز فساد نماند
در همه عالم اقتصاد نماند
هیچکس را تو استوار مدار
کار خود کن کسی بیار مدار

خواب عبدالله بن عمر الخطاب رضی الله عنهما

دید یکشب بخواب عبدالله
پدر خویش را عمر ناگاه
گفت ایا امیر عادل خوشخوی
حال خود با من این زمان برگوی
با تو ایزد چه کرد برگو حال
بعد ازین مدت دوازده سال
گفت ازان روز باز تا امروز
در حسابم کنون شدم پیروز
کار من صعب بود با غم و درد
عاقبت عفو کرد و رحمت کرد
گوسپندی ضعیف در بغداد
رفت بر پل و ناگهان افتاد
گشت رنجور پای او بشکست
صاحبش می بدامنم زد دست
گفت کانصاف من بده بتمام
که تو بودی امیر بر اسلام
تا بامروز من دوازده سال
بوده ام مانده در جواب سوال
ای ستوده شه نکوکردار
باز پرسند از تو این مقدار
چون چنین بد خطاب با عمری
چه رود روز حشر با دگری

قوله عدل خود رفت و جز فساد نماند الخ ای اقتضاء [illegible]
[illegible]
قوله گفت ایا امیر عادل خوشخوی الخ
[illegible] حدیقه حکیم سنائی
[illegible]

عقل رامشگریست روح افزای
عدل مشاطه ایست ملک آرای
شرع را عقل قهرمان باشد
ملک را عدل پاسبان باشد
شاه باید غلام تن نبود
تا خطیبش دروغ زن نبود
پشه از پیل کم زید بسیار
زانکه کوته بقا بود خونخوار

فی تنبیه الملک و کلمة الحق بغیر مداهنة

ای ز انصاف و عقل الاتر
از علی رای تست بالاتر
سخنی گویمت بحق بشنو
خیره بر راه تنگ و تیره مرو
هر کس از روی عرف خود آید
مر ترا سال و ماه بستاید
زان سخنهای خوب غره مشو
همچو تر دامنان بعدل منو
عدل را چند شرط لابد هست
چون نباشد بشرط عهد شکست
هر کس از بهر انتفاع ترا
می ستانید گونه گونه جدا
الامان الامان مشو غره
که نیرزند دسته تره
من مداهن نیم چو دیگر کس
پیش نآرم ز ترهات هوس
گر شبی در همه جهان رنجور
هست یک تن تو نیستی معذور
گر سگے ظلمے بدسے شومے
برساند بدے بمظلومے

[illegible] ۱۲ فارسی بروزن دانشور مطرب یعنی گر گویند که خواننده و سازنده باشد ۱۲ برهان قاطع

۱۲ قوله فی تنبیه الملک [illegible] مداهنة [illegible] یعنی نفاق و [illegible] سستی کردن در دین ۱۲ منتخب اللغات

شاه چون حال پیرزن بشنید پیرزن را ضعیف و عاجز دید
گفت تا بد نهید نامه درست تا ز املاک زن بدارد دست
نامه بستد زن و سبک آورد شادمانه بعامل باورد
که بزن جمله ملک باز دهد زن بیچاره را جواز دهد
با خود اندیشه کرد عامل شوم که کنم ظلم زن چو حکم سدوم
زن دگر باره بر ره غزنین نزد من ندارش تمکین
نه بزن باز داد یک جو خاک نه ز شاه و الهش انده و باک
زن دگر باره رای غزنین کرد بنگر تا چه صعب لعب آورد
قصه بر شاه داشت بار دگر خواست از شاه خود برای نظر
بتظلم ز عامل باورد بخروشید و نوحه پیش آورد
گفت سلطان که نامه بدهید رسم و آئین بد دگر منهید
گفت زن نامه برده ام یکبار لیک بر نامه می نراند کار
بود سلطان در آن زمان مشغول سخن پیرزن نکرد قبول
گفت سلطان که بر من آن باشد که دهم نامه تا روان باشد
گر بدان نامه هیچ کار نکرد آن عمیدی که هست در باورد

[illegible]

۶۸۱ [illegible] باورد [illegible] عامل شوم [illegible] سدوم [illegible] قوم لوط [illegible]

هان و هان تا ز خود نگروی مست   ورنه گروی بروز محشر پست
آنت خواهم که هر کجا پویند   همه نیکان ترا نکو گویند
بهر عشق ستم گرایان را   الکنی کن عمر ستایان را
آنچنان عدل کن که از ره داد   کس ز عدل عمر نیارد یاد
خوش بود خاصه از جهانگیران   رحمت طفل و حرمت پیران
دولتت با دوام مقرون باد   سایل درگه تو قارون باد

حکایت زن دادخواه با سلطان محمود

آن شنیدی که بود چون در خورد   آنچه با میر ناصحی آن زن کرد
شاه شاهان یمین دین محمود   که ازو گشت زنده رادی و جود
کان زن او را جواب داد درشت   که بدندان گرفت از آن انگشت
عاملی در نسا و در باورد   قصد املاک و مال آن زن کرد
خانهٔ زن بظلم جمله ببرد   چون برو جامهٔ عراقی کرد
زن گرفت از تعب ره غزنین   بشنو این قصه و عجائب بین
کرد انهی بقصه سلطان را   بشفیع آورید یزدان را
که ز من عامل نسا املاک   بستد و من شدم ز رنج هلاک

قوله شاه شاهان الخ یمین دست راست ضد چپ و برکت و نیز [illegible] قوت و توانائی ۱۲ منتخب اللغات ۱۲ قوله [illegible] بکسر اول نام شهریست در خراسان

[illegible] با دو ضمه و واو [illegible] رای مهمله و دال بی نقطه نام بلده ایست در خراسان ۱۲ برهان قاطع ۱۲ قوله خانهٔ زن الخ کرد بضم اول نام طائفه ایست مشهور از صحرانشینان و ایشان در زمان ضحاک پیدا شده اند ۱۲ ب

مرد را این سزا بود ناچار	تا ندارد حدیث سلطان خوار
رفت میرے بدین مهم حال	گشت مرد فساد جو بنکال
عامل ابله از چنان کردار	جان بیهوده کرد در سر کار
بعد از آن حکم شاه نافذ گشت	شیر با گور آب خورد بدشت
شاه را حکم چون روان باشد	عالم از عدل او جوان باشد
پس اگر حکم او نباشد جزم	نکند هیچکس ملکش عزم
امر سلطان چو حکم یزدانست	سایهٔ ایزد از پی آنست
لفظ سید که گفت از پی شاه	هست سلطان همیشه ظل اله

فی عفو الملک و عدله

احنف قیس را غیاث دبیر	گفت روزی ز بهر جمعی اسیر
کای امیر این جماعت ضعفا	از تو پرسم که هستی از ظرفا
گر بحق بسته اند حلمت کو	ور خود از باطلند علمت کو
عفو کان هست بهر پنداری	از برای چه روز میداری
تو ظفر خواستی خدایت داد	او ز تو عفو خواست نآری یاد
هست نزد خدا و خلق ای شاه	شکر قدرت قبول عفو گناه

له قوله
رفت میر سے بدین مهم
[illegible] اول و
بجای تازی عقوبت
الطاعة قوله پس
اگر [illegible] حکم او نباشد
[illegible] سنائی
[illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی
سوگند [illegible] کردن
و [illegible] کردن
بگذاشتن [illegible] ازان
[illegible] معاف [illegible]

زار بخروش و خاک بر سر کن   پیش تا ور حدیث بی سر و بن
زن سبک گفت ساکن ای سلطان   چون نبروند مر ترا فرمان
خاک بر سر مرا نباید کرد   نبود خاک مر مرا در خورد
خاک بر سر شهی کند کورا   نبود بر زمانه حکم روا
بشنید این سخن ز زن سلطان   شد پشیمان ز گفت خود بزمان
گفت کای پیرزن خطا گفتم   کز حدیث تو من برآشفتم
خاک بر سر مرا همی باید   نه ترا کاینچنین همی شاید
که مرا مملکت بود چندان   که در آن ملک باشدم فرمان
بایاز آنزمان چنین فرمود   که سخن بیش ازین ندارد سود
زین غلامان سبک یکی بگزین   که ره دزدی نسا چو باد بزین
که بود مرد را سواره بسیت   بنگرد کان عمید ابله کیست
کار بر مرد بد بگیر و سخت   پس مر او را فرود کنند ز تخت
نامه در گردن وی آویزد   تا ز بد هر کسی بپرهیزد
پس منادی کند بشهر درون   کانکه از حکم شاه رفت برون
سر بپیچید و ضال و عاصی گشت   گر وی خودرائی و معاصی گشت

[illegible]

قوله بایاز آن زمان چنین فرمود
ایاز نام غلام ترک سلطان محمود غزنوی بوده در برهان قاطع
قوله زین غلامان سبک یکی بگزین الخ
حاشیه ۶۸۲
[illegible]

[illegible]

گرچه امروز ابلهی ستهد
گور و محشر جواب او بدهد

نیست بر ظالم از ره حق مال
جز جگر خویش ایچ چیز حلال

شاه غمخوار نایب خرد است
شاه خونخوار شاه نیست دد است

مرد غمخوار مرد دین باشد
هر که او غم خورد چنین باشد

رنجه دارنده کم زید چو کس
هست کم رنج از آن زید کرکس

شرواش هیچ جان چو رنجه نداشت
عدل و جان را ز بهر او بگذاشت

هر کرا رنجه داشتن دین ست
تن او نیست تن که تنین ست

عمر رنجور دیرتر ماند
رنجه دارنده زود درماند

خشم را بر خرد سوار مدار
خرد خویش را تو خوار مدار

بی خرد آب کرد پاسخ نان
با خرد کی خرد چنین بخنان

هر کرا خشمش از خرد بیش ست
خلق ازو او ز خلق دلریش ست

خشم چون تیغ و حلم چون زره است
تو بهی آن گزین که به است

ای شهنشه درین سرای غرور
بخور این شربت شراب طهور

خون ناحق نگر نریزی هیچ
ورنه نار جحیم را بسیچ

خون ناحق ز خون شاه بتر است
خون ناحق ترا همه ضرر است

راه

۶۸۵
قوله هر که ...
تنین بکسر اول
و تشدید نون
ماریست بزرگ
۱۲ منتخب اللغات
قوله بی خرد
آب کردانید
از پاسخ مراد

۱۲ لط سوال [illegible]

کرد احنف چو بندگان از داد
اندران حال جمله را آزاد

علم او نوش علم شان بچشید
حلم او بار جرم شان بکشید

می ندانم ز جمله اشرار
بتر از کس چو بیگناه آزار

بد و نیکی که دستور دوست
از دل شاه نیک و شاه بد است

خبر سیه روی وقت بیداری
نکند همچو زنگیان شادی

شغل[۱] دولت که از ستم سازی
چه بود جز که گرگ و خنزازی

چون زداد وزرای خویش شاد
چون کنی بر فرو خود بیداد

هرکه اندر جهان ستم جویند
دد و دیو ند آدمی رویند

خلق[۲] سایه است و شاه بد پایه
پایه کژ شد افکند سایه

سایهٔ ایزد است شاه کریم
راست باش و مدار از کس بیم

روزگار ار درود گر دوزد
از دل شاه عادل آموزد

گرد[۳] و آزاد شاه کسری وش
شیر بستان چو شیرپستان خوش

شود از جور شه کند ویدار
مرد بازاری از تره بیزار

هرکه او بیگناه ترساند
وانکه در جای ترس در ماند

ظالم از جان و مال خلق برد
نه هم آخرش می بباید مرد

---

[۱] قوله شغل دولت که از ستم سازی الخ خرازی موزه دوزی [illegible]

[۲] قوله خلق سایه است و شاه بد پایه الخ [illegible] بکار و تازی [illegible]

[۳] قوله [illegible] ۶۸ [illegible]

[illegible]

تا برآورد زمال و جانش دمار | ظلم او را بظلم سازد کار

در خون ناحق ریختن حکایت مامون

چون تبه شد خلافت مامون | ریخت مر خلق را بناحق خون
قتل کرد بر آل برمک آن بیداد | که کسی زان صفت ندارد یاد
یحیی بیگناه را چون کشت | گشت بر وی زمانه تند و درشت
مادری داشت یحیی مظلوم | پیر و عاجز ز کام دل محروم
جفت اندوه گشته از بد دهر | عیش شیرین بدو شده چون زهر
بازگفتند حال مامون را | عرضه کردند حال محزون را
که دعای بدت همیگوید | ملکتت را زوال می جوید
دل او خوش کن و ز حقد بکاه | باز خواه از عجوزه عذر گناه
رفت مامون شبی ز خلق نهان | برگشاد و بعذر جرم زبان
دُر و گوهر بسی بدو بخشید | راه و سامان کار خود آن دید
گفت کای مادر آن قضائی بود | چون قضا رفت زاری تو چه سود
بعد ازین کارهای با هش کن | وز دعای بدم فرامش کن
گرچه یحیی نماند و یافت گزند | من ترا ام بجای او فرزند

۶۸۷ حدیقهٔ حکیم سنائی

[illegible]

[illegible]

چون به از تو نیابد فرید خدای | تو به از جمله بندگیش نمای

حکایت فی عدل السلطان

گفت روزی حکایتی پیری | که مرا بد نشانهٔ تیری
کاندران روزگار شلهی بود | عالم عدل را پناهی بود
داد و انصاف و عدل گستر وی | هر کسی بر ز بر او خوردی
گفت روزی بر نهری دریاخت | دیده در بند کرده کاله و رخت
تنگی چند سخت بسته به بند | دزد و گریان و بندیان خند
زود نزد یک راهزن رفتش | در تحقیق راهزن سفتش
گفتش این خنده و گریستن چیست | واینچنین مال و بند بسته کیست
گفت مار است این گریستن زار | که چنین مغمت از یمین و یسار
گرد کردند از حرام و حلال | جمع کردند زر و کاله و مال
رخت بر باد گشته در بندند | بر خود و عادلان همی خندند
ظلم شه عدل و روز شه شب ما | زان همی نشنود یا رب ما
عادلانیم لیک با فن خویش | رخت بر داشتیم از تن خویش
هر که او عدل خویش بگذارد | ظلمی را خدای بگمارد

ل قوله داد وانصاف [illegible] به فتح اول و سکون ثانی [illegible] ۶۸۶ [illegible]

شاه را گفت مفسدی احوال / گر کند عمر غوا بجان تو زوال
دل ازین زن بعذرها خوش کن / کینه را در دلت میفکن بن
شاه یک شب سحرگهی برخاست / پیرزن رفت و عذر کرد و بخواست
گفت بد کردم و پشیمانم / زین سبب بد مخواه بر جانم
رفتنی بود و آن قضا بشناخت / تیر بگذشته چون توان دریافت
نیز بر من دعای بد تو مکن / بودنی بود در نورد سخن
پیرزن گفت کای جهانرا شاه / از پی زین سبب تو عذر مخواه
چون کنم من دعای بد حاشا / یا زنم عمر غوای بد حاشا
میر ماضی بد و همه دنیا / داد و تو نیز دادیش عقبی
دنیی و عقبی از شما داریم / حق این کی بخیره بگذاریم
یافتست از تو و پدر پسرم / عقبی و دنیی این غم ارچه خورم
بتلافی مال دنیی و دین / کی کنم خیره ای ملک نفرین
او جهان داد و تو شها دت اجر / نیست جای ملامت و غم و زجر
نیست اندیشه زمن بحلی / از توام نیست زین سبب خجلی
حاش لله که من بدت گویم / یا زوال کمال تو جویم

[illegible] ۶۸۹ [illegible] در حدیقه حکیم سنائی [illegible]

سر بجای ویم تو دل خوش دار
حقد و کین و دمامی بگذار

ما و سپهدار و کار بد او
ور زبان پیش وی زبان بگشاد

گفت کامی میر بازده خبرم
من بشخصی چگونه غم نخورم

گر ورا چون توئی عوض باشد
راست چون جوهر و عرض باشد

با بزرگی که آمدت حاصل
هم نباشی بجای وی ور دل

چون ویی را بگوی بتوان کرد
کی بود مادرش ز انده فرد

چون توئی با هزار حشمت و جاه
نیست ما را بجای آن نکوخواه

اینچنین لفظ چون در شهوار
یادگار است از آن زن بیدار

گشت از آن یک سخن خجل مامون
بعد از آن خون نریخت هرگز چون

همدر معنی

همچنین شاه ماضی باجود
ناصر الدین سر کرم مسعود

گشت بر بوالحسین میمندی
متغیر ز چونی و چندی

رفع کردند مر ورا در کار
از پشیمانی درم هزار هزار

عاقبت کشته شد بناحق و جور
هیچ نابوده کار او را غور

مادری داشت پیر بس عاجز
که نبودی دماش را حاجز

[illegible]

گبری از دزد برگرفت آنرا
نیم ازین بس بود مسلمان را
چکنی پس چو دسترس داری
تو و آزردن و ستمگاری
هیچ کوته مدار ازین و ازان
نه زبان و نه دست وقت امان
بزبان میخراشی جانها را
به تبر می تراشی نانها را
آخر الامر زین تراش و خراش
بانگ مرگت شود بعالم فاش
ظالمی کو بجور شد معروف
جور او شاد گشت و جان تو صوف
گرد او بهر نان و آب مگرد
خوردنش خور گر حلال خواهی خورد
خون صورت همی نگویم من
تو بهانه مریس و کفر متن
خون او خور تو از دعای سحر
که دعای سحر به از خنجر
شاه چون عالمست باید بود
با سپاه و رعیت از پی سود
روز روشن بجود کوشیدن
شب تاری براز پوشیدن
عدل کن زانکه در ولایت دل
در پیغمبری زند عادل
در شبانی چو داد کرد کلیم
داد پیغمبریش فرد کریم
تا شبانی نکرد بر حیوان
کی شبان گشت بر سر انسان
عدل در دوست آنکه دادگرست
ناوک مرگ را نکو سپرست

۶۹۱

شاه آزاد این سخن بشنید   پیر زن را بما دری بگزید
زان خجالت بدل پشیمان شد   چشمش از حال رفته گریان شد

حکایت در حلم نوشیروان

حاجبی برد جام نوشروان   دید از وی شاه و کرد از وی نهان
دل خازن ز بیم شه برخاست   جام جستن گرفت از چپ و راست
خازن از بیم جان خود بشتاب   هر کسی را همی نمود عذاب
جان خازن بتافت از پی جام   گشت از بیم شاه خون آشام
با امید و براحت و غم و درد   هر کسی را مطالبت میکرد
شاه گفتش مرنج و غصه مسنج   بیگنه را مدار در غم و رنج
دل خود را بجای خود باز آر   بیگنه را برین گنه مازار
چیست بهتر ز خیره جوشیدن   پرده بر گناه پوشیدن
کانکه برداشت جام ندهد باز   وانکه دید است فاش نکند راز
شاه روزی میان رهگذری   دزد خود را بدید با کمری
کرد اشارت بخنده بی باری   کین از آن جام هست گفت آری
آنت بخشودن اینت بخشیدن   آنت پاشیدن اینک پوشیدن

ست خیره اینجا بمعنی بیهوده است ۱۲ لط

[illegible]

تو بری شو ز جور و بدعهدی / کافرم گر بخواهمت مهدی
تیر انصاف زیب شیب کیست / بیخ بیداد و شاخ بید کیست
ساختن رایت شید بر گردون / سوختن رایت بید بر هامون
با ستم شور مملکت شوریست / بی الف نقش داوری دوریست
پادشاه مسلط مغرور / از خدای و ز خلق باشد دور
از خدای و اجل بی آگاهی / ایمن از ناوک سحرگاهی
ای بسا تاج و تخت مرحومان / لخت لخت از دعای مظلومان
وی بسا تیره های گنجوران / شاخ شاخ از دعای رنجوران
وی بسا تیرهای جباران / تار تار از دعای غمخواران
وی بسا رایت عدوشکنان / ریز ریز از دعای پیرزنان
وی بسا باد و بوش تکینان / ترت و مرت از دعای مسکینان
وی بسا بادگیر و طارم و تیم / زیر و بالا از آب چشم یتیم
وی بسا رفته ملک پسران / زار زار از دعای بی پدران
آنکه یک پیرزن کند بسحر / نکند صد هزار تیر و تبر
وانچه در نیم شب کند زالی / نکند چون تو خسروی سالی

[illegible]

۶۹۳

بادگیر غرفه و تیم
بوزن میم
کاروانسرا
بزرگ بسیار
[illegible]

که حیث قال او خبر داده است علیه السلام از حضرت رسالت محمد مهدی که لقب سید مهدی بعضی که دار السلام نود

مرگ را هیچ ناید از عادل   زانکه دارو ز عدل عادل دل
شاه پر دل ستیزه کار بود   شاه بد دل همیشه خوار بود
شاه عادل میان نیک و بدست   تیز و قاهر هلاک خلق و خودست
بر میانه بود شه عادل   نبود شیر خو نه اشتر دل
ملک را شاه ظالم پر دل   به ز سلطان بد دل عادل
داد کس شاه عاجز با داد   نه تواند ستد نه داند داد
شاه جایر ز ملک و دین تنهاست   جان با نصاف طبع در تن ماست
دل شه چون ز عجز خونابه است   او نه شاه است نقش گرمابه است
عدل شه نعمت خداوندست   جور او پای خلق را بندست
شاه عادل چو کشتی نوحست   که از و امن و راحت روحست
شاه جایر چو موج طوفانست   ز و خرابی خانه و جانست
باشد اندر خراب و آبادان   عدل شه عیش و جور شه طوفان
طالب شاه عادلست جهان   تو نیت خوب کن جهان بستان
ابرهم
هر که دارد بداد و دین عالم   بخدا ار بود ز مهدی کم
که نه مهدی رست عهدی شکل   که بدین و بداد مهدی شد

لو لم یبق من الدنیا الا یوم لطول الله ذلک الیوم حتی یبعث الله فیه رجلا منی او من اهل بیتی یواطی اسمه اسمی

حدیقه حکیم سنائی ۶۹۲

و اسم ابیه اسم ابی یملاء الارض قسطا و عدلا کما ملئت ظلما و جورا وقال النبی علیه السلام المهدی من ولد فاطمه

[illegible]

١

چند ازین ظلم و رعیت آزردن مال و ملک یتیمکان بردن
بودم اندر دهی مهی مزدور از برای یکی سبد انگور
دی سر راه بود و من بنشاط بستدم مزد تا برم برباط
پنج ترک آمد از قضا پیشم خواند از ایشان یکی بر خویشم
آن سبد را ستد ز گردن من من بر آوردم از عنا شیون
آن دگر آمد و زدم چوبی تا ز من بر نخیزد آشوبی
گفت خواند ار شاه محمودست زین جزع مر ترا چه مقصودست
بر خود و جان خود بخور زنهار راه را پیش گیر و بانگ مدار
من ز گفتارشان بترسیدم راه را پیش تو بپرسیدم
بسر راه تو دویدم تفت از من آرام و صبر جمله برفت
من ترا حال خویش کردم درس از دعای من ضعیف بترس
گر نیابم ز نزد تو من داد در سحر نزد او کنم فریاد
آه مظلوم در سحر بیقین بد ترا از تیر و ناوک و ژوپین
در سحرگه دعای مظلومان ناله زار و آه محرومان
بشکند صد هزار را گردن درکش از ظلم خسروا دامن

حدیقه سنائی ۶۹۵

حکایت در عدل پادشاه

(۱) نقص

روزی از روزها بوقت بهار   بود محمود زابلی به شکار
دید زالی نشسته بر سر راه   رویش از دود و ظلم گشته سیاه
برتن از جور و ظلم پیراهن   از گریبان دریده تا دامن
هر زمان گفتی ای ملک فریاد   بر همه داد و بر زنی بیداد
جای وشی رفت تا کند دورش   دید ناگاه شاه و دست ویش
راند محمود اسپ را بر زال   تا همی باز پرسد آن احوال
این چه آشوب و بانگ و فریاد است   بازگو آنچه بر تو بیداد است
گنده پیر ضعیف تیره روان   آب حسرت ز دیده کرد روان
گفت زال ضعیف درویشم   کس نیازارد از کم و بیشم
پسری دارم و دو دختر خرد   پدر بهر سه شد دو سال که مرد
از غم نان و جامهٔ ایشان   میدوم بر طریق درویشان
خوشه چینم بوقت کشت و درو   ارزن و باقلی و گندم و جو
سال تا سال از آن بود نانم   تا نگوئی که من تن آسانم
بر من از چیست جور تو پیدا   آخر امروز را بود فردا

[illegible] ۶۹

زود و هر گنج را بیاوردند	حلق‌شان سوی ریسمان بردند
هر یکی را بگوشهٔ آویخت	لشکر از دیده‌ها همی خون ریخت
زال را گفت بیش شدی خشنود	از تو بر رهزنان نصیب این بود
باغی از خاص خود بدو بخشید	تا از و عدل و جود هر دو بدید
خسرو کامران چنین باشد	در خور حمد و آفرین باشد
دست انصاف تا تو بکشادی	اینجهان بست کلهٔ شادی

حکایت

شحنهٔ در رهی شبی سرمست	پای مرغ معلمی بشکست
روز دیگر معلم بیدین	پیش بت رفت تا کند نفرین
برد صاحب خبر بنوشروان	قصهٔ مرغ و شحنه و رهبان
هر دو را پیش خواند و مرغ بخواست	شحنه را گفت اگر نگوئی راست
گنه مرغ بی زبان ز چه بود	من برآرم ز روزگار تو دود
آنکه جان دارد و زبانش نیست	تو چه دانی که رنج جانش نیست
آن یکی پای او دو پای تو بود	ایزد از دست من بدین خشنود
گرز انداخت ناگهان از دست	شحنه را هر دو پای خرد بشکست

[illegible] ۶۹۷

رهبان ۱۲ برهان
رهبان بالضم عابدان ترسایان جمع راهب ۱۲ منتخب

گر تو انصاف من نخواهی داد　　روزی از ملک خود نباشی شاد
بگذرد دور ملک تو ناگاه　　بر سر دیگری نهند کلاه
خورد او مال و تو حساب دهی　　اندر آن روز چون جواب دهی
ماند محمود زابلی حیران　　اندر آن گنده پیر چیره زبان
زار زار از حدیث او بگریست　　گفت ما را چنان بباید زیست
تا نتاند گدا از رز انگور　　سوی خانه برو زنی مزدور
روز حشر آخر این بپرسندم　　بنگر این جهل تا چه خرسندم
خصم من گو همین زن پیرست　　در قیامت مرا چه تدبیرست
خصم ملک گر ز من نشد خشنود　　در قیامت چه زار خواهد بود
زال را پیش خواند و گفت بگوی　　آنچه بایدترا مراد بجوی
زال گفت ار دهی مرا صد گنج　　بر نخیزد ز جان من این رنج
خسرو از بهر عدل باید و داد　　ورنه هر کس ز پشت آدم زاد
تا چه باید که تا تو باشی شاه　　باد از پیش من رباید کاه
خورد سوگند شهریار جهان　　بخدای و پیمبر و قرآن
گفت هر پنج را بیاویزم　　اسپ ازینجای پس برانگیزم

گفت خواهم که سوی روم شوی
بر آن خیره رای شوم شوی
بگزاری ز من یکی پیغام
برسانی بشرط خویش کلام
پس بگوئی که حمل ما بفرست
زر و دیبا و دُر بدین فهرست
ورنه جنگ ترا بسیچم زود
از تو و ملک تو برآرم دود
گفت بوبکر بنده فرمانم
بفدا باد مر ترا جانم
گفتنی گفته شد بدو یکسر
همه پیغامها ز خیر و ز شر
کس فرستاد پس شبی سلطان
که برو خواجه را بر من خوان
کرد حاضر ورا و پیش نشاند
سخن از هر نمط برخش میراند
پس بگفتش که گر دران محفل
رومیان آورند با تو جدل
گوید ای مرد تا کی این هذیان
شرم ناید ترا ز شاه جهان
در چنین بارگاه و این دیهیم
ظالمی را همی نهی تعظیم
بنده زادی خود آن محل دارد
که ز روی شاه ما خلل دارد
ظالمی خیره رای هرجائی
چون ورا پیش شاه بنشانی
پیش این تخت با بزرگی جفت
سخن ظالمی چه باید گفت
تو چه گوئی جواب این گفتار
از سر لطف نز سر پیکار

[illegible]

۶۹۹ [illegible]

برگرفتند شحنه را از جای   بر سر دست خویش کرد و دو پای
شد معلم خجل ز کردهٔ خویش   از خجالت فگند سر در پیش
از مکافات این جزا پرداخت   راهب شوربخت را بنواخت
عوض مرغ بره دادش   بر معلم پدید شد دانش
تا قیامت ز عدل نوشروان   یاد از آن آورند پیر و جوان

عابد ترسایان ۱۱

در کفایت و رای پادشاهی

شاه شاهان یمین دین محمود   که جهان ابعدل او بغنود
شاه غازی یمین دین خدای   که بُد او بر زمانه بار خدای
یافته دین احمد تازی   سرفرازی بدان شه غازی
روزی اندر دلش فتاد هوس   که سوی رومیان فرستد کس
ملک روم را کند آگاه   که منم بر زمانه شاهنشاه
گفت بر درگهم کدام کسست   که مر این کار را بعلم بسست
اختیار اوفتادش از فضلا   خواجه بوبکر سید البلغا
آن بهر علم حیدر ثانی   آنکه خوانی ورا قهستانی
کرد حاضر ورا و حال بگفت   راز خود زان نکو سیر نهفت

شاه باید که وقت خلوت و بار   در همه کارها بود بیدار

در تحمل پادشاه از رعیت

گفت یک روز کوفیی بهشام   کای زبا همچو شیر خون آشام
زنده باشیم خون ما تو خوری   چون بمیریم مال ما تو بری
شد ازین دست جور سخت کمان   عالمی سست پای سرگردان
تو درین دور جور سلطانی   کار بر وفق طبع میرانی
سیم درویش و بیوه آوردی   حلقهٔ فرج استران کردی
شهر ازین جور و ظلم گشت خراب   خلق ازین آفتاب شد سیماب
مردمان قفل و پرّه بنهادند   تا کلید جهان ترا دادند
روستا پر ز بینوائی تست   هر کجا مسجدی گدائی تست
نه همی تا ابد بخواهی زیست   پس درین پنج روزه ملک این چیست
ای بباطل ز دیو برده سبق   سایهٔ باطلی نه سایهٔ حق
روز محشر بگو چه عذر آری   زین تکبر تخلق و جباری
با چنین جور در ولایت تو   مه تو و مه سپاه و رایت تو
برششه ما درین سپنج سرای   کارساز و نگاهبان خدای

[illegible]

خواجه بوبکر گفت سلطان را | کای بحق سایه گشته یزدان را

این سخن گر بدی ز خصم نیاب | دادمی گفته را بشرط جواب

لیک اکنون سخن تو آرائی | هم تو این را جواب فرمائی

گفت سلطان که گر رود اینحال | تو بده مر ورا جواب سوال

که چنین سست حق بدست شماست | لیکن این از جواب کرده راست

بنده زادست و ظالمست بلی | نیست با تو مرا بدین جدلی

لیکن اندر ممالک این مرد | ظلم جز وی کسی نیارد کرد

کس ندارد بملک او زهره | که فزونتر خورد وی از بهره

جز وی از ظلم کائنا من کان | نز وی هیچ آشکار و نهان

ز اتفاق این سخن برفت بروم | خواجه گفت این سخن بود معلوم

هم بر آنسان جواب ایشان داد | صد در از رنج بر ملک بگشاد

چون سخن جملگی مکرر گشت | رومیان را بیان مقرر گشت

چون شنید این سخن عظیم الروم | کرد دستور خویش را معلوم

کین سخن باز همبران نمطست | نه چو دیگر سخن حدیث غلطست

شد مخجل ز ان حدیث و گشت خموش | گشت درگوش او چو حلقه گوش

[illegible]

وانکه او دانش و بصر دارد / بالش شاه تاج سر دارد
آفتاب اهل خنج و گنج آمد / گرچه خفاش ازین برنج آمد
آفتابی که بر جهان گردد / بهر خفاش کی نهان گردد
ای که اقبال شاه دیدستی / الظفر الظفر شنیدستی
هم ببین خشم شاه در هر دم / الحذر الحذر همی خوان هم
هر زمان پیش شاه داد و ستم / چار قل بر چهار طبع بدم
با خرد راز شه صبوری به / بی خرد را ز شاه دوری به
شاه اگر خواندت گریز مجوی / ور براندت ستیز مپوی
بجدل در حدیث شه آویز / تیغ تو کند به که خسرو تیز
هر که بی عقل صدر شاهان جست / پیل در ناودان بود بدرست
کاول صف برای کسی ماند / کاخر کارها نکو داند
بال بهر زمانه دار نگاه / خرد از بهر پاس خدمت شاه
زانکه بهر قوام تخت و کلاه / بس فریضه بود سیاست شاه
گر پی نظم این مفرش / پر ز باد است و آب و آتش
ای برادر تو پند من بشنو / ور ز من نشنوی سه که بجو

[illegible]

[illegible]

گر توئی پس بکش ز مارگ و پی — ور خدا ایست شرم دار از وی
مر ترا بر جهان از آن بگماشت — که بد ظالمان ز ما بر داشت
چو نتو بر خلق جور و ظلم کنی — بیخ عدل از میان ما بکنی
زاب چشم چو من گدای بترس — ور نه از آتش خدای بترس
دل درویش ناشکیبا شد — تا لباس تو خز و دیبا شد
در دل بیوه نالش خشکین — تو پس پشت بالش مشکین
خان ما شد ز تو سیاه چو شب — نان تو گر سپید شد چه عجب
این چه مستی ست از بخار دو درد — گر بدانی که می بباید مرد
چند خواهی بدرد ما را سوخت — که نه ما را خدای بر تو فروخت
پیش هشام کوفی از ضجری — این بگفت و بهای های گری
گرم شد زین حدیث سر هشام — لیکن از حلم نوش کرد آن جام
گفت خواهند کهتران انصاف — لیک نز روی جهل و استخفاف
این شنودم من از تو آن دیدم — آنت بخشودم اینت بخشیدم
لیک زین پس چو دادخواه [illegible] — بتامل نگاه کن چپ و راست
ستم [illegible] — که مقام از ادب نداند خام

قوله در دل بیوه الخ خشکین بوزن پروین نان جو و نانی را نیز گویند که از آرد باقلا و نخود و گندم و جو و برنج آمیخته پخته باشند ۱۲ برهان
[illegible] ۲۰۷
قوله خان ما الخ خان بمعنی خانه [illegible]
[illegible]
[illegible] ضجر [illegible]
[illegible] کردن [illegible]

داد خلعت بسی عطاش بنواخت
زانکه معنی این سخن بشناخت

خوش سخن باش تا امان یابی
وقت کشتن خلاص جان یابی

اول آن به که مستمع طلبی
که ندانند هندوان عربی

هر که در بصره هندوی گوید
چهره از خون دل همی شوید

سخن از مستمع نکو گردد
کهنه از روزگار نو گردد

ای شهنشاه عالم عادل
جان دشمن بکش ز اکحل دل

بکن از تیغ هندی ای خسرو
ملکت کهنه را چو گلشن نو

فی حفظ اسرار الملوک و کفایته و کتمانه

با سلاطین چو گفت خواهی راز
وقت آن را بدان چو وقت نماز

کن مراعات شاه بدخو را
چون زن زشت شوی نیکو را

شه چو برداردت فگنده اش باش
چون ترا خواجه اند بنده اش باش

دستت از داد پایگاه بنه
ور ترا سر کند کلاه بنه

هر سری کو ز شه کله جوید
پای خود را میان ره جوید

پادشاه ار ترا برادر خواند
دانکه در قعر دوزخت بنشاند

چون بگفت این ملوک را سخن
پس بخود گفت هوشدار ای تن

۷۰۵

[illegible]

حکایت

آن شنیدی که گفت نوشروان   مطبخی را بوقت خوردن نان
چون برو ریخت قطرهٔ خوردی   گفت هیهات خون خود خوردی
زین گنه مر ترا بخواهم کشت   تابم از خشم میرود در پشت
مطبخی چون شنید این گفتار   شد خلیده روان و رفت از کار
در زمان ریخت چون همه مردان   کاسه را در کنار نوشروان
گفت غدر تو از گنه بگذشت   زخم شمشیر بینی و سر و طشت
ای سیه روی این چه اسپید است   گفت ای شاه وقت نومید است
گنهم خرد بود اناول حال   کشتن از بهر آن چه بود محال
برگناهم گناه بفزودم   برتن و جان خود نه بخشودم
تا نه پیچند خلق بر انگشت   که یکی را برای هیچ بکشت
تو نکونام زی که من مردم   بدی از نام تو برون بردم
گفت خسرو که نیست کردارت   در خور نکتهای گفتارت
زشتکاری و خوب گفتاری   از تو آموخت چرخ پنداری
فعل توسن بقول تو دادم   شاد زی تو که من ز تو شادم

ای سیه روی الخ [illegible]

در حلم پادشاه واحتمال از زیردستان

بشنو تا ابوحنیفه چه گفت — حدیقهٔ عقل خویش را چون رُفت
که سفیهی چو داد دشنامش — گشت خامش ز گفتن خامش
گفت ازین ژاژ او چه آزارم — آنچه او گفت بیش بکارم
گر چنانم بشنویم آن از خود — ور نه ام با بدی چه گویم بد
زو بهم چونکه عیب خود جویم — ور نه چه او چه من چه بد گویم
مرد و بیند از همچو تین باشد — کز برون و درونش دین باشد
خلق اگر در تو خست تا که خار — تو گل خویش از و دریغ مدار
آنکه زهرت دهد بدو ده قند — وانکه از تو ببرد بد و پیوند
وانکه بد گفت نیکوئی گویش — ور نجوید ترا تو میجویش
وانکه دشنام دادت از سر خشم — خاکپایش گزین تو سرمهٔ چشم
وانکه سیمت نداد زر بخشش — وانکه پایت برید سر بخشش
همه را در محل خویش بدار — هیچکس را ازخوی بد میازار
تا بوی در کنار وصل و فراق — ز قرسی از مکارم الاخلاق
هست در دین و ملک ظلم و محال — همچو در جسم و جان باد و وبال

[illegible] ۴۰۷
[illegible] بر محل
مفتوح سر و بالکسر
والطحال پایین [illegible]
والالکت [illegible]
ممتنع [illegible] قاموس

همه خلق آنچه باده و آنچه بزند
از درون خازنان بگذرند

گر دهی نیک نیک پیش آرند
ور کنی بد بدی نگهدارند

زانکه از کوزه بهر عادت و خو
بتراود گلاب و سرکه درو

خویشتن را همه نکوخواهی
وز بد دیگران نه آگاهی

تو که از کرده‌ها بیازاری
با دگر کس چرا کنی یاری

صبر کن بر سفاهت جاهل
تا شوی سایس ولایت دل

پند عاقل بآخر کارت
کند از گند تیز بازارت

هست پندت نگاه دارنده
همچو می ناخوش و گوارنده

نه خرد جستن مراد خودست
از دو بد به کن برون خردست

گر چه با خام طبع تو نبرد
تو چنان زی برو که از تو سزد

گر کند غیبت از دو بیرون نیست
یا بود یا نه بر دو رای بایست

گر بود عیب آن ز خود بدرو
ورنه باشدت آن سخن بدو جو

یعنی تامل کنی ۱۲

ور کسی عیب تو کند بشنو
وانچه عیبست جملگی بدرو

باغ دل را تو از بدی کن پاک
تا برآید نهال به چالاک

گر تو معیوبی آن بشنو از هوش
ورنه آن را اثر میار بگوش

له قوله زانکه از کوزه الخ تراویدن
بوزن و معنی تراویدن
و [illegible] کردن [illegible] مطلقاً
اعم از آب و شراب و
روغن و امثال آن
از ظروف ۱۲ [illegible]

[illegible] قوله سفاهت [illegible]
سفاهت [illegible] نادان
[illegible] نادانی و [illegible]
[illegible]
[illegible] ۱۲

هرچه جز شاه کالبد شان دان
شاه جانست خفته نبود جان

مثل شه سر و رعیت تن
هر دو از یکدگر فروز و روشن

تن بی سر غذای زنبور است
سر بی تن سزای تنّور است

رونق جان ز عدل شاه بود
ملک بی عدل برگ کاه بود

ترک و ایرانی و عرابی و کرد
هر که عادل ترست او ببرد

شاه را خواب خوش نباید خفت
فتنه بیدار شد چو شاه بخفت

پاسبان کودکان ز خفتن دان
پاسبان مرد شانهٔ خفتان

فلک از همت ار چه زه دارد
روز شمشیر و شب زره دارد

شاه را خواب غفلتست آفت
همچو بیداریش بود رافت

شب فلک دارد از ستاره حشر
روز دارد ز آفتاب سپر

کم ز نرگس مباش اندر حزم
چون کنی عزم رزم و مجلس بزم

نرگس از خواب از آن حذر دارد
که همی پاس تاج زر دارد

شه چو غواص و ملک چون دریاست
خفتنش در درون آب خطاست

چون سپیده دمی بود نیلوفر
شب چو ماهی در آب دارد سر

شه چو در بحر یار خواب شود
تخت او زود تاج آب شود

شاه چون بستد از رعیت نان	نقد شد کل من علیها فان
از رعیت شهی که مایه ربود	بن دیوار کند و بام اندود
نان خشکار و زرّه می ببری	میده گردانی و تو میوه خوری
برّه خوان که وجه باز نست	از بهای فروج بیوه زنست
ملک ویران و گنج آبادان	نبود جز طریق بیدادان
سخت بیخ درخت از آبدست	گنج پر زر ز ملک آبادست
ملک آباد به ز گنج روان	شادی تن ندارد ایچ روان
ابر چون زفت گشت دُر باران	شد ستمکش روان بیوه زنان
چون ستد شه عوامل از دهقان	زد از و رفت و ماند بر وی قان
هر که امسال آب ورز ببرد	سال دیگر گرسنه باید مُرد
گرگ چون خورد گاو سفند همه	سال دیگر مدار امید رمه
گر نخواهی برهنه عورت تن	در گریبان مزن ز بن دامن
شاه را از رعیت است اسباب	کام دریا ز جوی می جوید آب
آب جوی از ز بحر باز گری	بحر را زان سپس شمر شمری
بس بکار آمدست و بس مخواه	سرخی سیب را سپیدی ماه

[illegible]

همه روز از برای لقمهٔ نان این حدیث ست و دو کدانی نان
میل ندهم بدانکه گرچه نوست علف خر سبوس و کاه جوست
چنارین گرچه رست و بالا کرد سر او بر اسپهر والا کرد
تو طمع زو مدار میوه و گل یار بد هست بابت سر پل
نه از و میوه خوب نه سایه نه از و سود به نه سرمایه
عامیان سرکشند همچو کلنگ لیک از ایشان چو باز باید جنگ
هست در جنگ نیز و عامه همچو از زیر گرم بر جامه
کودکان زنان چو سور سیاه دل و ضعف افگند هر دو تباه
زود خیز ست و خوش گر چه شرر زود زایست و زود میر شرر
شرر تیز تگ چو ابله نیست زادهٔ او ز عمرش آگه نیست
زیرکانی که زیرکان دلند گوهر تخم را چو آب و گلند
در میان دین و ملک ملوک از برای نجات و هلک ملوک
یار دل به ز صبر ننهادند ظفر و صبر هر دو همزادند
شه که دون را بلند و والا کرد مر بلا را بلند بالا کرد
آتشی کآب را بلند کند بر تن خویش ریشخند کند

[illegible]

چون برون شد ز کالبد غم نام		خانه ویران شمار و زن بدنام
کور دل همچو کوزمی باشد		تیز مغز و ضعیف پی باشد
لیک محرور را دماغ قوی		تو ز تاثیر کوزمی شنوی
کوزمی بند کیسه بر دارد		کوزمی را بر کیسه پیش دارد
عجز رای و دلست و قدرت جاه		خشم و کین و دروغ و بخل از شاه
هر که بر خشم و آز قاهر تر		اوست بر خصم خویش قادر تر
شاه را در دماغ و بازو چیر		حزم بد دل بهست و عزم دلیر
اول حزم چیست رای زدن		بعد از آن عزم و دست و پای زدن
شاه را در خورست حزم درست		ورنه عزمش بود ز غفلت سست
دل و زهره چو نور فام کند		زهره را تیغ در نیام کند
زانکه در کارگاه دولت و دین		عقل بیند بجان حقیقت این
مردی از شاه و خدعه از بدخواه		حمله از شیر و حیله از روباه
حمله با شیر مرد همراه ست		حیله کار زنان و روباه است
همچو دریاست شاه خس پرور		گوهرش زیر پای و خس بر سر
بد نوشته کنده نیک کهن		خار دارد بجای خرما بن

[illegible]

ای که با دین و ملک داری کار
در شره خوی خرس و خوک مدار
که نگوناید ار ز من پرسے
خوک بر تخت و خرس بر کرسی
شاه شهرے که بیهده باشد
نیک لشکر بنرخ بد باشد
اهرمن چون مرگ جان ملک برد
ظلم چون ریگ آب ملک خورد
باد بر خاک کینه ور باشد
ریگ بر آب تشنه تر باشد
شه چو بنشست بر دریچه هزل
ملک بیرون شود ز روزن عزل
هزل با شاه اگر مقیم شود
خاطرش با در هنر عقیم شود
اول نور هست باد هبات
و آخر ظلمت آب حیات

در حکا نادانی پادشاه

به نقیبے بگفت روزی امین
که بران صد پیاده در صف کین
او حدیث امین بجای بماند
بشد و صد سوار در صف راند
چون چنان دید گرم گشت امین
پس بدو گفت کای چنان و چنین
نه درین ساعت ای بد بدکار
بمنت گفتم پیاده ران نه سوار
چون نقیب این سخن ازو بشنید
نیک دانست پاک را ز پلید
گفت بر من مکن ترش بینی
که هم اکنون بچشم خود بینی

[illegible]
۱۳۱۷
[illegible]

[illegible]

از تف آتش گرش برد بفراز / از کف خویش بکشد آبش باز
زشت زشت است در ولایت شاه / گرگ بر گاه و یوسف اندر چاه
لشکری و رعیتی که سزند / نفع را تیغ و دفع را سپرند
شاه بی بخشش آفت سپه است / بی نیازی سپاه ذل شه است
ای بسا سوخته بخاطر دون / تا جداری نگر دم گردون
چاکرت گر بدست و گر نیست / بد و نیکش ز تست و از خود نیست
چاکر مرد بد نکو نه بود / آب خاکی جز از سبو نبود
هست در دست تو چو تیغ و چو نی / تو زدی عیب خود منه بر وی
لشکر از جاه و مال شه چو دل / رعیت از بی زریست بیحاصل
لشکر از تو چو بایسار شوند / از برای تو جان نثار شوند
چون نیابد یسار بگریزد / با عدوی تو بر تو بستیزد
تن که لاغر شود بود مقبل / پس چو فربه شود بود کاهل
مردمی بلکه کز بی صلت است / همچو شمشیر بسته با صلت است
سوی او دل چو خاک در تنگیست / نزد او جان چو آب در رنگیست
چه به بی اصل زر و زور دهی / چه چراغی بدست کور دهی

[illegible]

[illegible]

ملک بر رای شاه مقصورست / رای او گر قویست منصورست
رای شه جز صواب نپذیرد / باز مردار و موش کی گیرد
پس عطا بخشدش گه و بیگاه / آنکه باشد گزین خلق آگه
خواجه را گر ز ملک عطا نبود / دانکه در رای بیخطا نبود
بینوا گر خطا کند تدبیر / تو خطای ورا ببخش و مگیر
ور وزیر از تو بینوا ماند / وانکه تدبیرها خطا ماند
هر کجا کور دیده بان باشد / لاجرم گرگ سر شبان باشد
عقل خندد و بزیر دامن در / بر کر حسک و کور سوزن گر
ببرد آب عالم و ابرار / مدحت پادشاه آتشخوار
دین و دولت بشرع و شه زنده است / زین دو شین آن دو دال پاینده است
ملک و ملت چو پود و چون تارست / این بدان آن بدین سزاوارست
ملتی را که ملک یار نشد / پایه شرع هر دیار نشد
ملک بی ملت آشنای غمست / شاه بیدار ملک جوی کمست
گر خطاها دلش جدا باشد / شحنهٔ شرع مصطفی باشد
تا اولوا الامر لایقش گردد / کار خافی حقایقش گردد

[illegible]
۷۱۵
حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible]

سکه و نقش نام آن شاه [illegible] آهن عزیزتر از زر [illegible] شده که قبول [illegible] [illegible]

گر بدی غوریت و زمردی خویش
هم پیاده شوند و هم درویش
عزم و حزم شهان سبک که و مه
آتشین پای و آهنین سر به
بدگهر را ز ورای سگی دارد
دوزخ آب خدای کی دارد
زر ز آهن عزیزتر زان شد
کآهن از بیم شاه لرزان شد
رای بد دین و ملک روشن را
همچو یار بدست مرتن را
کس بتدبیر سفله ملک نراند
نامه در نور برق نتوان خواند
رای کم عقل نور برق بود
خاصه جائی که بیم غرق بود
شاه تا زفت و بحیر نبود
جفت وزفت و وزیر بد نبود
شاه را آید ارچه شیر ژیان
روز نیک از وزیر بد بزیان
در مشورت نیافت کس مقصود
از دو بی اهل سست ای مسعود
زانکه در ملک ازین دو ناهشیار
کرکس و جغد را برآید کار
تا دو بخس ازچنین دو دیوانه
این غذی یابد آن دگر خانه
پیشکار ملوک بی تدبیر
جغد باشد میان خلق حقیر
مرد را علم و حلم باید جفت
ورنه عدل از میان خلق نهفت
مملکت را ثبات در خرد است
بیخرد مرد همچو غول و دد است

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

نه فلک را بکام بگذاریم پنج و چار و سه را بینباریم
ابروار از برای ایشانیم تا بر ایشان گهر برافشانیم
ما سخی‌تر ز ابر و بارانیم بلکه قحط معطی نانیم
گنج و انبار ما برای شماست وین خزاین همه برای عطاست
گرسنه مردمان و کسری سیر سگ بود اینچنین امیر نه شیر
روز پاداش ماه و پادشاه باز بهرام روز بادافراه
بتهور ز گور گور مجوش بمدار از شیر شیر بدوش
مرترا آمدست چون اشراف شیر کشتن بخلق آهوناف
عدل را یار خویش کن رستی ورنه پیمان و عهد بشکستی
عدل ورز و بگرد ظلم مگرد ظلم ازین ملک تو برآرد گرد
شاه عادل بود بملک اندر نایب کردگار و پیغمبر
باز ظالم بود در آتش و دود یار دجال و نایب نمرود

در راستی میان جور و عدل

در عقوبت ز جرم بیش مگیر حال بد را ز دیو در مپذیر
برتن از راه رفق برتن خصم بشکن از روی خلق گردن خصم

[illegible]

۱۷ [illegible] کشف ۱۲

بادافراه جزا و مکافات بدی باشد و بازخواست افعال ایشان گویند

کشف اللغات ۱۲ یک ابرو بود دیگر یک چشم و نیز آن بسیار کذاب و دروغگوینده و تلبیس کننده و دجال بلغت ۱۲ برهان قاطع

شه هنگام صید ظلم نکرد / یک شکم زان شکار بیش نخورد
گرچه گردد اسیر آز و نیاز / بسر صید کرده ناید باز
عادل و کم طمع بملک سزاست / طامع و ظالم از خدای جداست
ای بدم جفت عیسی مریم / دام دجال بر کن از عالم
اندرین روزگار بد عهدی / چیست جز عدل و آیه مهدی
خشک شد بیخ دین و شاخ صواب / دست بگشای اینت فتح الباب
شه که عادل بود ز قحط منال / عدل سلطان به از فراخی سال
سال نیکو مطیع عدل شه است / ورنه مر هر دو را جگر تبه است
مرد بیمار را که دیده تر است / خشکی لب ز آتش جگر است

فی سخاء الملک و حسن سیرته

قحط سالی یکی بکسری گفت / کار بر خلق شد بباران تفت
گفت کانبار خانه بگشادیم / ابر اگر زفت گشت ما رادیم
صبح وار از پی ضیا بدمیم / گر نه ما در سخا ز ابر کمیم
دم ما هست اگر دم او نیست / نام ما هست اگر نم او نیست
نم ابر ار ز خلق بگسستست / دست ما کی در سخا بستست

بطن اول یعنی شکم [illegible] ترش روی و ستیزه [illegible] کنند [illegible] ۱۲ برهان [illegible]

[illegible]

خلق گشت از قدوم زاهد شاد
زانکه بود او به پند دادن راد

گفت ای هر کس سداد و سیرت او
زان ورع وان نکو سریرت او

گفت مامون که اینچنین بیدار
دید باید مرا همی ناچار

حاجب خاص را همان ساعت
بفرستاد از پی دعوت

کرد هر کس برو زین ابرام
تا بر میر در شود بسلام

رفت زاهد بر خلیفه فراز
میر مامون نکرد قصه دراز

گفت شاد آمدی ایا زاهد
مرحبا مرحبا ایا عابد

گفت زاهد نیم خطا گفتی
نیست در طبع من چنین زفتی

زانکه زاهد یقین توی نه منم
بشنو و یاد گیر تو سخنم

تو بزاهد مرا خطاب مکن
خانهٔ دین من خراب مکن

گفت مامون که شرح گوی این را
حاجتست این حدیث تعیین را

گفت زاهد تو این نمیدانی
چونکه بیهوده زاهدم خوانی

عرض کردند بر من این دنیا
بر سرش می نهند هم عقبی

مر مرا جمله در کنار نهاد
یکزمان دینی ام نیامد یاد

می نخواهم نیم بدان مائل
کرده ام حب آن ز دل زائل

[illegible]
سداد راستی و درستی
[illegible]
۱۹
ابرام استوار کردن و بستوه آوردن و ملول کردن منتخب

روی خندان و عفوگستر باش بخروش و بکینه جان مخراش
ناصبوران چو خاک و چون بادند صابران سال و ماه دلشادند
کار آن پادشا گزیده بود که حکیم و زمانه دیده بود
فعل نیکان بلطف نیکیست همچو مطرب که باعث سبکیست
ملکت آخرست اصل بنا نظر اولست تخم زنا
ماه را پیشه چرخ پیمائیست شاه را کار ملک پالائیست
ملک آلوده مرگ بستاند ملک پالوده جاودان ماند
زر آلوده کم عیار بود زر پالوده پایدار بود
دین بی لطف شاخ بی بارست ملک بی قهر گنج بی مارست
ملک را قهر و لطف انبارست ورنه همچون هل خود آوارست
پنجهٔ خصم تو غضنفر پرست عرق ایمان تو سرو پر پرست
حصن دینست خاصه ملک چنین باز جان و روان شاهی دین

در دانستن که آخرت به از دنیاست

آن شنیدی که زاهدی آزاد رفت روزی بجانب بغداد
تا سوی خانهٔ خدای شود بسوی خلق نیک رای شود

قوله فعل نیکان الخ [illegible]

شاه را چون سداد نبود یار
ملک او باودان بملک مدار

هر کجا صدق و عدل زنده است
هر کجا عدل ملک پاینده است

شاه اگر صحبت داد گشت سداد
ورنه ملکش بود چو ملکت عاد

نه بگفت صادق الوعدی
کاقتدوا بالذین من بعدی

چون بصدق و بعدل هر دو بهم
عقد بستند کار شد محکم

هر دو یکتا شدند از پی سود
بی زبان اقتدا درست نمود

نه بماندست زنده جاویدان
جور مروان و عدل نوشروان

ملک دو جهان بزیر رای آری
گر هوا را بزیر پای آری

هر که پرهیزگار و خرسندست
تا دو گیتی ستا و خداوندست

چون خرد افسر و تقی شد گاه
خواندت جبرئیل شاهنشاه

در آنکه پادشاه را دل در هوا نباید بستن

یافت شاهی کنیزکی دلکش
شاه را آن کنیزک آمد خوش

همدران لحظه اش در آب فگند
گفت شه خوب ناید اندر بند

که چو بگشاد بی ثبات بود
شه که در بند ماند مات بود

گفت شه دست بر دل خویش
نگذارم دو پای در گل خویش

قوله بگفت [illegible] اخرج [illegible] عن الحسین بن [illegible] رضی الله عنهما و عن علی رضی الله عنه و عن حذیفه قال قال رسول الله صلی الله علیه و سلم انی لا ادری ما بقائی فیکم فاقتدوا باللذین من بعدی ابی بکر و عمر رواه الترمذی مشکوة ۲۷ [illegible] مفهوم است از حضرت امیر المؤمنین علی رضی الله عنه و این وارد(؟) بطریق نصیحت یا از حذیفه رضی الله عنه گفت که گفت رسول علیه السلام [illegible] بقای من در میان شما [illegible] اقتدا کنید [illegible] که بعد از من ابو بکر و عمر رضی الله عنهما ۱۲

نیست یک ذره نزد من کونین	کرده ام فارغ از همه عینین
بیش از این هر دو من همی طلبم	وز پی جستن اوست این طربم
زاهدی مر ترا مسلم گشت	که بدنیا دل تو بی‌غم گشت
شادمانی بدین قدر دنیا	یا ز ناری ز جنت و عقبی
که بدین قدر تو ز خرسندی	با مانی بمانده در بندی
گشت مومن خجل بدین گفتار	داد بر عجز خویشتن اقرار
هر که او بنده گشت دنیی را	صید شد مر بلا و بلوی را
دین بدنیا مده که در مانی	صید را چون سگان کهدانی

در نعت علمای دیندار

علما جز امین دین نبوند	چون نیابند نان امین نبوند
چشم سر ملک و چشم سر دین است	این جهان بین و آن نهان بین است
این و آن هر دو یار یکدگرند	هم خزان هم بهار یکدگرند
ملک و دین از سری که بحر دست	راست چون حال دیو چه و سند
سد خردان ز روی لاد آمد	سد دولت سداد و داد آمد
ملک و دین را درین جهان دوران	صدق و عدلست دو پشتیبان

هر که او را [illegible] قوت
از نمایش و محنت
[illegible]
۷۲۰
[illegible]

خویشتن شاه خوانده در منزل / در و دیوار و صحن و بامش گل
شده[1] بر عمر مستعار نفور / همچو بیعقل مردم مغرور
ایمنی خود بباد کرده مقیم / تا کسی بر گذارد از وی بیم
آنکه جمله اش به پشه نرزد / خلق از او و بران همی لرزد
رسته با خود چو کم شد از وی خور / مگس باشگونه اندر گور
ظلم و بیداد ها بسی کرده / خویشتن زابلهی کسی کرده
شادمان زانکه نان ببوده زنان / کرده در نیک و بد قضیم خزان
نان گاورس وزتره برباید / خوان خود را بدان بیاراید
وجه مشموم مجلس و میوه / ساخته از وجه جایه بیوه
نان ایتام و اغزل دوک عجوز / بسته حرص بیش کرده هنوز
غافل از روز عرض و نفخه صور / مانده از خلد و حوض کوثر دور
بگل اندوده ماه را رخسار / همه قولش چو فعل ناهموار
شاه و عالم که هر دو ز ظلمست / این اولوا الامر و آن اولوا العلمست
ور قدم شان نه بر ره امرست / این اولو الظلم و آن اولوا الخمرست
پسر ار چند ناخلف باشد / مالک باید که زیر کف باشد

---

[1] قوله شده بر عمر الخ نفر بالسکون غلبه کردن و آماسیدن یقال نفره علیه ای قضی بالغلبة له ۱۲ صراح

این کنیزک روان من بربود / بزبانم در آرد از پی سود
پیش تا غرقه گردد از وی تن / غرقه گردانمش بدریا من
تا برد نقش آبروی صواب / من برم نقش روی او از آب
وانکه آتش برآرد از جگرم / من در آبش چه افسر و نبرم
وانکه بر من خورد بزشتی شام / من خورم بروی از بلاکش بام
هر کجا هست پادشاهی ل / چه بود ملک و ملک زشتی گل
چه بود ملک پادشاهی کو / زشتی ملک را نهد نیکو
مایه سازد بدست موزهٔ خویش / پای بند نماز و روزهٔ خویش
ستم و جور بر گدای چند / لاف بر چیز بینوایی چند
دشمنان جان طلب ز صولت او / دوستان نان طلب ز دولت او
خوان جان پیش دشمنان نهد / لقمهٔ نان بدوستان ندهد
تخت او سر فراشته بفلک / زیر حکمش پری و انس و ملک
یار او گوش برگ باشد و ساز / خصم آنکس که بینوا شد باز
پادشاهان که اینچنین باشند / چرخ دولاب و پای رگین باشند
همه در دست دیو نو برده / بینوا و حرام پرورده

بام یعنی صبح و وقت [illegible]
مایه سازد الخ [illegible]
۲۲۷
[illegible]

دین و دولت بدین دو گرد چیر / خواجه را رای شاه را شمشیر
ملک اگرچه بعقل چون بازوست / ملک بی تیغ تیغ بی نیروست
چه کشی تیغ بهر مشتی خس / باد رعب تو تیغ ایشان بس
بشکن از گرز گرز گردن دون / چون بقم کن ز سهم در جان خون
شاه چون آفتاب و میغ بود / حرز و تعویذ رمح و تیغ بود
حرز و تعویذ و سایه خانه / با بت کودکست و دیوانه

در سیاست پادشاه

ملک چون بوستان نخندد خوش / تا نگرید سنان چون آتش
بکن از خون دشمن آلوده / تیغهای نیام فرسوده
قصد هندوستان و کافر کن / گل آن بوم بام ششدر کن
جامهٔ لعل پوش ناچخ را / هیزم افزای صحن دوزخ را
کین دیرینه در دل آر تمام / کان قوی باعثیست بر اقدام
دین نگوید که تیغ بر دون زن / گردن گردنان گردون زن
دل شان جز نیام تیغ مدار / این شرف ز آسمان دریغ مدار
زانکه از روی لاف و ز مصاف / نتوان کرد پشت کاف چو قاف

قوله [illegible] تیغ بقم [illegible]

قوله جامه لعل [illegible] ناچخ [illegible] سنان [illegible]

قوله کین دیرینه [illegible] یعنی [illegible] حاصل [illegible] تیغ [illegible]

۴۲۵ قوله تا گردن گردنان گردون زن یعنی دل شان را بامر تیغ نسازی پشت کاف که عبارت از خمیدگی است از روی لاف روز مصاف [illegible] قاف تمام و استوار نتوان کرد ۱۲

در عدل نمودن و ظلم کردن

دولت اکنون ز عدل و امن جدا است   هر که ظالم‌ترست ملک او راست
گر همی ملک جاودان خواهی   زیر فرمان خود جهان خواهی
باش چون آفتاب با عمشاز   بزبان کوته و به تیغ دراز
عشرت آمد که می گزین مگزین   ظفر آمد که بر نشین منشین
از مخالف بشوے دریکدم   هم بخون مخالفان عالم
چون عمر نفس را بکار در آر   چون علی حرص را بدار برار
نفس با حرص هر دو دشمن دان   خویشتن را از ننگ شان برهان
حرص را شربت هلاهل ده   نفس را همچو مرده در گل نه
عدل را تازه بیخ کن برگاه   ظلم را چار میخ کن در چاه
سیرت عدل صورت هنرست   صورت بخل کژدم جگرست
سیرت ظلم شه بتر ز کنشت   صورت عدل شاه به ز بهشت
شرع خشکست اشک منعش ده   کفر تشنه است آب تیغش ده
تیغ مردان چو دست زن نبود   مملکت را روان و تن نبود
ظلم صفرای ملک و دین آمد   رای و تیغش سکنگبین آمد

[illegible]

هر یکی آفتی درون نهاد   هست یک بت بصورت بنیاد
ای شهنشاه عادل غازی   تیغ در نه چو احمد تازی
کعبه را از بتان مطهر کن   شمع توحید را منور کن
چه کنی پنج روزه در غم و یاس   لذت چار طبع و پنج حواس
مر ترا بنده عنصرست و فلک   شش و پنج و چهار و سه و دو و یک
شش جهت را بعالم تجرید   یکجهت کن چو عالم توحید
پنج حس را بقدر و رای بلند   از سر چار طبع در دربند
سه قوی را مده غذی و شست   قوت شان ده ز باغ هشت بهشت
دو جهان را بزیر حکم درار   یک خرد را بمصطفی بسپار

در حکم راندن پادشاه

پایهٔ قدر آنجهانی جوی   سایه و فر آسمانی جوی
همت اندر نهاد عالی دار   دل ز کار زمانه خالی دار
دست ازین آبهای جوی بشوی   شربت از آب حوض کوثر جوی
ملک باقی کمال ساز بود   ملک دنیا خیال باز بود
نیست این ملک دهر را حاصل   ملک باقی طلب بر آن نه دل

[illegible] هیجا که [illegible] جنگ شود
نام بددل ز بیم ننگ شود
مرد رمح و عمود و تیر و سنان
زود پیدا شود ز مرد سه نان
دشمنان را بزیر پای درآر
گردن سرکشان بدار برآر
بازدل چون دو بال باز کند
تیغ کوتاه را دراز کند
سیرت احمدی و طبع [illegible]
صورت یوسفی و آینه میغ
خصم دین را به تیغ بر در پوست
که دو سر در یکی کله نه نکوست
سر که باشد سزای خاره و خشت
سوی بالش بری نباشد زشت
ننگ باشد یکی جهان بدو شاه
ننگ باشد یکی سپهر و دو ماه
خوشه ملک پخته شد خو کن
جامه تخت کهنه شد نو کن
جد تو گر بهند هر باری
بت صورت شکست بسیاری
تو بجد همچو جد میان دربند
بت معنی شکن کنون یکچند
تو بجد همچو جد میان کن چست
بت معنی شکن که نوبت تست
بت صورت اگر منات و لست
بت معنی بسومنات دلست
دل مومن چو کعبه زان بدرست
زمزم و رکن او مبارک و چست
لیک حرص و غرور و شهوت و کین
حسد و بغض و آنچه هست چنین

[illegible]

حدیقه حکیم سنائی

[illegible]

بخرید آن حریص بی مایه / بدل گاو خر ز همسایه
چون برآمد ز بیع روزی بیست / از قضا خر بمرد و گاو بزیست
سر برآورد از تحیر و گفت / کای شناسای رازهای نهفت
هرچه گویم بود ز نسناسی / چون تو خر را ز گاو نشناسی

مدح پادشاه بترتیب کوکب

ای برتبه بر آسمان سرمست / تیغ بهرامشاهی اندر دست
مه چو پیش آیدت سرش بشکن / تیر اگر دم زند زبانش بکن
زخمه بستان ز پنجهٔ ناهید / تاج برنه بتارک خورشید
تیغ بیرون کن از کف بهرام / بتندی او به تیغ او کن رام
تیر بگشای کوری ابلیس / همچو برجاس کن رخ برجیس
برگرای این کبود ایوان را / تا نماید نهیب کیوان را
نحس کیوان به تیغ اعداکش / بستان سعد کنش چون زه اوش
هم به نیروی بخت خرد بسای / سر کیوان سپر بزیر دو پای
چون دوات تو دید بی تلبیس / چون قلم سرنگون شود برجیس
باز برجیس را بکن ایوان / ده بتاراج خانهٔ کیوان

و مانند آن گدازند ۱۲ منتخب اللغات

دل چه بندی درین سرای مجاز   همت پست کی رسد بفراز
اوست مقصود هر دو عالم تو   زو تسلی رسد بدین غم تو
بسگان مان برای مرداری   سایه و فر استخوان خواری
امر و نهی زمانه خوابے دان   سر آبش همه سرابے دان
تشنه چون زین سراب می نهاد   پشت اقبال در بر و بگشاد
چه کنی پنجروزه ملک خیال   کز پی تست ملک عز و جلال
بسراب از سر طمع مشتاب   زانکه نبود سراب را پایاب
صد هزاران جنیبت اندر زین   هست پیش سرای پرده دین
اوت ره داد اوت شه دارد   اوت بر داشت اونگه دارد
تخت تو برخ زمین عمارست   گردن چرخ بهر این کارست
کام زخم زمانه کام تراست   ادهم و اشهبش لگام تراست

حکایت

له

آن شنیدی که در حد مرودشت   بود مردی گدای گاوی داشت
از قضا را وبای گاوان خاست   هر کرا پنج بود چار بکاست
روستایی ز بیم درویشی   رفت تا بر قضا کند پیشی

بخت

له [illegible]
[illegible] ۲۸۷ [illegible]

[illegible]

چون گرفتی تو ملک ملک زمین   رای کن بر شدن بعلیین
سوی دین خوان پری مردم را   پست کن دیو و دیو مردم را
خاصه آنرا که نفس بد کیشش   گوید الیطاست نقش قانیتش
نه نداری ز ملک سرمایه   نه نداری ز شرع پیرایه
اینهمه که شود مسلم تو   چون شود جبرئیل آدم تو
ای ز دولت همیشه میمون تو   کیست اندر همه جهان چون تو
چون ترا هست بر سپهر زمین   ملکی آراسته ز دولت دین
دین حق در حمایت تو شدست   شرع خوابی کفایت تو شدست
شحنه شرع مصطفی شده   زان زنا کردنی جدا شده
جان آن کز فنا بقا سودست   از تو در خاک تربت آسودست
مصطفی رخ چو در نقاب کشید   ز امت خود ترا بدان بگزید
تا دهی شرع را همه رونق   دست باطل جدا کنی از حق
سایه کردگار از آن شده   شرع را حق گزار از آن شده
هر چه خواهی بکن که دولت تو   بست با حشمت تو صولت تو
دین و دولت عیال تیغ تو اند   کفر والحا دو در تیغ تو اند

[illegible] ۱۳۲۷ [illegible]

[illegible]

نیزه یکدم بسوی بالا کن   هفت سیاره را ثریا کن
زره آسمان ز سر برکش   اختران را بطاعت اندر کش
میزبانی کن از درنگ اجل   کرکس چرخ را بجدی و حمل
تره و گاو را بده ز تیر   پس در انداز در تنور اثیر
از فلک زان سنان کوه افکن   پنج پای و دو روی را پر کن
قوت و قوت را شرف نو کن   نیشتر را داغ و خوشه را خو کن
جستی کن بکن بقوت خویش   از ترازو زبان ز کژدم خویش
از شگرفی به تیر خوش ناله   بر کمان دوز حلق بزغاله
شست را جای تیر شاهی کن   آنکه از دلو دام ماهی کن
آنگهی چون بدستت آید تخت   بر فلک نه چهار پایهٔ تخت
تکیه بر مسند جلالی کن   خیمه در ملک لایزالی کن
ملک افلاک را قراری ده   هر یکی را تو اختیاری ده
برکش از بهر عالم مطلق   چرخ زراق را ز سر ازرق
جامهٔ سوگواریش بستان   خلعت شادمانیش پوشان
هر دو عالم چو شد مسخر تو   جمع شد جن و انس بر در تو

[illegible]

چون سر ملک جاودان اند زین جهان آن جهان ورا دان اند
که زشه سوی سجده گه پویند تنکری تنکری همی گویند
نه همه بت پرست چون کفار نه همه حق پرست عابد وار
نیست شان جز دو کار در همه گاه خدمت کردگار و خدمت شاه
دوستان را مبارکند بفال دشمنان را همیشه رنج و وبال
بگه بزم همچو شمس و قمر بگه رزم شیر شرزهٔ نر
شاد باش ای گزیده شاهنشاه لشکرت چون ستاره اند و تو ماه
جام بر کف بسان ناهیدند تیغ در دست همچو خورشیدند
از کف پای تا بتارک دل صد هزاران تنند با یکدل
تیغ داران چو نیزه و چو سنان همه برجسته و ببسته میان
از پی قهر دشمن و بدخواه گرد بستان ملک شاهنشاه
همه بر پر دلند همچو انار همه قد برزبخه همچو چنار
بر ولی یمن و بر عدو شومند خصم را سنگ و دوست را مومند
خیمها در ممالک افکنند دیو بندان و لشکر ملکند
لشکر از بهر ملک و دین باید خود چنینند و اینچنین باید

۳۳

شاد باش ای امین دین خدای / یافته دین ز سیرت تو بهای
تا ز پنج و چهار بر بپری / از شش و هفت و هشت برنخوری
تا هوا را بزیر پی ننهی / بر سر دل کلاه کی بنهی
چون هوارا الطبع کردی قمع / اینهمه گرددت بیکدم جمع
ملک دینی همی نگویم من / خال زنگی بجون نشویم من
چون بترک جهان طین گفتی / در تقوی بشرط دین سفتی
گوید آنگاه جان خیر الناس / بزبان وفا و استیناس
تا جهان باد شادمان بادی / کز تو شد دین حق بآزادی
عالمانت چو تیغ چیره زبان / عاملانت چو نیزه بسته میان
زنگیانی که پاسبان تواند / وز تفاخر بر آستان تواند
گر سیاه هند و گرچه کین دارند / رای زی نظم ملک و دین دارند
وین همه بندگان که بر در تو / میگشایند جمله کشور تو
گردن کس برای کین نزنند / چون علی جز بامر دین نزنند
چون علی زینت و آلت اندر لیر / صفحهٔ شرع و صفحهٔ شمشیر
نیست در غزو و در مقالتشان / جز حدیمه و حدیث آلتشان

صدف درّ شان و آن ملک
هدف تیر شان کمان فلک
صفدرانی که محرم رازند
سوی خصم تو ناوک اندازند
کز پی ناوک سرافرازان
ناوک از شب گشته شب را زان
حصن فغفور ترک خرگاهیست
حصن تو ناوک سحرگاهیست
آنچنان باد پادشاهی تو
که نخواهد عدو بخواهی تو
تا جهانست عز و جاه تو باد
هفت اقلیم در پناه تو باد
جود و فرهنگ و عقل و دین تو باد
نقش جاوید در نگین تو باد
من ستودم بطبع اینها را
آسمان کردم این زمینها را
زانکه پیش تو مدح دیگر کس
هست چون بانگ پیل و پر مگس
تو چنانی که مادحت بستود
ور نه آنچنانت خواهد بود
گر چنینی برستی از آتش
ور نه باد روزگارت خوش
شمهٔ گفتم از ثنای امیر
آمد اکنون گه ثنای وزیر

في وصف الحال وتمام مدائح السلطان والوزراء والقضاة چون مدائح سلطان اعظم شاهنشاه معظم اعز الله انصاره طرفی گفته آمد در خور مناقب وسے

فو بفتحهٔ اول و سکون ثانی گیاه خودرو که در میان غله زارها و غیره روید تا آنرا نکنند غله و زراعت قوت بهم نرساند و چنانچه باید نشو و نما نکند

[illegible]

ملکی کو مسیح پی باشد | جز ملک لشکریش کی باشد
گرزها را به تیغ ریزه کنند | تیرها را به تیر ریزه کنند
جان خصمان ز تیرشان بنفیر | ملک را همچو تیر کرده به تیر
چون تنوره بزیر این طارم | همه آهن دهان و آتش دم
برکشد عکس تیغ شان با ثر | دلق کیمخت کرگدن از سر
مرگ بازیچه پیش مردی شان | گشته حیران ز هم نبردی شان
کرگدن هیبت اند و پیل اندام | یافته وین ز تیغ شان آرام
قدشان همچو سرو نو رسته | خشم شان جمله با عفو بسته
همه حوران آدمی صورت | همه شیران اژدها صولت
چشم بد دور ازین سپاه و حشم | که نیند از قباد و رستم کم
همه بر باد پای گشته سوار | کوه آهن تن اند و جان اوبار
شست سیمین چو سوی تیر آرند | اژدها اژدها اسیر آرند
شده اعدای ملک از ایشان خو | همچو ریش کهن ز شانهٔ نو
تیغ شان از برای جان جهان | تر چه سیحون گرم چون سیحان
آن شبل پشه را کند پر لعل | وین زنده هوا مگس را نعل

خواجه خواجگان و صدر صدور		بر بداندیش مملکت منصور
خواجگان و جماعت دبیران		سروران و گزیدگان زمان
بعد از آن قاضیان و جمع قضاة		شکرشان برتر از صیام و صلوة
سرفرازان مملکت ایران		نامداران خسرو توران
خسرو شرق را بهر کاری		روز و شب نو نهاده بازاری
خرم از رای شان جهان یکسر		عیب پنهان و آشکار هنر
چاکر ملک شاه شد مینو		که نبیند کسی در و آهو
گر ببینی تو مملکت غزنین		باز نشناسی از بهشت برین
چون بود شاه را نکو کردار		مملکت را فزون شود مقدار
شاه و دستور هر دو نیکورای		هر چه بایست جمله داد خدای
شکر این نعمت بی اندازه		که شد اندر ممالکش تازه
که تواند گزارد بر گو هین		گشته جنت حوالی غزنین
ای بزرگان غزنین و لوهور		چشم بد زین زمانه بادا دور
یافتید آنچه بود حاجتتان		گشت پذرفته آن عبادتتان
شه جوان و جهان جوان و زمان		در امان همچو روضهای جنان

چه درخور طبع قاصر و رای رکیک من بندهٔ عاجز و چون
همگی مناقب و خصال ستودهٔ وی پادشاه خلد الله ملکه
نتوانستیم رسیدن عجز خویش آوردیم و طریق اقتصار و اختصار
سپردیم و همان گفتیم که مهتر کائنات و سرور موجودات صلی الله
علیه و آله و سلم در شب ملاقات در حضرت ربوبیت گفت
لا احصی ثناء علیک انت کما اثنیت و بعد از آن بمناقب
و فضائل وزرا و اصحاب قلم و شمائل قضاة و ائمهٔ دین
کثرهم الله انجامیدیم و این کتاب را بپایان آوردیم و از هر یکی
طرفی بشمه در خور رای قاصر و رکاکت طبع بلید خویش
گفتیم و از ایزد جل ذکره درخواسته می آید تا مگر از جملهٔ این
ابیات یک بیت برای اعلی الله پسندیده آید و محل
قبول یابد که بدان یک بیت بندهٔ ضعیف بر حکمای اولین
و آخرین مفاخرت کند چنانکه گوید از کبر سر من آسمان سای شود

ای سنائی چو یافتی امکان — بنمای اندرین سخن برهان
چون شدی فارغ از مدایح شاه — بسو مدح خواجه آر پناه

۷۳۶ [illegible]

در درگاه عقل و جان سر اوست | نردبان پایهٔ فلک در اوست
خطبه کرده زمانه بر سر فرشش | آسمان دستبوس کرده کفش
دایه و مایهٔ خرد قلمش | قبله و قبله جای جان قدمش
بر زمین آسمان امکانست | بر فلک سایه بان رضوانست
عقل مدح و خطاب وی گوید | عقل خود جز صواب کی گوید
آنکه حاتم اگر شود زنده | شود از جان و دل ورا بنده
فطنت و ذهن پای بر جایش | برده تا عرش رایت رایش
باشد اندر نظام هر دو سرای | مرد صاحب حدیث صاحب رای
اندران خیمه سنت آرائیست | واندرین خیمه ملک پیرائیست
مرد دین را شریعت آموزد | شمع ملک پیش شمس نفروزد
در حفاظ وفا یگانه شدست | اختیار همه زمانه شدست
عیش عالم بدو شده تازه | هنر او گذشته زاندازه
بود صاحب حدیث بهر خدای | هست در شغل ملک صاحب رای
صاحب ای شه رویت او | ناصح دین شه طویت او
مرد کز بهر دین خرد در تاخت | با خرد ترازو خرد نشناخت

چون بود کردگار بخشنده   بدهد هر چه خواستی و بنده
کام دلها میسرست اکنون   باد یارب ازان که هست فزون
یارب این فضلهات بر بنده   دار تا روز حشر پاینده

فی مدح الصاحب الاجل العالم صدر الدین نظام الملک ابی محمد الحسن القاینی

سر احرار سیّد الوزرا   که خدا برگزیده کرد و را
در محل کفایت و امکان   صاحب صاحب ری و کرمان
راعی خاص و عام جمله عباد   صاحبی به ز صاحب عباد
نیست مانند او بهفت اقلیم   از صدور جهان حدیث و قدیم
بری از عیب هر چه باشد عار   در وزارت بسان صاحب غار
دیده از وی کمال خلق و ادب   عقلش الکفی الکفاة کرده لقب
پیشوای صدور در عالم   ملک ارای او چو خاتم جم
ملکت از وی مرفه و نازان   هفت سیّاره اش چو دمسازان
روزی جن و انس در کلکش   وحی منزل کشیده با سلکش
ظلم و عدل از اشارتش حیران   ظلم گریان و عدل ازو خندان

ونیش فارغ زگوشمال زوال
جاهش ایمن ز چشم زخم کمال

آن وزیران که لاف عدل زنند
پیش عدلش بظلم نام زنند

تا برانداخت ظلم را خانه
نیست در ملک غزنه ویرانه

دل ندانم سپیدتر یا موی
جان ندانم لطیف تر یا روی

چون دولت بود نافعی از تو
شاد شد جان شافعی از تو

زانکه در مذهبش قوی رایی
دست در کار و پای بر جایی

آز با جود او چو معتزلیان
پست همچون سبال حنبلیان

ظلم گریان ز عدل او شب و روز
که نشد بعد ازان ز خود پیروز

ملک غزنین بهشت را ماند
تا درو خواجه کار میراند

ظالمان را ز مملکت بکنند
فتنه بر خاندان ظلم افگنند

سال و مه در نظام دین کوشند
کفر و بدعت ز بیم بخروشند

در صلابت درین زمان عمرست
بنمای ای فلان ار چنو دگریست

این مثابت بهرزه یافته نیست
وین کفایت بخیره یافته نیست

در ورع همچو شبلی صوفی
در نکت بوحنیفهٔ کوفی

شهریاری تنست و او جانست
انس و جن مر ورا بفرمانست

۱۴۷
حدیقهٔ حکیم سنائی

عالم عاملست در ره دین   عامل کاملست و با آیین
زان بدو رهت شد امارت او   شد ترازوی دین وزارت او
ور وزارت قویست بازو او   زان سبب قلب خان تاج ازوا
هست در مجلس خداوندی   بی بدان ابه نیک پیوندی
خسروی را که پیش حق یازد   آن خرد پیش شرع در تازد
گر زند در صلاح ملک نفس   نه ز خود کز خدای بیند و بس
قبلهٔ دانشست و جان لطیف   که چنو نیست هیچ خلق ظریف
خواجهٔ خواجگان هفت اقلیم   کرده سلطان جهان بدو تسلیم
همچو گردون کله همی بخشد   عفو بستاند و گنه بخشد
عالم از بهر بندگی گردن   از فلک طوق ساخت در گردن
پس ازین جان پر امارت را   نسخهٔ زین در بر و وزارت را
طینتش بر وفای دل مجبول   طیبتش در صفای دل مشغول
بخشش او بوعده و بسوال   نه امل ال بل امل را مال
صورت و صیتش آشکار و نهان   چشمهٔ چشم چرخ و گوش جهان
آفتاب آب و آسمان تصویر   ماه دیدار و مشتری تاثیر

[illegible]

خواجه زا بر ممالکش بگماشت
که بدو دین و شرع سر بفراشت

بر خلائق شده مبارک پی
خواجگان پیش وی شده لاشی

در محاسن بکار دو جهانی
چون محاسن سپید نورانی

تا جهانست شادمانه زیاد
جان او جفت درد و رنج مباد

تا جهانست باد دل شادان
کی جهان از ویست آبادان

برکه بد جان و خانه اتش باد
جان ما جمله در امانش باد

فی مدح الاجل نظام الدین تاج الخواص ابی نصر محمد بن محمد المستوفی

خواجه بونصر نایب دستور
چشم بد زان جمال و جانش دور

خُلق او هست بی ریا و نفاق
لطف او هست بخلاف و شقاق

هم نکو خلق و هم نکو گفتار
هم نکو خط و هم نکو دیدار

آنچه گوش از کمال خواجه شنید
چشم از و صد هزار چندان دید

کانچه دارد ز خلق او اطراف
آهوی چین ندارد اندر ناف

جان و دل را حدیقهٔ مونس
عقل کل را شمامهٔ مجلس

روح دیدار و عقل گفتارست
دولت ایثار و ملت آثارست

فضل او در جهان جهان فاشست
که ادب بر درش چو فراشست

۷۴۳

در زمان ابن مقله بود نام وزیر [illegible] که تا سه صد [illegible] هجری از خط معقلی و کوفی [illegible] و غیر آن شش خط اختراع نموده برای هم رسید [illegible] طرز خط همه قرار داد و اسامی آن [illegible] ثلث و [illegible] توقیع و ریحان [illegible] و رقاع بعد از آن [illegible] در ایام استادان دو خط دیگر [illegible] تعلیق از رقاع [illegible] نستعلیق از نسخ و تعلیق [illegible] شعر [illegible] مصحف [illegible]

روز و شب در صلاح کار جهان
سال و مه زو بود قرار جهان

در زمانه بخط چو کس نیست
با خطش خط مقله جز خس نیست

پادشاهان ز روی کله یابند
بی رهان از لقاش ره یابند

از هنر تاج گشته بر وزرا
در او بامن همه فضلا

تا که بنشست خواجه در بالش
بالش آمد ز ناز در بالش

شهر غزنین چه کرده بود از داد
که ورا زین صفت وزیری داد

زین سپس اهل غزنی از غم و رنج
رسته گشت و نشست بر سر گنج

آن که ز اندوه فقر می بگریست
غم فراموش کرد و شاد بزیست

چون خدا راه حکم بگشاید
حکمت خود بخلق بنماید

زین صفت پیشکار بنشاند
کار عالم بحکم او راند

شاه بهرامشاه و خواجه وزیر
بر رخی اینچنین نکو تقدیر

شاه با عدل و خواجه با انصاف
نیست این امن و ایمنی بگزاف

هر کجا امن و عدل روی نمود
خلق در رافت و خوشی آسود

ظن چه داری که اینچنین بنیاد
شاه بهرامشه بهر نه نهاد

چشم بد دور باد ازین سلطان
که جهان را بعدل داد امان

[illegible] منتخب اللغات

نیست در کارگاه صنع خدای   کاربندی چو خواجه کارگشای
چون سه انگشت او قلم گیرد   چار طبع عدو الم گیرد
عقدی از دُر چکد ز نوک قلم   چون ز سر بر بیاض ساخت قدم
پست بالاست پیش عزمش عرش   تنگ پهناست پیش فرّش فرش
ابر گریان ز دست و دستگهش   صبح خندان ز نور خاک رهش
هست در رشک آن کف گفتا   آب دریا و لؤلؤ شهوار
برده آب بهار و آذارش   لب خندان و چهرهٔ نارش
گر فلک نیست کلک او هرگاه   از گریبان چه ابر آرد ماه
پیش تیر خدایگان ز هوش   هر زبان حلقه کند در گوش
گرچه ترکش گشاده را ماند   بگه سیر ماه را ماند
ساخته بازش پر [illegible] بهشت   سایه بان زمانه جانور شد
تیر را در روش نماند محل   زان و آیت در زمانه بدل
از خط او که دینی و دنیست   دیده کل بین عقل کل بینیست
خط او در هوای گلبن از   پشت طاوس و ان سینهٔ باز
در یکی فصل او تأمل کن   عقل را مال روح را مل کن

۷۴۵ حدیقهٔ حکیم سنائی

از پی جاه و خدمت سلطان — نه برای فلانک و بهمان
قبلهٔ فاضلان ستانهٔ اوست — سرمهٔ عقل گرد خانهٔ اوست
مال خود چون خیال بگذارد — وآن سلطان چو جان نگهدارد
صورتش ابتدای قوت روح — سیرتش انتهای سورهٔ نوح
کرده از بهر حق بکرد و گفت — عادتش عدت و فا را جفت
در ره شاکری فرشته وش — رهت محنت کشست و محنت کش
پیش او از برای سود و زیان — صد هزاران دلست و یک فرمان
همچو عقل آگه از که و چه و چون — فکرتش پی برد درون و برون
از پی آفتاب و مهر آرای — زو برد مشتری اصابت رای
رای او قطب دولت مرزان — ملک و دین گرد رای او گردان
همچو عقل از ورای چرخ کبود — دیده نادیده هر چه خواهد بود
پیش رایش نمانده پوشیده — بر فلک هیچ روی پوشیده
فهمش از جام جم نیاید کم — که همه بودنی بدید چو جم
دل او از برای بهدانی — هست مشکوة نور ربانی
اثر لطف او چو آب زلال — خاکروب درش اثیر جلال

ط و آن صورتش ابتدای ... سیرتش انتهای سورهٔ نوح آیه رب اغفر لی ولوالدی ولمن دخل بیتی مؤمنا وللمؤمنین والمؤمنات ولا تزد الظالمین الا تبارا ... شده ای پروردگار من بیامرز مرا و پدر و مادر مرا ... نوح علیه السلام ... لاجرم [illegible]

[illegible] حاصل معنی این بیت آنکه ... ابتدای قوت روح ... مراد عقل هیولانی باشد که استعداد ... از جمیع نقوش علوم [illegible]

[illegible]

شب آبستن است خامهٔ او گشته حامل ز فتح نامهٔ او
تن سپید و سیاه منقارش همه ساله غذی شده قارش
زان زبان سیاه و شخص سپید کرده دشمن ز جان خود نومید
هست همواره با دل بیدار در همه کار عاقل هشیار
در شود هر زمان ببحر سیاه برکشد دُر ز بهر تاج و کلاه
جاه او همچو ماه ملک نگار کلک او همچو تیغ کارگزار
با مان و بجناق حور و پری در تباشیر بشر او بشری
عقل با وی نشسته در مکتب علم از وی گرفته علم و ادب
بلکه ضبط مال و عقد حسیب ساحران را ز نار بعلم آسیب
کرده از بر بقدرت خلاق درج طومار و دفتر اوراق
دیگران را که سوال و جواب حاجت آید بمطالعت بکتاب
او ز جایی که شاه ازو جوید همه از بر بجمله بر گوید
ملک عالم برش معاینه شد دل او بر مثال آینه شد
حبذا رای روشن پاکش که فلک گشت تختهٔ خاکش
چیست بهتر درین جهان جهان مرد را کار و کار را مردان

تا به بینی بچشم عقل و یقین
در وی خط صد نگارخانه چین
درج کرده چو سایه و خورشید
در شب و روز نامه بیم و امید
زروهٔ عقل زردی خامه اش
ادهم دین سیاهی نامه اش
هر کرا نیست چون قلم رایش
قلم او قلم کند پایش
خط او خط جان اسرافیل
کلک او کیل رزق میکائیل
کلک او همچو نوک دیدکشان
خط او همچو غمزهای خوشان
صورت خط او که در نامه است
چون نسیم بهار خوش خامه است
شحنهٔ راه دین صلابت اوست
روح قدسی کمین مثابت اوست
نیست پوشیده زو قلیل و کثیر
نز نقیر ایچ چیز و نز قطمیر
خامه اندر بنان او گه سیر
باشد بخلق بر در خیر
همتش آسمان و خلق ملک
خاطرش آفتاب و کلک فلک
زاده از روح کلک او بیقین
شب و روز جهان دولت و دین
برسنه انگشت وی چو گشت سوار
آن لطیف نحیف زرد نزار
انده دشمنست و شادی دوست
خیر و شر بسته در زمانهٔ اوست
دوستان را دو رخ کند چون لعل
دشمنان را کند سیه چون نعل

چشم بد دور از چنین مه و وزیر
که ندارند در زمانه نظیر

فی مدح الشیخ العمید ظهیر الدین ابی نصر احمد بن محمد الشیبانی

آنکه بر مملکت ظهیر ست او
خلق را در بهی بشیر ست او
عالم پیر و آسمان امان
مادر و مایهٔ نتیجهٔ جان
بر عمیدان مملکت سالار
شاه را برگزیده در هر کار
معتمد گاه دخل و خرج جهان
کرده از بر بجمله درج جهان
که بکار افگند نهان را او
مایه بخشد همه جهان را او
نور رویش حدیقهٔ حدقست
خط خطش حظیرهٔ صدقست
خط و معنی وی ز ظلمت و نور
هست چون زلف حور بر رخ حور
هر سوادی از و بیاض فلک
هر بیاضی از و ریاض ملک
نور و ظلمت بهم قرین آمد
در علو چرخ هفتمین آمد
لذت روح دان خط خوشش
نکند کس بحرف منسوبش
زان خرد بر خطش بیاشفتست
که معانی و لفظ چون جفتست
گر نه از تنگ مانی ست آن خط
از چه خطهای مقله گشت سقط
انس روحست نقطهای خطش
چون گشاد از رخ در سقطش

مال دنیا اگر ورا باشد
همه بر زایرانش برپاشد
بر زده بیخ شاخهاش تا عیوق
میوه و برگ و شاخ و زرد و عروق
خیمهٔ عمر او هزار طناب
ماه خیمه‌اش برابر مهتاب
ماورا شاه شرق تمکین داد
ملک را صد هزار تزیین داد
این هم از بخت شاه مشرق بود
که بدو رونق دول بفزود
لاجرم عالمی برآسودند
بحیات و بسال برسودند
که کسی را گماشت شه بجهان
که نخواهد همی بخلق زیان
بقلم قسم کرد هفت اقلیم
هیچ ناکرده ظلم وانگه سیم
حاکم ممالکت چنین باید
تا ز بودش جهان برآساید
تا جهانست ملک خسرو باد
که مر او را چنین مثابت داد
باد تا باد ملک را بازار
شاه از او و ز شاه برخوردار
باد امرش چو امر روح ملک
باد عمرش چو عمر نوح ملک
باد تا باد شکل خط همه طول
بخدای و خدایگان مشغول
شاه را باد عمر تا جاوید
خواجگانش چو ماه و چون خورشید
صاحب عادل آن صفی وفی
صدر دیوان و خواجه مستوفی

له قوله برده
شاخها عیوق بالفتح
و تشدید یا ستاره
سرخ رنگ روشن
در کنار راست
کهکشان که
[illegible]

شده در کار ملک و دین بیدا　　دین و دولت فزوده و مقدا
١١ شاه را عون در تصرف ملک　　کرده از رای او تعرّف ملک
صدف دُرّ علم یزدانی　　دلش اندر ره مسلمانی
در میان حریم حرمت او　　از برای هنر و حشمت او
دست او با قلم چو یار شود　　بر معانی سخن سوار شود
آب و لولو و جان صفاوت او　　ابر و دریا و کان سخاوت او
شاه را گاه سر معتمد اوست　　در همه کارها ورا مدد اوست
صاحب سر خسرو انشاه است　　زان ز اسرار ملکش آگاه است
گشته اسرار ملک معلومش　　سر سلطان بجمله مفهومش
نیست در مملکت چنو یک تن　　گاه تدبیر و رای و گاه سخن
واقف راز شهریار بدل　　در دلش راز مملکت حاصل
سال و ماه از شد آمد زوار　　چون حرم گشته بر صغار و کبار
همه با کام دل قرین گشته　　همه با ساز و اسب و زین گشته
کف او بر سحاب رجحان کرد　　بحر را صد هزار تاوان کرد
نیست چون او از شاه کوه جسیم　　دهر را هیبت و بیست عظیم

چشم بد دور سخت با معنیست همچو ارژنگ خانهٔ مانیست
گشته از درج یک بیک پیدا همچو برج دو پیکر جوزا
عقل گمره ز شکلهای رفیع روح واله ز نقشهای بدیع
با خطش خط خازن و بواب همچو با آب جبا فیست سراب
شو و آنگه که او گرفت قلم تاوک عرش پیش او چه قدم
کاغذ نامه همچو روضهٔ نور صورت حرف زلف بر رخ حور
در بلاغت ز سرعت قلمش آب آتش فروز گشت دمش
هر سخن کز دهان شاه آمد در دل خواجه اش پناه آمد
جود او را کرانه پیدا نیست چون سخایش سحاب و دریا نیست
باد لطفش بزیده بر کشور نار عنفش بخار کرده شرر
باد[له] بی بد نتیجهٔ دل اوست داد بی دد دریچهٔ دل اوست
دین و دنیا مسلم دم اوست زانکه دل کعبهٔ معظم اوست
حرمش همچو کعبه محترم است خانهٔ او ز کعبه خود چه کم است
صادر و وارد عطا جویان گشته از هر سوی بد و پویان
عالمی از عطایش آسوده یافته هر چه در دلش بوده

شده

[له] باد کنایه از حرف و سخن و مدح و ثنا ۱۲ برهان

ماجرای زمانه دیده دلش / هرچه زو خوبتر گزیده دلش
وهم او چون نم هوا از گل / آن برآرد که باشد اندر دل
دور دوران عقل جامهٔ او / ره مردان چو برق خامهٔ او
زان نکو اعتقاد و رای رزین / شده چون خلد ملکت غزنین
بلکه دور و سپهر خامهٔ او / کرده چون روی حور نامهٔ او
حور را حرز و هیکلست آن خط / که نیابی بران نهاده نقط
چون سر کلک در زند بدوات / بنویسد بصر بسمع برات
که ازین نوع تا که بود ستم / نه تو دیدی نه من شنود ستم
راست گویی که نامهٔ یحیی ست / یا بگاه شفا دم عیسی ست
پردهٔ معجزات تا بدرید / معجزی زان صفت کسی نشنید
هر دم آرد پدید زمزم و نیل / دست او همچو پای اسمعیل
عزم او همچو خط او در جلال / سحر او همچو مال و دست حلال
علم ظاهر چو خنده کرده عیان / سر باطن چو غمزه کرده نهان
گر نگارا کند نهان او را / مایه بخشد همه جهان او را
قلم او سخی تر از کوثر / منظر او بهی تر از مخبر

قوله دور دوران [illegible] عقل [illegible]
[illegible] سلطنت [illegible] عقل [illegible]

۵۳

قوله نامهٔ یحیی الخ مراد [illegible] که نامهٔ یحیی علیه السلام [illegible]
قوله گر نگار [illegible] کند
الخ معنی بیت اول ظاهرست
معنی بیت ثانی [illegible]
علم ظاهر [illegible] خنده عیان ساخته آن علم [illegible]
نهان کند یعنی [illegible]
علم و سر [illegible] باشد
صفت نهانی [illegible]
[illegible] کند آن [illegible]
نهان [illegible]
علم [illegible]

خط او شکل زلف حور بود
هرچه عیب است ازو نفور بود
خط او خطهٔ معانی بکم
نام او نامهٔ مبانی ذکر
قلمش چون معانی انگیزد
نقشبند معانی آمیزد
از سواد و بیاضش از پی مزد
گشته عقل همه امینان وزد
مامن و ماخذش نتیجهٔ جان
منظر و مخبرش دریچهٔ جان
هم نکودار اصل فضل و کرم
هم نگهدار راز دین و حرم
چون سر خویش سر نگهدارد
زال چون مار سرزده بگذارد
گنج را همچو رنج بگذارد
راز دل همچو دین نگهدارد
زانکه داند که با کمال وجود
جز بموضع نکو نیابد جود
زانکه دریا و ابر و کان بعطا
نکنند از طریق جود خطا
لعل کی دید هر که کاو کند
زر کجا یافت هر که جان نکند
اندران دم که خوش زبان باشد
گوش را لفظ او چو جان باشد
فطنت او برآید از پی ساز
مور وار از میان خانهٔ راز
فلک از جود او عطا جوید
راز با رای او سخن گوید
رازدار است غیرتش زانست
خازن راز حارس جانست

چون براهیم قابل سعدند   چون سماعیل صادق الوعدند
عقل شان آسمان آتش گیر   تن شان عنکبوت کرکس گیر
روزگارند اهل عقل و بصر   سینه شان چرخ و قطره شان اختر
مال ایشان بنزد ایشان خاک   قال ایشان چو حال ایشان پاک
ناز و نعمت ز کلک شان باران   دست ایشان قرین شده باران
هر چه کان داد گوهر و زر و سیم   حصر آن گشته پیش شان چه سلیم
عالم عقل ح الا از دل شان   صورت نفس کاره از دل شان
رونق صدر و زینت دیوان   برمیده ز کلک شان دیوان
در بنانشان نگر تو کلک و آن   که عطا میدهد بخلق روان
مهر و ماه از لقای شان خیره   نور و نار از بهای شان تیره
مهتر اسپ سخن سوار و دلیر   کلک شان یار گشته با شمشیر
همه اندر حساب و خط ماهر   همه اندر بیان حق قاهر
عالم از نور رای شان انور   عقل شان با بیان شان در خور
از خطا کلک شان همیشه مصون   کس نگفته که این چرا و آن چون
در جهان معاملت هر یک   چون تبازنده خامهٔ پرتک

[illegible] ۱۲۱

[illegible] ۱۱۷

قلمش در تجارت عالم   بحر و کشتی و باد کرده بهم
جان پاکش سرشته با سخنش   بنده نو زمانه کهنش
تا جهانست و هست لیل و نهار   از خط و علم باد برخوردار
که جهان از علم او شب و روز   هست دیباه خطاش از نور و
دین و دنیا ورا مسخر باد   صدر دنیا ورا برادر باد

فی مدح اصحاب الدیوان و المشایخ کثرهم الله

پس ازین خواجه خواجگان کبر   زیب دیوان و زینت لشکر
از رخ و خامه نگارنگار   صدر و دیوان ز بهر یکی چو بها
درج شان همچو درج شاهی بار   کلک شان همچو ملک شان زردا
خواجگانی بعلم و دانش چیر   کلک شان با شبابت شمشیر
همه نقاش معنی از خامه   در و زر درج کرده در نامه
جان شان همچو جامی ین پر در   نقش شان چون صدف شکم پر در
از پی سرو جویبار صواب   دیدها کرده همچو ابر پر آب
همچو عیسی ز خط و خامه   نقش با جان نموده در نامه
مرض را کرده در جهان نوی   کلک شان همچو علم عده قوی

[illegible]

همه را از خدایگان تشریف
نام و نان یافته وضیع و شریف
هم باسپ و ستام و زر و درم
هیچ را هیچ چیز ناید کم
شه از این خواجگان مرفّه و شاد
ملک از این خواجگان شده آباد
دست ظالم ز مملکت کوتاه
شیر اعداش سخرهٔ روباه
گرگ با میش در بیابان جفت
عدل بیدار گشت و فتنه بخفت
شاد باش ای بعدل شاهنشاه
زیچنین خواجگان نیکو خواه
چون بود شاه عادل و دستور
خواجگان زین صفت همه مخطور
عالم آسوده از فریب و فتن
غزنه مر عدل را شده مسکن
تا جهانست عدل خسرو باد
باغ عدلش همیشه فی نمو باد

فی مدح قاضی القضاة ابی القاسم محمود بن محمد الاثیری

چون از این طائفه گذر کردی
بدگر طائفه نظر کردی
عالم عدل بینی و انصاف
همه معنی محض و دور از لاف
پیشوا می چنین مرفّه جمع
نور اقضی القضاة تابان شمع
مفتی اصل و فرع و وارث جود
شمع شرع محمدی محمود
آنکه در صدر شرع تا بنشست
پای فتنه دو دست ظلم ببست

صفت هر یکی ازین اعیان   از دو صد جزو یک ورق نتوان
زانکه هر یک زراه علم و عمل   یار حق اند و کاردار اجل
وجنیت آن یکی خزانهٔ نور   روی و رای یکی خزینهٔ حور
حسار ۱۲
کلک این علک وار میخاید   هر حوادث که چرخ بنماید
روی آن همچو برق میخندد   دست این پای فتنه می بندد
ملک این حاکی کف موسی   کلک آن معجز دم عیسی
سازد آنگه که دست شد بنگا   کلک هر یک ز آبنوس حصار
شفقتهٔ هر یکی سفینهٔ نوح   نکتهٔ هر یکی دفینهٔ روح
گردد آنگه که چرخ گردد فرش   باشد آنگه که فرش جوید عرش
شاه و دستور شاه و لشکر شاه   گشته از راستی شان آگاه
کز خیانت بجملگی دورند   هم امینند و هم نه مغرورند
جز بفرمان یکی نفس نزنند   مرد کارند جملگی نه زنند
خصم را تا کنند آبی وار   همه تن پر دلند همچو انار
پاک و خالی همه از خیانت دل   علم دو جهان بجمله شان حاصل
از شهنشاه راد نیکو نام   مستحق گشته با هزار انعام

۷۵۶ [illegible]

گر ز حشرست هر کسی ابیم — وز مکافات و از عذاب الیم
او بود ایمن از همه نکبات — نبود در فریق حشر قضات
مهتر خلق و سید السادات — گفت باشند از سه نوع قضات
دو بود هالک و یکی ناجی — مژده کاندر بهشت با تاجی
علم دین تا بدو سپرد قضا — جهل رحلت گزید سوی فنا
پیش آن سر که در خزینه بود — چون چراغ اندر آبگینه بود
اندرین حضرت بزرگ چو جان — معنی او پدید و او پنهان
مال او را برای عالم غیب — کرده خالی ز رسم و سیرت عیب
کرده پاک از میان جمع امم — صفوت او کدورت از عالم
تازه کرده ز مهر یزدان را — جان بی عقل و عقل بی جان را
نظرش همچو جان پاک مسیح — بوده در شرح علم شرع فصیح
کرده دست عنایت دینش — متحلی بعقد تمکینش
شمع دین صورت و بصیرت او — عقل جان سیرت و سریرت او
گاه فتوی چو کلک بردارد — چتر حق بر فراز سر دارد
بی حقیقت قلم نگیرد نسیح — تو ز باده هوا نوالهٔ مسیح

ع [illegible] مضمون این بیت

وعن بریدة رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم القضاة ثلاثة واحد فی الجنة واثنان فی النار اما الذی فی الجنة فرجل عرف الحق فقضی به ورجل عرف الحق فجار فی الحکم فهو فی النار ورجل قضی للناس علی جهل فهو فی النار

۱۵۹ [illegible] رواه ابو داود وابن ماجه

مشکوة و از بریده منقول است که گفت گفت پیغمبر علیه السلام که قاضیان سه قسم اند یک قسم در بهشت است و دو قسم در دوزخ پس آن قسم که در بهشت است مردیست که شناخت حق را و حکم کرد بآن حق و مردی که شناخت حق را و جور کرد در حکم پس او در دوزخ است و مردی که حکم کرد برای مردم بر جهل پس او در دوزخ است

[illegible]

گشت در راه دین نه بهر ثبات خاک درگاه او چو آب حیات
از غبار غرور عالم خاک دامن و جیب او چو ایمان پاک
قفل احکام را ستوده کلید پرده و حلقهٔ بی عمود که دید
چون ستونی که هست بی افسون خیمهٔ شرع را طناب و ستون
دیده بی زحمت خیال غرور علم نزدیک او بعالم دور
از فرازش نبرده سوی نشیب مکر این گنده پیر غرچه فریب
دل او سال و ماه مسکن شرع گوش او شاه راه مکمن شرع
دین ایزد ز بود او شادان خانهٔ شرع از او شده آبادان
دل پاکش چو قبلهٔ ایمان عزم و حزمش همه دلیل و بیان
زو حکمش بری ز جبر و قدر میل بر وی ندیده هیچ ظفر
میل هرگز نکرده در احکام کرده در دین بشرط خویش قیام
ظاهر و باطنش ز رشوت پاک کرده در چشم میل و رشوت خاک
گر بدی زنده یوسف القاضی به نیابت از او شدی راضی
روز حشر و تغابن و زلزال او دهد زین قضا جواب سؤال
نامهٔ او بروز حشر و قضا نامهٔ یحیی است پاک ز ملا

[illegible]

فضل را اجر بوده و عز را کان
شرع را دایه بوده و دین را جان

همچو اقبالش از دو عالم جای
لاجرم هست ستر زین خدای

روی او چون ز رای او بعز و خست
آفتابی بآفتاب آمیخت

دل او همچو موی اوست سپید
باد در باغ شرع تا جاوید

در مدح کریم العهد عز الدین یوسف

نام او در عمل صحیح الجهد
لقبش در وفا کریم العهد

همت او ورای جزو و کلست
که همه آبها بزیر گلست

گر بخواهی ز جان او معنی
کرم خلق او نگوید نی

سائل آز را چو قارون کرد
پنبه از گوش بخل بیرون کرد

خواجه ابلیس گر پی ذم غیر
لیف ولاف زد چو گفت انا خیر

کردی ار دیدی این مکارم وجود
در سرای وجود رای سجود

بیند آنکس که هست بینا دل
وانکه از کل او ورد حاصل

شمع انکو بمجلسش بنشست
شمع وار دو توقی اندر دست

جامهٔ جرمش از صیانت چاک
عرصهٔ جانش از خیانت پاک

دم او همچو عیسی آدم جان
عهد او همچو خضر محکم جان

[illegible] قال انا خیر منه خلقتنی من نار و خلقته من طین [illegible]

باعتبار فاعل که لما خلقت [illegible] ومیلادی تعبارت است از آن نسبت حقیقت [illegible] اشارت است [illegible] کفریت و فضیلت آدم است [illegible] بالکسر یعنی [illegible]

[illegible] ابلیس [illegible] صادق [illegible] از معاندت دم زده [illegible]

نه بکس میل و نه ز کسب ملول — چون پیمبر بعلم و دین مشغول
زان به بیهوده می نپردازد — که همه شغل آخرت سازد
بینی ار هیچ چشم جان و خرد — بکشائی که تا بدو نگرد
گر شناسی مقدم از تالی — نیست اینجا ز حیلتی خالی
مخل بوده است در همه احوال — چه بافعال دین چه در اقوال
در رضا دین بنفس نسپارد — خشم را در سها و نگذارد
هست چون حوض کوثر از نعام — مشرب عذب او ز رحمت عام
اهل دین را معین و دلسوز او است — مفتی شرق و غرب امروز او است
زین جهان از پی سرای معاد — شده مشغول در کشیدن زاد
تا عنان چون بدان جهان تابد — عاقبت را چو نام خود یابد
متناسب نهاد او با حلم — متشابه سواد او با علم
چون قدر در سخا ریا نکند — چون قضا در عطا خطا نکند
آنکه نارد چنو صنایع دهر — نیز در هیچ شهر قاضی شهر
هر چه اندر نقاب قوت بود — خاطرش را خرد بفعل نمود
رای بیدارش از طریق صواب — یکجهان خصم را کند در خواب

قوله گر شناسی مقدم الخ قضیه منقسم است ابتدا بسوی حملیه و شرطیه و شرطیه نیز منقسم است بر دو متصله و منفصله و منفصله منقسم میشود بمنفصله حقیقیه و مانعة الجمع و مانعة الخلو و هر یک از اینها عنادیه میباشد و اتفاقیه و متصله منقسم است بلزومیه و اتفاقیه و چیزیکه جزو اول قضیه حملیه را موضوع و جزو ثانی را محمول میگویند جزو اول قضیه شرطیه را مقدم میگویند و جزو ثانی را تالی و حملیه نیز منقسم میباشد اولا بمهمله و محصوره و طبیعیه و [illegible]

٧٦٠

[illegible]

١٨

هست از روی رتبهٔ اجلال — پشت اسلام و شرع را ز کمال
در نظر چون عبارت آراید — جبرئیلش بطبع بستاید
کلک او گز رهِ جفا دورست — همچو انگشت حوریِ پر نورست
در کفِ نقشبندِ ستر ازل — در خلای جلال او چه خلل
زین سبب نیست در نشیمن جود — لاجرم هست در سرای وجود
آسمان سخا و احسان اوست — ابر انعام و غیث نیسان اوست
سخنش همچو روضهٔ نورست — نیک نزدیک لیک بس دورست
همچو عقل اندک و فراوان شو — صلح افگن و لیک پنهان شو
هم گران هم سبک لقاست چو کان — هم سبک هم گران چو جسم و جان
گر نخواندم از بهر عتاب — همه تن دل شوم لسان کتاب
قدر او بام آسمان برین — خلق او دام جبرئیل امین
گام چون بر بساط نطق آرد — گنگ را در نشاط نطق آرد
ور کند زالکن التماس سخن — در حدیث آید از نشاط الکن
سنگ بر روی هیچ جود کند — فلک از نطق او سجود کند
سخنش عذب چون نتیجهٔ صبح — با بطر چون سرشک دیدهٔ ابر

۳ تو دو در کف نقشبند ازل یعنی باید کلک او که از راه جفا دورست مانند انگشت حوریه نور در کف نقشبند یعنی ممدوح که از و نقش سخن می بندد بنزد سر ازل است و در خلای جلال و ازان کلک [illegible]

عهد او چون پیمبر اندر عهد / جهد او همچو عیسی اندر مهد
چون ز خورشید قابل قوتست / لاجرم عهد او چو یاقوتست
نکته بود بر صلاح و وفاق / گوش ساره است مژده اسحق
چون تنور زمانه آتش تافت / گردن چرخ سیلی خوش یافت
خود نزانده است و شفا و الم / جز ببلای شرع و عقل و قلم
لفظ و نطقش ز عقل و جان مملیست / کو ز امر خدای مستملیست
جود او چون بهار خوش سلبست / بود او چون حیات خوش طلبست
مایه فرش رسم تحفه اوست / سایه عرش طاق صفه اوست
چاکر گفت اوست گفتارم / شاکر دست اوست دستارم
گر دواند مرا به پیش خدم / پیش حکمش بسر دوم چو قلم
بدو لفظ نکو که بشنودم / یک در اندر فلک بفزودم
مر مرا آب شد ز حیرانی / آتش دیگ روح حیوانی
گرچه با ما هم از قرونست او / از قرون و قران برونست او
نه ز امیر ولایتی گشتم / وز قبول وحی آیتی گشتم
ور مرا گوید ای سنائی رو / بندم از دیده باشمال گرو

[illegible]

اشارت بآیة ... وامرأته قائمة فضحکت فبشرناها باسحق ومن وراء اسحق یعقوب قالت یا ویلتا ءألد وانا عجوز وهذا بعلی شیخا ان هذا لشیء عجیب که در سوره هود در سپاره و ما من دابة واقع شده و زن ابراهیم علیه السلام ساره بنت هاران [illegible] از پس پرده و سخن ملائکه میشنود همین که سخن فرشتگان مسموع او گشت بی تحنده از غایت فرح و سرور پس [illegible]

قوله خود نزانده ۲۶ [illegible]

[illegible]

صد و بیست ساله [illegible]

قوله لفظ و نطقش [illegible] مستملی و طلب املا [illegible]

خوبی او جان تشنه را مشرب   سحر او مر پیاده را مرکب
کرده از نکتهای عقل انگیز   طبع نازان و چشم خاطر تیز
وز تصفح چو علم بردار   ور تخلص چو حلم برخوردار
هر خبر کز رسول نقل افتاد   شیخ در شرح آن بدادش داد
معنی هر یکی برون آورد   جمله زیبا و نیکو و درخورد
مشکلات کلام ایزد بار   متشابه که هست در اخبار
همه را کرده حل بشرح و بیان   لفظهائیکه هست در قرآن
ابن عباس روزگارست او   با معانی بیشمارست او
هست با دانش معاذ جبل   ایزدش برگزیده عز و جل
باد پیوسته چیره در هر کار   وز همه علم خویش برخوردار
تا جهانست عز و جاهش باد   حکمت و شرع در پناهش باد
باد باقی بقای روح و ملک   تا بود در مدار چرخ فلک

جای آن شاید بود ۱۲

الهام

فی مدح جمال الدین صدر الاسلام ابی نصر احمد بن محمد بن سلیمانی

بعد ازو خواجه امام امین   مفخر شرع و یار و ناصر دین
تازه از لفظ او مسلمانی   بنژاد و نسب سلیمانی

[illegible]

خلق خلقش لطیف چون جان را | لفظ و معنی دو مغز چون جوزا
نفس او نقش زندگانی بود | که دو مغز و یک استخوانی بود
در خبر و صفور را مبانی اوست | در سخن روح را معانی اوست
سیرت پاک او حکیم اوصاف | صورت علم او کریم اصناف
همه ابرام و ناز بتوان کرد | شعر چون هست بکر و معطی مرد
زاغ را چون همای فر داد است | پشه را همچو باشه پر داد است
قلم او ز سهو هاست مصون | بر علمش علوم گشته زبون
علم او دستگیر دینداران | قلمش چون ربیع با باران
عالم از فتویش بر آسوده | وز ضلالت جهان بیزدوده
گره بر دانش بر جهان آسان | متشابه که هست در قرآن
الغرض هیچ کس روا باشد | کاینچنین علمها کرا باشد
کیست مانند او بعلم اندر | متواضع بعلم و حلم اندر
او تواند نمود مرجان را | بی نقاب حروف قرآن را
زانکه در قبر سید آسوده است | تا نیابت بشیخ فرموده است
مرد چون بود کار را درخور | هرچه وی گفت شیخ چونان کرد

له قوله همه ابرام
ابرام استوار کردن و بستوه آوردن و ملول کردن ۱۱ منتخب
۳۶۷
[illegible]

خواجه در راه عقل و جان قیاس
در سرای غرور جمع اناس

خاک جسمش ز تربت صلصال
آب چشمش ز معرفت سلسال

نطق او از جهان جاویدست
دور و نزدیک همچو خورشیدست

زادهٔ ذهن او بصفوت و نور
حلقه و عقد گوش گردن حور

همچو اندر خیال عامی حور
سخن سهل او وهم آید ز دور

تا چو تو میزبان نو دارد
عیسی و خر غذی و جو دارد

جان پاکش سخن گشاد برو
جان در و معنی نهاد نه او

صیت او در عراق و مصر و دمشق
هست غماز روی دوست چو عشق

چون در اعراب اسم حرف شود
و اندر احکام فعل صرف شود

در بصره حدیث نحو کند
بصره از اهل نحو محو کند

گشت در باغ تر یزدانی
از برای دل مسلمانی

غذی تیغ شرع گفتارش
میوهٔ شاخ عقل کردارش

دل مراو را نموده راه صواب
وین مراو را جمال داده خطاب

هست خوی رسول بخویش
هست آب خدای در جویش

تا ابد ز انکه جانش کان دارد
روغن اندر چراغدان دارد

سلسال آب صاف و خوشگوار را

[illegible] خاک بدنش از خاک صلصال [illegible] قوله تعالی ولقد خلقنا الانسان من صلصال من حما مسنون [illegible] علیه السلام [illegible]

[illegible] در فاعلیت و مفعولیت اسما و صرف احکام فعل باعث تصریف صیغها میشود [illegible]

در سوره مریم واقع شده و یادین در قرآن قصه اسمعیل [illegible] قال الله تعالی واذکر فی الکتاب اسمعیل انه کان صادق الوعد وکان رسولاً نبیاً [illegible]

صدر اسلام و دین بدو تازه هنر و علم او بی اندازه
علم او همچو آب شوینده نام او همچو باد پوینده
علم او وعده سماعیلی جمع او شمع طارم نیلی
کانکه گوبیان یاسین کرد جبرئیلش ز سدره تحسین کرد
شاد باش ای امام هر دو فریق دیر زی ای گزین هر دو طریق
تا تو بر منبری فلک دونست من نگویم که استوی چون است
دست معنی چو کرد معنی تاخت زال زر دید و زال از شناخت
ای که می پرسی از طریق مری کمند این سخن جواب کری
که چه گوید همی برین کرسی باز گویم اگر ز من پرسی
تا چراغ سخاش تابان گشت همچو پروانه جان شتابان گشت
جان او چون چراغ خود بشنید زار میسوخت خوش همی خندید
گرد و از بهر تقبیت جاهش از پی خاکروب درگاهش
فلک هفتم از زحل خالی چار ارکان ز پنج حس خالی
چند گویی که علمت خواجه پای در نه بوحدت دست بشو
ور دو بیتت مختصر کاری باز گویم که مرد هشیاری

[illegible]

از هزاران هزار دُرِّ نهفت
چکنم من که خود یکی نگفت
در خور عقل عامه میگوید
بسخن گر دو نامه سے شوید
سخنش با نوا و زینت و برگ
خاص بندیست عالمگیر چو مرگ
رنج ما را از آن دل خوشخوی
داده ابر سخا بعشرت خوی
شده در راه حکمت و تدریس
کلکش همچو رفعت ادریس
برگرفته بعقل با امکان
فتنه از پنج حس و چار ارکان
خاک شوره کند شراب از خلق
آب دریا کند گلاب از خلق
آری آنکس که صبر پیشه کند
بیشهٔ شیر زیر تیشه کند
از پس صبر گردد آتش صبر
عذب همچون سرشک دیدهٔ ابر
خلق را شرط شرع او ابدیست
زانکه با عزّ دیدهٔ محمدیست
داد و دین با خلل نکرده ز کبر
دل احمد بدل نکرده ز کبر
ای امامی که از پی زینت
منبر تست تاب تو سنت
پردهٔ چرخ را پدید آور
قفل احکام را کلید آور
سر صندوق صدق بگشای
خلق را بهر لطف حق بنمای
از سخا و فصاحت از پی دین
پای برنه بفرق علیین

حدیقهٔ سنائی ۷۶۹

از پی باغ شرع چون حیدر
آب در جوی اوست از کوثر
رنگ او بهر نکهت طیبش
کرده تهذیب عشق تذهیبش
هر که یک شب بکوی او بگذشت
در سخن مقتدی عالم گشت
هر که روزی بدست دل ماند
نسخهٔ دلبری ز رویش خواند
چون بمجلس نشاط گفت کند
طاق خورشید چرخ جفت کند
از پی چشم بد ز روضهٔ نور
دل بجای سپند سوخته حور
گوئی آمد نگار در گویش
خوی خوش بر نظارهٔ رویش
لب چون لاله خشک و تر نرگس
بینی آنگه که ختم شد مجلس
عقلا بازگشته طوطی وار
خلق چون حلق بلبل از گفتار
چشم پر دُر ز دُرّ سفتهٔ او
گوشها پر گهر ز گفتهٔ او
گاه تقریر و وقت تدبیرش
صبح خوش خنده باز تباشیرش
شد برای امید و جان و خرد
آنکه او را بجان و دیده خرد
دل ز نطقش همیشه در ارم ست
چه ارم زیر گلبن کرم ست
خود چه دیدند اهل غرفی ازو
چه شنیدند اهل معنی ازو
که خود او زان نکت که در دل اوست
وز ره لطف عیب جا صل اوست

مة تذهیب زراندود کردن المنتخب

از نهراوان

جود اگر نام تو نبردستی
زود همچون عدوت مردستی
میزبان دشمنانت را گست
با چنین دعوتی کرا برگست
تن که یکدم خلاف تو پذرفت
جانش گوید ذلت من بگرفت
تف آن تن برفته با لب او
مرگ در حُجل کشیده مرکب او
مرگ خوردست بدسگالش را
تا نه بیند کمال حالش را
عمل و عمر دوستانش باز
در لقا و بقاش باد دراز
گوشت عالم ز بهر اگرچه پرست
لیک ازان تو آزموده ترست
هر که در سر چراغ دین افروخت
سبلت پُف کنانش پاک بسوخت
سخت بسیار کس بکوشیدند
کسوت صورتت نپوشیدند
خلعت هر که زان سری باشد
حسد ایخواجه از خری باشد
همه مستورگان عالم راز
با ضمیر تو رخ پُر آب نیاز
پرده داری سرای غیرت را
حیرت افتاد از تو حیرت را
خصم ازان آمدند هر خامت
نیست کس واقف از الف لامت
در کمال حدود لفظ و نوخت
بکر ماندی و کس ترا نشناخت
در سخن مرد بی خطیری تو
در سخن فرد بی نظیری تو

[illegible]

۱۷۷ حدیقهٔ سنائی

[illegible]

معنی بخش معن زایده را   فتم ده جان وتش ساعده را
تا بانفاس او وش سرکاریست   مر سخن را چه تیز بازاریست
هر سخن را که نقش جان دیدم   داغ نطقش بزیران دیدم
همه گویندگان روی زمین   پیش نطق تو ای جمال الدین
بی غرض چندم ازین بر باشند   چه نکو باشد ارخمش باشند
هر چه اندر جهان سخن کوشند   نزد رمز تو حلقه در گوشند
در زمان تو ای امیر سخن   شوخ چشمی بود سخن گفتن
گرچه الماس نطق می سفتند   با بیان تو مهتیان گفتند
طرف حرف تو نخ تفسیرست   هر چه جز آن جگر تفت سیرست
تا که در سر ضمیر ارکانست   شمع جمع تو شه ره جانست
روح را تازه پیسر بابی تو   غذی صد هزار جانی تو
قالبست اینجهان و جانش تو ئی   همه شخصست وین زبانش تو ئی
بوجود تو خلق ازان شادست   عمر با دانش تو همزادست
حالت از اصل سوز فرع آمد   قالت از درد و ساز شرع آمد
دوستان را صبوح روحی تو   جان جانرا همه فتوحی تو

معنی بخش [illegible] فتی من
ساعده [illegible]
بود [illegible] علم صادقت
[illegible]
و صدر [illegible]
من قاموس [illegible]
[illegible]

[illegible]

نزد علمت سخن یتیم بماند / پیش جودت سخا عقیم بماند
هر که نشنید از تو او چه شنید / دیده کو ترا ندید چه دید
منزل رمزها بریدم من / چون تو و چون خودی ندیدم من
حاسدان اتو گر زنخ میزن / ختم شد نثر و نظم بر تو و من
راز را مستمع بیان تو باد / آز را مصطنع بنان تو باد
با تو تا هست اختران را سیر / عرض تو عرصهٔ عوارض خیر
ذوق[2] او جانفروز قرآنست / پند[3] او بند سوز دیوانست
سومین در ره حقیقت و شرع / نیست اهلی قدیم‌تر زین فرع
علم‌تان را ندیده ام بیقین / وارث حق‌تر از جلال الدین
آنکه تا یافت ز آسمان مسند / یک همین هست احمد و احمد
عالم علم را گشاده درے / که جز او کم توان در آن گذرے
شد حرام از برای درسفتن / جز ورا بر ملا سخن گفتن
جان قرآن همه بیفروزد / تا ازو نکتهٔ در آموزد
عشق پنهان ز رحمت خاطر / گفته با ذوق مغز جانش سر
آن بگفته دل ز زبان سروش / وین شنیده دل از ولایت گوش

---

[2] یعنی ذوق ممدوح
[3] یعنی پند ممدوح

احمد از نهجوست و محمد نیز [illegible] اگر سالی که در و باران نبارد و جهان در قحط [illegible] که باران [illegible] رسیده باشد هم آمده [illegible] گفته است [illegible] سال و زمین از بخل [illegible] در انقباض امطار [illegible]

[illegible] واحد یعنی [illegible] عطا و بخل [illegible] یک صورت پیدا کرده [illegible] باران جود او [illegible] باران ست ۱۲

از کمالت فزوده دین را
شادی جان اهل غزنین را
گرچه هر نقش حرف غزنین ست
چون قدمهای تست غزنین ست
بالقای تو ای جمال الدین
نیست غزنین بهشت نقد ست این
مثل تو ما تو در جهان ضمیر
خود قیاسیست به ز سوسن و سیر
نزاده شر لست برهانم
شکر این موهبت نکو دانم
نظم من بهر شر تو بود ست
جان جانها از ان بیا سود ست
خرده نبود بضاعت زیره
سوی کرمان بری تو بر خیره
گهر مدحت تو دانم سفت
همه دانم ولی نیارم گفت
دوستان در نشاط لطف مست
دشمنان بر بساط قهر پست
تن همت بجود تو کامل
جان حکمت بجد تو حاصل
ای وجودت ز لطف حق اثری
باز جودت ز حسن او خبری
هر که از حق بسوی او خبرست
در دل او ز مهر تو اثر نیست
تو طبیبی مفسری دگرست
تو حبیبی مذکری دگرست
محرم سرّ انبیائی تو
مدد قوت اصفیائی تو
حکمت اهل استقامت گشت
حجت حالی قیامت گشت

۵ موهبت بکسر الهاء بخشش
[illegible]
۶ [illegible]
[illegible]

شمس دین شمسهٔ ائمهٔ عصر · که نیارد چنو زمانه دگر
شربت شرع دین باغ رسول · از نسیم فتوح کرده قبول
همچو دین و عدش از تخلف دور · چون خرد نطقش از تکلف دور
حافظ شرع بهر پیوندش · دیدهٔ جان ندیده مانندش
از عزازیل زنگری که بتفت · دیو بشنید امروز و دبرفت
از نهیب بزرگ مایهٔ او · میگریزد ز سهم سایهٔ او
پیش از بسکه پاس دین دارد · آسمان چشم بر زمین دارد
مبنی آن ذات پر لطافت او · وان صفای برین آفت او
هم فصیح سزای گفتار است · هم صبیح بلیغ دیدار است
لاجرم نطقش اندرین منزل · همچو عیسی ز گل نماید دل
هست رطب اللسان بمدحت او · جبرئیل از کمال رفعت او
هم سرای سرور باد و آباد · هم همه دوستان او دلشاد
چون دعا را نهاد خواهد برنخ · عیسی آمین کند ز چارم چرخ
سوز سینه اش اگر عیان گردد · چنبر چرخ رایگان گردد
شادی آید چو او بصدر نشست · بر سر دست بر نهاده بدست

[illegible]
والترقیمة التقریبیة
قاموس

سخنش اندک و ملیح ملیح / همچو توقیع دوربین و فصیح
با بد و نیک بی ریا و شکی / اول و آخرش یکی چو یکی
دقت آن کو کمان خاطر خویش / زه کند از برای ده درویش
رو کند تیر چرخ برگردون / زه کند سنگ خاره بر تا مو
اشهب نطق او چو بشتابد / یارب آن نکتها که دریابد
بصفت هم کمانش هم تیرست / بسخن هم مرید و هم پیرست
آن کمان پدید و تیر نهان / آن مرید خدای و پیر جهان
چیست جان مرده خاک درش / ملک الموت نقر زنده فرش
باغ ایمانش را ز چشمه روی / تا ابد آب رویش اندر جوی
برگرفته بقوت ایمان / دو گروهی ز عالم تن و جان
شده در راه حکمت و تدریس / برتر از یونس و سطاطالیس
یافته فلسفه شریعت و ره / از پی قرین و فل سفه
از درون تیغ هست از پی دین / صد هزار آسمان فزون ز زمین
هیچ ناگشته گرد هزل و فضول / شده خشنود ازو خدای و رسول

در مدح شمس الدین ابوطاهر عمر بن محمد الغزنوی

[illegible] چو اول [illegible] و آخرش [illegible] ۱۲ لط

[illegible] ۱۱ لط

رو کند تیر چرخ [illegible] یعنی بیت اول با مصراع اول بیت ثانی [illegible] است معنی مصراع رابع آنکه سنگ خاره را بر [illegible] مانند زه بر کمان [illegible]

[illegible]

خاک پایش اگر بدست کند — نور از آن خاک آبدست کند
غم گریزد اگر شود خندان — تنگ پای جامه در دندان
اندر آن خط و کلک و فضل و جمال — دست زیر زنخ بمانده خیال
خاک پایش اگر چه نزد و دورست — خورش چو آب دهان زنبورست
او خرد بهر راه دین دارد — عین مومن ست آن چنین دارد
در شناسایش هر آنچه اندیشم — سیرتش گویدم که من بیشم
عجز پیش آورم من از کارش — باد یزدان بحکم در یارش
عرضش از عرض دین مقید باد — تنش از عقل کل مؤید باد
بزر عقل و خرد مکانش باد — عمر چون علم جاودانش باد
باد این خاک تا ابد لکاش — همچو آب سمندر از آتش

مه باکلنز ناموس ۱۲ منتخب

فی فضیلة تربة الغزنة و دیاره و احواله

چونکه بهرامشاه شه باشد — مرو را زین صفت سپه باشد
ملکش از ملک جم نیاید کم — تر و تازه چو بوستان ارم
مملکت آسمان ملک خورشید — خواجه چون ماه و قاضیان ناهید
عالم آراسته بدولت و داد — گشته معدوم در عدم بیداد

بحسب سعادت و روشنی ۱۲ الف

ط آبدست بروزن قامت
استنجا کردن باشد و وضو
ساختن باشد ۱۱ برهان

ط جامه بر دندان گرفتن
کنایه از گریختن باشد
کذا فی البرهان پس بلفظ
گریز یعنی معنی بیت آنکه
باشد ۱۱ ابو الحسن
این حال در وقت تعجب
و تفکر و تاسف و تحسر
بآدمی عارض میشود ۱۱
بهار عجم

صفت صفوت دل پاکش | نعت نطق شگرف چالاکش
پرده عرش و آیة الکرسی ست | شهد فردوس و حجرهٔ قدسی ست
حفظ او تا جناب شرع سپرد | دیو نسیان ازو جنابت برد
از مروت لطیف منزل تر | وز قناعت خفیف محمل تر
هم درخت وفا ازو پربار | هم زبان ثنا ازو پرکار
حلقه در گوش کرده مردم چشم | پیش آن طاق ابرو و خم چشم
نایب شرع مصطفی اوست | عالم علم مرتضی اوست
علم تاویل بر زبان دارد | شرح تنزیل را بیان دارد
هر چه با مرتضی بگفته رسول | او بجان کرده است جمله قبول
تا در آمد بعالم فانی | بوده شرع رسول را بانی
آنچنان علم شرعش از بر شد | کانچنانش بجان مصور شد
گشت با مرتضی درین ره یار | کشف گشت بر دلش چون کار
هر که تن دشمنست یزدان دوست | وانکه والراسخون فی العلم اوست
زنده کرد از برای یزدان را | مال و دل جان او جان را
تا که مالش رسد بهر یاری | از جمالش توانگرم باری

یعنی دور از جنابت نسیان طاهر شده ۱۲

٥ قوله هر که تن دشمنست الخ این آیه در سوره آل عمران در سیپاره تلک الرسل واقع شده وما یعلم تاویله الا الله والراسخون فی العلم یقولون امنا به کل من عند ربنا وما یذکر الا اولوا الالباب و نمیدانند تاویل بحر متشابهات مگر خدای که آنرا فرو فرستاده امام سجاوندی رحمة الله فرموده که بمذهب اهل سنت و جماعت اینجا وقف لازمست یعنی بر الا الله [illegible] ... [illegible] راسخان بعلم [illegible] ... [illegible] و دانش مومنان اهل ایمان [illegible] ... [illegible] صاحب ۱۲

پادشاه و وزیر و میر و حشم عادل و ناصح و امین و حزم
چون ستودی بسی عذولان را سخنی گوی بو الفضولان را

فی مثالب شعراء الزمان وغیرهم

تا کی این لاف و این ستیزهٔ تو که مه تو مه حدیث ریزهٔ تو
بگذر از عالمان و درویشان تو و عامه و خصومت ایشان
چون ز اخوان شرع بی قوتی تو و سالوس و کبر و سنبوقی
تو چه مرد کناری و بوسی مرد زرقی و یار سالوسی
هر سخن کان ترا کند فربه هذیان پر سمت نه از وی به
خویشتن کشتهٔ زبیباکی که بی اصلاح خوردی انطاکی
هر که دارو ستاند از معتوه زود گیرد همه جهان در کوه
هر که بر رفت خیره بر سر چوب گفت تذکیر هاون و جاروب
نشود واعظ و نه حافظ دین نبود وارث رسول امین
هر چه او گفت خنده آرد بس هر چه او کرد زو نگیرد کس
مرد ماتم زده ز گفتارش سال و مه بیغمی بود کارش
نگذشتست او بگوی سخن نه بگفته نه دیده روی سخن

له مثالب عیب کردن ۱۲ م

ناقص العقل ۱۲ قاموس

له سنبوت

[illegible] سنبلات

ابله یعنی [illegible]

بجا بود [illegible] ۱۲ لطائف

۷۷ه انطاکی نام داروی ست مسهل معروف [illegible] سماق ۱۲ لط

حدیقهٔ حکیم سنائی

عرصهٔ مملکت چو باغ بهشت   نشأت از فرشته با گل و خشت
خاک این مملکت شده کافور   چشم بد باد ازین حوالی دور
اهل غزنه چه کرده اند از داد   که چنین شان کریم شاهی داد
هر چه زایزد بخواستید عطا   دادتان بخ بخ گزیده دعا
باجابت دعا چو مقرون گشت   هر چه درخواستید افزون گشت
شاه عادل نکونیت دستور   ملک آباد و دست ظالم دور
لشکری بر مثال مور و ملخ   بحر و بر زان ملا و وادی و شخ
صد هزاران سوار جوشن دار   که نماند ز دشمنان دیار
عدو لشکرش هر آنکه شمرد   نشمرد او و عمر پایان برد
روز بارش چو بر نشست بتخت   کار بر دشمنان دین شد سخت
جوش دیوان گذشته از پروین   رونق خواجه تا بعلّیین
خواجگان دگر چو مهر و چو ماه   رونق گاه و زینت درگاه
اهل دیوان همه عدول و ثقات   گاه توقیع و خط و عرض و برات
بمظالم نشسته اهل قبول   قاضیان وجیه جمع عدول
تا ملک بر فلک مکان دارد   تا سماک از سمک نشان دارد

زن چو بدهی تو نان او ناچار
خود بدست آورد چو خر افسار

زن اگر بد کند شوی خرسند
سیم باید که ماند اندر بند

چون ترا عقل نیست چه توان کرد
ایزدت کرده از معانی فرد

نیست عقل و هدایت ز خدای
مکتسب نیز نیست تا شخی مخای

آبرویش ز تخته افلاک
شسته تعلیقهای عمرش پاک

بی سری باش تا ز روی نوی
ز رهی شد بدین صفت علوی

حس و عقلش چو هست اندر ذات
هست در خورد ناو دهش صفات

هست ازین ز رهی چو شد طالب
ننگ و عاری بر آل بوطالب

هر چه بستاند از حرام و حرج
از بهای نماز و روزه و حج

یا بلبه یا بنبک صرف کند
برف را یار دوغ و ترف کند

کم شنود هم چو اولت آنبانی
ترفروشی و خشک خنبانی

دشت و کهسار گیر همچو وحوش
خانه و خان بمان بگربه چو موش

کان نه با تنها که اصل شور و سنست
همه را در دهان بگید گرست

هر که دارد حرام نان عیال
هم بود سحر او چو خونش حلال

عقل و جان کسی که بی ادبست
آتش و خاک و بادش اسبابست

۱۸۷

چون زن در عمل بدخت واقع شده میفرماید بصفات قبیحه که در مصرعه مذکور شد بی سر یعنی بی قید باش که از روی نوی یعنی جوانی و جمال که نوی دارد علوی که صاحب صفات حمیده است از زمره بنده هم صاحب نسب پاک هرگاه ارتکاب اعمال ذمیمه کند شرافت او بر باد [illegible] ۱۲

یعنی ترف بتزبل [illegible]
النغمة والطعام
الطلب،، قاموس

ای که در ابلهی و خیره سری / خرتر از گاو و هرزه‌تر ز خری
آخر عمرت از دل تفته / همچو بر کودک آخر هفته
گربه گر شد ملقمه شاد از تو / گوش و بینی دهد بباد از تو
نکند نیز رنجه بیش ترا / شرم ناید ز ریش خویش ترا
من ندیدم امام بر منبر / چون تل گوه بر سر زنبر
هیچ دانی بچشم من چون بود / گیر و خایه نه در خور کون بود
پشت چون خرس بر سر شخ بود / روی چون بوریای مطبخ بود
سر و ریش ار در آینه دیدی / رو که بر روی آینه ریدی
مردمی گیر و دانش و آزرم / ویحک از روی خود نداری شرم
تا کی از ریح و ضحکه و تسخر / زین سر و ریش شرم دار ای خر
از پی صید آهوی خوش پوز / چشمها پر ز سرمه کرده چو یوز
زانکه دیوی رسید فریادت / ای کم از خاک چیست این بادت
از پی آب و نان هر روزه / زهر را خوانده شکر کوزه
تو نه مرد عیال را نانی / دیگران داده مر ورا جانی
در تو ای شوم نحس وارعظن / که یکی نان به است از ده زن

زنبر بفتح اول بر وزن چنبر چهار چوب باشد مانند نردبان و دو پله که میان آن را از ریسمان یا نوار یا چرم بافند و از خاک و خشت و امثال آن پر کنند و دو کس بردارند

[illegible] ۸۰

[illegible]

میان لب [illegible] منتخب اللغات

گر ترا خواهری آورد مادر   شوی ازوی سیاه رو چو پدر
تو ز میراث نیمی او برده   به فحلی آورد و راسک مرده
ور تو ناری خود آوردش پیک   ننویسند در حضور تو نیک
نشناسد ز هیچ مرد گریز   نکند خود ز مرد و زن پرهیز
هم ز ده سالگی کند در سر   شوهر و مال و زر و چیز و گهر
زان هوس خیره لعبت آراید   کیر و کالا می را همی پاید
جامه بر تن همی درد بستیز   ماند در انتظار کیر و جهیز
گر کنی در جهیز او تاخیر   همه توفیر تو شود تقصیر
نام و ننگت بباد بر دهد او   بر سرت زود خاک بر نهد او
مرد بیگانه گرد از خانه   خانه ات پر شود ز بیگانه

حکایت فی مثالب الابن و البنت و اولاد السوء

دوست جوی از برادران یکدل   که برادر کند ترا آزر دل
که بود عشر که پدر خواند   به بود بر تو خواجگی راند
تا پدر زنده با تو دمسازست   چون پدر مرد خصم و انبازست
گر دو نیمه کنی بر او سیمت   ور نه در دم کند بدو نیمت

[illegible]

۱۲ برهان

مثالب [illegible] عیب کردن [illegible] ۱۲ منتخب

دل برین جا طمع چرخ منه   جعفری بهر خرج کرنج منه
هر که خود زشت و بیخرد باشد   رای او سست و روی بد باشد
صبر کن بر ادای نکباش او   دل منه بر غذای ناخوش او

في ذم الاقارب

این گره را که نام کردی خویش   هر یکی گژدمند با صد نیش
سرگران همچو پای در خوابند   پرده در همچو تیز در آبند
از جفا زشت گوی یکدگرند   وز حسد عیب جوی یکدگرند
ازره مرگ و جنگ ماده و نر   آرزومند مرگ یکدیگر
اهل علت نه خویش یکدگرند   همه مهتاب خیش یکدگرند
در ضیاع و عقار خویشان را   بشناسی چو گرگ میشان را
گرچه ایشان اقاربند همه   در اقارب عقاربند همه
نیک گفت این سخن حکیم عرب   نبود خویش اهل ناز و طرب
این مثل را اگر نداری سست   که اقارب عقاربند درست
خویش نزدیک همچو ریش بود   بیش کاویش رنج بیش بود

في ذم البنات

له
کرنج چند معنی دارد
اینجا بمعنی [illegible] ۱۲ لط
ع۵ تیز بکسر اول و فتح ثانی
معروف صدای حزین که
از راه پایین بر آید ۱۲ برهان
ع۶ رنج و بلا ۱۲ لط ع۷
خویش کشان ۱۲ لط
حدیقه حکیم سنائی ره
[illegible]

هر کس امین مباش از آن پس تو　　گر نیابی امین بر و کس تو
هیچکس را بجز و نیاری خواند　　گوز بر گنبد ایچکس نفشاند
هیچکس را بجا نیاری برد　　تکمند امن بر عرابی کرد
آتش و پنبه جفت کی گردد　　خان و مانت بجمله فی گردد
گر غلامی خری و گر شاگرد　　باوی از ناکسی بر آید گرد
زود داماد بیت طمع دارد　　خویشتن را ز خانه پندارد
چه نکو گفت آن نکو استاد　　که وی افگند شعر را بنیاد
کانکه را دخترست جای پسر　　گرچه شاهست هست بد اختر
وانکه او را وهیم با صلوات　　گفت کالمکرمات دفن بنات
بر فلک چون بنات با نعش است　　بر زمین هم بنات بر نعش است
هر کرا دخترست خانه نزاد　　بهتر از گور نبودش داماد

ختن بفتحتین داماد و عند العرب کل من کان من قبل المرأة مثل الاب والاخ فهما اختان اما عند العامة فختن الرجل

فی مذمة الختن

کیست این هست مر ترا داماد　　کرده حمدان ز بهر زن برباد
گاه و بیگه در آید از در تو　　کام و ناکام گشته همسر تو
گشته معروف هر کس و هر جای　　کیست این مر ترا که خواهرکای

حدیقه حکیم سنائی

کبری و صغری نعش
هفت ستاره است در
شمال و جنوب چهار از آن را
نعش و سه را بنات گویند
و نعش ثانی که در مصرع
دوم است یعنی جنازه
که بر دوش برند بود

ازین حیثیت که [illegible] او از غایت شهرت [illegible] که نه قبولش خوش است و همزه است برابجد که فرزند بد از عالم اعراب معنی چنین تواند بود تا همزه برابجد بود [illegible] در آمده که [illegible] اعراب [illegible] تا فی باین طریق بنا شاید در بعض نسخ [illegible] و کذا قبولش خوش

نه برادر بود به نرم و درشت	گر برای شکم بود هم پشت
عقل نبود برادری کردن	از پی رنج دل جگر خوردن
رنج دل باشد و عنای جگر	به برادر و دیدن از مادر
نه قبولش خوش و نه کردن رو	همچو بر روی خوب بینی بد

حکایت

ن هجا اعراب و همزه برابجد

کلکی بر مناره کودک خرد	برد او را بناز می فشرد
چون موذن بدیدش اندر روی	پس بگفت ای کلک ز بهر خدای
سره کاری همیکنی بر تاز	بدو منزل به پیش او شو باز

مثل

بود فرزند بد بود بد باب	زنده مالت برند و مرده ثواب
جهل باشد عداوت پروردن	از پی رنج دل جگر خوردن
ور بود خود نعوذ بالله دخت	کار خام آمد و تمام نه پخت
طالعت گشت بیشکی منحوس	بخت فا روان تو شود منکوس
آنکه از نقل اوت عار آید	دخترت را چو استار آید
خان و مان تو پر ز عار شود	خانه از بهر وی حصار شود

[illegible] اعراب و حرکات و سکنات [illegible] اعراب [illegible] چنانچه اعراب قرآن [illegible] ۷ ۸ ۳ [illegible]

[illegible] الفاظ [illegible]

در رهی خویشتن پدر کرده / پس گه پرورش پدر کرده
درکن و درمکن ز نیک خانه / در بسیار و بد چو بیگانه
چون عقاب و چو باز وقت گرفت / همچو گنجشک و عکه خوار گرفت
همچو کیر جوان بوقت نهیب / باز وقت بیار خایه پیب
گرت بخشد عمامه عم مستان / کان بود چون عطای بدمستان
دیدی از دست و پای بلغم را / در و سر آن عمامهٔ عم را
کان عمامهٔ بهر آن دادست / کز وجود تو خوش دل و شادست
تا ندیدست پای راه‌هنجار / ندهد دست عم ترا دستار
اندهِ خال و غم عم بگذار / تا بوی شاد خوار و برخوردار
ورنه جان کش که دل ستم نکشد / عاقل اندوه خال و عم نکشد
خال کاز او تو گزیده بود / همچو خال سپید دیده بود
کند آن خالت از خرد خالی / بهر میراث مادرت حالی
چون زرت باشد از تو جوید ننگ / چون بوی مفلس از تو دارد ننگ
خواجه خواند چو کار باشد راست / پس چو کر شد غلام زاده ماست
شاهزاده بوی چو باشد مال / داه زاده شوی چو بد شد حال

۸۷ خوار گرفتن [illegible] خوار و زبون گرفته

کادن آنکه کند که گیر و زر   کس خواهر بزر درد ای خر
وانزنانے که سیم نستانند   ای بسا گاو و خر که برانند
هر تجمل که دارد از پی گیر   بدهد آن زنش نگردد سیر
چون نماند درم طلاق دهد   جنگ بیزاری و فراق دهد
سال و مه کادن بزر کند او   چون نماند درم بدر کند او
خاک بر فرق خواهر و داماد   که نگردد کسے از ایشان شاد
هر که خواهد جماع سیم دهد   زر بمعشوق خود سلیم دهد
زانکه داماد تا نیابد سیم   نکند فرج خواهرت بدو نیم
آنکه خواهرت را همے گاید   مرگ بابات را همے باید
دور باد اے برادر از ما دور   خواهر و دختر و زن مستور

فی ذم الخال والعم

آنکه عم تو و آنکه خال تو اند   همه خونخواه جاه و مال تو اند
همه لرزند در عنا و عذاب   بزر و سیم سفله چون سیماب
آشکارا چو گربه بر سر خوان   زیر بر تر ز موش در پنهان
عم که بدگو و پرستم باشد   غم نباشد که درد و غم باشد

۷۸۶

زانکه چون سفله یافت مال و محل / بکند جفت و یار و خانه بدل
کلب او چون بلای آمدنی / باز کاسه اش چو کاسه زدنی
گر نداری بخدمتت خواند / ور بداری بعنف بستاند
همه از کون خواجه تیز دهد / گه گه از کون میر تیز دهد
که من از دست اینم و آنم / من کنون دست راست سلطانم
همه بادش ز حاجب و ز امیر / همه لافش ز نایب و ز وزیر
گر ورا یار با تو هم سخن باشد / زر نو گرچه زو کهن باشد
که نه بینی بحرمت و جاهت / یک زنخ زن چو من درین دولت
گر زنم من ز دست شه سیلی / که بدست خود بر زند سیلی
من زنم بیشتر ز بیم پشه / کون پیلان بریش غژغیشه
شاه ما از پی مرود ار برید / جز بفرمان ریش من نرید
خود بر سم منست چندین گاه / قفل و مهر و کلید گلخن شاه
چکنی با خوشی ز خویشی او / گر مرا دید کمی و بیشی او
از پی لقمه بساتم و سور / گه غلامش بود گه مزدور
کیست در چشم عقل ناخوشتر / در جهان از گدای ابر آور

لغ زنخ زدن کنایه از تیز زدن
[illegible] گفتن ابلهان [illegible]
حدیقه حکیم سنائی
۷۸۹
[illegible]

پس تو گویی فلان مرا خالست   سنگدل خال نیست خلخالست
رو تو از ننگ خال بغم باش   خال و عم را بمان و بی غم باش
تا دو دستت بدامن خالست   هر دو پایت میان آنخالست
حکمت اندر عرب فراوانست   وز همه خوبتر یکی آنست
که عدی شد چو از عداوت خال   همنشین سباع و وحش و رال
نشنیدی که راند در امثال   رو تو عم غم شمار و خال وبال

فی محن صاحب العیال و المنال

گر بباید زن ستوده سیر   لیکن از خانمان خویش بدر
زیرک آنست کو نگاید زن   ننهد در سرای خود شیون
اشتقاقش ز چیست دانی زن   یعنی آن قحبه را به تیر بزن

فی ذم قرابة السفیه

موش کر گذشت در دکان افتد   به که خویشیت با عوان افتد
چون نشیند عوان خر پشته   چه پدر پیش او چه خر گشته
خویشتن را خدای نام نهد   خال و عم را گدای نام نهد
بنشاند ز جهل و گستاخی   پدر پیر را بدربانی

ل حلقه را گویند که از طلا یا نقره و ... کنند ۱۲
ل چیزهای افگندنی و بیکار ۱۲
ل عوان بالفتح سخن گوی ظالم و زجر کننده و سرهنگ دیوان سلطان ۱۲ غیاث

۷۸۸
[illegible]

یا بکش یا گریز از بر او	یا هوسها بریز از سر او
گرچه تشنه شود سرابش ده	ور چو روغن شود ترابش ده
تا ز باد بروت او برهی	آتشش را چو ز آب خاک دهی
ورنه با او نشین بهر برزخ	تات فردا برد بدوزخ

فی ذم قراته الصوفی

باز اگر خویش باشدت صوفی	او خود از هیچ روی لا یوفی
خانه ویران کند لیل و نهار	یا بشکرانه یا باستغفار
نیمشب هر شبی بخانهٔ خویش	آید و صد ابا جنی در پیش
نه بصورت مسافره آز	نه بسیرت مقیم پردهٔ راز
اندر افگنده در دو خانه فروش	یک رمه دلق پوش ازرق وش
کارشان همچو نقش چینی رنگ	دلشان همچو کاف کوفی تنگ
از پی یکدو درمی درین کز	قبله شان سایهٔ قبا که رز
گر بدانی مزاج شان در زوات	از نکوئی زدو ره صلوات
سغبهٔ شاهدند و شمع و سرود	عالمی کور زیر چرخ کبود
خرمگس از بهر لقمه و دانگ	گوشت گنده کنان بهیده بانگ

۴ برزخ حائل میان دو چیز [illegible]
[illegible] زبان [illegible]
[illegible]
۴ [illegible]
[illegible]
۷ ۱۹ [illegible]
[illegible] گویند ۱۲ برهان [illegible]
[illegible] خرمگس [illegible]
[illegible] گوشت [illegible] ۱۲

[illegible] باشد و از فنی زیادت بسیار افزون و زیاده [illegible] تحقیق [illegible] قطعت باشد بکسر اول [illegible] بتشدید ثانی بمعنی نشان [illegible] اول

دیده در شان او دمیده فره تا ز خود سوی خود شده فربه
از عدم بوده و ز رفت سوده درمیان طمطراق بیهوده
بدر مه زنده از پی بیمار بجوی کند از تف انگار
دور شو دور شو ز نزدیکیش روشنی شو ز ننگ تاریکیش
سفله گردد ز جهل و مال سفیه کر سیه سار هست با بیه
که برین خوان حقیقتی و فروتی صابری به که از جگر خوردی
کرمه او و مه عز و دولت او چه کنی با درشتی و سبلت او
حرص ابره از قناعت بار آنکه از دور او گرمی و تو خند
خواجه تو قناعت تو بس است صبر و همت بضاعت تو بس است
که خود آبستن ست با همه ساز شب کوتاه و تیره روز دراز
دون در عنا همیشه مضطر دست او باد و آن برابر
صالح نی جنگ به کربان ا گله از سنگ بلیبان را
با محوان خویشی ازداری به دیده بر نقل خود گماری به
گر ز هم و مار سوی جانت روان بهتر آید بسی که خویش خوان
خویشی ار با عفونت ناچارست اندرین قول ز برکان چارست

[illegible] نوش یعنی [illegible] و صاحب همت [illegible] آمده است با برهان [illegible] یعنی بوده است [illegible] شرح آن [illegible]

[illegible]

خانه بوده همچو بیت حرام
بدو روز و دو شب کند بدنام
ور نباشی چو گربه بی غلغل
کور گردی ز نعرهٔ بلبل
صحبت بد بود چو خوردن می
که فضیحت شود حریف ازوی
جاهل آنگه که خوشدلی ورزد
تیزی آنگه بعالمی ارزد
از پی زیر بانگ و ولوله چیست
رو بخور و باز گرد مشغله چیست
این صفت زر تو کی نیوشی باید
آنگهی کت خورد چو موش پاید

فی ذم قرابة الفقیه

ور بود خود فقیه خویشاوند
وندگردت ز بهر خویش آوند
باشد او در مزاج سیرت خویش
زان سخنهای بی بصیرت خویش
نابکاری دو روئی یافه درای
ظالمی عمر کاه کار افزای
تا تو سر برکنی وی از دل بر
ریش بر بر نهاده باشد بر
بیم تو جز بجبس و چاک نکند
آن کند با تو کایچ سگ نکند
بد بدست ارچه نیکدان باشد
سگ سگ ست ارچه سر شبان باشد
او نشسته بسر وی اندر درس
تو ازان حیلهٔ سفیهی ترس
تز بی علم و فهم رانگیست
که سفیهست سهم رانگیست

[illegible] ۹۳ [illegible]
و خوردن چیزی [illegible]
برچیزی و مثال [illegible]

دور بینان سفله چون کرکس / روی شومان بدیده کش چو پس
ریش شان پر ز باد و فرمان نی / ابرشان پر ز رعد و باران نی
زشت باشد ز بهر مالیدن / دل تهی و چه نای نالیدن
روی کرده چو تخم کازیره[له] / بنفاق و دل اندرون تیره
پارسا صورتان مفسد کار / باز شکلان ولیک موش شکار
هست زیشان پدیده صد عیب / اینچنین فعل و سیرت معیوب
حال ایشان بدیده ظاهر / هست زینها نیا ذوق و ماهر
بخط ابن مقله و بواب / ترهات مسیلمهٔ کذاب
آرد از بهر پنجگانهٔ تو / اینچنین قوم را بخانهٔ تو
خانه خالی کند زنان چون نای / چون شکم پر کند طهارت جای
پسر شیخ اگر در خندد / شاهد و شاهدی در و بندد
ور زنت کاسه بفکند ز طعام / زنت را جز شکره ننهد نام
ور ببوی خوش پذیرد پژمرده / آنچه خوردست بسوزد از خرده
چون جماع آرزو کند بدو دم / ور دو دم ره زد آتشش نم
بام خانه بنغمه بر دارد / بلکه بام را فرود آرد

له کازیره بزای فارسی بر وزن [illegible] کاجره است و آن دانه‌ایست [illegible] پیچیده که در دوغ [illegible] آنرا بعربی [illegible] و بعضی گویند [illegible] و بعضی گل کازیره است که بعربی آنرا [illegible]

۷۹۲

[illegible]

[illegible]

چون بده تاخت با دومن گاو
ور خر و ریش آید اهل ده کامد
لرزه بر مهتر و وکیل افتد
تیز بر خضر و بر خلیل افتد
مانده در گوشهٔ حکم پیرهم
شده تا کون قمر و دم آدم
که نهد خط ریش بر زانو
که وکیلاک خر دبس کنده
چلکی اوفتاده در مسجد
زنی بی هزل و ضحکه گز سر جد
که فقیهی برکه رخ ترش کرده است
باز تا برکه خشم و شش کرده است
تا گرآبا ز خشک ریش کند
تا که بر ریش او سر ریش کند
تا که از بیم ریش کوسهٔ او
سبلتان برکند ز بوسهٔ او
تو مکن دعوی توانائی
با چنین ظالمی که برنائی
بخدایش سپار ارت باید
که کسی با خدای برناید
تا ز تخییلهای شورانگیز
چند پیچد بروز رستاخیز
گر ز علم از برون علم دارد
زیر پوشی ز جهل هم دارد
آنچش امروز زیر پوش نمود
آن ز بر پوش حشر خواهد بود
عز اینجای ذل آنجا راست
ذل امروز عز فردا راست
هر که اینجا هوای نفس بهشت
داند که آنجاست در هوای بهشت

[illegible] شده درازی او وقتا ۱۱۲۵ [illegible]

[illegible] بیان
که اینجا بهوای نفس [illegible]
مضمون این آیت
در سوره والنازعات
وَنَهَى النَّفْسَ
واقع شده
عَنِ الْهَوَىٰ
فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ

۵۹۷

یعنی اگر [illegible] و باز [illegible]
نفس [illegible] از آرزوی [illegible]
[illegible] بهشت آن [illegible]
در فصول [illegible]
[illegible] که قصد معصیت کند
در خلوت و بران قادر باشد
و خلاف نفس نموده از خدا
بترسد [illegible]
بازدارد ۱۰۰۹

با تو او را ز بهر نعمت و جاه   حمله چون شیر و حیله چون روباه
سر گفتنش چون قضا حالی   درس گفتن ز ترس حق خالی
از برای سوال خاصه عام   ندهی سلّم جواب سلام
می کزان لب خورند دنیا نیست   جام می کش که این سپند نیست
کو کسی را اگر بدزد کون   حجت آرد چو سر کند بیرون
گرش همسایه پیاز چیند راست   گوید این عقد اجرت است روا
آب در جوی دیگران بردن   با جازت چو داد بفشردن
بینی ار هیچ سوی او تازی   از سر چه نه از سر بازی
قلتبانی چو خایه کنده دو دون   سر چو کیر آستین فراخ چو کون
نه بخشش امید و نز کس بیم   نه از و بیوه ایمن و نه یتیم
همچو بیخه رباب ریش ستر   چون طنین ذباب خاطر بر
کرده نام تو عامی و جاهل   تا کند حق باطنت باطل
چون درآید مغوله در تنگ بوی   تو بیار آب و هر دو دست بشوی
که وکیل اندر آستین دارد   اسپ حاکم بزیر زین دارد
بازتا صنعتی بر اندازد   ریش پالان کند بدو تازد

[illegible]

قیمتی در قیامت ایافت ... نه نسب نامهای انسانست
تخمهاے که شهوتی نبود ... بر آن جز قیامتی نبود
نبود روز حشر نوبت طین ... نوبت دین بود بیوم الدین
باش تا بگسلد بوقت نشور ... نسلهای جهان بصد صور
چه کنی خویشی کسے که عیان ... ببرد آبت ار نیابد نان
گر نشره سوی جانت حمله برد ... بچه را لقمه سازد و بخورد
مثل خویش بد چو دهقانیست ... دست او پای بند اقرانست
تا بود سایه هست زیر درخت ... چون فرو ریخت برگ بند درخت
خرمنش چون ز دانه باشد پر ... پشک اشتر نمایدش چون در
سالے از هیچ خشکی آغازد ... زود دهقان بزشکی اندازد
تنگ بر شد بر آسمان برین ... نام گم شد چو نم نیافت زمین
بز ز گر رفت و نان و دوغ ببرد ... ماله و جفت و داس و یوغ ببرد
با چنین قوم چون کنی خویشی ... گر نه بر خیره سعنبه خویشی
یاران باش کت کند یاری ... شب بستی و روز هشیاری

حکایت

[illegible] بفتح اول و سکون ثانی مجهول و غین نقطه دار

برهان ... گناد ۱۲ ... گاو گردون ... از نهاد ... و ... برگردون گاو چوبی باشد که [illegible]

حکایت و ضرب المثل

آن شنیدی که از کم آزاری ... رندی اندر ربود دستاری
آن دوید از نشاط در بستان ... وان روان شد بسوی گورستان
آن یکی گفتش از سر مردی ... تا بدیدم سلیم دل مردی
تو برین سو همی چه پویی تفت ... کانکه دستار برد ازان سو رفت
گفت ای خواجه گرچه افسون شد ... نه ز بند زمانه بیرون شد
چه دوم بیهده سوی بستان ... خود همی یابمش بگورستان
که به پیچار خود از سرای مجاز ... مرگ سیلی زنانش آرد باز ۲۹۶
زود باشد کش از سرای سپنج ... آورندش به پیش من بی رنج
آنکه راز دل و نهان داند ... داد من زو بجمله بستاند
تا بدینسان که کرد ما را عور ... عوری خود ببیند اندر گور
از چنین احمق ار چه اندیشی ... تا چه خویشست در چنین خویشی
فرع دین چون علم بلند کند ... بر چنین اصل ریشخند کند
یعنی احکام
خویش ناخوش بسوی من مثل ... هست موی زهار و موی بغل
برکنی بد رها کنی ناخوش ... تیره زو آب و گنده زو آتش

پس درین بزمگاه نامردان   از پی صحبت جوانمردان
باد همره ترا ز عشق نبی   ختم ما در اضافت النسبی

در هجو شعرای بدگوید

یک مه ناشیان شعر خراش   خویشتن را شمرده شعرتراش
قالب و قلب شان سلیم و لئیم   خاطر و نظم شان عقیم و سقیم
همه بر درگه فرامشتی   همه از روی معرفت کشتی
ریدنی هست و خوردنی نه مدام   چو سگ پخته و چو مردم خام
روی شان چون پیاز لعل و نکو   لیک چون بنگری بود همه پوست
تا زبان در سخن جبری کردند   عقل را عاشق کری کردند
جان شان همچو مغز بریاده   دل شان همچو نظم شان ساده
فعل شان زشت چون عیار شان   جان گران همچو اشعار شان
فتنه را نام عافیت کرده   دال با ذال قافیت کرده
فرق ناکرده نعمت از محنت   عقل از ایشان بداشته عدت
روی چون ناس و فعل چون نسناس   همه محتاج جامه کرباس
سخت شادست شاخ و بیخ جهان   زین چنین شاعران بپیش مهان

[illegible]

۶۹۹

و این بیت از [illegible] آن بیت شیخ مصلح الدین سعدی علیه الرحمة است که سعدی اگر عاشقی کنی و جوانی
عشق محمد بس است و آل محمد

بالصواب واللّه اعلم

قحطی افتاد وقتی اندر ری — دور ازین شهر و ز نواحی وی
آنچنان تنگ شد بر انسان کار — کادمی شد چو گرگ مردم خوار
گر دهر مادری همی گریان — خورد فرزند خویش را بریان
گرد بر خود همی طباخ امیر — خون همشیره را حلال چو شیر
اندران شهر چشم سرکم دید — سگ مرده که مردم آن نخرید
اندرین حال عارفی زنگی — نزدم آمد ز راه دلتنگی
گفت مردم همی خورد مردم — تو دعائی بکن که من گردم
گفتمش از ستار و مکن لنگی — رو و بگذار تا بود تنگی
تا بدانی که در سرای سپیچ — هیچکس نیست هیچکس ای هیچ
بهر انیست در سرای اسباب — سرنگونسار لا اولی الانساب
زین قرابت نویس نامه تنگ — که قرابت قرابه دار و سنگ
بشکند زود و بد شود پیوند — نیک نبود که دیر شد دلبند
خوشی خویش ریش ناسور ست — از درون زشت و از برون عور ست
خشک او تر و سرد او گرم ست — سر او سخت و پای او نرم ست
تر و او تا چو خشک شد تر او — پای و دل گرد خاک بر سر او

۷۹۸

فی اصحاب المنخول

وانکه هستند در سخن منخول ... گاه گفتار در مقول فضول
از عروض و علل زنند نفس ... سالم و منزحف ز پیش و ز پس
در افاعیل و در مفاع و فعول ... گفته دائم بجای فعلن فعول
کرده انجام بیت را آغاز ... هزج از منسرح نداند باز
یک قصیده دو بیت جا خوانده ... پیش هر سفله ریش خود لانده
شده قانع بیک دو سه تره ... فرق ناکرده ناسره ز سره
یک دو فصل کیک کرده زبر ... کرده از گه به شهر زیر و زبر
بر اسکاف و درزی و خفاف ... زده در شاعری هزاران لاف
بر خباز و کلبه براس ... پیش قصاب و مطبخ رواس
همه کان مدح ناسزا گفته ... خرز و در بیک نمط سفته
در و خرمهره جفت کرده بهم ... بیخبر در سخن ز بیش و ز کم
خلق زافعال شان شده نفور ... سال و مه همچو ابلهان مغرور
نه هر آنکس که یک دو بیت بخواند ... ژاژ خاید و تف بریش افشاند
باشد آنکس سخنور و شاعر ... بر معانی بود شده ماهر

۸۰۱

گربه شکلند و موش تاثیرند
خانهٔ مردمان ازان گیرند
همچو گربه بلقمه محتاج
کرده چون موش سفرها تاراج
همچو گربه لئیم و خواری دوست
خورده سیلی ز بهر پاره پوست
یادگار منافقان به سخن
سخنش همچنیست بی سر و بن
از معانی دلش بی انصافست
همچو طوطی بنطق در لافست
خانهٔ مردمان گرفته چو موش
خلق ازایشان رمیده همچو وحوش
لاجرم سخت جان و سست گند
روی ناشسته همچو خوک و سگند
غافل از فعل و فاعل و مفعول
حفظ کرده بجای فضل فضول
باز نشناخته ز شعر شعیر
خلد را خوانده گاه شعر سعیر
بر دونان سپهر بفگنده
شعر برده به پیش خربنده
خویشتن را شمرده از ندما
ساخته مسکن از در حکما
گرد کرده بسی سخن ریزه
نیک و بد خیره در هم آمیزه
در بدر روز و شبان نوان
نام نیکو بداده از پی نان
بنهند ار جهند ازین زشتی
پای بر فرق بحر چون کشتی
همه هستند صورت شبدیز
زینچنین جاهلان دلا بگریز

مه سوا فروفوش آتش و حرب ۱۱ لملا
مختصره ۳

حدیقهٔ حکیم سنائی ۸۰۰

شاه را مدحت وزیر برند / میر را در غلو به تیر برند
عامیان را خدایگان خوانند / مهتران را بپاسبان دانند
مدح و ذم نزد شان چو یکسانست / کس زن شان چو خانه ویرانست
همه ناشسته روی و منحوسند / همه تطفیل جوی و جاسوسند
همه باروی و طلعت شومند / زان همه ساله خوار و محرومند
بی زبانان پر زبان باشند / همه کورند و دیده بان باشند
شاه اگر کارها گزیده کند / نسل شان از جهان بریده کند
خلق ازین قوم غمز تا برهند / که ز افعال مایه گهنند
همچو ترک غزند غارت دوست / نیست بر ذره از ایشان پوست
در هر آن خانه که ره یابند / در شد آمد بسان سیمابند
ایزد این قوم را هلاک کناد / دهر از ایشان بجمله پاک کناد
چند ازین جرمی بر شالب شان / روح بادا جدا ز قالب شان

فی مذمة الاطبا

وین اطبا که غافل اند ز طب / هیچ نشناخته ز نوبت غب
از حمیات غافل و انواع / وجه اجناس ربع الارباع

[illegible] غب که عبارت از
غب صفراوی است
و دموی و بلغمی و
سوداوی ۱۱ لط

کیر خر مهترین مناره بود
هست یکسان چو پشت آینه روی
خلق از ایشان همیشه در رنجند
بگذر از ذکر جاهلان کردن

فرش دهلیز همچو شاره بود
همچو کیر خر است و شنبوی
همچو سیم سیاه ده پنجند
هست شان در خور قفا کردن

فی مثالب جماعة المنحول

وانکه بی آلت اند و بی مایه
هم طلبکار زرق و تزویرند
شعر برده بکار زر و جولاه
همچو خلقانیان کهن پیرای
همچو سگ دربدر بدریوزه
مدح شاهی بعاسیی برده
یک رقمه ناحفاظ و نابینا
جامی خلخال تاج بنهاده
تابه از آفتابه نشناسند
نزد ایشان کراسه با کاسه

همه عریان چو کیر بی خایه
مدحتی را دو جو همی گیرند
خواسته زر بهای کفش و کلاه
کرده یک شعر را دو کرده بهای
خوانده مر مقل را چلغوزه
دیو را هوش خویش بسپرده
در عبارت فرخج و نازیبا
شعرشان همچو ریششان ساده
غول شکلند و زشت و نسناسند
هست یکسان چو تاس با تاسه

مه تاسه بیقراری لالط   مه مقل بالضم صمغی ست معروف و میوه درختیست مانند کنار منتخب

[illegible]

شاه

نبض وقاروره ورسوب وعلل
داخل و خارج فساد و خلل

گر تو پرسی ز حد طب که چه چیز
چون توان کرد اندران تمییز

علت سکته و حریف و سم
سبب نفع آن ز بیش و زکم

انبساط انقباض و حمیات
عطش و جوع با صداع و صفات

حال نسیان و حمق و استرخا
فالج و لقوه و فساد و وبا

خدر و رعشه و ربوه و کزاز
ریه و انتصاب و ذرب براز

حال سرسام و علت برسام
نزله خانوق با سعال و زکام

گر بپرسی تو از عطاس و زسل
گر زما ماشن نجه گردد دل

از تمطی و اختلاج بدن
خفقان و فواق و سستی تن

هیضه و تخمه و زحیر و تهوع
اصل این چند باز چند فروع

باد قولنج و باد ایلاوس
یرقان و برص جذام و نقوس

نقرس پای بند و عرق النسا
فتق و دیگر برودت الامعا

گر سوالی کنی ازین پنجاه
چه شنوی جمله نیستند آگاه

حد این هر یک ار بگویم من
گردد از نکتها دراز سخن

اندکی باز گویمت بشنو
باز نگرفته ام سخن مگرو

رسوب وردی ۱۱

قوله
نبض وقاروره و[illegible]
با وجودیکه مصنف علیه الرحمة
بیان و تفصیل علل و امراض
بیان هرکدام می نماید
چون بطریق اجمال منظم
در اثره وادراک کی بیان
۵۰۵ غ حکیم سنائی
[illegible]
نکته چند فائده طالبان
در فنون لطائف الحدائق
[illegible]
درکت باب و فصل
[illegible]

نه ز نبضند عالم و نه ز آب   مسئله را اند هیچ جواب
هیچ نشنیده نوع قارورات   نه ز تبرید و نه ز تحرورات
غافل از سرد و گرم و ز تر و خشک   پشک خشک و کیشان چو نافه مشک
گر ز انواع پرسی و ز علل   نشناسد ز نفع و ضر و خلل
بجدل مر ترا جواب دهند   نز ره دانش و صواب دهند
گر تو پرسی ز حقه هر سه عللی   که ز چه افتاد مر ورا شللی
بخدای ار بحق جواب دهند   یا بکس نور آفتاب دهند

[illegible]

فی مناقب طبیب العالم

باز مردی که وی طبیب بود   در سخن صاف دقیق ادیب بود
کرده باشد ز اوستاد قبول   خوانده باشد بسی کتاب اصول
و ز ریاضی برد بدانش راه   و ز طبیعی بود بوجه آگاه
واندر اسرار علمی و عملی   مسئلهای خلافی و جدلی
از برون پی برد بحال درون   داند احوال اندرون ز برون
بیند احوال علت و امراض   داند اسباب جوهر و اعراض

[illegible]

تفصیل العلل وهی خمسون نوعاً

[illegible] ۳۰۵

[illegible]

فالج از اصل و فعل استرخاست
لیک بر جانبی ست چپ یا راست

لقوه گر گشتن رخ از یک سوی
میل شدق آورد ز جانب وی

وانکه بنهاد خدر فعل و با
رفتن جوهر طباع هوا

خدر آن دان که چون دبیب النمل
ضعف و قوت کند بنفس و محل

رعشه ز اضداد یکدگر حرکات
زیر و بالا بقوت و بصفات

ربو از تنگی عروق و عضل
وز ضوارب نه در مقام و محل

از تنفس بسیار
وز جمود عضل کزاز و قفار

انتصاب آنکه تنگ گشت نفس
قصبه ریه را ز تنگیست بس

ذرب ست از فساد بطن و طعام
بی قی اطلاق نام او و تمام

حد برسام در دماغ ورم
دان ورم گرم و سخت قحف سقم

حد و افعال قوت برسام
ورمی گرم در عصاب مدام

نزله از انصباب سر و بود
ز و ببطن الدماغ درد بود

وز دماغ آنگهی بصدر شود
وانگهی بی محل وقت رشود

حد خانوق و عضل ورمی
برنیاید ترا بجهد دمی

ورمی صعب از و پدید آید
حنجر و حلق را بفرساید

[illegible]

فی تفصیل العلل و الامرض

سکته از انسداد بطن دماغ — گرمتامی نیاید استفراغ

بشنو از من تو حد و صف حسیف — خوردن و خارش بان لطیف

انبساط آنکه مرکز دل تو — بکشد سوی ظاهر گل تو

پس با دخال و جذب راه هوا — کشد آب حرارت زیبا

انقباض آنکه ظاهر بدنت — سوی مرکز برد دخان تنت

حمیات را حد آنکه نهاد — گرمی بد بدلت راه کشاد

وان حرارت غریب جا بی وطن — پس سرایت کند بجمله بدن

عطش آن شهوتی که گرم و ترست — جوع آن شهوتی که گرم ترست

لیک میلش بخشکی است فزون — اینچنین گفته است افلاطون

وانکه او را صداع خوانی تو — رعشه و رجع آسن دانی تو

حد نسیان چنین نمود استاد — سهر از انقطاع خواب نهاد

بیخوابی ۱۲ منتخب

حمق را حد فساد ذکر و فکر — جمع این هر دو آن بکلی بکر

بشنو از حال و حد استرخا — نوع بطلان جملگی اعضا

انسداد مبادی الاعصاب — انقطاع نفوذ و قوت و تاب

پی ۱۲ م

ورگذشتن ۱۲

قوله سکته ازانسداد السکتة تعطل الاعضاء عن الحس والحرکة لسدة الکائنة فی بطون الدماغ [illegible] ومجاری الروح [illegible] وقد یسمی باسم عرض یلزمه [illegible] کما یسمی الصرع باسم عرض یلزمه وهو السقوط [illegible] السکتة بالفتح [illegible] خاموش کنند ۱۲ بحر الجواهر

[illegible] الحریف بالکسر والتشدید [illegible] تیز زبان [illegible] یقال بصل حریف ای یلذع اللسان ۱۲ بحر الجواهر

قوله وانکه او را صداع [illegible] الصداع [illegible] الرأس ۱۲ بحر الجواهر

۶۰۲

[illegible]

[illegible]

هیضه و اسهال و قی بهم باشد / معده را هضم و قوه کم باشد

بفساد آید آن طعام و شراب / هاضمه زو بمانده اندر تاب

تخمه چون هاضمه تباه شود / معده پژمرده و سیاه شود

غایت شهوت و بیار و بگیر / حکما نام کرده اند زحیر

حد و فعل تهوع آنکه نهاد / غثیان گفت لیک بی قی و باد

حد قولنج هست دردی سخت / در درون شکم چو نهد رخت

گفت بقراط حد ایلاوس / وجع قولن مع الذبل منهوس

یرقان انتشاری از صفرا / که شود در همه بدن پیدا

چون مزاج کبد تباه شود / برص آرد چو خون سیاه شود

جوهر خون شود همه بلغم / پوست الوان خویش گردد گم

آنکه بنهاده اند حد جذام / استحالت ز جوهر دم خام

فیعید المرار در اعضا / شده مستولی البدن همه جا

نقرس آماس در مفاصل دان / کعب و ابهام با عروق دوان

حد عرق النسا بود آن درد / که کند مرد را از راحت فرد

جانب الوحشی رخ آورد که / شده زان درد پای مرد هلاک

اوراک جمع ورک بالفتح وکسر را سرین ویک طرف ران وبسکون را نیز آمده و ورک بضمتین جمع ۱۲ منتخب اللغات

قوله جانب الوحشی الخ وحشی پس دم والجانب الوحشی طرف بیرون بدنی وهو خلاف الانسی

[illegible]

الکون والفساد ۱۲ بحر قوله نقرس الخ النقرس بالکسر هو وجع فی مفاصل القدم [illegible] الابهام ۱۲ بحر الجواهر

حدیقهٔ حکیم سنائی

آماس بمعنی ورم باشد که برآمدگیست در اعضا خواه باد باشد یا بیدو ۱۲ برهان مفاصل پیوندها ۱۲ منتخب کعب بالفتح کل مفصل للعظام والعظم الناشز فوق القدم والناشزان من جانبیها وهو موضوع علی العقب وتحت الساق ۱۲ صح

هو فارسیه بجول ۱۲ والابهام بالکسر فی الید والقدم اکبر الاصابع ای غلظها خلقة ۱۲ بحر قوله حد عرق النسا الخ النسا هو ورید ممتد علی الفخذ من الوحشی الی الکعب قد یطلق النسا علی وجع النسا لکن العادة جرت بان یسمی

[illegible]

وانچه را نام کرده اند سعال
قصبهٔ ریه را کند بد حال

در زکام انصباب بخرها تباه
بسوی منخرین گشاید راه

بشنو از من تو حد و وصف عطاس
حرکتهای ابخره ز قیاس

حاصل اندر دماغ گشته ستبر
بطبیعت جدا کننده چو ابر

سل فساد مزاج و سوداها
پس ذبول آورد باعضاها

قوت هاضمه تباه کند
دافعه هم بوی نگاه کند

قرحهٔ الصدر را ازو پدید آید
ریه را ثقلها پلید آید

از تمطی نشان چنین دادند
آنکه در طب امام و استادند

حرکت در تن از همه عضلات
محتقن گشته از همه آفات

کاندرا عضایت آورد نفخات
اختلاج از زیادت حرکات

انبساط انقباض از و در دل
هر زمان آورد همی حاصل

خفقان اختلاج دل باشد
که نه از حقد و غش و غل باشد

باز گویم فواق را من حد
که برین قول ناورد کس رد

حرکات و ترددا بین
واقعه ناگه برای العین

کاندر اجزای معده جمع آید
بدل انطباع منع آید

ستبر اول کننده غلیظ و بزرگی چیزی را گویند ۱۲ برهان

نفخه یکبار در دمیدن ۱۲ منتخب

حدیقة الحکیم

[illegible]

[illegible]

بغير المعنى في بطلان احكام النجوم وقال عليه السلام النجوم حق
واحكامها باطل وقال عليه السلام من آمن بالنجوم فقد كفر
وقال تعلموا من النجوم ما تعرفون به ساعات الليل والنهار
وقال الله تعالى الشمس والقمر بحسبان

بازنما اینها که مرد احکامیند | همه در فال و زجر خودکامند
نفس از گردش نجوم زنند | سال و مه فال سعد شوم زنند
همه جاسوس نجم و افلاکند | همه با میل و تخته و خاکند
همه در راه حکم خودرایند | بسر من که ژاژ میخایند
زرق بلعنبس است رهبرشان | کم ز خاکند خاک بر سرشان
نشنیدند نام بطلیموس | پر فغان و میان تهی چون کوس
روز و شب در شمار هفت و چهار | خانهٔ جسد و خانهٔ ادبار
همه شاگرد زرق بلعنبس | همه از زرق او زنند نفس
صاحب لیل و صاحب نوبه | زینچنین علم توبه به توبه

[illegible]

نوبه در لغت یعنی [illegible] روزی و شب است و قوت و قرب ایجاب یعنی ستاره است که صاحب قوت باشد [illegible]

فتق دردی الخ الفتق بالفتح يكون بانحلال الغشاء اى الصفاق عن قوته و وقع شق فيه ينفذ فيه جسم غير [illegible] و [illegible] كان محصورا قبل الشق و ذلك الجسم ان كان [illegible] اما الثرب و اما الامعاء في الصفاق مع الثرب [illegible] عند الاطباء، و اما عند اهل اللغة [illegible] هو تفرق اتصال الاجزاء

و بما عدها و قد يكون الفتق في نواحي السرة و هو فتق المراق و قد يكون في نواحي الاربية و هو فتق الاربية و ذلك ان نزل ما ان يكون المعى و يسمى الفتق المعوي و الثرب و يسمى الثربي او ريح و يسمى الريحي او ماء و يسمى المائي [illegible]

فتق دردی شدید در امعا / حاصل البطن با صفاق قفا
حکما از برودت الامعا / این نهادند حد رنج و عنا
انحرافی ز حالتین باشد / وان سرایت بآلتین باشد

در طعن طبیبان نادان

این شنیدیم حد این پنجاه / گر دباید کنون سخن کوتاه
حکما حد جمله این امراض / این نهادند بر سواد و بیاض
از اطبای عام این ایام / گر بپرسی ازین همه یک نام
بخدای ار شناسد و داند / ور هزاران کتاب برخواند
همه از جهل پر شر و شورند / همه کنّاس کر و اکمه و کورند
صد هزاران مریض را هر سال / بکشند از کیاست افعال
همه هستند یار عزرائیل / قاتل ایشان و جمله خلق قتیل
وای آنکس که هست حاجتمند / بچنین قوم کور بی در و بند
ای خداوند ازاینچنین حکما / خلق را کن بفضل خویش رها
که جهان شد ز فعل شان ویران / خلق را زین بدان بجان برهان

فی صفة المنجم الحاذق والمنافق و مثل اصحاب الدعوی

[illegible]

انحطاط و حضیض و دور شمار | اوج خورشید و ثابت و سیار
فلک المستقیم و جیب المیل | غایت ارتفاع و گردش لیل
گه رحاوی و گاه دولابی | گه حمائل چو تیغ اعرابی
بعد و سمت و تفاوت مابین | صاحب جیب و غایت طولین
زیج یحیی و فاخر میمون | ارتفاع و طوالع و چه چون
وانکه بنهاد اوج را حرکات | ارتفاع و تفاوت ساعات
ظل مقیاس نقطه محسوس | که مقادیر را و بیت قوس

قوله انحطاط و حضیض [illegible]

[illegible]

تقویمی کواکب [illegible] دوازده [illegible] تفاوت [illegible] صاحب جیب عبارت [illegible] واقع میشود [illegible] قوس [illegible]

۸۱۳

[illegible] اول را ظل مستوی و ظل معکوس [illegible] دوم را ظل معکوس [illegible] نقطه محسوس [illegible] عبارت است از [illegible]

۱۲

[illegible]

شمس خود که خدای گردون است
قادر و قاهر است و بیچون است

همه زین قبهٔ بلند چو درج
در شود آمی زین دوازده برج

نظر سعد راه تسدیس ست
وان دگر نحس و راه تلبیس ست

فی صفة الطبایع الاربعة

جوهر آتشت بعد از هفت
که از و دل بخت ز زهره بگفت

بعد از آتش فضا و جو هوا
که ز وی تا بمرکز است ملا

بحر اخضر سوم نتیجهٔ اوست
آن یکی قشر وان دگر همه پوست

اغبر تیره چارم ارکان
پس نبات و معادن و حیوان

حال اتباع این دوازده برج
هر یکی بر مثال گوهر و درج

فی صفة البروج الاثنی عشر

حمل و ثور و پیکر جوزا
سرطان و اسد و کیل بقا

خوشه خاک و کفهٔ میزان
عقرب مائی و زنار کمان

جدی خاکی و دلو و حوت بهم
از هوا و ز آب داده رقم

فی صفة بیوت الکواکب

بره و شیر ناریست و کمان
گاو و خوشه و بز ز خاک گران

حمل اسد قوس — ثور سنبله جدی

سه بیت اول در بیان طبایع بروج و بیت آخر در صفت بیوت کواکب

[illegible] ۱۵ [illegible] اشاره کرده است [illegible]

[illegible]

۸

طول و عرض و سطوح نقطه و خط   که در احوال جمله نیست غلط

فی صفة الافلاک

فلک تاسع است برز افلاک   کین فلکها ورا بود چو مغاک
فلک ثامن است جای بروج   واندرو هفت را دخول و خروج
فلک سابع آن کیوانست   که مر او را بسان ایوانست
فلک سادس است زاوش را   که دهنده است دانش و هش را
فلک خامس آن بهرام است   آنکه در فعل و رای خودکام است
فلک رابع آن خورشید است   که بملک اندرون چو جمشید است
فلک ثالث آن ناهید است   زهره کز نور او جهان شید است
فلک ثانی آن تیر آمد   آن عطارد که وی دبیر آمد
فلک اول آن ماه آمد   که اثیر اندران پناه آمد

فی صفة الکواکب السبعة

دو ازین هفتگانه نحس نهند   در همه وقتها بد و تبهند
دو ازو در نهاد مسعودند   فاعل خیر و منبع جودند
دو ازین معتدل بخیر و بشر   متوسط بحال یکدیگر

۱ه قوله طول و عرض [illegible] سطوح
جمع سطح که عبارت
از ذی بعضیت که
قابل تجزیه باشد در
طول و عرض در عمق
۲ه قوله فلک اول [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] بعضی [illegible] فلک اول
[illegible]
[illegible]

۱۲

صاحب ساعت و دلیل نهار طالع و کدخداه و جانبختار

صاحب وجه و نیز صاحب حد که در احکام شان نباشد رد

نسبت کدخدائی و هیلاج که منجم بود بدو محتاج

صاحب صورتست و رب الیوم که بر ایشان جملگی همه قوم

حکم و تاثیر صاحبان و تاو برتر از وجه و حد و نقص و زیاد

گردش و رفتن و هبوط و صعود که ز تاثیر شان شود موجود

قوله صاحب ساعت عبارت [illegible]

[illegible]

عبارت از آفتابست و صورتست از رب الیوم میکند قوله صاحب کثرت و کیفیت عمر مولود دو دلیل منجمان است و کیفیت عمر مولود و باین و هیلاج که او دلیل رفع دلیل حیات و کثرت عمر مولود [illegible] در اصطلاح

فرو حکم و تاثیر از صاحب اوتاد عبارت از آفتاب طالع و رابع و سابع و عاشر [illegible] که در یک کواکب آنها باشد صاحب صورتست [illegible] فرو گردش از هبوط مقابل

۸۱۲

[illegible]

چون ولادت ترا پدید آید
بستگی را ازان کلید آید

دومین خانه بیت مال نهند
اصل این حکم بر محال نهند

سومین بیت اخوة و اخوات
ایمن از حادثات و از نکبات

چارمین خانه خانهٔ پدرست
که ورا خیر و عافیت ثمرست

خانهٔ پنجم آن فرزندست
وآن اولاد و خویش و پیوندست

ششمین خانه جای بیماریست
که ازو گه نشاط و گه زاریست

هفتمین خانه جای جفت عیال
که ازان به شود همه احوال

هشتمین خانه خانهٔ نکبات
که ازان مرد را رسد آفات

نهمین جای ملت و دین ست
سفر و راه و کیش و آئین ست

دهم از مادران نهند شمار
خانهٔ پادشاه و حرفت و کار

خانهٔ دولتست یازدهم
اینت ترتیبها همه مبهم

از ده و دو نشان که داد ستند
خانهٔ دشمنان نهاد ستند

زین ده و دو نظر به پنج کنند
خود درین پنج جا سپنج کنند

که ولادت عبارت از خانهٔ اولست

فی تسویة البیوت

اختراعے چنین هر آنکه نهاد
راه ور داد لیک در نکشاد

خود زین ده و دو و پنج
خود ازین دوازده پنج
نظر ازین دوازده [illegible]
[illegible] پنج [illegible]
کنند و ازین پنج [illegible]
درین دوازده و ده برج عمل
[illegible] است [illegible] پنج عمل
۱۸ ۱۷ [illegible] حدیقهٔ حکیم سنائی
[illegible] عبارت نمایند و
ازانکه قائم در مقابل
و باطن ما ثبت در
یک برج [illegible] واقع بود

۸

به دو پیکر و ترازو و دول   از هوا یافت بهره بیش گول
هست خرچنگ و کژدم و ماهی   که بر آبست شان شهنشاهی
حمل و عقرب است ازین تاریخ   که شد استند خانهٔ مریخ
ثور و میزان ز زهره دار و بهر   زهره چون شاه ثور و میزان شهر
پس از آن هست خوشه و جوزا   که عطارد گرفته اند بها
سرطان خانهٔ قمر گویند   شمس را جز اسد کجا جویند
قوس و حوت است خانهٔ هرمزد   جدی و دلو از زحل پذیر و مزد

مشتری ۱۲

في شرفه و وباله وصعوده وهبوطه

شرف آفتاب در حمل ست   شرف ماه گاو بی جدلست
راس را خانهٔ شرف جوزاست   سرطان آنکه مشتری را جاست
شرف تیر خوشه آمد و پس   مر زحل را شرف ترازو و بس
مر ذنب را شرف کمان آمد   بلک بهرام جدی از آن آمد
شرف زهره برج ماهی دان   بعد از آن جلگی تباهی دان

في صنعة هذا العلم من الحكيم بطليموس

می ندانند کاین همه وضع است   اختراع حکیم بی بضع است

چون

ل اگرچه در عنوان
ذکر شرف و وبال و صعود
و هبوط نموده اند و
در ابیات بیان شرف
فقط است گویا از صعود
و هبوط و وبال [illegible]

حدیقه حکیم سنائی ۸۱۶

[illegible] اطلاق [illegible] وبال [illegible]
شرف و صعود و وبال [illegible]
بعنوان [illegible] همان بیان
شرف ابیات [illegible] نموده
اند ۱۲ لط

مه بضع بکسر معنی آمده و کسر قطعه گوشت ست حکیم بی بضع اینجا سپس بی نقصان خواند بود ۱۲ لط

آن زمان کت همه کمال بود	کوکبت خالی از وبال بود
طالعت را همه شرف باشد	حال تو بر تو منکشف باشد
هیچ نکبت نباشدت پیدا	خیز و دلشاد باز پیش من آ
تا ترا خلعتی دهم درخور	تا شود فقر و فاقت کمتر
مرد ابله برفت و روز گزید	وانچه مقصود شاه بود ندید
بامدادے بر شه آمد زود	که از آن روز بهش روز نبود
شاه چون دید مرد را دلشاد	صدر را از ریخ و غم برو بکشاد
گفت در حال گردنش بنهید	بسته او را به پیش من بکشید
مرد دژخیم مرد را بکشید	برد و اندر زمان سرش ببرید
می ندانست روز نیک از بد	بهر تقلید امام او نه خرد

فی مقادیر البروج والکواکب

نما فلند این منجمان از کار	نیست در کارشان مجال پیدا
همه زرق و حیلتست آلت	نیست از علم و حلمشان عدت
شمس کز کره هست در مقدار	ز صد و شصت و چار بار شمار
خانهٔ او اسد نهاد ستند	دور دور از خرد فتاده ستند

[illegible]

۲۷ [illegible] زحل و مریخ [illegible] و عقاب [illegible] منفصل از [illegible] [illegible] و بال [illegible] عطارد و [illegible]

۹۱۸ [illegible] و مشتری را در میزان [illegible] سنبله و زحل را در جوزا و واسد ۱۲ [illegible] بالفتح و تشدید [illegible] و ساعت [illegible] شمار [illegible]

خلق را کرد جمله سرگردان
وانچه کرد از عمل تبه کرد آن
شخص گاهی که در شمار آید
مادرش اولین بکار آید
بعد از ان خانهٔ نحوس و سعود
چون درآمد وی از عدم بوجود
خواهران و برادران پس از ان
پس پدر با برادرش چون جان
خانهٔ رنجها و بیماری
نکبات و بلا و شخواری
بعد از ان خانهٔ مناکح و جفت
بدر آید دران زمان نهفت
چون بحث از نشیب و بند کمند
پس ورانه تو خانهٔ فرزند
خانهٔ دوست و خانهٔ دشمن
بعد از ان خانها تو بی بفگن
ورنه بیهوده زین نمط کم گوی
تا اثر کم خاصی و بر بهانه مجوی

فی حال المنجم الجاهل عند ملوک العالم

بود وقتی منجمی کانا
همچو اهل زمانه نابینا
پادشاهی ورا بخدمت خواند
گاه و بیگاه پیش خود بنشاند
پادشا مر ورا سوالی کرد
مشکلش را ره از محالی کرد
پادشا زیرک و نهان بین بود
ظاهر و باطنش پر از دین بود
گفت روزی برای خود بگزین
رو بتقویم و حال خویش ببین

[illegible]

۱۸ زنی خراباتی از خرابی دین
رهگذر کرد بر ره و آئین
دید بر رهگذر زنی زیبا
روی زیبا بزیب چون دیبا
دست در جیب خویش کرد چو باد
کرد فرموش حج و فرج بباد
دید دو قطعه زر گریبانش
دو درم بهر جامه و نانش
یوزه زشت با دل ناشاد
دو درم داد و آن زنک را کاد
زنک شوخ دراز ریش بدید
او به پیزر و غنجش وز دید
گفت زن سخت ابلهت دیدم
بستدم سیم و بر تو خندیدم
یوزه دادش جواب ره راز
چون شد آن سر گذشت و قصه دراز
گفت ازین غرزه گرچه دربندم
آنچنان خر نیم خردمندم
چون به بینی چراغ بی روغن
پس بدانی تو ابلهی یا من
تیز را باز داد در بلیز
زانکه غماز روده باشد تیز
گر ببستی ز زیر من ره پی
جست ناگه ز گنبدت گوز
تو بیا دام و پسته نخ مفروز
کایچ گنبد بگه ندارد گوز
باد اگر کونت را بفرمان نیست
غم مخور هیچ کون سلیمان نیست

فی معنی اللواطة

[illegible]

۱۲ [illegible]

سطبر بر وزن [illegible] کلان سطبر و دراز و گنده و ناتراشیده باشد ۱۲ برهان

زهره کز ربع کره بیگانه است　　ثور و میزان چرا ورا خانه است
نیست تیر از کره یکی اجزا　　با دو خانه است سنبله و جوزا
نیست در کارشان بسی تمییز　　خیز و بر ریش این منجم تیز
مینویسند خیره بر تقویم　　نیک و بد بر عموم اینت حکیم
پس تعجب کند بر دانش　　هیچ دانش نداده یزدانش
نیست فرقی میان مردم دهر　　همه یکسان بود طوالع شهر
همه با دست حکم با دانکار　　تو ز احکام خیره دست بدار
نیست جز هرزه مندل و تنجیم　　زن بود سغبهٔ چنین تعلیم
سخن فال گو ندارد سود　　باد پیمود کاسمان پیمود
نیست الا بقدرت یزدان　　نیک و بد در طبائع و ارکان
بی قضا خلق یک نفس نزنند　　مرد عاقل چنین جرس نزند

فی المطایبة والهزل

بود کرمی بکار دریوزه　　نام آن کرد قلتبان یوزه
رفت زی حج بگدیهٔ محراب　　اینت فضل اینت فر و اینت ثواب
چون ببغداد آمد از حلوان　　دید بازارها پر از الوان

له قوله پس تعجب اهل تنجیم در بی بود غالب شدن ۱۲ لط

قوله نیست جز هرزه ها مندل خطی که اهل عزایم بوقت عزیمت فرا زدن گرد خود کشند ۱۲ لط

[illegible]

نزد آنکس که عقل او خوارست	شاهد دلشکر جگرخوارست

التمثیل فی زاهد السوء

آن شنیدی که بد بشهر هری	خواجهٔ فاضلی و پرهنری
رسته از رنج بیکرانهٔ دهر	گشته از فضل خود یگانهٔ دهر
از خرد رخت بر فلک برده	مختش زیر پای بسپرده
مختش را اگر یکی آن بود	که در اندوه قوت حمد آن بود
مدتی بد که خواجه کامی نیافت	پسرے راست کرد و جای نیافت
چون بناهی نیافت مضطر شد	بضرورت بمسجدی در شد
کنج محراب و خانهٔ خالی	خوهت تا کاوی کند خالی
چون بر انداخت پرده از تل سیم	تا برد سوی چشمه ماهی شیم
مسجد از نور شد چنان روشن	که برون تافت شعله از روزن
زاهدے زین حکایت آگه شد	پی برون برد و بر سر ره شد
پسری دیده برده سوی پشت	مرد فاسق گرفته بوق بمشت
تاش بنهد میان حلقهٔ کون	زاهد آمد چو دید وی از بیرون
کار بست و عصا فراز نهاد	گلوے همچو گاو باز کشاد

در آئین دواوده هم دیباچهٔ فرهنگ میر جمال الدین حسین انجو که مسمی بفرهنگ جهانگیری است مذکور است که از [illegible]

در عقد ثانی [illegible] نقاعیل میفرماید [illegible] در منزلت [illegible] تا کم از یکدو مه [illegible] [illegible] بیکر اول [illegible] [illegible]

هر که شد کون پرست بر خیره
گو زیابد ثواب او ز انجیره

چه دهی از پی گذرگه ثفل
خر و پیر را بگو و دک طفل

گر ز بر سوش مایه بد اوست
هر چه از زیر سو در آید اوست

تن بد را بهاش جان خواهد
دل نیک تو رایگان خواهد

خاکپائی چو دیدی اندر پیش
با دوستی شوی ز شهوت خویش

آنکه او نام و ننگ خود بگذاشت
دل تو چون نگاه خواهد داشت

خصم غماز طبع یاوه درای
یار غلخال و ست و زنگله پای

همچو زلفین زنگیان بد ساز
بر جهد چون فرو کشیش از ناز

چون چراند از آنکه وقت غری
چون فتیله ز تن خورند غذی

تا کم از یکدو مه بکسب مجاز
نود خویش سی کنند بر آن

بر شکسته دریده غم خوردن
طفل بی مادر است پروردن

راست گفت آنکه بر گشاد گره
بسته گیری بخوبی نیکو به

هر کجا دین بود درم نبود
روی و خوی نکو بهم نبود

زشت باشد نکو رها کردن
یوسفی را به نه بها کردن

چون نه یعقوبی و نه بن یامین
زین دعا نشنوی مگر آمین

[illegible]

[illegible]

[illegible]

شکر حق را که ابرها بارید | بدل آب دُرّ و مروارید
کشتهای تهی پر از نم شد | دل اهل زمانه بیغم شد
حرمت صومعه تو میدانی | بر تو ختمست و بس مسلمانی
ای خداوند اهل زهد و صلاح | گشت زانفاس تو جهان بفلاح
زاهدی کاینچنین بود فن او | بگریز از سرا و برزن او
صوفیی کاینچنین بود فن او | یک جهان کیر در کُس زن او
چون چنین اند زاهدان جهان | چه طمع داری آخر از دگران
همه در بند زرق و سالوس اند | در خور صد هزار افسوس اند
دست ازین صوفیان مهر شوی | تو نه کوری حکایت از خود گوی
چون همی پیش آنکه مدهوشند | از پی حلق حلقه در گوشند
گردن جمله از تف سیلی | همچو گرمابه در کف نیلی
جنس آنانکه نامسلمانند | همچو دونان گران وارزهند

فی مذمة التزویج

وز غلام آنکه زی عیال آید | او ز دنبه پیوست کال آید
نیست کدبانوی و کاوین را | زن بد جز طلاق دادن را

۴۲۵ [illegible]

گشنده و کنده [illegible]

نامست و در [illegible] از گل رانم گویند و بهاتن فارسی بمعنی دور و نام غد گاوریس و غوزه و غلاف پنبه یعنی مشغال و فریاد و

بمعنی غلطیدن و فریب دادن و فروکش دادن ۱۲ بمعنی قسطل

کای کذی و کذی چه کارست این　در ره شرع ننگ و عارست این
این چه بیحرمتیست خانهٔ حق　شرع را نیست پیش تو رونق
از چنین کارهاست در کشور　آسمان بی نم و زمین بی بر
خلق را نیست از خدای هراس　دل شان گشته معدن وسواس
از گناهان لوطی و زانی　خشک شد چشم ابر نیسانی
بر بساط زمین نبات نماند　خلق را مایهٔ حیات نماند
بشنو و لامحاله دهر خراب　چون لواطت کنند در محراب
مرد فاسق بحیله بیرون جست　تا موذن برون نیابد دست
مرد فاسق چو شد برون از در　مرد زاهد گرفت کار از سر
مرد فاسق چو باز پس نگریست　تا ببیند که حال زاهد چیست
دید بی هیچ دانگ و بی حبه　گذر شیخ بر سر و ته
سر فرو کرد و گفت کای زاهد　این همان مسجد و همان شاهد
لیک از بخت ما و گردش حال　گشت بر ما حرام و بر تو حلال
شکر و منت خدای را که کنون　گشت حال زمانه دیگرگون
گشت تا قوت تمام گرفت　کار اهل جهان نظام گرفت

کذا و کذی کنایه از چنان و چنین و کنایه از دشنام [illegible]
۲
حدیقهٔ حکیم سنائی

چند گه شد که من زنی دارم   خویش و پیوند و بر زنی دارم
جفت پر کینش بی شهدست   گل رعنا دو روی بد عهدست
هر که در دام زن نیفتادست   عقل شاگرد او چو استادست
وانکه بر کس ستیزه گر زد و رس   عیش او تیره دان چو خیبر کس
اندرین طارم طرب نبوی   راست گویم اگر ز من شنوی
کم کیسه خیره لرز بود   کیسهٔ کس فراخ درز بود
زن که دارد بسوی حمدان آی   حمد حمدان کنند نه حمد خدای
آورد کدخدای را اجله   نان بازار و خانه به علّه
بر نهی گر کنی بصر دی جو   از خوشی خوش شو و ننگ مشو
یافت امروز فضل عمر فرج   هر کرا داده حق ز فرج فرج
انده فرج محنة العظمی است   شهوتی را تبع و صد بلواست
زانکه روی راهزن باشد   گرچه پیشش پر از گهر باشد
شرب او شر بود خورش خواری   سیم او سیم دهد زرش زاری
گر تو گوئی خوشست جای قرار   خوش نباشد رباط مردم خوار
آن خوش از نفس و شهوت شره است   ورنه جای تجشم و تبه است

[illegible]
در عربی رسیده شدن
[illegible]
جمعی اجزا ولی است ۱۲

بندهٔ زن شدن بشهوت مال / پس برو حکم کردن اینت محال
زشت باشد که در زنا شوئی / بنده باشی و خواجگی جوئی
بندهٔ زن مشو بمهر و بمال / تا نگرداندت عیال عیال
جفت در حکم شوی خود باشد / لیک در حکم بنده بد باشد
تو چو انگشت گشته از تشویش / او چو ناخن کند بناخن ریش
نقطه بر ریش خواجه خط کرده / سبلتا و چو کون بط کرده
سیم کابین چو طوق در گردن / ز زنه بر طاق و خیره غم خوردن
پس اگر العیاذ بالله باز / بچه بر سقف کس کند پرواز
کس بی بی گرفت از سرگین / ریش بابا ز ناز در سرگین
بس چه گویم که هرچه عاقل تر / نزد سبحان کیر باقل تر

فی تحسّر المناکحة

آن جوانی بدرد می نالید / گفت پیری چو آنچنانش دید
گر چه می نالی ای جوان نبیل / گفت کز جور دیه و زنبیل
جبهٔ برمن قبا شد از غم دل / پیرهن چون عبا شد از غم دل
پنج ماه است و یازده ساله / نکند کار هیچ گوساله

عیال با کل اولاد و زن و آنکه تکفل و تعهد حال ایشان و مونت ایشان باید نمود و نفقه باید داد [illegible]

۸۲۶

[illegible]

تا تمامی عقل بود و ستم
خویشتن را بیازمودستم
ای کسانیکه اهل غزنینید
بر سر گور من چو بنشینید
هرزه و بیهده مپردازید
نعت و نغز منم میندازید
ظاهر آنچه گفته‌ام منست
وصف نقش خطا خدایی منست
تو مخوانش غزل که توحیدست
باطنش حمد و وحی و تمجیدست
گر توانید گه گهم بدعا
یاد آرید جملگی ما را
که بیامرزش ای خدای خبیر
عذر تقصیر ما ازو بپذیر
مکن از ظن بسوی علم شتاب
زانکه در ظن بود خطا و صواب
جان بی علم بی‌نوا باشد
مرغ بی برگ بی‌نوا باشد
جان دانا نوا زند در مرگ
همچو بلبل نوا زند بر برگ

فی شکایة اهل الزمان

اندرین عصر بوالفضولی چند
کرده از بر دو فصلک ترفند
هیچ نادیده از علوم اثر
هیچ نایافته ز حال خبر
همچو خر مانده با جو معلف
کرده عمر عزیز خویش تلف
همه در بند لقمه اند و جماع
همه را خون حلال بر اجماع

[illegible] گویند در آن ولایت زمینی است که چون آنرا بکاوند نفت باشد چشمهٔ آب روان گردد و معرب آن نفط است ۱۲ برهان قاطع

[illegible] بالغت کشیده اول [illegible]

فی مذمة الشعر ومدائح الشرع

ای سنائی چو شرع دادت بار — دست ازین شاعری و شعر بدار

شعر بر حسب طبع و جان بسر است — چون بسنت رسید مسخره است

شرع دیدی ز شعر دل بگسل — که گدائی نکار داند ز دل

عقل اول که شاه تن باشد — همچو صبح دروغ زن باشد

مرد ناحفاظ و خس بود او — غلط موزون و عسس بود او

شرع چون صبح صادق آمد راست — که فزون شد بنور و هیچ نکاست

هر کجا شرع انبیا باشد — عقل اندر ره برکیا باشد

سخن شاعران همه عبث است — حکمت انبیا همه رمزست

او بدان غمزه خواجگی جوید — وین بدین غمزه راه دین پوید

درومندی بگرد عیسی گرد — وار و ره نشین چه خواهی کرد

حکما طبع آسمان دانند — انبیا روح این و آن دانند

آنکه سی روزه راه ماه بود — شرع را زان فلک چه جاه بود

اینکه تسلیم صبر و امیدست — خود یکی روزه راه خورشیدست

گر زیم بعد ازین نگویم من — در جهان بیش و کم ز نظم سخن

کدخدا را نیز گویند یعنی پادشاه کوچک و پهلوان را هم گویند و بعضی صاحب خانه را نیز آورده است و بعضی دهقان را هم [illegible] طبایع را نیز گویند

۸۲۸

[illegible]

دل و جان تیره همچو دوده و دُرد / دهن و کون یکی چو مهره خرد
هنر او سعیر صورت و هوش / سخنش مهر شهره گوش
شاعری بی حفاظ و بیجر دست / در سفاهت بسان جد خود ست
خیره رویی ز تیره رایی به / بی زبانی ز ژاژخایی به
سخنش سر برهنه همچو تنش / معنیش کون دریده همچو زنش
بتر از گو پیازه تلخی / سخنش در خوشی نه در تلخی
چون سخن گفت در میان گروه / گفت هر یک ازینت فر و شکوه
دل بود شاد تا شود خاموش / بود آسوده از تباهی گوش
شده سردی نصیب در ازلش / نوحه بسیار خوشتر از غزلش
از حدیثش معاشر میخوار / شود از باده طرب بیزار
گر فسرده شوی چو بیت آسر / بشنوی نغمت کریه آخر
بسکه جویان قوت و لوت شوی / طعمه و قوت عنکبوت شوی
چون ملخ دشت و بوستان کیست / چون مگس دیگ و دیگدان کیست
چون تو کردی ز ژاژ خود آغاز / گوشها در کنند بروی فراز
درد سر زاده نه و دور تدبیر / تیز و عریانی گنده بو چون سیر

[illegible]

حرف نغایت
[illegible]
عدم الاطلاع
۱۲
بیکار مشهور شده
۱۲
بواو مجهول اقسام طعامهای لذیذ و طعام در نان
[illegible]
برهان قاطع
گفته اند
درشت
و مردار ناهموار
گویند

گرفته باشد ۱۲ برهان
مرده باشد یا طلاق
هم زنی را گویند که شوهر [illegible]
علت کالم بضم [illegible] و سکون [illegible]
[illegible] بکشد ۱۲ برهان
[illegible] ناخورده چه آهار [illegible]
و معنی ترکیبی آن ناهار است
[illegible] چیزی نخورده باشد
[illegible] گرسنه باشد یعنی [illegible]
ناهار بودن یا چهار
[illegible] قوله

همه چون گاو و خر کشنده بار
همه اشتر صفت اسیر مهار
بی‌خبر جمله از حقیقت کار
همه از علم و دین شده نابار
بگه لقمه همچو خر تازان
بگه شهوه چون سبع یازان
در غضب چون پلنگ درنده
در طلب همچو مرغ پرنده
شهوت آز را گشت مستولی
هر دو یکسان امام و مستملی
در ربودن میان گربه شوخ
خانه چون موش ساخته ز کلوخ
از درون جاهلیت عالمشان
زان یکی هست بکر و کالمشان
سخت ساده است شاخ و شیخناشان
که چنین باد هم ز شیخناشان
شمع وار ارچه دلبری کردند
تن و جان در سر سری کردند
من چراغ چگل شدم در گفت
همه پروانه وار با من جفت
لاجرم در غم چراغ چگل
زرد رویند چو شمع و تافته دل
گرچه درخشندی و درخشم اند
طاق ابرو و درگه چشم اند
هر یکی باد و کنک سبز ارنگ
سه ازان کور و چار چون خر لنگ
وه ازین سبزگان شیرنیان
در خور مهر نزد رحمتدان
وین دگر هست شاعری بدروغ
که ندارد حدیثش ایچ فروغ

شهوت آز [illegible] قوله
طلب [illegible] کننده [illegible]
فائده کننده [illegible] امام
[illegible] قوله [illegible]
این بیت [illegible] آن بیت
شهوت [illegible]
[illegible] دینار بر زود
[illegible]
در صفت [illegible]
اینجا [illegible]
در بیت [illegible]
[illegible]

[illegible]
و سکون [illegible]
رفتن [illegible]
معنی [illegible]
[illegible]

بود مامات اسپ و باب خر · تو مشو غره چو خوامنت استر
بدخوی از پی نکاح زاده بتر · زان کزو بار به کشد استر
رو که وین را بشعرک ناموس · نیک بی کور کردی آرسالوس
کانکه با چشم عنکبوت بود · مگس تخم عنزروت بود
از پی شوخ چشمی نامگس · دیده صیقل زند بسان مگس
بخورد چشم او چو نوش مگس · چشم دیگر کسان خورد کرگس
شوی دارد ز شاه و خواجه و زن · زان همه گل خورد چو آبستن
چه عجب انکه شوی دارد دو زن · گر شود هر دو سال آبستن
نثر او مرده نظم من جاندار · نیست شیر آفرین چو گربه نگا
بر من سر سبک بخوی و بزیست · یکدو مه صبر کن گرانی چیست
خنک آنکس که چهره تو ندید · وین سخنهای هزل تو نشنید
هم کنون خود رهیم زین گفتن · تا ابد هم من از تو هم تو ز من
آن زمانی که رخ نماید اجل · زود گردد بجمله حال بدل
بس کنم زین مثالب تو کنون · که ز اندیشه منست فزون

درذکر عوام و بازاریان وجهال گوید

مگس تخم عنزروت [illegible]
عنزروت گردد [illegible]

تازی و پارسیش در گفتار
راست گوئی حکیم صابونی ست
گنده باشد هر آنچه او گوید
دل من چون شنید گفتارش
عقل و حس من از تباهی آن
صفت و صنعتش کثیف و کنیف
چون گشاید زراست بلے گفتار
گرچه بیرون در آن سخن خندد
بیکے در در آید از گوشم
دل عاقل چو گشت هزل نیوش
چون هوا اثر او بگوش سپرد
مانده در صف ناکسان ازل
پنبه در گوش پیش قولش و هم
هر کجا ترهات او خوانند
چون سبکسار گشت هزل فروش

بغل زابلی ست اندر کار
مایهٔ خبث و جهل و بابونی ست
همچو کنجک کز میان گه روید
سیلی من زند ور گفتارش
مانده مدهوش و عاجز و حیران
وقت و ذوق و قش دل رکیک و ضعیف
گوشم ار بشنود بگریزد زار
دل درون در ز خشم در بندد
بدگر در برون کند هوشم
دل ده انگشت در کند در گوش
گوش کفارت گناه شمرد
وز مدیح و هجا و زهد و غزل
آستین در دهان ز جلبش فهم
ترا از طیبان چو موعظت داند
در خور ست آن زبان گرانی گوش

عامه بهر طعام چون انعام	پا و سر پست دام و ستام
چون مگس روی بهر نان شویند	ور چو گربه برای خوان پویند
گاه شوخی پلید چون مگس اند	گاه صحبت به عنکبوت پی خس اند
شوخ همچون مگس ولی با نان	طعمهٔ عنکبوت بی سامان
بهر پیوند جان مهمان را	روزه فرموده سال و مه جان را
گر یکی میهمان بخوان سدش	کار سگ گوئی باستخوان سدش
گر دهند این گره بکوه آوا	بکنند کوه بزرگ شان بصدا
مردم عامه همچو زنبور است	که صلاح از وجود او دور است
هوس و خلق شان چو دوزخ شان	دفتر خرج شان چو مطبخ شان
زانکه در کاملان بود همه جود	نبود بی فلاح مرد بجود
کی هراسد زبیخ دم مردم	از بدان ترسد و ز بد مردم
آن نه ترس خدای ترس جو دست	تن که در طمع نیک ترس بدست
هم دم و هم درم دهی در و	هم جگر هم ز کر خورد بدمرد
از پی کید و لقمه تر و شور	بام و دیوار خرچ گربه و مور
ای عفا الله دو سیرت شان	که نه زینسان بود بصیرت شان

سه کم بها شدن ۱۲ لط

مخفف آوا ۱۲

[illegible]

۱۲ دم

باستخوان

باستخوان ۱۲

از استخوان گوشت کی ۱۲

از نهایت بخیلی و بدعملی ۱۲

دل عامی چو دیده یار است / نیم بیمار و نیم بیدار است
گنده و بیمزه است مردم عام / چون سگ پخته و چو مردم خام
از دل عامی و بخیل و حسود / کینه آید ولی نیاید جود ۸
مگس و کژدم‌اند مردم دون / نیشی اندر دهان یکی در کون
شحنه را آشنا کن آنگه رو / با درشیس و بیر کو بد و جو
ور ترا شحنه نیست خویشاوند / با عوان در جفا ستیزه مبند
که عوان مستحل و بیخرد است / نیک او همنشین فعل بد است
پس اگر توبه کرد هم در حال / خون او همچو شیر گشت حلال
نه بدل بر نهد جهان پلید / بر سر دیو چتر مروارید
زافت نیش یکجهان کژدم / چشم من بی ثمره است چون گندم
مرد باشد برای خندیدن / سبلت زن بمزد شان ندیدن
ای میسر نموده مهتابت / بس بود سایه ریسمان تابت
نشود هیچ مردم مصلح / هرگز از دست دیو لایصلح
همچو باران ز بدی و منحوسی / همه ساله شکار طاوسی
تا کت آموخت اختیار بدی / که میاموزدی و مه خوبی

[illegible] ۸۳

شکر ایشان بخوانم ارچه بروز بشکند زو بنای عمر صد کوز

فی صفة العوام

عامه مانند گرد باد بود زود خیز و سبک کشاد بود
تا توانی بگرد عامه مگرد عامه از نام تو برآرد گرد
زان کجا عامه بیخرد باشد صحبت بیخردت بد باشد
چه نکو گفت آن خردمندی که سخنهای اوست چون پندی
عامه نبود ز کارها آگاه عامه را گوش کر و دیده تباه
صحبت عامه اسپ و خر باشد این و آن ضد یکدگر باشد
خر تگ از اسپ خود نگیرد نیز لیک اسپ از خران نگردد تیز
صحبت عامه هر که هشیارست مثل حدّاد و مثل عطارست
گرچه عطار ندهدت مشک اوی رسد از نافه مشک او بتو بوی
مرد حدّاد گر بسوز آید جامه ز انگشت او سیا لاید
با بهان لحظهٔ چو بشتابی نام نیکو ز وی بسی یابی
صحبت عامه هر کرا دیدست سخت زشت ست و ناپسندیدست
بیکی باده خوش شود ناچیز صورت مرد دارد و تن حیز

۸۳۷

از پی یک دو لقمه خوردی سیچ
گرد و بسیار گوی و یک لب سیچ
گفته مردشان نه از در دست
بلکه از لاف و فتنه و سر دست
هر که آن مرد گوی بیناگست
راز با وی چو کودک با گست
شمارئی بریدن اشکه و مه
گر ز من پرسی از بدان همه
نبود ای سیچ جز بد و بار رگ
گر یکی در هزار بینی سگ
زانکه اندر جهان خاموشی
برده بهتر ز بوریا پوشی
اینهمه خواجگان بی زر و سیم
علم شیر و گرگ مال یتیم
از کسی در جهان خاموشی
نشنو و خبر بگوش بی گوشی
اندر پی دخل و خرج اهل هنر
دفترش بینیا تر از دف تر
پوست باشد که مغز داند نغز
مغز هرگز نیابی اندر مغز
این دبیران که مدبران رهنما
زان همی از غلام خود برهند
سخن زیرکان همه مغز است
هر که مغز است کار او مغز است
زیست شان سال و مه سردن چیز
زشره مانده برگذر که تیز
یکدم از تخته در بغل گیرند
خانهٔ خویش در تبل گیرند
یکدم انگوش سوی وی آرند
بد و کو ز آسمان فرود آرند

[illegible]

قوله
از پی یکدو لقمه ای خوردی
نوعیست از آتش هیچ
یا دو لکه خوردیای مجهول
ساز و ترتیب و بسیاری
معقصد و آهنگست همل
معنی بیت آنکه از پی ساز
و ترتیب یکدو لقمه آتش
۸۳۶
[illegible]

فی مذمة خدمة المخلوق ومدح الممدوح بالنفاق

وانکسانیکه بار خلق کشند　　زان عمل سال و ماه جور کشند
سال و ماه از برای نیک و بدی　　شده راضی بجور همچو خودی
ابلهی را خدایگان خوانند　　ریش خود میرنید و شادانند
روز و شب در رکاب سفله دوان　　همچو سگ خواستار لقمه نان
ور کند عطسه مر ورا چو خدای　　سجده آرد بایستد بدو پای
ور پی سوزیان واز چیزش　　یرحم الله گوید از تیزش
از پی یکدو نان بر غنائی　　خواندگو اوبرا بحاتم طائی
در سخن سفله ژاژ میخاید　　تاش ازان ترهات بستاید
در شجاعت ورا بسان علی　　می ستاید که سخت بی بدلی
در سخاوت ورا ز حاتم طی　　بگذراند بشرح عزّ علی
گر خدا را چنان پرستیدی　　از خدا هر چه خواستی دیدی
خدمتش جز ز فرض پندارد　　ور پی او نماز بگذارد
شادمانه بود که چون من کیست　　حرمتم هست و دل ز رنج تهیست
بر خدائی که رازق روزیست　　بنده زانو سرو و پیرو دست

۸۳۹ حدیقه سنائی

کرده مجروح چون دد از بیداد / که بدندان و ناخنانش باد
آمد از جنگ شان بسلبت خیز / در تظلم میان درگه تیز
عرض عامه بسان ما ربود / گرچه بی مال و بی تبار بود
چون نعامه بگاه نان خوردن / لیک چون مرغ وقت آه کردن
وه کنند از دریغ وه کردن / خه کنند از دریغ خه کردن
همه هستند من بنزد خودم / خوشه چینان خرمن خردم
جمله زیر جهان آسیابند / کشت را با دو مشک آب بند
پس همه چون خرند و بیتابند / کرد آسیم چگونه دریابند
بزرگر این مثل نکو گفتست / چشم دل شان ازین مثل خفتست
گر ز گنجشک بودمی بفکر / اندرین مزرعت شتابان سر
آسمان وار بر فراشتمی / ارزن اندر زمین بکاشتمی
دل درویش از روی ستم / کرده چون پشت سوسمار ز غم
جنگ جستند ار نه پس چیستند / که چو شهتره بر گذر رستند
زان خصومت که با من انگیزند / زود چون مرد مرد بگریزند
با همه اندرین گروه زمن هم باز / پوست بر پشت کنده چو پیاز

فکر بفتحتین و افکار جمع فکر بالط [illegible]

۵۷ قد
جمله زیر جهان [illegible] یعنی عوام
جمله مغلوب جهان آسیابند
کشت [illegible] با دو مشک [illegible]
[illegible] از کشت و آب [illegible]
منفعت و بهره نیست جهان [illegible]
منفعت و بهره
صفحه ۳۸۸
[illegible]
ارزن [illegible] بعضی ازان
[illegible] با من خصومت [illegible]

گفت بقراط حاجت اول علمم هست پاک بی خلل
گنهم محو کن بیا مرزم کز گرانی چو کوه البرزم
گفت ویحک خدای بتواند مزد بد هر گناه بستاند
گفت برگوی حاجت دومین که منم پادشاه روی زمین
گفت پیرم مرا جوان گردان عجز و ضعف از نهاد من بستان
گفت این از خدای باید خواست از من این خواستن نیاید راست
زود پیش آر حاجت سومین از من این آرزو مخواه چنین
گفت روزی من فزون گردان جانم از چنگ مرگ باز رهان
گفت این نیز کرد نتوانم ملکم بر جهان نه یزدانم
گفت برتر شو از بر خورشید که رطب خیره بازنار و بید
حاجت از کردگار خواهم من وز تو حالی بدو پناهم من
تو چو من عاجزی و مجبوری وز بزرگی و برتری دوری
برتری مر خدای را زیباست که بملکت همیشه بی همتاست
یارب ای سیدی بحق رسول دور گردان دل مرا از فضول
ای خداوند فرد بی همتا چشم را همچو اسم بخش سنا

سه یعنی کناره‌تر شو از پیش تاب آفتاب ۱۲ لط

له بفتح
بقراط با [illegible]
نام حکیمی [illegible]
که عالم اقلیم
میگفت و بحق
ببند انست ۱۲
کشف اللغات

۱۳۸ حدیقهٔ حکیم سنائی

له البرز بالفتح
نام کوهی [illegible]
[illegible]
کوهیان هندوان
[illegible]
کشف اللغات

آن و توفیقش نباشد از تهی ‌ ‌ ‌ که بر آنکس که مرو راست رهی
راست گفت این مثل خردمندی (مراد سوی سلیمان) ‌ ‌ ‌ که جهانراست لفظا و پندی
هر کجا هست ره فراوانی ‌ ‌ ‌ بنده گشتست از پی نانی
هر کجا تیز فهم فرزانیست ‌ ‌ ‌ بنده کند فهم نادانیست
رزق رزاق بیند از مخدوم ‌ ‌ ‌ از منت نادان و از خرد محروم
بنده را ای تو رازق و مرزوق ‌ ‌ ‌ دور گردان ز خدمت مخلوق
ای سنائی خدای را کن شکر ‌ ‌ ‌ که نه همچو ابلهان در شکر
تا بوی زنده شکر او میگوی ‌ ‌ ‌ بدر هیچ آفریده مپوی
رازق و کارساز خلق اوست بس ‌ ‌ ‌ کسرا و چون شدی مترس از کس

التمثیل فی القناعة وترک الحاجة

بود بقراط را خمی مسکن ‌ ‌ ‌ بودش آن خم بجای پیراهن
روزی از اتفاق سرما یافت ‌ ‌ ‌ از سو خم بسوی دشت بشتافت
پادشاه زمان برو بگذشت ‌ ‌ ‌ دید اورا چنان برهنه بدشت
شد بر او فراز و گفت ای تن ‌ ‌ ‌ گر بخواهی سه حاجه ز من
هر سه حالی روا کنم تو بخواه ‌ ‌ ‌ که منم بر زمانه شاهنشاه

حسد و حقد و خشم و شهوت و آز / گردشان اندر آمده چو پیاز
نه خدا ترس و نی ز مردم شرم / یک سو انداخته ره آزرم
همه در حسبت و جوی و الحکمانه / از شریعت بجمله بیگانه
کرده منسوخ شرع را احکام / همه پیش هوای خویش غلام
ای رسول خدای بی همتای / از پی امت از برای خدای
در مدینه ز خاک سر بردار / تا ببینی که کیست سر بردار
دین فروشان گرفته منبر تو / زار گشته شبیر و شبّر تو
باد پدرود دین و شرع رسول / گشته پیدا بجای فضل فضول
باد پدرود شرع و سنت او / وان پسندیده راه است او
باد پدرود صدق بوبکری / فارغ از عیب ریب بی مکری
باد پدرود هیبت عمری / منهزم کرده جمع دیو و پری
باد پدرود سیرت عثمان / آنکه بود او مرتب قرآن
باد پدرود زخم تیغ علی / آنکه او را خدای خوانده ولی
وان گزیده جماعت اصحاب / همه در راه دین او لوالالباب
وان ستوده مهاجر و انصار / همه در راه شرع نیکوکار

[illegible]

انما ولیکم الله و رسوله والذین امنوا الذین یقیمون الصلوة و یؤتون الزکوة و هم راکعون

تفسیر این آیه ... در ذات ... امیرالمؤمنین علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه در تحت بیت ... در رکوع ...

فی مذمة واعظین الجهال

وین که با شادمانی آمد جفت — پیش وی خود سخن که یارد گفت
همچو لا است گفتگوش پلید — از دهانش دل سیاه پدید
نوحهٔ نوحه‌گر بسی خوشتر — از سخنهای وعظهای درغر
تا حکیم زمانه احمق شد — دل او عشقباز مطلق شد
نوحه‌گر گرز پی مستو گرید — آن نه از چشم گز گلو گرید
هرگز از بهر یک نماز خدای — بنشسته است بست فرومی پای
روی چون ابر از آن دژم دارند — که چو ابر آب در شکم دارند
چون خره زان سزای قربانند — که خره وار مغ مسلمانند
هر کرا گریه گشت خوالیگر — غذی خواجه گشت خاکستر
ای ز خود سیر گشته همچو امل — بشنو از من ز روی پند مثل
اندرین سر نشیب بی‌خبران — بار بر پشت مانده همچو خران
آز عقلت ببرد دین چه برد — طمع آبت بریخت جان چه خورد
مرد شد مرد گر ز طمع بگریخت — گرد شد آنکه آبروی بریخت
حاصل سفله چیست جز غم و رنج — قفص تیز چیست جز قوت لنج

نه زن فاحشه ۱۲ برهان
از نشستن ۱۲

قوله تا حکیم زمانه [illegible]
حدیقهٔ حکیم سنائی

خیز و بند از خواجه گر به ز کیش   سر ز فرمان کردگار مکش
ورنه کن نام خویشتن فرعون   کز خدای و رسل نیابی عون
چه تو چه قوم عاد گردنکش   ای چو نمرود غرّه بر آتش
باش تا امر حق فراز رسد   باش تا پشه را جواز رسد
گر ورا نیم پشه کرد هلاک   مر ترا نیز پشه بس باک
از تو چونان برآورند دمار   که ز قوم ثمود روز شمار
پردهٔ تو حجاب دیدهٔ تست   تن برنج از دل رمیدهٔ تست
دل تیره چو تن بکار درآر   تا نگیرد ز تو ره انکار
بره دین برو ریاضت کن   وز چنین راه بد طهارت کن
غیرتت بر بهشت می‌ناید   تا جهنم ترا همی شاید
کافرم گر تو زین ره و سیرت   هیچ بینی بچشم سر جنت

فی بیان سبیل السعادة

چون تو بر ذرّه حساب کنی   ور بشبهت بود عتاب کنی
ور حرامی بود عذاب دهی   روز محشر بدان عقاب دهی
گر پسندی ز بنده ظلم و خطا   ور تو رانی چرا دهی تو جـ

حدیقهٔ حکیم سنائی ۸۴۵

اهل صفه موافقان رسول   همه پاکیزه از غرور و فضول

فی حقیقة الطریقة

راه دور از دل درنگی تست   کفر و دین از پی دورنگی تست
ورنه یک خطوتست راه بدو   بنده باشی شوی تو شاه بدو
لقب رنگها قدم" مجازی کن   خور ز دریای بی نیازی کن
گفت بگذار و گیر و گیر و برای   بندهای گران ز خود بگشای
ذوق ایمان مگر چشیده نه   روی تحقیق و صدق دیده نه
قول" ت عمل نه
تا ترا رمز واضحات آمد   واضحات مغیبات آمد
در تو رشدی همی نمی بینم   ورنه من صبح صادق دینم
راه دین بر تو کرده پیدا[ک]   گر نه دینی تو اهوج و شیدا
تا کی این میل صحبت نااهل   میل نااهل وارد است بر جهل
دوری[ل] از سر کار همچو کفور   هست اهل الکفور اهل قبور
مر ترا چشم و گوش داد خدای   راه بنمود مر ترا رهنمای
امر داد و ترا چو حجت شد   عذر برخاست وقت مهلت شد
گر شنیدی برستی از دوزخ   ورنه ماندی تو خوار در برزخ[ف]

[ف] برزخ بازداشت میان دو چیز را یقال ما بین الدنیا و الآخرة من وقت الموت الی البعث فمن مات فقد دخل البرزخ ۱۲ صراح

[ک] قوله راه دین بر تو کرد الخ اهوج احمق شتابکار و مرد شیفته ۱۲ کشف لطف

[ل] قوله دوری از سر الخ [illegible]

حدیقه حکیم سنائی

بعض نسخ [illegible]
بعض نسخ صاحب کفر [illegible]
بعض نسخ زمانی کفر [illegible]
بعض نسخ صدرست
بعض نسخ کفر [illegible]

بدی حاجت رسل نبود   بحر باشد جهان و پل نبود
هر کسی از بد انچه بتواند   با کسان در جهان همی راند
نیست حاجت بنامه و پیغام   بر من و بر تو گشت کار تمام
خواجه در خواب غفلتی پیوست   روز محشر ترا گیرد دست
از تو پرسند روز رستاخیز   کای بخواب اندرون یکی برخیز
باز گو تا بدی چرا کردی   مال ایتام و بیوه چون خوردی
بیگنه را چرا تو خون ریزی   تو چه گوئی مگر که بستیزی
پیش گیری مگر ره انکار   گردی از کردهای خود بیزار
یا بگوئی تو خواستی بر من   بر تو پیدا شود عنا و محن
خیز و بیهوده ترهات مگوی   خویشتن را ره صلاح بجوی
چون ز شمر لعین خدای بحق   پرسد این یک سخن بگو مطلق
که چرا قرة العیون رسول   گشت بر دست شوم تو مقتول
گوید آن سگ که آن قضای حق بود   و انچنان فعل بر رضای تو بود
گفته باشد خدای را ظالم   که نباشد بکار در عالم
سوز احمد خدای کی خواهد   جگر از وی جدای کی خواهد

چونک حوالت کنم کنه بقضا
خود گنه میکنیم داده رضا
ای ترا راه گشته رای و قیاس
راه دین ست محکم تنزیل
جز ازین جمله ترهات شمر
پادشاها مرا بدین بگیر
در صفات تو ظلم نتوان گفت
ره نمودی رسل فرستادی
گر تو بر بنده کفر خواستهٔ
این معانی بظلم شد منسوب
آنچه ما را بظلم شد باره
او ترا راه راست بنمودست
گر بد نفس تو شود مائل
آنکه او از تو راستی خواهد
انبیا را بگو چه فرستاد

گفته در نامه کفر لا یرضی
پس حوالت کنیم سوی قضا
بتر از راه و رای خود مشناس
شرع را مصطفی کند تاویل
کار خود کن بقول کس منگر
خود کنم خود کشم عذاب سعیر
با سگی در جوال نتوان خفت
بر تو جائز کجاست بیدادی
وز مکافات آن نکاستهٔ
ای منزه ز ظلم و جور و عیوب
بود از نفس شوم اماره
گر تو بر ره روی ترا سوبت
اینت ظلم عظیم بس هائل
گویدت گر بدی کنی شاید
چون وی افگند ظلم را بنیاد

چون حوالت [illegible] اشارت
بآیهٔ [illegible] العباد
[illegible] وما لی لا [illegible] سورهٔ [illegible]
[illegible]

[illegible]

سال و مه بر گناهها مُصِرم　روز و شب بر گناه محو و مُقرم
ای خداوند فرد بی همتای　حرمت این رسول راهنمای
که مرا زین گروه برهانی　تا گذارم جهان بآسانی
گرچه دارم گناه بسیاری　نیستم در زمانه بازاری
دو سبب را امید میدارم　گرچه آلوده و گنهکارم
گر نجاتم دهی بدین دو سبب　زینچنین جمع بخیر یارب
آن یکی حب خاندان رسول　حب آن شیر مرد و جفت بتول
وان دگر بغض آل بوسفیان　کزایشان بدو رسید زیان
مر مرا زین سبب نجات دهی　در جهنم مرا برات دهی
مایهٔ من بروز حشر اینست　ظن چنان آیدم که این بیشست
شکر ایزد که بنده چون دگران　نیست اندر شمار خیبران
این ثنا داده سنائی را　تا بدیده ره رهائی را
که تو بر ظالمان نبخشائی　ظالمان ره جز البلا نمائی
خاصه بر ظالمان آل رسول　آنکه ایمان نکرده اند قبول
ختم این بیتها درود رسید　اجل اندر قفا و عقل پدید

[illegible]

۹۴۸ حدیقهٔ حکیم سنائی

چه گنه گر دگین جزاشش بود — گر برین ظلمها رضاشش بود
دل بیمار را دوا بتوان — حمق را هیچگونه چاره مدان
خواجه بیمار و برده از هوسی — بار خود سوی باردان کسی
درشبی باش تا سپیده بام — خواب یقظه بدان ناس نیام
بیش ازین با تو گفت نتوانم — که نه من هدهد سلیمانم
گر نسا مرترا کنم آگاه — تا بیابی بسوی دانش راه
این احاطت مراست گر بلقیس — آگهم نیستم چو تو ابلیس
ور بگویم تو هم نیاموزی — خرق تا کی دری و میدوزی
یعلمون را خدای در قرآن — پیش لا یعلمون نهاد مکان
زین سخن بس کنم که ننیوشی — ور بعمر اندرون بسی کوشی

نیام جمع نائم است ۱۲ صراح لغة

فی اعتذار التقصیر

تا بدل برگنه دلیر شدم — زین حیات ذمیم سیر شدم
زین حیات ذمیم بی مقصود — بهتر آید مرا عدم ز وجود
من ز بار گنه چو کوه شدم — وز تن و جان خود ستوه شدم
مرگ بهتر ز زندگانی بد — نیست کاره ز مرگ خود بخرد

قوله درشبی باش الخ اشارت
بقول النّاس نیام فاذا
ماتوا انتبهوا
ترجیح این حدیث سابق ذکر
یافته ۲ قوله یعلمون
الخ اشارتست بآیة

حدیقهٔ حکیم سنائی

هل یستوی الّذین یعلمون
والّذین لا یعلمون [illegible] در سوره [illegible]
[illegible] واقع شده بگو ای محمد آیا برابر
باشند آنانکه دانند مسائل توحید
و آنانکه ندانند [illegible]
[illegible]

گرد خود گرد خود در آوردم
انچه کردم ز دهر آن بردم
تو چنان دان که همچنین باشی
جهد کن تا مرید دین باشی
چون ترا دین بود مرید مجد
یافتی خلعت ثنای احد

کتاب کتبه الی بغداد وارسل الی امیر الاجل برهان الدین جمال الاسلام ابو الحسن علی بن ناصر الغزنوی الملقب بربانکر رحمة الله علیه بسبب طعن الطاعن فی هذا الکتاب

ای تو بر دین مصطفے سالار
بر طریق برادران کن کار
عهد دیرینه را بیاد آور
وز طریق برادری مگذر
دین حق را بحق توئی برهان
مر مرا زین عقیلها برهان
تو ببغداد شاد و من ناشاد
خود نگوئی ورا رسم فریاد
سال و مه ترسناک و اندهگین
گشته محبوس تربت غزنین
مکن آخر برادری پیش آر
وز میان این حجابها بردار
گرچه هستم اسیر نااهل
چشم دارم که کار گردد سهل
تا کی این انقباض و این دوری
بسر من که تو نه معذوری
عهدهای قدیم را یاد آر
حق نان و نمک فرو مگذار

۱۵۱ [illegible]

دید چشمم بخواب در یک شب	که ز گفتار ها ببستم لب
عقل و دانت و قت قدر جان	آمد و رفت خواهد او ز میان ۸
آمدم پیش با خطر سفری	بو که یابم برین خطر گذری
چون نصیبم ز دهر این آمد	این مرا بیت واپسین آمد
ناقص آمد کتاب از آنکه اجل	جان ربود و سپرد تن بوجل
گرچه این بیتها تمام نشد	تیغ گفتار در نیام نشد
آنچه گفتم نظام او بکمال	هست چون شمس و ماه از زلال
اگر اندر جهان مقام بدی	گفت من تا ابد تمام بدی
چون برفتم بعذر معذورم	پیش استا دین چو مزدورم
یارب این عذر گفتها بپذیر	بحفظ ها و کردهام نکیر
تو که خواننده دعا گو باش	وین نگهدار و جای جان چو بش
چون ترا جای جان و تن از جا نیست	پاک جان ترا اگر نه غم عناست
که چو خاکی تنت بخاک شود	پاک باید که جای پاک شود
من ز کردار و گفت ترسانم	بو که گیرند هر دو آسانم
لیکن ای دوست رفتنم ز میان	گر بخواهی تو هم کنون آسان

۱۵۳ [illegible]

همچو دوشیزه دختر زیبا   بجمال و بها چو ماه و سما
بحلی و حلل چو گردون حور   دست نا اهل دار یارب دور
ممدتهای وانم این سخن را من   پیش ایزد مهیمن ذو المن
کاین سخنها نجات من باشد   زانکه توحید ذو المنن باشد
جاهلان گر ورا پسند کنند   وز سر جهل ریشخند کنند
وانکه باشد سخن شناس و حکیم   همچو قرآن ورا کند تعظیم
یا بدین بیتهای بکر [illegible]   بر همه شعر شاعران ترجیح
صانع صنعها گواه منست   کاین ره شاه شاهراه منست
گر کند طعنه اندرین نادان   گو بکن نیست بهتر از قرآن
خواند کافر ز جهد دل پر بیم   مصحف مجد را بافک قدیم
بر شان لفظم ار بود ترفند   تو برو شکر کن بر ایشان خند
چون ز من شد خدای من خشنود   مصطفی را روان ز من آسود
شادمان مصطفی و یارانش   وانکه هستند دوستدارانش
چار یار گزیده اهل ثنا   بر تن و جان شان ز بنده دعا
مرتضی و بتول و دو پسرش   آنکه سوگند من بود بسرش

[illegible] ۱۲۱

[illegible] ۱۱۵۵

این کتابی که گفته ام در پند / چون رخ حور دلبر و دلبند
گرچه بسیار دیدهٔ تالیف / هیچ دیدی بدین صفت تصنیف
انس دلهای عارفان سخن / تازه و بامزه نه بی سر و بن
هرچه دانسته ام ز نوع علوم / کرده ام جمله خلق را معلوم
آنچه نقص ست و آنچه اخبارست / وز مشایخ هر آنچه آثارست
اندرین نامه جملگی جمعست / مجلس عقل را یکی شمعست
ملکوت این سخن چو برخوانند / حرز و تعویذ خویشتن دانند
عقلا را غذی جان باشد / عارفان را به از روان باشد
ساحری کرده ام در معنی / زان کجا عقل دادم این فتوی
گر بهیچ کنم بدین شاید / زین سخن جانها برآساید
یک سخن زین ز عالمی دانش / همچو قرآن پارسی دانش
روح را سال و ماه همچو غذاست / دل مجروح را بسان شفاست
من چه گویم تو خود نکو دانی / که نکردم خجل چو برخوانی
مر خرد را نسیم اوست چو گل / نه چو دیگر حدیث بانگ دهل
روز بازار فضل و علم مفید / عرصهٔ علم و عالم توحید

سه ورق جا وله ثعالب شدن ۱۲ لط

این سخن را مطالعت فرمای
نیک و بد در جواب باز نمای
نه هم بیش ازین ترا تصدیع
عرض کن بر همه شریف و وضیع
گوئی این اعتقاد مجدودست
جمله بر گفتش آنچه مقصودست
بس کنم قصه و دعا گویم
مر ترا در ثنا رضا جویم
خواهم از کردگار من شب و روز
که شوی بر مراد با پیروز

در تاریخ انجام کتاب

تا چه گویند بر چنین گفته
دُر دریاست جمله ناسفته
بود سیمے گذشته از مرداد
که ازین گفتها بدادم داد
شد تمام این کتاب در مه دی
که در آذر فگندم این رای
پانصد و بست و چار رفته ز عام
پانصد و سی و پنج گشته تمام
باد بر مصطفی درود و سلام
ابد الدهر صد هزاران عام
صد هزاران ثنا چو آب زلال
از رهی باد بر محمد و آل

خاتمة الطبع از افضل الفضلا و افصح الفصحا جناب ملا ابو الحسن صاحب [illegible]

شکر حق کین حدیقهٔ دلکش
یافته اختتام خرم و خوش
شاهدے هست با حلی و حلل
متن و شرحش بری ز نقص و خلل

نخورم غم گر آل بوسفیان	نبوند از حدیث من شادان
مالک دوزخ ار بود غضبان	مر مرا زان غضب بگو چه زیان
بنده را مدح مصطفی ست غذی	جان من باد جانش را بفدی
آل او را بجان خریدارم	وز بدی خواه آل بیزارم
تو که بر دین شرع برهانی	بر تو که جمله بر خوانی
دوستدار رسول و آل وییم	زانکه پیوسته در نوال وییم
گر بدست این عقیده و مذهب	همبرین بد بداریم یا رب
من ز بهر خود این گزیدستم	کاندرین ره نجات دیدستم
تو چه گویی بیار و فتوی کن	نیست اندر سخن مجال سخن
عددش هست ده هزار ابیات	همه امثال و پند و مدح و صفات
گفتم این و برت فرستادم	در گنج علوم بگشادم
گر ترا این سخن پسند آید	جان من رسته از گزند آید
ور پسند تو ناید این گفتار	خود ندیدی بجمله باد انکار
تو شناسی که نیست هزل و محال	نوش کن زود و خاک بر لب مال
منتظر ماندهام درین اندوه	از غم روزگار بر دل کوه

۸۵۴ [illegible]

خاتمهٔ مختصر از آتش زبان سحر بیان سیادت پناه مولوی سید جلال شاه سلمه الله تعالی مصحح و محشی مع قطعات تاریخ

دیده وران روشن طبع دانند که نخل نشان این حدیقه یعنی حضرت
حکیم سنائی رح نه آن کسے است که این حرفی چند باید که از
اوصافش تواند رسید عظمت شان این کتاب همین مایه بس است
که نسبتش با همچو پاک گوهر افتاده اکنون سخن درین است که
اکثر کتب دقیقه چه در فارسی و چه در عربی اندے از تنسیخ
ناسخان و چندے از تحریف کاتبان و بسیاری از خرابی صحت
و بندی از نقصان طبع در دوران طبع آنها یه خرابی بهم میرسانند
که آشناسان سخن نخست بدرستی تحریفاتش بهرهٔ گرانمایه
از اوقات شریف رایگان میدهند تا بغور لطائف و ظرائفش
میتوانند پرداخت و با اینهمه بعضی از مقامات چنان میماند که
صورت تحریف بذهن نمی درآید یزدان را سپاس که همانا بهار
این باغ از همچو سبزهٔ بیگانه یکقلم پاک آمده بر عمدگی و درستی اصلش

از حکیم سنائی متن متین — شرح عبد اللطیف خواجه گزین

اصل این نسخه شد ز خواجه صحیح — سند او نبشته هست صریح ۸

خط نیکو و کاغذ نیکو — جان تازه دمیده است در او

صحتش از حروف او پیدا — خوبیش راست چشم خلق گوا

باد آباد مطبعی که در ان — یافت طبع اینچنین حدیقهٔ جان

صاحبش را ازان تمتع باد — کامران کامیاب خرم و شاد

سال هجری هزار و سه صد چار — بود کاین نسخه طبع شد چو نگار

یا رب آنانکه این ورق خوانند — کام در علم و رشد خود رانند

برکاتش نصیب ایشان باد — دولت جمع و عدو پریشان باد

قطعهٔ تاریخ طبع از منشی گوبند پرشاد و فضا

منشی باسخا و صاحب جاه — هست خوش خلق و خوش منش خوش خو

از کلام سنائی کامل — طبع کرد این حدیقهٔ خوشبو

بهر این نسخه هست با صد شوق — طالبان را همیشه جست و جو

تا در آمد بصحت و خط خوش — نیست شک اندرین بیک سر مو

مصرع سال او فضا بنوشت — لاجواب است نسخهٔ نیکو

۱۳۰۴ھ

سنه ۱۸۸۶ء

تمت

مجموعه صفحات ۸۵۶

آن حدیقه که از مشاهده اش کند طبعی چو من هزار آمد
آن حدیقه که هر گلی از وی صوفیان را صفا نثار آمد
قالب طبع یافت و این نور کین صفایش بروی کار آمد
نقش مطبوع دید هاتف گفت
باغ توحید را بهار آمد

سنه ۱۸۸۵ع

ایضاً قطعه انجام طبع

بنام ایزد دلم بر خویش می نازد درین ساعت
که می آید مدیح آنکه سرتاپای مشروع است
چه آن یعنی حدیقهٔ سنائی آنکه هر حرفش
توان گفتن که مر علم تصوف را چو موضوع است
چو از طبعش فراغ آمد ندا زد هاتف حق گو
تعالی الله همانا این چه طبع است و چه مطبوع است

سنه ۱۸۸۶ع

تمت

عباراتی گواهست که بر صفحهٔ ۲۶ بست و ششم منقول ست باقی ماند
عمدگی صحت و صفای طبع منقول در خصوص این چنان و چنین
نگاشتن جز از خویشتن سرائیها چه نتیجه و بهر مشک آنست که خود بوید
نه که عطار گوید بالجمله در اهتمام حسن صحت تا بقدر امکان دقیقهٔ
فرو نگذاشته آمد بل اشعاری را که جابجا حضرت شارح این حدیقه
مولانا عبد اللطیف صاحب لطائف غیبی شرح مثنوی مولوی معنوی
معرا گذاشته بودند حل لغات از کتب معتبرهٔ قاموس و صراح
و منتخب و برهان و فرهنگ جهانگیری و بحر الجواهر و کشف اللغات
و غیاث و مصطلحات بهار عجم بر حواشی نموده آمد تا حسن کتاب از جا فزود
باری یزدان را سپاس که طبع این نسخهٔ پاکیزه در ۱۸۸۶ء باهتمامیکه آغاز
پذیرفت بماه فروری ۱۸۸۶ء در مطبع جناب منشی نولکشور واقع لکهنو باتمام رسید

قطعهٔ تاریخ آغاز طبع

شکر کز پرتو حدیقهٔ حق   طور سان طبع نور بار آمد
آن حدیقه که حسن معنی را   همچو در باغ نو بهار آمد
آن حدیقه که یک نسیم از وی   روح صد نافهٔ تتار آمد

خاتمة الطبع حدیقهٔ حکیم سنائی

اعلان

بخدمت جملہ صاحبان علی الخصوص ارباب مطابع سے التماس ہے
کہ اس کتاب ہدایت احتساب کا حق تصنیف و تالیف محشی بحق
مطبع اودھ اخبار محدود اور محفوظ ہے کوئی صاحب بغیر حصول
اجازت مطبع ہذا قصد اسکے چھاپنے کا نہ فرمائیں عوض فائدہ کے
نقصان نہ اٹھائیں

OFFICE OF THE DIR… ARCHAEOLOGY
Library Regr. No
INDIA

Acc. 11984

See Title at P. 9.

OFFICE OF THE DIRECTOR GENERAL OF ARCHAEOLOGY
Library Regr No
INDIA

CATALOGUED

"A book that is shut is but a block"

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI.

Please help us to keep the book clean and moving.

S. B., 148. N. DELHI.